BALYS SRUOGA
mūsų atsiminimuose

spaudai paruošė VANDA SRUOGIENĖ

BALYS SRUOGA IN OUR MEMORIES

Library of Congress Catalog Card Number: 74-299000

Chicago / 1974

Spaudai paruošė ir išleido VANDA SRUOGIENĖ	*Editor and Publisher* VANDA SRUOGA
Dailininkas ALGIRDAS KURAUSKAS	*Design by* ALGIRDAS KURAUSKAS
Rinko ir spaudė M. MORKŪNO SPAUSTUVĖ	*Typesetting and printing by* MORKUNAS PRINTING CO.

Į Lietuvą žiemojančią einu.
Prie kryžkelių stovėsiu smutkeliu,
Milžinkapiuos varpais skambėsiu,
Kad speiguose po stora miline
Neliautų plakus Lietuvos širdis.

Balys Sruoga, „Kazimieras Sapiega“

TURINYS

PRATARMĖ

Nuo pat Balio Sruogos mirties pradėjome rinkti apie jį atsiminimus. Tačiau emigracijos ir įsikūrimo naujose šalyse rūpesčiai ilgokai trukdė sumanymą juos išleisti. Keli artimi Sruogai asmenys, kurie galėtų daug pasakyti, kaip Vincas Krėvė, Vaclovas Biržiška, jau atsiskyrė su šiuo pasauliu, nespėję savo žodžio plačiau tarti.

Susidarius apie 100 asmenų pasisakymams, norima buvo šiuo leidiniu atžymėti 25 metų sukaktį nuo Balio Sruogos mirties.

Žinant, kad ir Lietuvoje kruopščiai renkami apie jį atsiminimai, čia apsiribojama liudijimais asmenų, atsidūrusių tremtyje. Maža išimtis padaryta, naudojant ištraukas iš laiškų paties B. Sruogos, rašytų artimiesiems, ir kelių asmenų pasakojimus apie paskutinius rašytojo metus, grįžus iš Stutthofo į Lietuvą (1945.V.13 - 1947.X.17). Šiuo leidiniu pirmoje vietoje norėta nušviesti Balio Sruogos asmenį — ne tiek jo kūrybą, apie kurią turima gana gausi literatūra.

Neišvengta čia trūkumų, gal ir netikslumų, ypač nusižengta proporcijai. Apie kai kuriuos faktus, būdo bruožus rašyta pakartotinai, o apie kitus, net svarbius — vos užuominomis tarta. Nėra išryškinti santykiai su taip artimai su juo bendravusiais menininkais, kaip Stasys Šimkus, Andrius Oleka — Žilinskas, taip pat su B.S. broliais. Tai plačios temos, kurioms objektyvių duomenų mums trūksta.

Stengtasi telkti specialiai šiai knygai parašyti straipsniai, taip pat naudota ir jau spaudoje paskelbtoji medžiaga. Ji rikiuojama daugiausia chronologine tvarka, kur galima grupuojant pagal pagrindines temas. Kadangi nesykį pasitaikė pakartojimų ir digresijų, o rūpėjo šią gausią medžiagą sutalpinti viename tome, tenka kai kurių autorių atsiprašyti už sutrumpinimus turinio ir formos požiūriu.

Visi čia spausdinamų straipsnių originalai, lygiai kaip ir laiškai, saugomi mūsų archyve.

Atsiminimų autorių pastabos ir trumpi redakcijos paaiškinimai spausdinami puslapio apačioje, žymint žvaigždute (*), o eiliniai numeriai pažymi pastabas ir priedus knygos pabaigoje.

Be kelių asmenų pagalbos būtų buvę neįmanoma šį leidinį paruošti spaudai. Todėl su dideliu malonumu reiškiame padėką visiems autoriams už parašytus atsiminimus. Nuoširdžiai dėkojame ypač Petronėlei Orintaitei ir Jurgiui Blekaičiui, taip pat Vytautui Jonynui, dr. Marijai Krasauskaitei, dr. Henrikui Nagiui, Alfonsui Nykai - Niliūnui, dr. Kostui Ostrauskui, Onai Tarvydaitei - Rozniekienei už visokeriopą talką, patarimus ir pagalba, dailininkui Algirdui Kurauskui už knygos apipavidalinimą ir grupei talkininkių, padėjusių taisyti korektūras: Danutei Bilaišienei, Daliai Bilaišytei, Birutei Bulotaitei, Sofijai Gedvilienei, Danai Karužienei, Nijolei Raišytei, Irenai Rimavičienei, Aldonai Slonskienei ir Eglei Vilutienei. Dėkojame Zinai ir Mykolui Morkūnams, Marijai Paškevičienei, Klementui Dėdelei, kt. spaudos darbuotojams, už jų pastangas šią knygą išspausdinti.

Vanda Daugirdaitė - Sruogienė ir
Dalia Sruogaitė - Bylienė

Balys Sruoga

Mums yra svarbiausia: išlaikyti mūsų žmogišką savigarbą, mūsų tradicinę etinę ir estetinę kultūrą.

Balys Sruoga
Stutthof, 1945.I.14

ANTANAS RŪKAS

BALIO SRUOGOS BIOGRAFIJOS BRUOŽAI

Žemės meilė

Balys Sruoga gimė 1896 metais vasario mėn. 2 d. (I.20 sen. st.) Panevėžio aps., Vabalninko vls., Baibokų vienkiemyje. Tėvas — Pranciškus, motina — Agota Lomanaitė. Šeima didelė — net septynetas vaikų.

„Mes visi — visa mūsų inteligentija — esame prasčiokų, daugiausia valstiečių vaikai. Mes išėjome aukštąjį mokslą, priėmėme į save, įsiurbėme Europos civilizacijos vaisius. Bet mumyse perdėm dar tebėra gyvas mūsų valstietiškas pradas, perdėm mes dar tebejaučiame ryšius su žeme, su juodžemiu, vos suverstomis mėlynuojančiomis vagomis, pilnomis sulčių ir trąšų.“ Taip rašo B. Sruoga prakalboje savo veikalui „Lietuvių teatras Peterburge“, šiais žodžiais apibūdindamas ir save, nes retas kas buvo tokiais glaudžiais saitais surištas

„su juodžemiu, vos suverstomis mėlynuojančiomis vagomis, pilnomis sulčių ir trąšų“, su Lietuvos kraštu, kaip Balys Sruoga. Jo viso gyvenimo, ar jis didmiesčių universitetų auditorijas lankė, ar Alpių viršūnėsna kopė, ar koncentracijos stovyklos žiaurų vargą kentė, prasmė buvo — darbas, kūryba Lietuvai ir kova dėl Lietuvos, nes jis atėjo į gyvenimą „mylėdamas žemę, tą žiaurią, rūsčią , drėgną. Todėl ir negailestingai suskaitytos mano dienos man yra palaimos žemė. Ir tremtyje iki dugno išsemdamas savo dalią, laiminu žemės sultis ir amžinai grįžtančią dainą“, kaip jis pats pasisakė jau seniai, dar pirmuosiuose „Vainikuose“, lyg nujausdamas savo mylimoje žemėje gyvenimo trumpumą ir būsimo žiauraus ištrėmimo grėsmę.

Gaivališką savosios žemės meilę Balys Sruoga atsinešė gimdamas. Didžiausiose tautos nelaimėse Lietuvos ūkininkas, ir gyvybę aukojęs dėl savo žemės, išugdė tokią meilę jai, kad toji meilė didžia jėga, kaip amžinai gyva dvasia, eina iš kartos į kartą, tėvų perduodama vaikams.

Patriarchalinė stambaus ūkininko šeima, senos, įsišaknijusios lietuviškos tradicijos, tėvo, buvusio baudžiauninko, gilus socialinės neteisybės jausmas ir kartėlis, vyresniųjų brolių dalyvavimas 1905 m. sąjūdyje, — štai pagrindiniai bruožai ugdę būsimą laisvės kovotoją. Ilgos, tamsios naktys, pasakos, kantičkų giesmės, gilus su kaimo misticizmu religingumas, monotoniška lygumų gamta — tai sąlygos ugdžiusios lyriką - poetą. Pagaliau jokių varžtų nežiną pasilinksminimai, vestuvės, budynės — aplinka, leidžianti pasireikšti gaivališkam kūrėjo temperamentui, anuomet slypinčiame, liguistame, jautriame ir susikaupusiame Balyje.

Vaikystėje pamiltos sultingos juodžemio vagos įsirėžė į sielą ne eilinio žmogaus, o didelio poeto, kūrėjo. Visą gyvenimą širdyje nešiota meilė suskambėdavo

daugybe kūrybos aspektų, galinga srove prasiverždavo ir lyrikoje, ir dramos veikaluose, ir epe tokiais bei panašiais posmais:

Čia viskas miela širdžiai. Man čionai
Lengviau alsuot. Kalnai, kalneliai, klonys...
Neries bangų švelnioji pyniava...
Prie vieškelio plataus sodeliai vyšnių...
Lakštingalos giesmė alyvų krūmuos...
Net dargana, šalna rudens vėlyvo —
Kaip laimės sapnas Viešpaties paunksmėj.

(Iš „Milžino paunsmės“)

Pirmieji žingsniai

Panevėžio realinėje gimnazijoje gimnazisto dienos nebuvo lengvos. Jau vaikystėje sunkiai sirgęs plaučių uždegimu, B. S. buvo silpnos sveikatos, ištįsęs ir tylus. Gyventi teko skurdžiai, nuo ketvirtosios klasės pačiam uždarbiaujant korepeticijomis, savo jėgomis atsikovojant iš gyvenimo kiekvieną prošvaistę.

Gimnazijoje jau susipratęs lietuvis, karštas patriotas, poetas, organizatorius, visa galva praaugęs savo aplinką, bendraująs su studentais. Ir vis dėlto širdies draugų neturėjo, buvo vienišas. Didelis jausmingumas, jautrumas, palinkimas greit įsižeisti — buvo kliūtys, neleidusios su kuo nors glaudžiai susibičiuliauti. Dar ketvirtoje klasėje išgyvena gilią pasaulėžiūros krizę. Užaugęs didžiai religingos motinos globoje, pats iš mažens buvęs labai pamaldus ir skirtas kuniguosna, atsisako ne tik šio pašaukimo, bet ir visų kitų religinių varžtų, religinės praktikos.

Jei lietuviškų knygų slėpimas vaikystėje buvo, galima sakyti, pirmasis nesąmoningas žingsnis kovos dėl Lietuvos laisvės ir šviesos, tai gimnazistas Balys Sruoga vis giliau ir giliau įsitraukia į lietuviškus rei-

kalus bei rūpesčius. Vėliau, kita proga, jis parašė šiuos posmus, bet kaip jie nuostabiai tinka anų, o ir šių dienų Lietuvai:

Kryžiaus kančią be rytojaus
Kentėm alpdami,
Mūsų tėviškę apžiojo
Ponai svetimi.

Prigriozdojo mums žemelę
Ponų ir dvarų,
Mums palikę skurdžią dalią
Merdinčių vergų.

Apsivers grabai iš baimės,
Mūrai subyrės,
Kad kovoj už laisvės laimę
Smogsim iš peties!

(Iš „Apyaušrio dalios")

Šitokios nuotaikos buvo daugelį metų Lietuvos pirmūnų svajonėse. Jos buvo didelės tautos dalies gyva jėga prasiveržusios jau 1905 m. Vėliau prislopintos, bet kiekviename lietuvių šviesuomenės susibūrime, lyg niekuomet negęstančio ugniakuro žiežirbos, suliepsnojančios. O tokių susibūrimų būta daug. Kad ir atmintinos „lietuviškos gegužinės", kuriose, kukliu vasaros džiaugsmo vardu prisidengus, būdavo posėdžiaujama, tariamasi, sprendžiamos gyvybinės tautos problemos. Tose gegužinėse gimnazistas Balys Sruoga kasmetinis (1911, 1912, 1913 m.) dalyvis. O kai šaukiamas Lietuvos jaunimo suvažiavimas Vilniuje, jis vyksta ir tenai.

Gabųjų, užsivėrusį savyje mokinį literatūra palengva įtraukia į savo gražųjį pasaulį. Susižavi Puškinu. Daug skaito. Didelės įtakos požiūriui į literatūros bei meno pasaulį daro Dobroliubov, Černiševskij, Lav-

rov, Bielinskij (šis taip pat kelia socialines problemas). Dainininkų šalies sūnuje pabunda poetas: pirmaisiais eilėraščiais, būdamas 4 - 5 klasėje, išeina į viešumą.

Dar kita meno šaka, visame Balio Sruogos gyvenime daug lėmusi, paglemžia jį savo galia. Tai teatras. Menkas tuomet buvo lietuvių teatras, bet B.S. anuomet rengiamuose lietuvių jaunimo vakaruose pasineria visu gaivališku aistringumu. Ir šios draugystės nenutraukia visą gyvenimą, padovanodamas lietuvių tautai dramos meno šedevrų, ugdydamas mūsų dramos teatro kultūrą.

Pripažintas poetas, gilus patriotas, kupinas jėgos kūrybai, mokslui ir darbui, 1914 m. rudenį Sruoga išvažiuoja studijų į Petrapilį (Petrapilis, Peterburgas, Petrogradas — dabartinis Leningradas.)

Platesni horizontai

Balys Sruoga įstoja į miškininkystės institutą.[1] Tačiau konkretūs mokslai nesužavi poeto, jis greit pereina į istorijos filologijos fakul'etą, 1916 m. persikeldamas studijuoti į Maskvą.

Gaivališko temperamento nešamas, jaunas studiozas visa galva pasineria į triukšmingą studentijos gyvenimą ir į anuomet klestintį Petrapilio bei Maskvos meno pasaulį. Petrapilio, Maskvos teatrai, koncertai, Kipras Petrauskas, Šaliapinas, meno galerijos, jūra, iškylos į Imatrą, Sokolniki, Neskučnyj Sad, Vorobjovy Gory, 1917 m. vasarą Krymas ir Kaukazas. Amžinas įsimylėjimas, sentimentalumas, humoras, begalinis entuziazmas, kažkoks meno svaigulys — tai Balio Sruogos anų dienų pasaulis, kurį poetas gyveno daugiausia Jadvygos ir Valerijos (su šia keleris metus tęsėsi turiningas romanas) Čiurlionyčių draugystėje. Toji drau-

gystė gyvenimą darė lyg Čiurlionio paveikslą: nerealų. Tai liūdesio, tai džiaugsmo kupiną, be taisyklių, be rėmų...

Jaunystė pilna išdaigų. Balys Sruoga Petrapily artimai draugavo su Paulium Galaune, tuomet praradusiu galvą dėl Unės Babickaitės. Įsimylėjėlis perka savo išsvajotajai gėles, bet neišdrįsta jų įteikti ir prašo draugo pagalbos. Balys, žinoma, pasišauna padėti: nuneša gėles ir jas įteikia... savo vardu Unės džiaugsmui, nes ji nebuvusi abejinga jaunam poetui... Tur būt, anų dienų pergyvenimai teikia vėliau jam jėgos sukurti ir tokių lengvų, bet nepaprastai žavingų posmų:

Per naktelę krištolinę
Man rūtas seselė skynė

Ir dalino ir vaišino, —
Apynėliu apkabino.

O pabudus anksti rytą
Man žadėjo kakton plytą:

Kam saulelė patekėjus
Po darželį ritinėjas,

Kam žirgelio mano risto
Per rūtas daržely brista, —

Brista, šokta, šokinėta,
Vainikėlis nutrepsėta...

(Iš „Kazimiero Sapiegos“)

Bet ir į šitą triukšmingą gyvenimą giliai įsibrauna ir susipažinimas su naująja rusų poezija, ja susižavėjimas, įsigilinimas į filosofijos, literatūros studijas, naujų pasaulinės literatūros knygų skaitymas. Draugystė su Tadu Petkevičium, daug skaičiusiu, mokėjusiu ki-

tus uždegti, įtraukia B.S. į rimtų socialinių, filosofinių problemų gvildenimą, o Jurgio Baltrušaičio namai iš arti supažindina su visu Maskvos olimpu. Sruoga ten savas, nors ir kampe sėdi ir tyli. Į jį kreipiamas dėmesys, jo talentas keliamas, jo eilėraščiai skaitomi rusiškai, spausdinami. Baltrušaičiai Balį Sruogą nuoširdžiai globojo.

Greta nuotykių, meno ir literatūros gyvenimo, Balys Sruoga suspėja dar drauge su Tadu Petkevičium, Vaclovu Sidzikausku, Rapolu Skipičiu aktyviai bendradarbiauti Maskvoje leidžiamoje „Santaroje".

Tylus, neprieinamas, nesuprantamas — tai darė jį įdomesnį, išskirdavo iš minios, todėl buvo visų kviečiamas, amžinai moterų apsuptas. Tatai augino jo pasitikėjimą savimi ir mušimąsi į originalumą. Kalbėdavo tyliai, bet giliai susikaupęs ir darė didelę įtaką visiems, kas su juo arčiau bendravo. Nors apiplyšęs, abnegatas, menkai pavalgęs, bet — poetas. Už visus aukštesnis, be galo liesas, ilgais, šviesiais plaukais, moteriškais veido bruožais — tai Sruoga Petrapilyje ir Maskvoje.

Šio laikotarpio Balio Sruogos kūrybos eilėraščiai spausdinami „Bare", „Aušrinės keliuose", „Santaroje". 1915 - 17 m. rašyti eilėraščiai sudaro pirmąjį rinkinį „Saulė ir smiltys" (1919 m.). 1918 m. išėjo „Deivė iš ežero". Dalis to meto eilėraščių tilpo poezijos knygoje „Dievų takais" (1923 m.). Žavėjęsis to meto rusų simbolistų poezija, Balys Sruoga ton literatūros kryptin pasineša ir savąja kūryba, suskambėdamas negausioje to meto mūsų literatūroje, kurioje tebeviešpatavo klasikinė Maironio forma, — naujai, gaivalingai, originaliai, tiek idėjomis, tiek forma, atnešdamas lietuviškąjį simbolizmą.

Valstybės kūrimo darbe

1918 m. pavasarį Balys Sruoga grįžta į tėviškę, paskui į Vilnių, kur mokytojauja Onos Mašiotienės gimnazijoje ir dirba švietimo įstaigoje pas Vaclovą Biržišką, su kuriuo užsimezga bičiulystės ryšiai. Gyvenimo būdas — atsineštinis dar iš studentavimo dienų: neatsakingas ūžimas, darbas ir vėl ūžimas, vėl darbas. Oginskių rūmų, kur visa brolija (Sruoga, L. Gira, Galaunė, Jomantas, Mikuckis) gyveno, rūsyje būta ir vyno... Meilė, vynas, poezija, patriotizmas ir svaiginantis Vilniaus grožis — tų dienų gyvenimo pyniava.

Kaip vienas pirmųjų neregistruotų savanorių, Balys Sruoga dalyvauja pirmajame tautinės vėliavos pakėlime Gedimino kalne, įvykdytame dar prieš oficialųjį jos iškėlimą. Ir kai vėliau oficialiuoju žygiu būdavo giriamasi, už jį ordenai dalinami, Balys Sruoga tik kukliai šypsodavosi ir artimiesiems papasakodavo, kaip, vėliavą iškėlus, jam teko būti jos sargyboje ir kokį gilų įspūdį jam tai padarė. Jo patriotinis jausmas buvo toks gilus, kad nerasdavo žodžių jam išreikšti, ir, kai kiti tuo jausmu skambinte skambindavo, jis tylėjo arba, nebegalėdamas pakęsti, įžeistas paleisdavo tokį sakinį, kad aplink esantieji apstulbdavo. Už tai daugelio nebuvo suprastas, net smerkiamas, indiferentu vadinamas, ciniku...

Vilnius, tas gražiausias miestas, kuriame, anot vieno istoriko, atrasi grožio iš Venecijos, iš Budapešto, iš Vienos ir iš Paryžiaus, savo baroku, savo gatvių, gatvyčių rezginiu, žaliomis aikštėmis ir sodais sužavėjo Balį Sruogą. Vienas, kaip tat visuomet mėgo, ištisas valandas klajodavo po miestą, alsuodavo juo, žavėdavosi. Jau nuo tada buvo kupinas Vilniaus miesto kulto, kurį vėliau išreiškė eilėmis:

O Vilniaus bokštai — kaip stebuklas šventas...
Kaip jie atsimuša dangaus mėlynėj!
Lengvučiai, balzgani, perregimi, —
Lyg ne pūslėtos rankos statė juos,
O geras burtininkas meilėj pynė
Iš pasakų, iš dangiškos malonės...

. . . .

Kaip aš norėčiau Vilnių atlankyti!
Pavaikščioti paunksmėse bažnyčių,
Prieš Gedimino kalną nusilenkti...
Nors vienai dienai... valandai trumputei...

(Iš „Apyaušrio dalios")

Iš Vilniaus, savo pamilto miesto, B. Sruoga 1919 m. pradžioje atsidūria Kaune, kur visu entuziazmu įsijungia į jaunos valstybės atkūrimo darbą. Visas tas laikotarpis, 1919 - 1921 metai, praūžia lyg fejerverkas — neramiai, aistringai, kūrybingai.

Spaudos biure, „Lietuvos" redakcijoje B. Sruoga pasineria visu jam būdingu įkarščiu į publicistiką. Jo straipsniai aštrūs, dėl jų nuolatiniai nesusipratimai su redakcijos šefais, su užsienių reikalų ministerija, su vyriausybe. Jis kovoja su visokiausiomis neteisybėmis, kelia naujus sumanymus, sielojasi mūsų kultūros reikalais, jau anuomet žadina kultūros fondo steigimo mintį. Redakcijoje, be Sruogos, dirbo K. Binkis, F. Kirša, J. Pronskus — vien tie vardai pasako, kiek tame darbe būta kūrybos. Pvz., kai pritrūkdavo medžiagos, net ir žinios būdavo fabrikuojamos. Kartą — nėra žinių iš fronto su lenkais. Korespondentu buvo A. Vienuolis-Žukauskas. Atėjęs pas Sruogą skundžiasi, o tas jam čia pat pripasakoja, prifantazuoja nebūtų įvykių ir liepia patikrinti. Fantazijos sužavėtas korespondentas po kiek laiko grįžta su puikiausiu straipsniu —

patikrino, teisybė. Apie Balį Sruogą publicistą vaikšto tokia nuomonė — talentingas, nepamainoma plunksna, bet pavojingas, nesuvaldomas, nedrausmingas, nežinia, kokį pokštą sugalvos, kokią netikėtą bėdą iškrės. Visuomenėje dėl B.S. susirūpinta, kad nerimtas, kad nepastovus, kad balamūtas... Ir maža žmonių tesuprato tą gaivalingą natūrą, kuri netilpo savy, kuri veržėsi, dažnai be formos, bet su nuostabia drąsa.

Taip buvo įsisiūbuota, kad net Maironis ėmė draust jaunuosius poetus. Jis parašė ilgą eilėraštį, kurio kiekvienas posmas buvo skirtas tai Sruogai, tai Kiršai ir baigdavosi refrenu, kartojant vieno ar kito pavardę, pvz.:

Sruoga, juokingas Sruoga,
Tu esi biskį perdrąsus...

„Vilkolakio" teatrui to ir reikėjo: didelėmis raidėmis išsirašė jį sienoje ir dainavo kaip savo himną — atsakymą seniams. „Vilkolakiui" B.S. skyrė be galo daug energijos, jis ten buvo spiritus movens — jo visas humoras, visa gyvybė, visa nepažabota linksmybė ir sąmojis. Vilkolakininkų (A. Sutkus, V. Bičiūnas, O. Dubeneckienė) bendrijoje jis praleisdavo daug laiko. Apie tą metą pasakoja V. Daugirdaitė-Sruogienė:

> „Aš dirbau prancūziškų, lenkiškų laikraščių vertėja — apžvalgininke. Kiek ten scenų prisižiūrėjau! Visas gyvenimas buvo kažkokiame pakilime. Ir ūžimas, ir gilus idealizmas, ir darbas, ir svajonės, meilė, poezija ir... „Vilkolakis", kuris man buvo neprieinamas, man priešinga tvirtovė, baisi, nes nuo manęs Balį atitraukdavo, nes ten buvo ir geriama, ir siaučiama. Tačiau spektaklius lankydavau. Visas 1919 metų ruduo, žiema — tai kažkoks neišsemiamas fontanas. O dienotvarkė bu-

vo pastovi: nuo ryto lig popiečio darbas redakcijoje, žmonių judėjimas — savi rašytojai, valstybės vyrai, politikai, užsienių korespondentai, svečiai, ponios — triukšmas, straipsnių rašymas. Pietūs valgykloje. Popiet pas mane arba už miesto gamtoje. Skaitydavome kartu pasaulinės lietratūros kūrinius, poeziją. Vakare — dažniausiai „Vilkolakis", kita draugija, kita kūryba, kartais per naktį. O iš ryto — nauja dovana, naujas eilėraštis. Ir vėl darbas, vėl sūkurys, be varžtų, be sustojimo, ekstazėj, svajonėj, sapne. ..."

Tuo metu Sruoga parašo didelę dalį eilėraščių rinkinio „Dievų takais", bendradarbiauja „Antrajame bare", „Dainavoje", „Gėlių dienoje", verčia Oscar Wilde „Salome", Van Lehrberg „Pan", A. Čechovo „Trys seserys" ir kt.

1921 metų rudenį beveik visa „Lietuvos" redakcijos draugija išvažiavo į Vokietiją studijų. Balys Sruoga — į Müncheną.[3]

Ligi universiteto

Jei Petrapilyje, Maskvoje Balį Sruogą Vakarų Europos literatūros, meno, muzikos, teatro kryptys, siekimai, dvasia ir turinio bei formos esmė pasiekdavo vos aplinkiniais keliais, t.y. kiek atsispindėdavo to meto rusų kūryboje arba kiek pats studentas susipažindavo knygų skaitymu, tai keleri studijų metai Münchene, tame menų mieste, jaunam poetui plačiai atvėrė vartus į Vakarų meno bei kultūros pasaulį. Čia poetas jame gyveno, susisiekdamas betarpiškai su pačiais meno kūrybos veikalais ir jų kūrėjais. Menininkų kavinės, „Hofbräuhaus", „Franziskaner", teatrai, meno galerijos, „Maksimilianeum" buvo tos vietos, kur B.S. praleisdavo dienas ir naktis. Studijų bendra-

laikiai net stebisi, kada jis suspėdavo mokytis. O tuo tarpu jo seminarų darbai būdavo vieni geriausiųjų, jo referatą apie Puškiną profesorius Bernecker prisiminė ir už dešimties metų, o Müncheno universiteto studentai tremtiniai lietuviai dar ir vėliau buvo klausinėjami apie lietuvių rašytoją Balį Sruogą, studijavusį Münchene.

Naktiniai ūžimai Müncheno menininkų atmosferoje, bendradarbiavimas „Skaitymuose" ir kt. žurnaluose, dažnos iškylos vienumoj ir su draugais į Tirolį, į pamiltus kalnus — nesutrukdo Baliui Sruogai rimtų universiteto studijų: 1924 metų pradžioje jis baigia universitetą, daktaro laipsniu *cum laude*. Disertacija „Lietuvių liaudies dainų poetika" išleista Lietuvoje 1924 m.

Kūrybai šis laikotarpis nenašus — tik poema „Miestas" (1922 m.).[4] Tačiau jis labai svarbus kitais požiūriais. Rašytojas, vėliau profesorius, studijuodamas ir gyvendamas Münchene, Rytuose įgytąjį akiratį praplečia Vakarų pasaulėžiūros, kultūros ir meno grožybių pažinimu, jų įsisavinimu ir grįžta Lietuvon šviesiu, tikra to žodžio prasme europiečiu. Štai iš kur jis visą savo gyvenimą ir publicistikoje, ir raštuose, ir paskaitose universitete buvo aistringas Vakarų kultūros gynėjas, Rytų ir Vakarų sintezės ieškotojas; irgi kūrėjas tautinio grožio, savaimingo, originalaus, lietuviško, nekopijuojančio nei Rytų, nei Vakarų. Studijuodamas Münchene, B.S. sustiprėja fiziškai, suvyriškėja, subręsta, nebelieka Maskvoje, Kaune buvusių garsių ašarų, beveik isterikos; pasidaro tvarkingas, kone pedantiškas — įgyja vokišką mokyklą ir metodą moksliniam darbui.

Grįžęs Lietuvon, Balys Sruoga Viekšniuose 1924 m. kovo 22 d. veda Vandą Daugirdaitę su kuria, dar jai Berlyne studijuojant, buvo palaikomi ryšiai kasdie-

niniais laiškais, dažnais susitikimais, ekskursijomis į kalnus ir atostogomis namuose.

Naujojo gyvenimo žingsniai buvo Klaipėdoje. B. Sruoga dirbo „Klaipėdos žinių“ redakcijoje drauge su J. Pronskum, kun. J. Žilium. Žinoma, ir čia neapsiėjo be skandalų. Politika su vokiečiais opi, o B.S. — aistringas, gaivališkas, iš to — netaktai, susidūrimai, nesusipratimai, bet... straipsniai puikūs. Visuomenės šulai, šefai ir piktinasi, ir juokiasi, ir galvas krato.

Klaipėdoje pažymėtina didelė draugystė su kompozitorium Stasiu Šimkum.[5] Gyvenama jo viloje, Kopgaly, miškelyje, beveik ant jūros kranto. Darbas redakcijoje, gamtos grožis, dažni svečiai iš Lietuvos ir... konjakas. Tie keli mėnesiai prašvilpė kaip gražus sapnas.

Kūrėjas blaškosi

Dar 1922 m. per Sekmines laiveliu plaukydamas Tegernsee, kupinas gyvenimo džiaugsmo ir laimės, Balys Sruoga sako savo būsimai žmonai:

— Mes visad būsim laisvi. Aš niekur netarnausiu, raštais užsidirbsiu. Gyvensim — dainuosim!

Kaip jam būdingi šie žodžiai! Juose skamba atgarsys Petrapilio, Maskvos studijų laikų, kada nesuvaržomam poetui visas pasaulis atrodė permažas. Juose skamba ir ateities troškimų esmė — begalinė laisvė sau ir kitiems, kraštutinis individualizmas, kad gyvenimas būtų savitas, skambus, gražus ir turiningas, kaip tobula daina.

Deja! Eilinio žmogaus gyvenimas pilnas nevilties, skausmo. Tai ką kalbėti apie žmogų, kurį vos suvaldomas temperamentas blaško iš vieno kraštutinumo į kitą, kurio talentą ir didelę galią pajausdami žmonės stengiasi įtraukti į savų reikalų pasaulį. Nors B.S.

jokiai politinei partijai, netilpdamas siauruose jų rėmuose, nepriklausė (buvo visą laiką artimas liaudininkams), tačiau, sielodamasis kultūros ir bendraisiais tautos bei valstybės reikalais, neišvengė savo aštria plunksna neįsivėlęs į daugelį problemų, ginčų, barnių. O partinis pasaulis ugdo priešus. Ir juo tavo plunksna aštresnė, juo priešų daugiau.

Dažnai vėliau Balys Sruoga ir šias eilutes rašančiam ir daugeliui kitų, mėginusių literatūrinės kūrybos darbo, patardavo nesivelti į žurnalistiką, nes ji žudanti kiekvieną grožinės literatūros kūrėją. Baliu Sruoga reikėjo tikėti, nes jis pats buvo išėjęs tą kančių kelią, kada tau gyvenimą suėda polemikos straipsniai, vedamieji, feljetonai, o širdis visa jėga traukia kurti kitokias vertybes, gyventi kitokiame pasaulyje.

1924 m. rudenį B.S. iš Klaipėdos persikelia į Kauną, pakviestas profesoriauti universitete; visą laiką skaito rusų literatūrą ir suorganizuoja bei veda teatro seminarą. Atgavus Vilnių persikelia į Vilniaus un-tą, išbūdamas profesoriumi ligi arešto dienos.

Grįžęs į Kauną B. Sruoga ne tik dirba universitete, bet sugrįžta į boheminį teatro bei menininkų pasaulį. Ir eina metai po metų — margi, triukšmingi, neramūs, skaudūs. Apsipina įvairių intrigų tinklas, gyvenama skurdžiai, tebemokant studentavimo skolas, gyvenama tiesiog fiziškai negalint kurti, ko norėtųsi. 1924 - 1930 metai B. Sruogos, kaip kūrėjo, gyvenime būdingi blaškymusi. Tai laikotarpis kūryboje pats nevaisingiausias.

Visa atvanga ir atitrūkimas iš įgrisusios kasdienybės — daugelis išvykų į užsienį: 1925 m. — Paryžius, 1926 m. — Švedija, 1927 m. — Vokietija (Magdeburgo teatro paroda), 1928 m. — Vokietija, Tirolis, 1929 m. — Viena, Tirolis, Italija, 1930 m. — Vilnius, Varšuva ir vėl Vokietija, Šveicarija. Iš tų kelionių, suprantama, B.

S. parsivežė dar platesnį europiečio akiratį ir eilėraščių ciklą „Alpėse“ (1929 m.). Tačiau tai ir viskas. Dienas paglemždavo publicistikos, kritikos straipsniai, feljetonai, paskaitos universitete ir kitoki darbai, kaip įvairios studijos literatūros, kultūros, meno, teatro, mokslo klausimais, iš kurių paminėtina: stambus, 2-jų tomų mokslinis veikalas „Rusų literatūros istorija“ (1931 - 1933 m.), „P. Vaičiūno dramaturgijos“ studija (1930 m.), monografija (su Viktoru Žadeika) „Kipras Petrauskas“ (1928 m.), ir „Lietuvių teatras Peterburge“ (1930 m.).

Teatro pasaulis

Daugelyje mūsų kultūrinio, visuomeninio ir mokslinio gyvenimo sričių Balys Sruoga yra palikęs didelius darbus ir neišdildomus pėdsakus, tačiau yra viena sritis, kurios pirmųjų dešimtmečių be Balio Sruogos vardo ir įsivaizduoti neįmanoma — tai Lietuvos dramos teatras. Tas poetas, dramaturgas, rašytojas, profesorius pastaruoju laiku buvo toji nuošaliai nuo teatro gyvenanti, arba universiteto didžiųjų rūmų palėpėje pasislėpusi, arba Žaliakalnyje, savo bute, tarp knygų ir raštų paskendusi asmenybė, pas kurią, lyg mažais upokšniais atplaukdavo kasdienis teatro gyvenimas, o iš jos sugrįždavo didingų dramos meno švenčių akstinai, šventadieniškos mintys, atgimimo gairės ir jėga.

„Kas be ko, auga mūsų kultūra, auga ir publikos skonis, nepriklausomai nuo teatro. Vis daugiau pasigirsta balsų, nebepasitenkinančių liaudies namų lygmens menu. Anksčiau ar vėliau ateis laikas, kada padaugėjęs šitokių balsų skaičius pareikalaus aukštesnio skonio teatro. Galimas daiktas, kad nebetoli tas laikas, kada dramos teatras, atsiskirdamas

nuo operos ir baleto, turės ir pats Kaune suskilti. Borisas Dauguvietis su savo mokiniais pasiliks gal niekuomet nepakeičiamas liaudies namų teatro entuziastiškas darbininkas, o pagausėjusi šviesuomenė susilauks kito, labiau atitinkamo jos dvasios interesus ir skonio lygmenį teatro. Anksčiau ar vėliau tai turės įvykti, tai yra neišvengiama, — veda į tai mūsų teatro raidos logika" (iš B. S. straipsnio „Mūsų teatro raida").*

Taigi, dėl šito naujojo teatro jis ir dirbo, ir kūrė visą savo gyvenimą, pašvęsdamas labai daug laiko ir jėgų.

Kiekvienas žymesnis Lietuvos dramos teatro posūkis, kiekvienas naujas etapas yra susijęs su B. Sruogos vardu. Dar gimnazistas, Panevėžyje atidavęs pirmąją duoklę teatrui, su juo nebesiskiria visą gyvenimą. Peterburge ar Maskvoje, kuomet ne Lietuvos teatras, o tik būsimieji Lietuvos teatralai žengia pirmuosius žingsnius, mes randame jų didįjį talkininką Balį Sruogą, ne tik kitaip talkininkaujantį, bet ir vaidinantį („Kova", „Pilėnų kunigaikštis"). Su Tautos Teatru, galima sakyti, mūsų valstybinio teatro lopšiu, irgi B.S. vardas surištas. O vienas pačių originaliausių, gyviausių, triukšmingiausių, ir populiariausių mūsų teatrų — „Vilkolakis" be Sruogos vardo nepažįstamas. Kai Lietuvos teatre pražysta kūrybingumas, kai siekiama didžių meninių laimėjimų, — B.S. pirmasis talkininkas ir entuziastas. Tai 1930 - 1935 metų tarpsnis, kada mūsų teatrui vadovavo didelis menininkas Andrius Oleka-Žilinskas. Šie du meno galiūnai tuojau pat atrado bendrą kalbą ir susirišo artimos bičiulystės ryšiais, vienas kitą papildydami, vienas antram labai daug duodami

* Leidinys „Lietuva", 1938 m.

kūrybos darbe. Kai valstybinė drama prigyvena dekadensą, sunyksta, kai jos menininkai suvaldininkėja, kai ieškoma išeities ir naujo švystelėjimo — steigiamas Jaunasis Teatras. Ir čia tuojau pat sutinkame Balį Sruogą: organizatorių, ideologą, autorių.

Nesuprato mūsų oficialieji dramos žmonės savo teoretiko, meninio ideologo, didžiojo dramaturgo, nemokėjo įgyvendinti to, ko jis siekė, ką jis kūrė, ir B.S. nerimstanti asmenybė ieško kitų kelių.

Lietuvai negana vieno, kad ir didelio masto, teatro teoretiko, dramos meno ideologo, tad reikia paruošti naujų. Ir Balys Sruoga universitete įsteigia pamestinuką, kuriuo pradžioje net nesidominama, kurio kursas niekam neprivalomas. To pamestinuko vardas — teatro seminaras. Vardas, kuris šiandieną žinomas beveik kiekvienam Lietuvos kultūros darbuotojui; seminaras, pro kurį praėjo visa eilė jaunesnės kartos Lietuvos rašytojų, esančių namuose, tremtyje ir užsieniuose; seminaras, greta kurio prieš pirmąją Lietuvos okupaciją jau veikė akademinė teatro studija, davusi ne vieną talentingą ir kultūringą aktorių ir režisierių mūsų teatrams.

Kūrėjas visoje galybėje

Iš vis labiau pavergiančios kasdienybės, iš smulkių žurnalistikos darbų, straipsnių, feljetonų, prakalbų rašymo — Balys Sruoga audringai išsivaduoja 1930 metais, sugrįždamas į jam likimo nužymėtą didžio kūrėjo kelią. Šis posūkis nebuvo lengvas ir pareikalavo didelių dvasinių jėgų. Eiliniai, kasdieniai žmonės, kaip ir anksčiau, tebetraukė jį į kasdienybę, nuodijo gyvenimą, ugdė įvairiausių piktų ir kerštingų priešų eiles.

1930-ji metai — Vytauto Didžiojo metai: penkių šimtų metų mirties sukaktis Lietuvoje buvo labai iš-

kilmingai švenčiama. Paskelbtas ir literatūrinis konkursas — parašyti veikalui apie Vytautą Didįjį. Konkurso paskatintas ir artimiausiųjų bičiulių raginamas, Balys Sruoga pasiryžta tokį veikalą parašyti.

Impulsas istoriniams veikalams kurti (greta rimtų šaltinių ir literatūros studijų) buvo kasvasarinės su žmona, dukra ir kuriuo nors iš artimųjų draugų kelionės automobiliu po Lietuvos istorines vietoves, piliakalnius, gamtos grožybes — Palanga, Klaipėda, Panemuniai, Plateliai, Kėdainiai, Biržai, Zarasai, Paneriai, Alytus, Rudamina... Kiekviena vietovė — didelis Lietuvos žemės knygos skaitymas.

Konkursinį veikalą Sruoga rašė vasarą žmonos tėviškėje. Tai buvo jam pačiam naujas egzaminas, nauja kova, naujas bandymas. Toji kova buvo nelengva, jei pasitaikydavo momentų, kada kūrėjas, gal būt, sunkiausią valandą sušuko:

— Aš turiu padaryt! Aš turiu padaryt, arba aš išeisiu iš proto!

Tokius momentus greitai pakeisdavo vidinės šviesos atspindžiai, dvasinis pakilimas ir begalinis džiaugsmas. Iš tų didžių pastangų, iš gilios vidinės kovos gimė vienas pačių gražiausių Lietuvos dramaturgijos šedevrų — „Milžino paunksmė“.

Deja! Baliui Sruogai ir čia, kaip ir daug kur gyvenime, likimas buvo nepalankus: šis kūrinys nebuvo premijuotas. Drįstame teigti, jog komisijos sprendimui daug įtakos darė įvairios asmeninės intrigos, simpatijos ir antipatijos...

Istoriniu mastu tai yra visiškas menkniekis, o didelė svarba tai, kad kūrėjo asmenybėje lūžis įvyko, kad pralaužti nepasitikėjimo, laiko neturėjimo ir abejojimų ledai. Ir Baliui Sruogai prasidėjo kūrybingumo metas: „Milžino paunksmė“ (1930 m.), „Baisioji naktis“ (1933 m.), „Radvila Perkūnas“ (1934 m.),

„Aitvaras teisėjas“ (1935 m.), „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus“ (Valio Daugos slapyvardžiu 1936 m.), „Giesmė apie Gediminą“ (1937 m.), „Algirdas Izborske“ (1938 m.), „Apyaušrio dalia“ (1940 m.), „Čičinskas“ (1941 m.), „Kazimieras Sapiega“ (1941 m.).

Neramus gyvenimas

Pasibaigė nerūpestingos, neatsakingos ir triukšmingos, be varžtų, be ribų, jaunatviškos dienos; pasibaigė, nors kai kada dar ir prasiverždamas, bohemiškas gyvenimas; bet niekuomet nedingo opinija, apsupusi Balį Sruogą, poetą, žurnalistą, rašytoją, žmogų — kad jis pavojingas, kad nevaldo savo gaivališko temperamento, kad niekuomet nežinia, kada, kur ir kam nemalonią ir kartais labai skaudžią išdaigą iškrės... Už tai Balys Sruoga daugelio nebuvo mylimas, o ypač tų, kuriems viena kita proga teko susipažinti su jo aštria plunksna ar nemažiau aštriu žodžiu, gi tokių ilgainiui buvo prisirinkę nemaža. Tai toliau visą gyvenimą amžinai lydėjo nemalonumai, neatstoję ir tuomet, kada rašytojas savo talento galybėje jau kūrė meno šedevrus. Juk per visą mūsų nepriklausomo gyvenimo laiką nė vienas jo raštas, kad ir daug vertesnis už visos eilės kitų autorių kūrinių, nebuvo atžymėtas jokiu oficialiu dėmesiu.

Nuolatinis tokios iš oficialiųjų sluogsnių pusės dirbtinės užmaršties pajautimas, nuolatinis konfliktas su sumiesčionėjusia Kauno aukštuomene atsiliepė ir į rašytojo dvasinę būseną, žinoma, prisidėjus dar ir daugeliui įvairių nelaimių plačioje giminėje. Juo toliau, juo rečiau jis būdavo linksmas. Juodos melancholijos priepuoliai vis dažnėjo. Nervingumas, jautrumas, opumas vis didėjo. Jeigu anksčiau visi skaudūs pergyvenimai išsiverždavo audringai ir dingdavo užmarš-

tyje, tai dabar, subrendus, surimtėjus, jie braudavosi vis gilyn ir kūrė sunkią, prislėgtą nuotaiką. Ne be reikalo rašytojas, versdamas Sem Benelli „Apsiautalą“ (1943 m.), taip jaudinosi, taip giliai pergyveno: nepripažinto poeto likimą lygino su savuoju likimu.

Gyvenimas dažnai būna nesuderintas: kai dvasiniame kūrėjo pasaulyje trankėsi audros, pakeičiamos ilgų ir niūrių rudenų melancholija, medžiaginis gyvenimas jau plaukė ramia, gražia vaga. Praėjo nepriteklių dienos. 1938 m. net apsigyvenama nuosavuose namuose — kurie pastatyti iš Žemaitijos miško sienojų, apsodinti gėlėmis ir medeliais leisdavo nusiraminti, atsikvėpti.

Rodos dabar, talentui pražydus visomis varsomis, asmenybei subrendus ir pasiekus didžią gyvenimo filosofijos esmę, apsuptas ramumos ir pačių artimiausiųjų, gyvenimo painiavose išsikristalizavusių draugų bei savo išauklėto ir mokytoją adoruojančio jaunimo — tik gyventi, tik kurti... Deja! Niekuomet Baliui Sruogai nebuvo lemta ilgai pasidžiaugti visiškos laimės dienomis. Gražų gyvenimą Ramiojoje g-vėje (koks prasmingas pavadinimas!) nutraukė ir sugriovė okupantai.

Kelias į kalėjimą

Prasidėjo neramios, nervingos ir nuolatinės baimės lydimos dienos. Nepaprasta sparta buvo griaunamas ne tik nepriklausomas valstybinis gyvenimas, bet ir tautinės kultūros laimėjimai, išbraukiant juos iš gyvenimo arba pritaikant naujos, atsineštinės ideologijos reikalavimams. Gyvenimo tempas buvo nežmoniškas, o įvykių raida kaleidoskopiška...

Balys Sruoga buvo viena iš tų asmenybių, kurios iš pat pirmos okupacijos dienos nujautė, o ir suvo-

kė, kokia baisi grėsmė yra atūžusi ne tik Lietuvos valstybei, bet ir lietuvių tautos kultūrai. Įgimta ir per visą amžių ugdyta savosios žemės, mėlynuojančių suverstų vagų meilė, visas gyvenimas, pašvęstas lietuvių tautos kultūros ir laisvės ugdymui, įsibrovusio priešo pažinimas (studijos Petrapily, Maskvoje, dalyvavimas 1935 m. profesorių ekskursijoje po Tarybų Sąjungą) tiesiog fiziškai kankino jį matant, kaip galvotrūkčiais naikinama tai, dėl ko buvo dirbta, kentėta, kovota.

Kur begalėdamas Balys Sruoga stengėsi paveikti, įdiegti, įkvėpti, kad toje kakofonijoje išliktų tautiškasis, lietuviškasis pradas, toji dvasinė vertybė, kuri gal tokiais atvejais yra vienintelė saugotoja tautos nemarumo. Jau paskutiniuose nepriklausomos Lietuvos rašytojų draugijos posėdžiuose, kurių keli dar įvyko pirmosiomis okupacijos dienomis, nors ir ne visiems valdybos nariams dalyvaujant, pagrindinis, Balio Sruogos formuluotas klausimas buvo — kaip gelbėti mūsų tautinės kultūros vertybes, jei jau kitų vertybių išgelbėti nebegalima.

Baliui Sruogai anomis neramiomis dienomis labai reikėjo valdyti savo temperamentas, kad slepiama gėla nepratrūktų viešumon ir neužtrauktų kalėjimo, ištrėmimo ar kitokios nelaimės. Tad jis paskendo darbe, mažai besirodydamas viešumai. Okupacijos metais jis parašo „Apyaušrio dalią“, kuria „Kazimierą Sapiegą“ ir pradeda didelį, seniau sumanytą autobiografinį romaną.

Praūžia ir frontas pro Vilniaus miestą, triumfališkai ateina antrieji okupantai. Daugelis mūsų džiaugėsi tariamo išlaisvinimo džiaugsmu, o Balys Sruoga pačiomis pirmomis dienomis sako:

— Kvailas entuziazmas ir kvailas džiaugsmas. Jo-

kio išlaisvinimo nėra. Šitie rudi atėjūnai nė kiek negeresni už išbėgusius.

Neklydo jis, savo įžvalgumu toli numatydamas ir rūpindamasis savo tauta, savo kraštu.

Koks baisus smūgis, apvainikavęs visus gyvenimo skaudulius, buvo tuomet Baliui Sruogai, kai tie mūsiškių, kurie manėsi šiek tiek valdžios dar turį, siekė mesti jį iš profesoriaus darbo, iš Vilniaus universiteto. Žmogų, kurio visas gyvenimas buvo pašvęstas Lietuvai, kūrėją, kuriam maža kas gali prilygti mūsų tautoje... Kėslai, ačiū Dievui, nepavyko, nes tai būtų buvusi nenuplaunama gėda.

Savieji lieka savaisiais, ir su jais sava kalba. Pradžioje pasireiškusį antagonizmą, pažinus priešą, greit pakeitė didis visos tautos brolybės jausmas ir ryžtinga pogrindžio kova. Bet dabar atėjo į darbą pats okupantas, pasiryžęs išgyvendinti lietuvių tautą iš jos nuo amžių gyvenamų vietovių, o jos atsparumui palaužti — pirmiausia sunaikintina jos kultūra ir kultūrininkai. Ir į šių eilę vienas pirmųjų patenka Balys Sruoga, nes okupantas žino, kad toji nepalūžtanti asmenybė yra žmogus, kuris visose sąlygose budės lietuvių dvasios sargyboje ir kovos dėl jos laisvės. 1943 m. kovo mėn. 16 d. Balys Sruoga gestapo areštuojamas ir nugabenamas į Stutthofo koncentracijos stovyklą. Ir prasidėjo kančių valandos, dienos, mėnesiai, metai...

Ilgą laiką šiame baisiame pasaulyje Balys Sruoga buvo užsidaręs savyje ir tylėjo, kaip tyli milžinas, didžios nelaimės užgriūtas. Bet — žmogus ir klaikiausiose sąlygose, kol dar kvėpuoja, gyvena. Ir lietuviai, patekę į tą lėtos mirties pragarą, gyveno, laiks nuo laiko netekdami tai vieno, tai kito nužudyto draugo. O gyvenimas — siekimas prošvaistės kad ir pačioje tamsiausioje naktyje. Tokią prošvaistę Stutthofo lietuviai atrado kultūriškai tarpusavy bend-

raudami — paskaitos, diskusijos, kūryba. Į šį darbą Balys Sruoga įsitraukia, kaip visuomet, aistringai. Jis globoja jaunus rašytojus, taip pat patekusius į šią pragaištį; jis randa ir būreliui pavadinimą „Aitvaras", pats nuo to laiko savo auklėtinių vadinamas Didžiuoju Aitvaru.

Pamažu ir pats Sruoga pradėjo rašyti. Po darbo, vakarais, naktimis, kamšatyje, susigūžus lovoje, slepiant nuo sargybinių akių popierį, gimė „Pavasario giesmė", „Dobilėlis penkialapis", „Uošvė" ir straipsniai „Teatro romantika", „Teisybė vaidybos mene". Tai pavyzdys, jog didelis kūrėjas nekurti negali — ir nežmoniškose aplinkybėse jis gimdo meno kūrinius.

Štai kaip Balį Sruogą Stutthofe apibūdina jo kančių bendras Mečislovas Mackevičius:

> „Balys Sruoga buvo šventai įsitikinęs, jog Lietuva bus nepriklausoma. Tas tikėjimas darė jį dvasios galiūnu ir kasdien tvirtėdamas skaidrino jo nuotaiką. Jis nepakentė defetizmo ir visu savo temperamentu puldavo pesimistus. Jo skaidrus patriotizmas, tikėjimas Lietuvos laisve ir jo kūrybinis entuziazmas stiprino visą mūsų grupę. Jo autoritetas, jo didi asmenybė patraukdavo mus visus, ir kažkaip savaime visi juo rūpinosi, visi jį gerbė, brangino, mylėjo. O jis kiekvieną draugiškumo spindulėlį subtiliu jautrumu įvertindavo, net ligi ašarų akyse susijaudindamas dėl kiekvieno nuoširdumo, pagarbos ir meilės."

Jau seniai braškėjo vokiečių galybė, šuoliais artėjo frontas; patrankų griausmui lydint Stutthofo kaliniai pėsčiomis 1945.I.24 įvairiais keliais išvaromi į nežinią. Badas, dėmėtoji šiltinė ir gestapininkai jų palydovai. Po ilgų varinėjimų Balys Sruoga — jau vi-

sai išsekęs ir paliegęs. Jo sutinusios kojos atsisako toliau keliauti. Laukia mirtis — arba reikės lėtai užmigti, arba pribaigs kulka. Bet sargyba ir šauti nebesuspėjo — sovietų tankai atvažiuoja iš priešakio...

Taip jis patenka į raudonosios armijos rankas. Vėliau sugrįžta į Lietuvą; buvo iškilmingai sutiktas, sirgo, profesoriavo; parašė „Dievų mišką" — knygą apie kacetą, keletą dramų, studijų, išvertė „Giesmę apie Igorio žygį" ir... staiga mirė.

O Balio Sruogos nuotaiką tarybinėje Lietuvoje pasako šis eilėraštis, parašytas grįžus iš Stutthofo ir vingiuotais, kruvinais keliais patekęs pas mus:

Po tą sutemą, po plyną
Skausmas smaugia ir troškina, —
It žuvėdra vandenyno
Klykia klykdama širdy.

Iš erdvių ar žemės ysčiaus
Ar iš laimės vakarykščios
Lyg patyčia išsivysčius
Skamba muzika gaili.

Skamba, aidi, rauda, gelia —
It našlaitiški berželiai
Verkdami prie viešo kelio —
Čiulpia kraują iš širdies...

Tartum visą žemės gėlą
Išvyniojo vieškelėliais
Ir pati nuo jo pašėlo
Pabučiavimu mirties.

Skamba sutema plynoji,
Skamba laikas lyg sustojęs,
It širdis našlaitiškoji
Skamba sutemos rauda.

O žydrioji, o šventoji, —
Ar tai tu garsais skrajoji, —
Vaidinies, vilioji, moji, —
Ar tik aimana mana?

Baigiamieji žodžiai

Prabėgom peržvelgę šio mūsų tautos meno galiūno biografijos metmenis, pabrėžę tik pačius žymiuosius įvykius ir net nedrįsdami pretenduoti į tokios subtilios, sudėtingos asmenybės apibūdinimą, mes matome, jog Balio Sruogos gyvenimas suskyla į penkis, tarytum savo visumoje išbaigtus, periodus: 1. ligi 1914 metų (namai, Panevėžys), 2. 1914 - 1921 m. (Petrapilis, Maskva, Vilnius, Kaunas), 3. 1921 - 1928 m. (Münchenas, Klaipėda, Kaunas), 4. 1928 - 1937 m. (Kaunas) ir 5. nuo 1938 metų (Kaunas, Vilnius, Stutthofas, Vilnius).

Vaikystės metai — pirmieji pasaulio pažinimo jautuliai ir įspūdžiai, pirmieji jautrios, neramios ir valingos dvasios žingsniai bei gilaus talento prabudimo spinduliai.

Jaunystės laikotarpis — svaigimo, lyrikos, džiaugsmo, nuotaikingo liūdesio, pasitikėjimo savim metas, vėjavaiškiškas gyvenimas, skaitymas.

Toliau — mokslo, darbo, brendimo, drauge ir skepticizmo, abejojimo savo jėgomis, tylėjimo, formos ieškojimo, užsimiršimo feljetonistikoje metas, lydimas pareigos jausmo, darbo; bet dar maištaujama prieš visokius varžtus, dar daug neatsakingų žingsnių, kurių padariniai vėliau keršija visą gyvenimą.

Ketvirtas laikotarpis: talentas subrendo, dramos forma apvaldyta ir kūrybos darbai veržiasi galinga jėga; tačiau lydi ir sunkūs gyvenimo bandymai, kurie brandina charakterį, psichologinį patyrimą, cementuoja ir ugdo vidinę jėgą.

Pagaliau paskutinysis periodas — visiško subrendimo, gilios išminties ir nuostabaus talento žydėjimo metai. Kūrėjas praauga savo aplinką. Jei ligi šiol draugai ir artimieji visa darė, kad suvaldytų jo audringą, giliai slypintį temperamentą, dabar lenkiasi prieš jo moralinį autoritetą, rimtyje klausosi išminties žodžių.

Jeigu jaunystėje eilėraščiai buvo rašomi pirmuoju įspūdžiu, retai taisomi, šlifuojami, dažnai užmetami ir nebaigiami, tai dabar kiekvienas nebaigtas darbas kankina, rankraščiai taisomi, dailinami, perrašinėjami tris, keturis, penkis kartus. Todėl kiekvienas naujas Balio Sruogos kūrinys — naujas šedevras. Dabar — tik gyventi, tik kurti! Deja! Visos tautos žiaurus likimas pirmiausia žudo jos dvasios galiūnus. Nužudė jis ir Balį Sruogą.

„Šviesa“, 1948 m.

Dabar kiekvieno sieloj liūdesys, —
Kiekvienas jaučia, kaip lemties sunkybė
Prigniaužė paslaptingai ir niūriai,
Kaip ši naktis, broliją mūsų visą.
Nustojome nūn svetimo mum brolio.
Bet — brolio. Mūsų buvo jis. Turėjom
Jį sergėti, ir mes... nesugebėjom!
Poetas žuvo! Sergėsim šventai
Jo skaistų vaizdą — dovaną dangaus!
Liūdėjimas dėl jo sustiprins mus,
Nors mums ir plėšosi širdis iš skausmo...

(Iš Sem Benelli „Apsiautalo“,
Balio Sruogos vertimas rankrašty)

V. RAMOJUS

BALIO SRUOGOS TĖVIŠKĖJE

Iš Biržų dviračiu pasuku plentu į Vabalninką. Kelio rodyklė rodo: Vabalninkas 27 km. Mano tikslas — Baibokai. Devynioliktajame kilometre nuo Biržų pravažiuoju jaukų, gražiais trobesiais pasipuošusį Gaižiūnų kaimą (čia ne vienas atostogas praleido rašytojas prof. Mykolaitis-Putinas).

Tuomet prieš akis atsiveria lyguma, kur-ne-kur išsimetę krūmokšliai, o kilometro plote matyti trys vėjiniai malūnai. Jau prasideda Baibokų kaimo laukai. Vabalninkan dar aštuoni kilometrai. Kilometrą riedu nauju plentu link Vabalninko. Paplentėje žaliuoja pievos, o dešinėje plento pusėje įkalniau matyti javų rėžiai. Seniau, kaip iš žmonių esu girdėjęs, čia būta nepereinamų pelkių, naktimis kažkokie žiburėliai rodydavęsi. Dabar, rodos, kita žemė: gražu — pievos, javų laukai, juose dirba pluša žmonės.

Privažiavęs prie pat plento stovintį seną, nebenaudojamą vėjinį malūną, pasuku keliuku dešinėn. Prieky matyti aukštos liepos, topoliai, o jų pavėsyje sodybos, dengtos šiaudais ir raudonomis čerpėmis. Tai Baibokų kaimas.

„Turiu šunį iš Baibokų, o Baibokai ne ant juoko“ — nejučiomis prisimena vabalninkėno poeto Leonardo Žitkevičiaus žodžiai, pasiekus Baibokų kaimo gatvę... Tematyti tik penkios sodybos ir galulaukėje stovįs vėjinis malūnas. Tik senos liepos, topoliai ir samanomis apaugusios pamatų liekanos byloja keleiviui, kad čia kadaise būta baibokėnų sodybų.

Gatvė iš pietų eina į šiaurę. Pasuku į pirmąją sodybą pietuose. Tamsus senoviškas kiemas. Šlama

liepos, jų plačios šakos gaubia raudonomis čerpėmis dengtą namą, stovintį galu į gatvę. Tai čia šios žemės šviesą pamatė Balys Sruoga.

Čia pat prieš gyvenamą namą stovi senas svirnas, toliau marka. Žalsvame vandenyje nardo antys. Netoliese matyti tvartai, daržinė, klojimas. Trobesiai senoviški, apsamanoję, pasvirę, rodos, žila senovė gula jų pečius... Tamsu. Plačiašakės liepos užstoja vasarvidžio saulės spindulius. Tik pietuose tolumoje plieskia saulės nušviesti Vabalninko bažnyčios bokštai.

Sutinku pagyvenusią moterį. Tai prof. Sruogos brolio Aniolo žmona. Aniolas ūkininkavo tėviškėje. Po jo mirties 1935 m. ūkį valdė Sruogienė viena; 1937 m. vėl ištekėjo. Taip iš Sruogų giminės ten nieko nebeliko.[7]

Seklyčioje šalia kitų brolių kabo ir B. Sruogos paveikslas. Kampe ant staliuko pagarbioje vietoje randu kai kurias jo parašytas knygas.

Šeimininkė pasakoja apie nepamirštamą profesorių. Anksčiau, kol gyvas buvo brolis Aniolas, jis dažnai čia atsilankydavo, mėgdavęs vienas pavaikštinėti netoliese tekančios Tatulos pakrantėmis, pasigerėti derlingomis lygumomis, kuriose prabėgo jo vaikystės dienos. Brolis Aniolas padarydavo alaus, susikviesdavęs Baibokų kaimo gyventojus, ir Sruogų tėviškėje būdavę linksma. Profesorius mėgdavęs tada pasikalbėti su kaimynais, vaikystės dienų draugais, šnekučiuodavęs su žilais seneliais, geisdamas išgirsti iš jų lūpų gyvosios tautosakos, burtų, prietarų, padavimų. Visa tai užrašydavęs savo kūrybos reikalams.

Pasikalbėjęs su šeimininke, pavaišintas garsiu vabalninkėnų alučiu, pasuku į Vabalninką. Už pusės kilometro nuo Baibokų matyti medžiais apaugusios Jasiuliškių kaimo kapinaitės, kuriose ilsisi profesoriaus tėvai ir brolis Aniolas.

Šviesiuose laukuose žvanga dalgiai, skardi Patatulio šienpiūvių dainos. Juk Vabalninkas dainų kraštas!

Dar kartą atsigręžiu į Baibokų liepas, topolius, dar kartą akyse išryškėja senas namas, kur gimė ir augo brangus Lietuvai žmogus. Bet dabar ten tamsu ir niūru.

Tolstu tolyn. Baigiasi Baibokų laukai, o lūpose skamba Balio Sruogos žodžiai:

Pirmas žiedas, pirmas vėjas iš tėvų laukų...

Taip atrodė Baibokai 1941 m. vasarą.

„Žingsniai", 1948, Nr. 13.

VANDA SRUOGIENĖ

„PO VELĖNA PUMPURĖLIS" *

Šeima ir tėviškė

Balys apie savo šeimą ir tėviškę nedaug tepasakodavo. Ką beatsimenu, stengiausi papildyti jo brolio Kazimiero, kitų atsiminimais ir tuo, ką buvau patyrusi porą kartų atsilankiusi jų gimtinėje.

Tėvas — Pranciškus Sruoga — buvo kilęs nuo Žaliosios Girios, dažnai minėdavęs Gelažių, Sode-

* Čia pakartota antraštė B. S. straipsnio, tilpusio „Pirmajame Bare" (Vilnius, 1915 m., 199 p.).

lių kaimus, gal ten ir jo šeima gyveno. Jo tėvas buvo vardu Jokūbas, motina — Barolytė, jos vardo niekas neatsiminė. Iš tėvo giminių būdavo minimas dėdė Šalčius, vadinamas Gasparioniu. Kada Pranciškus buvo gimęs, niekas šeimoje nežinojo, laikė jį bent dešimčia metų vyresniu, negu iš tikrųjų buvo. Tik jam mirus 1931 m. paaiškėjo jo gimino data: 1846 m. Pats save vadindavo „Prancišius Sruoga", ir Balys dažnai kartodavo: „Aš — Prancišiaus Sruogos vaikas."

Prancišiaus tėvai buvo neturtingi, turėjo daug vaikų. Balys prisimindavo tėvą pasakojant, kaip mažas būdamas baudžiavos laikais augo troboje, kur po aslą šliaužiodavo žalčiai, globojami ir pienu lakinami... sakė, bliūdą su pienu pastatydavo asloje vaikams, kurie šaukštais varydavo iš pakampių prie valgio atšliaužusius žalčius. Bet jų skriausti buvo nevalia...

Prancišius dar vaiku pateko pas svetimus žmones, kurie jį užaugino. Jam leisdavo pasisėti linų, Prancišius juos parduodavo ir pinigus atiduodavo broliui. Taip jis vienam iš savo brolių padėjo išeiti į kunigus. Daug vargo patirta, Prancišius skųsdavosi:

— Dvylika metų vilkau skersą vyžą — tik į bažnyčią eidamas avėjau nagines.

Bet svajonės išsipildė, brolis tapo kunigu, klebonavo keliose vietose, kurį laiką Luokėje. Kiek prasigyvenęs, nutarė už jaunesniojo brolio vargą atsilyginti:

— Pirk dvarą, — sakė, — aš duosiu pinigų.

Savo pažadą ištesėjo, nužiūrėjęs nupirko Skiauteriškių palivarką, seniau priklausiusį Vabalninko bažnyčiai.

Vienasėdis buvo apleistas, be trobesių, vadinamas pagal artimą kaimą Baibokais. Kunigas ir toliau rėmė brolį, padėjo trobesius pastatyti. Taip vargęs, Ba-

lio tėvas negalėjo jokio mokslo išeiti, vos pasirašyti bemokėjes.

Kiek namus apsitvarkęs, jau sumitęs vyras, Prancišius ėmė ieškotis žmonos — turtingos ir jaunos. Paėmė iš kitos parapijos, Jutiškių kaimo, gražią Agotą Lomanaitę, apie 20 metų jaunesnę. Ji prieš tai buvo susižiedavusi su garsiu Vabalninko „staršina" Gecevičium, bet Sruogai pasipiršus, jos broliai, motina pradėjo kalbinti, kad už jo tekėtų. Davėsi prikalbama. Ištekėjo, tur būt, apie 1883 metus.

Balio *Motina* buvo gimusi 1867 metais. Jos tėvų vardų niekas neišlaikė atmintyje. Jos motina po savo vyro mirties gyveno ar pas sūnų kunigą, ar pas Sruogus. Vaikai ją vadindavo Baba; buvusi labai sena, ją labai reikėję gerbti. Motina seserų neturėjo, tik brolius. Aniolas išėjo užkuriom į Strazdžius (Strazdžių dėdė), turėjo sūnų kunigą Juozą Lomaną.* Povilas, kuriam tėvai paliko tėviškę, Jutiškių ūkį, didžiavosi sūnum, nepriklausomybės laikais buvusiu referentu Švietimo ministerijoje. „Julikas", užkuriom nuėjęs į Krinčino parapiją, turėjo vieną sūnų Aniolą. Dėdė „Julikas" buvo visų Sruogų vaikų ypač mėgiamas, „štukorius", linksmas, kalbus. Kariuomenėje tarnavo felčeriu. Garsėjo kaip giedorius per mišparus, turėjo storą, pragertą balsą, mokėjo giedoti ir lotyniškai. Sako, kartą sugebėjęs „zuikiu" net į Persiją nuvažiuoti. Svarbiausiu iš visų dėdžių buvo laikomas kunigas Lomanas, Žarėnų klebonas.

Pasakojama, kad motinos tėvas, Lomanas, buvo Roppo dvaro baudžiauninkas. Jam teko pranešti kitiems kaimiečiams, kad baudžiava panaikinta: „Un

* Žiūr. Liet. Enciklopedija, XVI t., 419 p.

ateina valnastis mužikams". Kaimiečiai nusigandę puolė jam rankas bučiuoti, „kad tos valnasties nebūtų".

Motina, rūpestinga šeimininkė, palaikydavo namuose rimtį. Būdama labai pamaldi, prižiūrėjo šeimos ir samdinių moralę. Jei sūnus Aniolas, ūkininkas, grįždavo namo įkaušęs, ji, nors šiaip švelni, pasitikdavo su pančiu ir jau suaugusį „nubausdavo". Jis klusniai jai pasiduodavo. Namuose viešpatavo drausmė.

Motina turėjo nepaprastą gabumą kalbėdama rimuoti — kas nors ką pasakys, ji tuos žodžius paverčia rimais. Buvo labai jautri, sentimentali. Man pasakojosi, kad, vaikams išvažiavus į mokyklas, nueidavusi į seklyčią, pasistatydavusi jų nuotraukas, žiūrėjusi, žiūrėjusi ir aprimdavusi. Ji pasižymėjo savybe „nusukti kalbą", nukreipti kitur pasikalbėjimą, jei tema nepatikusi. Domėdavosi sūnų mokslu, klausdavusi „kas gi tose knygose rašoma?" Jei sūnus pradėdavo ką nors aiškinti, pav. Kazys apie ekonomijos mokslus, ir ji nesuprasdavusi, tuoj „nusukdavo kalbą". Nors skaityt rašyt nemokėjo, atrodo, buvo gabi moteris.

Balys vis sakydavosi poetinius gabumus paveldėjęs iš tėvo, tačiau neabejotinai — ir iš motinos.

Pranciškus ir Agota Sruogai turėjo aštuonetą vaikų, iš kurių užaugo 5 sūnūs.

Vyriausias, Juozas, buvo gimęs 1886.III.12, kaip ir kiti vaikai — Baibokuose. Baigęs Mintaujos gimnaziją, studijavo teisę Petrapilyje. Buvo rimtas, pedantas, susirūpinęs tėviškės švietimu, siuntinėdavo į namus knygas, laikraščius. 1905 m. kartu su Ernestu Galvanausku (tolimesniu Sruogų giminaičiu) veikė revoliuciniame judėjime, buvo rusų kalinamas; išleistas iš kalėjimo su sąlyga, kad gyvens kaime pas tėvus. Pirmojo pasaulinio karo metu baigė karo mokyklą, buvo kariuomenėje sunkiai sužeistas prie Var-

šuvos. Lietuvoje tarnavo Užsienio reikalų ministerijoje. 1920 - 22 m. buvo komisijos taikos sutarčiai su Sovietų Sąjunga vykdyti sekretorius Maskvoje, nuo 1925 metų dirbo Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne, nuo 1934 metų Lietuvos konsulas Tilžėje. Buvo vedęs Bronę Jazbutytę. Mirė Kaune 1957.XII.12 (keistu sutapimu tą pačią dieną, kada Chicagoje buvo iškilmingai minima Balio mirties 10 metų sukaktis).

Antrasis iš eilės, Adolfas, gimęs 1887.IV.19, baigė Mintaujos gimnaziją, vėliau Charlottenburgo politechnikumą. Linksmo būdo, geros širdies, bet minkšto charakterio, pasiduodavo įtakoms, užtat įsivėlė į pašto ženklų spekuliaciją, būdamas Pašto valdybos direktorium Kaune. 1934 m. iš tarnybos atleistas ir nuteistas kalėjimu, o bolševikams iš Lietuvos traukiantis 1941 m. išvežtas ir sušaudytas. Žmona Tatjana, rusė, išsivežė tris sūnus į Argentiną.

Trečiasis sūnus, kurio vardas pamirštas, mirė dar kūdikiu, o duktė Emilija mirė 17 metų, Baliui dar neišėjus mokytis į Panevėžį. Ji rengėsi stoti į vienuolyną, tuo tikslu kurį laiką gyveno Biržuose, važinėjo į Daugpilį. Mirė Biržuose. Balys pasakojo, kaip jį giliai paveikė laidotuvės, kai žiemos metu ją parvežė karste į Baibokus ir laidojo Jasiuliškių kapinėse.

Aniolas, gimęs 1890 ar 1891 m., mokytis nenorėjo, liko ūkininkauti. Buvo vedęs dailią merginą, kuri tačiau sirgo džiova, apkrėtė vyrą ir netrukus pasimirė. Jis vedė antrą kartą (Balys važiavo kviesliuosna), bet sveikata greit ėmė šlyti. Brolių pastangomis buvo gydomas Kaune, Alytuje, tik pervėlai susigriebta. 1935 m. vasarą Aniolas mirė.

Po Aniolo gimė Balys (pagal krikšto metriką Boleslovas) 1896.II.2.

Jauniausias, Kazimieras, gimė 1899.III.20, baigė Panevėžio realinę 1918 m., dėl karo perkeltą į Tulos

guberniją. Grįžęs stojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę ir dalyvavo laisvės kovose. 1925 m. baigė Šveicarijoje St. Galleno prekybos institutą ir 1929 m. Berno un-te gavo ekonomijos mokslų daktaro laipsnį. Dirbo Finansų ministerijoje, „Maisto" akcinėje bendrovėje vyriausiojo direktoriaus pavaduotoju. 1947 m. apsigyveno Chicagoje kartu su žmona gydytoja Ona Slavinskaitė. Pastaruoju laiku dirbo Elgino, Ill. valstybinės ligoninės bibliotekoje, rašė straipsnius mūsų spaudoje. Mirė 1974.III.9.

Paskutinis vaikas, duktė Valerija, mirė būdama kūdikiu.

Taip Baibokų Sruogai išleido į aukštuosius mokslus keturis sūnus.* Visi penki broliai buvo fiziškai vienas į kitą, panašūs, bet nepaprastai skirtingos dvasios. Gyvenime kiekvienas nuėjo savais keliais. Betgi šeimos ryšius Balys gyvai jautė, savo brolius „broliukais" vadindavo ir sielojosi kiekvieno nelaime. Itin skaudžiai išgyveno Adolfo bylą; ilgai tylėdamas tik kartą prasitarė:

— Dabar aš turėsiu viską daryti, kad Sruogų vardas liktų garbingas.

Tėvus Balys labai gerbė, o ypač motiną mylėjo. Kai ji — po sunkios širdies ligos — mirė 1930 m. apie Kalėdas, Balys, gavęs žinią, raudojo kaip vaikas. Buvom tada Bugiuose, Balys peršalęs karščiavo, mudu su tėvu neleidom jam važiuoti į laidotuves. Keletą dienų nė žodžio netaręs, sėdėjo kampe susigūžęs. Maždaug po pusės metų pasimirė ir Balio tėvas.

Dar prie tėvų gyvos galvos (ar tuoj po tėvo mirties) broliai buvo susirinkę aptarti palikimą. Balys nuo savo dalies atsisakė brolio Aniolo naudai, jį daugiausiai mylėjo. Be to, žinojo, kad šis brolis jautėsi nu-

* Žiūr. Liet. Enciklopedija, XXVIII t. 391 - 396 p.

skriaustas, neišėjęs, kaip kiti, mokslo, pavydėjęs jiems padėties ir žmonių pagarbos.

Taip pat Balys nepaėmė sklypo, kai tokie sklypai 1920 ar 1921 m. buvo vyriausybės dalinami nusipelniusiems lietuviams. Dar nevedę tarėmės tuo reikalu. Balys pasakė, kad imti sklypą nepatogu, jis gi dirbo ne dėl savo naudos, tai ir apie nuopelnus kalbėti netenka.

Tėviškė — Baibokai — prieš pirmąjį karą priklausė ne prie Vabalninko, bet prie Čipėnų kaimo, šalia Vabalninko.

Baibokų namai buvo nemaži, čerpėm dengti, neprastesni, kaip Žemaičių bajoro dvarelis. Iš gonkų įeidavai į priemenę, po dešinei buvo švarioji dalis, seklyčia, du kambariai. Keli baldai, stalas, kėdės, sienose nublukusios šeimos narių nuotraukos. Šeima gyveno kairėje namo pusėje. Dideliame kambaryje su aukštu „pečiumi", ant kurio tėvas senatvėje ilsėdavosi ir kiti šeimos nariai gulėdavo, kai liga suimdavo. Čia pat buvo tėvų lova, stalas. Už to kambario — erdvi virtuvė, kur susirinkdavo šeimyna. Per namo vidurį — kaminas ir kambariukas, kur paprastai berniukai miegodavo. Kol motina buvo jaunesnė ir sveikesnė, namai buvę švariai išlaikomi ir valgis gerelesnis pagaminamas. Bet vėliau ten lankantis visa buvo gerokai apleista, valgis riebus ir gausus, bet neįvairus, stokojo šeimininkės rankos. Ūkio trobesiai buvo geri, prie namo užveistas didelis vaisių sodas. Iš viso priklausė 80 ha.

Iš vaikystės

Balio vaikystė praėjo, kaip daugumos jo laiko kaimiečių vaikų Lietuvoje. Anksti teko eit ganyti, patirti mažo piemenuko vargus. Kol nėjo į mokyklą, bu-

vo artimiausias su broliu Aniolu ir Kaziu, kuris jį „Blešine“ vadindavęs. Iš pat mažens silpnos sveikatos, liesas, ištįsęs, silpnais plaučiais, itin laikėsi motinos, daugiausia iš vaikų jos meilę pajutęs, giliai persiėmęs religine mistika. Tamsiais, ilgais rudens ir žiemos vakarais įspūdingi būdavo visos šeimynos „Gadzinkų“ giedojimai, šventadieniais religinės apeigos. Balys visad prisimindavo, kaip toji mistika jį giliai veikusi. Tekdavo prisiklausyti visokių baisių pasakų... dar senovės tautosaka buvo gyva.

„... kai ateidavo vakaras, prasidėdavo visai naujas gyvenimas. Vyrai jau būdavo parvažiavę iš miško su malkomis ir pašėrę gyvulius. Visi susirinkdavo į gryčią: be paties namų šeimininko, čia ateidavo dar du samdiniai ir pusbernis, samdinė mergaitė su pusmerge. Prie žibalinės lempos moterys imdavo verpti ar austi, o vyrai sukdavo pančius, vydavo virves ar tvarkydavo vasarai grėblius, kastuvus ir kitus ūkinius reikmenis... Senis Sruoga turėjo kandų liežuvį ir nepajėgdavo nutylėti šmaikštaus posakio, nors kartais tas posakis būdavo grubus ar net visai nepadorus. O jau visokios istorijos jam kaip iš maišo birdavo. Kliūdavo ne tik ponams ir kunigams, bet ir dangaus angelams su šventaisiais. Su šeimininku savo sąmojais lenktyniaudavo samdiniai, ir Sruogienė visai nebetekdavo kantrybės. Ji išvadindavo visus nepraustaburniais ir pradėdavo kokią giesmę ar litaniją. Mergaitės pritardavo, ir gryčioje įsivyraudavo visai maldingos nuotaikos. Bet nelauktai senis Sruoga vietoj „Melskis už mus“ užgiedodavo pakeltu tonu „Verskis per galvą“. Giesmė nutildavo, ir vėl visi imdavo kvatoti. Labiausiai juokėsi Baliukas. Kokį įspūdį tos žiemos vakaronės darydavo jautriam berniukui, galima spręsti vien iš to, kad vėliau „Vilkolakio“ programose aptinkame daugybę tų vakaronių

elementų.“ Taip liudijo Balio mokyklos draugas K. Žitkus.

Balys pasakojo, kad, būdamas kokių 8 metų amžiaus, labai sirgo, gulėjo ant „pečiaus“ su dideliu karščiu. Vežė daktarą, atrodė, nepagis. Jau ir karstas, ir mirties drabužiai buvo paruošti. Ir kai pamažu pasveiko, dar ilgai kosėjo, sunykęs, nusilpęs, vos paeiti galėjo.

Ramus, susikaupęs, tėvų klausė, nesipriešino. Apie bet kokius išdykavimus niekad neužsimindavo. Besikieminėjant Baibokuose svečiams, buvo geriamas naminis alus, „baliavota“... Apie tuos gaivališkus, primityvius dūkimus Balys su malonumu pasakodavo, nors niekad neatskleisdamas, kiek jis pats juose dalyvavo. Tada ir vežimai būdavo ant stogų užkeliami, ir girti vyrai pastalėse gulėdavo. Krikštynos, vestuvės ir net laidotuvės būdavo pilnos triukšmo. Susirinkę kaimynai ir giminės per budynes susėsdavo ant suolų aplink stalą, kur gulėjo lavonas, giedodavo ir alum užgerdavo, patį „nabašninką“ baltąja putele apšlakstydami.

Tie vaikystės patyrimai Balio buvo panaudoti jo dramose, vaizduojant XVII - XVIII amžiaus Lietuvos bajorų lėbavimus. Didelio įspūdžio jam darė policijos kratos spaudos draudimo laikais. Vyresnieji broliai atsiveždavo lietuviškų knygų, jas reikėdavo vis slėpti. Tai buvo pavedama Baliui, 6 - 8 metų berniukui. Ir jis tą pareigą atlikdavo sąžiningai ir sąmoningai, išlaikydamas paslaptį.

Ypač gyvi liko atmintyje 1905 metų įvykiai, „juodašimčių“ siaubas. Balys pasakodavo, kokios baimės buvo apimti žmonės, kai pasklido gandas „juodašimčiai ateina“, kai dvi procesijos susitiko miške... Bėgdami nuo tų „juodašimčių“ — kas jie buvo, supratimo neturėjo — Sruogai su mažesniais vaikais išvykdavo

keliom dienom iš namų ir slapstėsi, kad policija, kazokai, nesuimtų dėl vyresniųjų sūnų revoliucionierių. O kai tie vyresnieji broliai parvažiuodavo namo — buvo ko pasiklausyti.

Baibokų vienkiemis buvo didžiausias ir turtingiausias apylinkėje. „Svetimi vaikai į jį retai teužklysdavo. Jei kartais Sruogų kieme pasirodydavo vaikų, Sruogienė tuojau įspėdavo:

— Eik į gryčią, Baly! Žiūrėk, kad man su tais Baibokų ir Jasiuliškių murziais nesusidėtum!

Ir Baliukas eidavo į gryčią. Jis ir pats buvo pradėjęs jaustis, kažin kuo pranašesniu už tuos murzius ir kad jam nedera su jais draugauti." Apie tai prisimindavo K. Žitkus.

Taip Balys vaikų draugystės neturėjo. Du vyresnieji broliai jau mokėsi gimnazijoje, Aniolas anksti pradėjo dirbti ūkio darbus, jauniausias, Kazys, dar vos žeme rėpliodavo. Balys augo vienišas ir tą vienišumą iš pat mažens pamėgo.

Vabalninko pradžios mokykloje

Lietuviškai skaityti Balys jau buvo pramokęs namie, bet stojant į Vabalninko pradžios mokyklą 1903 m. rudenį tai reikėjo slėpti — dar buvo spaudos draudimo laikai. Rusiškai jis tada mažai tesuprato. Tėvas apgyvendino pas davatkėlę Magdutę Paryžiaus gatvėje prie bažnyčios. 1904 - 5 metais Bartkūnų kaime prie Vabalninko ėmė veikti slaptoji lietuviška mokykla, mokė nuo Južintų kilusi savamokslė mergaitė, Elena Mikuškaitė. Kai kurių draugų Balys buvo kalbinamas ten pereiti, bet atsargus ir praktiškas tėvas neleido. Balys liko mokytis mokytojo Skukovskio vadovaujamojoje rusiškoje mokykloje. K. Žitkaus liudijimu Balys skaitė lietuviškas knygas, gaunamas iš

Vabalninko parapijos bibliotekos. Be kitų, jis perskaitė Margalio „Volungę“, Dagilėlio eilėraščius, Maironio „Pavasario balsus“ ir kitą jo poeziją. Jau tada bandęs rašyti eilėraščius, tik jų niekam nenorėjęs rodyti.

Lankant Vabalninko pradžios mokyklą Baliui teko ne tik būti revoliucinio judėjimo liudininku, bet ir pačiam dalyvauti. Brolis Juozas, jau studentas, veikė kartu su Vabalninko vaistininku Matuliu, Povilu Žitkevičium, Antanu Vaitiekūnu ir kitais. Jis įtraukė į revoliucinę veiklą ir savo brolį — paauglį Aniolą, taip pat mažąjį Balį: šis slapstė ir platino proklamacijas! Dėl to net dažnai praleidinėjo pamokas ir kartais ilgesnį laiką mokyklos nelankė. Pasirodė, kad ir mokytojas rusas Skukovskis per manifestacijos eiseną nešė raudoną vėliavą. Po to jis kažkur dingo, ir revoliucinis komitetas perėmė mokyklą savo žinion. Atvyko naujas mokytojas, lietuvis Talevičius. Balys su kitais draugais labai džiaugėsi, ypač kai mokytojas prabilo į juos lietuviškai ir ėmė visus dalykus dėstyti sava kalba. Tačiau džiaugsmas truko neilgai, nes mokytojas buvo pernelyg griežtas, už menkiausią išsišokimą skaudžiai mušdavo, plakdamas liniuote per delną. Tekdavo ir Baliui, bet jis stoiškai atlaikydavo skausmą, ašarų neparodęs.

1906 - 7 metais vyko reakcija. Lietuvis mokytojas liko pareigose, bet buvo priverstas dėstyti rusiškai. 1907 m. pavasarį Balys išlaikė baigiamuosius egzaminus Biržuose (Vabalninko pradinė mokykla priklausė Biržų mokyklų rajonui) ir gavo pradžios mokyklos baigimo pažymėjimą.

Panevėžio realinėje

Kai 1907 m. rudenop tėvo nuvežtas į Panevėžio realinę gimnaziją stojamųjų egzaminų laikyti, Balys

jau pats parašė rusiškai prašymą, buvo priimtas į rengiamąją klasę.

Kad Balys, vėliau ir Kazys, buvo nusiųsti į Panevėžį, o ne į Mintaują, kur mokėsi Juozas ir Adolfas, priežastis ta: tėvai, ypač motina, svajojo, kad sūnūs išeitų į kunigus, bet abu vyresnieji apvylė.

Balys buvo apgyvendintas pas tėvo giminaitę, Pauliną Sruogaitę, kuri turėjo paraližuotą motiną ir laikė gimnazistus. Tai buvo skersgatvis, kuris prieidavo prie seniau vadinamos Stoties gatvės (rusiškai — Vokzalnaja ulica), trys namai nuo Masalskio vargonų fabrikėlio.

Gyvenimo sąlygos labai primityvios. Berniukai miegojo po du, po tris lovoje. Paklodės storos, pakulinės, retai skalbiamos, kankino parazitai. Šalta buvo žiemos metu, prie menkos žibalinės lempos teko visiems prie vieno stalo susigrūdus mokytis, šviesą taupyti. Maitino prastai. Šeimininkė išvirdavo kokios sriubos, iš namų atvežti dideli juodos duonos kepalai su laiku sužiedėdavo, sviestas pasidarydavo aitrus, o ir tą reikėjo taupyti, kaip ir lašinių rėžį. Bet, vaikams parvažiavus atostogų namo, motina stengdavosi juos atšerti. Ypatingai rūpinosi Baliu, visad jam Panevėžy nupirkdavo kakao — tai buvo didelis liuksusas. Savo sodo vaisiai rudenį teikdavo daug džiaugsmo.

Maždaug ketvirtoje klasėje Balys giliai išgyveno religinę krizę ir atsisakė būti kunigu. Tai buvo skaudus smūgis motinai, kuriai šis silpnos sveikatos, tylus vaikas, davė daugiausia vilčių jos troškimams išsipildyti. Nuo to laiko Balys jau pats save išlaikydavo pamokomis, nors tėvai neatsisakė ir toliau medžiagiškai remti.

Balio ir Kazio santykiai, jiems kartu gyvenant, buvo labai paprasti, neperglaudūs. Trejų metų amžiaus skirtumas tada daug reiškė. Kazys sakė, jis iš Ba-

lio tegirdėdavęs kartais priminimą mokytis, taupyti žibalą, popierių — tuo jo, vyresniojo, globa ir pasibaigdavo. Balys vis buvo knygomis apsikrovęs, gyveno kitame pasauly, rašė eiles, svajojo...

Lietuvos archyvuose yra laikoma visa eilė Balio eilėraščių, straipsnių, dramos veikaliukų fragmentų, įvairių rankraščių, rašytų nuo 1911 metų. Pats pirmasis Balio eilėraštis buvo išspausdintas „Rygos naujienose“ 1912.I.7/20 — tai buvo „Svajonės“ (Aš mėgstu gegužyj po beržu sėdėti) parašu Svajus. Po to sekė eilėraštis vienas po kito. 1912 m. 20-me „Aušrinės“ nr. išspausdintas eilėraštis „Kogi, sode, tu toks liūdnas“, parašu Kaunis. Lietuvos šviesuomenės dėmesį atkreipė Balio straipsnis „Rygos naujienų“ 1912.III.17 /30 „Sancta simplicitas“ (Šventa „stačiokybė), o ypač jo straipsnis apie Maironį 1913 m. „Aušrinės“ 28 nr. Penktos - šeštos klasės gimnazistas jau ėmė garsėti.

Ištįsęs, visada vilkįs aptrinta uniforma, jaunas poetas neturėjo kuo geriau apsirengti net į vakaruškas. Dėl to jam būdavo nesmagu. O jau mergaitės rūpėjo. Išgyveno ir pirmąją aistringą meilę (apie tai pats pasakojo). Tai buvo už jį vyresnė Juzė Verbickaitė, inž. Valerijono Verbicko sesuo. Balys su ja nesiskyrė, jai eilėraščius rašė, buvo tiek apsvaigęs, kad tuoj norėjo ją vesti (vos 16 - 17 metų). Jo draugai — Šurna, Pundzevičius (vėliau generolas), Šemeta, Gineitis ir Sruogų kaimynas Jėčius, kaip man kartą patikėjo brolis Kazys, buvo net specialiai susirinkę tartis, kaip Balį atkalbėti nuo to sumanymo. Jiems pagaliau po didelių pastangų pavyko.

Vienoje klasėje su Baliu Panevėžio realinėje mokėsi, be jau minėtųjų, Juozas Urbšys, Jonas Navakas, K. Žitkus, P. Gudelis — su šiais Balys bendravo.

Panevėžys tuomet, prieš pirmąjį karą, buvo gerokai aplenkintas. Valdininkai, mokytojai kalbėjo rusiš-

kai, o miestiečiai daugiausia lenkiškai. Tad savaime Balys išmoko lenkiškai, nors ir prastai, bet susikalbėti galėjo ir skaitė visai laisvai. Į lietuvišką veiklą anksti įsitraukė ir į sulenkėjusius savo klasės kolegas žiūrėjo iš aukšto; pajuokaudavo apie Panevėžy gyvenusią smulkią, nususią, bet kupiną pretenzijų šlėktą, kurią jis kandžiai vėliau atvaizdavo „Baisiojoje nakty". Klasėje iš visų aukščiausias, jis visad sėdėdavo paskutiniame suole. Pasakojo Bugių kaimynas Mykolas Domeika, buvęs su Baliu vienoje klasėje, kad apylinkės dvarų ponaitukai, prie kurių ir jis pats priklausė, Balio nemėgo už jo aštrius pasijuokimus iš jų, laikydavo nedraugišku. Betgi lietuviai žinojo jį kaip atsiskyrėlį, gan nesocialų, keistuolį, poetą; laikė už visus pranašesniu. Balys buvo labai gabus matematikai, geriausiai klasėje rašydavo literatūros rašto darbus. Piešti visai gabumų neturėjo, rodos, vienas iš Brazdžių už jį piešdavo, o Balys atsilygindavo spręsdamas matematikos uždavinius ar parašydamas „sočinenijas" — rašto darbus. Jis draugavo su Kaziu Gineičiu, į jo tėvų dvarą per atostogas buvo kviečiamas. Tuos lietuviškus namus Balys gražiai prisimindavo.

Atostogas jis praleisdavo tėviškėje. Visad pats tėvas atvažiuodavo berniukų parsivežti. Buvo toli, kelias ėjo per Žaliąją girią, kuri Baliui atrodė paslaptinga ir romantiška. Namuose visad tylus, amžinai su knyga, kaimiečiams atrodė keistas, jie sakydavo (pasak Kazimierą), kad „juokingas". Jei pasitaikydavo „puotos", jis aktyviai dalyvavo, ir tada jo temperamentas prasiverždavo. Vasarą sekmadieniais tėvas mėgdavęs jį vestis į laukus. Abu tylėjo, ir tik tėvas sakydavo:

— Paklausyk, kaip avižėlos šlama...

Tuos žodžius Balys dažnai prisimindavo ir kartodavo, kad tėvas jam atskleidęs poezijos pasaulį.

J. NARŪNĖ-NARUTAVIČIENĖ

PANEVĖŽYJE IR PETRAPILYJE

Panevėžyje mokėsi jaunutis Balys. Atsimenu jį buvus „ant kvateros“.

Privalomą uniformą užsivilkęs jaunas Sruoga reprezentavo realinę gimnaziją, kur tada mokėsi nedidelis pulkelis mūsų daugiau pasiturinčių ūkininkų vaikų. Kiti lietuviukai, kuriems nelemta buvo pakliūti į realinę, mokėsi Mokytojų seminarijoje, kur taip pat mūsiškių buvo apribotas, rusų valdžios nustatytas, skaičius.

Buvo ramus, nesudrumstas gyvenimas, nors ir carinės Rusijos priespaudoje. 1905 m. revoliucinės idėjos išjudintas jaunimas — moksleiviai, studentija, gyvai reiškėsi. Karštais patriotiniais jausmais degė tada ir Balys, amžiumi jaunas, tačiau nuostabiai stiprus savo dvasia.

Jau būdamas vyresnėse klasėse, kartą per lietuvių moksleivių sekmadienio susirinkimą Balys deklamavo savo kūrybą — apie žalią pavasarį, meilės jausmus, laisvę... Bet taip stipriai, tiesiog gaivališkai išjausta, kad aš sėdėjau suole tartum priblokšta...

— Kaip jums patiko Balio eilėraščiai? — džiaugsmu švytėdamas paklausė mano kaimynas Antanas Jonuška (jau miręs), Vincės Jonuškaitės pusbrolis.

Ką aš galėjau atsakyti? Buvau tarsi be žado, lyg dar sumažėjusi, ir šiaip nedidelė, penkiolikametė gimnazistukė...

Didelių ovacijų lydimas, linais žėrinčius plaukus atmetęs, kaip nugalėtojas, nuo katedros leidosi Balys.

Senu rusų gimnazijų papročiu klasių auklėtojai ateidavo į namus mokinių patikrinti. Vieną vakarą

auklėtojas, dėl rudos barzdos „Barbarossa“ pramintas, atsilankė į butą, kur gyveno Balys. Neradęs namie, pareiškė šeimininkei nepasitenkinimą ir kažką pažymėjo knygutėje.

Netrukus grįžusį Balį šeimininkė įspėjo, kad rytoj, tur būt, jis bus šaukiamas pasiaiškinti.

— Tu manęs nepažabosi, Rudabarzdi! — tik nusijuokė Balys.

Užmiestyje, ant aukšto Nevėžio kranto, pro medžių šakas baltavo senoviški, dideli, Liatskių dvaro namai. Dėl to ir šis krantas vadinosi Liatskių kalneliais. Jie buvo jaukūs, jaunimo pamėgti — gal todėl ir vėliau juos pavadino „Linksmakalniu“.

Palei vingiuojantį taką augo žilvičiai: jų intymioje užuovėjoje slėpėsi seni suolai su gimnazistų inicialais. Apačioje linksmai plaukė Nevėžis, švelniais posūkiais išsiraitydamas. Čia pats vienas, iš mokyklos suolo ištrūkęs, ateidavo Balys.

Vieną pavasarį aš su draugais lietuviais sutikau jį kalnelių take. Noroms nenoroms prisijungė ir atsiskyrėlis prie mūsų būrelio. Slinkom pamažu pirmyn. Kai pasiekėm žydinčius žilvičius, sušukau:

— Žiūrėk, Baly, koks grožis! Tiek kvepiančių žiedų — visas debesynas!

— Kiaušinienė! — juokdamasis atsakė.

Jis buvo visur ir visada originalus. O kartais taip nuostabiai sąmojingas, kad tik žiūrėjome, nemokėdami jam atsakyti.

Įsivaizduokite juodu viršeliu storą sąsiuvinį — 80 ar 90 puslapių, iš abiejų pusių prirašytą — tai buvo vienui vienas mūsų laikraščio egzempliorius, gražiai, kaligrafiškai išraižytomis raidėmis. Jį visą dailia rašysena išrašydavo jaunesnysis Gineitis. Vinjetėmis ir gražiomis iliustracijomis papuošdavo gabesnieji mūsų

„grafikai". Ir jis ėjo iš rankų į rankas, iki visi perskaitydavome.

Balys dėdavo ten savo sukurtus eilėraščius. Tarp jų buvo daug lyrikos, paskirtos seselei mėlynakei, tamsiaplaukei, dailaus veido panevėžietei. Be Sruogos poezijos, buvo novelių, straipsnių — Jonuškos, vyresniojo Gineičio, Šemetos, abiejų Pundzevičių ir kitų. Į tą laikraštį rašė ir seminaristai, rašiau ir aš pasinešusi į tais laikais paplitusias sufražistines idėjas. Daviau kažkokį referatą su dialogais... Balys smarkiai iškritikavo formą ir turinį, pasakė:

— Košės pridrėbė!

Jis buvo smarkus kritikas, be pasigailėjimo drožė viešai į akis tai, ką jautė ir galvojo, stačiai nepakęsdamas melo ir diplomatijos.

Visi bijojome jo kritikos ir dėl to stengdavomės iš visų jėgų parašyti geriau, kad Balys neišjuoktų. Širdy jis buvo labai geras. Padaryti draugui kokį patarnavimą, net surištą su pavojumi, jam tai:

— Et, vieni juokai! — būdavo.

Gera padaręs, nemėgdavo kitiems pasakotis ar didžiuotis. Jis viską paprastai atlikdavo, čia pat užmiršdamas.

„Balys Sruoga, jaunystės dienų atsiminimai iš Panevėžio", „Draugas", 1955.V.21.

* * *

1914 m. atvykusi į Petrapilį sutikau Balį, beeinantį pėstute į Ermitažą — didžiąją meno galeriją, juoda pelerina apsisiautęs, atmestais atgal ilgais plaukais. Pasak dailininko Zikaro, Balys dažnai lankydavo Aleksandro III muziejų, kur buvo vertingų tapybos

kūrinių. Ėjo greit, plačiai žingsniuodamas, tarsi vėjo vejamas, skraistės skvernais plevėsuodamas.

Vakarais matydavau jo taip charakteringą siluetą, tyliai slenkantį Nevos krantine, kurioje pasakiškai žaizdravo didmiesčio margaspalviai žiburiai. Dažni vakarai, o ir naktys taip pat buvo jo klaidžiojimo laikas.

Jaunas poetas ypatingai mėgo „Strėlką" (strėlikė), siaurą žemės rėžį, kaip dalgiu įsikišusį jūron ties Petrapiliu. Čia baltosios naktys būna nepaprastai gražios, jos neduodavo miegot Baliui...

Jau karo metu, kada P. Narutavičius buvo mobilizuotas į fabriko darbą, kartą grįžo tik pusiaunaktį. Jam bemiegant, kažkas pabeldė į duris. Gerai įmigęs nė nepajuto, kaip ant jo užgriuvo Balys su vienu suomiu studentu.

— Kaip tu gali miegoti tokią gražią naktį! — šaukė jis visas švytėdamas: — kelkis! Einam į lauką!

Ir išvilko darbininką iš lovos... Visi trys ėjo ilgomis Nevos krantinėmis, kol galutinai pavargo. Buvo šviesu, nors knygą skaityk. Bet toji šviesa ypatinga: aplinkui viskas balzgana... Visa gamtoje baltavo lyg pasakoje, lyg rūkuose skendėjo. Tai buvo labai romantiškos, gražios naktys.

Atrodo, su tuo suomiu Balys buvo nukeliavęs į Suomiją, prie Imatros.

Narutavičius pasakojo taip pat ir apie mergaitę, kurią Balys labai mėgo.

— Maniuka, einam šiandieną į studentų valgyklą pietų valgyti! — pasakė kartą Narutavičius savo pusseserei Grikinaitei.

Buvo sekmadienis, ir abu, gerai nusiteikę, nužingsniavo į Zabalkano prospektą Nr. 20, kur susirinkdavo lietuviai studentai.

Čia Maniuka susipažino su Baliu: pakėlė į jį sa-

vo žydrias akis ir pirmą kartą tarė lietuviškai „Labą dieną“ (namie Grikinai kalbėjosi lenkiškai ir rusiškai).

— Baly, sulietuvink Maniuką! — agitavo Narutavičius.

Ir Balys ėmė lankytis Grikinų šeimoje. Ten pat pas tetą gyveno ir Narutavičius. Tačiau ne pas draugą ateidavo Balys: buvo susižavėjęs Maniuka. Jų ilguose pasikalbėjimuose nebūta vietos lietuvių kalbos pamokoms — kalbėjosi rusiškai.

Maniuka buvo tik ką baigusi gimnaziją ir nusprendusi nestoti į jokius kursus, bet metus pasilsėti ir daug skaityti. Ji gerai pažinojo rusų rašytojus ir labai mėgo Dostojevskį. Apie tai abudu su Baliu ištisus vakarus išsikalbėdavo. Baliui imponavo, kad ji ilgiausius puslapius „Brolių Karamazovų“ romano ištraukas citavo iš atminties. Ne tik graži, bet ir protinga buvo. Jos nepaprastas ramumas ir vidinė pusiausvira jį stebino. Nekartą išsitarė:

— Maniuka?!.. Tokių reta, kaip toji tavo pusseserė.

Viską jis joje gerbė, net ir tai, kad ji, Petrapilio šalčiams užėjus, vaikščiojo visai atlapu kaklu. Buvo užgrūdinta, tvirtai sudėta, fiziškai stipri. Jos daugiau vyriškas būdas, valinga ir drauge švelni asmenybė Baliui darė gilaus įspūdžio.

Tačiau motina Grikinienė nebuvo palanki tai bičiulystei: niekada šio svečio nepavaišindavo, nei neprakalbėdavo maloniai.

Bolševikmečiui užėjus, jiedu persiskyrė. Bet, į Kauną sugrįžęs, Balys dar retkarčiais susirašinėjo su Maniuka.

Vieną žiemos vakarą 1915 m. vasario mėn. P. Narutavičius pasakojo Baliui apie Kaukazą, iš kurio buvo neseniai grįžęs, apie legendarinę Svanetiją — „Liepsnojančią Kolchidą“ — kaip graikai vadino tą žemę. Tas

nepaprastas kraštas yra aukštuose kalnuose, kuriuos plauna Riono upė; neprieinamas ne tik geografiškai, bet ir gyventojai nemielai įsileidžia svetimus. Ypač nekentė rusų, savo pavergėjų (čia pat juos likviduodavo, kai niekas nemato, lengva buvo nustumti į prarają).

Klausėsi, klausėsi šito pasakojimo Balys. Staiga, trenkdamas kumščiu į stalą, sušuko:

— Aš ten būsiu!

Savo pažadą ištesėjo. 1917 m. atostogų metu išvažiavo į Ekaterinodarą, kur tuo laiku buvo didelė lietuvių kolonija. Iš čia jis orientavosi, kokiais keliais ir kaip pasiekti tikslą. Plaukė garlaiviu per Juodąją jūrą.

Sruoga išvažinėjo beveik visą Kaukazą, keliaudamas per kalnus „Vojenno Osetinskaja" ir „Vojenno Gruzinskaja"* keliais. Tai buvo vieninteliai plentai Kaukazo aukštuose kalnuose su pavojingai kabančiomis uolomis. Buvo jis ir žavingoje Svanetų žemėje, prisiklausė įvairiausių legendų... jų turėjo apsčiai užsirašęs.

Jis aplankė vietas Piatigorske, Železnovodske, kur gyveno, kūrė ir mirė rusų poetas M. Lermontovas.

Buvo ir Kryme: Feodosijoje apžiūrėjo tuo laiku labai išgarsinto rusų dailininko Aivazovskio jūros vaizdų galeriją.

Visuomeniškame lietuvių studentų gyvenime Balys mažai reiškėsi, bet buvo lietuvių studentų draugijos nariu ir dalyvaudavo lietuvių vaidinimuose. Nematydavau jo studentų vakaruškose, nors Panevėžy, dar gimnazistas, šokdavo „polką padūkėlę".

Balys buvo uolus teatrų lankytojas. Vieną kartą stovėjo prie „Narodnyj Dom" (Liaudies namų) teat-

* Osetinų krašto ir Gruzijos karo keliai.

ro rytdienai bilieto gauti. Ėjo „Faustas“ su Šaliapinu ir rusų lakštingala Lipkovskaja. Reikėjo eilėje išstovėti kiaurą naktį.

— Kad juos perkūnas, — šaldamas skundėsi Balys. — Kaip jie mūčija žmones!..

Eilių eilės įvairių tautų studentų ir studenčių budėdavo prie to teatro, nes tik ten visas palubės balkonas („galiorka“) caro valdžios buvo paskirtas studentijai dykai, o ten eidavo geriausi spektakliai. Paskirtą valandą atsidarydavo teatro durys, ir 300 studentų, įsibėgėdami, susimesdavo į paskutinį aukštą. Ten buvo jų karalystė, kurioje dažnai lankydavosi ir Balys.

„Balys Sruoga studentas“, „Draugas“, 1955.VI.18.

* * *

1921 m. vasarą Kazys ir Nora Gugiai atvažiavo į Kauną iš Amerikos ir susipažino su B. Sruoga. Kartą kažkas užvedė kalbą, ar Balys negalėtų gauti iš amerikonų stipendijos mokslui eiti. Į konkretų klausimą būsimasis mecenatas paskubomis atsakė: gerai, pasirūpinsiu. Čia pat buvęs inž. Narutavičius įterpė:

— Yra tokia žemaitiška patarlė: prižadėsi, patiešysi, neduosi — negriešysi...

Amerikonas susiraukė. Balys šypsojosi ir dėkingomis akimis žiūrėjo į mano vyrą.

Tačiau tas žmogus buvo taurus, stipendiją paskyrė, ir netrukus Sruoga išvyko į Vokietiją studijuoti.*

Medellin, (Pietų Amerika), 1956.X.7.

* Kaip vėliau teko sužinoti, stipendija buvo parūpinta daugiausia Noros Gugienės rūpesčiu. Sruoga pasižadėjo rašyti į „Naujienas“ ir už tai gaudavo pastoviai, kol studijavo Münchene, po 15 dol. į mėnesį.

ANTANAS SUGINTAS

STUDIJŲ METU RUSIJOJE

B. Sruogą pažinojau, kuomet jis dar mokėsi Panevėžyje. Tuomet Vilniuje, nuo 1910.I.30 ėjo priedu prie „Lietuvos žinių“ moksleivių laikraštis „Aušrinė“. Jį redagavo Maskvos lietuviai studentai St. Šilingas, P. Klimas ir kt., ir buvo skiriamas aukštesniųjų bei vidurinių mokyklų moksleiviams. 1913 m. vasarą konferencijoje Vilniuje „Aušrinės“ redakcijos buvo pasiūlyta laikraščio lygį pakelti skiriant jį studentijai ir baigusiems aukštuosius mokslus. Bet jos dalyvių dauguma su tuo pasiūlymu nesutiko, ir senoji redakcija atsisakė toliau redaguoti. Į naują redakciją buvo išrinkti Petrapilio studentai Jurgis Elisonas, A. Sugintas ir V. Vilkaitis. B. Sruoga ir V. Jonuška, kurie jau buvo paskutinėje klasėje, atstovavo toje konferencijoje panevėžiečius ir, berods, buvo šalininkai, kad „Aušrinė“ paliktų, kaip buvus, skirta moksleiviams.

Dar sykį, atsimenu, buvo kažkoks pasitarimas „Aušrinės“ reikalu „Lietuvos žinių“ redakcijoje, dalyvavo Sruoga ir skaitė savo eilėraščius. Mums kitiems (aš jau buvau nuo 1910 m. studentu Petrapilyje) panevėžiečiai darė malonų ir įdomų įspūdį, tai buvo jau idėjiniai jaunuoliai, gabūs ir rimti, iš kurių ateityje reikėjo laukti (ir sulaukta!) žymių visuomenininkų ir menininkų. Maskvos lietuviai studentai tuomet buvo daugiau kultūrininkai, o Petrapilio — visuomenininkai ir domėjosi daugiau politika.

1913.VIII.13 mirė vokiečių socialdemokratų vadas Augustas Bebelis. Naujoji „Aušrinės“ redakcija įdėjo paminėjimą apie jo veiklą ir jo nuotrauką per visą 1-jį puslapį. Po to buvo „Aušrinėje“ išspausdintos be

parašo mano suformuluotos to laikraščio ideologinės tezės: individualizmas, socializmas, demokratizmas ir tautybė.

Karui kilus 1914 m., berods, „Aušrinė“ nebegalėjo išeiti, tik 1915 m. sumanyta jos vietoje išleisti almanachą „Aušrinės keliais“, ir tuomet 1914 m. buvo kooptuoti į redakciją B. Sruoga, V. Vilkaitis ir P. Galaunė; jų raštai buvo išspausdinti tame leidiny. Petrapily Sruoga didesne veikla dar nepasireiškė, politika, rodos, rimčiau nesidomėjo.

Kartą įvyko tarp mudviejų su Sruoga kažkoks nesusipratimas spaudos reikalu, norėjau jį traukti garbės teisman, bet ilgainiui dalykas buvo pamirštas.

Chicago, Ill., 1968 m.

JONAS VILKAITIS

IŠ JAUNŲ NESUGRĄŽINAMŲ LAIKŲ

1910 - 1915 m. lietuvių, studijuojančių Rusijoje, Vokietijoje, Šveicarijoje ir kitų kraštų aukštose mokyklose, buvo apie 300 - 500. Pradėjus eiti „Aušrinei“, studentai ir mokiniai ėmė iš visur — Petrapilio, Maskvos, Odesos, Kijevo ir kt. — į ją kreiptis, rašyti korespondencijas, eilėraščius. Kūrėsi studentų draugijos (Maskvoje ir Petrapilyje jos veikė iš seniau). Tokiu būdu „Aušrinės“ redakcijai nesunku buvo žinoti, kas ir kur studijuoja. Nelauktai su savo rašiniais pasirodė Dovas Zaunius iš Karaliaučiaus, Magdalena Avietėnaitė iš Šveicarijos universitetų. Bet „Aušrinės“ redak-

cijos glaudžiausi ryšiai užsimezgė su vidurinių mokyklų moksleiviais. Tarp jų, pradedant 1912 m., ryškėjo B. Sruogos asmenybė.

Pažinau jį 1914 m. rudenį Petrapilyje. Sykį jis su P. Galaune atsilankė pas mudu su broliu Vincu (dirbome „Aušrinės“ redakcijoje). Brolis, pamatęs Sruogą Miškų instituto uniformoje, kiek nustebęs paklausė, kodėl poetas — miškininko uniformoje?

Balys kiek išraudo, užsikirto tuoj atsakyti ir paskui veik mikčiodamas ir besišypsodamas atsakė:

— Miškas arčiau poezijos... tinkama vieta poezijos nuotaikoms...

Kaip tik tuo metu klausiau prof. Aničkovo estetikos kursą, o anot jo, ir atmatų krūvoje galima poezijai įkvėpimą surasti, ypač stebint tą juodą vabalėlį, saulės spinduliuose žėrintį...

Juokėmės visi, Balys susidomėjo ir paklausė, ar nebūtų galima ir jam to profesoriaus estetikos paskaitų klausyti? Deja, Psichoneurologijos institutas buvo toliau už miesto, paskaitos vykdavo dienos metu, kada Balys buvo užimtas Miškų institute.

B. Sruoga su Galaune dažnai mudu aplankydavo. Retai kada rimtus klausimus kalbose pakilnodavome — vis linksmai juokavome.

Karui prasidėjus, Petrapilio ligoninėse buvo nemaža sužeistų kareivių, iš fronto atvežtų. Būta ir lietuvių. Lietuvių studentų dr-ja suorganizavo lietuvių karių lankymą. Besilankydami patyrėme, kad tas kaimo jaunimas buvo susirūpinęs Lietuvos ateitimi. Nemokėjo aiškiai pasisakyti, bet dauguma buvo nusiteikusi, kad Lietuvos padėty turės būti permainų; kad jeigu Rusija karą pralaimėtų, Lietuva neturėtų patekti į vokiečių valdžią. Visų pasąmonėje glūdėjo, nors dar neaiškus, laisvės, taigi ir nepriklausomybės, troškimas. Kartą pasidalinome su B. Sruoga ir Galaune įspū-

džiais. Per juokus kilo klausimas, kas geriau pritiktų atstatytai Lietuvos valstybei — monarchija ar respublika? Meno sumetimais Galaunė pasisakė už monarchiją. Anot jo, praeityje monarchinė santvarka buvo palankesnė kultūrai. Balys čia savo nuomonės nepareiškė. Mudu su broliu pasisakėm už respubliką. Aš pasiūliau Galaunę, kaip monarchistą, nubausti: prisikėlusioje Lietuvos valstybėje jį skirti muziejaus valdytoju, tai niekam nebus kenksmingas. Baliui sutarėm pavesti būsimos vyriausybės oficiozo redaktoriaus pareigas. Vincui teko būsimo Lietuvos universiteto rektoriaus vieta. Čia pat kietai pasiryžom, kad 1578 m. pradėjęs veikti Vilniuje universitetas, po 1831 m. sukilimo rusų uždarytas, Lietuvos valdžios turi būti atgaivintas. Ir su pasididžiavimu prikišom Rusijai, kad ji iš pavydo uždarė Vilniaus un-tą, nes tai pirmasis universitetas Rusijoje; Maskvoje įsteigtas tik pora šimtų metų vėliau, 1755 m.

Man teko prisiimti būsimos Lietuvos vyriausybės spaustuvės direktoriaus pareigas. Mat, Petrapilin iš Maskvos perkėlus „Aušrinės" redakciją, man buvo lemta rūpintis jos spausdinimu ir turėti reikalų su cenzoriais. „Aušrinę" cenzūruoti rusų valdžios buvo pavesta prof. E. Volteriui, o jo padėjėju dirbo V. Gylys, tada tarnavęs Rusijos vidaus reik. min-joj.

Juokų juokais, o ano meto jaunuolių svajonės turėjo pranašystės žymių. Galaunė tapo Čiurlionio galerijos direktorium, Sruoga kurį laiką redagavo oficiozą „Lietuva", Vincas buvo išrinktas Žemės Ūkio Akademijos rektorium, o man teko pirmininkauti spaudos kooperatyvo „Raidė" bendrovei.

Nepriklausomybės metais neteko arčiau sueiti su B. Sruoga. 1919 m. rudenop Kaune susitikom gatvėje. Nusiskundžiau negalįs įsikurti, nes komendantas neduoda leidimo butui, kol neturiu darbo. O darbo ne-

turiu, nes nėra kur apsigyventi. Sruoga pasikvietė užeiti „Lietuvos“ redakcijon. Čia jis davė pažymėjimą, jog esu Spaudos biuro bendradarbis.

Vėliau įsikūriau Tauragėje, dirbau švietimo srityje bei savivaldybėje. Keturių jaunuolių sumegzta už Lietuvos sienų bičiulystė gyvenimo buvo išblaškyta, bet nepamiršta.

Brooklyn, 1967.VII.27.

JACKUS SONDA

ILGOS PAŽINTIES ATSIMINIMŲ NUOTRUPOS

Kada su Baliu Sruoga susitikau pirmą kartą — neatsimenu. Gal būt, kurioje nors aušriniečių konferencijoje Vilniuje 1913 ar 1914 m. Balį esant poetą žinojau, pradėjus jam rašyti „Aušrinėje“ Kaunio slapyvardžiu. Tai buvo 1912 m. Mat, gyvendamas pas F. Bortkevičienę „Lietuvos žinių“ redakcijoje, žinojau „Aušrinės“ redakcijos daug paslapčių, jos bendradarbių tikrąsias pavardes. „Aušrinėje“ pasirodė B.S. didesnis straipsnis apie Maironį, kuriame būsimasis žymus literatūros žinovas, tada dar jaunutis gimnazistas, sugebėjo plačiai išnagrinėti mūsų prisikėlimo dainiaus kūrybą. Mums jo autorius imponavo, nes ne bet kuris būtų galėjęs mėginti ką nors panašaus daryti.

Žodžiu, mes, Vilniaus aušriniečiai, žinojome Panevėžy esant aušriniečių tarpe dvi figūri: Balį ir jo draugą Vincą Jonušką — pirmasis dangaus, o antrasis

žemės sutvėrimai. Susipažinę, atsimenu, greitai susipratome ir ryšius palaikėme laiškais. Svarstėm, kur, baigus gimnaziją, važiuoti studijuoti — į Petrapilį ar į Maskvą. Balys aiškiai žinojo savo pašaukimą ir todėl rašė, kad jį traukia Maskva, nes ten daugiau „dvasios“, o man, girdi, ir Vincui, daugiau tiktų Petrapilis. Tačiau 1914 m. jis pats išvažiavo į Petrapilį.

Ten Balys priklausė studentų liaudininkų kuopai, kurioje be jo buvo A. Sugintas (pirmininkas), V. Jonuška ir kt. Tiek kuopoje, tiek studentų dr-joje bendruose susirinkimuose Balys nebuvo aktyvus.

Nuo 1915 m. galo Petrapily ėjo „Naujosios Lietuvos“ savaitraštis. Ten bene pirmą kartą pasirodė ir Sirakūzinas (žinomas B.S. slapyvardis). Kartą jis parašė labai sarkastišką straipsnį, tik neatmenu temos, ir buvo sukėlęs ginčų net kitoje mūsų spaudoje („Lietuvių balse“).

Truputį vėl atgal. 1914 m. vasarą Vilniuje buvo Antakalnio miške aušriniečių konferencija. Joje turėjo būti ir Balys, nes jis tada buvo išrinktas į „Aušrinės“ redakciją: B. Sruoga, A. Sugintas, P. Galaunė, V. Vilkaitis, J. Sondeckis ir, rodos, J. Vilkaitis. Karui prasidėjus, šita redakcija išleido 1915 m. pavasarį vienkartinį leidinį „Aušrinės keliais“. Jame buvo ir Balio eilėraščių.

1921 m. studijavau Hallėje (netoli Leipcigo), o Balys — Münchene. Ten nebuvau nuvykęs, bet iš draugų girdėdavau, kad Balys ne tik prakaituoja universitete, bet užeina ir į garsiuosius Müncheno alaus „kelerius“ atsigaivinti, be to, dažnas kalnų svečias. Žinojau, kad jis ir vėliau ruošdavo ekskursijas į kalnus. Viena tokios ekskursijos dalyvė, mokytoja Alina Petrauskaitė, yra pasakojusi, kad Balys buvęs labai įdomus vadovas, bet ir „strioko“ įvarydavęs, priversdamas ekskursantus laipioti paukščių takais.

Studijų metu JAV „Naujienose“ skaitydavau Balio žavingus straipsnius apie Vokietijos aktualijas. Juose jau buvo jaučiama gabi, didelių sugebėjimų žurnalisto ir literato ranka.

Augsburg, 1948.V.20.

(IŠ ĮVAIRIŲ ŠALTINIŲ)

MASKVOJE 1916-1918 METAIS

Įstojęs į Maskvos un-tą 1916 m. rugpiūčio mėn., Balys pradžioje gyveno priemiesty, Petro parke (Eldoradovskaja alėja 1 - 100), vėliau lietuvių studentų bendrabuty ir privačiai. Uoliai ėjo į paskaitas (ir dar viešas vakarais), lankė muziejus, koncertus, teatrus, iškylavo po apylinkes, žiemą slidinėjo. Tada artimai draugavo su Valerija Čiurlionyte, atsitiktinai su ja susipažinęs dar Petrapily. Valė buvo įdomi, išraiškingai giliomis akimis. Menininkė, pati eiles rašė, daug skaitė, lankė Šaniavskio vardo kursus ir jau tada rūpinosi M. K. Čiurlionio palikimu ir kėlė susidomėjimą juo. Balį ir Valę dažnai galima buvo matyti drauge: ji kuklia suknele, spalvinga lietuviška juosta susijuosusi, jis — ilgas, plonas, irgi jos darbo juosta persijuosęs marškinius, juoda pelerina užsimetęs. Abu tylūs, įsisvajoję. Paskendęs čiurlioniškai mistiškoje nuotaikoje, Balys rašė eiles ir jai dedikavo.

Draugavo ir su jaunesniąja Čiurlionyte Jadvyga, muzike — su ja artimi ryšiai išliko visą gyvenimą. Ji

priklausė prie tų nedaugelio žmonių, kurie Balį suprato, kaip menininkė atjautė ir nelaimėj visada pas jį ateidavo pasiguosti.

1917 m. ankstyvą rudenį būrys lietuvių studentų dalyvavo visuotiniame gyventojų surašyme Maskvoje. Vienoje grupėje dirbo Balys su Čiurlionytėmis. Jų darbas buvo netvarkingai atliktas, susilaukė papeikimo. Kiti dalyviai su pašaipa į juos žiūrėjo, mesdami žodį: „Artistai!" O nors mokėta mažavertėmis „kerenkomis", prasidedančio badmečio laiku uždarbis buvo būtinas.

Balys ne tik lankydavosi pas Jurgį Baltrušaitį privačiai, bet per jį užmezgė ryšius su kitais rašytojais, įsakmiai glaudžius su M. Gorkiu. Jo vadovybėje vertė lietuvių literatūros kūrinius į rusų kalbą, kurie, kaip ir jo paties eilėraščiai, buvo išspausdinti gausių Rusijos tautybių literatūros almanache „Otečestvo" („Tėvynė") 1916 m. Nesykį J. Baltrušaitis nusivesdavo Balį į menininkų bei literatų pobūvius kitur. Taip kartą su Vale atsidūrė dideliame literatūros vakare pas kunigaikštienę Gagariną.

Marija Baltrušaitienė, kuri mėgo Balį, aprengė jį juodu aksominiu švarku, užrišo kaklaryšį à la Aleksandr Blok. Įeinančius į saloną svečius iškilmingai garsiu balsu pranešdavo maršalas, suduodamas į grindis ceremonialine lazda.

— Valerija Konstantinovna Čiurlionis, Balys Franciskovič Sruoga!

Buvo susirinkęs kone visas Rusijos meno olimpas: Andrej Bielyj, K. Balmont, O. Knipper Čechova, V. Komisarževskaja ir daugybė kitų. Buvo skaitomi nauji poetų kūriniai, ėjo gyvos diskusijos. Po jų — vakarienė prie didžiulių stalų, krištolai, sidabrai, šviesos, iškilumas, liokajai... Tai buvo vienas iš paskutiniųjų priešrevoliucinės Rusijos prabangos švystelėjimų.

JUOZAS LIŪDŽIUS

B. SRUOGA SANTARIETIS

...Negaliu prisiminti, kokiu reikalu ir kurio turinio užsimezgė tarp mūsų, dar nepažįstamų, korespondencija. Tai buvo 1915 m., kai Balys studijavo Petrapily. Trumpu laiku pasikeitėme keliais laiškais. Ir kada Balys atvyko į Maskvą, susitikdavome dažnai kaip geri pažįstami.

Jis buvo pasinėręs literatūros studijose, jau žinomas mūsų tarpe poetas. Į viešus susirinkimus, triukšmingas diskusijas lietuvių studentų draugijoje jis nemėgo lankytis, o jei dalyvaudavo, laikydavosi tyliai, stebėdamas žmonių elgseną, posakius, jų asmens bruožus, kaip medžiagą kūrybai.

Po vasario - kovo revoliucijos Maskvoje susidarė „Santariečių" junginys, kuris leido laikraštį „Santara". Ten Balys spausdino savo eilėraščius, rašinius. Grįžę iš Rusijos santariečiai išsiskirstė po visą Lietuvą, jausdami visą laiką dvasios gimininingumą, susidariusį dar Maskvoje. Nemažas Balio vaidmuo buvo šios nuotaikos sudarymui.

Vilniuj 1940 - 43 m. dažnai susitikdavome. Keletą kartų buvau atlydėjęs dr. Mariją Krasauskaitę į jūsų jaukius namučius, kur nuolat būdavo svečių. Tai buvo ne svečiai, bet — godūs žinių ir nusiraminimo tais liūdnais laikais... Tylus, bet tvirtas Balio balsas sustiprindavo besiblaškančius.

Iš laiško V. Sruogienei, rašyto Landshute, Bavarijoje, 1948.II.8.

DR. JULIUS ABRAITIS

MASKVOJE IR GRĮŽIMAS Į LIETUVĄ

Susipažinome Maskvoje 1916 m. rudenį bene Lietuvių studentų dr-jos sueigoje. Vėliau teko netoliese gyventi, dažnai susitikti ir susidraugauti.

Man, kaip ir visiems, kas jį pažinojo, Balys darė neįprastą įspūdį: rimtas, bet draugiškas, neišdidus. Jautei, kad tai įdomi ir stipri asmenybė. Studentų susirinkimuose nedažnai kalbėdavo, bet kada prabildavo, jautei lyg įdeda į tai dalį savo sielos. Man, suvalkiečiui, buvo neįprasta ir jo kiek tarmiška aukštaičio kalba. Mudu retkarčiais išvykdavome kur už miesto į mišką — jis mėgdavo savotiškai, pusiau deklamuodamas, tarmiškai padainuoti vabalninkiškų dainuškų, arba užtraukti „litaniją“ su refrenu „verskis per galvą“. Vieną tokią iškylą, prisimenu, turėjome į Sofrino — apie 30 km už Maskvos, kur jį nufotografavau panašų į žygiuojantį milžiną („Raštų” I t., 160 psl.).

Iš tikrųjų jis buvo tarsi milžinas ne tik ūgiu, bet ir nepaprastais gabumais, savo maištinga siela; svetimas bet kokiai smulkiai kasdienybei ar dogmai — nekonformistas tiek savo išvaizda, tiek ir savo darbais.

B. Sruoga nemėgo kalbėti apie savo raštus ir darbus. Bene tik porą kartų, užėjus pas jį, paskaitė man savo naujausių eilėraščių. Anksčiau buvau jų radęs „Aušrinėje“ ir „Lietuvos žiniose“, bet tuomet atrodė, kad tai jaunuoliški mėginimai. Dabar gi buvau nustebintas jo talento subrendimu. Poetas žavėjo savo poezijos giliu jausmingumu ir muzikalia forma.

Maskvoje tuomet buvo geros sąlygos jo talentui išsivystyti ir išaugti: nors karo metas, bet kultūrinis gyvenimas tebebuvo platus ir gyvas. Maskva garsėjo savo aukšto lygio teatrais: Didysis — operos ir baleto, Mažasis — dramos ir komedijos, o plačiausiai žinomas Stanislavskio sukurtas Dailės teatras. Šis turėjo dar garsiąją studiją, kur vaidino daugiausia jaunieji artistai ir kur buvo ieškoma naujų teatrinės kūrybos formų. Be to, dar buvo satyros teatras „Šikšnosparnis" ir keletas kitų. Tie teatrai mums, studentams, buvo lengvai prieinami, reta savaitė, kad mes į vieną kitą nenueitume. Studentai gaudavo papigintų bilietų (po 37 kapeikas), loterijos būdu išdalinamų universitete. Reikėjo tik nepatingėti anksčiau atsikelti, kad dar prieš 8 v. ryto suspėtum į tą loteriją — mudu su Sruoga dažnai laimėdavome.

Maskvoje tuomet buvo didelė draugiška lietuvių kolonija. Nevienas iš jaunųjų buvo pasireiškęs lietuvių literatūroje — A. Vienuolis, I. Šeinius, A. Juodasis ir kt. Dažnai susitikdavom pasikalbėti, pasiginčyti — bent nedideliais artimesniųjų būreliais. Karo frontas aklinai mus atitvėrė nuo Lietuvos, jokios paramos iš ten neturėjome. Čia atėjo pagalbon nuo karo nukentėjusiems šelpti komitetai; studentai iš jų gaudavo pašalpų, buvo galima šiaip taip pragyventi. Daugelis iš mūsų elgėmės taip, kaip patarė anas italų poetas: jei turi dvi lyras — už vieną pirk duonos, o už antrą — „gėlę". Nors gyvenome su „gėle", bet jautėme skurdą. Iki 1917 metų revoliucijos dar šiaip taip galus su galais sudurdavome, bet jai prasidėjus dažnai tekdavo ir pabadauti. Pamenu, kartą mudu su Sruoga neiškentę nuvažiavom į „juodąją rinką", ar negausim ko nors valgomo nusipirkti. Vienas kaimietis pasiūlė visą maišą daržovių ir, palyginti, nebrangiai. Metę žvilgsnį į maišą, nutarėme, kad tai turėtų būti griežčiai, ir

nupirkome. Pasimainydami sunkiai tempėme tą maišą ant pečių apie kilometrą nuo tramvajaus iki namų, bet džiaugėmės turėsią maisto ilgesniam laikui. Koks nusivylimas, kai mūsų šeimininkės išjuokė mus, nes tai — pašariniai (karvėms) runkeliai. Bet argi mesi? Šiaip taip sunaudojome.

Pirmoji rusų revoliucija (vasario - kovo mėn.) Maskvoje praėjo kaip šventė. Jauku buvo žiūrėti į džiūgaujančias minias, į kariuomenės pulkus, iškilmingai, su vėliavomis ir orkestrais, vykstančius prisiekti laikinajai vyriausybei. Ištisas dienas su Sruoga vaikščiojom žmonių pilnòmis gatvėmis, pakilusia nuotaika, lyg išėję į laisvę po ilgo sėdėjimo kalėjime. Tikėjome, dabar ir mūsų Tėvynei išauš laisvės rytas, nes kitaip, rodės, ir negalėjo būti, kai revoliucija įvykdyta tokiais šventais šūkiais: laisvė, lygybė, brolybė.

Prieš man išvykstant į frontą, mudu su Sruoga, kaip buvę „Aušrinės" redaktoriai, gavome pakvietimą atvykti į aušrininkų konferenciją Voroneže 1917 m. balandžio mėn. 5 - 6 d. Karo frontui nutraukus ryšius su Lietuva, „Aušrinė" liovėsi ėjus, bet aušrininkų kuopelės dar veikė beveik visur, kur tik buvo susitelkusių mūsų moksleivių. Po revoliucijos buvo sumanyta atgaivinti „Aušrinę". Voroneže suvažiavo apie 30 atstovų. Konferencija nutarė vėl leisti „Aušrinę", bet užkliuvo klausimas: kokios ideologijos ji ir jos kuopelės ateityje turės laikytis? Nuo pat pradžios (1910 metų) „Aušrinė" buvo nepartinis, pažangiosios, kaip tuomet sakyta, moksleivijos laikraštis, kurio uždavinys padėti jaunuoliui (per aušrininkų savitarpio lavinimosi kuopeles) visapusiškai lavintis, išsidirbti pasaulėžiūrą ir duoti galimybės pasireikšti jo kūrybinei dvasiai. „Aušrinėje" ir jos kuopelėse galėjo sutilpti visi, ir niekam nebuvo primetama kokia nors ideologija. Nors forma-

liai „Aušrinė“ ėjo „Lietuvos žinių“ priedu, bet iš tikrųjų šis laikraštis jokios kontrolės nevykdė. Dabargi, rusų revoliucijos įtakoje, konferencijos dauguma pasisakė už socialistinę „Aušrinės“ ir jos kuopelių kryptį. Dvi dienas veltui mudu su Sruoga gynėm senąją „Aušrinės“ linkmę įrodinėdami, kad klaidinga yra primesti socializmą dar vos pradėjusiam pasaulį pažinti jaunuoliui, kad tai susiaurins jo akiratį ir jo išsilavinimas taps vienpusiškas. Konferencija pasuko „Aušrinę“ socialistiniu keliu. Nors į redakciją ir buvo išrinkti du senosios krypties atstovai (su B. Sruoga), bet jie jokios įtakos tolimesniam laikraščio redagavimui neturėjo. „Aušrinė“ nuolat kairėjo, kol pagaliau Lietuvoje pateko į siaurų politikų rankas ir buvo valdžios uždaryta.

Grįžome su Sruoga iš Voronežo nusiminę, lyg palaidoję tą, taip gražiai prasidėjusį, „Aušrinės“ sąjūdį.

Maskvon grįžau, pabėgęs iš vokiečių užimto Daugpilio, 1918 m. vasario mėn. Radau Sruogą gerokai suliesėjusį, bet nenusiminusį. Pasakojo, kad Maskvoje beveik badas. O aš aiškinau, kaip lengva yra pereiti vokiečių frontą, nes likę tik prie kelių sargybos. Ėmėme planuoti grįžimą Lietuvon. Jau rengėmės greit iškeliauti, bet štai balandžio mėn. sužinome, kad rusų valdžia lietuvių grupei duoda vieną antrosios klasės geležinkelio vagoną nuvažiuoti iki vokiečių fronto. Gavome ir mes kvietimą prie tos grupės prisidėti. Susidarė apie 40 žmonių būrys, daugiausia šiauliečių, su daktaru ir advokatu Šalkauskiais, kurie buvo lyg vadovais.

Nors nebuvome visiškai tikri pasieksią Lietuvą, išvykome tikėdami, kad blogiau, kaip tuo laiku Maskvoje, niekur nebus. Traukinys nuvežė iki pat vokiečių fronto, kuris ėjo pagal upelį prie geležinkelio stoties Rozanovskaja, į vakarus nuo Sebežo. Čia laukuo-

se radome dar keletą vagonų su žmonėmis, tai buvo latviai. Garvežys atsikabino nuo mūsų vagono, atsisveikindamas švilptelėjo, ir tiek mes jį tematėme. Priėjome prie tilto per upelį, bet vokiečių sargybinis pagrasino šautuvu. Mėginome kalbėti su latviais, bet ir jie nežinojo, ko čia belaukią. Pernakvoję vagone, pasijutome išalkę. Einame ieškoti ko nors nusipirkti. Aplink gryni laukai, kai kur miškeliai, niekur nė gyvos dvasios. Paėję su Sruoga apie porą kilometrų, radome kaimą ir gavome šiek tiek duonos. Kitas dienas pasiekėme daugiau kaimų, bet gyventojai patys beveik nieko neturėjo. sunku ką nors gauti. Taip praėjo 10 - 12 dienų. Per tą laiką tokių vagonų, kaip mūsų, prisirinko iki kelių dešimčiu, o žmonių apie porą tūkstančių. Viską, kas valgomo apylinkės kaimuose dar buvo galima gauti, — apipirkome. Kasdien vis toliau teko ieškoti. Padėtis tapo nebepakenčiama. Tad vieną dieną kažkaip savaime visi vagonų gyventojai susirinkome mitingan. Po ilgų kalbų išrinkome, regis, 7 žmonių delegaciją (patekome ir mudu su Sruoga) derėtis su vokiečiais dėl perleidimo per frontą. Po ilgokų derybų vokiečių sargybiniai praleido mus pas jų komendantą. Per vertėją išdėstėm savo sunkią padėtį. Jo būta sukalbamo žmogaus: mūsų delegacijai išrašė leidimą, į kurį įtraukė ir mūsų artimesnius pažįstamus ir pabrėžė, kad su tuo leidimu galėsime pereiti frontą tiesiog pro sargybas. Supratome, kad ten, kur nėra sargybų — bus galima pereiti be leidimo. Grįžę į stovyklą vėl sušaukėme mitingą ir pranešėme, ką buvome patyrę. Kitą rytą nustebome pamatę, kad beveik visa masė vagonų gyentojų per naktį atsidūrė kitoje fronto pusėje. Netrukus iš Rygos pusės atbildėjo du traukiniai, į kuriuos visi sugūžėjome. Tik netoli važiavome. Kas norėjome vykti Šiaulių link, prie Rygos buvome išlaipinti ir suvaryti į lentų baraką miške.

Čia buvo labai šalta miegoti ant grynų lentų, nes balandžio vėjas pūtė pro plyšius iš visų pusių. Bet užtat gaudavom sriubos ir kavos.

Maždaug po savaitės mus išvežė į Šiaulius ir uždarė Frenkelio odų fabrike, kur buvo įrengtas karantinas. Beveik visa mūsų Maskvos grupė (jų tarpe Valerija ir Jadvyga Čiurlionytės) laikėmės kartu, ir pervažiuodami iš Latvijos į Lietuvos, nors dar nenustatytas ribas, sustoję sugiedojome Lietuvos Himną. Kai kam ir ašaros pasirodė akyse — toks jautrus buvo momentas. Nesgi po šimtmečių pertraukos pirmąkart vėl važiavome į nepriklausomą ir išsiilgtą Tėvynę. Ta proga advokatas Kazys Šalkauskis iš kažkur ištraukė butelį likerio, ir mes visi užgėrėme laimingą ateitį.

Karantine išbuvome apie 3 savaites. Gerokai dvokė odų raugu, niekur neleido išeiti. O blogiausia — visai nebuvo kas veikti. Bet šiaip taip maitino, nors ne viską buvo galima valgyti. Tik nedidelis tarpas iš ežero pusės buvo neaptvertas spygliuota vielų tvora. Ant to gabalėlio ežero kranto prasėdėdavom su Baliu valandomis, dažniausiai svarstydami įvairias galimybes iš karantino pabėgti. Vienas kelias tebuvo — per ežerą; bet jis labai dumblinas, o gal ir gilus. Ne be reikalo tas plotelis paliktas neaptvertas. Blogiausia, kad buvome čia pat, Lietuvoje, kad veržėmės kuo greičiau aplankyti saviškius, kurių taip seniai nematėme ir net jokių žinių apie juos neturėjome. Buvome karo belaisvių padėty.

Pagaliau, netekę kantrybės, sugalvojome papirkti karantino komendantą. Keliolika iš mūsų sudėjome pinigų ir išrinkome Sruogą tam išpirkimui atlikti. Jis ilgai kratėsi, bet galop sutiko. Vienintelė proga buvo komendantą sutikti, kai jis rytą pereina koridoriais, nes kitur mūsų prie jo neprileisdavo. Ir vieną dieną Balį pasiuntėme į koridorių, o mes išsislaps-

tę pro kampus sekėme, kas darysis. Mane jau sąžinė pradėjo graužti, kad jį išrinkome, nes gerokai nervinosi ir, atrodė, gali visą reikalą pagadinti. Štai pasirodo komendantas, ir Balys, paraudęs kaip mergaitė, prieina prie jo, atkiša saują pinigų ir kažką pasako. Vokietis irgi parausta, apsisuka ir nueina. Visa ta scena truko 4 - 5 sekundes. Manėme, dabar bus blogai. Nusiminę išsidalinome nepriimtus pinigus. Bet kaip nustebome ir nudžiugome, kai kitą rytą mus paleido!

Vėliau Kaunan retai atvažiuodavau ir dar rečiau Sruogą sutikdavau. Pamenu, tik vieną maloniai pas jį praleistą vakarą su Kipru Petrausku ir Faustu Kirša. Besivaišindami visą vakarą prakalbėjome daugiausia literatūrinėmis temomis.

1922 m., būdamas Vokietijoje, aplankiau Sruogą Münchene. Trejetą dienų praleidome studentiškoj nuotaikoj. Nuėjome į jo mėgiamą „Bierstubę", kur mane supažindino su draugais — labai miela ir linksma kompanija, rodos, visi svetimtaučiai. Taip įsismaginome, kad tik trečią traukinį į Dresdeną vos spėjau pagauti.

Sruoga visuomet buvo didelis kalnų mėgėjas. Turėjo ir visą alpinisto aprangą. Per šį mano apsilankymą Münchene pasiūlė ir man pasivaikščioti po kalnus. Suradome paskolinti man aprangą; ir vieną dieną praleidome kalnuose. Užkopėme į Wendelstein viršūnę, buvo matyti puikūs Alpių reginiai.

Buvome ilgai nesimatę, ir pastebėjau, kad Sruoga buvo žymiai pasikeitęs, palyginus su Maskvos laikais. Ten buvo dar ieškantis savo kelio jaunuolis, o čia jau visiškai subrendęs, pilnas pasitikėjimo savim literatas.

Paskutinį kartą teko matyti Balį Vilniuje prieš pat prasidedant rusų - vokiečių karui. Buvau užėjęs pas jį, visų nuotaika buvo labai prislėgta.

Cleveland, 1966.XII.30.

VEIKLA VILNIUJE IR KAUNE 1919-1921 M.

1918 m. pavasarį Balys Sruoga, grįžęs į Lietuvą, pabuvojo tėviškėje. Daugiausia laiko praleido užsidaręs seklyčioje prie knygų, mokėsi vokiečių kalbos. Nedaug tebendravo su apylinkės žmonėmis, bet prisidėjo prie partizanų kovų su vad. „plenčikais", besibastančiais po karo su visokiais išvietintais kitataučiais, taip pat šiek tiek dalyvavo ir vietos savivaldybių organų kūrime.

Kartą su K. Binkiu sumanė suruošti literatūros vakarą Benediktavos dvare, netoli Ramongalių. Buvo gautas fortepionas, Balys režisavo kažkokį veikaliuką. Abu poetai skaitė savo kūrybą, ir Binkio poezija sutiko didesnį atgarsį susirinkusiųjų tarpe, negu Balio.

Po vaidinimo ėjo šokiai, kuriems šauniai dirigavo Balys, kaip ir Binkis, apsirengęs fraku. Sudaręs ilgą grandinę, jis smarkiai pavaręs šokėjus pievoje ir lyg iš netyčių, visuotiniam džiaugsmui, buvo paverstas žemėn čia pat žiopsojęs vokiečių žandaras (vokiečiai dar nebuvo atsitraukę iš Lietuvos, daug kareivių buvo išskirstyta po kaimus).

Tuo laiku Balys lankydavosi Kupiškyje pas Unę Babickaitę, ten skaitydavo savo eilėraščius; kaip vėliau buvo pasakojama, klausydamasi verkusi Unė, jos motina ir kelios susirinkusios kaimynės. Taip pat jis susitikdavo su Stefa Paliulyte (vėliau Ladygiene). Kartą Sruoga, aušrinietis, net buvo parašęs ateitininkei Stefai referatą, kurį ji, kaip savą, sėkmingai paskaitė pavasarininkų konferencijoje.

Iš tėviškės Balys patraukė į Vilnių. Ten mokytojavo, aktyviai reiškėsi spaudoje. Bolševikams užėjus, ku-

rį laiką dirbo Švietimo komisariate kartu su Vaclovu Biržiška, stengdamasis gelbėti kultūros turtus. Bet jau anksti pavasarį 1919 m. pėsčias atidrožia į Kauną. Čia jo visur pilna. Mobilizuotas kariuomenėn gauna ypatingą paskyrimą: dirbti Spaudos biure (vėliau oficioze „Lietuva“). Savo naujumu jį patraukia skraidymas, tad vienas iš pirmųjų Balys stoja į vos įsikūrusią aviacijos mokyklą (tik jos nebaigia), kartu kurį laiką dėsto joje lietuvių kalbą ir literatūrą. Pirmojo Šaulių s-gos būrio dalyvis. Tačiau, pajutęs, kad toje organizacijoje vystosi biurokratizmas ir pažiūrų ribotumas, nuo jos atšąla.

Už aštrius straipsnius prieš lenkus 1919 m. vasarą patenka į POW sąmokslininkų sudarytus lietuvių sąrašus — numatytas kartu su F. Kirša būti suimtas ir sušaudytas.*

Šalia viso to — „Vilkolakis“!

Ir to negana: jis vienas iš pirmųjų iniciatorių susikūrusios Liet. Meno Kūrėjų dr-jos (1920.I.29). 1920.VI.8 susidaro Teatro taryba, už mėnesio — literatūros sekcija, Balys abiejose valdybose. Nesėkmingai kandidatuoja į Lietuvos Steigiamąjį Seimą „Santaros“ sąraše, bet pasitinkant išrinktuosius šio įstatymų leidžiamojo organo atstovus, vadovauja komisijai puošti Kauno miestą ** (Vaižgantas „Raštų“ III-me tome gražiai aprašo dailininkų Galaunės, Jomanto ir Žmuidzinavičiaus atliktus darbus — triumfalinius vartus.)

1921.V.30 pirmoje Pabaltijo žurnalistų konferencijoje Kaune — matomas ir Balys.

* J. Papečkys, „Kaltinimo aktas POW Lietuvoje“ (POW — Polska Organizacja Wojskova — lenkų karinė org. bandžiusi okupuoti Lietuvą.)

** „Naujienos“ 1920.VI.

Nemaža buvo ir komiškų nuotykių. Pavyzdžiui, kartą už pajuokiamą išsireiškimą B.S. feljetone „Lietuvos žiniose“ apie generolą V. Nagevičių, šis iššaukė to laikraščio redaktorių dvikovon. Kadangi redaktorium buvo moteris, garbingoji Felicija Bortkevičienė, už įžeidimą turėjo atsakyti pats autorius. Generolas Nagevičius atėjo į „Lietuvos“ redakciją pilnoje uniformoje, su kardu ir pareikalavo iš Sruogos satisfakcijos. Tas atsiprašė, ir dvikova neįvyko.

PASIKALBĖJIMAS SU DAILININKU A. VARNU

Petras Petrutis, apsilankęs 1967 m. pavasarį pas prof. A. Varną Chicagoje, paprašė jį papasakoti apie seną pažintį su Baliu Sruoga.

Klausimas. Kada Jūs, pone profesoriau, susipažinote su Baliu Sruoga?

Atsakymas. 1914 m., grįžęs vasario mėnesį į Lietuvą iš užsienio, apsistojau Vilniuje pas Stasį Šilingą. Kai tik tuo laiku buvo ruošiamasi išleisti „Pirmąjį barą“. Pasitarti redakciniais klausimais susirinkdavome Šilingo bute Žvėryne, nes redakcijos būstinės neturėjome. Į vieną iš tokių pasitarimų, kuriame dalyvavo Šilingas, A. Lastas, aš, gal dar kas kitas, buvo pakviestas ir Balys Sruoga. Jis atvažiavo iš Panevėžio. Buvo dar labai jaunas, man pasirodė kaip kokių keturiolikos metų berniukas. Bet kai pradėjo kalbėti, šypsotis, pasireiškė rimtai, tai įsitikinau, kad mano anks-

čiau turėtos informacijos apie jį neatitiko tikrovę, kad tai rimtas vyrukas, jau turėjęs savo nuomonę; greitai ir gyvai reagavo į tai, kas pasitarime kalbėta.

Kl. Paminėjote, kad Šilingas buvo sukvietęs jus į pasitarimą „Baro“ reikalais.

Ats. 1914 m. vasarą „Baro“ medžiaga jau iš dalies buvo surinkta, dalis dar turėjo ateiti. Aš apsiėmiau nupiešti viršelį, pasirūpinti iliustracijomis, vinjetėmis. Sruoga buvo bendradarbis ir redakcinės komisijos narys.

Kl. Ar tuo laiku Sruoga jau reiškėsi spaudoje, ar buvo žinomas lietuviškai visuomenei?

Ats. Taip, jis jau buvo žinomas iš spaudos.

Kl. Ar 1914 m. karui prasidėjus ir vėliau neteko su juo susitikti — Petrapily, Maskvoje, Voroneže?

Ats. Teko Petrapily ir Maskvoje. Kai Maskvoje 1916 m. rudenį vyko M. K. Čiurliono paroda, Sruoga jau buvo ten.

Kl. Man teko girdėti, kad Sruoga reagavo spaudoje dėl kažkokio straipsnio apie Čiurlionį rusų menininkų žurnale „Mir iskusstva“ (Meno pasaulis). Ar jums apie tai žinoma?

Ats. Lyg per sapną tai kiek prisimenu, bet konkrečiai nieko negalėčiau pasakyti. Prisimenu, lietuvių tarpe buvo kalbų, kad Aleksandras Blokas turėjęs įtakos Sruogos poezijai. Teko nekartą ir iš jo paties girdėti, kad jis Bloką labai gerbė, kad jo mylimas poetas. Su K. Balmontu jis buvo užmezgęs artimesnius ryšius.

Kl. Grįžtant prie Petrapilio laikų, ar teko dažniau judviem susitikti?

Ats. 1915 m. aš iš Odesos atvažiavau į Petrapilį Lietuvių Centro Komiteto patvarkymu. Tada dažniau susitikdavome. Ne studentų susirinkimuose, nes aš jau nebuvau studentu, bet Technikos sekcijoje prie Centro komiteto, kurio nariu buvo B.S. brolis Juozas Sruoga. Sekcija leido biuletenius liet. kalba, o B. S. buvo patarėju lietuvių kalbos klausimais. Būdamas tos sekcijos vedėju, pats nekartą turėjau progos kreiptis į Balį, ir jis vieną kitą žodį gan taikliai patardavo.[8]

Kl. Ar tuo laiku Sruogos poezija buvo jau plačiai žinoma, ar kas bandydavo ją išmokti atmintinai?

Ats. Atrodo, jau tuomet jo poezija buvo mėgiama, jaunimas deklamuodavo per vakarėlius.

Po karo teko susitikti dažnai Kaune. Kai M. K. Čiurlionio paveikslai buvo grąžinti iš Rusijos, man, kaip tuometiniam Meno Kūrėjų dr-jos pirmininkui, reikėjo dalyvauti pasitarimuose, kaip atstatyti kai kurių Čiurlionio paveikslų pavadinimus, kurių niekas nežinojo, gal jų iš viso nebuvo. Dalyvavo abi Čiurlionytės, Jadvyga ir Valerija — jos buvo tiesioginės patarėjos, padėdavo ir Sruoga. Grįžus į Lietuvą su Sruoga dažnai susitikdavome, dirbom kartu Lietuvių Meno Kūrėjų dr-je, taip pat kuriant teatrą.

Kl. Kokie buvo Meno Kūrėjų dr-jos tikslai?

Ats. Kiek galint jungti atskiras meno šakas. Kadangi Čiurlionis atstovavo dvi šakas — muziką ir dailę, o tuo laiku teko girdėti, kad Amerikoje rusų emigrantų tarpe buvo kaip tik susidariusi dailininko N. Röricho draugija, kurioje vyko bendradarbiavimas tarp visų šakų — toji idėja mus labai patraukė. Šilingui, Sruogai, Kiršai, man atrodė, kad toks bendradarbiavimas turėtų būti itin glaudus. Sruoga buvo ypač entuziastiškas. Pradžia buvo sunki. Reikėjo parūpinti me-

nininkams darbo, technikinio darbo buvo begalės, kūrėme teatrą, operą, dramą. Mes džiaugėmės kiekvienu, kuris galėjo kūrybiškai dalyvauti. Į narius priimdavome kiekvieną gabų ir jau kiek pasireiškusį jaunuolį.

Kl. Kas buvo tos draugijos iniciatorium?

Ats. Šilingas, aš, Sruoga, Kirša. Pritarė Lastas, Maironis (tik Maironiui labai nepatiko posėdžiuose, kad mes daug rūkėm).

Kl. Koks buvo Sruogos vaidmuo draugijoje?

Ats. Jis buvo rašytojų sekcijoje; pirmininku buvo Maironis, taip pat ir Sruoga, tik nepamenu, kuriuo laiku. LMK dr-ja egzistavo nuo 1920 iki 1923 m.

Kl. Kodėl Sruoga buvo pasitraukęs iš jos?

Ats. Į galą visi buvom užimti savo reikalais, tarp dailininkų kilo peštynės, gal materialiniais, gal idėjiniais motyvais.

Kl. Kaip atsirado tas juokingas pavadinimas „Lemenkudra"?

Ats. Tai buvo Vytauto Bičiūno sukurta.

Kl. Ne Sruogos?

Ats. O gal ir Sruogos, tik aš tą žodį pirmą kartą išgirdau iš Bičiūno. Tai sutrumpinimas Lietuvių Meno Kūrėjų dr-jos vardo. Jis tebuvo priimtas kaip pajuoka, niekada nevartotas raštuose, oficialiai.

Kl. Teatro darbe taip pat susitikdavote su Sruoga?

Ats. Labai dažnai. Man pačiam teko būti vadinamuoju „naftalinščiku" — apie pusę metų prižiūrėti rūbus, LMK dr-jos įsigytus iš Tilžės vokiečių teatro. Tai

buvo kostiumai šešiom operom, pirkti už pusę milijono markių, gautų iš pašto ženklų, kurie LMK dr-jai buvo perleisti pagal ministro E. Galvanausko pritarimą. Mudu su Sutkum važiavome į Tilžę ir tuos kostiumus parsivežėme. Man teko nuomoti tuos daiktus provincijos teatrų pastatymams. Balys Sruoga dažnai būdavo teatre, dalyvaudavo pasitarimuose dėl pastatymų, dekoracijų. Tada teatro direktorium buvo J. Žilevičius. Visi glaudžiai bendradarbiavome.

Kl. Ar neatsimenat kokių paskirų incidentų iš jūsų susitikimų?

Ats. Taip, vieną incidentą gerai atsimenu. Paprastai po premjerų susitikdavome, būdavo tokie „baliukai". Kartą prie to paties staliuko sėdėjo Galaunė, Sruoga, Kirša ir aš. Sruoga susiginčijo su Galaune kažkokiu, tur būt, teatro klausimu. Abu jau buvo gerokai įsigėrę. Sruoga paėmė puoduką iš kurio gėrė kavą, ir juo tėškė Galaunei... bet pro šalį... Paskui jiedu susitaikė, juk buvo visai artimi draugai nuo Petrapilio laikų. Sruoga buvo ūmus, kai išgerdavo.

Kl. O blaivas būdamas?

Ats. Ne, kai blaivas, niekuomet. Bet jis visad buvo karštas, visad karštai gindavo savo nuomonę.

Kl. Ar Sruoga pas jus lankydavosi, ar susitikdavote privačiai?

Ats. Nepriklausomybės pradžioje jis pas mane užeidavo, daug diskutuodavome įvairiais klausimais, šviesiai žiūrėjome į ateitį. Pas mane atvažiuodavo dailininkai iš Rygos, darydavau priėmimus, kuriuose nekartą ir Sruoga dalyvaudavo. Dažnai susitikdavome ir pas Galaunę.

VINCĖ JONUŠKAITĖ

SAULĖTOMIS JAUNYSTĖS DIENOMIS...

Pirmasai Baras

Tai buvo 1913-14 m. Panevėžy. Pusbrolis Vincas Jonuška ruošė mane į Panevėžio mergaičių gimnaziją. Ateidamas mano žinių patikrinti, visada atsinešdavo „Aušrinę“, išeidamas palikdavo ją ant stalo ir, taisydamas nuo nosies slenkančius akinius, sakydavo:

— Vincute, paskaityk laikraštį, mano draugas gražias eiles parašė.

Jeigu jis man būtų liepęs jas išmokti padainuoti, kitaip būtų buvę...

Panevėžio gimnazijoje neperdaugiausia būta lietuvių. Visi turėjo lankyti sekmadieniais 11 val. pamaldas. Gimnazistų chore ir aš dainavau pas Vladą Paulauską. Pustekinė bėgdavau namo pas Zavadskius Tilto g-vėje, nes pro šalį mūsų kiemo visi moksleiviai iš bažnyčios žygiuodavo. Man Vincukas jau buvo parodęs Balį. Tur būt, tada jis dar neperdaugiausia man imponavo savo poezija, tiktai ūgiu. Poetinę išmintį man gavus iš Adomo Jakšto „Skrynelės“, Sruogos eilėraščiai gal buvo per įmantrūs.

1915 m. esant Subačiuj, brolis Antanas atvežė „Pirmąjį barą“. Čia tai pražuvau. Ir Šeinius, ir Krėvė, ir Binkis, ir Šilingas, ir Balio „Ties banga“! Mano pareiga, grįžus atostogų, buvo paganyti kiaules. Manau, per „Barą“ ne vieną kartą kaimyno Samuolio bulvės nukentėjo... Kaip pusbroliui Vincukui „Aušrinė“ būdavo visad po pažastim, taip man „Baras“. Kaiką jau ir atmintinai mokėjau — „Bures nuleidęs tyliai

iriuosi"... vaikščiodavau ir niūniuodavau tokia gaida, kokis tuo metu buvo mano ūpas.

1918 m. kelionė į Baibokus

Grįžau iš Voronežo gerai pralavinta deklamuoti — Čiurlionienės, o dainuoti Nacevičiaus ir Žubytės. Netoliese nuo mūsų ūkio, Vabalninke, už 28 kilometrų gyveno mano draugė Stefanija Paliulytė. Karts nuo karto pasikinkydavau bėrioką ir droždavau į Vabalninką. Vieną kartą draugė man sako:

— Balys yra Baibokuose, eikim pasisveikinti.

Gera jai — ir kaimynė, ir pažįstama. O man? Juk man poetas, rašytojas ar muzikas — kone dievybė... Bet įsidrąsinusios einame.

3 kilometrai už Vabalninko. Žingsniuojame vieškeliu, parugiais, papieviais, gražiu keleliu į Baibokus. Jau ir sodybos matyti. Na, o jeigu paklaus, ko gi čia atėjot, mergaitės? Kadgi mudvi susigėdom, kadgi bėgom atgal, kadgi kūrėm kikendamos, net šiandien smagu prisiminti. Ir kai uždususios atsiradom namie, juokėmės ir barėm viena kitą. Balio Sruogos tada taip ir neteko pažinti, to mano išsvajoto poeto — dievaičio...

1919 m. Kaune

Subačius 1919 m. sausio 6 d. buvo rusų bolševikų okupuotas. Lietuviai išlaisvino gegužės mėn. Bolševikams išsikrausčius iš mūsų krašto, nuvažiavau gyventi į Kauną. Su minėta drauge Stefa pasisamdėm kambarėlius Kalnų g-vėje. Langai išeina į sodą, gražu. Čia ir susipažinau su Baliu. Pas mus pasidarė kaip ir klubas, beveik kiekvieną vakarą susirinkdavo B. Sruoga, K. Binkis, V. Jomantas, ir eidavo deklamacijos ir dainavimas ištisus vakarus. Aš tada buvau

„madna“ dainininkė. Kai prispirdavo dainuoti, aš statydavau sąlygą, kad būtų padeklamuota „Ties banga“. Man nieko gražesnio pasauly nebuvo. Draugė Stefa labai gražiai (bent man taip atrodė) paskaitydavo eiles. Jeigu ateidavo Lionė Januševičiūtė, jinai žavėdavo mus Binkio „Gėlėmis iš šieno“. Tais vakarais klausydavom ir Maironį, ir Sruogą, ir Binkį, ir Nadsoną, ir Apuchtiną. Žodžiu, puotavom poezija. O aš, kiek tik dainų buvau išmokusi iš motinos, iš Juzės Nasvytienės ir Vinco Nacevičiaus, tur būt, visas išdainuodavau. Mūsų literatūros vakarai užtrukdavo, kolei šeimininkė paprašydavo išsiskirstyti. Kartais Balys su Binkiu „susičebečindavo“ (subatėniškai — susipykdavo), kuriam laikui dingdavo iš mūsų draugijos.

Vieną kartą pasklido mieste gandas, kad į miesto teatrą (vėliau tapusį valstybiniu) atsilankys kažkokia anglų trupė, žodžiu, iš užsienio. Žinoma, visi, kurie tik jautėsi inteligentais, nuėjo.

Aktorių pavardės nežinomos. Pakilo uždanga. Balys Sruoga anglišku kostiumu, pūstom galife kelnėm. Olga Dubeneckienė kažko švaistosi po sceną, jūreiviu apsirengęs architektas Levensonas — negru nusigrimavęs. Ir staiga Levensonas ima boksuotis su Sruoga! Kad Levensonas buvo ypatingai mažo ūgio — galima įsivaizduoti sceną: milžinas boksuojasi su nykštuku! Paskui Sruoga su Dubeneckiene šoko „pas de deux“. Buvo ir dainavimo. Žodžiu, vakaras įspūdingas, linksmas, nepamirštamas... Ilgai minėtas. Iki „Birutės“ pastatymo nieko naujo teatre nebuvo vaidinta.

„Vilkolakis“

Man rodosi, kad „Vilkolakio“ tėvas buvo Balys Sruoga, nes ir jo šaržas, nupieštas Dubeneckienės per visą sieną buvo pirmajame kambary: Balys sėdi po

medžiu kojas ištiesęs, maža skrybėle ant galvos. Jis ir buvo toji ašis „Vilkolaky", apie kurią viskas sukosi. Kas šeštadienis būdavo vakarėliai su programa. Rimtąją dalį atlikdavo smuikininkė Gražina Matulaitytė, atiduodavau ir aš savo duoklę, o tai būdavo labai malonu, nes turėdavau tokius akompaniatorius, kaip Juozą Tallat-Kelpšą, Viktorą Žadeiką. Kartais Balys skaitydavo savo eiles arba priversdavo kitus skaityti, pvz. Faustą Kiršą ir kt. Būdavo paskaitos. Kartą girdėjau Tumą. V. Bičiūnas su Sruoga parašydavo vaidinimų, komedijėlių.

Užsieniuose

1920 m. sausio mėn. išvažiavau į Berlyną studijuoti, su Baliu susitikdavau rečiau. Berlyne Vanda Daugirdaitė padovanojo man B. Sruogos poezijos rinkinėlį „Saulė ir smiltys", kur buvo „Supasi, supasi lapai nubudinti". Kaip seniau „Ties banga", taip dabar šis eilėraštis mane stačiai pritrenkė. Po mano pagalve gulėdavo „Dainavos šalies padavimai", Tagorės „Gärtner" ir dabar ši knygelė. Kiekvieną rytą mano pirmieji žodžiai buvo: „Supasi, supasi lapai nubudinti"... Mano konservatorijos draugas mažlietuvis iš Karaliaučiaus (jo vardas Herbert Brust, mūsų pramintas Algiu Brustaičiu), nors nedaug lietuviškai mokėjo, buvo parašęs tam tikrą eilėraščiui muziką; deja, karo metu gaidos dingo Vienoje.

1922 m. gruodžio mėn. persikėliau į Romą. Grįždama į Lietuvą atostogų pro Müncheną, sustodavau keletai dienų pas ten studijuojančią Verą Bakšytę. Tada visi ten buvę lietuviai studentai drauge susirinkdavo — Putinas, Gylys, Bakšytė ir, jei tuomet nelaipiodavo kur po kalnus — Balys Sruoga. Kartu lankydavome teatrus, galerijas, grožėjomės Münchenu.

Nuo 1925 m. Kaune

Grįžau į Lietuvą. Mano draugė Vanda jau buvo Sruogienė! Draugystė mūsų tęsėsi ir, turiu pasididžiuoti, niekad nebuvo nutrūkusi. Teatre tuo laiku šeimininkavo Liudas Gira ir A. Rucevičius. Sruoga nelabai rodydavosi, susitikę nuoširdžiai pasišnekėdavome, kartais jis mane ir pabardavo...

1926 m. vasario mėn. antrą kartą išvažiavau į Italiją koncertuoti. Ten vėl susitikau su latvių tenoru Maris Vėtra, kuris, po mano debiuto 1925 m. Romoje, parašė puikią kritiką į „Jaunākās zinas" ir nuėjo mokytis pas mano profesorių. Tą pačią vasarą mano mokytojas prof. Feiringas buvo latvių Kultūros Fondo (šios organizacijos latviams labai pavydėjom) pakviestas į Rygą latvių operos dainininkų patobulinti. Prie jų ir aš prisidėjau. Grįždamas į Italiją, prof. Feiringas sustojo paviešėti Kaune. Sukėliau ant kojų savo draugus menininkus, kurių turėjau nemažai. Generolas Ladyga parūpino keletą automobilių. Gražiai praleidom laiką Birštone, aprodėm Kauną ir jo apylinkes ir po visų priėmimų būriu išlydėjom maestro į stotį pagauti naktinį traukinį į Berlyną. Sruoga, gerai kalbėdamas vokiškai, buvo man didelė pagalba, nes ne visi mano draugai mokėjo bent vieną vakariečių kalbą. Ateina tarptautinis traukinys. Užrašyta „Intern. W. L.". Čia mūsų Balio tautiniai jausmai pasijuto įžeisti:

— Sustabdyti traukinį... Nuimti svetimą parašą! Kas tai per mada, kad Lietuvoj ant vagonų būtų užrašai svetima kalba! — šūkavo Balys.

Gerai, kad mano maestro jau sėdėjo vagone. Pagaliau traukiniui pavyko nesužalotam palikti Kauną...

Tai, tur būt, tik tą vienintelį kartą mačiau Balio pasireiškusį temperamentą.

Operą ir užkulisius jis dažnai lankydavo ir kai kuriems mums kartais išversdavo dainas (pvz. man keletą Göthes dainų). Jis buvo išvertęs operą „Pakalnė". Pats nebuvo muzikas, kartais jo vertimų kirčiavimas nebuvo muzikaliai tikslus. Balys buvo nuolaidus ir, nors vertėjai nemėgdavo, jei kiti lįsdavo jų vertimų taisyti, bet kai aš paklausiau Balio, kas man daryti, kad mano didžiajame monologe — arijoje — sunkiai ir neaiškiai rišasi frazė, jis tik pasakė:

— Gali pasitaisyti, ir neklausk daugiau.

„Aš nežinau, kas tėvas man, jo nesu mačius niekada. Motulė elgetavo Barcelonoj..." Kartojau ariją.

„Erlkönig", „Gretchen am Spinnrad", „Rastlose Liebe", „Mignon" dainos — jas teko dainuoti Göthes minėjimo proga ir, jei neklystu, Balys kalbėjo apie patį kūrėją — Göthe.

Tai buvo didžiausias pasitikėjimo ženklas, už kurį jam buvau dėkinga. Kokia didelė laimė dainuoti tikrą, gražų vertimą!

Mano vyras Dovas Zaunius * ypatingai vertino Balį ir, pasakyčiau, jį mylėjo. Naudojosi proga padiskutuoti apie vokiečių rašytojus, ištisas „Fausto" ištraukas padeklamuoti. Mėgdavo pasiginčyti ir politikos klausimais; žavėjosi jo veikalais — „Milžino paunksme", „Baisiąja naktimi", „Radvilu Perkūnu". Koks nepaprastas grožis — Skumbino, Jogailos monologai!

Dar ir „Radvila Perkūnas" — nors Katkuvienės rolės nedainavau, bet, dalyvaudama šios operos repeticijose, gyvenau tuo pačiu gyvenimu su visais kolegomis ir džiaugiausi įdomiomis Balio pastabomis, susietomis su veikalu.

Kaune anais laikais beveik nebuvo šeimų, kur būtų priiminėjami žymūs svetimtaučiai. Tad mudviem su

* Užs. reik. ministras nuo 1929.XI.8 iki 1934.VI.2.

Dovu tekdavo toji pareiga — kviesti garbingus svečius kitataučius, informuoti juos apie Lietuvą, supažindinti su mūsų kultūrininkais, įsigyti jų palankumo. Lankėsi žymūs žurnalistai, rašytojai, kaip garsus prancūzų rašytojas Jules Romain ir kt. Tuomet mūsų rašytojai, poetai: Sruoga, Putinas ir eilė kitų būdavo mums labai naudingi, ir jais didžiavomės.

Ypatingai dažnai matydavau teatre Balį A. Olekos-Žilinsko direktoriavimo metu — kartais bufete, kartais direktoriaus kabinete, na, ir pas mus namuose. Atvažiavus Mykolui Čechovui į Kauną, sekmadieniais išvažiuodavome Nemuno pakrantėmis. Tik jau tų pagarsėjusių „triukšmų" nei viešoj kompanijoj, nei privačiai neteko matyti.

Nepamirštamos valandos būdavo ir Vandos su Baliu pastogėje, jųdviejų namuke Žaliakalny, tarp natūralaus medžio sienų, apkrautų knygomis. Arba Vandos tėviškėje Bugiuose, kur buvome su Dovu apsilankę ir, esant daug sniego per Velykas, slidinėjome. Ir Dovas, ir Balys abudu buvo sportininkai, tad išvažiuodavome į gamtą, ir ten jiedu plačiose pievose leisdavo bumerangą.

Kad taip vėl grįžtų „Vilkolakio" laikai, kad galėčiau vėl pamatyti Balį su jo trumpais kailiniukais... Vėl matyti, kaip didelis rašytojas varto savo raštus, pačiai dainuoti jo dainų bei operų vertimus, klausytis, kaip jis pats skaito savo kūrinius...

Kokis laimingas ir koks be galo turtingas tavo gyvenimas, Vince!

New York, 1967 m.

IR MAN TEKO BŪTI AKTORIUM...

Aktorių kvietimas

1919 m. vėlyvą rudens[9] pavakarį susitikęs mane Kęstučio g-vėj B. Sruoga taip prabilo:

— Sveiks, Skipiti, gerai, kad sutikau, turiu vieną reikalą. Tik pažadėk, kad neatsisakysi, ko tavęs paprašysiu.

— Sakyk, ko nori, tada pasakysiu — atsisakau ar pritariu.

— Gerai. Reikalas toks: mudu su Sutkum ir Bičiūnu sutarėm ir nutarėm įkurti humoro ir satyros teatrą. Jau ir vardą davėm. Jis vadintųsi „Vilkolakis".

— Atsiprašau, nė žinote nežinau, ką reiškia žodis Vilkolakis.

— Mat, tai lietuvių legendų žodis, reiškiąs vilku pasiverčiantį žmogų. Tai ir mes, vilkais pasivertę, norėtume truputį pakandžioti visokius pasiklydėlius, mūsų priešus ir iš viso nevykusias mūsų gyvenimo apraiškas.

— Puiku. Darykit sveiki. Humoras ir satyra gali gaivinančiai paveikti nesusitvarkiusį, vietomis net išgverusį mūsų gyvenimą.

— Na, matai, Skipiti, jau suprantu, mums pritari. Tačiau pritarimą privalai parodyti ne tik žodžiu, bet ir darbu.

— Kokiu gi darbu aš jums galiu padėti?

— Ogi tau lengviausiu: ateisi į sceną ir ką nors papasakosi. Tik, žinoma, nekalbėsi kaip koks rimtas pamokslininkas, o kaip, sakysim, linksmos komedijos

aktorius... ar pagaliau, kaip pats kalbi, kai esi gerai nusiteikęs.

— Matai, Baly, tam reikia būti įgimtu komiku arba bent turėti didelį aktoriaus patyrimą. O aš nei vieno, nei kito neturiu. Be to, pats puikiai žinai, esu tarnyboj ir šalutiniais darbais užimtas visas dienas, net vakarais. Ieškokit laisvesnių žmonių ir tinkamesnių aktorių.

— Ką tu žinai, turi ar neturi komiko gabumų? Išeik į sceną, pakalbėk — ir pats pamatysi, tinki tokiam dalykui ar ne. O kad labai užimtas, mes gerai žinom. Visi esame labai užimti, nes dabar taip reikia. O humoro ir satyros teatro irgi reikia. Būk žmogus, sutik! — primygtinai įkalbinėjo mane Sruoga.

Dar kiek pasiginčijęs, sutikau.

Iš R. Skipičio „Nepriklausomą Lietuvą statant", 176 p.

Laisvės alėja 3

Kažkurį šeštadienio vakarą 1919 m. gale nuėjau B. Sruogos nurodytu adresu — Laisvės alėjos 3 nr. Tai buvo lygiagrečiai Laisvės alėjai išsitęsęs mūrinis vienaaukštis namukas (vėliau nugriautas, ir ten buvo pastatyti dideli Ateitininkų rūmai). Čia turėjo būti dar iki tol negirdėtas „Vilkolakio" teatras. Įėjęs pamačiau saliukę, kurioje galėjo tilpti gal 60, o daugiausia 80 kėdžių. Gale padaryta scena, o greta — užkulisis aktoriams grimuotis ir persirengti — šie buvo nepatogūs ir maži. Bet kas tuomet Kaune galėjo reikalauti erdvės ir patogumų! Čia jau radau visus tris minėtus „Vilkolakio" iniciatorius. Pirmas pasitiko plačiu veidu nušvitęs ir besišypsąs Vytautas Bičiūnas.

— Gerai, kad sutikai su mumis dirbti... vėl mudu su Tamsta bendradarbiausime. — Mat, 1918 m. rudenį

mudviem teko mokytojauti drauge gimnazijoj Šiauliuose.

Antanas Sutkus buvo rimtai užsiėmęs. Vos pasisveikinęs nubėgo nurodinėti staliui, kur pastatyti pertvaras, skiriančias sceną nuo užkulisių. Reikėjo skubėti, nes už poros valandų prasidės vaidinimas. Mudu su Sruoga atsisėdom nuošaliau. Tarėvos apie mano pasirodymą scenoje. Pasakojau Baliui, ką ketinu kalbėti.

— Visai tavęs nevaržom, ką nori, tą ir sakyk, — jis pritarė.

Abu su Sruoga vėl grįžom prie Bičiūno ir Sutkaus, aptarėm, kokio asmens rolėj būsiu. Sutarėm, kad į viską žiūrėsiu lietuvio kaimiečio akimis ir kaimietišku galvojimu viską vertinsiu. Namie turėjau ir kaimietišką švarkelį, apsivilkau — atrodžiau tikru kaimiečiu. Sutkus grimu dar labiau išryškino mano bruožus.

Kalbėjau visai laisvai, gal kokią valandą.

„Vilkolakio“ scenoj pasirodžiau keturis sykius — vis laimėjau audringų ovacijų.

Ten pat, 172-173 psl.

Skipidoriau, verskis per galvą!

Kai prasidėjo priešrinkiminė kampanija į Steigiamąjį Seimą, nebeliko laiko vaidinimams. O kai 1920 m. birželio mėn. tapau Vidaus reik. ministru, pranešiau „Vilkolakio“ vadovybei, kad iš aktorių pasitraukiu. Vėliau jų scenoj tas mano pasitraukimas taip apdainuotas:

„Ir tu, Skipidoriau, kurs dėl svieto marnasčių „Vilkolakį“ apleidai, verskis per galvą!“

Tokių „verskis per galvą“ gavo ir Purickis (Pipi-

rickis) ir kiti. Posmai buvo sukurti, rodos, B. Sruogos.* Iš viso, mano nuomone, „Vilkolakio“ kūrybingiausia galva buvo Sruoga, po jo ėjo Bičiūnas. Iš aktorių atsimenu: Pranaitį, Stumbrą, Vilčinskaitę ir Oškinaitę. Buvo kokia dešimtis ir kitų.

Ten pat, 176 psl.

ELENA VILČINSKAITĖ-RYSELIENĖ

„VILKOLAKIS“

Nepamirštamoji nuotaika

Vaidybos studijoje paskaitos ir dienos praktikos darbai baigti, o nei studijuojantieji, nei dėstytojai namo nesiskirsto. Kalbos, juokai, ir pokštai tik skamba patalpose. Šį kartą pagrindinė tema — „Vilkolakis“.

* Šią „Indiškąją litaniją“ sukūrė B. S., kada buvo laukiama ministrų kabineto krizės (1920.VI). Milžinų choras, baltomis marškomis apsisupęs, kojas po savim pasirietęs, sėdėjo scenoje ant grindų su vyriausiuju „fakiru“ A. Ingelevičium priešaky, kuris, būdamas labai lankstus, buvo užsikėlęs ant galvos abi kojas. Jie šitaip apdainavo ministrus:

„Ir tu, Galva — Galvočiau *(buv. min. pirm. E. Galvanauskas)*
Kuris sugalvojai su šlėktomis
Kazokėlį šokti:
verskis per galvą!

Ir tu, Prumtprunkevičiau *(Silv. Grinkevičius, buvęs susisiekimo min-jos vice ministras)*
Kuris važiuoji, važiuoji
Ir vis vietoj stovi:
verskis per galvą!

Tai vardas, kuriuo pramintas naujai sumanytas satyros teatras; jo dalyviais būsiąs visas Vaidybos studijos kolektyvas.

Visiems patiko legendarinė būtybė, vilku pavirtusi ir klastingiems bei piktiems žmonėms pokštus krečianti, juos pamokanti juoko ir patyčios forma.

Šelmiškai besišypsąs Balio Sruogos veidas švyti įvykį komentuojančių studijos dalyvių būryje. Dar negimusiam, o jau Balio Sruogos pakrikštytam, kūdikiui duotas vardas ir nustatytas veiklos kelias.

Pirmieji „Vilkolakio" žingsniai taip pat buvo krikštatėvio stropiai puoselėjami. Kandžių satyriškų dainuškų tekstai dažniausiai būdavo Balio Sruogos sueiliuoti, ir kartais rodėsi, kad ir turinys, ir forma tų „gadzinkų" ir „litanijų" jam pačiam suteikdavo pasitenkinimo ir džiaugsmo.

Tai buvo nepamirštamą 1919 m. vasarą.

Buenos Aires, Argentina, 1967 m.

VALERIJA BIELSKAITĖ ANYSIENĖ

ATSITIKTINIAI SUSITIKIMAI

1919 m. pavasarį atvažiavau į Kauną. 1919 - 20 metų žiemą mūsų bute Vasario 16 gatvėje dažnokai susirinkdavo jaunimas: K. Binkis, F. Kirša, B. Sruoga, pianistė A. Dirvianskaitė, smuikininkas V. Motiekaitis ir kai kurie dramos artistai, kurie būrėsi apie K. Glinskį. Neretas būdavo ir L. Gira. Teatro pastatymai būda-

vo neplaningi, kiekvienas režisierius statydavo kokį nors veikalą pagal savo pamėgimą ir išeitą mokyklą. Aš buvau Petrapilio valstybės teatro Musinos Ožarovskos mokinė, tad su Glinskiu, dirbusiu Petrapilio teatruose, labai sutikdavome pažiūromis. Tuo laiku aš vaidindavau Kaune Glinskio režisuojamuose spektakliuose (H. Ibseno „Hedda Gabler" vyriausioje rolėje ir kt.).

Diskutuodavome apie dramą, poeziją, literatūrą. Poetai Binkis ir Sruoga linko į modernizmą, bet aš, ypač futurizmu, niekad nesižavėjau, ir mano pažiūros su Sruoga niekuomet nesutikdavo. Bet jis labai garbino Baltrušaitį, Balmontą, Bloką, kurių kūrinius aš deklamuodavau. Sruogai patiko Mejerholdas, kuris man niekad neimponavo, ir jis atmesdavo kaip literatūrinį šlamštą kai kurias pjeses, kaip „Ragana", „Vera Mirceva", kuriose aš vaidinau su dideliu pasisekimu. Aš jas karštai gindavau, nes buvo sceniškos ir duodavo artistėms „bombines roles", kuriomis ne viena Rusijoje buvo laimėjusi pripažinimą. Bet visi garbinome seną klasišką dramą ir Šekspyrą.

„Vilkolakyje" aš nedalyvavau, nors kartais nueidavau ten pasilinksminti. Kartą B. Sruoga vaidino kažkokioj scenoj arklį — buvo jo užpakaline dalim ir su ranka mostagavo uodegą. Ką šis arklys turėjo reikšti, neatsimenu, bet scenoje laimėjo nepaprastą pasisekimą.

Apie B. Sruogą daug kalbėta. Tai buvo kylanti asmenybė literatūros gyvenime. Vėliau man pasakojo Berlyno studentai, kad jis buvęs didelis originalas.

Paskiau jį sutikau Zubovų dvare Medemrodėje gal 1932 m. Prie stalo prasidėjo kalba apie „Traviatą". Jis aiškino, kad toji Verdi opera yra triviali muzikos ir siužeto požiūriu. Mano teta Lilė* šios operos

* Grafo Vladimiro Zubovo (senjoro) antrosios žmonos Veros, buv. Bielskienės, sesuo Ušakova.

irgi nemėgo, tad buvo patenkinta sutikusi žmogų, kaip Sruoga, jau universiteto profesorių, kuris palaikė jos nuomonę.

Klaipėdoje, tur būt, 1937-38 m., pas mane buvo užėjęs Liudas Gira, daug pasakojo apie viską ir visus Kaune. Susidarė įspūdis, kad B. Sruoga linkęs į komunizmą, kaip ir artistė Staškevičiūtė. Pats Gira komunistų simpatiku neprisipažino.

Aš asmeniškai su Sruoga jokių nesusipratimų neturėjau, iš jo nieko blogo nepatyriau, kaip kai kieno be reikalo kalbėta. Priešingai, visad garbinau jį kaip poetą ir rašytoją.

Toronto, 1966.XII.9.

MARIJA KASAKAITYTĖ

B. SRUOGOS POEZIJA PER JAUNYSTĖS PRIZMĘ

Pirmas susipažinimas su B. Sruogos poezija priklauso ankstyviems mano jaunystės metams, kada poetiškas žodis atskleisdavo kūrėjo svajingą ilgesio nerimą.

Tai buvo Varšuvoje pirmajam karui pasibaigus, kada tėvas, apsilankęs Lietuvoje, atvežė iš Kauno „Barą" (1915 m.). Ten radau B. Sruogos eilėraščių ir pamėgau jo skambųjį poetišką žodį, pilną liūdesio ir melancholijos. Iš knygų ir žurnalų man padvelkė tokiu šviežumu, naujumu ir lietuviško kultūrinio gyvenimo gaivalingu veržimųsi pirmyn, kurio nejutau Var-

šuvoje karo metu, nesusidurdama su lietuvišku jaunimu.

Ypatingai žavėjausi „Baro“ turiniu, tokiu sodriu, kvepiančiu, lyg Lietuvos pievos iš mano vaikystės dienų, kurias praleidau prie paslaptingo Nevėžio.

Atsidūriau Kaune 1921 m. vasarą ir pradėjau dirbti pas I. Jonyną Užs. reik. min. Be to, didelę laiko dalį skirdavau rašymui, irgi vertimams lietuvių rašytojų į lenkų kalbą. Kaune ėjo dienraštis „Litwa“, leido Lietuvos Rytų komisija, sudaryta prie Užs. reik. min-jos, pirmininkaujama Z. Žemaičio. Tuo laiku faktinuoju „Litwos“ redaktorium buvo mano brolis J. Kasakaitis.

„Litwoje“ pradėjau lenkiškai rašinėti straipsnius, dėjau savo eilėraščius lenkiškai, vertimus iš V. Krėvės, A. Vienuolio raštų ir jaunųjų poetų eilėraščių. Pasirašinėdavau „Jūraitė“.

B. Sruogos lyrika žavėjo mane, ir iš „Dievų takais“ ciklo išverčiau keletą.

„Litwos“ redakcija buvo ten pat, kur ir „Lietuva“: Totorių g-vėje, Valstybinėje spaustuvėje. Kartais užeidavo B. Sruoga; jis tuomet dirbo dienrašty „Lietuva“ ir redagavo jos priedą „Sekmoji diena“. Įžengdavo milžinas tyliai ir kukliai į mūsų kambarį, atsisėsdavo kamputy prie stalo su savo užkanda.

Galėjau jį užkalbinti, paklausti, ar patenkintas mano vertimais, bet jis taip buvo paskendęs savo mintyse, kad nepastebėdavo manęs, pasilenkusios prie darbo; be to, savo vertimus laikiau nereikšmingais. Tik daug vėliau, dirbdama su istorijos mokytoja Vanda Sruogiene Kauno III gimn., prisipažinau, kad esu išvertusi keletą jos vyro eilėraščių.*

* Kartą B. S. išsitarė, kad M. Kasakaitytės vertimai jam labai patinka. *V. S.*

Kartą, būdama Varšuvoje, nunešiau B. Sruogos eilėraščių vertimus į vieną redakciją, bet ten buvau paprašyta duoti visą ciklą „Dievų takais", kelių eilėraščių nesutiko spausdinti.

Pagalvojant apie B. Sruogos kūrybą, jo didingą dvasios jėgą ir tokį vienišą gyvenimo saulėlydį, norisi sušukti su Jack Londonu Martino Edeno lūpomis:

Karštų sapnų pilnos, lai plaukia mano dienos,
Stiprus sapnų vynas tegu numuša mane nuo kojų.
Ir tegu juodu moliu griūva mano sielos namai,
Kuriuos Dievas gyveno!

Chicago, 1967.VIII.6.

LAURA KARUŽAITĖ-ŠLAPELIENĖ

AMERIKOS LIETUVĖ APIE BALĮ SRUOGĄ

Nukreipiu mintį į nerūpestingas jaunystės dienas, kai 1920 m. buvau atvažiavusi į Lietuvą. Norėtųsi daug parašyti apie savo jausmus, įspūdžius, tačiau sustosiu ties vienu vaizdeliu, kaip susipažinau su B. Sruoga.

Dar Amerikoje susitikdavau su Albinu Rimka. 1916 - 18 m. Philadelphijoje būdavo įvairių posėdžių, kuriuose be Amerikos lietuvių dalyvavo svečiai iš Lietuvos — Jonas Basanavičius, Martynas Yčas, Vaclovas Sidzikauskas, A. Rimka ir kt. Vieno tokio posėdžio metu sėdėjom su seserim galiorkoje ir klausėm, kaip karščiavosi ir pešėsi sandariečiai, krikščionys demok-

ratai, liaudininkai ir kiti — trūko tik kardų ir šautuvų!

Štai atsistojo Rimka — mažo ūgio, šviesiaplaukis, mėlynakis žmogelis. Nebuvo iškalbingas, kaip kiti delegatai iš Lietuvos, betgi jo žodžiai plaukė iš širdies. Jis maldavo taikos ir vieningumo nepriklausomosios Lietuvos vardan... Tačiau jo kalba sukėlė dar daugiau ginčų. Iš galiorkos pamačiau, kaip Albinas, pasislėpęs už fortepiono, stovinčio estradoj, šluostėsi ašaras...

— Štai kuklus žmogus, bet su didele siela... tikras patriotas, — pašnabždėjau seseriai.

Nuo to laiko pradėjau draugauti su Rimka ir jo dėka susipažinau su Baranausko, Maironio, Kiršos, Sruogos ir kt. raštais. Iš jaunųjų sudomino mane Balys Sruoga. Jis man buvo lyg vienas iš praeities pagonių, kuris valė ir šveitė savo kardą, kad kariautų ir nugalėtų.

Kai su tėvais atvažiavau į Lietuvą, Rimka buvo pirmas pažįstamas, kurį sutikau Laisvės alėjoje. Jis aprodė Kauną ir apylinkes, globojo mane kaip tikrą seserį.

Vieną dieną jis man pasiūlė:

— Susitikime prie Nemuno. Noriu supažindinti su savo draugais.

Be didelio noro sutikau, nes man buvo taip gera būti vienai, be žmonių, ant Nemuno kranto... gėrėtis man nauja Lietuvos gamtos ramybe... žiūrėti į Napoleono kalną, Aleksotą, senamiesčio bažnyčias. O Nemunas visada taip švelniai plaukė. Netroškau žmonių, ypač naujų pažinčių.

Bet... vis dėlto su A. Rimka eiti sutikau. Štai ateina trys jauni žmonės. Sustojom, ir Rimka supažindino su Vanda Daugirdaite, Faustu Kirša ir Baliu Sruoga. Greitu žvilgsniu apžiūrėjau juos visus. Vanda nedidelio ūgio... smulkutė, žvelgė į mane draugiškai su

malonia šypsena. Faustas Kirša — „correct“, apsirengęs miestietiškai, tik su lietuvišku kaklaraiščiu. Pro akinius išdidžiai stebėjo mane.

— Tur būt, civilizacija jam labai imponuoja, — pagalvojau. — Man jis neįdomus.

O Balys Sruoga... koks didelis, aukštas jaunuolis! Nerangus. Su juo valsą šokti nenorėčiau. Bet galva įdomi, pamaniau.

Jo plaukai nerūpestingai plevėsavo ties aukšta kakta; didelė burna, bet lūpos nestoros, lyg slepia ironišką šypseną. Akys, kiek primerktos, žiūrėjo atidžiai.

— Na, pasikalbėsim, pamatysiu, — pagalvojau.

Neilgai laukus jis pirmas prabilo. Visos temos buvo apie literatūrą, ypač apie skandinavus, — Strindbergą, Knut Hamsuną ir taip man tada artimą Henriką Ibseną. Bet štai prasidėjo tikras ginčas. Nors jutau, kad jis su mano nuomonėmis sutinka, tačiau kalbėjo priešingai ir dažnai paradoksais, lyg norėdamas mane paerzinti ir kvosti. Pradėjau pykti ir garsiai karščiuotis (buvau tada agresyvi ir geros nuomonės apie save).

— Ką jis mano?.. Kad sutiko kaimo mergaitę? „Damn that pagan“, — norėjau sušukti angliškai. Lioviausi su juo kalbėti ir nukreipiau dėmesį į kitus.

Vanda Daugirdaitė, kaip jautri smuiko styga, pajuto mūsų nedraugišką virpėjimą, tyliai priėjo ir tarė:

— Nepyk, Laura. Jis tik tave erzino. Toks jo būdas.

Pažvelgiau į ją ir pajutau iš jos žodžių, kad Vanda myli šitą miško medį.

— Gera pora. Jos švelnumas apgins jį nuo audrų ir vėjų, — pamąsčiau.

Ką Vanda pasakė Sruogai, nežinau, tačiau mūsų pasivaikščiojimas pasibaigė draugiškai.

Intensyvus gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje nesuvedė manęs į labiau artimus ryšius su šiais jaunuoliais. Visi mes buvome paskendę asmeniškuose reikaluose ir siekimuose. Tuomet mano ryšiai su žmonėmis rėmėsi jų darbais. Tačiau Sruoga vis mane domino, lyg jutau jo kūrybinius gabumus. Kai išėjo „Milžino paunksmė" ir buvo pirmą sykį pastatyta Kauno Valstybės Teatre, man buvo malonu ir džiugu: štai rimta lietuviška drama! Neapsirikau dėl kūrybinės šio pagonio jėgos.

New York, 1966.XII.8.

MYKOLAS VAITKUS

KAI JIE BUVO JAUNI, IR AŠ DAR NESENAS...

...Pas... Babickaitę pirmą kartą susitikau ir su mūsų dviem įžymiais poetais — Kaziu Binkiu ir Baliu Sruoga.

Jie buvo jauni, ir aš dar nesenas. Jie, prisigėrę šauniųjų moderniųjų Rusijos poetų dvasios, buvo pasiryžę būtinai įskiepyt ir Lietuvos esamajai poezijai anų saldžių gaivinamųjų nuodų. O aš, priimdamas, ką ten buvau radęs gera bei gražu, maniaus malšinsiąs jaunių karštį, kad nesusprogdintų meno katilo. Anuomet, pasižindami, maža tekalbėjom: kaip patys žinote, pasižinti nėra jau taip lengva: noris pasakyt ką nors tinkamą, o žmogus nežinai, kas antrajam gali būti tinkama; pagaliau tuo momentu ir pats nesuvoki, kas tau pačiam atrodytų tokia. Jautėmės stipriai susivar-

žę: jie, jaunesnieji bei pažangesnieji (tokie jie dėjos), ne ką mane tevertino, bet gi nežinojo, kaip čia mano atžvilgiu nūn laikytis, o aš, vyresnysis, nujausdamas juos turint jėgos, irgi nebuvau tikras, kaip juos vertint, irgi nežinojau, kuriuo taku prie jų prieit. Tačiau savaime atsirado išeitis: kadangi juodu buvo pirmiau atėję ir gal jau ilgokai išbuvę, tad pirmieji ir ryžos išeiti.

Kai po tiek metų miniu tą įvykį, klausiu savęs, kokį, bent išviršinį, įspūdį man anuomet padarė tuodu poetai?

...Balys Sruoga. Su juo neką teteko gyvenime susitikt ar susidurt. Susidurt būtų buvę galima, nes jis vieną kartą 1919 m., išėjus mano poemėlei „Brėkšta", savo recenzijėlėj kuriame ten laikrašty sąmojingai bakstelėjo man į pašonę. Gal ir daugiau kur pakibino; bet jis mėgo dažnai kaitaliot savo slapyvardžius, o aš neturėjau nei laiko, nei noro pakrapštinėt, kas ten toks po tuo ar tuo slapyvardžiu slapstos, tad ir neteko mum plunksnos rapyrom pasimyluot. O dėl susitikimo, tai visai nebūta progos, kadangi mudviejų nei polinkiai, nei būdai, nei interesai nesikryžiavo: buvom labai skirtingi. O anas pirmas susitikimas pas Babickaitę pristatė mudu vieną antram vien fiziškai, tai tą išorinį įspūdį čia trumpai apibrėšiu.

Kaip Binkis buvo lieknas, it nendrė, ir tiesus, taip Sruoga buvo laibas, kaip jaunas skrobliukas, bet truputį linktelėjęs. Binkis nebuvo mažas, o Sruoga buvo visa galva aukštesnis ir bent sprindžiu drūtesnis nuo pat pečių pradedant. O Balio ir galvužė žymiai talpesnė (fiziškai imant). Kaip Kazio veidas mergiškai gražus, taip Balio — vyriškai stambus bei ryškus, irgi savotiškai įspūdingas, dargi tikrai gražus. Tas tamsus jo veidas, liesas, kietas, siauras. Ta vanago nosis, stambi, tvirta, aštri. Tos raiškios, veriančios akys, kur

galėtų silpnabūdį bauginti, pačios tartum žmogaus bijotų ar lyg susigėdę, ar lyg jausdamosios nusikaltę dažnai svetimo žvilgsnio vengia. Ar tai anuomet buvo inferiority complex'o pasireiškimas (kurį vėliau jis bene visai apvaldė ir nugalėjo) ar kita kas? — juk gi jis jautės esąs tikras poetas, ką buvo jau studijų metu Peterburge įrodęs ir savo paties lyriniais kūrinėliais ir gražiais vertimais lietuvių poetų į rusų kalbą. Kaip ir kiekvienas kūrėjas, o ypač bandąs eit naujais keliais, turi priešų bei nepalankių kritikų, taip ir Sruoga savo pradžioj. Be Adomo Jakšto, vieną tokią nepalankią kritikę man anuomet teko pažinti — tai pianistę Aleksandrą Dirvianskaitę, kuri vienkart su Baliu Sruoga gyveno ir mokės Peterburge karo metu. Sruoga — bezdarnost, ji gebėdavo mum sakyt, grįžus iš Rusijos. Tas bezdarnost' (minkštas t gale) lietuviškai reikštų „be dovanos, be gabumų". Bet ji aiškiai klydo: jei pirmame Sruogos eilėraščių rinkiny „Saulė ir smiltys" jo poetiniai gabumai nebuvo dar tinkamai pasireiškę, tai netolima ateitis parodė jį esant stiprią Parnaso jėgą. Jei jis, dar jaunas būdamas, padarė, kaip publicistas ar kritikas, porą Faux pas, tai lengva išaiškint tuo, kad dar nebuvo prityręs rašytojo etikos klystkelėse. Tų klaidų aš nebuvau nė pastebėjęs, tik kiti atkreipė į tai dėmesį. O tos klaidos buvo šios: šelmis Vytautas Bičiūnas (kuris, beje, uoslę turėjo tikrai šunišką) kažkaip susekė, jog Balys Sruoga viename savo rašiny, nenurodęs šaltinio, pavartojo ilgoką ištrauką pažodžiui iš vieno rusų literatūros vadovėlio. Žinoma, Bičiūnas pasiskubino tą visą dalyką paskelbti „Židiny" (kur ir aš apie tai sužinojau). Spėju, kad Sruoga kur nors tinkamai pasiteisino...

Antroji Sruogos klaida, kuri rašytojų tarpe springsėjo, it kibirkštėlė, buvus ši: Balys mėgęs vartoti slapyvardžius; turėjęs jų net keletą, ir vis tokie praš-

matnūs, kai kurie poetiški. Na, ir rašydamas ką nors, kartais pacituodavęs save patį, rašiusį apie tai pat, tik po kitu slapyvardžiu...

„Tai kas čia tokio?“ — paklaus nevienas. „Tai kas čia tokio?“ — tur būt, klausė savęs ir pats Balys. „Juk vien pridedu truputį svorio savo žodžiam!“ — Nebandysiu toliau to kazuso minkyt. Anuomet man nė į galvą neatėjo, ką tie gražieji slapyvardžiai gali reikšti. Tačiau kiti rašytojai susivokė, kas tai per mazgas, ir piktinos, o a.a. Albinas Herbačiauskas, berods, ypačiai. O Balys, šelmiškai šypsodamas, galėjo aiškintis kad ir šitaip: „Pamiršau rašęs anuo slapyvardžiu ir pacitavau aną rašinį, kaip svetimą.“ Arba šitaip: „Vien papokštavau, manydamas, kad išmintingi žmonės supras!“ Vai tie etikos kabliukai! Vieni juos atlenks šitaip, o kiti užlenks visai priešingai. Bet laimė, kad Dievas regi, kas sąžinėj...

M. Vaitkus, „Nepriklausomybės saulėj“
1918-1940 m. atsiminimai, V t. 1 dalis, 87-92 p.

...Dabar — kas anuokart kalbėta apie Meno Kūrėjų dr-jos įkūrimą? Po tų 45 metų man liko atminty vien lyg įspūdis, lyg ką — kad kalbėjo daugiausia judrusis anuomet Adomas Varnas, gana laisvai bei iškalbingai — įtikinamai (tik truputį lyg nusikaltusiu balseliu). Žinoma, niekas nesipriešino, tik pritarė. O kai teko draugijai vardą pritaikyt, netikėtai pasigirdo Balio Sruogos gana vyriškas ir drąsus balsas: girdi, pavadinkim tą menininkų organizaciją Lemenkudra! Kurie buvome per bolševikų revoliucijos pradžią Rusijoj, nesistebėjom tuo Sruogos siūlymu: bolševikai kūrė begales sutrumpintų vardų įvairiausiom savo organizacijom, kartais tinkamų, kartais labai juokingų. Ir tas dainiaus Balio siūlomasis vardas buvo gana bolševikiškai juokingas, nors praktiškas. Tad liko ne-

priimtas. Ir pasiliko gyvas, natūralus pavadinimas „Lietuvių Meno Kūrėjų dr-ja".

Taip pavadinta, draugija įsikūrė Kaune 1920.I.29. Nors įsikūrė pačiu šaltuoju metų laiku, tačiau ėmė veikti įstabiai karštai.

Ten pat, 159-160 psl.

...Veizdžiu į tą LE foto — ir šviesu, o draug liūdna daros sieloj...* Pirmasis sėdi... Maironis, ...antras paeiliui — Paulius Galaunė... Trečias Asmuo (tikrai galima rašyt didele raide, šalia Maironio) sėdi beveik pačiam foto vidury, tarp Galaunės ir Sruogos... Juozas Naujalis.

Šalia jo, kairėj, aštriai įsispiterėjęs priekin, įtemptai tyko kažkokio neregimo priešo ar neapčiuopiamos tiesos poetas Balys Sruoga. Sėdi jis pasilenkęs priekin, susikryžiavęs rankas, alkūnėm patogiai (užtat kaimynam Naujaliui ir Sutkui nepatogiai) atsirėmęs į staliuką. Kadangi pasilenkęs, dėl to neatrodo aukštesnis už kitus. O šiaipjau jis žymiai didesnis už anuos visus, jei ne talentais, tai ūgiu. Bet ir jo talentai toli gražu nemaži. O jau ta jo pailga forminga galva su tikrai beatl'išku plaukų kupstu iš tiesų didelė, nors ant augaloto kūno neatrodo tokia. Įdomaus veido išvaizda šiam vaizdely grasomai mįslinga. Kažkuris velniūkštis man netikėtai čia priminė vieną rusų častušką:

Sidit milyj na krylcie
S vyraženjem na licie.

(Sėdi mielas prieangy
Veido išraiška dygi).

Ten pat, 162-165 psl.

* Čia kalbama apie Liet. Enciklopedijoj tilpusią nuotrauką XVIII t. 215 p.

...LMK dr-ja pirmiausia ryžos organizuot teatrą, kadangi lengvesnis uždavinys. Net vardą pasirinko: Tautos Meno Teatras. Žinoma, tuoj sudaryta Teatro Taryba: Andrius Oleka-Žilinskas, Antanas Sutkus, Adomas Varnas, Juozas Žilevičius ir Balys Sruoga. Iš pradžių pirmininku buvo poetas Jurgis Baltrušaitis, bet jam išvykus į Maskvą Lietuvos atstovu, pirmininku buvo išrinktas Juozas Vaičkus.

Ten pat, 185 psl.

... Katra gi iš tų „dviejų Baltrušaičio poezijų" vertingesnė? Į tą klausimą įvairūs žmonės įvairiai atsakinėjo ir atsakinės. Įdomu, kad toks skoningas estetas Balys Sruoga lietuviškąją Baltrušaičio poeziją statė aukščiau už jo rusiškąją.

Ten pat, 196 psl.

... Apie Herbačiausko universitetinį darbą pats nieko nežinau; apie tai turėtų papasakot jo kolegos profesoriai bei klausytojai. Man rodos, kad jis visai nebuvo mokslo vyro tipas: viršum jo nemažo proto vyravo vaizduotė bei emocijos. Net poetas Putinas... arba dainius Krėvė... netgi poetas Balys Sruoga, teoriniuose klausimuose savo skaidriu kritišku protu iškilęs viršum visokių herbačiauskinių ir neherbačiauskinių miglų bei fantastikos, — visi jie turėjo būt, man rodos, žymiai tinkamesni moksliniam darbui.

Ten pat, 229 psl.

JUOZAS ŽILEVIČIUS

SUSITIKIMAI KAUNE

Grįžau 1920 m. pavasarį iš Rusijos į Lietuvą. Kai mane Lietuvių Meno Kūrėjų dr-ja pakvietė būti Kauno miesto sode esamų teatro rūmų (draugija juos buvo išnuomojusi iš miesto valdybos) direktorium, apsigyvenome su žmona Viktorija teatro rūmuose.

Tuo laiku B. Sruoga ir F. Kirša dirbo „Lietuvos" redakcijoje, tad greit su jais susipažinau, nes daug rašiau to laikraščio priede „Sekmoji diena" muzikos reikalais. Kirša su Sruoga buvo labai artimi draugai ir dažnai kartu pas mus lankydavosi.

Su Baliu išsikalbėdavome apie garsųjį biržiečių namuose daromą alų. Jis nepaprastai gyrė ir žadėjo, kai iš tėviškės atsiųs statinaitę broliui, kuris buvo pašto direktorius ir gyveno ties miesto sodu — pakvies paragauti. Taip ir atsitiko.

Iš vakaro man patelefonavo, girdi, alus gautas su visokiais ūkio gardumynais, o ryt vakare bus svečių. Balys atėjo manęs nusivesti (žmona buvo išvykusi pas savo brolį, Josvainių kleboną Praną Vasiliauską). Radome svečių pilną menę. Pasodino mane garbingoje vietoje šalia šeimininko. Paragavau kvapnaus alaus, jis buvo švelnus ir gardus. Per kokią 10 minučių tą išgėrus, pripylė antrą stiklinę. Kiti svečiai gėrė ir stipresnius gėrimus, aš jų neragavau. Antrą stiklinę arti pusės nugėrus, man ausyse suzvimbė. Pajutau, kad viskas aplinkui sukasi. Baliui sakau:

— Man bloga, vesk greičiau namo...

Nieko niekam netarę, išskyrus šeimininką, išėjome. Per sodą einant jis jau mane turėjo prilaikyti, pradėjau nebesivaldyti, nors protas puikiai veikė, ir

juokiaus pats iš savęs... Balys užtempė į butą, nurengė, ir aš išsirgau bene porą dienų. Po to visada su Baliu prisimindavome biržiečių alų ir gardžiai pasijuokdavome.

Balys su Faustu būdavo dažni svečiai. Jiedu rūkydavo pypkutes su labai kvapniu dūmu. Mudviem su žmona patikdavo šis kvapas. Kartą ji užkvietė juodu pasirūkyti pas mus: ji paruošianti vakarienę, aš „užfundysiu“ gėrimų, o jiedu pypkelės dūmą.

Tą vakarą, 1921 m. sausio ar vasario mėn., jiedu atėjo išsipuošę, su naujomis pypkutėmis... Pasidėjo ant stalo po skardinuką su tabaku ir prisikimšę pradėjo rūkyti. Vakarieniaujant ūpas pakilo, o kambarys - valgomasis, nei nepajutome, kai užsipildė tirštai melsvais, malonaus kvapo, dūmais.

Po kurio laiko mano žmona surimtėjo, veidas išbalo (šiaip visada jos skruostai be dažų natūraliai raudoni), akys padėro, ir ji sako:

— Juozai, vesk mane į miegamąjį...

Vos galėjo paeiti (buvo negerianti, ir tą vakarą nė lašelio svaigalų neragavusi). Matyt, ją stiprūs tabako dūmai paveikė. Paguldžiau, miegamasis nebuvo prirūkytas.

Išgėrę juodos kavutės, po valandos abu svečiai atsisveikino ir išėjo. Žmona sirgo beveik savaitę. Paaiškėjo, tai būta olandiško, skiriamo rūkyti jūrininkams, pypkinio tabako, kuriame buvo opiumo. Šis produktas Lietuvoje buvo laisvai pardavinėjamas ir plačiai vartojamas.

Anuomet visi buvome jauni, nepaprastai daug dirbome. Susitikdavome kelis kartus savaitėje Liet. Meno Kūrėjų dr-jos įvairiuose posėdžiuose; ši draugija tuo laiku buvo meninės veiklos centru. Kai prasidėjo operos pastatymų pasiruošimai, Balys visada buvo aktyvus, versdavo reikalingus tekstus. Pasirinkus staty-

ti „Traviatą“, man būnant to pastatymo administratorium, Balys su Faustu ėmėsi tekstą sulietuvinti. Operą statė Operos Taryba iš keturių narių, Kipro Petrausko pasirinktų: jis pats buvo vadovas, J. Tallat-Kelpša dirigentas, S. Šilingas — ryšininkas tarp valdžios ir visuomenės, o aš tapau operos administratorium ir antruoju dirigentu, turėjau taip pat ruoštis pastatymui operos „Faustas“. B. Sruoga ir F. Kirša buvo nepamainomi operų tekstų vertėjai.

Chicago, 1968.V.10.

BALYS SRUOGA — „LIETUVOS" REDAKTORIUS

„... su Baliu Sruoga neblogai pasipažinova dar 1920 m., kuomet jis redagavo tuometinį oficiozą, o aš buvau Politino dep-to direktorium Užsienio reikalų ministerijoje. Petrui Klimui, man ir Baliui tekdavo dažnai „apkalbėti“ oficiozo „vedamųjų“, atseit, redakcinių (politinių) straipsnių mintį, turinį etc. Mes jam duodavome politinę temą, reikalingą tų dienų Lietuvos tarptautinei politikai, o Balys „nuobliuodavo“ ir „nupoliruodavo“ ją savo redakciniame straipsnyje taip, kad mudu su Petru Klimu (abu buvę redaktoriai) net stebėdavomės: kas bus Sruoga geresnis — politikas ar rašytojas?“

Iš B. Balučio laiško V. Sruogienei
rašyto 1955.I.26 iš Londono

„... Ministro Pirmininko žinioje buvo ir vyriausybės leidžiamas dienraštis, tuomet vardu „Lietuva“.

Jo redaktorium radau pradedantį rašytoją Balį Sruogą. Su redaktorium reikėdavo kone kas rytą pasikalbėti ir duoti temų ir medžiagos vedamiesiems straipsniams. B. Sruoga tuomet dar neturėjo visai subrendusio politinio nusistatymo.“ [10]

Dr. K. Grinius, „Steigiamojo Seimo metai“,
„Aidai“, 1970.V. Nr. 5, 203 psl.

VET. GYD. STASYS JANKAUSKAS

IŠ STUDIJŲ MÜNCHENE

Müncheno studentų draugijos branduolį pradžioje sudarė veterinarijos studentai, Krašto aps. min. stipendininkai. Mūsų buvo 5: Kostas Kanauka, Antanas Janulionis, Juozas Užupis, Juozas Vilimaitis ir aš. Atvykę čia 1921 m. jau radome Antaną Gylį; jis turėjo filosofijos daktaro titulą ir buvo bebaigiąs studijuoti mediciną. Berods tuo pačiu metu atvyko Marė Endziulaitytė (vėliau ištekėjusi už A. Gylio) ir Monika Galdikaitė, taip pat J. Petrauskas ir P. Ragalskis. 1921 m. lapkričio pradžioje atvyko Balys Sruoga. Universiteto raštinėje jis gavo visų lietuvių studentų adresus ir netrukus užmezgė su mumis ryšius. Jo iniciatyva ir buvo įsteigta draugija ir jo pasiūlymu pirmininku išrinktas dr. Gylys; jis vadovavo, kol gyveno Münchene. Sekančiais metais draugija pagausėjo naujais studentais: kun. V. Putinas-Mykolaitis, kun. Garmus, Vera Bakšytė (vėliau ištekėjusi už buv. finansų ministro P. Karvelio), Domeikaitė, Vincas Už-

upis, dar vienas Užupis karininkas, Juozo Užupio brolis, du Šmulkščiai. Didele veikla draugija nepasižymėjo. Susirinkdavome pasišnekėti, pasidalinti mintimis. Buvo daromi pranešimai. Pvz., pirmininko pakviestas kunigas jėzuitas kalbėjo apie Dievo buvimą. Putinas-Mykolaitis — apie meną, Balys Sruoga apie erotiką lietuvių liaudies dainose (viena jo disertacijos temų). Kartą vienas vokietis, gal ir klaipėdietis, grįžęs iš Klaipėdos, darė universiteto studentams pranešimą apie Klaipėdą ir labai plūdo lietuvius ir Lietuvą, ją net vadindamas „Afrikaner Staat". Susirinkimui pirmininkavo un-to rektorius geografas prof. Drygalski.

Netrukus sušauktame draugijos posėdy nutarėm protestuoti. Buvo paruošti du projektai: Balio Sruogos ir Putino-Mykolaičio. Abu buvo geri, tik Balio Sruogos projekte geriau ir išsamiau pagrįstas Klaipėdos krašto lietuviškumas; bet Mykolaičio šalininkai (ypatingai kun. Garmus) griežtai rėmė jo projektą, ir net sutrukdė Baliui Sruogai baigti skaityti projektą. Dėl to Sruoga labai užsigavo ir kategoriškai pareiškė savo projektą atsiimąs. Nepamenu, ar buvo pasinaudota kun. Mykolaičio projektu, tur būt, jokio protesto neįteikta.

Münchene Balį Sruogą pažinau ne kaip poetą ir rašytoją, bet kaip mielą draugą ir kolegą. Meno srity man teko su juo bendrauti gal tik vienu atveju: jam atidaviau savo užrašytų apie 100 liaudies dainų rankraštį. Mokytojo Jono Jablonskio paskatintas, jas surinkau Voroneže būdamas gimnazistu. Kai kurias tų dainų Sruoga panaudojo disertacijoje (mano rankraštį pažymėjo disertacijos šaltinių sąraše).

Šiaip susitikdavome restorane, bierstubėje, prie vakarienės arba alaus bokalo. Paprastai keli lietuviai studentai drauge praleisdavome vakarą. Balys mėg-

davo lošti šachmatais su veter. studentu A. Janulioniu. Kitas partneris buvo surusėjęs lietuvis Jonas Varnauskas (su žmona Aliuša studijavo mediciną).

Savaitgaliais dažnai išvykdavome į Alpių kalnus — žiemą slidinėti, o vasarą kopėme su kuprine ant nugaros.

Vieną sykį Balys man pasiūlė vykti su juo į kalnus slidinėti. Jis suradęs labai gerą antkalnę. Manęs prikalbinėti nereikėjo, ir šeštadienį pavakare išvykome. Münchene palikom gana gražų orą, bet artėjant prie sniegu padengtų kalnų, ėmė snigti ir temti. Nežiūrint to, išlipę iš traukinio, mes kopėme į kalną, kuriame gan aukštai turėjo būti namelis, ir ten galima buvo gauti nakvynę. Lipant į kalną vis labiau snigo, vėjas didėjo, kilo didelė sniego pūga. Pametėm taką ir paklydom. Kadangi buvome pavargę, nutarėm sustoti ir pasilsėti. Po kokios valandos vėjas aprimo, pamatėme žiburį — tai buvo namelis, kurio ieškojome. Taip pasibaigė nuotykis, įvaręs nemažą baimę.

Laisvalaikį praleisti Balys vis susirasdavo mus, bet, atrodo, to jam nebuvo gana. Nesykį net kėlė mintį sukurti Münchene teatro miniatūrą „Vilkolakio" pavyzdžiu, bet nebuvo aišku, kaip iš veterinorių padaryti aktorius.

Mielai prisimenu tuos laikus — ir Balį Sruogą pilną energijos, visuomet geros nuotaikos.[10]

Toledo, Ohio, 1968.I.29.

VINCAS MYKOLAITIS - PUTINAS

SUSITIKIMAI MÜNCHENE

„... Iš savo studentų kolegų suminėsiu tik vieną Balį Sruogą. Mudu turėjome kiekvienas savo kompaniją, bet vis dėlto kartais susitikdavome. Sykį jis paklausė manęs, kurių aš profesorių klausaus. Munkerio, sakau. „Mandras senis", — pritarė Sruoga. Vosslerio. „Taip pat mandras senis." Kitą kartą kalbėjomės apie Balzaką. „Nesuprantu, už ką jį genijum laiko", — burbtelėjo Sruoga. Dažnai jis skelbdavo paradoksines pažiūras. Jis nemėgo, kai mus vadindavo simbolistais. Kartą jis paklausė manęs:

— Ar tau dar nenusibodo, kad mus vis simbolistais krikštija? Aš jau nebegaliu pakęsti.

— Atsibodo, — sakau. — O tu pats kuo save laikai?

— Neoromantiku, — atsakė Sruoga.

Aš žinojau, kad jis į mano poeziją žiūri labai kritiškai. Dar Petrograde viename straipsnyje, pasirašydamas groteskiniu slapyvardžiu „Markizas Tigrui nėr ko nori" (kur ten buvo didžiosios, neprisimenu), jis pripažino, kad aš esąs gryno kraujo lyrikas, ir kritikavo už retoriškumą, patosą, iškilmingumą ir kad aš dar nežinąs savo kelio. Patoso jis nekentė, o gėrėjosi paprastumu, intymumu. Už paprastumą jis pirmas aukščiausiai įvertino mano „Rūpintojėlį". Jis nemėgdavo, kai aš skaitydavau savo eilėraščius pakeltu tonu.

— Nemoki skaityti, gadini, — peikdavo jis mane. Jis pats stengdavosi skaityti lėtai, niūniuojančiai, su nuoširdumo akcentu, kuris, kaip man atrodė, skambėjo nevisai natūraliai. Jo skaitymas man nepatikdavo. Šiaip jo kritiškomis pastabomis aš nemaža pasinaudojau."

Iš straipsnio „Mykolaitis-Putinas", „Vienybė", 1962.III.30.

ERICH MÜLLER-KAMP

BALYS SRUOGA MÜNCHENE

1921 metai. Karą jautėme dar iki kaulų smegenų, ir sielą tebedraskė išgyvenimai, kurių protas negalėjo visiškai išsiaiškinti. Nepajėgdami nieko išspręsti, šaukėm ir raitėmės iš skausmo. Tai buvo ekspresionizmo, taurės persipildymo, išsivadavusios lyrikos ir dramatinių maištų žydėjimo laikas. Ir tai vyko ne tiktai Vokietijoje. Visos Europos jaunuomenė buvo persunkta to nerimastingo rūgimo. Tik Vokietijoje jis susilaukė ypatingai intensyvaus ir nervingo pobūdžio.

Mes buvome grįžę iš Rytų, o Rusijoje išgyvenome negirdėtą ir su nieku nepalyginamą perversmą. Prieš mūsų akis subyrėjo imperija, ir ėmė kurtis naujos valstybės. Ką prieš tai žinojome apie Lietuvą? Dabar ji buvo gyva, reiškėsi politiškai ir kultūriškai, pasirodė nauju vienetu Europos visumoje. Ir Rusijoje bandė kristalizuotis visai nauja ir negirdėta, prieš visas tradicijas kovojanti visuomenė.

Norint apvaldyti susijaudinimą, reikėjo galvoti iš esmės, įsigyti pakankamai žinių, kad susivoktum riedančiuose įvykiuose. Tokio troškimo vedami pradėjome lankyti universitetus. Aš pats atėjau į auditoriją, norėdamas labiau suprasti Rytus. Kelerius metus pragulėjau kareiviu prie kulkosvydžių Rokitnos balose. Paskui patraukėm į Ukrainą, pergyvenom Kijevo ir Charkovo kovas, o Bielgorode ir Valuikuose kovojome prieš Raudonąją armiją; turėjome progos kvėpuoti rusiškuoju oru, gyventojus ir pajuokdavome, ir pamilome. Dabar norėjome juos pažinti. Visas pasaulis tauškė apie rusų žmogų. Lenino mokslas daugeliui atrodė iš-

ganymu. Dostojevskis tapo madingiausiu to meto rašytoju. Tad būtina pasidarė atsistoti nuošaliai visų triukšmautojų ir pažinti dalykus iš pagrindų.

Paskaitų salėse buvo tylu. Buvo galima galvoti. Aš pasirinkau Ericho Berneckerio, geriausio to laiko slavisto, paskaitas. Jis, slavų filologijos profesorius Müncheno universitete, buvo puikus filologas, bet vidutinio masto literatūros istorikas. Nedaug klausytojų telankė jo rusų literatūros istorijos paskaitas. Ilganiui smalsuoliai visai atkrito, liko tik mažas būrelis.

Tarp tų studentų dėmesį kreipė vienas labai aukštas, laibas žmogus, kurio išmintingas žemdirbio veidas buvo kupinas užgniaužto nerimo ir įtampos. Tai Balys Sruoga.

Iš pirmo žvilgsnio matyti: tai ne eilinis studentas, ne vienas iš tųjų, kurie stropiai seka paskaitas, pasižymi duomenis ir išmoksta juos tam, kad kada nors taip pat uoliems mokiniams pakartotų. Ne, šis jaunas žmogus buvo išskirtinai ypatingas. Nieko neužsirašinėjo, tiktai klausėsi, galvojo, kartais linktelėdavo pritardamas, bet žymiai dažniau galvą purtė paneigdamas. Jis aiškiai turėjo savo nuomonę. Kas galėjo žinoti, kokius jis autoritetus pripažįsta?

Slavistikos seminare su juo susipažinau. Didžiulė salė antrajame universiteto aukšte, kuri dar sugriautame pastate buvo išlikusi nepaliesta, virto nedaugeliui slavistikos studentų tikru prieglobsčiu. Ten buvo šilta ir šviesu, galima ramiai kalbėtis.

Mieste audringai buvo ginčijamasi, ir vieniems kitus perrėkiant bangavo įviarios nuomonės politiniais klausimais. Studentai reakcionieriai būrėsi į savo korporacijas ir sąjungas. Menininkų ateliers, rašytojų subūvimuose, darbininkų susirinkimuose virte virė pasipiktinimas, valdžiai užgniaužus komunistinį sukilimą

ir išvaikius revoliucines grupes. Formavosi pirmieji SS daliniai. Hitleris kalbėjo cirke, triukšmingai pritariant smulkiems miestelėnams, kuriuos į nusiminimą įvarė sunkios taikos sąlygos ir infliacija. Visi šalome ir badavome. Mūsų mintys buvo pilnos prieštaravimų, kaip brūzgynas, per kurį teko sunkiom pastangom plėštis kelią.

Tik seminaras buvo susikaupimo vieta, kur turėjome progą pergalvoti, išstudijuoti įvairias pažiūras ir rasti įžvalgą, ramiai pasikalbėti ir susiartinti. Ten ir suėjau su mažakalbiu, užsivėrusiu savyje žmogumi iš Lietuvos.

Ieškodami interpretacijų senovinei ir paslaptingai „Balandžių knygai“ (Taubenbuch, Golubinaja kniga), pasinėrėme kartu į begalinį rytų folkloro pasaulį, kurį jis man atidengė. Ten jis jautėsi kaip namie. Fiziškai ir dvasiškai. Balys Sruoga tuomet rašė disertaciją apie lietuvių dainas (ją vėliau įteikė Berneckeriui ir apgynė). Aš išverčiau tą rusiškai parašytąjį darbą į vokiečių kalbą.[11]

Ilgainiui bendradarbiavimas mokslo srityje mudu suartino, tapome geri bičiuliai. Mus jungė artimos pažiūros ir pasipiktinimas tais pačiais dalykais. Mes buvome priešingi smulkiam akademiniam knaisiojimuisi. Juokėmės iš korporantų, iš jų išblizgintų batų aulų, uniformų, margų raiščių ir kepurių. Nekentėm reakcinio miesčioniškumo, riksmingo Hitlerio garbintojų — šovinistų, kurie jau tada kėlė nerimą Münchene. Betgi mes nenusigręžome snobiškai šaltai ir išdidžiai nuo šūkaujančios minios, tik patys buvome kupini nerimo, tvinome veržliu įkarščiu veikti. Mumyse virė tikra neapykanta prieš bet kokį despotizmą, o laisvės troškimas buvo beribis.

Aš nusivedžiau Balį Sruogą pas savo bičiulius ir draugus. Sėdėdavome maištaujančių menininkų ate-

liers ir diskutuodavome su Oskar Maria Graf, kuris tada rašė savo knygą „Mes esame belaisviai" (Wir sind Gefangene). Nors pažiūros iš esmės nesiskyrė, tačiau tarp mūsų ir Balio Sruogos buvo praraja. Mūsiškis laisvės troškimas buvo sentimentalus ir apspręstas intelekto, o Sruogos — kyląs iš pačios žemės. Tai tiesioginis ir savitas jo paties apsireiškimas, — tur būt, jo tautos, kurios mes nepažinojome. Sruoga buvo Lietuvos kaimo žmogus, kuriam laisvė reiškė tą patį, kas žemė, šviesa ir dangus. Gamtos chaosą jis nešiojo savyje ir nugalėjo jį savo paties kūryba.

Tais metais Balys Sruoga kūrė lyriką. Eilėraštyje jis pats save apvaldydavo, sujungdamas jame laisvę ir dėsningumą. Kartais skaitydavo man savo eilėraščius. Nors prasmės ir nesuprasdavau, bet žodžių muzikalumas sukeldavo manyje atsiminimus tos tvirtos ir bekraštės rytų žemės su banguojančiais javų laukais ir plačiu, aukštu dangumi... Aš jaučiau tuose eilėraščiuose kažką fiziško, kas mane sukrėsdavo ir patraukdavo.

Gyvieji ryšiai su tėvyne atpalaiduodavo Balį Sruogą nuo to vargo, kuris kamavo mus, jo vokiškus draugus, beieškančius kelių į tariamą laisvę. Jam nereikėjo jokios partijos, jokios krypties ar grupės laisvei išsikovoti. Jis pats ją savyje nešiojosi. Tai buvo jo laimė, kurios mes jam pavydėdavom ir kuri vėliau, kai nelaisvės sistema jį privertė priešintis, virto jo paties, lygiai kaip ir mūsų, nelaime.

Anais studijų metais jo nerišo jokia sistema, jis gyveno nesuvaržytas. Vienas JAV laikraštis siuntinėjo jam dolerių. Už kelis dolerius tada, infliacijos nuvargintoje Vokietijoje, galima buvo puikiai ir linksmai gyventi. Švabingo šiaurėje, Müncheno universiteto ir meno kvartale, netoli Anglų sodo, tylioje gat-

velėje Sruoga buvo pasisamdęs kambariuką pas valdininko našlę. Ji motiniškai juo rūpinosi, savotiškai jį suprato, šiek tiek, žinoma, pasipelnydama. Pas jį retai kas užeidavo. Jokios moterys nesilankė. Iš viso atrodė, kad moterys jo gyvenime jokios rolės nevaidino. Palaida Švabingo bohemos moralė jam buvo svetima. Tik žymiai vėliau jis man patikėjo, kad mylįs savo lietuviškos tėvynės mergaitę ir esąs su ja susirišęs. Tai buvo jam kažkas šventa, į ką jis neleido nė gilyn įžvelgti. Apie tą mergaitę — savo būsimą žmoną — jis kalbėdavo retai ir labai šykščiai. Man teko mažai žmonių sutikti, kurie buvo taip ištikimi, kaip Balys Sruoga; ištikimas viskam, su kuo jį meilė surišo: žmonai, tėvynei, žemei, poezijos žodžiui.

Šitą Sruogos kaip žmogaus tikrąją prasmę įžvelgė tik nedaugelis. Jis buvo paprastas ir doras, bet užsisklendęs savyje. Jeigu kartais prasiverždavo, buvo linkęs išeiti toli iš ribų ir tuomet — puldavo apsimetėlius, nenuoširdžiuosius ir melaginguosius. Kartais jo veržimasis į laisvę išvirsdavo noru svaigintis ir ūžti, ir, jeigu atsipalaidavimas neįvykdavo eilėraščiu, lengvai kildavo skandalai. Balys Sruoga nebuvo besaikis, tik jis neapvaldė savo vidujinių jėgų pertekliaus. Miesčionys jį tada vadindavo neatspėtinu. Ir Balys buvo žinomas netikėtais ir staigiais, audringais pasišalinimais. Ar tai atsitikdavo dėl nemokėjimo pakankamai gerai vokiečių kalbos, kad galėtų išsiaiškinti, ar tai buvo susijaudinimas, o gal pasipiktinimas kuo nors, kada jis kitaip nesugebėdavo pasielgti, vien staiga skubiai pašokęs trenkdavo paskui save duris ir išnykdavo. „Laukinis!" — sakydavo tada išauklėtieji ir linguodavo galvas. Tuo tarpu Balys leidosi per Anglų sodą ar sėdėjo tamsioje smuklėje, pasigerdavo ir iki pat ryto aušros neramiai bastydavosi po gatves, iki išsiblaivydavo. Mėgo vaikščiodamas daug galvoti.

Vieną sykį Berlyne pasigėrėm restorane „Medved".* Su mumis buvo Urbšys, vėliau paskutinis Lietuvos Užs. reik. ministras, dar tuomet jaunas, niekam nežinomas atstovybės attaché, elegantiškas ir apsukrus, gerai apsirengęs, išpuoselėtas vyrukas. Tai buvo jo tėvynės aukštos draugystės atstovas, išore visiškas priešingybė Sruogai. Bet juodu abu puikiai bičiuliavosi.** Tą vakarą mudu su Urbšiu buvome blaivesni už Balį.

Ėjome Tauentzien gatve. Prie „Kaufhaus des Westens" Balys ėmė dainuoti ir užkabinėti praeives. Viena pasišaukė policininką, tasai nuvedė Balį į netolimą nuovadą. Mes sekėme iš paskos. Nuovadoje sėdėjo apie dvidešimt policininkų. Baliui, pamačius taip daug neapkenčiamų uniformų, užėjo įdūkis, jis tuoj ėmė pulti kai kuriuos policininkus. Aš bandžiau paaiškinti situaciją, tačiau mano žodžiai pražuvo bendrame triukšme. Urbšys, diplomatas, išgelbėjo padėtį. Jis pamatė kertėje du policininku prie šachmatų, paprašė vieną jų atsikelti ir patraukė ten Balį. Balys perėmė partiją ir nusiramino. Mes išėjome. Jis į mus visai nė nepažiūrėjo. Po kelių valandų jis atėjo pas mūsų bendrus pažįstamus, buvo visai blaivas.

— Aš laimėjau! — pareiškė išdidžiai.

Münchene, kaip visur kitur, kur bohema buvo „įsipilietinusi", nežiūrėta rimtai į „Sturm und Drang" triukšmadarių keistenybes. Lyg ko trūktų, jei jų nebūtų. Tam tikruose restoranuose ar kavinėse susirenka visa kas ne miesčioniška ir jaučia teisę laisvai elgtis. „Simplicissimuse", dar tebegarsėjusiame savo didžių laikų atminimu, Balys Sruoga nesijautė gerai. Paviršutiniško blizgesio ir laukiniu virtusio pasileidusio miesčioniškumo mišinys jam buvo nejaukus. Ta-

* To laiko garsus rusų emigrantų restoranas Berlyne.

** Juozas Urbšys buvo B.S. klasės draugas Panevėžio gimn.

čiau „Brennessel“ (Dilgėlė) Leopoldo gatvėje atitiko jo skonį. Iš dalies priemiesčio smuklė su paprastais amatininkais prie savo nuolatinių staliukų, iš dalies tarptautinės bohemos susitikimo vieta, buvo tai salė su neapdengtais mediniais stalais ir aprūkusiais jūrų gyvūnais palubėje, originalus solidiškumo ir nesuvaržytos laisvės junginys. Kelneris Hans, kurį geriau tiktų vadinti ūkininko bernu, buvo Balio „draugas“, jo vadinamas senu naktiniu puodu, už ką Hans niekad nepykdavo, nors šiaip paprastai grubiai atsikirsdavo pašiepdavusiems jį liežuvingiems intelektualams. „Brennesselyje“ Sruoga mielai sėdėdavo ties vyno taure.

Ten jo gaivališkas džiaugsmas ginčytis ir svaigintis prasiverždavo nepaprastai ryškiai ir audringai — juokais, keiksmais, karštomis kalbomis, o kartais svetimomis, mums keistai skambėjusiomis dainomis. Tada atsiskleisdavo mums jo gyvenimas, kurs pagal metus buvo jaunas, bet jau turtingas patirtim. Jo plati dvasinių išgyvenimų apimtis, kuri siekė nuo bolševikinės revoliucijos iki partizanų kovų Lietuvoje, nuo Maskvos iki Müncheno, nuo Baltrušaičio iki Bert Brechto, dažnai darė tą netašytą, be manierų lietuvį pranašesnį už rafinuotai sąmojingus Vakarų avangardistus. Nekartą ginčai baigdavosi triukšmu ir pasigėrimu, bet niekuomet miesčioniškais kompromisais.

Laikas nuo laiko Balys Sruoga išnykdavo kelioms dienoms iš miesto ir auditorijų. Tada jis kalnuose, kur nors trobelėje tarp Traunsteino ir Berchtesgadeno, išbūdavo pas kokį kalnų piemenį nuošaliai nuo tų kelių, kuriais vaikšto turistai. Ten, gamtoje, jis buvo laisvas. Kalnuose, toli nuo smuklių tvaiko, nuo politinės įtampos, nuo sustingusių smegenų, jis buvo tikrai laisvas; laisvas, kaip jo tėvas, senas lietuvis ūkininkas, kada jis eidavo per savo javų laukus.

Paprasčiausi žmonės, piemenys, medžiotojai, kal-

nų ūkininkai, buvo Sruogos bičiuliai. Su jais jis niekad nesiginčijo: jų tarpe buvo viskas aišku ir paprasta. Būdavo gera su Baliu Sruoga keliauti kalnuose. Buvo entuziastingas kalnų garbintojas ir niekad nevengdavo pavojingų kelių. Kai kartą drauge su atvykusiomis į Müncheną lietuvėms studentėms kopėme į Reiteralpes prie Berchtesgadeno, užėjome taką, prie kurio mus sustabdė iškaba: „Tik patyrusiems".

— Tai mes ten eisime! — tarė Balys nesvyruodamas.

Mergaitės nebuvo pasiruošusios kalnų kopimui, vilkėjo baltas bliuzeles ir avėjo gatvės batukais. Takas ėjo tiesiai į viršų per riedančius akmenis. Staiga atsidūrėme ties stačia siena. į kurią galima buvo lipti tik kabinantis į joje įkaltus geležinius kablius. Pagaliau teko kopti atsigręžus veidu į uolą, nugara į pačią bedugnę. Visų šitų pavojų nugalėjimas neprityrusioms mergaitėms teikė tikro džiaugsmo. Balys nuolat linksmai šaukė jas nesvyruojant eiti pirmyn. Jo vidujinis tikrumas persiduodavo ir mums. Mes visiškai nebijojom kalnų. Taip pat ir eidamas į kalnus su savo mėgiamomis slidėmis, Balys niekada nevengė pavojaus. Vietos žmonės žiūrėjo į jį kaip į savąjį. Juos jungė tikri ryšiai su žeme.

Kalnai, slidės, kelionės — tai pirmoji Sruogos aistra. Antroji buvo universitetas, siekimas dvasinio peno, jo paties veržimasis į poetinę kūrybą. Kas tuomet Münchene ieškojo ryšių su literatūra ir menu, ėjo pas profesorių Arturą Kutscherį, germanistą ir teatrologą, Franko Wedekindo draugą, visų kylančių rašytojų ir aktorių mokytoją. Iš Kutscherio seminaro ir iš jo ratelio glaudaus draugiškumo vakaronių — teatrai, laikraščių ir žurnalų redakcijos, leidyklos ir literatūra gavo tikrą prieauglį. Scenos ir akademijos, dvasinio meniškumo ir rimto moksliškumo junginys drauge su mokytojo žmogišku atvirumu ir kritišku to-

lerantingumu kūrė savotišką Kutscherio ratelio atmosferą. Jeigu iš jo neišaugo dideli mokslo darbai, tai betgi tikrai davė naujų akstinų scenai, filmui ir literatūrai.

Balys Sruoga taip pat priklausė Kutscherio rateliui; nors doktorizavosi slavistikoje, teatro mokslas tapo dar viena jo didžioji aistra. Tasai žmogus, kuris pats buvo griežta Mimo priešgynybė, kurs nekentė visko, kas nenatūralu ir maskuota (nuo ko jis gal ir pats žuvo), teatro vaidyboje pajusdavo vaikiškai tyrą džiaugsmą, ir tai stūmė jį moksliškai įsižvelgti į vaidybos meną. Jau tuomet galėjo gimti siekimas reikštis dramatine forma, kuri tik vėliau turtingai įsikūnijo, kuri nesąmoningai jį vedė į teatro meną ir mokslą, tuo būdu savo paties kūrybai susidarant tvirtus dramaturgijos technikos pagrindus.

Balys Sruoga nebuvo epikas. Tam trūko jam saiko ir pusiausvyros. Gal dar būtų tapęs didžiuoju pasakotoju, jeigu jam būtų lemta toliau dirbti galutinai subrendusiam ir susikaupusiam. Šiaip jis visada paliko maištaujančiu individualistu, kuris turėjo išsilieti lyrika ir drama. Ką jis sukūrė kaip lyrikas ir dramaturgas, to mes Vokietijoje niekad nesužinojome, nes nemokėjome jo kalbos. Daugelis iš mūsų, kurie jį tada, anais Müncheno metais, pažinojome ir mylėjome, buvome įsitikinę, kad nors jo poetinė kūryba šaknijosi vien Lietuvos žemėje, iš tikrųjų buvo europinio masto vertės.

Kai Balys Sruoga grįžo į savo tėvynę, jo Müncheno draugų ratelis nebeteko tos tikrai laisvos asmenybės prasmingo paakstinimo, ir mes labai jo pasigesdavome.[12]

Bonn, Koblenzerstrasse 87, 1951.I.15.

 Autoriui leidus, versta iš vokiečių kalbos.

JUOZAS PRONSKUS

MILŽINO PAUNKSMĖJE

Apie Padegėlį Kasmatę ir Aklasmatę

Balį Sruogą arčiau pažinau 1919 m. rudenį, kai iš Tauragės buvau pašauktas į Kaune įsikūrusios valdžios oficiozą „Lietuvą" pradedančiu reporteriu; ten nominaliu redaktorium buvo klaipėdiškis evangelikų kunigas dr. Gaigalaitis, o faktinasis redaktorius — aukštas, jaunas, rimtas ir mažai kalbantis studentas nuo Vabalninko Balys Sruoga.

Pastebėjęs mano norą keliauti ir vaizdelius rašinėti, Sruoga greit suplanavo man dviračiu maršrutą po mano paties gimtąjį kraštą — Žemaičių žemę, duodamas neribotą laisvę — „rašyk, kas ant seilės užeis, tik rašyk!"

— Tu gi feljetonus rašai, ne reportažus, — sykį jis ne tai papeikė, ne tai pagyrė.

— Ar tai negerai? — norėjau žinoti.

Į klausimą jis neatsakė, tik patarė, kad daugiau rašyčiau.

Norėčiau pats šiandien pamatyti nors vieną tų „kelionių dviračiu" aprašymų, kuriuos redaktorius pats taisė, dažnai už vieną sakinį angelų, už kitą velnių duodamas. Mano reportažus jis priskaitė feljetonų rūšiai ir primygtinai spaudė ta kryptimi toliau bandyti, nesigailėdamas laiko to žanro pamokyti...

— Laikas pasirinkti pastovų slapyvardį, — sykį jis patarė.

Man labai patikdavo jo paties panašiems feljetonams vartojamas slapyvardis Padegėlis Kasmatė. Pasakiau, kad noriu pasirinkti ką nors panašaus.

— Aklasmatė! — pasakė Balys, ir tas žodis buvo pasidaręs mano beveik tikrinis vardas per eilę metų.

Kiti kontaktai su Baliu Sruoga

Tą pačią 1919 m. žiemą buvau Vaižganto „suviliotas“ jam padėti redaguoti neseniai įsisteigusios Lietuvos Šaulių s-jos savaitraštį „Trimitą“, ir kontaktai su mano brangiu mokytoju pasidarė retesni, nors visuomet pasiliko šilti, maždaug kaip filmuose tarp garsiųjų „trampų“ Pato ir Patuko (Pat und Pättchen). Iš „Trimito“ Felicija Bortkevičienė pakvietė į „Lietuvos žinias“, kur nugramzdino į man svetimą partinę politiką, privertusią mano mėgiamiausią feljetoną beveik užmesti, o Balys vis aukščiau kilo literatūros ir meno kūrybos pasaulyje, nors man visuomet likosi prielankiai patronizuojantis ir ko ne kas kart apulbydavo už „buliaus mainus į kalakutą“. Vėliau Balys išvyko į užsienį. Po to iš ilgesnių ir artimesnių kontaktų labiausiai atmintini du: vieno mėnesio atostogos su juo Alpių kalnuose 1923 m. vasarą ir pusmetis bendrai dirbant dr. Jurgio Šaulio Klaipėdoje leidžiamo dienraščio „Klaipėdos žinių“ redakcijoje 1924 m. vasarą.

Balys dabar buvo jaunavedys, tad suprantama, potarnybinėmis valandomis „Ryto“ arba „Viktorijos“ viešbutyje buvo retas svečias, užtat kasdieninis — „Neringos“ arba „Užmario“ žavingoje gamtoje. Tačiau Kaunas neilgai leido Klaipėdai Sruogos betarpiška kontribucija naudotis: po keletos mėnesių buvo iškviestas profesoriauti V. D. Un-te.

Artimiausiai ir intymiausiai su juo teko pabendrauti laipiojant po Bavarijos Alpių kalnus, kur jį pažinau nebe vien kaip šiaurės Lietuvos lygumų sėjiką, bet ir kaip dausų arą. Aš norėčiau pacituoti

kai kurias ištraukas savo įspūdžių aprašymo „Lietuvos žiniose“ prieš arti 50 metų grįžus iš nepamirštamų drauge su B.S. praleistų atostogų.

Patas ir Patukas Alpėse

Man, Patukui, vos 1.66 metro aukščio, geradarė lemtis leido gyvam pabūti danguje. Ir štai vėl iš žemės gelmių siunčiu ilgesio maldą į Aukštybių Sostą, kurio žalvario skarda apkaustytam kryžiui, iškeltam viršum debesų jūrų, aukščiau amžinųjų sniegų, amžinai netemstančiame saulės švytėjime, tyro lyg kristalas, lengvo lyg sapno pabučiavimas gryno eterio juostoj lazūrinio ryto prieblandoje gavau nusilenkti.

Patas yra — lai jo šešėlis niekada netrumpėja — mano vadas. Jis yra aukštas lyg Libano kedras ir stiprus lyg Dagestano tyrų liūtas; jo akys kaip Libijos smiltynų sakalo, kai jis sparnais užsimoja, ir vėl lyg Pampasų gazelės iš tyro šaltinio geriančios vandenį, kada nusigiedrina jo lygioji kakta. Patas iš vienos pusės yra lyg Ahasverus: jis vis eina ir eina iš pasaulio galo į pasaulio galą; iš kitos pusės aš esu Patukas. Todėl aš demokratiniu būdu išsirinkau jį savo vadu. Jis lipa į kalnus — ir aš lygiai; jis leidžiasi į pakalnę — ir aš lygiai, ir taip toliau ir taip toliau.

* * *

Viešpatie, kas aš prieš Tave! Štai jau pusė dienos, kai tempiu maišu apsunkintą kūną į Tavo aukštybes. Bet jos ne tik neartėja, o kažkur padangėmis dar toliau atsitraukia, tuo tarpu kai ir perekšlė varna vienu sparno užsimojimu pasikelia aukščiau už mano visos dienos triūsą...

— Viešpats vienam davė nueidamas, kitam pareidamas, — įsiterpė Patas.

— Kaip tai turėčiau suprasti? — paklausiau.

— Varna gali greičiau už tave įskristi į kalną, — aiškino Patas. — Už tai jokia varna negali su tavim susilyginti nuo kalno krintant. Šiuo atveju mes turime pranašumą.

Pasilenkęs pažiūrėjau į apačioje besišaipančią bedugnę, ir šiurpas nukrėtė dėl tokios pirmenybės.

Patas nusižiovavo. Reiškia, laikas buvo eiti...

Heimgartene, kurį pasiekėme perjodami pavojingą Ožio Kuprą, po kryžium išsitiesę užsikandome. Visą laiką rūpestį kėlęs klausimas, kaip reiks košę virti, atkrito, nes plikame, kaip filosofo, Heimgarteno pakaušyje nebuvo kuo virti. Atokiau būrys turistų ilsėjosi ir saulėj ant akmenų pakloję džiovino savo marškinius. Aš savuosius prieš padžiaudamas pirma gerokai išgręžiau. Patas buvo neišjudinamas.

Prieš akis, jas žemyn nuleidus, vakaruose melsvo rūko jūros dugne margavo pabertų raudonų ir baltų plytgalių krūvelė. Tai buvo Olstato bažnytkaimis, kur turėjome dar šį vakarą iš dviejų kilometrų aukštumos nusileisti nakvynėn.

Dabar vėl bepig, pamaniau ir pabandžiau imti Pato didumo žingsnius, pasileisdamas slidaus akmens staigia plokštuma pakalnėn.

— Stok! Gulk! — įsakymus kaip iš kulkosvaidžio pylė vadas, kai aš, pasidavęs gravitacijos traukai, jau dariau pirmuosius apsisukimus pakalnėn.

— Ką tai reiškia? — gana rūsčiai sušuko mano vadas Patas, žaibo greitumu savo lazdos kirveliu užkabinęs mane už kojos.

— Važiuojam... — nusijuokiau pro ašaras ir kruvina ranka čiupau už lazdos išgelbėtojos. Dabar patikėjau, kad žmogus pakalnėn greičiau krinta negu varna keliasi į kalną.

Rūpestis nepamesti Patą

Kitą rytą išvykome į Partenkircheną. Dienos uždavinys buvo — pulti Zugspitzą.

Pusryčių vadas leido tik citriną, sausainį ir svogūną. Būsią lengviau kopti. Ar ne visvien, kur provizija nešti, pamaniau. Savyje ar ant savęs...

Prasimušę per Partnacho tarpeklį, kitoj pusėj sienos radome visišką netvarką. Čia buvo suverstos visos, Dievui pasaulį baigus tverti, medžiagos atmatos: netašytos uolos, suskilę kalnai, nutrupėję, suaižėję, į prarajas suversti granito luitai, sniego pusnynai ir apledėję anksčiau ėjusių žmonių kojų įdubimai... Kalnai pasirodė visoje nuogybėje, tik savo galvas visi buvo storomis debesų kepurėmis apsimaustę. Mažesnių debesų driekanos lėtai plaukiojo erdvėje ir rūko lyg milžino pypkės dūmai. Vienas, lyg paklydusi avelė, buvo toks jaukus, kad galėjau lazdos galu pasiekti...

Bežaisdamas vėl pamečiau Patą...

— Patai, a Patai, — šaukiu brisdamas per lediniu vandeniu putojančias kaskadas, apkurtęs nuo nesiliaujančios liūties, upelio ir perkūno choro.

Patas buvo čia pat, tik didesnio debesio atskirtas, o kai debesis nuslinko, mačiau, kaip jo kupra garavo vandens rykščių pliekiama. Nepasiduosiu, nors pasigaluosiu, tariau ir paskutinėmis jėgų atsargomis pasivijau Patą. Dabar abudu nuo kojų iki pakaušių buvome apsivėlę debesimis.

— Lipame! — išgirdau.

— Kur lipame, kad per sprindį nieko nematyti! — šaukiau.

— Juk ne akimis lipame, o kojomis, — paaiškino vadas.

Lipome jau keturiomis.

— Patai, — paklausiau priartėjęs, — kodėl mes lipame keturiomis?

— Dėl to kad į kalną.

— O dėl ko gyvuliai ir pakalnėse keturiomis vaikšto?

— Kad neapsibristų.

Man tai nevisiškai buvo aišku, taip ir pasakiau.

— Apačioje visą laiką tik dviem kojom vaikštau, o neapsibrendu, — pasakiau.

— O vienu liežuviu dažnai apsibrendi. — Tai taręs Patas nutilo. Mačiau tik jo batų padus aukščiau savo galvos, kaip jie atsargiai čiupinėjo kiekvieną uolos plyšelį, ir mačiau, kaip jo batų paspirti akmenys pasišokinėdami laigė pro mano ausis, dingdami debesų pilnoje apačioje. Daugiau nieko nemačiau, tik nujaučiau, kad ropojame kažkokio stataus pabaisos šonu. Vienintelį rūpestį turėjau, kaip apsisaugoti nuo dviejų galimybių — nukristi arba pamesti Patą.

Pato transfiguracija

Pirmąją galimybę įsivaizdavau taip: galiu apsibristi, galiu neapsibristi. Jei neapsibrisiu — gerai. Jei apsibrisiu — griūsiu arba negriūsiu. Jei negriūsiu — gerai, jei griūsiu — galiu nukristi, galiu nenukristi. Jei nenukrisiu — gerai, jei nukrisiu, liksiu gyvas arba užsimušiu. Jei liksiu gyvas — gerai, jei užsimušiu — gal ir negerai.

Antrosios galimybės — pamesti Patą — nemokėjau nė įsivaizduoti. Dėl to sumaniau Patui nejuntamai prie bato prisirišti virve. Tai darydamas į Patą kalbėjau tokiais žodžiais:

— Patai, a Patai!

— A? — atsiliepė Patas viršuje.

— Ar junti?

— Ką?

— Kaip kojas žemyn traukia?

— Argi?

— Tartum kas kojas pririšęs laikytų?

— Nejaugi?

Pririšau vieną virvės galą Patui prie kojos, kitą galą sau prie kojos ir atsiguliau. Lai tempia. Jis Patas, aš tik Patukas.

Pajutau, kaip įsitempė ir pakibo viena koja. Antroji likusi viena pasijuto nereikalinga ir pasidavė pasyvumui.

Galvodamas apie kojas nebuvau apskaičiavęs, kas atsitiks su galva. Kojoms iškilus viršun, galva, likusi apačioje, pamatė visą padėties klaikumą, kuris man priminė kadaise meškeriojant matytus vaizdus, kaip ant virvelės galo kabantį slieką prisiselinęs ešerys išsižiojo ir prarijo. Aš kaip sliekas kabėjau debesų sklidinoje gelmėje, kuri buvo panaši į garuojančio vandens pilną katilą.

Desperacijoje pakėliau akis aukštyn. Pro praplyšusią debesų angą pamačiau dangaus mėlyname fone švintantį Pato veidą ir kaip Dante į Vergilijų rankas tiesdamas pradėjau šaukti. Mačiau, kaip Patas savo rankomis mane už virvės aukštyn traukė ir aš, galvą į aštrias uolas daužydamas, lėtai, bet tikrai artėjau į mėlyną dangų, į Patą ir saulę.

Patas stovėjo viršum debesų, aukštas ir gražus kaip arkangelas ir spindėjo skaisčiausiais saulės spinduliais. Mano akys, per ilgą dieną debesų rūkuos skendusios, negalėjo pakelti staigios transfiguracijos ir kietai užsimerkė.

— Tu esi Vergilijus! — maldingai ištariau atsimerkęs, kai Patas, už kojos užtempęs į Zugspitzės viršūnę, mane pastatė ant tvirto granito.

— Deja, tu ne Dante, kad iš pragaro reikia už kojos traukti, — juokėsi Patas.

„Naujienos", Chicago, 1972.X.20.

ALDONA ČARNECKAITĖ

AR JIS TADA NUJAUTĖ SAVO KANKINIO DALIĄ?

Voroneže, moksleivių lietuvių tarpe, nė vienas parengimas neapsieidavo be Balio Sruogos eilėraščių. Bet jis pats buvo kažkur toli — Maskvoje, vėliau Kaukaze. Ir niekas iš mūsų dar nebuvo jo matęs. O jo eilėraščiai mus taip žavėjo. Kas gi buvo tas, kas juos rašė?

Naujo gyvenimo gandą atnešdami,
Naujus takus per bedugnes atrasdami.

Pasibaigė I-sis pas. karas. Grįžome Lietuvon. Koks tas Balys Sruoga? — klausinėjome. Pagaliau kažkas gavo nuotrauką: aukštas, liesas, labai lietuviško veido, šviesūs plaukai ilgi, beveik iki pečių, drobinė skrybėlė, atlapoti marškiniai ir ilgokas palaidas švarkas. O ant kaklo — gintaro karoliai! Poetas, rašytojas, ne toks, kaip kiti. Kitaip ir negalima buvo jo įsivaizduoti.

Gyvenime jo asmuo dar labiau skyrėsi: kažkaip svaresnis, didesnis už kitus.

Vilniuje rinkdavomės vakarais pas Paulių Galaunę. Sruoga, Kirša, Binkis paskaitydavo eilėraščių. Sruoga skaitydavo savo kūrybą lyg nenoromis, monotoniškai, lyg nenorėdamas savo sielos paslapčių atidengti.

Iš Rytų sugrįžę Lietuvą radome labai nuniokotą. O jaunimas mokslo ir žinių buvo ištroškęs labiau, kaip duonos kasdieninės. Tai pasukome į Vakarus. Nemažai mūsų išvyko, gal per porą šimtų. Išsiskirstėme po įvairius kraštus, įvairius miestus, bet greitai susirasdavome laiškais ir palaikėme nuoširdžius ryšius vieni su kitais. Kaip giminės, nes to paties krašto vaikai.

1923 m. vasarą praleidau su drauge atostogas Allgäuer Alpen, arti Austrijos sienos. Vieną rytą — visai netikėtai — prie pašto sutikome Sruogą su Pronskum. Jiedu rytoj iškeliausią į Nebelhorną, į Plattkopfą ir į kitas aukštas snieguotas kalnų viršūnes.

Gal ir mudvi keliautume kartu? — pasiūlė Pronskus. Širdis iš džiaugsmo sparnais suplasnojo. Ir kodėl ne? Vienos dvi vis tiek niekur toli neišdrįstume nueiti, o jiedviem tie kalnai ne naujiena, nekartą ten esą buvę. Bet Sruoga buvo skeptiškas, žadėjo šį kartą lipti naujais takais, kur tik patyrę alpinistai drįsta. O čia toks balastas. Suraukęs kaktą, traukia pypkės dūmus ir tyli. Ir vis tiek Pronskus laimėjo. Tas linksmas, šnekus, iškalbingas mažutis poetas įtikino milžiną.

Saulei tekant pradėjom kilti į kalnus. Sruoga tylus ir susikaupęs, tarytum žengtų prie aukštų altorių. Mes iš paskos, juokaudami ir tarškėdami, pilni susižavėjimo mėlynu dangum ir baltais debesėliais, tūkstančiais žiedų tarp akmenų ir krūmokšnių.

Pasiekę glečerį susikūrėm laužą, sėdome pasilsėti. Sruoga atsiskyrė nuo mūsų, matėme jį kylant aukštyn, išnykstant už uolų, vėl iškylant, pagalios sustojant ant vieno iškyšulio. Stūksojo taip gan ilgai, nejudėdamas, lyg pats uola pavirtęs.

Rytais eidavome sutikti tekančią saulę. Žemė dingsta kažkur giliai po baltu debesų sluoksniu. Tokia laimė matyti šį grožį ir vis kilti aukštyn ir aukštyn!

Nustebome, kad ir šioje dykumoje Sruoga turėjo draugą — tai senas kalnų piemuo, gyvenęs visą vasarą palapinėje, ganydamas ožkas. Buvome pavaišinti ožkų sūriu. O ką jiedu su piemeniu kalbėjo, negirdėjome, tik Balio akys nušvito keista šiluma — lyg būtų pasiklausęs tų šimtamečių uolų ir glečerių.

Sruoga pasiūlė prie vandens krioklio susikurti laužą traukinio belaukiant, nes jis mėgstąs nakties

laiką kalnuose dar labiau, kaip dieną. Ir iš tikrųjų — tas vandens ūžimas, lyg būtų šimtai baltų laukinių arklių pralaužę užtvaras... Tos didžiulės žvaigždės tamsioje mėlynėje... Visi tylėjome, net Pronskus nutraukė savo poezijos žodžius, nes krioklys nuskandino juos savo ūžime.

Ir čia Sruoga, pasitraukęs kiek toliau, atsišliejęs į medį, dūmojo savo milžino dūmas, kol pradėjo blėsti nematyto didumo žvaigždės ir laikas buvo grįžti tikrovėn iš jo taip pamilto ir dažnai lankyto kalnų gyvenimo.

New York, 1966.XII.9.

VANDA SRUOGIENĖ

Whatever faults (he) may had... one thing will forever redeem his character: the inspiration he gave to others.

Gordon Craig by Edward Craig

IŠ MŪSŲ BENDRO GYVENIMO

Kaip aš atsiradau Balio gyvenime

Esu gimusi 1899.VIII.16 Piatigorsko mieste Kaukaze. Tėvas Kazimieras Daugirdas už „Aušros" skaitymą buvo pašalintas iš Šiaulių gimnazijos VII-os kl. su „vilko bilietu". Be brandos atestato negalėdamas eiti mokslo universitete, įstojo į Charkovo Veterinarijos institutą, ir kai jis jį baigė, buvo skiriamas į valdžios tarnybą Užkaukazy, Dono, Tersko srityse. Niekad ne-

galėjo gauti leidimo persikelti į Lietuvą. 1895 m. jis vedė netolimo nuo savo tėviškės Žemaitijoje Pavirvytės dvaro savininko, buvusio Kališo gimnazijos direktoriaus Eduardo Paulavičiaus dukterį Jadvygą. Kai man ėjo ketvirti metai, tėvą perkėlė iš Kaukazo į valstybinį žirgyną Podolėje. Balino kaime praėjo laiminga vaikystė. Buvau vienturtė duktė, rūpestingai auklėjama, nors nei kiek nelepinama. 9 metų amžiaus gavau boną prancūzę, išmokau laisvai kalbėti prancūziškai. Nuo mažens mokėjau rusiškai, žaisdama su kaimo vaikais įpratau vartoti ukrainiečių kalbą; o namie kalbėta lenkiškai, nors tėvai niekad lenkais nesivadino, tik žemaičiais. Tėvų artimiausias bičiulis buvo netolimo Dunajovcų miestelio kunigas dekanas Fortunatas Račkauskas (Melchioro ir Karolio Vairo dėdė), taurus žmogus; su juo tėvai visada kalbėdavo žemaitiškai. Tiek aš tos kalbos vaikystėje tegirdėjau, nekalbant apie motinos niūniuojamas senoviškas daineles, kaip „Ar aš ne mergelė, ar nevainikuota...“ Tėvas bandė mokyt ir lietuviškai, atsivežęs iš Viekšnių elementorių, bet neturėjo kantrybės.

Motina buvo užaugusi skaitydama romantinę lenkų literatūrą ir mylėjo Lietuvą Adomo Mickevičiaus, Syrokomlės dvasioje. Nors tėvas ir protestuodavo, motina mokė mane Lenkijos istorijos, lenkų kalbos gramatikos ir literatūros, o naminės mokytojos stengėsi man skiepyti lenkiškąjį patriotizmą. Su tuo teko taip pat susidurti lankantis su tėvais turtingų Ukrainos dvarininkų — Starorypinskių, Gižickių — namuose, susitinkant su garsių šeimų istorinėmis pavardėmis, kaip Potockiai ir kt. atstovai. Dalyvaudavau jaunimo susirinkimuose, kur būdavo pakilūs literatūros vakarai, skaitoma poezija, ėjo diskusijos, vyko vaidinimai. Tie pobūviai būdavo atsiminimų apie sukilimus kupiname Karabčejuvkos dvaro salione, kurį puošė elegantiški

baldai, kadaise priklausę Slovackio motinai Salomėjai Becu.

Iš pat mažumės mane žavėjo istorija, kuria domėtis žadino apylinkės, vietovės, aprašytos Sienkevičiaus „Tvane". Čia pat Kamenece išdidžiai stiebėsi į dangų turkų pilies bokštai, viliojo ilgi požemio urvai, senas miestas, minaretas, pilnos istorinių paminklų bažnyčios. Nuvykdavome į netolimą istorinį Chotiną, Žvanecą ir kt. Deja, tik vėliau gyvendama Lietuvoje sužinojau, kad mūsų gyvenamieji namai Baline buvo Vytauto Didžiojo statydintos pilies vietoje, piliakalnio papėdėje ir kad gal vietovės vardas — Balin — buvęs lietuvių atneštas į Ukrainą... Taip pat kad ir Kameneco komendantu Vytauto laikais buvęs Daugirdas.

Nuo 1911 m. per vasaros atostogas važinėdavome į Lietuvą, į tėvo paveldėtą, bet išnuomotą, senove dvelkiantį Bugių dvarelį. Linksmos tos atostogos! Apylinkės dvaruose pilna jaunimo, įdomių žmonių, Viekšniuose artimiausia šeima — Biržiškai, vaistininko Aleksandravičiaus vaikai. Ir Biržiškai tada su visais tais žmonėmis, ir su mumis lenkiškai kalbėjosi... Baliukai, gegužinės, uogavimai, grybavimai, medžioklės dar beveik žmogaus rankos nepaliestuose miškuose, Kamanuose. Mano tėvų namuose viešpatavo, kaip tada sakyta, „demokratiška nuotaika", tad aš buvau skatinama draugauti su darbininkų, kumečių, kaimynų ūkininkų vaikais (kai kurie iš jų iki šiol man liko artimesni už gimines). 1911 m. vasarą kartą motina pasakė, kad Viekšniuose pas kunigą Jarulaitį vieši jo giminaitė gražuolė, didžiojo lietuvių menininko M. K. Čiurlionio našlė ir jo jauniausioji sesuo Jadzė, mano vienmetė. Susipažinom ir iš karto susidraugavom. Niekad nepamiršiu įspūdžio, kurį pastaroji man padarė, pasakodama apie Čiurlionį. Pasislėpusios klebonijos palėpėje praleisdavom valandas — ji man pie-

šė brolio paveikslus, aiškino taip gyvai, kad kai po kelerių metų, 1916 m. Maskvoje, pamačiau parodoje originalus, visus atpažinau. O buvom tada vos dvyliktų metų mergaitės. Draugystė su Čiurlionyte man atskleidė visai naują pasaulį.

1912.V.23 netikėtai mirė mano mylima motina. Nuo tos dienos gyvenimas visiškai pasikeitė: tėvas išleido mane į gimnaziją Kamenece. Pirmaisiais metais (patekau iš karto į IV klasę) sunku buvo prisitaikyti prie mokyklos rutinos, svaigino naujos pažintys, gimnazistų daugystė, pramogos. Kartą su drauge buvom sumaniusios pabėgti nuo pamokų ir tą laiką pravaikščioti po senus Karvasarus (turkų okupacijos palikimas) prie pilies, po ąžuolyną, kur mus užklupo pavasario audra... Neįgudusios, buvom pagautos, bet taktiškas direktorės pamokymas žodžiu sukrėtė daugiau, negu kokia bausmė: pasidariau rimta mokinė. Kelios gimnazijos „lenkės“ susibūrėm į slaptą literatūros būrelį, susirinkdavom vakarais, skaitėm rimtus veikalus. Bet aš vis svajojau apie Lietuvą — mano draugės žinojo, kad man Lietuva tai žemės rojus. Būdama jau VI klasėje nustebinau istorijos mokytoją, rusą nacionalistą, kai atsakydama pamoką iš Rusijos istorijos papasakojau daugiau apie Vytautą, negu buvo vadovėlyje. Ir paaiškinau, kodėl gatvė, kurioje buvo mūsų gimnazija, vadinosi „ulica kniazej Korjatovičej“ (kunigaikščių Karijotaičių gatvė).

— Iš kur gi visa tai žinai? — ironiškai paklausė mokytojas. Nieko neatsakiau, bet iš tikrųjų daugiausia žinias sėmiau iš Davainos Silvestravičiaus lenkų kalba leidžiamo žurnaliuko „Litwa“, kurį namuose gaudavome. Jau buvo liberališkesni laikai, mano „išsišokimas“ nesutrukdė gauti įprasto pažymio 12 (lygu penketukui).

Karas 1914 m. užklupo mus su tėvu Bugiuose. Dar metus mokiausi Podolės Kamenece, bet 1915 m. tėvo įstaiga buvo evakuota į Dono Rostovą. Mokslo metu buvau gavusi pagyrimą už referatą apie Dobroliubovą. Nė žinot tada nežinojau, kad įdomiu sutapimu keletą metų anksčiau Balys Panevėžio realinėje jau rašė staipsnį apie tą patį įtakingą rusų devynioliktojo amžiaus autorių. Nė apie Balį dar nebuvau nieko girdėjusi...

Liūdni buvo tie metai Rostove. Jaučiausi labai vieniša, tėvas, kuris mane mylėjo (dar prieš karą buvo man dovanojęs puikų arklį su anglišku balnu), bet visai nesuprato, užimtas savo reikalais. Daug skaičiau, vienumoj galvojau, revoliucijai artėjant parūpo politinės ir socialinės problemos. Grįžusi į Ukrainą, sutikau savo draugus, jaunus ukrainiečius patriotus ir, kaip lietuvė su panašiomis aspiracijomis, simpatizavau jų sąjūdžiui ir stiprinau savo lietuvišką nusistatymą.

1916 m. Velykoms tėvas nuvežė mane į Maskvą. Ten studijavo jo pusbrolis Tadas Petkevičius, gyveno Vaclovas Biržiška ir karo audros atblokšta tėvo pusseserė Laucevičienė su šeima (jau anksčiau Lietuvoje buvau susidraugavusi su Sofija Laucevičiūte, vėliau Gedviliene). Tėvas norėjo mane įvesti į lietuvišką draugystę. Apsistojom pas tuos gimines Maskvos priemiestyje Sokolnikuose. Tuose pat namuose gyveno ir M. K. Čiurlionio motina su dviem dukterim — su džiaugsmu susitikau seniai matytą Jadzę. Mums ten beviešint, Tadas staiga mane privedė prie lango ir pasakė:

— Pažiūrėk, su Čiurlionytėmis eina Balys Sruoga. Tai jaunas, daug vilčių duodąs poetas.

Pamačiusi labai aukštą, ilgaplaukį su pelerina jaunuolį, pagalvojau:

— Vis dėlto, kokie tie lietuviai keisti...

Lietuviškai dar nemokėjau, tad Tadas ėmė mane šviesti, aiškinti apie tautinį sąjūdį, apie atgimimą, apie tai, kad kiekvieno šviesuolio pareiga — dirbti ne sau, bet tautai. Lankydami muziejus, daugiau kalbėjom apie tautinius, socialinius klausimus, negu apie meną. Tadas tapo mano tikru dvasios tėvu.

Dar prieš gimnazijos baigimą tėvas panoro, kad mokyčiaus anglų kalbos. Iš laikraščio skelbimo surado mokytoją. Nuėjau. Senukas Miklaševskis, išgirdęs mano pavardę, paklausė:

— Ar moki lietuviškai?

— Beveik nė žodžio... — pasakiau rausdama.

— Kaip tai? O nori mokytis anglų kalbos?

Sutarėm, kad mokysiuos pas jį lietuvių kalbos, tik apie tai tėvui nutylėjau. Neilgai truko pamokos, baigiau VII-tą gimnazijos klasę ir, Tado patarimu, rudenį įstojau į Maskvos Komercijos institutą. Ten buvo priimami studentai, neturį dar brandos atestato; dėstė geriausi profesoriai bendro lavinimo dalykus, kaip filosofijos įvadą, istoriją, politinę ekonomiją. Buvau dar labai jauna, nebuvau apsisprendus kokią pasirinkti specialybę.

Maskvoje vėl susitikau su Čiurlionytėmis, susipažinau su Vale, kuri tuo laiku draugavo su Baliu, tad ir su juo; taip pat su Maryte Nemeikšaite, su Putvinskių vaikais, kuriuos ji globojo, su lietuvių kolonija. Bet griežtasis Tadas pareiškė, kad neįves manęs į lietuvių studentų draugiją, kol neišmoksiu lietuviškai. Čia pat prasidėjo kiti vargai: kai kurie giminės, norėdami patraukti mane į lenkiškas draugystes, apšmeižė tėvui lietuvius studentus — esą visi žemos moralės, ir aš jų tarpe ištvirksiu. Tėvas, protingas žmogus, betgi turėjo savybę — patikėdavo blogiems gandams, o būdamas toli, negalėjo jų nė patikrinti. Prasidėjo konfliktas, kuris su metais tik augo ir atnešė daug ne-

reikalingos kančios. Gavau ultimatumą: nestot į jokias organizacijas, o iki Kalėdų išlaikyti reikalaujamus brandos atestatui egzaminus, kitaip negausiu pinigų mokslui. Egzaminus išlaikiau, bet pačiame institute buvo daug darbo, negalėjau suartėti su naujais draugais. Su Baliu Maskvoje buvau gal tik keletą žodžių pratarusi, bet jis mane domino — poetas, Čiurlionyčių draugas (tai žadino pasitikėjimą). Ir jis gal vienintelis kalbėjo su manim kaip su suaugusia, kiti žiūrėjo kaip į mažą mergaitę — buvau smulki, atrodžiau jaunesnė negu iš tikrųjų.

Užėjo revoliucija, badas. Abi su Zose nuvykom pas tėvą į Ukrainą, praleidom klaikią žiemą Vinnicoje. Tarp kovų, bombardavimų, įvairių frontų aš kas rytą keldavau 4 - 5 val. Dar kitiems miegant kaldavau Kriaušaičio gramatiką, skaitymui turėdama tik Krėvės „Šarūną" ir vieną „Santaros" numerį, kur buvo išspausdintas Sruogos eilėraštis. Nė pusės žodžių nesuprasdama mokiaus atmintinai ir žavėjaus žodžių melodija:

„Taip tykiai kūrenas kudmentas rūsčioj gūdybėj. . ."

Vokiečiams užėmus Ukrainą, 1918 m. rugpiūčio pradžioje ištrūkau iš tėvo globos ir — traukiniu, per buvusius frontus, su nuotykiais, abi su Zose atsidūrėm už kelių dienų Vilniuje. Taduką radau Liet. Valst. Tarybos rūmuose. Išgirdęs, kad kalbu lietuviškai, jis kone apsiverkė iš džiaugsmo. 1918 - 19 m. žiemą mokytojavau Šiaulių gimnazijoje, dėstydama prancūzų kalbą ir istoriją.

1919 m. vasarą likimas nukreipė mane į Kauną, pas A. Rimką, spaudos biuro šefą. Atvedė jis į įstaigą ir pristatė trim poetam: Binkiui, Kiršai ir Sruogai:

— Čia jums sekretorė. Kas norit, priimkit.

Pažinojau tik Sruogą ir nusigandusi paprašiau:

— Baly, paimk tu mane...

Taip pasidariau Spaudos biuro laikraščių apžvalgininkė ir vertėja. Su Baliu tuoj suartėjom ir netrukus likom neišskiriami. Mano pasitikėjimo jis niekad neapvylė.

Mano tėvas ir mano vyras

1920 m. pavasarį mano tėvui pavyko ištrūkti iš Ukrainos. Grįžo į Lietuvą tik su rankiniu lagaminu. Laimė, liko jam Bugiai, nors karo ir nuomininkų nualinti, bet sava tėviškė. Tėvas pamiršo turėtus generolo antpečius ir, užsivilkęs naminio darbo drabužius, apsiavęs nagines, tuoj ėmė uoliai ir sėkmingai ūkininkauti. Nelengva buvo prisitaikyt prie naujų sąlygų, bet jis suprato žemės reformos reikalingumą ir ne tik jo paties žemėj įsikūrusius kaimynus rėmė, bet vėliau, tapęs Mažeikių urėdijos girininku, pavyzdingai tvarkė per žemės reformą nusavintą, buvusį savo, mišką.

Jis turėjo arti gerus draugus — Biržiškus (profesorių tėvus), kurie moraliai palaikė ir tinkamai apie bendrą padėtį informavo. Su Baliu iš pirmo žvilgsnio užsimezgė geri santykiai. Atrodo, jis iš karto pajuto, kad mudviejų su Baliu santykiai tokie, jog jų niekas nutraukti negalės. Tėvui visad imponavo Balio gabumai, su juo praleisdavo ištisas valandas, diskutuodamas politinius įvykius, kuriuos Balys visad gyvai sekė ir kurių interpretacija tėvą domino.

Kiek Balys prirašė anonimiškų straipsnių tėvui prašant — į „Ūkininko patarėją" ir į kitus laikraščius miškininkystės, žemės ūkio reikalus iškeliant — šiandie to niekas nepatikrins. Dažniausiai atostogas praleisdavome Bugiuose, visad tėvui prašant ir jam įsižeidžiant, jeigu vykdavome kitur. Balys Bugiuose

daug rašė, bet darbymečio metu uoliai padėdavo laukų darbuose. Tėvas mums duodavo dovanų iš ūkio, Balys atsilygindavo pirkdamas jam žemės ūkio mašinas, gerą radiją ir kt. Mano tėvo ir Biržiškų gilus principiškumas turėjo didelės įtakos Baliui. Iš motinos paveldėjęs gilų, savotiškai mistišką religingumą ir moralumą, bet patekęs į bohemos nuotaiką, buvo kurį laiką palinkęs į kompromisus sąžinės srity, nors esminiais dalykais, ypač santyky su artimiausiais, niekad neapvildavo. Su amžiumi jaunystės chaotiškumas kristalizavosi į tvirtas etikos pažiūras.

Iš esmės gerus mano tėvo ir Balio santykius drumstė 1922 m. atvykusi iš Ukrainos šeimininkė Klementina Kopystinskaitė. Tai buvo mano motinos globojama neturtinga mergina. Motinai mirus, ji liko čia šeimininkauti ir tik vieno tikslo siekė — ištekėt už mano tėvo. Prasidėjo intrigos prieš Balį ir mane, nuteikimas tėvo prieš mus, tad mūsų santykiai su tėvu palaipsniui gedo, viešėdami Bugiuose kentėjome.

Nors tėvas nuoširdžiai stengėsi sudaryti Baliui Bugiuose geras darbo ir atostogų sąlygas, Klementinos elgesys vertė Balį jaustis užkuriu. Tai atsispindėjo „Milžino paunksmės“ Jogailos apibūdinime. Tie santykiai sudarė, kad ir labai stilizuotą, bet aiškiai matomą pagrindą „Pavasario giesmės“ charakteriams.

Klementina mezgė ryšius su apylinkės lenkais. Kilusi iš smulkių Ukrainos bajorų, net tolima žinomo lenkų poeto Bagdono Zaleskio giminaitė, nors pati beveik beraštė, žiūrėjo į Balį iš aukšto, kaip į neišauklėtą mužiką. Namuose kalbėjo lenkiškai, sunkiai per ilgus metus tepramokusi susikalbėt su tarnaitėmis žemaitiškai. Balys niekad Bugiuose neišsidavė mokėjęs kiek lenkiškai, su tėvu kalbėjo lietuviškai, arba, jei sudėtingesnis klausimas, rusiškai, o su Klementina tik rusiškai. Kai Balys buvo įsigilinęs į savo kūry-

bą, jis paprastai susikaupęs tylėdavo. Dėl to per pietus ar vakarienę būdavo kartais niūri nuotaika, nes tyla aiškinama nemandagumu. Visa tai mus labai slėgė, trukdė Baliui dirbti. Pagaliau porą metų prieš karą tėvas vedė Klementiną. Bet tai nuotaikos nepataisė. Kai 1944 m. įvykiai išmetė mudvi su Dalia į tremtį, tėvas su pamote paliko vargti sudegintoje tėviškėje, buvusių kumečių ir kaimynų naujakurių globojamas. Jis mirė 1946.X.29, Klementina porą metų vėliau, jau po Balio mirties.

Dalia

1925.VIII.15 gimė mūsų duktė Dalia.

Vardą ji gavo iš poemos „Deivė iš ežero", o formą *Dalė* nustatė Jonas Jablonskis. Bet mergaitė, paaugusi, pakeitė į jai prasmingiau skambančią *Dalią*.

O kaip tėvas mylėjo vienintelę dukrą! Jo meilė jai buvo lyg sielą guodžiąs spindulys...

Bet jis jos niekad nelepino. Švelniai, bet tvirtai taikė griežtus moralės dėsnius. Rūpinosi, kad ir smulkmenose nedarytų sąžinės kompromisų. Norint gerai jaunimą auklėti, nereikia jokių sudėtingų teorijų ar metodų: meilė, teisingumas ir sveikas protas yra vieninteliai pagrindai, — taip jis visad sakydavo, ir mudviejų tarpe niekad nebuvo nesutikimų šiuo klausimu.

Ilgas atostogas praleisdama mano tėviškėje, tyroje pievų, laukų ir miškų gamtoje, Dalia augo tarp dorų, teisingų ir ją mylėjusių žmonių. Ten ji įgavo pagarbos darbo žmogui ir pareigai. Ji iki šiol palaiko ryšius su ten išlikusiais žaidimo draugais — buvusių kumečių ir kaimynų naujakurių vaikais.

Balys tikėjosi ir troško, kad ji būtų jo darbų tęsėja. Jau 1942 - 43 mokslo metais ji lankė Vilniuje teatro seminarą. Bet gimnaziją baigti teko jau, kai tėvas

buvo suimtas. Išgyveno sunkius laikus, frontą, bėgimą iš Lietuvos, tremties vargus. Dar iš Stutthofo tėvas rašydavo dukrai apie meną, teatrą, literatūrą, norėdamas tęsti jos auklėjimą. Ir ji niekad nepamiršo savo tėvo idealų ir gaivina jo atminimą.

Balys kasdienėj buity

Yra sakoma, kad kiekvienas žmogus susideda iš dviejų dalių — iš to, kas jis yra iš tikrųjų, ir iš tos „famos", opinijos, kuri jį lydi kaip šešėlis ir kartais nustelbia tikrovę. Tai labai tinka Balio charakteristikai. Net ir jo veidas buvo asimetriškas: iš vienos pusės profilis dailus, beveik klasiškas, iš antros — grubesnis, netaisyklingas. Albinas Herbačiauskas dėl to jį net dviveidžiu Janusu vadino...

Vieni jį stačiai adoravo, kiti gi jame įžiūrėjo visa pikta. Prof. G. Studerus, kuris sakydavosi Lietuvoje daugiausia gerbęs du asmenis: Albiną Rimką ir Balį Sruogą,* aiškino, kad žmonės, nereikšmingi visuomenėje, savo šeimoje būna despotai, tironai ir — atvirkščiai. Ryškus pavyzdys — Jonas Šliūpas. Jo dukters dr. Aldonos liudijimu, Šliūpas namuose buvęs švelnus, minkštas, niekad balso nepakėlęs, o visuomenėje toks audringas!

Ir Balys su savo artimiausiais buvo kuklus, atidus: niekad šiurkštesnio žodžio nepasakys, niekad grubiai ar neteisingai nepasielgs. Ištikimas draugystėje, pirmas padėti nelaimėje, žmonai ir dukrai jis teikė visa, ką gražiausio reiškė savo kūryboje — iki savęs išsižadėjimo. Buvo darbo, pareigos žmogus, jautęs atsakomybę už visus savo žodžius ir veiksmus.

* „Draugas", 1972.IV.22, P. Stravinsko str. „Atsiminimai apie prof. dr. Gotliebą Studerų".

Bendraudamas su nepažįstamais ar jam nemaloniais asmenimis, tartum kaukę užsidėdavo, apsišarvuodavo abejingumu, lediniu atokumo šalčiu (tada ir saviesiems tapdavo kurčias ir neprieinamas). Užsiskleisdavo savyje, „kad kas į jo ‚dūšią' nelistų", jo paties žodžiais tariant.

Balys buvo sveikos prigimties žmogus: doras, sąžiningas — tikras gamtos ir Lietuvos kaimo vaikas. Žinoma, į kokius bekraujus „šventuolėlius" jis nepretendavo.

O koks nuostabus buvo mudviejų bendradarbiavimas! Kiek Balys skyrė dėmesio mano, iš pradžių mokytojos ir vėliau administratorės, problemoms, kokie taiklūs ir išmintingi būdavo jo patarimai! O kiek jis sielodavosi mudviejų su Dalia, kitų artimųjų reikalais, ir kiek laiko jiems skirdavo! Jis nepaprastai vertindavo mano pastangas taikytis prie jo nuotaikų ir už mano pakantrumą atsilygindavo tuo pačiu. Bet dėl kokio mano lengvabūdiško ar neteisingo pasielgimo jis liūdėdavo, tiesiog nusimindavo, ir tik vėliau susilaukdavau švelnių ir labai taktiškų pastabų. Aš turėjau būti be priekaišto. Pats vyriškoje draugijoje mokėdavęs ir labai „sūriai" pakalbėti, bet manęs įsakmiai prašydavo niekad jokių stipresnių žodžių nevartoti.

Mūsų bendro gyvenimo pradžioje, kai jis buvo itin chaotiškas, man ilgai buvo sunku jį suprasti: nelengva ir taikytis prie jo staigių nuotaikos pasikeitimų, ypatingo jautrumo, palinkimo dėl menkniekio įsižeisti. Ilgainiui, paveikta jo dvasinės šilumos bei gerumo, išmokau giliau įžvelgti ir nuraminti depresijos periodais.

Mūsų santykiuose nebuvo nieko paslėpta, nutylėta. Tiesa, nereikėdavo nė žodžių vienas kitam su-

prasti, jo intuicija viską atspėdavo. Atsirasdavo nuomonių skirtumų, tekdavo ir pasiginčyti, bet barnių, pakelto tono niekad nebuvo.

Namuose — tylus, visad kuo nors užsiėmęs. Jo darbštumas buvo stačiai neįtikėtinas: amžinai su knyga arba su plunksna. Labai tvarkingas — nereikėdavo nė popieriuko nuo žemės pakelti, nebent tik pelenines ištuštinti. Retai naudojosi tarnaitės paslaugomis, jei ko prireikdavo — mandagiai paprašydavo. Užaugęs ūkyje, buvo „gaspadoriškas", mokėjo ir nevengė įvairių darbų. Ką nors pataisyti, durų rankeną, elektrą, — pats tatai padarydavo. Mėgo dirbti sodelyje, augalus prižiūrėti, sodinti. Šioje srityje turėjo gerus patarėjus — profesorius Jonyną ir Šilkarskį. Reikalui esant, mokėdavo ir valgyt pasigaminti.

Balys mėgo vaikus, ir šie pasitikėdami apie jį sukosi, žaisdavo su juo. Visuomet turėdavome šuniuką, ir jei kuris iš vaikų jį imdavo skriausti, Balys tuoj pat sudrausdavo.

Būta ir neliečiamų dalykų, kaip rašomasis stalas, popieriai, darbas, apranga. Tatai reikėjo respektuoti.

Nesykį kaltintas „gerų manierų stoka", santykiuose su žmonėmis buvo nepalyginti subtilesnis už turėjusius gerą „Kinderstubę" kai kuriuos mano elegantiškus pusbrolius.

Namų ūkio reikaluose niekad nebuvo jokių nesusipratimų. Aš dirbau, turėjau laisvų pinigų, bet visas sąskaitas punktualiai apmokėdavo jis. Nė vienam iš mūsų nerūpėjo jokia prabanga, „parėdai". Už tai susilaukdavom miesčioniškai nusiteikusių pažįstamų kritikos. Tik paskutiniais nepriklausomybės metais, Krėvienės prikalbėtas, Balys įsigijo keletą gerų kostiumų, ir net 1938 m. vasario 16 d. minėjimo iškilmėms — fraką, o aš balinę suknelę. . . Šiaip į balius nevaikš-

čiojom, svečiuotis kitur nemėgom, vengėm nuobodžios draugystės. Už tat mūsų kukliuose namuose retą dieną kas neatsilankydavo. Turėjom gerą šeimininkę, tad vaišių ant stalo niekuomet nestokojo. Daug keliavom. Jei ką dovanodavom vienas kitam, tai beveik visad — knygą. Jokių brangenybių!

Balys daug uždirbdavo. Be profesoriaus algos, gaudavo nemažus honorarus už leidžiamas knygas, straipsnius etc., bet pinigo perdaug nevertindavo, materialistas nebuvo. Daug atsieidavo Fiatuko išlaikymas, taisymas. Dažnai man atrodė, kad jis šelpia studentus, bet neklausdavau, o jis pats nesigirdavo.

Apie pastovesnį įsikūrimą pradėjome galvoti gana vėlai. Ilgai svajojus apie Vilnių, kurtis Kaune atrodė lyg ir išdavystė. Bet kai politiniai horizontai ėmė niauktis, kai jau buvo nujaučiama, kad karas neišvengiamas, 1937 m. nusipirkom sklypą Žaliajame Kalne. Mano tėvas su savais darbininkais iš savo miško pastatė mums namuką. Tikėjomės šiame ramiame kampelyje praleisti karo audras. Bet štai Vilnius atgautas! Netrukus Švietimo ministerijos Aukštesniojo mokslo dep. direktorius L. Vaitiekūnas pasiūlė man gimnazijos direktorės vietą Vilniuje. Reikėjo greit apsispręsti. Argi atsisakyti pareigos sostinėje? Nutarėm pasiūlymą priimti. Nuo 1939 m. gruodžio pradžios aš viena persikėliau į Vilnių, nuo 1940 m. sausio mėn. važinėjo į paskaitas iš Kauno Balys, o su Dalia apsigyveno Vilniuje tik vasaros pabaigoje. Toks išblaškytas gyvenimas buvo labai sunkus... Čia ir prasidėjo mūsų nelaimės.

Europos padangei tolydžio vis tamsiau niaukiantis, Balys dar atidžiau sekė įvykius, ir jo nuotaika darėsi vis labiau prislėgta. Jaunystėje jis mokėjo džiaugtis pilna širdimi; dažnai niūniuodavo „dzinguliukus“, kartodamas: „Vspomni, vspomni lug zielionyj, radost’ pie-

sen, radost' pliask".* Dabar to džiaugsmo nebuvo likę nė žymės. Jį baugino ateities perspektyvos; kentėjo dėl kūrybos neįvertinimo, dėl patirtų nusivylimų. Jam vis darėsi sunkiau pakęsti neįdomią draugystę. Čiurlionienės literatūrinių šeštadienių nelankė — ten reiškiamos nuomonės jam atrodė dažniausiai banališkos — vien laiko gaišinimas, kaip jis sakydavo. Andriui Olekai išvykus į Ameriką, jis tik Karsavino, Krėvės, Rimkos draugystėje arba prie šachmatų atsigaudavo. Namai buvo tapę vienintele užuovėja.

Nepaisant visą laiką mus lydėjusios kreivos „viešosios opinijos" turėjome tikrų, puikių draugų, stovėjusių su mumis laimės ir nelaimės metais. Prie Balio visad linko moterys. Mūsų bendros draugės ateidavo pas jį pasiguosti, pasitarti savo šeimos ar širdies reikalais. Balys visuomet sakydavo, kad draugystės ryšiai jam esą brangesni už erotinius.

Žvelgdama į praeitį, pasigendu vieno dalyko: užimti visokiais darbais, permažai laiko skyrėme muzikai. Tiesa, jaunystėje lankėm koncertus Maskvoje, Vokietijoje ir vėliau Kaune, bet pastaruosius neperdažniausiai. Balys labai mėgo muziką ir mokėjo ją vertinti. Klausydavomės per radiją. Kartą vasarą Bugiuose, kai visi jau miegojo, pastatėm radijo aparatą lauke ir mėnulio šviesoje išklausėm visą Mozarto koncertą iš Salzburgo. Įspūdis buvo toks, kad jį dar ilgai minėjom.

Man lig šiol vis dar menasi nepamirštami vakarai pas mus, Kaune ir Vilniuje. Susirinkdavo įdomūs humanitarai — jau minėtieji profesoriai, dar kas nors iš universiteto, rašytojų, jaunimo — ir tuoj pat prasidėdavo temperamentingos diskusijos literatūros, meno, teatro, politikos klausimais. Įsismaginę profesoriai su-

* „Prisimink, prisimink žalią pievą, dainų ir šokių džiaugsmą".

spindėdavo sąmoju: Krėvė mintinai cituodavo ištisus puslapius iš Adomo Mickevičiaus, Puškino ar Lermontovo poezijos; Šilkarskis, kurs mokėjo kone visą „Faustą“ ir Engertas — ką nors iš vokiečių literatūros; jiems nenusileisdamas Karsavinas gražia dikcija berdavo posmus iš „Dieviškosios komedijos“ itališkai. Sykį jis skaitė savo pesimistinę „Poemą apie mirtį“, pradėtą rašyti rusiškai ir tęstą lietuviškai. Susikaupę visi išklausė, bet priėmė šaltai. Dėl joje vaizduojamos „auksaplaukės Elenytės“ — kai kas ir pasišaipė.

Kartais tokių susirinkimų metu ir pats Balys paskaitydavo ką nors iš savo dramaturgijos. Po to sekdavo kritika. Kritiškiausias tokiais atvejais būdavo Krėvė. Šilkarskis, kuris Balį laikė nesubrendusiu jaunuoliu, duodavo patarimų, kurie retai ką įtikindavo.

Aš pati dažniausiai pasitenkindavau klausytojos vaidmeniu ir tik retkarčiais drįsdavau įsiterpti su kokia replika ar klausimu. Vėliau ir Dalia prisidėjo. Dar vaikas būdama, pasislėpusi klausydavosi Balio ir Andriaus Olekos teatrinių diskusijų. Iš čia jos susižavėjimas Melpomena...

Sykį mūsų bute vyko repeticija: ruošiama kažkokia tragiška scena. Aktorių sukeltą triukšmą išgirdo policija, įsiveržė į namus, lyg čia vyktų koks kriminalas. Nelengva buvo įtikinti tvarkos saugotojus, kad tai — tik vaidinimas.

Sunku apibūdinti artimiausią gyvenime žmogų, kurs buvo ištikimas draugas, vyras, mokytojas, o kartais lyg tėvas, brolis, net vaikas... Mano žodžių tikrumas galės būti patvirtintas, ir tikrasis Balio veidas vaizdžiau atsiskleis tik tuomet, jei kada bus paskelbti jo man rašytieji laiškai (1919 - 1945.I.25), kurių originalai saugomi Lietuvoje, o fotokopijos — Pennsylvanijos universitete, Philadelphijoje.

Kaip Balys kūrė

Rašyti apie tai, kaip B.S. kūrė — labai sunku. Net artimas žmogus, daugiau kaip 20 metų išgyvenęs drauge, gali pateikti vien subjektyvius stebėtojo įspūdžius.

Balio pasiruošimas kūrybai ilgai truko ir buvo labai sudėtingas. Nuo jauniausių dienų daug skaitė. Anksti susipažino su mūsų raštija, su rusų ir pasaulinės literatūros klasikais geruose vertimuose. Buvo giliai paveiktas tautinio atgimimo sąjūdžio, socialinių problemų. Sąmoningas lietuvis, iš pat jaunystės jautė pareigą dirbti — tautai. Vėliau tasai pajautimas lyg ir kirtosi su jo individualizmu — dažnai buvo nesuprantamas visuomenei, ne vienas klausė: ar Sruoga turi kokių idėjų, ar tik žaidžia žodžiais ir vaizdais? Ar jis vien atiduoda duoklę savo laiku taip gyvai diskutuojamam „menas menui"? Jis pats ilgai negalėjo formuluoti savo pažiūrų šioje srityje.

Jaunystėje ypač gyveno nuotaikomis. Eilėraščiai buvo kuriami spontaniškai, gimnazistiškos meilės žadinami. Čia jis ūžia, šėlsta, čia vėl, melancholijoje paskendęs, meta linksmą draugystę ir vienas klajoja po miesto apylinkes, tylumoje rikiuoja ritmą, skulptuoja žodį. 1919 - 20 m. vaikščiojant kartu po Kauno ąžuolyną, Mickevičiaus slėnį, Balys staiga nutyla, pasišalina, atsisėda žolėje ir — rašo. Jau eilėraštis popieriuje...

Tik jaunystėje kartais rašydavo eiles alkoholio paveiktas, vėliau niekada. Ir dažnai sakydavosi nesuprantąs rašytojų, menininkų, kuriančių būnant neblaiviais; piktindavosi matydamas, kaip pvz. A. Žmuidzinavičius tapė paveikslus nerūpestingai besišnekučiuodamas. Jam kūryba buvo šventas dalykas. Suplanuotą veikalą rašydavo įkvėpimo valandomis (nors to žodžio „įkvėpimas" nemėgo).

Akstinų kūrybai netrūko. Rusijos sostinių intelektualinis gyvenimas pirmojo karo išvakarėse buvo labai pakilus, visa atmosfera nepaprastai palanki jaunų talentų brendimui. Simbolizmas stačiai kabėjo ore — juo persisunkė ir Sruoga, pasinėręs kūrybinės bohemos nuotaikose. Jį žavėjo rusų „sidabrinio poezijos laikotarpio“ pasaulis. Pažintis su poetu - filosofu Jurgiu Baltrušaičiu ne tik jam atidarė duris į literatūros gyvenimą, į žymiuosius jo atstovus, bet ir leido visam gyvenimui užmegzti stiprius saitus su tuo „Didžiuoju tyliuoju poetu“ (velikij molčalnik, kaip rusai vadino Baltrušaitį). Draugystė su M. K. Čiurlionio seserimis atskleidė šio menininko fantastinę, kosminę, iš esmės taip lietuvišką pasaulėjautą.

Iškylos į Baltijos jūrą, Suomiją, Kaukazą, Krymą — visa tai atsispindi Sruogos jaunatvės poezijoje: konkretūs įvykiai bei išgyvenimai tuoj perkeliami į poeziją. Taip pvz. eilėraštis „Ji atbėgo“ („Dievų takais“, 55 ps.) parašytas susižavėjus balerinos M. Kšesinskos šokiu; eilėraščiai apie jūrą („Saulė ir smiltys“) sukurti paplaukiojus laiveliu Suomijos įlankoje; Kaukazo įspūdžiai išsiliejo „Deivėj iš ežero“. Bet juo toliau, juo rečiau paskiri asmeniški patyrimai perkeliami į kūrybą. Viskas labiau stilizuojama, atitraukiama nuo tikrovės. Kai kurie realybe pagrįsti posakiai, vaizdai ar atskiros scenos tik artimiausiems primena tikrąjį įvykį.

Išimtį sudarė Stutthofe rašytoji „Pavasario giesmė“: Aušrinės monologuose poetiška forma, bet visai realiai atvaizduoti santykiai su mano tėvu, kuris eina Žaliūgo vardu. Tik visa šio veikalo fabula neturi nieko bendra su realybe.

Straipsnius visad rašydavo, nepaisydamas nuotaikos ar neišmiegojęs ar pavargęs; kiek pažvelgęs į medžiagą, dėjo puslapį po puslapio įvairiausiomis

temomis. Jį išnaudodavo draugai ir pažįstami žinodami, kaip lengvai jis plunksną valdo ir temą suvokia. Ypač prof. V. Šilkarskis naudodavo jį visokiai kovai su kriminalu, nemoralumu. Balys nemokėjo atsisakyti. Bet sykį, kai parašė pagal bičiulio užsakymą prieš prof. Balogos neetinį elgesį universitete, prelato kun. K. Olšausko kriminalo demaskavimą, jam taip atsibodo, kad tyčiomis, norėdamas straipsnių užsakytoją atgrasinti, pareikalavo stambaus honoraro... Tasai buvo išmokėtas, ir profesorius vis rasdavo naujų temų. Sunku prisiminti, kiek tokių paslaugų kitiems padaryta! Straipsnių dienos klausimais ar feljetonų rašymas atitraukdavo nuo rimto darbo. Susirūpino jo artimieji: Vaclovas Biržiška, Albinas Rimka dėjo pastangas kalbindami, kad liautųsi gaišęs menkais dalykais. Ilgų metų blaškymasis vis dėlto davė daugelį atsitiktinėmis temomis rašytų, dažnai didelio sąmojo, puikios žurnalistikos kūrinėlių.

Dažnai stebimasi, kad Sruoga daug slapyvardžių vartojo, bet tai iš dalies buvo tasai rašymas kitiems prašant. O kartais buvo noras šelmiškai paerzinti skaitytojus, netikėtu parašu sudominti visuomenę — tuo būdu suaktualinti temą, kuri jam tikrai rūpėjo.

Kaip B. Sruoga rašė S. Šimkaus „Pagirėnų"* libretą, turim jo paties liudijimą:

„...Pasiėmiau Šimkui rašyti libretą vienai operai..."

(Data: „alyvom žydint", 1922 m.)

„... Šiandie po didelių barnių su Šimkum važiuoju į Klaipėdą specialiai operą rašyti — be vizos, be nieko. Kol operą parašysiu, teks sėdėti

* Žiūr. S. Santvaro str., psl. 288.

Klaipėdoj, ten turėsiu visą užlaikymą. Manau į dvi savaiti parašyti. Paskui grįšiu namo — pro Mažeikius, Viekšnius, Šiaulius.

Šeštadienis.“

„...turėjau marias, turėjau mišką, turėjau laisvę. Šiandien savaitė suėjo, kai aš Klaipėdoj, o aš jau turiu operą. Vakar skaičiau ją visoj draugijoj, ir visi ją džiaugsmingai priėmė. Rašiau: keliuos 7 val. rytą, iki 10 - 11 v. verčiuos literatūroj, iki 7 val. vakaro rašau, vakare einu pas kunigą, kuris dabar ne kunigas, o tik ponas Žilius, ir ten sėdžiu iki 12 - 1 val. vakare.

Buvo ištisos dienos, kad aš iš namų neišeinu, tik vėjas iš marių ūžia languose, tik kažkoks šeškarnis vėjas vidunaktį mano langus graužia. Taip dienos slinko darbe, rūpesty, beprotybėj, o naktys — marių vėjuj. Šiandie jau antrą dieną nieko nedirbu, ilsiuos, sapnus sapnuoju. Kai tas penkias dienas rašiau — latras buvau — gėriau juodą kavą, labai daug rūkiau, gėriau prancūzų konjaką taip, kad vakare, kai pasikeldavau nuo stalo, rankos drebėdavo ir akyse nežinomi pasauliai pynės. Bet šiandie antrą dieną kaip darbą baigiau, nerūkau, ir net kavos negeriu, tik marių pakrantėj su vaikais žaidžiu. O dangus taip ūžia, taip gaudžia, vilnys tokios didelės, rodos, šiandien kitas pasaulis, ir nervai tokie ramūs, ir krūtinė tokia laisva. Aš čia taip daug turėjau beprotiško darbo ir pašėlusio džiaugsmo. Žinai, aš rašiau arijas, dainas, užu sienos Šimkus fortepionu groja, vienoj pusėj vėjas dūksta, kitoj pusėj plačioj palangėj marios ūžia, vilnys po kojų gula. O vakare (neįskaitomas žodis) einame į seną Žilių. Žilius vienas iš Lietuvos atgimimo senukų. Ir pir-

masai lietuvis iškėlęs Lietuvos nepriklausomybės idėją ir ją įtaigojęs Smetonai, Sležavičiui, Naruševičiui ir kt. Bet aš jį myliu ne tik už tai. Jis senukas jaunas, jis yra vienas didžiausių Lietuvos poetų.

Šeštadienis, 11 v. v."

Iš laiškų V. Daugirdaitei

Visai kitaip Balys rašydavo mokslo temomis, ruošdavosi paskaitoms. Čia jau reikėjo susikaupti, daug medžiagos išstudijuoti, rūpintis logiška ir taupia forma. Atsimenu, kokiu atsidėjimu jis rašė universiteto pareikalautą habilitacijos darbą. Pats reikalavimas buvo nemalonus: Balys ką tik buvo gavęs daktaro laipsnį, lituanistine tema parašęs disertaciją viename iš geriausių Europos universitetų, pas garsųji mokslininką, o neseniai profesorių kėdėse atsisėdę net ne savo srities specialistai, patys nei doktorato darbų, nei habilitacijos neatlikę, jį privertė dar įrodinėti savo mokslinius sugebėjimus (prisiminkime: lietuvių literatūros katedros vedėjas buvo teisininkas Mykolas Biržiška, dėstytojas — kun. Tumas, tiktai baigęs kunigų seminariją).

Ruošimasis paskaitoms un-te užimdavo daug laiko ir pastangų: niekad nekartodavo pernykščių paskaitų. Tai patvirtina išlikę ir archyvuose tebelaikomi užrašai — smulkučiu raštu prirašytos juodais viršeliais užrašų knygutės. Ypač su meile ruošdavosi teatro seminaro posėdžiams: tame jo puoselėjamame seminare susirinkdavo kūrybingiausias Lietuvos jaunimas. Ilgainiui jo mokslinė biblioteka augo, naujoji literatūra buvo atidžiai sekama.

Pradėjęs dėstyti universitete rusų literatūros istoriją, B.S. vartojo vokiškąjį Lutherio vadovėlį ne vien

todėl, kad jis buvo naujesnis ir sistemiškesnis už rusiškuosius, bet ypač norėdamas apsaugoti mūsų studentus nuo rusiškojo patriotizmo. Tuo tikslu jis pats parašė kompiliacinio pobūdžio Rusų literatūros istoriją. Kadangi jis jame gerokai pašiepė senuosius rusų rašytojus, įsižeidė rusai monarchistai. Tūlas Markovič apkaltino Sruogą plagiatu, esą jis nenurodęs literatūros, kuria arti sekęs (ši literatūra buvo nurodyta paduotoje bibliografijoje). Dėl to Sruoga turėjo nemalonumų su universiteto vadovybe ir jau nebetęsė pradėtojo darbo, antrąjį tomą užbaigė A. Puškino kūrybos nagrinėjimu.

Dramos vaizdelius Balys bandė rašyti jau Panevėžyje, improvizuodamas satyros veikaliukus „Vilkolakiui“, bet akstinu rašyti dramas tapo Vytauto Didžiojo metų komiteto paskelbtas konkursas 1930 m.

Reikalingą techniką įsigyti padėjo ne tik pasaulinio garso veikalų skaitymas, bet ir bendravimas su teatralais, sekimas spektaklių pačioje scenoje ir užkulisyje, dalyvavimas repeticijose. Jis daug pasinaudojo bendradarbiaudamas su A. Sutkum, o ypač su Andrium Oleka-Žilinsku. Užsimezgė nuostabi draugystė su pastaruoju: vienas antrą papildydavo, vienas antram davė kūrybai akstinų. Andrius stokojo gilesnio literatūrinio skonio ir platesnio veikalų pažinimo, čia Sruoga buvo jam mokytoju. O per Olekos teatrinę kultūrą Balys įsigijo gilų scenos ir dramos technikos pažinimą. Nepamirštamos jųdviejų diskusijos teatro klausimais! Kokiu entuziazmu būdavo ruošiamasi kiekvienam pastatymui, kaip smulkiai buvo aptariamas pastatymo principas, planas! Atskirų mizanscenų repeticijos kartais vykdavo mūsų bute. Vis buvo ieškoma tobulumo, originalumo. Andrius žavėjo savo asmenybe, teatrine kultūra. Jo žmonos, žymios Stanislavs-

kio aktorės, pastabos būdavo kukliai siūlomos, bet kokios prasmingos! Kiek sielotasi kaip pakelti Lietuvos teatro lygį, kaip užauginti naujas jėgas. Nesykį, aptariant ruošiamus pastatymus, dalyvaudavo pasikalbėjimuose prof. Karsavinas, didelis estetas, užaugęs teatralų tarpe (jo sesuo Tamara buvo viena iš didžiųjų pasaulio balerinų), teatrinėje Petrapilio kultūroje. Neretai įsijungdavo V. Krėvė, nors jo nuomonės, kiek pamenu, daugiau lietė dramų nagrinėjimą, negu pastatymus. Ir jo pažiūros atrodė daugiau konservatyvios, — neturėjo to lakumo, koks reiškėsi pas Andrių ir Balį.

Dalyvauti konkurse Balys jautėsi subrendęs. Lietuvos istorija seniai domėjosi (jo patarimu ir aš pradėjau studijuot istoriją Berlyne), o pagrindines sistemingas žinias įsigijo redaguodamas ir perrašinėdamas man Švietimo min-jos užsakytąjį Lietuvos istorijos vadovėlį (pradžioje Klaipėdos gimnazijoms). Mano sutelkti šaltiniai jo dėmesį patraukė. Kartą skaitėm sykiu ištraukas iš „Codex Epistolaris Vitoldi". Autentiškas XIV, XV amžių žodis jį giliai paveikė, iškilo gyvas Vytauto Didžiojo vaizdas; sudomino epocha — kilo noras ją atvaizduoti. Taip gimė „Milžino paunksmė".

Prasidėjo pasiruošimas. Vaclovas Biržiška, Ignas Jonynas, kartais ir Augustinas Janulaitis nešė glėbiais literatūrą (Balys, be lietuvių, rusų ir vokiečių kalbų, galėjo skaityti lenkiškai, čekiškai, prancūziškai, taip pat raštus senąja slavų kalba, Müchene mokėsi bulgarų kalbos gramatikos ir suprato lotyniškai). Dažnai kartu nagrinėjom šaltinius. Retas rašytojas, tur būt, taip nuodugniai susipažįsta su istorija, kaip jis. Atmintį turėjo gerą, greit orientuodavosi ir pagaudavo epochos dvasią. Ką aš išmokdavau didelėm pastangom, jisai bematant įsisavindavo, intuityviai įsi-

jausdavo į tolimos praeities žmonių charakterius, aplinką.

Susipažinus su laikotarpiu, vyko veikalo planavimas, siužeto komponavimas. Tada Balys išeidavo vienas į gamtą arba užsidarydavo savo kabinete. Tylus, susikaupęs, kartais per ištisas dienas žodžio nepratardavo; gulėjo sofoj — galvojo. Pastebėjęs, kad jo tylėjimas slegia namiškius, lyg atsiprašydamas sakydavo:

— Nekreipkit į mane dėmesio... aš kitaip negaliu...

Ši jo nuotaika visad artimųjų buvo gerbiama.

Kai veikalas jau mintyse būdavo sukonstruotas, veikiamieji asmenys autoriaus akyse gyvi, sekdavo labiausiai kankinantis darbo periodas — rašymas.

Dramas paprastai rašydavo atostogų metu mano tėviškėje Bugiuose. Jei ten nebuvo ramybės — vyko kur nors kitur, į gamtą, toliau nuo miesto triukšmo. Mėgo dirbti mažyčiame kambariuke, kad niekas dėmesio neblaškytų. Todėl mano tėvas jam paruošė namų aukšte mažą „salkutę" su langu į laukus.

Pradžioje juodraščius rašydavo pieštuku ar plunksna, vartojo ploną popierių, supiaustytą siaurai per pusę puslapio. Paskui po keletą kartų perrašinėjo ranka, pagaliau mašinėle (turėjo portatyvinę „Coroną", su kuria nesiskyrė; išgelbėta iš svetimų rankų, dabar saugoma Sruogos vardo muziejuje, mūsų buvusiame namelyje Kaune). Juodraščių niekam nerodydavo, stengėsi juos sunaikinti. Tik kai duktė paaugo, nusaugodavo tėvą ir jam nematant ištraukdavo iš krepšio juodraščius, taip kai kurie išliko.

Ne visada kūrybos fazės nuosekliai sekdavo viena po kitos. Kartais, dar tik planuojant veikalą, Balys sukurdavo atskiras dalis, monologus, dialogus, vėliau juos jungė į visumą. Jeigu nevyko spręsti kurios

problemos, nesisekė rasti tinkamos formos — prasidėdavo kančia, nerimas... Po pakilimo į šviesias aukštybes — kritimas į juodą bedugnę... Iš šalies nežinojome, kas jį kankino, retai bepasisakydavo. Pagaliau vėl nurimęs dirbo toliau, ir lyriški posmai, žaismingos ar tragiškos scenos liedavosi į popierių lengvai, vėl tvino kūrybos ekstazės momentai.

Jeigu jaunystėje buvo Jono Jablonskio baramas už lietuvių kalbos netobulumus, vėliau labai rūpinosi kalbos švarumu, vengė barbarizmų ir tardavosi su kalbininkais, dažniausiai su prof. P. Skardžium, prof. P. Joniku.

Niekad nė artimiausiems žmonėms neskaitydavo juodraščio ištisai, kol galutinai neapdorotas. Tik retai atskleisdavo kokią dalį. Man liko nepamirštamas įspūdis, kai Balys paskaitė vieną iš Jogailos monologų, dar veikalo neįpusėjęs. Tai buvo Bugiuose vasarą, pokaičio metu. Visi miegojo, visur tylu, ramu. Išėjom į rugių lauką. Kai ėmė skaityti, man atrodė, lyg jis nepriklausė šiam pasauliui: toks pakilimas, toks sudvasinimas... Jogaila stojosi prieš akis kaip gyvas su visu jo skausmu ir tragedija... Negalėjau nė žodžio tarti...

Pabaigęs rašyti kurį veikalą, Balys ne tik jį dailindavo, bet ypač glaudindavo, trumpindavo iki maksimumo. Juo mažiau žodžių, juo vaizdas ryškesnis, sakydavo. Todėl jo kūriniams suprasti reikalinga didelė erudicija, o istorinėms dramoms — gilus Lietuvos istorijos pažinimas, nes kiekvienas žodis prasmingas, turi aliuzijų į istorinius įvykius, veikėjų charakterį.

Galutinai mašinėle perrašęs tekstą, Balys paskaitydavo jį kam nors iš artimiausiųjų, vienam kitam rašytojui, bičiuliui. Tų pirmųjų skaitytojų tarpe visad buvo Vaclovas Biržiška ir Albinas Rimka, didelis meno ir literatūros mėgėjas; kartais ir Juozas Nemeikša, pats jaunystėje eiles rašęs. „Milžino paunksmę" pir-

mam paskaitė Viktorui Biržiškai, o gavęs iš jo taiklių pastabų, į jas tuoj atsižvelgė. Apie tai jis pats savo laiške rašė:

„Popiet išvažiavau į Viekšnius... Jis (Viktoras B.) matė, kad mano dūšioj visas pragaras. Tenai, prie upės, miške, aš jam skaičiau. Pradžioje jis niekaip nereagavo — aš jam visai nieko apie sumanymą nepasakojau. Paskutiniame paveiksle, sakė, jam ašaros slinko. Pradžioje jam netiko Jogaila. Paskui, sako, Jogaila sužadino gilios simpatijos jausmą. Jam mažiausia patiko pirmas veiksmas. Bendra pastaba, ką jis sakė — dažnai personažai perdaug kalba — viską išdėsto, kas juose yra. Esą įdomiausia, kai lieka nedasakyta. Visai teisingai, — aš su tuo sutinku. Dar reikia spausti, kondensuoti, vyti lauk samprotavimus, palikt pergyvenimus. Paskui jis sako: visą laiką laukęs, kada čia išeis Vytautas, o jo nėra. Visur, esą, jaučiama jo dvasia, kad jis iš tolo veikia — o pats nepasirodo. Tas jam patikę. Tuomet aš jam pasakiau, koks buvo mano sumanymas, ir kaip aš dėl jo bijojau. Taip, jis sako, sumanymas pasiektas... Tai mane taip sujaudino...“

Jau baigtą veikalą Balys paskaitydavo didesnei klausytojų grupei, tyliu, neskambiu balsu, intymiai niuansuodamas. Retas artistų, jei Balys kam patikėdavo rankraštį, mokėjo taip vykusiai iškelti lyrines vietas, pačią veikalo esmę. Po pirmo skaitymo artimesniųjų būrely Balys išklausydavo pastabų, stebėdavo netobulumus ir ramiai, atsidėjęs veikalą dar kartą gludindavo; nesykį ilgesniam laikui padėdavo į stalčių „susigulėt“ — ir vėl peržiūrėdavo, galutinai perrašydavo.

Balys neapkentė natūralizmo, tad ir antraštes kūriniams parinkdavo tokias, kurios nebuvo siaurai apibrėžtos, o giliai turiningos, plačiaprasmės: „Apyaušrio dalia", „Dievų miškas", „Baisioji naktis" ir kt.

Ilgai ieškota tinkamos antraštės „Milžino paunksmei". Pradžioje buvo ketinęs pavadinti „Milžino šešėly", „Milžino paunksmėje". Pagaliau prof. L. Karsavinas tapo tos dramos krikšto tėvu, pataręs „Milžino paunksmės" vardą.

Kaip Balys tiksliai įsijausdavo į savo sukurtuosius asmenis, teko ypač patirti, būnant Krokuvoje 1939 m. vasarą. Buvo beveik 10 metų praėję nuo „Milžino paunksmės" rašymo — nemačius nei Vavelio, nei Bendzino (žinoma, Balys gerai pažinojo Vilnių ir nekartą lankėsi Trakuose). O kaip jie teisingai atvaizduoti! Tuomet kartu su V. Krėve ir dukra stebėjom Vavelio katedroje Balį, ilgai stovėjusį prie Jogailos sarkofago. Buvom giliai paveikti, koks bruožų panašumas — Sruoga ir Jogaila! Pagal kronikininko Dlugošo liudijimą, rusvo marmuro gotiškas paminklas buvo italo menininko iškaltas Jogailai dar gyvam esant, ir karalius atrodęs visai taip, kaip atvaizduotas skulptūroje... Mums Jogaila virto Sruogos Jogaila... Rodos, marmuro lūpos tuoj sujudės ir prabils:

Gyvenimą tylėjau mano visą...

Su dideliu užsidegimu Balys buvo pradėjęs rašyti Vac. Biržiškos jam sugestionuotą „Radvilą Perkūną". Buvo sumanęs sukurti dramą. Bet susidomėję J. Karnavičius ir Andrius Oleka prikalbėjo paruošti operai libretą. Baliui buvo gaila siužeto, jau apmatai padaryti, charakteriai paaiškėję, ir jis nenoromis įvykdė tą pakeitimą.

„Baisiąją naktį" rašė remdamasis vaikystės atsiminimais, atgaivindamas Vabalninko apylinkių žmo-

nes, tipus. Jei kurdamas „Milžino paunksmę" turėjo prieš akis savo tėvą, kaip Jogailą, jo kalbos būdą, jo galvoseną, tai čia Mortos Skumbinienės prototipu paėmė savo motiną.

Apysaka jaunimui „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus..." Kartą Velykas leidom Bugiuose. Oras blogas, nuotaika slėgianti, nėra kas veikti. Aš parašiau dešimties puslapių apysakaitę į „Vyturį", daviau Baliui paskaityti. Jis susidomėjo, pasisiūlė pats ją išplėsti, perrašyti. Labai greit sumanymą atliko. Iš čia ir sudėtinis abiejų slapyvardis Valys Dauga (kadangi svarbesnę darbo dalį atliko Balys, leisdama antrąją laidą Chicagoje, palikau vien jo vardą ir pavardę).

„Apyaušrio dalią" Balys pradėjo rašyti prislėgta nuotaika 1940 m. Veikalas buvo taikomas Maskvos dekadai, varžė „socialistinio realizmo" reikalavimai. Tačiau pats siužetas sužadino ypač stiprią patriotinę nuotaiką; pabaiga rašyta dideliu įkvėpimu. Veikalas užsakytojų nepatenkino.

Dramai „Kazimieras Sapiega" paruošiamosios studijos ilgai nusidelsė. Atskiros dalys sekė po ilgų pertraukų. Pradėtas Kaune dar 1937 m., bandytas tęsti 1940 m. vasarą, baigiamas Vilniuje jau vokiečių okupacijai prasidėjus. Daug buvo rūpintasi, diskutuota, kaip suderinti istorinio Kazimiero Sapiegos — anarchiško didiko asmenį — su Balio idealizuota interpretacija dramoje.

Jaudino įvykiai: vokiečių civilinės valdžios paskelbimas, mūsų laikinosios vyriausybės nepripažinimas, nauja priespauda, tautos niekinimas... Rugsėjo 8 d. parėjau pėsčia iš Vilniaus, sukrėsta vaizdo — žydų varymo į ghetto... Abu sėdėjom sustingę. Baliui sunku buvo vėl atsidėti darbui, o atostogos baigėsi, laikas buvo brangus. Tačiau prasidėję persekiojimai žadino

dvasią, kad ir sunkūs asmeniški išgyvenimai slėgė, Balys stengėsi sukurti veikalą, kuris pakeltų nuotaiką tautoje.

Berašydamas „Kazimierą Sapiegą" Balys padarė atradimą (gal tik pirmą kartą jį man išreiškė): jis muzikalus! O iki šiol kažkaip manyta, kad kaip jo balsas neskardus, taip stoka ir klausos. Iš tikrųjų jis labai mėgo muziką, dainas, jo poezija rodo muzikalumą; būdamas geroje nuotaikoje niūniuodavo vabalninkėniškas dainuškas. Tik visad apgailestavo laiku nesusidomėjęs muzikos teorija, neišmokęs užrašinėti tų melodijų, kurias „girdėjo" kurdamas kiekvieną eilėraštį. Gal todėl ir Karnavičiaus opera „Radvila Perkūnas" (statė Petras Oleka) liko ne prie širdies. Vis dėlto jis ir anksčiau domėjosi, turėjo savo bibliotekoje kažkokį muzikos teorijos vadovėlį, kurį nekartą mačiau ir ant jo stalo.

„Kazimieras Sapiega" parašytas visai nauju principu: komponuotas kaip simfonijos kūrinys, kur kiekvienas veikiamasis asmuo yra tarytum atskiras muzikos instrumentas su savo ypatybėmis... Apie tą naujovę Balys prašė niekam nesakyti ir laukė: ar kas iš kritikų jo sumanymą supras? Ir tiktai po 15 metų Jurgis Blekaitis jautria menininko intuicija atskleidė paslėptą sumanymą.

Įdomu pastebėti, kad Sruoga, prirašęs tiek daug straipsnių, o grožinės literatūros proza ilgai nebandė rašyti (išimtį sudaro apysaka vaikams „Kas bus, kas nebus..."). Vis jam taupūs eilėraščio, dramos žodžiai buvo artimesni. Ir tik 1938 m. vasarą pasisakė pradėsiąs didelį romaną, ištisą atgimusios Lietuvos epopėją su kelių kartų šeimos istorija (pagrindan norėjo paimti jo paties ir mano šeimas), kur būtų atvaizduotas kaimas, dvaras ir miestas „Aušros" ir vėlesnių laikų. Tam sumanymui įgyvendinti jis turėjo gerą pasi-

ruošimą, nes, pats iš kaimo kilęs, jį puikiai pažinojo; taip pat iš arti pažino ir Lietuvos dvarų gyvenimą, ypač pastaraisiais metais prieš karą suartėjęs su Zubovų bei Putvinskių šeimomis; turėjo progos įsijausti į mažo dvarelio, kaip mano tėviškė, taip pat į minėtų buvusių didždvarių savininkų tradicijas, pažiūras ir papročius. Jau buvo pradėjęs romaną rašyti, turėjo apie 100 puslapių rankraščio. 1944 m. rugsėjo mėn. frontui artėjant, kartu su man patikėtu dideliu Vaclovo Biržiškos rankraščiu jis buvo paslėptas Bugių kumetyno rūsy. Spalio 9 d. kautynių metu kumečio namukas sudegė, bet rankraščiai išliko. Baliui grįžus iš Stutthofo, ta romano pradžia buvo jam grąžinta (dabar saugoma L. Mokslo Ak. rankraščių skyriuje). Vaclovo Biržiškos mokslo darbą laikė pas save Viekšniuose ištikimoji auklė Ona Butkutė, bet prieš mirtį, nežinodama, kas tuose popieriuose yra, juos sudegino.

Rodos, 1941 m. pradžioje Balys buvo gavęs iš teatro užsakymą parašyti libretą baletui „Čičinskas". Jis greit parašė poetingą ir sudėtingą vaizdelį: tai turėjo būti „teatras teatre", lengvas, kupinas humoro, žaismingas dalykėlis. Betgi pas mus atėję ir susipažinę su kūriniu O. Dubeneckienė ir B. Kelbauskas pareiškė, kad libretas vadovybei netinka, nes nėra parašytas pagal „socialistinio realizmo" reikalavimus. Balys nervinosi, karščiuodamasis gynė savo sumanymą, bet svečiai griežtai pareikalavo parašyti libretą iš naujo.

Balys, supykęs, pats turėjo pagadinti meno kūrinį: naujoje versijoje atsirado „matininkų šokis", ir tą rolę, kurią turėjo atlikti Kelbauskas, paskyrė vaidmeniui vardu „Kliba - Klibauskas". Pirmąjį projektą sunaikino, o naujuoju užsakytojai taip pat buvo nepatenkinti. Baletas scenos neišvydo, tekstas liko rankraštyje.

Balio kūrybai pagrindinė sąlyga buvo vienuma ir ramybė. Todėl juo sunkiau suprasti, kaip jis galėjo

rašyti klaikioje Stutthofo atmosferoje. Visad ypatingai jautrus, dažnai kentėjęs peršalimus, čia badavo, šalo, kentėjo panieką — o vis dėlto kūrė. Nugalėjo savo opumą, nuostabia valios stiprybe sugebėjo izoliuotis nuo minios.

Draugystė su Albinu Rimka

Pažintis su Albinu Rimka rišo Balį nuo 1916 metų koresponduojant „Saulėtekio" ir kitos to meto spaudos reikalais. Tikrais bičiuliais jiedu pasidarė 1919 m., kada Rimka buvo Balio šefu Spaudos biure ir kada jiedu bendradarbiavo „Lietuvos" redakcijoje. Rimka nepraleisdavo „Vilkolakio" vaidinimų, be to, ir studijų metu Vokietijoje susitikdavo. Taip mes visi trys kartu praleidom Kalėdas Münchene 1921 m., lankydami teatrus, koncertus, meno muziejus ir garsias aludes.

Vėliau, gyvendami Kaune, paskui Vilniuje, dažnai sueidavome. Rimka visad buvo patarėjas, artimas žmogus nelaimėms ištikus.

Savotiška buvo tų dviejų vyrų draugystė. Dar savotiškesnis jų bendravimas. Būdavo, ateina vienas pas antrą kokiu nors svarbiu politiniu momentu kontraversinį klausimą aptarti. Beveik be žodžių abudu sėdasi prie šachmatų lentos. Po ilgesnės tylos vienas klausia antrąjį: ką manai tuo ar kitu dienos reikalu? Vėl tyla. Po geros pertraukos seka lakoniškas atsakymas. Ir vėl abu įsigilina, rodos, į lošimą. Bet seka replikos, viena po kitos. Toks dialogas tęsiasi kelias valandas. Mažai žodžių — daug minčių. Draugai išsiskirdavo patenkinti — apsišvietę ir pabendravę.

Vieną kartą panašiai praėjo visas Velykų sekmadienis. Ryte mudviem su Rimkiene nepasisekė prikviesti aistringų šachmatininkų prie bendro velykinio

stalo. Nenoromis teko paduoti jiems lėkštes su tradicinėmis gėrybėmis, kurių kulinarinis menas liko visiškai nepastebėtas. Ir mudviem neteko išeiti kur nors šventės metu pasižmonėti. Abudu bičiuliai buvo giliai pasinėrę ne tik į šachmatus, bet ypač į politiką. Abiem labai rūpėjo visa, kas tada vyko mūsų krašte ir pasauly.

1926 m. gyvenome Kaune, Žaliajame Kalne, Prūsų gatvėje, vienuose namuose su Seimo atstovu K. Raliu ir J. Pronskum. Naktį iš gruodžio 16 į 17 pasibeldė į mūsų duris Pronskus, prikėlė iš miego ir pareiškė:

— Įvyko perversmas, Seimas išvaikytas!

Apie 10 val. ryto atėjo pas mus Rimka — šventadienio rūbais pasipuošęs Respublikos Prezidentą dr. K. Grinių sveikinti jo gimtadienio proga. Prezidentas gyveno netoliese.

— Dar anksti. Suloškim partiją! — pasakė Rimka susirūpinusiam Sruogai.

Balys pažiūrėjo į jį nustebęs ir paklausė:

— Būdamas ministru, negi nežinai kas įvyko?

Rimka buvo netikėtai skaudžiųjų įvykių užkluptas. Atėjo liūdnos žinios apie suėmimus, apie beveik visų ministrų, visos valdžios, atsidūrimą perversmininkų rankose. Pavyko Rimką paslėpti kaimyno prof. Jungferio namuose. Čia jis išvengė suėmimo. Man teko eiti slaptojo kurjerio pareigas tarp Rimkos ir V. Jurgučio. Mūsų bute vyko kažkokie politiniai pasitarimai.

Balys, būdamas Stutthofe, skaudžiai išgyveno bičiulio mirtį 1944 m. Tarp jųdviejų niekad nebuvo jokių nesusipratimų.

Balys Sruoga ir kun. Juozas Tumas-Vaižgantas

B. Sruoga labai gerbė Vaižgantą, žavėjosi jo talentu ir apgailestavo, kad jo plačiau neišvystė. Nors

kartais karštai kanauninkui apibarant, jų santykiai buvo šilti ir nuoširdūs.

Išliko keli epizodai.

Vieną skaitome 1970 m. 4 nr. 185 p. „Aiduose“, kur kun. K. Žitkus rašo apie Vaižgantą:

„ — Ar pažįsti Balį Sruogą?!

— Kur gi ne! Mudu abu Vabalninkėnai, — atsakau.

— Yra dar vienas Vabalninkėnas, — B. Sirakūzinas. Gal ir jį pažįsti?

— Dievaž, profesoriau, apie jokį Sirakūziną nesu Vabalninke girdėjęs, bet jo kritikos straipsnius esu skaitęs.

— O ką? Gražiai B. Sirakūzinas rašo apie B. Sruogą?

— Taip, profesoriau.

— Tai žinok, — jau karščiuodamasis ėmė kalbėti Vaižgantas, — kad B. Sirakūzinas yra tas pats B. Sruoga. Kokia gėda! Ir Gira ir Sruoga ėmė save garsinti, už mįslingų pseudonimų pasislėpę. Bet taip nedera, bet taip negražu! Tfu!“ [13]

Ruošdamiesi vedyboms tarėmės, kur apeigas atlikti. Norėjome, kad sutuoktų Tumas be jokių iškilmių. Bet mano tėvas prašė, kad nors kuklios vestuvės įvyktų Bugiuose. Tad mus sutuokė Viekšnių klebonas J. Novickis. Po to apsigyvenome Klaipėdoje.

Netrukus Balys gauna laišką iš Tumo, žaibais ir perkūnais svaidantį. Kaip tau ne gėda, Sruoga, gyveni be šliubo, juk žinai, kad aš mielai judu palaiminčiau — taip maždaug jis rašė.

Vietoje atsakymo Balys nusiuntė Tumui vedybų metrikos nuorašą. Vėliau susitikę visi gardžiai kartu pasijuokėme.

O kai gimė Dalia, Tumas ją krikštijo, jokiu būdu nesutikęs greta duoti jai dar kokį krikščionišką var-

dą. Kiekvienas šventasis, sakė, prieš tokiu tapdamas, turėjo pagonišką vardą.

Po Vaižganto mirties Balys parašė jautrią eulogiją. Ją įspūdingai prie karsto paskaitė Andrius Oleka - Žilinskas. Nežinau, ar toji kalba buvo kur išspausdinta, bet kas buvo jos autorius — vargu kas žinojo.

Iš Balio Sruogos ir Fausto Kiršos santykių

Balio Sruogos ir Fausto Kiršos santykiai, jiems drauge dirbant Kaune „Lietuvos“ redakcijoje 1919 - 1921 m. ir studijuojant Vokietijoje, buvo draugiški ir artimi. Tai paliudija ištraukos iš to laiko jų jaunuoliškai liežuvingų laiškų:

> „Kiršai, Vandai, Zosei... Sveikinu visus ferliobtininkus ir to biznio svočias! Tegu Ponas Dievas padeda, Motyna Švenčiausia bagaslovija!... Pilnai sutinku su piliečio Kiršos pareikšta nuomone, kad provincija à la Miunšenas panašių daiktų nepažįsta. Tuo labiau provincija pasimatymui valandų nevartoja... Kad pilietis Kirša negali būti ne ferliobtas — aš niekuomet nesu abejonių turėjęs. Pagaliau, man labai malonu, kad jūs sostinės laimėj žydėdami, mane atsimenat, kai blogų pietų pavalgot... Priimkit mano aukštos pagarbos pareiškimą. Jūsų tarnas
>
> Balys Sruoga
>
> Münchenas, dienos nežinau.“

(1922 m. pradžioje, V. S.)

„Baly,

Nuo Tavęs liežuvį gavau. Siunčiu kitą, tik mandresnio gyvulio. Nepyk, aš esu įsimylėjęs (tik ne į tavo mergiotes, jų nebėra), dėlto ilgai neat-

rašiau. Blaškausi. Puspadžius trinu. Įsimylėjau stipriai. Nieko negaliu dirbti, tik eiles blevyzgoju, bet ir jos nesiseka. Gelbėti Tavęs nekviečiu, nes tuo tarpu gerai. Toliau akių, kaip paprastai, aš neinu...

Tu rašai nerūkąs ir negeriąs, bet Tavo laiškai visai girti, o gal Tu taip iškrikai? Studentas, kuris Tavo laišką atvežė, sakė, jog Tu studijuojąs Müncheno gatves. Jis su tokia mintim ir Lietuvon išvažiavo. Tuo tarpu aš tik trotuarus studijuoju. O meilė, stipriau įsimylėjus, geras daiktas!

Lik sveikas. Faustas

Berlynas, 1922.III.11."

„...Paskutiniu laiku mes beveik kasdien susirašinėjam su Kirša. Jis baisiai mandras ir savimi patenkintas. Rašė, kad žadėjęs Tave lydėti, bet pasigėręs ir nebeatėjęs į stotį. Prirašė visokių patarimų ir įsakymų. O mano ūpas toks blogas buvo, aš jaučiuosi toks mažutėlis it šešėlis, net paskutiniame laiške jam parašiau, kad manau važiuoti į Lietuvą ir stoti kokiuo milicijos nuovados viršininku. Tur būt, gausiu kokį pamokslą. Bet žinai, aš dabar baisiai iškrikęs. Ne todėl, kad būčiau toks iškrikęs, kaip Kaune, bet kai pažiūriu į pasaulį aplinkui, jaučiuosi toks mažas ir niekam vertas, kad man rodos, mano daina jau atidainuota. Griebiuos viena, kita, trečia, kad pasivyti, kad šį tą padaryti, bet niekas neišeina, pasidaro liūdna, pagauna nerimastis — ir aš jaučiuosi dar menkesnis. Ir tai yra taip be galo skaudu. Ir paskutines kelias savaites aš taip, rodos, be pastogės jaučiuosi..."

(1922 m. kovo mėn.)

„. . .Vanda ir Zose, šis žmogus, münchenietis lietuvis, važiuoja int Jus, labai žemų* linkėjimų atveža, ir svarbiausias atvažiavimo tikslas: paimti už kalnieriaus Kiršą ir atgabenti į Mücheną. Tai Jūs jį išlydėkit, aptaisykit, išsiųskit.

Apie tai tuojau praneškit Kiršai, kad jis tuojau turi važiuoti. Čia jau viskas jam parengta. Būtinai tegu važiuoja. Kloniojuos. Balys."

(1922 m. vasarą)

. . . . .Šiandie aš sergu truputį. Ir vakar. Ir užvakar jau pradėjau sirgti. Sekmadienį buvo labai karšta diena, nuvažiavau į vieną didelį ežerą, pasiėmiau laivelį ir išplaukiau į melsvą tolį į vidurį ežero. Paskui nusivilkau nuogas ir atsiguliau laive (buvau visai vienas) — išgulėjau 3 valandas taip, paskui ilgai gulėjau ant žemės ir staiga pradėjau labai sunkiai kosėt. Bet paskui vėlei dar maudžiaus, plaukiau ilgai ir kažkas krūtinėje pradėjo skaudėti. Vakare turėjau jau 39° su viršum ir nežinojau, kas daryti... Šiandie jau geriau. Matyt, pagysiu... Šiandie atvažiuoja Kirša, bet ką aš padarysiu — man taip liūdna ir sunku, kad aš, turbūt, visai kalbėt negalėsiu. Šiąnakt aš irgi nemiegojau, tik trumpą valandėlę... O šiandie aš vienas taip negirdimai, nepaguodžiamai verkiu! Kodėl taip liūdna, taip baisu! Ir jokios paguodos! Ir nieko prisišaukti negalima. Ir skausmą išverkt nėr jėgų! Kaip lavonas užmirštas lauke! Kas toliau?

Balys.

Antradienis."

(1922 m. vasarą)

* Suprasti: nuolankius.

„. . .Antradienį atvažiavo Kirša. . . šiandie jau penktadienis, ir šiandie mes išeinam į kalnus. . . Dabar ankstų rytą Kirša jau kelias, o mums dar daug reikia rengtis į kelionę, nes išeinam visai dešimčiai dienų ir manom pasikelti iki trijų kilometrų. . . Aš, pasirodo, turiu paprastą bronchitą, ir dar tebekosau. Jaučiuos jau kurkas geriau. . . O su Kirša — didelis vargas — vaikščioja po miestą ir dūsauja, kad miestas esąs be galo gražus. . .“

(1922 m. vasarą)

„. . .Saulė, saulė, saulė. Baisu pasirodyti, sudegt. Kiršos pakaušis (?) nuo saulės jau beveik visai kruvinas, mano krūtinė nuo saulės ugny. Mes susidėjom su tokiu seniu — Müncheno miesto sekretorium — debesyse durnavojam — ir Tirolio vyną litrais geriam. Bet šiandie užėjom tokią vietą iš kur kelio nebėra. Jei Tu dar gausi šį laišką, vadinas, mes gyvi ir rytoj lipam į vieną aukščiausių vokiečių Alpių viršūnę — Watzman — 3.000 metrų. Iš kažkur atsirado spėkų, stiprybės, dušioj vėjas, saulė ir laisvė dainuoja. . . Alpių rožių kvepmenyse!

Balys.“

(Atvirukas, rašytas iš kalnų 1922 m. vasarą)

„. . .Gavau iš Kiršos laišką. Kiršos laiškas toks šaltas, toks oficialus, kad man taip skaudu pasidarė! Kodėl? Kodėl? Juk nieko neatsitiko, juk nieko aš jam blogo nepadariau, kodėl jis tokiu žiauriu, šaltu, oficialiu tonu rašo! Kai nieko nerašė, bent manęs niekas nesmaugė. Tokiu tonu terašoma tiktai baisiai tolimiems žmonėms, su kuriais nie-

ko bendro nenorima turėti. Aš jam jau parašiau, ir stengiausi nieko nepasakyti, net mano rankos drebėjo ir širdis verkė... Aš jį gerbiu, aš jį myliu, kodėl jis su manim taip žiauriai elgiasi?

Balys."

(1922 m. prieš Kalėdas)

„...įsileidžiau į susirašinėjimą su Kirša. Jis, mat, dabar Berlyne, „Gairių" korektūrą daro. Jis vis kažkaip šiaušiasi, bet aš jam rašau vis širdingai ir rimtai, ir jis, matyt, nežino, kaip visa suprasti. Bet taip išėjo, kad jam turėjau pasakyti apie mūsų sumanymą ir pakviečiau jį.[14] Jis sako, kad ir už devynių kalnų atvažiuotų.

Balys."

1924.I.29
Iš laiškų V. Daugirdaitei į Berlyną.

Viename B.S. laiške (be datos, sunkiai išskaitomame) paminėta, kad jiedu ilgai ir nuoširdžiai išsikalbėję ir Balys patyręs, jog Kirša yra giliai nelaimingas žmogus.

Baliui grįžus iš Vokietijos, vedus ir apsigyvenus Kaune, Kirša mūsų namuose buvo kasdienis svečias, globojamas ligoje, guodžiamas blogoje nuotaikoje.

Kai Balys pradėjo dirbti universitete, santykiai su Kirša pamažėle ėmė atšalti, gražus bendradarbiavimas spaudoje baigėsi. Prasidėjo reikštis nuomonių skirtumai, dažnėjo ginčai. Būta įspūdžio, kad Kirša pavydi senam draugui: šis grįžo iš Müncheno su diplomu, gavo gerą tarnybą, o jisai neformaliomis studijomis nieko nelaimėjo, vėl užėmė tą pačią poziciją laikraščių redakcijose.

Pagaliau po Vytauto Didž. Komiteto paskelbtojo literatūros konkurso, ilgų metų bičiuliai tapo priešais.

Niekad neužmiršiu, kai per „Milžino paunksmės" premjerą, pertraukos metu, Balys išgirdo sklindant kalbas, jog šis veikalas — sąmoningai Sruogos parašytas paškvilis prieš prezidento Smetonos šeimą. Balys tik pabalo — buvo pritrenktas! Jis niekad tokios minties neturėjo, net „Milžino paunksmės" rankraštį buvo davęs paskaityti A. Smetonai (Smetona kurį laiką dėstė filosofiją humanitarinių mokslų fakultete, atseit, buvo Balio kolega), kalbos reikalu tarėsi su juo... Balys žinojo, kad Kirša buvo nusistatęs prieš premijos paskyrimą jo dramai, bet kad jis galėtų būti to šmeižto autorium — nė negalvojo. Įtarė V. Bičiūną, kurio drama, nors ir nebuvo premijuota, komisijos rekomenduota spausdinti.

Bet apie tai leiskim kalbėti pačiam Faustui Kiršai.

„... Balio Sruogos „Milžino paunksmė" komisijoj sukėlė ilgesnį pasikalbėjimą. Jury komisiją sudarė dramų vertėjas, rašytojas pulk. V. Braziulevičius, aktorius režisierius A. Oleka - Žilinskas (vėliau paaiškėjo, kad jis buvo „M. paunksmės" konsultantas B. Sruogai) ir aš. Kiekvienas turėjome apie šią dramą savo pastabas. Iš mano pastabų, kiek menu, buvo tokių: Olesnickis smaugia tarnaitę, kas sudarė aliuzijų į sensacingą prel. Olšausko bylą, Sofija darė aliuzijų į žinomų aukštųjų rūmų gyvenimą, Jogailos naktinės išvykos priminė naktibaldą kauniškį girtuoklį,* veikalas atsidavė „Boriso Godunovo" kvapu ir t.t. Pagaliau ir pats Vytautas buvo tik paunksmėje. Komisijoj iškeltų neigiamybių niekas neapgynė.

* Čia Kirša matyt, supainiojo Jogailos asmenį su Švitrigaila. V. S.

Aš pastačiau aiškiai klausimą: už šią dramą aš duočiau savo balsą, jei tai būtų kitos rūšies konkursas, sakysim, rašytojų draugijos, ar leidyklos, ar ko panašaus. Privačiai viską galima premijuoti. Bet, kaip Vytauto metų visos visuomenės premiją, man nepriimtina. Aš nesu įžeidinėjimų šalininkas. Kiti du komisijos nariai galėjo skirti premiją. Bet jie taip pat to nepadarė.

Vėliau „Milžino paunksmė" pasirodė atspausdinta Adolfo Sruogos leidime su perrišta juostele — nepremijuotas V. D. Komiteto veikalas, ar kaip panašiai. Jury komisijoj padarytos tūlos pastabos buvo panaudotos, veikalas koreguotas.

Sąmoningai buvo keliamas, atseit, savotiškas skandalas. Puolama jury komisija. Bet komisija amžinai tylėjo. Quod dixi — dixi. Tumas-Vaižgantas pirmas įkaitintas atbėgo į redakciją (aš tada dirbau „L. Aido" redakcijoj). Tai ką čia dabar, anot Tumo, skandalas! Aš Tumui papasakojau visą jury komisijos eigą ir pateikiau argumentus. Kaip įprasta Tumui-Vaižgantui, jis pasipurtė ir visiškai pritarė sprendimui. Kas mena, o kas nemena, gali patikrinti jo laišką „L. Aido" redakcijai „Milžino paunksmės" reikalu, kur jis maždaug rašė, kad tuo reikalu nėra ko kelti triukšmo, nes jury komisijos sprendimas yra pagrįstas ir baigtas reikalas. Kas pažino Tumą-Vaižgantą, gali įsivaizduoti, kaip Tumas būtų triukšmavęs, jeigu būtų buvusi padaryta tariama „neteisybė".

„Milžino paunksmės" byla dar tuo nesibaigė. Po kurio laiko, šiltą dieną, įkrenta į redakciją Tumas-Vaižgantas ir kiša man didžiausią raštą: — Še, skaityk. Ir pasiaiškink! Matai, ką apie tave prarašė! — Pažiūrėjau: raštas kokių 10 - 15 mašinėle rašytų lapų.

— Ne, sakau, kanauninke. Palik. Pasiskaitysiu. Gal persirašysiu, nes apie mane rašo.

— Ne, ne! — šaukė kanauninkas. — Negaliu duoti persirašyti. Tuoj paskaityk ir pasiaiškink.

— Dabar aš neturiu laiko, — sakau, — palik iki vakaro. Vakare nunešiu.

Tumas sutiko. Paliko. Susitarėm, kad aš vakare pas jį nueisiu. Jau raštą būsiu perskaitęs. Bus aišku apie ką kalbėti. Taip viskas ir įvyko. Pasikalbėjom. Tumas vėl liko ramus.

O raštas buvo labai įdomus. Tai „Milžino paunksmės“ autorius, ką tik sugalvojo, pylė srutas ant mano galvos. Pradedant nuo to, kad aš nukniaukiau 10 tūkstančių litų (Vytauto Didžiojo premijos suma), ligi mano nesugebėjimo redaguoti laikraščio, kad aš esu nemokša ir šioks ir toks. Manau, daug kas tais laikais šį raštą yra skaitęs (o jis būtinai turi rastis Tumo archyve). Kunigas Mironas saldžiai nusišypsojęs, kad jį skaitęs ir kiti skaitę.

... Nuo „Milžino paunksmės“ pasirodymo laikų su jos autorium man jau nebeteko gyvu žodžiu kalbėtis. Mūsų keliai išsiskyrė.

Faustas Kirša.“

„Dėl Vytauto Didžiojo sukaktuvinių metų literatūros konkurso“. *„Aidai“* 1948, 12-14 nr.

Prieš savo mirtį Kirša pasakojo:

„... Savo kūrybiniame kelyje esu sutikęs daug visokių veidų. Su vienais suartėjęs, su kitais prasilenkęs. Artimi bičiulystės saitai mane savo metu siejo su Baliu Sruoga. Su juo gal dešimt metų pirmaisiais nepriklausomybės metais draugavau kaip su broliu. Darbai ir mintys rišosi, pynėsi bendrame

literatūros ir kultūros darbe. Tai buvo žmogus nepaprastos kūrybinės galios. Daug turėjo savyje, bet mėgo kitus pasekti, kitų mintis panaudoti specifiniu savo stilium, aštrumu ir lakumu. Jo įnašas į mūsų kultūrinį gyvenimą turės sulaukti plačios apybraižos. Nors mūsų pažiūros daug kuo skyrėsi, bet abu pypkes rūkėm, vaikščiojom, įvairius klausimus sprendėm ir vykdėm, viens kitam įtakos darėm. Ir... išsiskyrėm iki visiško nepažinimo viens kito ilgiems metams. O tai būta amžinai..."[15]

„Vienišo dainiaus kūrybinis kelias. Pavėluotas pokalbis nepavėluota proga su šviesaus atminimo kūrėjo *Faustu Kirša*, giliu liūdesiu išgyvenant jo mirtį." Paruošė V. Braziulis.

„Dirva", 1964.I.10.

Netikėtas smūgis, Kiršos, seno draugo, suduotas, mus palietė labai skaudžiai moraline ir materialine prasme. Kiršos sugalvotas šmeižtas suardė gerus santykius su eile žmonių, nekalbant apie svarbiausią skriaudą — darbo neįvertinimą. Balys, spėdamas savo varžovų konkurse literatūrinį pajėgumą, buvo tikras laimėsiąs premiją. Tad bene 1931 m., būdamas Palangoje, davėsi prikalbamas italų firmos Fiat atstovui Grėbliauskui ir už 11.000 litų pirko sportinį automobiliuką. „Milžino paunksmė" buvo vos užbaigta... Negavus premijai skirtų 10.000 litų, susidarė skola, kurią ilgai teko mokėti. Mūsų biudžetui tai buvo labai didelė suma.

Taip pat priekaištas, kad Žilinskas, būdamas konkurso jury komisijos nariu, patarinėjo Baliui rašant minėtą veikalą, neturi pagrindo: Žilinskas negalėjo jam nieko patarti nei iš literatūros, nei iš istorijos. Jo sritis buvo režisūra.

Latvių rašytojos įspūdžiai

Apie 1928 metus latvių rašytoja Zenta Maurina atsilankė Kaune. Nors paralyžuota, vežimėlyje, pasiryžo pamatyti M. K. Čiurlionio paveikslus.

Ta proga pas jos draugę Antaniną Bičkaitę buvo suruoštas kuklus priėmimas, kuriame dalyvavo K. Binkis, F. Kirša, B. Sruoga ir dar keli asmenys. Mūsų rašytojai pasireiškė erudicija ir iškalbingumu, ypatingai sąmoju švystelėjo Binkis. Sruogos pastabos buvo santūrios, bet labai sudominusios viešnią.

Atvykusi į mūsų butą, ji tuoj pareiškė:

— Čia jaučiama saulė ir širdis!

Buvo tęsiamos gyvos diskusijos literatūros ir meno klausimais.

Zentai Maurinai neteko susitikti nei su V. Krėve, nei su Vaižgantu ar kitais rašytojais. Išvykdama iš Kauno ji pasakė:

— Dabar žinau, Lietuva turi du didelius žmones: Čiurlionį ir Sruogą.

Vėliau likimas mums lėmė vėl susitikti — jau tremties metu Vokietijoje, Detmolde. Palaikėm ryšius. Apsigyvenusi Bonn mieste, gavau iš jos tokį laišką:

> „Sveikinu jus Jūsų vyro, didžiojo lietuvių idealisto, gimimo dienos proga. Paprastai idealizmas ir artimumas gyvenimui yra dvi priešingos sąvokos: juo žmogus ideališkesnis, juo toliau stovi nuo gyvenimo, nuo realybės. Bet prof. Sruogos idealizmas jo filosofinėje kūryboje yra artimas gyvenimui, tai širdį atspindįs idealizmas. Jo širdis niekur ir niekuomet nemiega. Šitas tikėjimas į širdies laimėjimą sujungia mus visus."

(Versta iš rusų kalbos). Detmold, 1946.II.2.

DALIA SRUOGAITĖ - BYLIENĖ

BALYS

Balys. Tiktai Balys. Kitaip jo nevadinau, ir ilgai man žodis „tėvas“ buvo svetimas. Kai buvau visai maža, klausdavau draugų: „Kur tavo Balys?“

1939 metais keliavom trise su Krėve po Vilniaus kraštą, vėliau prie mūsų prisidėjo mama, ir keturiese pervažiavome mašina kone visą Lenkiją. Balys prispyrė mane aprašyti šią kelionę, ir rašinys buvo išspausdintas vaikų laikraštėly „Vyturys“. Tuometinis redaktorius mano rašinį ištaisė—vietoje Balio įrašė „tėvelis“... Tai buvo man pirma cenzoriaus nuoskauda ir pirmas autorystės teisių praregėjimas. Vadinti tėvą vardu tais laikais nebuvo įprasta, tačiau man asmeniškai žodis „tėvas“ skambėjo svetimai, abstrakčiai, šaltai. Balys buvo tik vienas, ir jis priklausė tik mamai ir man.

Mūsų šeimos trijulė visada buvo labai glaudi, nors kiekvienas turėjom savo gyvenimą, savo darbus, savo kambarius. Namuose mama buvo visko ašis, apie kurią mudu su Baliu nejučiomis sukomės. Jis, pasinėręs į savo kūrybą, dėstymą universitete, nekvaršino sau galvos kasdieniais buities rūpesčiais. Ką valgysime, kuom rengsimės, kaip namie tvarkysimės — buvo mamos galvosūkis. Nuo pat mažens ji mane išmokė gerbti kūrėjo privatumą, neįkyrėti nuolatiniais landžiojimais į kabinetą, kuriame, kiek beatmenu, Balys rašė ir rašė.

Mūsų butas visada kvepėjo aromatinga kava arba stipria arbata — Baliui rašant jos niekad neturėjo pristigti. Ir gėrė jis kavą visą dieną, visą naktį, stiprią, garuojančią, iš mažų turkiškų puodelių, manau, tolygią itališkai expresso tirštumui. Arbata buvo lyg ir pakaitalas, — ją nešdavau juodą, karčią, krečiančiai stip-

rią stiklinėje, įstatytoje pasidabruotame inde su rankenėle. „Primusas“ retai ilsėdavosi, o aš seniai buvau išmokusi jį pumpuoti. Vėliau įsigytas spiritinis kavinukas, kurio buveinė tapo Balio kabinetas. Jis pats kavą virėsi, savo kambaryje vos perregimame nuo dūmų.

Kūrybos metu Balys namuose beveik nekalbėdavo, susitikdavome tik pusryčiam, pietum ir vakarienei. Jo tylėjimas buvo visai natūralus; atčiauškėdavom mudvi su mama.

Nors ir buvo griežtas nerašytas įstatymas netrukdyti Baliui dirbti, tai lietė, atrodo, tik jo kabinetą, nes kompanijos man netrūko, ypač, kad nuolat gyvendavo kartu kokia nors draugė. Kieme, po pat jo langais, žaidėm indėnais ir kaubojais, visa gerkle plėšdami karo šūkius, o bute statėm spektaklius, išversdami rūbų spintas, sujaukdami visą tvarką bei tylą. Balys niekad mums netrukdė, niekad neprašydavo nurimti ar išsikraustyti su savo butaforija ir rekvizitais kur kitur. Kiekvienas turėjom asmenišką privatumą.

Neatsimenu, kad Balys vaikystėje mane smarkiai baustų, nors buvau išdaigininkė, nemažai užsispyrusi bei geroka priešgina. Didžiausia bausmė būdavo nuvarymas į vonios kambarį — tikriausiai meditacijai bei atgailai... Šiaipgi mano auklėjimu rūpinosi mama, ir jai daugiausia tekdavo mano sąžinės sąskaitas suvedinėti, nes su Baliu bendraudavome tik jo laisvalaikiais, kurie būdavo savotiška šventė. Visa kasdienybė buvo mamos „privilegija“, nors ir Balys, įsigijus mažą nuosavybę Kaune, dažnai mėgdavo sodelyje padirbėti.

Tik mano vaikiškų ligų metu, kurios anuomet vaikus nuolat kankino, Balys buvo atsidėjęs slaugytojas, guodėjas, globėjas. Kai sirgau labai sunkiu plaučių uždegimu, Balys, pakaitom su mama, iki pat krizės galo budėjo naktimis, ramino, dėjo kompresus...

Kartą Bugiuose sirgau keista vidurių liga — joks maistas nesivalgė. Daktaras patarė bandyti apelsinų sunką. Apelsinų sunka Lietuvoje? O ypač Viekšniuose? — tartum įsigeisti gulbės pieno. Balys užsispyrė apelsinų gauti. Sėdo į mašiną ir išdūmė į Viekšnius. Iškošė visas krautuves, apėjo visus prekybininkus, ir ką gi — grįžo namo su apelsinais! Jie padėjo, ir Balys dar bene keletą kartų lankėsi Viekšniuose grynai apelsininiais reikalais.

Kol buvom pėsti, be važiavimo priemonės, mus paimdavo dėdė Adolfas su savo šeima. Jis turėjo didelį automobilį, tad trys broliukai ir aš, taip pat vilkinis šuo, lengvai su kitais sutilpdavome ir traukdavome čia pat už Kauno į miškus.

Balys svajojo apie automobilį. Ypač jo pasigesdavom vasarodami Bugiuose. Pabosdavo nuolat tūnoti vienoj vietoj, nors kiekvieną vakarą laukų apžiūrėti išeidavo nemaža grupė tokia eilutės tvarka: šeimininkas Daugirdas, Balys, mama, šuo Budris, aš, šunys Lėta ir Zagrajus, o jau be tvarkos taksiukai Tobi ir Dzingulis. Laukų takeliais kasdien buvo apvaikščiojama po keletą kilometrų. Bet Viekšniuose gyveno nuostabi senutė Biržiškienė, su kuria Balys visad nestigdavo įdomios šnekos, atsiradavo jos trys sūnūs profesoriai, dar vienas kitas pasisvečiuoti priklysdavo; todėl jis panūsdavo Žemaitijos užkampio monotonijoj pasižmonėti, su kitais atbuvėliais pasimatyti, žinių išgirsti. Arklio gi pačiame darbymety nepatogu nė prašyti. O dar ir Venta viliojo... vasaros kaitroje pasiplukdyti kvietė.

Tad vieną vasarą Balys ir nusipirko tokį keistą tarškalą — dviratį su motoru... Burzgino į Viekšnius ir atgal, o mums naudos — jokios: vos vienam važiuoti mašina tetiko. Tik savaitgaliais senelis Daugirdas liepdavo pakinkyti bėruką į bričką, ir Balį, mamą ir mane išleisdavo į Ventą. Penki kilometrai — ilgas kelias, bet

kokia tai buvo šventė! Maudydavomės prie pylimo, priešais Santeklių dvarą, iš kurio, vos mus pamačiusi, išbėgdavo šeimininkė Ona Bagnickaitė, įdomi ir spalvinga asmenybė — menininkė, audėja, viena pirmųjų pradėjusi gaivinti lietuvišką audinį. Ventoje Balys mokė mane plaukti, o mama, kiek pasiplukdžius, ūturiodavo su Andze — taip Bagnickaitę vadindavom. Nežinau, ar Balys gerai mokėjo plaukti, bet jo pamokyta jaučiausi pakankamai savarankiška vandeny. Venta tada man buvo milžiniška upė, ir stebėdavausi Balio drąsa, kai jis plaukdavo į salą. Žinia, vanduo buvo švarus švarutėlis, krantai — žalume paskendę, o jau oro grynumas — tik kvėpuok ir gyvenk! Į Bugius grįždavom sukaitę, sudulkėję, be jokio ženklo, kad prausėmės... Sąusros metu Lietuvos keliai, bričkute pavažiavus, skendo dulkių kamuoliuose.

Balys neilgai birzgino tą savo dviratį. Vieną dieną išvyko į Palangą. Mama kažkodėl buvo nejaukiai nerami, lyg nujausdama nemalonumą. Ir štai, po kokios savaitės Bugių ramybę sudrumsčia keistas ūžesys. Tokio ūžesio, dievaž, niekas palaimintoje Kamanų pelkių tyloje nebuvo girdėjęs. Subėgo visas „dvaras“ ir žiūri: iš vieškelio pro liepelę suka į Bugius tikras automobilis. Naujas, blizgantis, su stiklinėm lempom... O už vairo — Balys! Man tai atrodė pats devintasis stebuklas, ir ilgai negalėjau suprasti, kodėl mama taip keistai elgėsi, lyg ir pyko... Kaip visada, jokių barnių ar priekaištų negirdėjau. Jei tėvai turėjo tarpusavy aiškintis, tai atlikdavo man negirdint. Niekad neprisimenu aštresnio žodžio, pakeltesnio balso ar bet kokio veiksmo, rodančio nesutarimą. Tik daugeliui metų prabėgus, kai suaugau, sužinojau, kad Balys su tuo Fiatu įklimpo į didžiulę skolą, kuriai išlyginti ir iš jos kapstytis turėjo padėti ir mama, tur būt, atsisakydama daug dalykų, kurie kitoms Kauno ponioms buvo būtinybė.

Mano atmintyje išliko vos vienas nemalonus nesusipratimas su mama. Važiavom traukiniu iš Kauno į Viekšnius ir vežėmės vasaroti vieną mano draugę. Kai sulipom į vagoną, Balys mudviem pasiūlė pažiūrėti garvežio. Palikę mamą, visi trys nužingsniavom prie šnypščiančios ir pragariškus garus varančios mašinos. Pakalbėjęs su mašinistu, Balys sukėlė mudvi į vidų, ir visi, baisiausiai laimingi, nupuškėjome traukinio priešakyje, pamiršę vagone paliktą mamą... Kai sekančioje stotyje grįžome pas ją, radome beveik apsiašarojusią ir kurį laiką nedraugaujančią su Baliu. Tada jos elgesys man rodėsi keistas: ji gi turėjo džiaugtis, kad Balys suteikė mums tokį nepaprastą malonumą — pasivažinėti garvežiu... O ji atrodė tikrai nelaiminga... Į galvą gi tuokart neatėjo, kad jai niekas nė žodelio nepasakė, ir greičiausiai ji pamanė, kad pasilikome Kaune; o gal pyktelėjo, kad Balys nelaiku tokį pokštą iškrėtė...

Fiatas daug ką pakeitė mūsų gyvenime. Savaitgaliais arba šiokiadienių popiečiais susėsdavom visi trys, dažnai vieną kitą mano draugių pasiėmę, ir traukdavom į miškus. Netoli tekdavo važiuoti. Čia pat už Kauno, Jonavos link, Ukmergės plentu keliolika minučių pariedėjus, prasidėdavo pievos, miškai, tada dar neišlaužyti, neištrypti. Balys mėgo vieną miško aikštelę, kurioje buvo įtaisyta krepšinio lenta. Pusvalandį patįsojęs pievelėje, žiūrėk, jau kviečia mane krepšį pamėtyti. Neblogas jis žaidėjas: nė nepasistiebęs — deda kamuolį į krepšį... Bepiga toks ūgis! Dėl to tekdavo man gerokai protestuoti ir ginčytis, kol sutikdavo nubrėžti vieną atstumo liniją man, kitą sau — be abejo, daug toliau už manąją. Bendrai, daug nesiginčijom, nes puldavom į azartą ir greit „nusikapstydavom“. Tada Balys vėl išsitiesdavo, gulėdavo užsimerkęs. Mudvi su mama eidavom uogauti ar gėlių pasiskinti.

Kartais išvažiuodavome „piknikauti“. Pamenu kelionę į mišką, netoli Rudaminos, kur rudeniop būdavo daug rudmėsių. Prisigrybaudavome, užsikurdavome lauželį ir čirškindavome šviežias šviežutėles rudmėses svieste. Čionai verta pakartoti Jonio Mažrimuko žodžius: „...tai ne jūsų šokoladas su svogūnais, gerbiami vyručiai!“ * Man rodos, kad grybaudavo moteriškos, o Balys sukraudavo lauželį ir kepdavo grybus. Šiaip virtuve Balys beveik nesidomėjo, jokių reikalavimų ar pageidavimų maistui nereiškė, rodės, viskas jam tiko ir patiko. Tik kai Jurgis Baltrušaitis atvežė iš Maskvos kaviaro, Balys bene pirmą kartą parodė gurmano savybę.

Fiatas buvo jei ne aistra, tai didelė meilė. Ir prižiūrėjo jį Balys! Pats taisė ir valė, pats padangas lopė, ir tik pats vairavo. Vairuotojas jis buvo tikrai geras: atsargus, akylas, ištvermingas. Svarbiausia, prieš sėdant į mašiną ar būnant už vairo, Balys niekad nė lašelio alkoholio negerė. Tai buvo jo paties įstatymas sau, kurio skrupulingai laikėsi.

Kasmetinė didžiausia išvyka buvo pasibaigus mokslo metams į Bugius — vasarai. Nepaprastai ilga, varginanti visos dienos kelionė. Kaunas — Viekšniai: kokia neaprėpiama tolybė! Beveik 300 kilometrų, beveik skersai visą Lietuvą! Prisikraudavome maisto, apsisiausdavome šviesiais „balakonais“ nuo dulkių, ant akių užsivoždavome motociklistų akinius, galvas užsimaukšlindavome brezentinėm automobilistų kepurėm ir susėsdavome: prie vairo — Balys, šalia jo mama, o aš — varnalizdyje, kaip Balys vadino atverčiamą Fiato užpakalinę sėdynę, į kurią reikėdavo įkopti specialiomis pakopomis. Žinoma, daugiausia dulkių prisiuostyti ir priragauti tekdavo man, nes varnalizdis jokia uždanga

* Iš Valio Daugos „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus“.

nebuvo apsaugotas. Bet lietuviško kelio dulkės tada būdavo baltos, švarios, kaip ir pati žemelė, nuo visų svetimų padų atsigavusi.

Ilgainiui tokių kelionių metu patyrėme, jog jei važiuosi pro Tryškius, būtinai nuleis padangą. Balys pro Tryškius važiuoti mėgdavo: kelelis, nors vingiuotas, bet gražus savo apylinkėmis, senove dvelkiančiais kaimais, kurie skendėjo gėlėse ir skleidė ramaus, pastovaus ir tvirto gyvenimo jausmą. Todėl dažnai surizikuodavome, dažnai net tyčia norėdavome įsitikinti, ar tikrai tame keliuke bus paženklintos padangos. Ir kur gi ne! — Vos pro miestelį praburgzdavome, jau ir girdime: klapatai, klapatai — padanga supliuško. Sustoję išsidulkiname, ir — į darbą! Man tas nuotykis visada patikdavo, nes padangą lopant ir aš savo trigrašį prikišdavau. Balys ištraukdavo iš mašinos dugno paketėlį, tvarkingai, nelyginant koks chirurgas, išdėstydavo savo įrankius griovio pakraštyje — iš eilės, sistemingai patikrindamas ar visa kas reikalinga savo vietoje, ir, numovęs nuo ašies ratą, pradėdavo savotiškas apeigas. Man tekdavo pirmiausia susirasti vandens — griovy ar baloj — skylutės suradimui. Balys niekad nedėdavo atsarginės padangos, jei būdavo įmanoma prakiurusią vietoje sutaisyti. Taisymas būdavo ilgokas ir primityvus. Be to, Balys, atrodo, viską darydavo pedantiškai tiksliai. Vėliau, po keleto metų, atsirado greitesnė taisymo priemonė: klijavimui vartojome liepsną ir dėjomės labai išdidūs tobulėjančia technika.

Viekšniuose, juo labiau Bugiuose, automechanikų nebuvo. O jei kur apylinkėje ir pasimaišydavo, Balys niekad į juos nesikreipdavo. Atrodo, ne vien iš reikalo, bet ir dėl savotiško pietizmo savo automobiliui. Pats jį plaudavo, pats tepdavo, sakyčiau — šukuodavo, kaip pačios geriausios veislės keturkojį prieš tarp-

tautinę parodą. Senelis Daugirdas Bugiuose įtaisė specialią užvažą Balio Fiato tepimui. Nors ano meto mano manymu ji buvo ir aukštoka, bet Balys mašiną iš apačios tegalėjo susirietęs tepti. Tačiau tai buvo visai nauja Bugių, Viekšnių, o gal ir visoje Mažeikių apylinkėje nematyta neregėta išmonė.

Vairuodavo Balys labai susikaupęs, vėl nekalbus, lyg savo kabinete užsidaręs. Net ir rūkydavo rečiau... o cigaretę prašydavo šalimais sėdinčio uždegti, nes nei sekundei neatitraukdavo žvilgsnio nuo kelio. Dėl tokio įdėmaus vairavimo didesnių autonelaimių, berods, nebuvo. Labiausiai tekdavo saugotis ūkininkų, važiuojančių į turgų. Lietuvos arkliukai, kaip ir patys kaimiečiai, mūsų važinėjimo pradžios laikais automobilį laikė pragaro išmone, ir baidėsi bei nekentė, atžegnodami visais arkliškais ir žmoniškais keiksmažodžiais. Turgaus dieną pakeiksnodavo ir Balys, kai kas puskilometrį tekdavo stabdyti mašiną ir praleisti pėsčią ūkininką, pravedantį mirtinai išsigandusį žemaituką. Kažkodėl visi gaspadoriai, prasiritinę pro mus, turėdavo širdingai nusispiauti, kažką neaiškaus po nosim paburbėti, o dažnas net tai pragaro mašinai kumščiu pagrasinti. Nors kelio teisę Balys užleisdavo ūkininkui, mandagiai savo važį pristabdydamas, bet jo nepagarba fiatui kartais įkaitindavo Balio temperamentą. Tada jau jis pats tikriausiai mintyse visus tolygiai atžegnodavo ir — spustelėdavo gazo pedalą... Toks spustelėjimas kartą baigėsi bekonų vaikymu po mišką.

Vežė ūkininkas apvalias ir gražiai išmitusias kiaulaites tokiam netvirtai sukaltam garde. Ramiai pypkiuodamas važiavo sau žmogėnas, gal svajodamas apie žibančius sidabriokus delne, pardavus savo gražuoles. Bet... pasipainiojo pakely Fiatas, tasai pragaro padaras, pasibaidė bėrukas — metėsi į šoną, vežimas pasviro į griovį, o bekonai — žviegdami ir klykdami

nukepersavo stačiai į mišką... Na, atversti vienkinkę nebuvo sunku, tačiau susitaikyti su įdūkusiu ūkininku — jau kita pasaka. Balys, pats ūkininko vaikas, be abejo, suprato žmogelio siutą, todėl, ištraukęs bene penkinę, nepaliko jo vieno, kaip išdidus miesčionis, o, pasišaukęs mane ir dar vieną mūsų bendrakeleivį (ar tik ne grafą Zubovą?), liepė mums vytis bekonus. Sugaišom porą valandų, visgi galop nulydėjom ūkininką į turgų su sutvarkytu vežimu, grąžintu gyvuoju turtu ir dar penkine kišenėje.

Nuo pat mažumos girdėdavau Balį porinant apie biržietišką alų. Esą, išmauksi stiklinę — ir nepajusi, kaip po stalu keturpėsčias repliosi. O tą pasakojimą palydėdavo šelmiška šypsena, lyg dar kokią didžiulę paslaptį nutylint.

Ir štai, kartą Bugiuose kilo sąmyšis — bent taip mano kelerių metų galvelei atrodė. Iš kažkur atsirado didžiuliai kubilai kamine (kur buvo ir rūkykla), garavo, gurguliavo kažkas, lyg kokioj pragarinėj. Sukaliojosi ten Balys su Antanu, Bugių nuolatiniu darbininku, maišė, pilstė, vis paulduodami, lyg ir pasitardami, lyg pasiginčydami — ką ten, mažam padarui, suprasti... Matyti Balys tąsyk sumanė Bugiams parodyti, kas yra biržietiškas alus! Ar kas paskui po stalais rėpliojo, ir kuo visa baigėsi — neatsimenu, tačiau Balio dalyvavimas toje viralinėje man liko giliai įspūdingas.

Dažnai girdėdavau kitus stebintis Balio sąmoju; bet kai Balys būdavo geresnėj nuotaikoj, jis ir namie neretai pažaisdavo žodžiais. Tokie žaismai man buvo įprasti, kaip toji kasdien valgoma duonelė. Vis dėlto nuo mažens man vienas toks sąmojis buvo juokingai keistas. Užklaustas, kodėl jis niekad nebuvo pašauktas kariuomenėn, Balys atsakydavo, jog sergąs „moteriška liga“... Vėliau išsiaiškinau, kad jis juo-

kaudamas tą ligą vadino „isterija"... Be abejo, Balys tyčia paskleidė tokį gandą apie save, gal turėdamas kokių nors savo šelmiškų sumetimų...

Savotiškas dar buvo Balio užsispyrimas mūsų vilkinį šunį būtinai pavadinti Faraonu. Išsiveda, būdavo Balys Faraoną į gatvę ir, pamatęs policininką, paleidžią nuo diržėlio. Šuniui pabėgėjus, Balys garsiai ima šaukti (būtinai, kad policininkas girdėtų): „Faraone, Faraone! ! !..."

O kai buvau visai maža, mūsų du šunys vadinosi „Labas" ir „Dėdė". Žinoma, čia vėl Balio išdaiga. Išleisdavo tuos du šuniukus Žaliakalnio gatvelėsna ir liepdavo man šaukti. Aišku, aš ir šūkaloju: „Labas, Dėde", — gi visi apylinkės dėduliai, tikriausiai, iš pradžių nesuvokdami reikalo, ir širdo, ir pyktelėjo...

Bugiuose, kai Balys nerašydavo ir būdavo laisvesnis nuo savo susimąstymų, dažnai su manim sugrįždavo vaikystėn. Drožinėdavo iš alksnio švilpynes, dūdeles, padarydavo įmantrius vėjo ir vandens malūnėlius, o, svarbiausia, išmokė mane iš builių pasigaminti vandens švirkštą, kuris buvo didelė įdomybė žaidžiant indėnais su piemenimis. Nukentėdavo nuo to ginklo ne tik „indėnai", bet dažnai ir pats Balys... Tik pykti negalėjo, nes pats gi buvo to žaidimo pradininkas.

Kai man sukako 10 metų, vieną vasarą Balys nusprendė, kad aš pakankamai didelė ir turiu išmokti gražiai pasikloti lovą. Mama buvo kažkur išvažiavusi, o mudu likom Bugiuose ir miegojom „salkutėje" įrengtuose kambariukuose. Įstrigo atmintyje ypač sudėtinga lovatiesės ištaisa. Pirmiausia reikėjo jąja lovą užkloti, paskui per vidurį atlenkti taip, kad liktų lygus, per visą gultą nusitęsiąs sklastymas. Bipiga Baliui — jam net pasilenkti tekdavo, o man — ir pasistiebus sunku pasiekti, ypač lygiai lygiai tą nelemtą lo-

vatiesę perlenkti. Kiek prisimenu, šiaip Balys tokių dalykų nepaisė, bet kai mamos nebuvo — viską reikėjo ypatingai tiksliai atlikti. Tasai Balio sumanymas, deja, man visai nepatiko...

Buvo Bugiuose keli prūdeliai — antim pasimurkdyti, veršiukam atsigerti ir kartais perdideliu kačiukų prieaugliu atsikratyti... Vienas toks prūdelis, kuriame bandyta karpius auginti, tyvuliavo šiek tiek toliau už sodo, prie senų kapelių. Per jį — ištiesta lenta, ant kurios vakarais, atsisėdusios su mergėm, prieš gulant plaudavomės kojas. Kartą su Baliu užklydom prie to prūdelio. Jis, kaip dažnai mėgdavo, išsitiesė, tik šį kartą ne pievoj, o ant mūsų „liepto". Kiek patylėjo, o paskui pradėjo dainuoti „Pasėjau linelius ant pylimo"... liepdamas man tą dainelę išmokti. Šiaip Balio dainuojant niekad negirdėjau; kartais tik kokias kaimo dainuškas parecituodavo.

Kartą, neatsimenu vėl kodėl be mamos, atsidūrėm keliom dienom Palangoj. Vėl du kambariukai viršuj, panašiai kaip Bugiuose. Tik man nelabai patiko vienai svetimoj vietoj miegoti, todėl Balys vakarais ilgokai prasėdėdavo su manim, matyt, laukdamas, kol apsiprasiu su aplinka. Labiausiai patikdavo mūsų vakarienės. Į restoraną Balys nevedė. Nužingsniuodavom mudu į turgų ir prisipirkdavom šviežių, masinančiai kvepiančių raugintų agurkų, rūgščios grietinės ir kaimiškos varškės. Namie tokios „mišrainės" niekad nevalgydavom, todėl, man pareiškus nustebimą, Balys pasakė, kad taip jis valgė būdamas mažas, ir, žinia, šis patiekalas mums virsdavo tikra puota.

Rytais eidavom jūron pasiplukdyti. Būdavo, brenda Balys į gilumą, laikydamas mane už rankos — aš jau seniai nebesiekiu kojomis dugno, sūrios bangos verčiasi per galvą, baimė prisimurdyti didžiulė, ta-

čiau savotiškas išdidumas neleidžia pasiduoti... Kai stačiam Baliui bangos jau ritosi per galvą, tada jis mane paleisdavo, atsitraukdavo ir — liepdavo plaukti... Bet Baltija — tai ne Venta: švelni, lygi, skaidri... Jūra, ypač įsibangavusi, ir vilioja, ir baugina. Joje nepaišdykausi, neatsigulsi ant nugaros, kaip Balys mėgdavo Ventoje, nepaplūduriuosi, lengvos srovės nešamas... Čionai reikėjo visas jėgas sukaupti ir bent porą metrų visom keturiom kapstytis. Baltijoje, manau, Balys mane išmokė pažinti vandenį, suprasti bangų galybę ir nepervertinti pasitikėjimą savom jėgom. Jis vandens nebijojo, tačiau niekad nebandė lengvabūdiškai jame išdaigauti.

O išdaigininkų Palangoj buvo nemaža, ir labai įdomu būdavo į juos žiūrėti. Įstrigo atmintyje narsuolių šokinėjimas nuo Palangos garsiojo tilto (tada jis man atrodė toks aukštas, kaip Eifelio bokštas). Ir ne bet koks šokinėjimas, oi, ne... Ar tik ne pats ministras Dovas Zaunius atsinešdavo krūvą lėkščių, po vieną jas išlaidydavo dugnan, ir tada plast nuo tilto. Pasinėręs, visas lėkštes surinkdavo ir, kaip jūrų dievaitis, žiūrovams plojant, iškildavo paviršiun. Balys nuo tilto niekad nešoko, ir man tai liko atmintyje kaip prasminga pamoka: tinkamai nepasiruošęs sutikti pavojų, geriau snapo ten ir nekišk...

Tiesa, kartą Palangoj lyg ir „įkišom snapą“, visai nejučiom. Balys įsiprašė žvejų paimti drauge mudu jūron tinklų traukti. Baltija buvo rami, saulė pamažu slėpėsi Švedijos krantuose, atrodė, bus smagus pasiplaukiojimas. Nežinia iš kur staiga pustelėjo vėjelis, jūra pradėjo liūliuoti, o netrukus ir visai tikrai, kaip dera Baltijai, įsibanguoti. Žvejai sunerimo, laivelis nebuvo iš didžiųjų ar stipriųjų, — ypač kad dar tokie „niekam tikę“ miesčionys iš paties Kauno jame tūno... Liepė gerai įsikibti į laivo briauną ir tvirtai

laikytis, kad ko gero bangos mūsų iš laivo neišristų. Balys, atrodo, žvejais pasitikėjo, jokios baimės neparodė, o vėjo gūsiams prašvilpus, dargi padėjo tinklus traukti, kuriuose spurdėjo dienos laimikis. Grįžtant krantan, jis smagiai su žvejais šnekučiavo, beveik įkyriai klausinėdamas žvejų terminologijos, vėjų krypčių pavadinimų, žuvies gaudymo būdų ir dar visokių tik pajūrio gyventojams težinomų gudrybių.

Mano atmintyje Balys visada lengvai sugebėdavo bendrauti su paprastais amatininkais, darbininkais, kaimiečiais, kurie, atrodo, jame pajusdavo savą, ne „ponišką dūšią" ir nesivaržydami atsiverdavo.

Kartais Bugiuose Balys išeidavo su darbininkais į laukus padirbėti. Man rodos, eidavo tada, kai prireikdavo talkos: prieš lietų skubiai šieną suvežti, padraikas sugrėbstyti, rugiapiūtėje gubas sustatinėti; arba pakeisti dienos rutiną, atsikvėpti nuo rašymo, prajudinti sustingusius raumenis. O gal kartais ir pasijusdavo nepatogiai prieš Bugių šeimininkus, kurių visas gyvenimas sukosi apie ūkį, ir gal jie kreivai pažiūrėdavo į vis prie raštų susigūžusį keistuolį... Kadangi Balys tuos laukų darbus tedirbo retkarčiais, jam nereikėjo taupyti fizinių jėgų sekančiai dienai, todėl puldavo visu smarkumu. Jei grėbdavo, tai grėbdavo už du, jei kraudavo vežimą, tai mynėja suprakaitavusi skeryčiojosi, visa paskendusi šiene, nespėdama jo trigubų šakių priimti. Darbininkams nelabai patikdavo Balio tokia talka: visi turėdavo pasispausti, kad lygiomis paspėtų. Šiaipgi jis buvo tikrai kaimiečių mėgiamas, nes kiekvienam rasdavo nuoširdų žodį, „nesididžiuodavo", kaip apie jį sakydavo darbininkai. Tais laikais dar buvo užsilikęs paprotys „ponams" į ranką bučiuoti. Oi, kaip Balys to neapkentė! Jei jau kas lenksis prie jo rankos, tai jis tiesiog pasipurtydamas atsitraukdavo, taip jam tas mostas koktus buvo.

Anksčiau, kai buvau dar visai maža, per Žolinę paprastai būdavo Bugiuose pabaigtuvės — linksmavakaris. Pievoje, prieš namus, šoko talkininkai, griežiant pasiutpolkes senovišku patefonu. Man tada neleisdavo kartu būti, nebent pusvalandį pažiopsoti... maži vaikai privalėjo savo laiku, nežiūrint kokios nepaprastos linksmybės už langų vykdavo, visam pasauliui „labos nakties“ palinkėti. Bet kur tu, žmogau, nors ir visai mažas, miegosi, kai čia pat toks dūkimas siautėjo! Karčiai tada išgyvendavau savo nedalią, besiklausydama taip viliojančio visų subuvimo... Ypač nelaiminga buvau, kai vieną rytą, po tokio linksmavakario, sužinojau — Balys šokdino Barbę, apvalią ir balsingą Bugių virėją! O šokdino ją visu savo aukštaitišku temperamentu — pasiutpolkę kratytinę. Kiek apie tai kalbų buvo virtuvėje, kokia Barbė buvo laiminga! Gal ir kitas merginas pašokdino, tačiau Barbė buvo visų garsingiausia, gyviausia, berods ir negražiausia, todėl tikriausiai ją visi ir traukė per dantį... aišku, linksmai, patenkinti, kad Balys kartu su visais dūko.

Žiemos metu senelis Daugirdas eidavo medžioti. Dažnai mudu su Baliu ir visi šunys jį lydėdavome. Nors Bugiuose buvo keli medžiokliniai šautuvai, Balys šautuvo į rankas neėmė, tik palaikydavo seneliui draugystę, tikriausiai, bent mano įsitikinimu, ir šaudyti nemokėjo.

Žuvauti Balys taip pat nežuvavo. Tik vokietmečiu bene 1942 metais parsinešė namo dvi bambukines meškeres ir pakelį vokiškų blizgių. Prasitarė, kad mudu abu eisime į Nerį laimės pabandyti. Deja, tos meškerės niekad nebuvo panaudotos. Jos ir negalėjo savo paskirties atlikti, nes daug priedų tikram meškeriojimui trūko, ypač būtiniausio dalyko — valo... Iš to sprendžiu, kad Balys nelabai šiame mene įgudęs buvo

ir tikriausiai tas bambukines įsigijo kokio nors impulso pagautas.

Užtai laiveliu irstytis jam buvo didelis malonumas. Ventoj ar Nemune, išvažiavus, kaip mes sakydavom, „į gamtą“, žiūrėk, Balys jau susiranda valtį ir nekartą, mane įlaipdinęs, mokė irkluoti.

Labiausiai iš visų sportų, atrodo, Balys domėjosi europiniu futbolu ir iš dalies krepšiniu. Gyvendamas Kaune, nuolat žingsniuodavo Ąžuolynu į sporto aikštę futbolo rungtynių pasižiūrėti. Retkarčiais ir mane pasikviesdavo, tačiau dažniausiai jį lydėdavo kas nors iš teatralų ar rašytojų. Bene nuolatinis jo palydovas buvo dar jaunas, bet Balio mėgiamas Antanas Rūkas. Rungtynių metu Balys įdėmiai sekdavo žaidimą, gyvai reaguodavo ir komentuodavo.

Mėgo ir slidinėjimą. Turėjo nepaprastai ilgas, siauras suomiškas slides. Vos Kauno miestas apsidengia sniegu, Balys jau kviečia mamą ir mane į Ąžuolyną. Pirmoji mano kelionė, pamenu, buvo siaubinga. Balys lygiai, ritmingai, milžino žingsniais pasileido į priekį. Mama, pratusi, skubėjo neatsilikti. O man: viena koja į dešinę, kita — į kairę, rankos makaluojasi kaip pagedęs malūnas, o nosis — amžinai sniege... Nenorom ir ašaros atsirado, ir pagieža visam pasauliui, ypač Baliui, kuris jau kažin kur toli buvo nukeliavęs... Kauno Ąžuolynas — tai ne paprastas parkelis, tai neperžengiama giria, kurioj galima amžiams pasimesti ir jau niekad namo nebegrįžti!

Nuo to sykio Balys ilgokai manęs slidinėti nebekvietė; murdydavomės sniege su prof. Studeraus dukterimi Heidi, ir to mums užteko. Vėliau, jau labiau įgudus ir pripratus prie slidinėjimo sporto, buvo smagu nepasiduoti Balio provėžoms ir šmaikščiojant apie Kauno tunelį, vaizduotis Alpių viršūnių nugalėtojais.

Kartą į Bugius buvo atvažiavę Zauniai: Dovas Zaunius, tuometinis Užsienio reikalų ministras, ir jo žmona Vincė Jonuškaitė — žymioji mūsų operos solistė. Buvo gražiai prisnigę, tad visi slidėmis keliavome po apylinkes. Atsimenu, senelis ir arkliuką duodavo — oi, smagu būdavo už virvės įsikibus paskui roges šliuožti!

Dovas Zaunius kartą pakvietė mus į Birštono apylinkes laidyti bumerangų. Tai buvo nauja, nematyta pramoga, ir vienas bumerangas atsirado mūsų namuose. Kurį laiką mudu su Baliu entuziastingai jį mėtėm, bet, matyt, ilgainiui šis žaidimas pabodo, bumerangas kažkur pasimetė.

Kad Balys buvo alpinistas — žinojau ir ne kartą su jo alpinistine lazda žaidžiau, deja, su juo po kalnus pasikarstyti neteko, nors daug apie tai svajojome. Karas sugriovė visus planus ir šviesias viltis.

Šachmatai buvo įdomi Balio bendravimo priemonė su draugais. Koks skirtingas buvo ano meto žmonių socialinis bendravimas, lyginant su dabartiniu, ypač šių dienų Amerikos!... Vietoj įprastinės čionykštės taurelės, Balys savo svečiui bematant pasiūlydavo: „sulošiam partiją“. Kiek atsimenu, Krėvei ir Rimkai net nesiūlydavo: vos jų kuriam pro duris įžengus, žiūrėk, Balys, tik pasisveikinęs, jau ir dėsto figūras ant lentos. Su Rimka juodu visad be triukšmo žaidimą užbaigdavo, tačiau su Krėve dažnai įvykdavo tragikomedija. Ar Krėvė buvo labiau išsiblaškęs, ar dzūkiško temperamento vedamas neišturėdavo ir gal truputį „sukdavo“, tik visad buvo aišku: jei belošiant Krėvė uždainuodavo savo tokiu bespalviu ir šiek tiek girgždančiu balseliu „Lakštingalėlę“, tai netrukus Balys atsistodavo ir viena ranka nubraukdavo visas figūras nuo lentos. Žinokis — partija buvo neteisingai lošiama, ir ją tekdavo negarbingai nutraukti. Krėvė

dar bandydavo aiškintis bei teisintis, tačiau Balys visai nekreipdamas dėmesio, sudėdavo šachmatus į dėžę ir pradėdavo visai kita tema pokalbį, į kurį abu intensyviai įsijungdavo, šachmatinį incidentą palikę nuošaly, lyg visai jo nebūta...

Kortom Balys lošė tik Bugiuose, kada ilgi žiemos vakarai prie žibalinės lempos tapdavo įkyriai nuobodūs. Žiemos švenčių metu apsilankydavo Viekšnių klebonas, kaimynas Slonskis, dar vienas kitas, taip pat sau vietos nerasdamas... Tada susėsdavo prie staliuko ir pildavo vintą ar preferansą iki paryčių.

Balys buvo geras matematikas, daug jis man padėjo prie uždavinių, ypač kai gavau aritmetikos pataisą antroje rengiamoje klasėje. Vasaros atostogų metu jis reguliariai kasdien su manim aritmetikos uždavinius spręsdavo. Buvo labai kantrus ir aiškindavo tiksliai, ramiai, suprantamai.

Mokė jis mane ir šachmatų meno, bet anuomet man labiau rūpėjo nubėgti pažiūrėti, ar viščiukai jau išsiperėjo, ar ančiukai prūde murkdosi... Truputį per anksti jis bandė mane savo šachmatine aistra apkrėsti.

Atrodo, kad Balys pradėjo kreipti didesnį dėmesį į lietuvių kalbos tartį bendraudamas su prof. Pr. Skardžiumi, kuris kalbos atžvilgiu peržiūrėdavo jo dramas. Berods jau Vilniuje buvau gerokai nustebusi, kai Balys ėmė mano tarmiškumą „gaudyti“ (nors pats gerokai aukštaičiavo). Pamenu, kartą pričiupo už žodį „spinta“. Visad ir jis, ir aš sakydavom „spynta“, staiga jam mano „spynta“ nebepatiko, ir jis ėmė aiškinti apie balsių ilgumą ir tarties grynumą.

Kartą į Bugius buvo atvažiavęs prof. Ignas Jonynas, kurio pomėgis buvo augalai, gėlės, medžiai, ir mus visus uždegė obelų skiepijimu. Jis tikrai buvo šios srities žinovas ir daug obelų pagerino, o vieną nau-

ją rūšį pavadino Bugių šeimininko Kazimiero Daugirdo vardu. Jam išvažiavus, mudu su Baliu kokią savaitę aistringai skiepijom visas lauko obelaites sodybos apylinkės pagrioviuose ir pakelėse. Ir čia Balys, kaip ir visuose darbuose, buvo tikslus, rūpestingas, mintrus.

Kai Balys rašė „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus", dažnai mane pasišaukdavo, paskaitydavo ištraukas ir stebėdavo mano reagavimą. Jis planavo parašyti ir antrą dalį, kurioje Jonis Mažrimukas būtų nusidanginęs iki Maskvos ir, be abejo, įvairių nuotykių praturtintas, grįžtų į gimtuosius Bugius. Deja, kažkodėl Balys niekad prie Jonio nebesugrįžo. Atrodo, pasinėrė draminėn kūrybon ir gal šį lengvesnio pobūdžio apsakymą atidėliojo laisvesniam momentui.

„Aitvaro Teisėjo" rašymą mažai teprisimenu, tačiau visas roles mokėjau mintinai, ir dažnai su draugais, o taip pat ir pirmoje gimnazijos klasėje (režisavo Fedotas Sipavičius) vaidinome ištraukas.

Bene 1940 metais, kai mama pirmoji išvažiavo Vilniun perimti gimnazijos, mudu su Baliu kurį laiką dar gyvenom Kaune. Tada teko man daugiau rūpintis namais ir tvarkyti kambarius. Kartą jo kabinete radau pilną šiukšlių krepšį suplėšytų rašinių. Jau buvau juos beišmetanti, tik akys užklydo už nuostabaus eiliavimo. Pasirodo, tai buvo „Eugenijaus Onegino" vertimas. Kodėl Balys jį sudraskęs išmetė, nežinau. Ir nežinau, ar šį darbą tęsė. Nedrįsau jam pasakyti apie savo radinį, tik prisimenu, kad viską persirašiau. Berods, išversta nebuvo daug, bet mane jo vertimas nepaprastai paveikė. Tada pradėjau tikrai įsisąmoninti, kad Balys yra didelis poetas.

Dar Kaune, paaugle būdama, įsigeidžiau išsirašyti žurnalą ar laikraštį būtinai savo vardu. Namuose Balys gaudavo, regis, visą lietuvišką spaudą, gal todėl ir man pasinorėjo ką nors grynai sau išsirašyti,

nes iš „Vyturio“ amžiaus jau buvau išaugusi. Kai pasakiau Baliui, jis ilgokai galvojo, rodos, ir su mama tarėsi, galop nusprendė, kad žurnalas „Kultūra“ bus tinkamiausias, nes ten spausdinami įvairių temų straipsniai, ypač stipri teatrą liečianti kritika, kuri turėtų mane sudominti. Jis pats man tą „Kultūrą“ užsakė ir dargi, pirmam numeriui atėjus, parodė Rūko recenziją apie vieną spektaklį sakydamas, kad iš jo gali išaugti pastabus kritikas.

Balys griežtai skyrė kūrėjus literatus nuo žurnalistų, ypatingai pabrėždamas, kad jaunas žmogus, pradedantis rašyti, jokiu būdu neturįs mestis į žurnalizmą, nes laikraštinis rašymas kenkia bei gadina stilių. Laikraštis turi savo specifinių reikalavimų, todėl jaunam literatui periodinėje spaudoje dalyvaujant sunku susidaryti savo literatūrinį veidą bei išsiugdyti savitą formą.

Visiems krisdavo akysna Balio „nepaprasta“ apranga. Manęs ji nestebino: sportiška, nevaržanti, gal net perdaug pilka. Balys tikrai nemėgo jokių išorinių papuošalų, medalių, net ir vėliavėlių prie automobilių. Tačiau ruošiantis kelionėn su Krėve po Vilniaus kraštą ir Lenkiją, atnešė man gabalą medžiagos ir paprašė pasiūti automobilistų klūbo vėliavėlę, kurioje turėjo būti įtalpinta ir mūsų trispalvė. Sakė, tiems ponams lenkams reikia parodyti, kas mes esam. Su siuvimu buvo tikra bėda, nes siūti nemokėjau, tad šiokią tokią vėliavėlę teko jau ir su Balio pagalba išraizgyti. Nebuvo ji vykusi, bet savo tikslą pasiekė — įvažiavus Lenkijon, visi vadino mus „vojevodomis“ ir pagarbiai kėlė kepures.

Su Baliu bičiuliavausi daugiausia Bugiuose. Kaune, o vėliau Vilniuje rečiau taip artimai bendravome — atskyrė kiekvieną supantis savitas pasaulis. Kartais Kaune po pamokų, iš anksto pakviesta, užsukdavau

į kavinę, kurioje susipažinau su eile teatralų ir rašytojų, šiaip mūsų namuose nebuvojančių. Tais laikais aistringai rinkau autografus, tad Balys čia pat visiems kavą begeriantiems liepdavo mano knygutėn pasirašyti.

Didelį įspūdį bei džiaugsmą Balys suteikė po tarpklasinių egzaminų, pakvietęs mane su artimiausiomis draugėmis į itališkų ledų kavinę, kurioje jo sąskaiton prisikirtom bene keturgubas porcijas „už egzaminus". Jisai buvo kartu, tik sėdėjo prie kito staliuko su neprisimenamu bičiuliu, specialiai dėl mūsų ten atėjęs.

Lietuvių literatūrą Kauno III-je gimnazijoje mums dėstė Salomėja Nėris. Ėjome lietuvių klasikus. Kai pradėjome Krėvę, S. Nėris iššaukė mane ir paprašė, kad papasakočiau apie rašytoją, kaip apie žmogų, nes žinanti, jog jį pažįstu ir jis dažnai mūsų namuose lankosi. Lankosi, tai lankosi, ir aš pas jį ne kartą su tėvais esu buvusi, tačiau ką apie kasdien matomą žmogų gali pasakyti? Juo labiau, kad jis toks savas, paprastas, įprastas, į kurį beveik jokio dėmesio nekreipiau, savo vaikiškam pasauly paskendus. Mano atsakymas buvo klasiškas: „Galiu tik tiek pasakyti, kad man jo kaliošai permaži..."

Dabar, be abejo, nežmoniškai gaila, kad augdama tarp žymių žmonių priimdavau juos kaip gerą dėdę ar tetą, kurie priklausė mūsų gyvenimui neatskiriama dalimi. Todėl ir nesidomėjau jų kalbomis nei įpročiais; tada man rūpėjo kiemo draugai, kurie buvo labai svarbūs visokiems sąmokslams, užpuldinėjant kaimyninių gatvių padaužas...

Tik vėliau, daug vėliau, kai persikėlėm Vilniun, pradėjo man sąmoningai aiškėti kokie nepaprasti žmonės buvo mūsų šeimos draugai bei lankytojai. Atmintyje apie juos išliko tik nuotrupos, tik kai kurios smulkmenos, be apipavidalinto vaizdo...

Kartą į Kauną buvo atvažiavęs Jurgis Baltrušaitis. Balys mane nusivedė į Metropolio viešbutį jo aplankyti. Nors žemesnės klasės gimnazistė, bet jau supratau, kad Baltrušaitis — didelis žmogus, todėl su domesiu Balį nulydėjau. Ką jiedu kalbėjo — neatsimenu, liko tik nepaprastai ramios, nuoširdžios dviejų vyrų draugystės nuotrupa.

Po kelių metų Baltrušaitis su žmona vėl buvo Kaune ir ruošėsi išvažiuoti Paryžiun. Balys užsispyrė, kad jiems nuneščiau kažkokią knygą ir perduočiau nuo jo linkėjimų. Buvau paauglė, tad nedrąsu vienai eiti, be to, puikiai žinojau: Balys šį reikalą pats gali atlikti. Jutau, kad jis mane stumte stumia atnaujinti pažintį, kurios tikrai drovėjausi. Dėl to drovumo nieko doro neišėjo — knygą nunešiau, perdaviau linkėjimus ir — tyla. Abu Baltrušaičiai mane pasisodinę kalbina, o aš tik „taip“ arba „ne“... Pykau tada ant Balio, kam jis mane prievartauja. Kai grįžau namo, Balys atsivertė Baltrušaičio eilėraščių pluoštą, kelis man paskaitė ir ištarė, kad tai tikrai didelis poetas.

Be Krėvės, Rimkos, Karsavino, Biržiškų ir kt. dažnokai Kaune pas mus lankydavosi prof. Šilkarskis ir rašytojas Ignas Šeinius, kuris vienu metu pas mus gyveno. Nors Šilkarskį Balys tikriausiai mėgo, tačiau atrodė, jam buvo gana nuobodu jo klausytis, nes pasižymėjo plepumu ir kalbą suko Baliui neįdomiomis temomis. Kartą, Šilkarskiui atvėrus kiemo vartelius, Balys užsidarė savo kabinete ir pareiškė, kad jo nėra, nebuvo ir nebus... — žinokitės! Tada Šilkarskį turėjo užimti mama, o aš galvojau, ar Balys ištvers tiek valandų užsidaręs. Atrodo, kad ištvėrė. Erzino Balį ir visoki Šilkarskio išsigalvojimai apie dietas. Vienu metu jis bandė Balį įtikinti, kad reikia valgyti tik rūgščius kopūstus. Kai jis pas mus pietavo, aišku, teko jam tuos kopūstus specialiai paruošti. Jutau, kad Balys vos

laikėsi, galutinai nesubadikavęs profesoriaus. Šiaip jiedu darniai pabendraudavo.

Šeinius taip pat turėjo daug savotiškų įpročių bei keistenybių, nelabai Baliui patinkančių. Kai gyveno pas mus, panoro prižiūrėti kambarines gėles, vis iš kažkur atsinešęs pelenų maišydavo su žeme vazonuose. Nuo to gėlės nepagerėjo, net gerokai sublogo, o Baliui toks svečio užsiiminėjimas, kiek supratau, atrodė keistas ir beprasmis. Tačiau kai Šeiniui grėsė pavojus, Balys jam padėjo ir, regis, net rizikavo savo kailiu.

Pas Balį dažnai užsukdavo vargani studentai, ieškodami darbo mokslui užsimokėti ar pragyventi. Kartą atėjo labai kuklus, simpatiškas, sulysęs ir pabalęs jaunutėlis žmogelis. Nedrąsus, vos žodį pratarti galįs... Balys pasikvietė į kabinetą, tad jųdviejų kalbos negirdėjau. Tik studentui išėjus Balys išskėtė rankas ir tarė:

— Ką aš galiu padaryti? Gabus jaunuolis, veržiasi į mokslus, o aš tų darbų neturiu ir nedalinu... —Tada jis tikrai tą dalyką skaudžiai širdin paėmė.

Savo namų biblioteka mielai leido naudotis visiems, išdrįsusiems knygų paprašyti. Tik man būdavo nuostabu, kad atėję jauni žmonės tokie baimingi, tokie nedrąsūs... Argi jie bijo mano Balio? Juk jis toks geras vaikams, mano draugams, studentams... Tada nežinojau, kad universitete jį visi gerbė ir kiek prisibijojo „rūsčios" išorinės išraiškos. Tačiau, išeidami su knygom, tie jaunuoliai jau laisvai šypsojosi, ir jų akyse tviskėjo laimingi žiburėliai.

Nemažai Balys gaudavo pradedančių rašyti pirmuosius bandymus. Jis atidžiai perskaitydavo, kartais ir mano nuomonės atsiklausdavo, jei tai buvo vaikų literatūra. Kartą užėjo mūsų gimnazijos vyriausios klasės mokinys, kuris mums, pirmokėm, atrodė išdidus

ir „įsivaizdinantis“. Todėl mudviem su drauge baisiai parūpo, ką Balys apie jį pasakys (žinojom, jog atėjo kalbėtis apie poeziją). Pro durų plyšelį stebėjom išeinantį įkaitusį ir susikaupusį gimnazistą. Paskiau lyg tarp kitko paklausėm, ko jis čia buvęs, ir Balys prasitarė: „Iš jo gali išaugti geras poetas“. Tai buvo Eduardas Mieželaitis. Balys visada stengėsi jauniems rašytojams padėti, bet, jei spėjo, iš kurio nieko gero nebus, mums nieko ir nesakydavo. Minėdavo tik daugiau žadančius ir visada jais džiaugdavosi.

Kazys Boruta, atrodo, Baliui buvo labai artimas. Jų vidinis bendravimas buvo intensyvus, ir jie vienas kitą ne tik gerbė, bet ir giliai suprato. Nepamenu, ar dažnai Boruta užeidavo, berods, tik Vilniuj jį įsidėmėjau. Jo sąmojis ir aštrus žodžio kirtis dažnai prilygdavo Baliui, ir tai man savotiškai patikdavo, — tokia kalba skyrėsi nuo kitų apsilankiusiųjų. Jeigu Putinas nespėdavo sumėtyti taiklaus atsako į Balio sviestą frazę, jei Viktoras Biržiška buvo pervirškalbus, o jo brolis Vaclovas ar Rimka labai ramiai, lyg tyčiomis ją nuleisdavo negirdomis, tai Borutos žaibiškas atkirtis buvo trumpas, sąmojingas, prasmingas.

Kartą keliavome į Alytų: Balys, Boruta, Kazys Jakubėnas ir aš. Tyliai užklausiau Balio, kas tie du vyrai, jis burbtelėjo: „Poetai. Prie kiekvienos valdžios sėdėję kalėjime...“ Kelionės metu Boruta pasakojo apie sumanytą „Baltaragio malūną“, o Jakubėnas gąsdino mane, kad Pinčukas, nuo malūno atskridęs, dabar laukia po tiltu — Borutai atkeršyti.

Nakvojom Alytuje, dr. Petrovo namuose. Apačioje buvo kelių lovų ligoninė, viršuje jo butas. Naktį daktaras turėjo klykiančią gimdyvę, kuri ypatingai klaikiai rėkė, grasindama savo vyrui už visą tos nakties kančią...

Per pusryčius dr. Petrovas atsiprašinėjo už naktinį triukšmą, nes miegoti tikrai buvo neįmanoma. Balys buvo didžiai susinervinęs, sakėsi ir ausis bandęs užsikišti, ir į pušyną buvo išėjęs — to riksmo negalėjęs pakelti. Nuolaidžiau į tai žiūrėjo Boruta, berods, išsireiškęs, kad tas įvykis — žmogaus gyvenimo dalis. Jakubėno komentarų neatsimenu, rodos, jis tik šypsojosi, o man tada jau įstrigo „prie visų valdžių kalėjime sėdėjusių" pažiūra į gyvenimą ir daug pakantresnis įvykio priėmimas.

Balys greit visus mus sukraustė į automobilį, esą nors šeimininkai begaliniai malonūs ir vaišingi, tačiau nakties prisiminimas jį persekioja ir jis norįs ko greičiau to siaubo atsikratyti.

Nors Cvirka jaunesnis, tačiau karštas ir liežuvingas, su juo Balys irgi pasižodžiuodavo; nežiūrint skirtingų pažiūrų, atrodo, Baliui savotiškai patiko Cvirkos aistra literatūrai ir neabejotini rašytojo gabumai. Vilniuje, nors buvau dar gimnazistė, Cvirkai paprašius, Balys leido su juo pasivaikščioti. Nusivedė į restoraną „Po laivu", tik prieš įeinant liepė nusiimti gimnazistišką kepurę (ją paslėpė savo kišenėje). Kalbėjome apie poeziją ir literatūrą, gal ir apie teatrą. Cvirka buvo džentelmeniškas, visai nelietė tuomet jau aštrios politikos ir ideologijos dalykų.

Dabar man gerokai aišku: Balys norėjo, kad bendraučiau su talentingais žmonėmis, gal būt, kad ir susipažinčiau su įvairių pakraipų ir įsitikinimų lietuviais, lyg laukdamas, kad pati susikurčiau savo ideologiją bei gyvenimo filosofiją.

Paaugusi žinojau, kad „už namų" Balys kartais su teatralais įsisiautėdavo, paūždavo ir visokių išdaigų pridarydavo. Ypač jei sueidavo su Binkiu, rež. Juknevičium ir panašiais pokštininkais. Mamai esant na-

muose, Balys retai perviršįsilinksmindavo, ypač Juknevičius jos prisibijojo... Tad kai mama pirmoji išvažiavo į Vilnių, o Balys, Sandra, Julytė Putvytės ir visai jauna tarnaitė Barbė likom dar namie, teatralai, regis, tuomet vengę suėjimų kavinėse, vis dažniau pas mus susiburdavo. Bohemiška nuotaika buvo pakili, tik ji, atrodo, tapo kiek nervinga, nes karo grėsmė jau čia pat kabojo. Juknevičius, Algirdas Jakševičius, Antanas Rūkas ir dar kiti buvo bene nuolatiniai svečiai.

Juknevičius pasižymėjo išdaigom — rytą rasdavom iš daržo išrautą buroką, apkaišytą gėlėm ir pakabintą ties mūsų durim. Balio kambarys būdavo paverčiamas scena: visokiom daržovėm išdekoruotas, įmantriom, čia pat sukurtom butaforijom išpuoštas... Triukšmo buvo daug, ir kartais tekdavo mūsų miegamojo duris kėdėm užbarikaduoti ir prašyti Jakševičiaus, kad būtų mūsų „angelu sargu" ir neleistų įsilinksminusiems mūsų gimnazistiško miego trukdyti. Bet tai truko neilgai; greit visi paniuro, lyg neviltingai laukdami neaiškaus rytojaus. Vis dažniau pas Balį užsukdavo nuostabusis Juzukas (dr. Nemeikša), jo sesuo Marytė — nepamirštamoji visų globėja; atsirado tikrų draugų, kurie bandė ištraukti Balį iš „juodosios melancholijos". Bet jau tada, iš tolimos perspektyvos žiūrint, Balys jautė šuoliais artėjančią nelaimę, nors kuriam laikui jį šiek tiek praskaidrino persikėlimas Vilniun.

Kartą paklausiau Balio kaip poetai kuria. Sakau, rašant, pavyzdžiui, apie gamtą, gal būt, tikriausiai geras eilėraštis išeina, kuriant jį pačioje gamtoje, nelyginant tapytojui viską čia pat matant. Balys tą mano samprotavimą paneigė. Jis papasakojo apie rašytojo „atgaminamą atmintį". Esą, surinkti gamtoje įspūdžiai turi įstrigti mintyse, tačiau eilėraščiui reikia jų „susigu-

lėjimo“, kuriuos vėliau poetas atrenka ir meno būdu išreiškia.

Salomėja Nėris kartą davė klasei parašyti po eilėraštį. Nors šiaip man visokie „dzinguliukai“ be vargo susirimuodavo, tačiau šį sykį reikėjo tikrą eilėraštį parašyti! Rašiau tada, kad norėčiau būti laisva kaip paukštis, aukštai skraidyti ir „turėti šone sparnus“. Dėl visa ko parodžiau savo kūrinį Baliui. Balys man pastebėjo, kad „turėti šone sparnus“ skamba prozaiškai, nesuteikia estetinio — poetinio vaizdo. Čia pat išbraukė žodį „šone“ir įrašė „lakius sparnus“. Eilėraštis ta viena mažyte pataisa iš karto suplasnojo! Daugiau nieko netaisė, sakė, kad jo didesnis įsikišimas į man skirtą uždavinį nebūtų etiškas prieš visą klasę.

Kol buvau maža, į teatrą tik retkarčiais mane nusivesdavo, tačiau nuo pat gimimo jis man buvo artimas, nuostabus, maginantis. Žemuogių gatvėj mano kambarys buvo šalia valgomojo, kuriame iki paryčių Balys su Andrium (ir Oleką-Žilinską vadinau vardu) aptarinėjo spektaklius. Kur tu, žmogau, aštuntą valandą įsimurdęs lovoje miegosi, kai už durų tokie fantastiški pokalbiai vyksta?.. Prisitraukdavau apklotą prie durų, o tos durys anais laikais vis visokiais plyšeliais turtingos būdavo, ir įsistebeilydavau į tuos du milžinus. Ak, koks Andrius buvo žavus! Iki skausmo vaizdavausi jį įsimylėjusi... Konkrečiai ką jiedu kalbėdavo, deja, neprisimenu. Tik vis teatras ir teatras... matyt, nuo to ir prasidėjo mūsų vaikiški naminiai spektakliai, o žodį „mizanscena“ jau aiškinau draugams, nepriaugusi nė dešimties metų amžiaus.

Kartą, grįždami iš mūsų išvykos į Pažaislį, pamatėme dūmų kamuolius virš Kauno. Balys staiga pralinksmėjo ir žinovo balsu pranešė: dega teatras! Man gi atrodė taip baisu, kad teatras dega, ir išpūtusi akis negalėjau suprasti, kodėl Balys ta nelaime lyg džiaugia-

si... Tik vėliau nugirdau, kad labai gerai atsitiko, jog sudegė dalis dekoracijų ir kitų pasenusių reikmenų. Atseit, dabar valdžia tai tikrai pasirūpins teatro pagerinimu, atstatymu, duos daugiau lėšų meno reikalams — teatras atsigaivins! Mano akyse tos dienos didvyris buvo Andrius Oleka-Žilinskas, kurį po kelių dienų pamačiau šlubuojantį — sužeistą, begesinant gaisrą...

Vaikiški spektakliai mūsų bute ir kieme vykdavo beveik kasdien. Be teatro net ir Bugiuose neapsieidavau. Su draugais piemenimis vaidindavome, kurdavome, kartais ir žiūrovų susikviesdavome. Vaidinome beveik visus vaidinimėlius, spausdintus „Vytury", išknisom Sofijos Čiurlionienės pamokslėlį apie melavimą, o pritrūkus medžiagos, atsirado Balio „Keturi metų laikai", kuriuos visiems bugiškiam ir kaimynam suvaidinom svirno prieangyje.

Per Tris Karalius, vėl Bugiuose, nutarėm apeiti kaimynus, aišku, karališkai apsirengę. Tik kaip juos pasveikinti? Nepamenu, ar prašiau Balio, ar jis pats sumanęs čia pat mums pakišo posmelį:

Trys karaliai daugel metų
Po pasaulį vaikšto platų.
Kur užeina, kur sustoja, —
Ten širdis linksmiau plasnoja.
Štai ir jums jie tiesia ranką —
Tegu laimė jus atlanko!

Kaune, vėl pritrūkus mūsų scenai medžiagos, Balys pakišo Petliuko „Neatmezgamą mazgą"... Žinia, ir jis buvo suvaidintas.

Marytė Nemeikšaitė nuo pat mažens mane pratino į visuomeninį darbą. Buvau įtraukta į jos redaguojamo vaikų žurnalo „Vyturio" „bendradarbių" gretas. To neužteko. Žemuogių gatvės kiemo vaikų tarpe nutarėme leisti savo laikraštėlį. Tik sunkiai sekėsi

parinkti tam leidiniui pavadinimą. Vėl užkabinau Balį. Kiek pagalvojęs pasiūlė — „Sidabrinis lietus". Vardas buvo mūsų džiaugsmingai priimtas, ir keletą mėnesių Žemuogių gatvės laikraštis buvo ranka „spausdinamas".

Išvykus Andriui Olekai-Žilinskui į Ameriką, teatriniai pokalbiai mūsų namuose kiek aprimo, iki atsirado Algirdas Jakševičius. Balys jį mėgo, jo talentą didžiai vertino. Atrodo, Balys sąmoningai mane pakviesdavo, atsilankius Algirdui, kamputy pasėdėti ir pasiklausyti diskusijų teatrinėmis temomis.

Bene trečioje gimnazijos klasėje buvo mokiniams paskelbtas dailiojo skaitymo konkursas. Kažkokiu būdu į finalą patekome mudvi su Sandra Putvyte, kuri tuo metu pas mus gyveno.

Abi to konkurso bijojome, tačiau viduje, ašku, norėjome ir laimėti. Apsiguodėm Baliui. Balys tuoj už telefono ragelio — skambina Algirdui, prašo padėti mergaitėms... Vargšas Algirdas! Kiek jis prakaitavo ir stengėsi! Ir kaip įdomiai aiškino potekstes, kaip nuoširdžiai su mumis dirbo... O mudvi — paauglės gimnazistės, susižavėjusios šiuo nuostabiu aktorium ir režisierium, tiek jau varžėmės, tokios jau drovios buvom, kad jam, vargšeliui, visiškai nepavyko savo uždavinio atlikti. Konkurso nė viena nelaimėjom.

Filosofijos mokytojas Petras Ąžuolas, tartum netilpo vien tik to mokslo pradmenyse: Vilniaus Kunig. Birutės gimnazijoj jo iniciatyva buvo įsteigti literatūros, dramos ir šachmatininkų būreliai.

Šachmatais lošti labai mėgome, nes tai vykdavo filosofijos pamokų metu (aišku, ne visada). Ne tiek lošėme, kiek vaizdavome belošiančias, tad mokytojas, gal būt, pastebėjęs mūsų didelius sugebėjimus vaidinti, pasiūlė dramos būreliui suruošti tikrą vaidinimą. Pasiūlymą džiaugsmingai sutikome. Ilgai rinkomės

dramą, ilgai ginčijomės bei svarstėme, deja, nieko doro, kas mūsų nuotaikoms ir amžiui tiktų, neiškapstėm. Tada mokytojas kreipėsi į mane klausdamas ar negalėčiau paprašyti savo tėvą, gal jis mums padėtų?

Tai buvo 1942-ieji — sunkūs, tamsūs okupacijos metai. Karo metai. Jaunimas buvo gaudomas darbams, svetimai kariuomenei; suėmimai, susišaudymai gatvėse buvo dažni, gyvenimas nesaugus, įtemptas. 8 val. vakare buvo „Polizeistunde" — nevalia gatvėse civiliams pasirodyti. Šokiai uždrausti, linksmai dainuoti nevalia. Jaunam žmogui šių įstatymų ribose sunku buvo ištverti. Todėl žodis „vaidinimas" visiems lyg išganymas atrodė.

Balys tada buvo rūstus, dar labiau nekalbus, dar giliau pasinėręs savo pasaulin, rodos, nei matė, nei girdėjo, kas dėjosi aplink. Bet tai buvo tik kaukė. Jis matė viską, suprato ir permąstė kur kas skaudžiau už daugelį garsiakalbių mandrapypkių. Krašto būklė, jo ateitis slėgė vis juodžiau ir taip sunkias jo nuotaikas. Seniai jau nutrūko nerūpestingos šeimos išvykos į gamtą, tiesa, ir pramonių nebebuvo — Fiatas tūnojo susitraukęs garaže, kol kas dar neatimtas... Balys pėsčiom keliaudavo į Jeruzalę, su kuprine ant pečių — pas širdingus mūsų globėjus Krutulius — aprūpinti šeimą maistu... Buvo pavargęs, perjautrintas, ėmė fiziškai blogti. O čia dar kartą gestapo buvo iššaukę mamą kažkokiais gimnazijos reikalais aiškintis. Kiek tada, per tas kelias valandas, Balys prisinervino, jos belaukdamas, sunku ir atpasakoti! Dievaž, ne tik nujautė, bet jau ir žinojo, ką toji įstaiga reiškia...

Ir štai — tokiu tamsiu metu — pradedu prašyti linksmo vaidinimo. Balys išklausė mano pageidavimų, pamąstė, truputį lyg ir susiraukė, bet neprieštaravo. Tik išsireiškė, kad reikėtų surinkti visokių nuotykių, įvykių, linksmybių iš jaunų žmonių gyvenimo.

Sekančią dieną mokytojai galėjo statyti „kuolus“, dvejetus, minusus „su geležinkeliu“ — visa buvo nesvarbu. Rūpėjo kuo daugiau surinkti tų nuotykių bei įvykių. Per visas pamokas niekas nepaisė dėstomojo dalyko — užgniaužtas popierius krebždėjo atsiminimų fiksavimais.

Po pamokų dramos būrelis, susėdęs ant staliukų (Vilniuje senoviškų suolų nebuvo), peržiūrėjo surinktą medžiagą, sudėjo krūvon, patapnojo man per petį ir išlaimino pas Balį.

Jis labai rimtai išklausė, kai ką užsirašė, bet nieko nepasakė. Tik paprašė išvirti arbatos, tokios pat stiprios, kaip visada.

Po kiek laiko, rodos, nė savaitės netruko, Balys pasišaukė mane į kabinetą ir tarė: „Skaityk!“ Ką gi — vaidinimais buvo gatavas! Su dainom, šokiais, linksmais dialogais, šelmiškais pokštais. Ko norėjome, visa ir buvo! Taip gimė „Bendrabutis ties Kreivuoju Tiltu“. Jį mums režisavo tada jaunas, „Marianos kapryzuose“ debiutuojantis režisierius Jurgis Blekaitis. Su „Tiltu“ ir prasidėjo mūsų dramos studijos tikroji veikla.

Studiją sudarė mūsų mergaičių ir Vytauto — abiejų gimnazijų mokiniai. Buvome jauni ir gerokai karštakošiški, ilgai nesuvokėme, jog tame veikaliuke buvo ir gera dozė okupantui. Veikėjas mokytojas Gluosnis išsakė Balio viltis:

„...Viskam ateina galas. Atėjo galas ir Užgavėnėm. Bet nenusiminkite, mano brangieji. Ateis pavasaris, ateis gegužis. Ateis Velykos. Visiem ir viskam ateis didžioji Velykų šventė. Viskas sužaliuos, pražydės. Viskas lyg iš numirusių prisikels. Mano brangieji, prisikels, pražydės. Ir vėl gyvens, ir vėl širdžiai bus miela, miela! Prisikels, ir grįš int mus...“

Regis, to simboliško pavasario laukimas gerokai prisidėjo prie Balio kelionės Stutthofan.

Tais laikais veržte veržiausi vaidinti „Kreivojo Tilto" vaidmenis dalinome kartu su mokytoju. Blekaitis atsirado vėliau, gavęs gatavą sąstatą, ir artistų pasirinkimo neturėjo. Žinia, pati didžioji rolė teko man. Tik, deja, deja... teorinių žinių nepakanka būti net apygeriam aktoriui. Todėl nepavykus mano aktoriniam debiutui šiame spektaklyje, Balys tikrai susirūpino mano aistra teatrui. Kad aš netinku scenai, jis man nesakė, tačiau užuolankom dažnai užvesdavo temą apie teatro kritikų reikalingumą. Kartą davė paskaityti naują projektą, kurį jis svajojo įgyvendinti universitete. Tai — teatro mokykla, padalinta į du skyrius. Vienas būtų — grynai ruošimas jaunų aktorių scenai, o antras — kritikų, specialistų, teatro žinovų mokslas. Jis ypatingai prašė manęs atkreipti dėmesį į antrąjį, kuriame, kiek pamenu, tilpo kursas ir teatrinių etiudų, pažintis su scenos plonybėm, režisūra, dekoracijom ir visa kita, apie ką rašantis kritikas turi žinoti. Balys norėjo gerai paruoštų kritikų užauginti, nes tada teatro klausimais rašantieji mažai turėjo supratimo apie pastatymo kūrybinę eigą.

Ilgai įtarinėjau Balį, kad jis buvo Blekaičiui prigrasinęs jokiu būdu iš manęs nepadaryti aktorės. Buvau girdėjusi, kad savo laiku panašiai sąmokslavo Krėvė su Žilinsku dėl savo dukters. Ilgokai galvojau, kad visa mano nesėkmė scenoje ir buvo Jurgio „pasitarnavimas" savo profesoriui, todėl dar atkakliau broviausi scenon. Tik daug vėliau išdrįsau apie tai paklausti Jurgio, kuris mano samprotavimus paneigė. Sakė: „Buvai suvaržyta, neturėjai judesio, be to, kalbėjai neaiškiai — lyg bumbėdama po nosim..."

Kaune teatrą retai lankydavau. Tėvams rodėsi, kad per jauna. Gailiuosi, kad nei „Milžino paunksmės", nei „Baisiosios nakties" neteko matyti.

Vilniuje jau pati ėjau į visus spektaklius; net repeticijas, slapta su draugėmis apleidusios pamokas, stengėmės pamatyti, nors nekartą teatro sargas pagavęs nemandagiai išvarydavo...

Su Baliu kartu, berods, buvome tik viename „Topazo" spektaklyje, iš kurio jis spektaklio eigos metu beveik demonstratyviai išėjo, paburbėjęs man: „einam". Kodėl išėjom — nedrįsau klausti, nes buvo perdaug niūrus, nieko nekalbėjo. Negrįžome tiesiog namo, o apsukome ratą per visą senamiestį. Atrodė, Baliui kažkas nepatiko, jam reikėjo „išsivaikščioti".

1943-tieji metai dar labiau prislėgė kraštą, supilkino, galutinai nualino. Miestuose badas ir kuro stoka buvo kasdienybė. Prof. Karsavinas baigė sukūrenti savo baldus. Ponia Krėvienė vaišino svečius džiovintos duonos mikroskopiškais kąsneliais...

O jaunimas — nors ir skursdamas, vis dar turėjo prošvaisčių. Pogrindžio veikla buvo savotiška avantiūra, persekiojamos tautybės asmenų gelbėjimas bei slėpimas — ypatingai įdomus nuotykis. Jaunimas baimės nejautė, o šių nuotykių vaisiai — pakliuvimas į valdžios nagus — vis dar buvo tartum nerealūs.

Balys stebėjo mūsų „žygdarbius", bet neprieštaravo, lyg ir „nematė". Iš šalies atrodė, kad ir nesirūpino. Betgi labai aštriai pajutome, koks didelis buvo jo rūpestis. Su draugėm užsibuvom „Vaidilos" teatre ir grįžom truputį po „Polizeistunde", lydimos vokiečių kareivių. O mūsų gudrybė buvo labai paprasta: kai tekdavo draudžiamu laiku keliauti namo, nusižiūrėdavom studentiškos išvaizdos kareiviuką, įsišnekėdavom kultūrinėm temom ir prašydavom palydėti namo. Su tokiu palydovu jokio pavojaus įkliūti nebuvo. Tiesa, ir pogrindžio spaudą taip „apsaugotos" nešiojom. Tokiais kareiviukų patarnavimais naudojomės retai, tik bėdos reikalui iškilus; reikia pripažinti, kad jie, stu-

dentai, buvo tikri džentelmenai, ir net maloniai su jais šnekteldavome. Taigi, kai tą vėlyvą vakarą grįžau namo, radau Balį beveik isterišką. Kokiais žodžiai jis mane barė, neprisimenu, tik žinau, kad dar tada kaltės nejaučiau, nes man vis nebuvo aišku, kas yra svetimos valstybės kareivis okupuotame krašte. Balys tai puikiai žinojo ir ne be reikalo jaudinosi. Turėjau prisiekti, kad visada grįšiu laiku namo, nors jaučiausi suaugusi, kad ir gimnazistė, todėl toks Balio „nepasitikėjimas" kurį laiką buvo skaudokas...

Mokslo metai riedėjo į pabaigą, reikėjo ruoštis šimtadieniui, atsisveikinti su mokytojais, su gimnazija. Šimtadienio metu juk galima buvo „suvesti sąskaitas" su buvusiom „neteisybėm" klasėje, lengvu šypsniu peržvelgti visų mūsų „cerberių" — mokytojų ydas bei silpnybes. Ir vėl prireikė teksto, vėl kreipiausi į Balį. Jis tuo metu labai įsitraukęs vertė Sem Benelli „Apsiautalą", buvo paskendęs savo darbe, vėl nekalbus, susimąstęs. Bet niekad neparodė jokio nepasitenkinimo, jei įslinkdavau į jo kabinetą vidury kūrybinio susikaupimo ir pradėdavau dėstyti savo pageidavimus. Balys pažadėjo mums padėti, tik vėl prašė duomenų apie mokytojus: kaip jie pravardžiuojami, kokios jų dorybės, kuo jie simpatiški, kuo nepakenčiami.

Vėl konferencijos klasėje, vėl rašymai ir surašymai. Bendrom jėgom sukurtas mokytojų apybražas pateikiau Baliui.

Ir vėl nuostabiai greitai išdygo „Aštuntokiški dzinguliukai", kuriuos apipavidalino Jurgis Blekaitis, — praskambėjo sruogiškai lyriški, švelniai kandūs, jaunatviškai šmaikštūs...

Šimtadienyje dalyvavę Alfonsas Čipkus (Nyka-Niliūnas), Vytautas Jonynas, Vytautas Mačernis ir kiti mūsų jaunieji intelektualai stebėjosi Balio kūrybos šviesumu tame taip tamsiame laikotarpyje.

Vilniuje jau drąsiau žymiųjų žmonių tarpe buvodavau, nes kartais Balys pakviesdavo ir mano draugus, teatro seminaro dalyvius (Jurgį Blekaitį, Vytautą Jonyną Alfonsą Čipkų, Algį Zaskevičių ir kt.). Jie visi buvo truputį vyresni, įpratę teatro seminare diskutuoti, tad ir man saugiau bei laisviau sekėsi vieną kitą žodį įterpti. Tuose suėjimuose kartais ir konjaku, o jam išnykus „šamhoru" Balys pavaišindavo, ir visi jaukiai apšildavo. Kartais Balys pasinerdavo lengvon melancholijon. Tada dažniausiai dar už mus vyresnis Antanas Rūkas išimdavo iš lentynos Balio ankstyvus eilėraščius ir prašydavo: „Profesoriau, paskaityk..." Iš pradžių Balys raukydavosi (sakydavo, maždaug — „šlamštas"), bet dar po kito stikliuko, visų spiriamas, keletą eilėraščių perskaitydavo. Dažniausiai pasirinkdavo pirmąjį eilėraštį iš „Dievų takais".

Tuomet visus apimdavo svaigi tyla. Ir kokia toji tyla buvo maloni! Netiesa, jei kas porino, kad Balys sausai skaitė. Tai liel.ė paskaitas. Eilėraščius jis deklamavo subtiliai, giliai įsijausdamas, be jokio patoso, švelniai, lyriškai. Retai jis skaitydavo, o jei skaitė, tai tik patikimiausiems savo bičiuliams. Buvau laiminga, kad mano draugai buvo jų tarpe.

Kai Balys rašė „Apyraušrio dalią", daug mažiau bendravome. Rūstus karo metas visus slėgė, namai buvo tylūs, kiekvienas gyvenome savo gyvenimu. Todėl mane gerokai nustebino, kartu ir sujaudino, kai visai netikėtai Balys pakvietė į savo kabinetą ir perskaitė dramos pirmą veiksmą. Skaitė labai susijaudinęs, o Dalios monologą „Kaip aš norėčiau Vilnių atlankyti" — beveik su ašarom. Apsiašarojau ir aš. Tada mudu apsikabinom, patylėjom... Tai buvo vienas iš stipriausių išgyvenimų, nes jis man pirmajai dar tik pradėtą kūrinį parodė. Vėliau, kai buvo ši drama skaitoma jo artimiausiems teatralams mūsų namuose, Balys

iš visų prašė pastabų. Įstrigo man ginčas dėl paskutinio posmo. Pirmoje redakcijoje jis priklausė Tyzenhauzui. Keletui dalyvių atrodė, kad perlyriškas, peršvelnus ir pergražus Dalios gyvenimo sugriovėjui. Tada Rūkas kažkaip visas suspindėjo ir beveik sušuko: „Skudutis!" Balys nudžiugo ir bematant dramos pabaigą perrašė Skudučiui. Regimai šis Rūko pasiūlymas jam be jokių svyravimų patiko.

Balys domėjosi ne vien literatūra, teatru, visuomeniniu gyvenimu. Jam rūpėjo ir tarptautinė politika, ypač liečianti mūsų krašto ateitį. Prasidėjus karui, Balys iškabino sienoje Europos žemėlapį, pasidarė įvairių spalvų vėliavėles ir segiojo segtukais jas prie vokiečių ar amerikiečių užimtų miestų. Ateidavo dažnai Krėvė, tada abu, stovėdami ties žemėlapiu, svarstydavo Europos likimą.

Balys įdėmiai sekė karo eigą, o pradėjus kristi vokiečių bomboms Vilniuje, pirmas susirūpino maistu. Išsiuntė mane ir Emilę (mūsų tarnaitę) į krautuves ir pats nukulniavo kiek galint daugiau maisto produktų prisipirkti. Vėliau, kai vokiečiai pradėjo plėšti krautuves, ypač knygynus, ir deginti vertingus leidinius, Balys prisinešė į namus glėbius išgelbėtų knygų — didžiausiam Emilės pasipiktinimui, kad „ponas, užuot rūpinęsis maistu, velka visokias šiukšles į butą..."

1941 m. bombardavimas užklupo mudu su Baliu netoli namų, Tauro gatvėje. Jis griebė mane už pečių ir verste parvertė ant gatvės grindinio, liepdamas išsitiesti greta šaligatvio, šalia jo. Man truputį buvo juokinga — dienos vidury gultis abiem gatvėje... tačiau Balio rimta išraiška neleido priešintis. Gerai padarėme, nes viena bomba nukrito visai netoli ir skeveldros — bent mano įsivaizdavimu — lakstė virš galvų...

Paskutinė vasara Bugiuose Baliui nebebuvo maloni. Ne tik pasauliniai įvykiai, bet ir vis įkyresnis Kle-

mentinos zirzimas jį nervino, neleido susikaupti rašymui. Tada jis dar labiau įniko į fizinius darbus.

Keletą mėnesių prieš suėmimą Balys lyg juto, jog didelė nelaimė tykoja čia pat. Skubėjo dirbti, rašyti, buvo ypatingai jautrus ir nervingas, kankinosi nemiga. Kartais išeidavom mudu dviese vakarais pasivaikščioti Neries pakrantėmis. Be žodžių, tylomis, apsukdavome ratą nuo Tauro kalno iki katedros ir grįždavome namo Uosto gatve. Su sutiktais pažįstamais vos pasisveikindavo, nė vieno neprašnekindavo, kaip anksčiau buvo įprasta. Kartais net ir gerų draugų nepastebėdavo... O pačiomis paskutinėmis dienomis ir jis, ir mama, vis nuostabaus nujautimo pagauti, lyg ramindamiesi prasitardavo, kad viskas bus gerai, kol visi trys esame drauge.

Nujautimas išsipildė, nes netrukus Balys išėjo. Pasaulio beprotiški galiūnai sugriovė visa, kas vadinosi laisve, kūryba, laime...

DANUTĖ BILEVIČIŪTĖ - DANIENĖ

VAIKYSTĖS ATSIMINIMAI

Kai išgirstu prof. Balio Sruogos vardą ar skaitau jo kūrybą, tuoj man atminty iškyla atsiminimai iš tų metų, kai profesorius su ponia ir dukra Dalia gyveno mano tėvų namuose Žemuogių gatvėje.

Mano sesuo Birutė ir aš buvom tada artimos draugės su Dalia. Pradžioje jos tėvo bijojome, nes jis atrodė labai rimtas, nekalbus, lyg tik norėtų, kad mes jo

netrukdytume. Mus stebino tai, kad Dalia savo tėvą vadino tiesiog vardu — Balys. Netrukus betgi įsitikinome, kad jis tikrai buvo vaikams draugas.

Vieną kartą Dalia — labai gyva ir sumani mergaitė — nutarė, kad eisim prašyti profesorių parašyti ką nors į mūsų albumėlius. Mes, devynerių dešimties metų mergaitės, nedrąsiai įėjom į jo darbo kambarį. Bet profesorius buvo su mumis labai malonus, paklausė vienos iš mūsų, apie ką ji norėtų, kad jis parašytų. Ji atsakė, kad apie gėlę. Profesorius nusišypsojo, ir netrukus jos knygelėje atsirado kelerių eilučių posmelis. Kiekvienos mūsų prašymas buvo kitoks, ir visus jis įvykdė. Nuo tada jis mums neatrodė šaltas ir neprieinamas.

Vėliau, kai p. Sruogai įsigijo sportinį automobilį, dažnai paimdavo ir mudvi pasivažinėti. Iškylos visada būdavo labai įdomios. Kokių gražių vietų surasdavo! Kartais važiuodavome tik profesorius, Dalia ir mudvi. Jis labai mėgo gamtą: važiuojant keliu ar būnant miške vis gėrėdavosi apylinkės grožiu.

Atmintyje išliko viena mūsų iškyla prie Nemuno, kur kepėm grybus. Profesorius gerai žinojo, kur kokie auga! Nors ir mes padėdavome, bet miške visad virėjas buvo jisai. Tuoj gražiai nupiaudavo grybų galvukes, pasūdydavo ir kepdavo svieste ant sukrauto lauželio. Mėgiamiausi jo grybai buvo ūmėdės. Lyg ir dabar matau profesoriaus veidą tokį linksmą, kai viską suruošdavo. Išgirdęs paukščius čiulbant ar pamatęs kurį miško gyvūnėlį, tuoj atkreipdavo mūsų dėmesį, taip ir mūsų akyse miškas įgaudavo ypatingą grožį.

Nors daug metų praėjo, bet ir dabar kiekvieną kartą skaitant profesoriaus raštus, visada jis iškyla toks, koks buvo tada — mažai kalbus mieste, o linksmas ir gyvas gamtoje.

Montreal, 1967 m.

VAIDIEVUTIS A. MANTAUTAS

PASLAPTINGASIS SVEČIAS

Žiupsnelis vaikystės ir jaunystės prisiminimų

Kiekvieną kartą, kaip pagalvoju apie Balį Sruogą ir jo reikšmę mano paties ir mūsų kartos gyvenime, prisimenu du posmus iš Maironio „Jaunosios Lietuvos“ IX-os giesmės:

Goštauto rūmas ant kranto Ventos,
Nors dvidešimt metų praėjo,
Baltuoja, rodosi, kaip kitados,
Kai jaunas Rainys čia viešėjo.

Rodos, kaip tuomet, šermukšnių plati
Alėja į vieškelį šviečia;
Tiesa, suaugus!.. Bet žmonės kiti!
Kitus ir svečius pasikviečia.

Daugiau negu dvidešimt metų praėjus nuo B. Sruogos mirties, jo asmenybė ir kūryba tebešviečia kaip anuomet, gal net dar daugiau. Tačiau nors Sruoga tas pats, mes — jau kiti; kiekvienas matome ir vertiname jį savo amžiaus, patirties, pasaulėžvalgos perspektyvoje. Nieko nuostabaus, kad kiekviena karta apie Sruogą skirtingai galvoja. Toks likimas laukia kiekvieno spinduliuojančio žmogaus, kurio didybė ir garsas nesibaigia su kūno mirtimi. Tai neišvengiamas istorijos dėsnis.

Rodos, taip neseniai su Sruogų dukra Dalia (tuomet Dalytė arba Daliūkščiu) ėjau į Marytės Nemeikšaitės vaikų darželį Putvinskio g-vėj Kaune; rodos, tik vakar grįžęs namo iš gimnazijos (kur mano akivaiz-

doje vokiečiai areštavo ir išsivedė mūsų direktorių dr. A. Kučą) sužinojau, kad Sruoga suimtas ir nacių kažkur išvežtas. Rodos, tik prieš porą valandų kaukiant rudens vėjui seno Bavarijos viduramžių miesto Eichstätto gatvėse, grįžau iš katedros pritrenktas netikėtos žinios, kad Sruoga mirė Vilniuje. Betgi faktas yra tas, kad Sruogos milžino šešėlis krito, krinta arba tuojau kris net ant *penkių kartų. Pirmosios kartos* beveik nebėra mūsų tarpe, o paskutinioji, penktoji, kaip tik dabar ateina.

Pirmoji tai Balio Sruogos tėvų, mokytojų ir auklėtojų karta, į kurią jaunas Balys, Vaižganto žodžiais, žiūrėjo kaip į dėdes ir dėdienes. Pačiam XIX šimtmečio gale, kai Balys buvo tik mažas vaikas, tos kartos žmonės jau buvo subrendę vyrai ir moterys, tėvai ir motinos, ūkininkai, daktarai, kunigai ir vienuoliai, įnešę didelį įnašą į kovą už Lietuvą, ir kai kurie dėl to skaudžiai nukentėję. I-jam pasauliniam karui prasidėjus, tos kartos atstovų vyriausieji vaikai buvo, vėl vaižgantiškai kalbant, jau nebe pusberniai ir pusmergės, bet bernai ir mergos; o jie patys dar daugelis sulaukė nepriklausomos Lietuvos, turėjo milžiniškų nuopelnų kraštą atstatant ir apginant, energingai dalyvavo krašto valdyme ir kultūriniame gyvenime. Ne vienas iš jų atidžiai sekė jaunesnės kartos atstovo Sruogos kūrybą. Bet jų eilės mažėjo ir tirpo, jų daugumas nuėjo į kapus dar laisvos Tėvynės žemėje, neturėję progos susipažinti su Sruogos vėlesne, brandesne kūryba. Pvz. Maironis mirė 1932 m., o kaip tik tais pačiais metais Sruoga paskelbė dramaturgijos šedevrą „Milžino paunksmę". Bolševikų ir nacių okupacijas išgyveno ar jų metu tragiškai žuvo, tur būt, tik mažesnioji šios kartos dalis; ir tiktai vienas kitas (pvz. Vydūnas, Martynas Jankus ir kt.) teišvydo II-jo pasaulinio karo pabaigą ir tremtį.

Antroji karta, ant kurios krito ir tebekrinta Sruogos šešėlis ir kurios atstovai Sruogą asmeniškai pažinojo ar galėjo pažinti, tai jo paties, jo brolių, žmonos, mokslo draugų ir draugių — jo amžininkų karta. Jie gimė, tiesa, dar caro laikais ir pradėjo reikštis atgimstančios Lietuvos darbe prieš I-jį pas. karą. Tačiau 1914 m. vasarą jie buvo dar jaunuoliai. Jauni buvo ir pirmaisiais Lietuvos laisvės metais. Pačiam B. Sruogai 1918 m. ėjo tiktai 23-ji m., o jo būsimoji žmona teturėjo 18 metų. Ši B. Sruogos amžininkų karta sukūrė šeimas nepriklausomoje Lietuvoje (būta, tiesa, ir išimčių: kai kurie parvyko iš Rusijos į Lietuvą jau vedę arba sukūrė šeimas Lietuvoje karo metu).

Šios kartos vaikai pradėjo mokslą, o kai kurie ir baigė — nepriklausomoje Lietuvoje; ir bolševikams užėjus laisvos Tėvynės nebeužmiršo. Ir šiandien, tremtyje, ši trečioji karta tebegyvena šviesiais kūdikystės, vaikystės ir jaunystės prisiminimais, kurių centre yra, Sruogos žodžiais tariant, laisvos Lietuvos dainuojantis pavasaris. Tai *paskutinioji* karta, kurios atstovai pažino ar galėjo pažinti Sruogą ne vien iš jo raštų, bet tiesiog, asmeniškai.

Ketvirtoji karta — tai Sruogos ir jo amžininkų vaikų vaikai, arba vaikaičių karta, augusi ir mokslus ėjusi ar einanti jau tremtyje (arba Lietuvoje, antrosios, dabartinės bolševikų okupacijos metu). Kai kurie iš jų atsimena dypukiškų stovyklų dienas; kitų pirmieji kūdikystės ir vaikystės prisiminimai prasideda jau užjūrio kraštuose, Amerikoje, Kanadoje, Australijoje... Šios kartos atstovams Balys Sruoga — jau nebe kažkada matytas gyvas ar konkretus žmogus, bet paslaptingas, legendiškas asmuo, apsuptas ta pačia mistika, kuri gaubia jų tėvų ir motinų, tetų ir dėdžių taip dažnai minimą nepriklausomą Lietuvą. Tai man ypatingai išryškėjo prieš porą metų. Vieną vakarą sa-

vo dukrai Dalytei, 5 metukų, perskaičiau Sruogos „Giesmę apie Gediminą“. Ji klausėsi susižavėjusi; kai kurias vietas turėjau keliskart pakartoti. Ypač jai patiko posmai:

Ošė girios ir šlamėjo, —
Tūkstančiais aidų aidėjo.
Urzgė, lojo, vaipės, pūtės,
Kaip jaunamartės laputės.
Ir vilkai kaleno dantį
Po kalnyną, po pakrantę.

Nepatenkintas kaimynais
Braidė stumbras tankumynais —
Ant šernų ir elnių pyko,
Ir su meškom nesutiko, —
Lyg žolės jis jiems gailėtųs,
Lyg miške jam maža vietos...

Taip pat be galo didelį įspūdį Dalytei paliko posmai, kuriuose Sruoga vaizduoja Gedimino kovą su tauru; ir pagaliau Gedimino sapno — Geležinio vilko aprašymas. Nuėjo gultis labai susimąsčiusi, tokiomis didelėmis, blizgančiomis, rimtomis akytėmis. O kitą rytą mane anksti prižadino ir susijaudinusi šaukė:

— Tėte, sapnavau Vilnių ir Gedimino kalną! Aš Gedimino kalne kartu su Gediminu medžiojau taurą!

Ir tuojau paklausė:

— Ar kai Gediminas medžiojo taurą, tenai kartu buvo ir tas ponas Sruoga?

Dalytei buvo sunku suprasti, kodėl jos tėtei, išgirdus šį klausimą, pasirodė ašaros akyse. O man buvo ir graudu, ir šviesu širdyje. Graudu, kad Sruoga ir visa Lietuva mano dukrai jau nebe tikrovė, o tik švelni pasaka. Šviesu, kad tai pačiai dukrai Sruoga tapo neišskiriama tos tolimos Lietuvos ir Vilniaus su jo Gedimino kalnu dalis, kad Sruoga, kuris man buvo gy-

vas ir apčiuopiamas žmogus, vis tiek liko ir liks gyvas mano dukros vaikiškoje širdelėje.

Penktoji karta, ant kurios dabar pradeda kristi Sruogos milžino šešėlis, tai Sruogos ir jo amžininkų provaikaičių karta, arba Sruogos dukros Dalios ir mano kartos, t.y. trečiosios, vaikaičių karta. Tų iš mūsų, kurie šeimas sukūrėme vėlokai, vaikai, žinoma, dar maži. Bet yra visa eilė trečiosios kartos atstovų (įskaitant Sruogos dukrą Dalią), kurių vaikai jau kuria šeimas, kai kurie jau turi vaikų, penktosios kartos mažų atstovų. Ir kai kurie mažieji nebeabejotinai girdėjo arba netrukus išgirs Sruogos žodžius iš patefono plokštelės, kurioje taip gražiai įkalbėta Sruogos „Aitvaro teisėjo" dalis, arba iš tėvų, giminių ir mokytojų lietuviškose šeštadienio mokyklose, iš vadovų lietuviškose organizacijose.

Šių penkių kartų perspektyvoje žiūriu aš į Balį Sruogą iš paties vidurio, t.y. trečiosios, Sruogos ir jo amžininkų vaikų kartos akimis.

Vienmetis su kūdikystės ir vaikystės drauge Dalia Sruogaite, aš gimiau ir mokslą pradėjau nepriklausomoje Lietuvoje. Miglotai atsimenu savo senelio — pirmosios kartos atstovo — Vlado Putvinskio - Putvio mirtį 1929 metais ankstyvą pavasarį. Labai gerai atsimenu Vaižganto iškilmingas laidotuves Kaune, irgi Dariaus ir Girėno triumfą ir tragediją. Brandos atestatą gavau dar Lietuvoje 1944 m., nacių okupacijos metu, kai Sruoga buvo Stutthofo koncentracijos lageryje ir kai jau rimtai buvom besvarstą skaudų klausimą: liktis Lietuvoje ar bėgti į užsienį?

Nuo pat mažens Balys Sruoga man buvo labai gyvas ir konkretus žmogus. Visų pirma vaikų darželio laikais jis egzistavo mano vaikiškame gyvenime kaip Dalytės tėvelis, kurį pats ne kartą mačiau įvairiomis progomis, ir apie kurį nuolat girdėjau kitus kalbant.

Kažkodėl visuomet mėgdavau trainiotis suaugusiųjų draugystėje. O pas suaugusius, t.y. pas tėvus, pas Žmuidzinavičius, Putvinskius, Graurogkus, Marytę Nemeikšaitę ir kitus dėdes, dėdienes, tetas, tetėnus, gimines ir artimuosius — anksčiau ar vėliau neišvengiamai kildavo kalba apie jiems visiems asmeniškai pažįstamą Sruogą.

Darželyje būdamas dar neįstengiau ir nebandžiau išskirti Sruogos iš artimų ar vienaip kitaip pažįstamų suaugusių tarpo. Įdomus ir išskirtinas jis man pradėjo darytis tik pradžios mokykloje, o nepamainomai brangus tapo gimnazijos laikais.

Sruogos pirmajam išryškėjimui mano vaikiškame gyvenime būta įvairių faktorių, tai vad. „prieškariniai laikai", Vilnius ir mano tėvo jaunystės patirtis.

Mano kartos atstovams nepriklausoma Lietuva buvo reali, apčiuopiama. Traukiniuose konduktoriai kalbėjo lietuviškai, ant policijos, kariuomenės, Šaulių s-gos ir kitokių uniformų buvo lietuviškos insignijos, per radiją (televizijos dar nebūta) iš Kauno skambėjo lietuviški žodžiai, tėvų piniginėse buvo lietuviški pinigai; tėvai, giminės ir artimieji dirbo lietuviškose valdžios ir mokslo įstaigose ar draugijose, kur ant sienos kabėjo Lietuvos respublikos prezidento portretai ar nuotraukos, įvairių švenčių progomis plėvėsuodavo mūsų tautinės trispalvės vėliavos, o Karo Muziejuje Kaune, iškilmingai aidint trimitams, kasdien buvo keliama ir nuleidžiama valstybinė vėliava — baltas Vytis raudoname dugne. Net kelionė į Vokietiją ir Čekoslovakiją su tėvais — buvau tuomet 5 metų vyras — neįstengė sugriauti nepriklausomos Lietuvos tikrovės. Žinojau, kad vėl grįšime namo, kad namie vėl visi kalbės lietuviškai.

Bet laikui bėgant ėmė ryškėti kitas dalykas. Tėvai, dėdės, tetos, dėdienės ir kiti suaugusieji nuo-

lat kalbėdavo apie „prieškarinius laikus“ ir prisiminę savo pergyvenimus, lygindavo su dabartiniais. Pradžios mokykloje mums buvo pasakojama, kad tie prieškariniai laikai — sunkūs ir didvyriški metai, kai mūsų tėvų, dėdžių ir dėdienių kartai reikėjo gabentis draudžiamą gimtąjį raštą iš Prūsų ir įvairiai vargti, aukotis ir kovoti su caro valdžia už būsimą, jų išsvajotą laisvą Lietuvą. Ir taip pamažu žodis apie anuos prieškarinius laikus man ėmė tapti kūnu. Nors mano tėvų ir B. Sruogos kartos žmonės gyveno drauge su mumis nepriklausomoje Lietuvoje ir buvo labai konkretūs jų vaikystėje ir jaunystėje, jų kova už Lietuvą anais laikais pradėjo gyventi savitu, paslaptingu, žaviu ir idealizuotu gyvenimu mano vaizduotėje.

Ilgainiui taip pat vis daugiau ėmė ryškėti Vilniaus ypatingas vaidmuo ir prasmė. Pirmasis eilėraštis, kurį prisimenu iš ankstyvos vaikystės, buvo mamos ir senelės nuolat man skaitomas iš Maironio „Pavasario balsų“: „Antai pažvelki! Tai Vilniaus rūmai dunkso tarp kalnų plačiai...“ Kaip šiandien tebematau ir tebegirdžiu savo senelį Vladą Putvinskį - Putvį su šauliška uniforma, dideliais ūsais ir blizgančiais akiniais Graužikų dvaro salione ramiu balsu man aiškinantį, kad Lietuvos sostinė yra lenkų pavergta, kad Vilnius turi būti išvaduotas. Mokykloje girdėjau apie Vilniaus garbingą praeitį, apie jo vaidmenį atgimimo laikais; buvo nuolat primenama, kad tenai ir Lietuvos nepriklausomybės aktas pasirašytas 1918 m. vasario 16 d. Vilniaus pagrobimas būdavo minimas labai įspūdingomis, gedulingomis apeigomis. Visi mokėjom dainą: „Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim!“

Maždaug pradžios mokyklos IV skyriuje, įsivaizduodamas prieškarinius laikus su Vilniumi jų centre, jame mačiau ir Balį Sruogą. Ir nuo to meto iki šios dienos žvelgiau ir tebežvelgiu į Sruogą — senojo Vil-

niaus perspektyvoje. Taip prieškariniai laikai, Vilnius ir Balys Sruoga susijungė vaizduotėje mano tėvo dėka: Aleksandras Marcinkevičius - Mantautas, metais vyresnis už Sruogą, nors nepriklausomoje Lietuvoje artimų santykių su juo neturėjo, visą gyvenimą širdyje nešiojo — ir tebenešioja — prieškarinių Vilniaus laikų ir ano meto Balio Sruogos spinduliuojantį vaizdą.

Mano tėvą su Baliu Sruoga anuomet suvedė „Aušrinės“ sąjūdis ir to paties vardo laikraštis. Tėvas tame sąjūdyje dalyvavo nuo pat pradžios. 1910 m. jis įkūrė „Aušrinės“ kuopelę Trakuose ir jai pirmininkavo iki 1912 m.; 1912 - 1913 m. priklausė Vilniaus kuopelei ir rašinėjo į „Aušrinę“ Trakų Olesio, Aleksandro Žąsliečio, A. Gluosnio ir kt. slapyvardžiais. Bendradarbiavo taip pat „Viltyje“, „Lietuvos ūkininke“ ir „Lietuvos žiniose“, bet visa širdis buvo „Aušrinės“ sąjūdyje (dėl to tėvui teko ir nemaloniai nukentėti nuo vieno siaurai galvojančio, „Aušrinės“ ideologijos nekenčiančio klebono).

Tėvui Vilniuje besimokant įvyko „Aušrinės“ kuopelių atstovų suvažiavimas. Ten dalyvavo atstovas iš Panevėžio Balys Sruoga. Posėdis įvyko J. Sondeckio kambaryje, „Lietuvos žinių“ redakcijoje. Po formalių pasitarimų posėdžio dalyviai dar susirinko miške, netoli Vilniaus ir ilgai kalbėjosi, bendravo. Ir Balys Sruoga, ir mano tėvas dalyvavo nuo pradžios iki galo tiek formaliame posėdyje, tiek pasikalbėjime pušyne.

Vėliau tėvui teko keliskart susitikti Balį Sruogą Rusijoje I-jo pasaulinio karo metu, bet jis į Sruogą ir Rusijoje, ir vėliau nepriklausomoje Lietuvoje žiūrėjo pro aną pirmojo susitikimo prizmę. Tas pirmasis susitikimas — ir visas „Aušrinės“ atstovų suvažiavimas — priklauso prie mano tėvo gyvenimo pačių šviesiausių ir iškiliausių momentų. Daug sykių man pasakojo, kaip ten visi jautėsi vienas kitam be galo artimi, idė-

jos draugai, broliai. Tuomet dar nebuvo pasireiškęs — vėliau 1917 m. Voroneže „Aušrinės“ sąjūdžio konferencijos metu gana ryškiai suformuluotas — dviejų ideologinių tendencijų skirtumas. Visam suvažiavimui Vilniuje buvo būdingas artumo ir vienybės jausmas, o pats Sruoga, mano tėvo žodžiais, ten spindintis idealizmu, šiltas, malonus, be šešėlio, be kaukės. Tokį jauno, šviesaus, žėrinčio Sruogos vaizdą tėvas tebeturi ir dabar, savo gyvenimo saulėleidyje.

Šiuo vaizdu jis su manim pirmą kartą pasidalino 1936 m. vasarą. Baigęs tris pradžios mok-los skyrius išdidžiai ruošiausi žengti į ketvirtąjį. Buvau jau rimtai susirgęs nepagydoma liga: knygų skaitymu. Griebiau viską, kas pakliuvo į rankas, bandžiau skaityti sunkiai suprantamus dalykus, o jei nesuprasdavau, ieškojau bent paveikslų. Tėvo gimtajame Paukščių k. (Žąslių valsč., Trakų apskr.), salionėlyje arba seklyčioje stovėjo didelė, pusiau stiklinė spinta, nuo viršaus iki apačios pilna lietuviškų prieškarinių leidinių. Tėvui leidus, juos išsiėmęs atsinešdavau ant kanapos ir drauge vartydavome, skaitydavau, klausinėdavau. Taip užtikau „Aušrinės“ numerius. Patiko vardas, pradėjau primygtinai teirautis. Tėvo veidas nušvito, jis ėmė pasakoti apie tuos laikus, žmones. Paminėjo Sruogą. Paklausiau, ar tai Dalytės tėvelis. Atsakė — taip; ir dar daugiau pasakojo. Taip užsimezgė mūsų pašnekesiai. Vaikščiodavom vakare sode, ant kalvos, virš galvos blykčiojo draugiškos žvaigždės, toli kažkur lojo šunys, girdėjosi armonikos garsai, dainų aidai. Dar toliau už kalvų buvo lenkų pavergtas Vilnius, bet man tais Paukščių vakarais jis buvo arti, čia pat, ir jame buvo „Aušrinė“, mano tėvelis, Dalios tėvelis ir daugelis kitų. Bet Dalios tėvelis pagal mano tėvo šiltus žodžius ir perteiktą šviesų vaizdą — pradėjo užimti ypatingą vietą. Vėliau Sruogos kūrybą skaitydamas

gimnazistu, studentu, pagaliau profesoriaus akimis — daug kas pasipildė. Sruogos paveikslas tapo išryškintas, subrandintas. Bet pagrindinės spalvos liko aukštaitiškos, vilnietiškos, idealistiškai - romantiškos. Sruoga be Vilniaus ir Vilnius be Sruogos man ir šiandien negali egzistuoti.

Baigus 4 skyrius (mokiausi Kaune, į kaimą parvykdavau tik vasarą), Sruogos išryškėjimas mano gyvenime įžengė į antrą stadiją.

1937 - 1938 ir 1938 - 1939 mokslo m. praleidau pas dėdę ir dėdienę, Stasį ir Dalią (Zubovaitė) Putvius Šilo - Pavėžupio ir Bubių dvaruose.[16] Drauge su pussesere Julija namie mokėmės, ir 1938 m. vasarą išlaikėm šešių skyrių pradžios m-los egzaminus Šaukėnuose; gi 1939 m. vasarą Julija ir aš išlaikėm 1-osios reformuotos (antrosios) gimnazijos klasės egzaminus. Jinai buvo priimta į II-ją reformuotą (trečiąją) klasę Kauno III, o aš į tą pačią klasę Šiaulių Berniukų gimnazijoje. 1939 - 1940 m. — paskutiniaisiais nepriklausomos Lietuvos mokslo metais — per atostogas su Julija susitikdavom Bubiuose ir Šilo - Pavėžupyje, o rusų okupacijos tankų urzgimas ir bildėjimas užtiko mus visus Bubių dvare.

Šie treji paskutinieji laisvos Lietuvos metai mane sujungė su Sruoga — nors jis pats to nežinojo — nepertraukiamais ryšiais.

Šilo - Pavėžupyje ir Bubiuose turėjome įdomų paprotį: kartu skaitydavome įvairias knygas. Bendrai išrinkdavome knygą ir pasižadėdavome atskirai iš anksto jos neskaityti. Kasdien susirinkę valandai arba dviem — patogiai įsitaisydavome vaikų kambaryje arba balkone. Vienas skaitydavo, kiti klausydavosi. Vėliau eina diskusijos. Pradžioje taip darėm tik vaikai su mokytoja, vėliau prisijungė ir suaugusieji. Bubiuose skaitydavome vakarais bibliotekoje — vaikų, tėvų,

tetų, dėdžių ir kitokių giminių bei svečių ratelyje. Suaugusiems taip patiko, kad dažnai, mums jau gulint lovoje, pro praviras duris girdėdavom juos tebeskaitant ir tebediskutuojant.

Per trejus metus perskaitėm tokiu būdu daugiau negu tuziną knygų. Jų tarpe buvo keturi Sruogos veikalai ir penktojo dalis. Pirmoji taip perskaityta knyga buvo jo žavi pjesė vaikams „Aitvaras teisėjas". Juokais sprogome skaitydami apie lokio ir kiškio bylą, apie riebiąją, ūkininko proteguojamą ir kitus persekiojančią kiaulę, buvom atmintinai išmokę ir nuolat deklamuodavom ištisus knygos puslapius. Baigę „Aitvarą teisėją", skaitėm Sruogos istorinę apysaką jaunimui: „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus: kaip Jonis Mažrimukas 1812 m. iš Viekšnių Kaunan nusikraustė ir Napoleoną regėjo — ir kas iš to išėjo". Mums, vaikams, ši knyga padarė milžinišką įspūdį. Nekantriai laukėm sekančios dienos, kad sužinotume, kaip Joniui sekasi (skaitėm tik po vieną skyrių per dieną, kad ilgiau užtektų). Šaukėm viens kitam: „Joni, Joni, nekriok! Veizėk, Nemunėlis tyvuliuoja!" O kai priėjom Pono Tado susitikimą su imperatorium Napoleonu I aprašymą, tiek šaukėm, plyšavom „Vive l'empereur!" kad net suaugusiems įkyrėjo, ir jie griežtai įsakė užsičiaupti. Bet dar tą pačią dieną per pietus vienas iš suaugusiųjų neiškentęs burbtelėjo po nosim: „Vive l'empereur!" Kilo baisus juokas, viena teta vos neužspringo besikvatodama, ir taip tas suaugusiųjų „ukazas" nuėjo niekais. Šūkavom netrukdomi toliau, kol patiems nusibodo. Knygą perskaitę, dar porą mėnesių kalbėjom, ginčijomės apie baudžiavos panaikinimą ir apie tai, kas būtų įvykę Lietuvos gyvenime, jei Napoleonas būtų sutriuškinęs anglus, rusus, austrus ir prūsus ir apvaldęs visą Europą. Taip pat vis iš naujo žavėjomės knygos istoriniais paveikslais

(juos dabar su nemažesniu susižavėjimu žiūrinėja mano duktė naujoje laidoje). Mane asmeniškai ir tie paveikslai, ir pati knyga sudomino ne vien Napoleono I-jo žygiu per Lietuvą, bet ir visu jo gyvenimu ir epocha. 1940 m. pavasarį jau buvau perskaitęs dvi Napoleono biografijas lietuvių kalba ir turėjau prisirinkęs ir chronologiškai sutvarkęs pusantro albumo napoleoniškų atvirukų, nusipirktų Kauno ir Šiaulių knygynuose.

Šios pirmosios dvi bendrai perskaitytos Balio Sruogos knygos, „Aitvaras teisėjas" ir „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus" — atvėrė man pirmąsias durytes į Sruogos dvasios pasaulį. Sekančios dvi knygos, „Milžino paunksmė" ir „Radvila Perkūnas", tas durytes praplėtė, atvėrė plačiausius vartus, įvedė mane, kaip nustebusį maldininką, į sruogiškosios didybės ir mistikos katedrą. Kaip tik prieš paimdamas šiuos du, mano dvasiniam gyvenime taip reikšmingus (ir tam tikra prasme likiminius) veikalus į rankas, drauge su pussesere Julija mokiausi literatūros teorijos. Niekad neužmiršiu to ramaus ankstyvaus pavasario popiečio, kai Julija ir aš drauge su mokytoja, benagrinėdami įvairias stiliaus formas, užtikome vadovėlyje sekančias eilutes iš Sruogos „Milžino paunksmės", kaip lietuvių literatūros šedevro pavyzdį — deimančiuką:

Gyvenimą tylėjau mano visą.
Kenčiau... Nebegaliu! Širdis pratrūko.
Tėvynėj mano aš nebegaliu
Bebūti aklas, kurčias, nebylys!
Kai Vilniun atvažiuoju — man kitaip...
Čia viskas miela širdžiai. Man čionai
Lengviau alsuot. Kalnai, kalneliai, klonys...
Neries bangų švelnioji pyniava...
Prie vieškelio plataus sodeliai vyšnių...

Lakštingalos giesmė alyvų krūmuos...
Net dargana, šalna rudens vėlyvo —
Kaip laimės sapnas Viešpaties paunksmėj!
Lankau senas vietas... Kaip tremtinys!...
Ir vienas skausmą — vienas — slėpt turiu!

Sunku šiandien aprašyti, kokį įspūdį anuomet padarė šie žodžiai, Sruogos įdėti į seno karaliaus Jogailos lūpas. Mane staiga lyg sugriebė nematoma ranka ar srovė ir supurtė nuo galvos iki kojų. Nieko nebekalbėjau per likusią pamokos dalį, ištylėjau iki vakarienės, buvau išbartas už išsiblaškymą vakarienės metu; ir pusę nakties blaškiausi lovoje, negalėdamas užmigti. Kitą dieną anksti jau buvau ant kojų, atsikėlę vaikai ir suaugusieji mane rado besiknisantį knygų spintoje. To knisimosi vaisiai: viršutinėje lentynoje pasislėpę Sruogos veikalai „Milžino paunksmė“ ir „Radvila Perkūnas“.

Šiuos skaičiau vienui vienas. Jų pavydėjau kitiems, nenorėjau išleisti iš rankų, nei pasidalinti įspūdžiais, visai vengiau apie tai kalbėti. Su tiktai labai jaunam žmogui įmanomu užsispyrimu, užsidegimu ir įsitikinimu saugojau, gyniau šių knygų mano sieloje sukeltą audrą ir tylą, šviesą ir paslaptingus šešėlius nuo kitų, net man ir labai artimų žmonių smalsaus žvilgsnio. Jutau, žinojau, kad Sruogos žodžiai, kaip paslaptinga burtų lazdelė, kaip pasakos auksinis raktas, atrakino pačią giliausią mano sielos dalį.

Gilintis į Balio Sruogos šedevrus Šilo - Pavėžupio dvaras buvo ideali vieta. Nors tenai nebuvo Sruogos apdainuotų Vilniaus bokštų nei didingos Trakų pilies, bet visas dvaras ir apylinkė kvėpuote kvėpavo Lietuvos praeitimi. Gyvenom paskendę tikrai sruogiškam girių ošime. Miškais galima buvo važiuoti iki Kurtuvėnų, iki Šaukėnų ir toliau. Didelių eglių šakos per

tvorą sviro į dvaro sodą. Tik atidaryti vartelius, žengti kelis žingsnius — aplink jau paslaptingai šlama ir galingai gaudžia miškai; jų gelmės slepia daug paslapčių. Vidurdienio saulės spinduliuose pro medžių kamienus mirguliavo mėlyni ežerai, ežerėliai, tvenkiniai. Už keleto kilometrų glūdėjo niūrios pelkės — ten kazokai 1863 m. sukilimo metu ietimis užmušė ir paskandino mano prosenelio brolį, jauną grafą Bröl - Platerį. Paėjus 10 minučių mišku nuo dvaro sodo, tankumynų viduryje slėpėsi Napoleono pelkė, kurioje — kaip pasakota mano seneliui — Bonaparto kareiviai buvo paskandinę daug turtų. Senieji žmonės rodydavo vietą miške, kur, pasak jų tėvų, buvo pakarti keli 1863 m. sukilėliai. Maždaug už 20 minučių pėsčiom nuo dvaro rūmų — praeivį tyliai sveikindavo žilos senovės, neabejotinai kovų su kryžiuočiais laikus siekantis, medžiais apaugęs mažas piliakalnis. Valandą pavažiavus arkliais, ant miškais apsupto ežero kranto pakiliai stūksojo kitas, žymiai didesnis piliakalnis. Nekartą stovint jo papėdėje ir besiklausant girios aidų, atrodydavo, kad štai tuoj sugaus trimitai, piliakalnio viršūnėje suliepsnos laužų ugnis, o iš už medžių išjos šarvuoti LDK Kęstučio šaukliai, ragindami žemaičius į kovą su grėsmingai besiartinančiais kraugeriais kryžiuočiais...

Paslaptinga Tėvynės praeitim kvėpavo ir senieji mediniai dvaro rūmai. Paslaptingiausia vieta man tenai buvo kambarys, kurį vadinome priešsalioniu. Ten stovėjo didelė, į sostą panaši, tikrai kunigaikštiška, kėdė, kurioje XIX šimtmetyje po 1863 m. sukilimo mėgdavo sėdėti mano senelio senelė, senoji grafienė Bröl - Platerienė, gim. kunigaikštytė Sviatopolk - Mirskaitė; kėdė tebebuvo apdengta jos rankomis austu ar megztu apdangalu. Taip pat ant sienų kabojo protėvių ir giminių portretai. Tarp jų buvo ir melancholiškai žvelgiantis uniformuotas Tadas Kosciuška; ir gana šaltai,

formaliai atrodantis vyskupas kunigaikštis Giedraitis; ir vešliais žemaitiškais ūsais, XVIII šimtmečio kontušu su raudona bajorų maršalkos apykakle pasipuošęs septynių dvarų savininkas Dionizas Putvinskis iš Putvės; ir katorgininko rūbais apvilktas, su milžiniška, Sibire užaugusia barzda, 1863 m. sukilėlių būrio organizatorius ir vadas Rapolas Putvinskis, dar ir daugelis kitų. Su senoviškais veidais, rūbais ir uniformomis maišėsi jau naujos, nepriklausomos Lietuvos veidai: šauliška uniforma Vl. Putvinskis - Putvys, su nemenkesniais už savo prosenelį Dionizą ūsais, jo vyriausias sūnus Stasys, Lietuvos respublikos gusarų karininko uniforma su Vyčio Kryžium ant krūtinės. Ir šis priešsalionis, ir kiti kambariai buvo matę daug žymių atgimstančios Lietuvos veikėjų: Povilą Višinskį, Joną Jablonskį, Antaną Smetoną, Augustiną Janulaitį, Juliją Žemaitę - Žymantienę, Petrą Avižonį, Bernardą Kodatį, Antaną Žmuidzinavičių ir eilę kitų. Čia lankėsi knygnešiai, čia po Kudirkos mirties kurį laiką buvo redaguojamas „Varpas“, čia lankėsi ir caro žandarai. . .

Šitoje nuostabioje atmosferoje „Milžino paunksmę“ ir „Radvilą Perkūną“ perskaičiau kelis kartus iš eilės; tada pradėjau gilintis į paskirus, ypatingą įspūdį padariusius puslapius. Daug eilučių išmokau atmintinai — dažnai sau pačiam deklamuodavau, pasislėpęs kur miškų gilumoje arba žiūrėdamas į prosenelių portretus, pats vienas likęs paslaptingame dvaro priešsalionyje. Suaugusieji ir vaikai deklamuojant manęs niekad neužtiko, bet mano susikaupimo negalėjo nepastebėti. Tačiau tikroji to susikaupimo priežastis — Balio Sruogos kūrybos sukeltoji nuostaba — liko atkakliai saugoma paslaptim mano sieloje.

Ankstyvą pavasarį pakeitė vėlyvas pavasaris, atėjo saulėta vasara, aš vis tebegyvenau sruogiškame pasaulyje. Ir tada į Šilo - Pavėžupį atvyko jisai pats.

Čia svarbių svečių lankėsi daug, ypač kai dvaro savininkas dėdė Stasys buvo Žemės ūkio ministru: užsienio diplomatų, ministrų ir kitokių aukštų ponų ir ponių. Su pusbroliu Rimantu visus svečius išsamiai aptardavom ir skirstydavom į dvi kategorijas: nuobodžius ir įdomius. Nuo vienos išdidžios ponios, grafienės Zyberg-Platerienės, Rumunijos karaliaus giminaitės, bėgdavom ir slėpdavomės miške, kad nereikėtų sveikintis, nes ji vis peikdavo, kad vaikai negana mandagūs. Nuo kitų nesišalindavom, bet kartais sunku būdavo iš nuobodumo nežiovauti ar nesivaipyti. O įdomius svečius mėgdavom, skirdavomės vakare su dideliu gailesčiu.

Balys Sruoga buvo vienintelis svečias, apie kurį net su pusbroliu nieko nekalbėjau ir kurio nepriskyriau nei prie nuobodžiųjų, nei prie įdomiųjų kategorijos. Jis buvo man *sui generis*. Geriausiai tinkantis vardas buvo ir tebėra — paslaptingasis svečias...

Neatsimenu, kaip jis atvažiavo, kada ir kaip išvažiavo, nors kitų svarbių svečių atvykimo būdai išsiliko tvirtai atmintyje. Pvz. gerai atsimenu ministro J. Tūbelio automobilį, jį saugojusį valdininką, jo šoferį ir — tokią išdidžią šoferio laikyseną, kad visiems išlipus iš mašinos kurį laiką maniau, jog tas šoferis yra ponas Tūbelis. Atsimenu, kaip atvyko Krašto apsaugos ministras generolas (tuomet pulkininkas) S. Dirmantas, Švietimo ministras J. Tonkūnas, Užsienio reikalų ministras S. Lozoraitis ir kiti. Atsimenu, ir kaip jie išvyko, kaip juos išlydėjom. Bet Balys Sruoga buvo kitoks. Jis tyliai atsirado Šilo-Pavėžupyje, kaip neatskiriama dalis sutapo su ošiančiais miškais; o išvykęs taip pat tyliai į Kauną — dvasioje pasiliko pas mus.

Tomis Šilo-Pavėžupio dienomis neįvyko nieko ypatingo sensacinių romanų ar dramatiškų filmų vaiz-

duojama prasme. Save patį ir kitus apgaudinėčiau, jei sakyčiau, kad su Sruoga, kitiems pagarbiai klausantis, valandų valandomis diskutavau gilius meno, literatūros, filosofijos ar istorijos klausimus. Sruoga toli gražu nebuvo baisus ar neprieinamas žmogus vaikams. Ir šiuo kartu man susidarė įspūdis, kad jis žaliam jaunuoliui, tik prieš kelias savaites užsidėjusiam gimnazisto kepuraitę, skyrė nemažiau, gal net daugiau dėmesio, negu suaugusiems žymiems ponams ir ponioms. Taip dažnai visur linksniuojamos sruogiškos ironijos jame nepastebėjau. Su mumis, vaikais ir jaunuoliais, bendrai ir su manim asmeniškai — jis buvo paprastas, draugiškas, nuoširdžiai ir greitai reaguojantis į kiekvieną klausimą. Didį įspūdį padarė tai, kad jis nebandė su vaikais kalbėtis dirbtiniu balsu ar proteguojančiu tonu, kaip tai daro kai kurie suaugusieji. Jis su kiekvienu jaunu žmogum ar žmogiuku kalbėjo kaip su sau lygiu, respektuodamas mus kaip savarankiškus asmenis. Jutau, kad jis respektavo ir mano tylą, ir mano sėkmingą bandymą nekalbant būti arti jo, klausytis jo žodžių, stebėti jo veido išraiškas. O ta tyla man buvo reikalinga, ne iš baimės, bet iš noro, kurio tuomet nebūčiau galėjęs tiksliai formuluoti: į save siurbte įsiurbti „Milžino paunksmės“ autorių.

Tas noras išsipildė su kaupu. Jokia kita proga susitinkant su juo nedavė man taip daug, kaip tos neužmirštamos vasaros dienos Šilo - Pavėžupyje: prisirinkau Sruogos visam tolimesniam gyvenimui — net ir skaudžiausi tremties kelionės smūgiai neįstengė išdildyti anuomet susidaryto, giliai į sielos, širdies ir minties gelmes įsispaudusio Sruogos vaizdo.

Tą vaizdą geriausiai apibūdinčiau paties Sruogos žodžiais iš „Milžino paunksmės“: „Ir vienas skausmą — vienas — slėpt turiu! ... Visi mes esame svečiai pasauly. Ir tu esi, ir vyskupas, ir aš...“

Daug sykių mačiau, kaip eidamas miškais, žiūrėdamas į saulėje spinduliuojančius ežerėlius ir tvenkinius, Balys Sruoga nutildavo ir imdavo žiūrėti kažkur daug toliau. Jo žvilgsnyje buvo švelnus, man tuomet nesuprantamas liūdesys. Tą jo liūdesį, vienumą ir paslaptingumą ypač aiškiai pajutau vieną popietę. Sruoga sėdėjo pats vienas dvaro gonkose. Didelių medžių šakas švelniai judino šiltas vasaros vėjelis. Migdančiai dūzgė bitės, kvepėjo lietuviški laukai. Viešpatavo šventadienio rimtis. Tokiomis valandomis mano senelis Vladas Putvis girdėdavo „žemės balsą". Ką Sruoga girdėjo, nežinau. Bet jis tuomet sėdėjo ir žvelgė į tolumas kaip svečias, kaip žmogus, kuris turi „namo keliauti pas Tėvą savo aukščiausiąjį"; kaip vienuolis, laikinai, trumpai stabtelėjęs gaivalingame žemės grožyje. Kaip didelis žmogus, paslaptingas, švelniai liūdnas žmogus...

Sruogos liūdesio ir vienumos anuomet nesupratau. Nesupratau, nes žiūrėjau tada į viską nepriklausomos Lietuvos akimis; nes jaunuoliškam protui nebuvo galima apčiuopti fakto, kad žymus, garsus, didelis asmuo, geros žmonos vyras ir laimingos dukros tėvas, kūrėjas, vyras pačiam savo amžiaus tvirtume, lietuvis savo laisvoje Tėvynėje — vienišais momentais jaučiasi kaip svečias pasaulyje. Nesupratau, bet įsidėmėjau. Ir atėjus laikui kai kurie dalykai pradėjo aiškėti.

Tas laikas atėjo greitai, be galo greitai. Laimingas dienas Šilo - Pavėžupyje pakeitė rusiškų tankų trenksmas į Šiaulius plentu... Tiek daug man brangiausių, artimiausių žmonių iškeliavo į Sibirą, pats Sruoga kentėjo uždarytas Dievų Miške... Rodos tik trumpai valandėlei teprabėgus jau ir aš pats, nebe su gimnazisto kepuraite, bet su abituriento brandos atestatu, ruošiaus bėgti iš Lietuvos. Jau tolumoje dusliai dundant patrankoms, dar atlankiau Šilo-Pavėžupį; ilgai stovėjau

prieš tas pačias gonkas, kuriose anuomet mačiau sėdintį liūdną ir paslaptingą Balį Sruogą. Ir mano paties skausme jo liūdesys darėsi vis suprantamesnis...

Liūdną jo veidą nešiojau širdyje daugelį metų. Bet dabar tas veidas man ima šypsotis. Jį pamačius, darosi ramiau, šviesiau, tvirčiau. Pirmą kartą tai pajutau Eichstätte, Bavarijoje, kai grįžtant iš katedros kažkas pasakė, kad Vilniuje mirė Balys Sruoga. Švilpė, kaukė rudens vėjas pro fantastiškus, taip Vilnių primenančius seno miesto bokštus. Nakties dangus buvo pilnas apokaliptiškai besiblaškančių, vėjo gainiojamų debesų, o jiems prasiskleidus, sublizgėdavo tolimos žvaigždės. Bet širdyje buvo ne vien graudu. Ir ramu ten buvo. Graudu, kad didysis mūsų literatūros milžinas mirė pačiam amžiaus gražume, vienas, atskirtas nuo žmonos ir dukters. Ramu, kad ilsisi jo pamiltam Vilniuje, Rasų kapinėse, drauge su Čiurlioniu ir Basanavičium, pušelėm ošiant. Ramu, kad „žiemos iškentęs šaltį" Sruoga dainuojančio pavasario laukia Lietuvos Didžiųjų Kunigaikščių mieste, Gedimino sostinėje...

Ir dabar Sruogos veidas man linksmesnis. Gal dar tolimas kelias į tą žemę, kurioje jis miega. Bet vis dėlto ateis diena, kada toji žemė kelsis, gaivinama Sruogos dainos. Ir gal tuomet, po ilgų vargų kryžkelės, po skausmo ir džiaugsmo, po Dievų Miško ir vėl atrastos Neries bangų melsvosios vėsumos bangavime — pilnai paaiškės ir Balio Sruogos paslaptis...

New Haven, 1969.IV.4.

Stiprybės! Broliai, seserys, — stiprybės!

„*Baisioji naktis*"

JONAS KARDELIS

PAŽINTIS SU SRUOGA

B. Sruogą pirmiausia pažinau iš jo poezijos. Pripratusiam apie XX a. pradžią prie vad. „konvencionalinės" (lietuviškai gal pavadintinos — „dulduldūdelinės") poezijos, S. kūryba darė savotišką įspūdį: atrodė kitokia, negu daugumos tiksliai sueiliuotoji ir surimuotoji.

Pirmą kartą B.S. pamačiau, bent įsiminiau tą pamatymą, „Lietuvos žinių" redakcijoje Kaune, Laisvės alėjoj Nr. 60 — sėdintį atskirame kambarėlyje. Kai pats netrukus pradėjau dirbti „Lietuvos žiniose", jo ten nebemačiau, rodos, jis visai iš redakcijos išėjo.

Kaune su juo teko susitikinėti, spaudoje susidurti, net retkarčiais pasiginčyti, nors ir neaštriai. O Sruoga buvo temperamentingas. Į reiškinius reaguodavo greit, staigiai. Arčiau B.S. pažinau būdamas „Lietuvos žinių" redaktorium, daugiausia kalbantis teatro klausimais, ypač Valstybės teatro direktorium esant Olekai-Žilinskui.

Periodiškai daromuose priėmimuose Oleka kas kartas paskaitydavo savo exposé. Bet buvo žinoma, kad tie jo pareiškimai buvo parašyti B. Sruogos, nors negirdėjau, kad patsai Sruoga ar Žilinskas tai patvirtintų. B. Sruoga visad dalyvaudavo spaudos priėmimuose ir gyvai kalbėdavo diskusijose po Žilinsko exposé. Čia jis, suprantama, gindavo, jei kas pasipriešindavo jo mintims. Kartais diskusijos iš teatro direktoriaus priėmimų persimesdavo net į spaudą. Ypač kai „Lietuvos aide" dirbo S. Leskaitis, kuris buvo taip pat ambicingas ir, kaip valdinio laikraščio redaktorius, man atrodo, mėgdavo ir supremiškai pasirodyti. O kad

Sruoga ir Oleka-Žilinskas buvo žymūs teatro žinovai (ypač B.S.), tai jie, žinoma, nebuvo linkę nusileisti. „Lietuvos aido“ redaktoriams dar teko ginti ir valdančiųjų nusistatymus, todėl ginčai aštriai įsidegdavo, kai kada nuslysdavo toli į šalis. Mat, prie meno klausimų dar prisipainiodavo ir biudžetiniai, ypač kad baleto šokėjų rusų, Obuchovo, Nemčinovos ir Zverevo, kuriuos Oleka labai protegavo, išlaikymas iždui brangiai atsiėjo, ir tai buvo opus reikalas.

Oleka-Žilinskas, išaugęs didelių teatro menininkų atmosferoje (Stanislavskis, Mejerholdas, Tairovas) ir įgavęs žymią teatrinę kultūrą — negi galėjo nusileisti atsitiktiniam teatro mėgėjui, kaip Leskaitis. Todėl kartais iškildavo įvairių susikirtimų. Sruoga, žinoma, palaikė Žilinską.

Susitikimai teatre tol truko, kol Oleka-Žilinskas buvo jo direktorium (jis be Sruogos niekad neapsieidavo).[17]

Montreal, 1967.II.29.

PETRONĖLĖ ORINTAITĖ

VALSTIETIS NUO VABALNINKO

Tai buvo 1925-tieji, dabar jau erdvės ir laiko toliuose nugęstantieji, bet anuomet — jaunais polėkiais sūkuringi ir vėšliomis viltimis turtingi metai.

Su lietuviškais brandos atestatais iš skurdokų, dar caro slėgmės ir Didžiojo karo nuoskaudom žaizdotų Lietuvos pakraščių atbildėjome į Kauną, tąjį laikinės

sostinės vainikėliu netikėtai apgerbtą miestą, nuo senovės amžių sėdintį dailiausiame mūsų didupių santakos skreite.

* * *

Mūsų jaunutis, vos iš padaigų išbręstantis universitetas staigiu šuoliu siūbtelėjo lietuviškais protais tarpti, mokslų žiedus krauti, Lietuvos žemės sėklom žmonijos išmintį turtinti, šviesos derliumi Nemuno sodybas laiminti.

Iš Rytų ir Vakarų susibėgo sulėkė įvairiausia profesorių plejada ir — geros valios bei didžios meilės pastangomis ryžosi įžiebti naują aukurą tautos gerovei bei džiaugsmui.

Ir urmu pasišoko čia rinktis jaunimas — erdviausių siekimų sklidinomis galvomis, žinių godumu alsuojąs, kaitria vaizduote liepsnojąs, kalnus nuversti užsimojęs...

Taip mūsų Alma Mater, vos iš naujagimio lukšto išsinėrusi, buvo gaji ir veržli, padaigų sparneliais greitai platyn kerojanti ir aukštyn besistiebianti.

Greta daugybės didžių trūkumų betgi džiaugtasi išskirtinai retu laimikiu: čia dar nebuvo tradicinių šablonų nuobodulio kvapo, nei įsisenėjusios tvarkos apinasrių, nei ilgos praeities neperžengiamų nuodėmių, o visa — naujai skaidru ir gyva, erdvu ir laku, savitai kūrybiška. Tai buvo pelnas, kuris su kaupu išpirko mūsų universiteto proletarinį naujakūriškumą, pirmųjų trobesių ankštą skurdumą, laboratorijų bei bibliotekos ryškius nepriteklius.

Kaip mišraus, įvairiakultūrio ir įvairiaverčio kalibro buvo mūsų profesoriai, iš visų keturių pasaulio šalių čia talkon susibūrę, taip ir mes, studentai, — Donelaičio g-vės mūrų koridoriuose kirbėjome kaip šimtarūšis vabzdynas: didžiai skirtingi išore, kilme, papročiais ir, žinoma, vidaus nuotaikomis.

Gretomis čia alkūnes trynė šiurkščiu namų milu pašiurpęs kaimo jaunuolis, o šalia jo... dvarponaitis. Taip pat... paskaitos žodžius gaudė juodgarbanis semito sūnus, mūsiškę šnektą sunkokai grumuluojąs.

Seimo lygybės demokratija atvėrė duris ir dailiajai lyčiai, tad lygiu uolumu tose pačiose kėdėse pieštukais šnarėjo ir kaštonkasės, gelsvaplaukės merginos... Štai, čia dailiom apyrankėm žvilgėdama dairosi šalies prezidento duktė, o šalia jos kukliai tūno, suadytą alkūnę stalo briaunon atsišliejusi, našlės sargienės mergaitė iš Žaliakalnio.

* * *

Prieš akis iškyla savita figūra — Balys Sruoga. Humanitarų auditorijų pažiba, modernus poetas kūrėjas, mokslo daktaras. Rytų ir Vakarų universitetų mokytinis. Jaunas ir entuziastiškas, kūrybiškai karštas ir sąžiningai darbštus, jis nė patsai nesižinojo, kaip ir kiek savo studentams įtakos darąs. O tai jis — ne tiek iškilmingu, profesoriškai apvaldytu žodžiu ex cathedra, kiek visu asmeniu, savo išvaizda bei elgsena — padėjo anuomet mums garbingai atsakyti į aną skaudžiai opų ir gyvybinį klausimą.

Viena gabiausių fakulteto galvų, savitai mokslingas ir veržliai pažangą darąs, Balys Sruoga vis dėlto stojo prieš akis gyvu pavyzdžiu kaip grynakraujis paprasto valstiečio sūnus nuo Vabalninko. Žymiausiuose Rusijos ir Vokietijos išminties centruose inteligenciją subrandinęs, aukščiausius mokslus pasiekęs ir talentingu rašytoju sušvitęs — tačiau išsilaikė nenuklaidinamas nuo gimtinio kelmo šaknies: vis toks pats gryno grūdo aukštaitis, tokio pat lietuviškai tiesioginio būdo ir paprastos išvaizdos, tokio pat nesusukto žodžio, nemeluoto mosto asmuo.

Nors jautriausias jauno studento dienas išgyvenęs garsiose Rusijos ir Bavarijos sostinėse, betgi — jo nepapirko didmiesčių prabanga nei kitokios prašmatnybės, jam neprilipo jokių svetimų nuosėdų: nei slaviškai poniškos politūros, kuri pigiu paviršutiniškumu taip atgrasi doram lietuviui; nei germanų mokslinčių išdidaus putlumo, nei akademinių snobų savigarbinio sustingimo. Svetur išragauti kilnių menų ir brangių puošnybių smaguringi vynai, kunigaikščių bei grafų didžiūniški pavyzdžiai — regis, visiškai nepalietė Balio Sruogos tvirtos asmenybės ir nesuardė jo vienalyčio savaimingumo: jis likosi kas buvęs. Tiktai prisisėmė žinių ir išlavino protą, praplėtė savo dvasios akiračius. Bet jo siela liko tebetvinkčiojanti per kartų kartas įsigimtomis Aukštaičių žemės sultimis.

Todėl Balys Sruoga, mums dėstydamas slavų žodinę raštiją ar tolimų graikų teatro meno paslaptis aižydamas — savo asmeniu alsavo kaip labiausiai savas ir lietuviškas profesorius. Paprastas ir natūralus, santūriai drovus ir kruopščiai pareigingas, be išdidumo ir įkyrios egzaltacijos, kuria taip dažnai pasižymi savame luome įstabarėjantieji idėjų apaštalai. Vien godus gelmių siekiančios išminties ieškotojas, mokslinio dėmesio studentuose skatintojas.

Nors jau garsėjo lakios poezijos kūryba, kaip vienas stipriausių jaunosios kartos autorių pradininkų, bet — nei tuo pats didžiavosi nei puikybe pūtėsi arba pagarbos ypatingos laukė.

Ir jo apranga buvo itin pilkšvai paprasta, nežymi, nieku akies nerėžė, tartum tyčiomis pabrėžtų auditorijai vien vidujinę žmogaus vertę, o ne paviršiaus vertybes, skonius bei pomėgius. Ne, jis nebuvo iš tų, kurie išorinės elegancijos žavėsiu dirgina klausytojų žvilgsnius, kurie bet kuriom priemonėm godisi populiarumo.

Dideliais žingsniais, beveik skubiai, lyg laiką brangindamas, įžengęs vidun sėsdavosi priešais pultą, kaip eiliniausias lektorius, žinijos aukuro nuolankus tarnas. Ir net nuostabu, kad to stambaus, dideliu ūgiu dailiai išaugusio vyro akių spinduliavimas buvo tartum nedrąsus, droviai vokais privertas, santūriai vidaus vaizdų reginiams sutelktas. Visas įspūdis — tikro dvasios žmogaus, inteligento mokslininko, beveik asketiškai savo dalyką įsimylėjusio.

Studentai netrukdavo su juo susidraugauti kaip lygūs su lygiu (jo būta nedaug ir vyresnio) ir brangino jo bičiulystę (atsimenu: literatūrinės vakaronės ankštame Sruogų bute lig vėlumos). Ir daugelis prisirišo prie jo, tokiu nemeluotu veržlumu į menus ir mokslus uždegti. Ir šventai tikėjo kiekvienu žodžiu, gyvai pasekė jo entuziazmu, net ir jo asmens grynumo paveikslu (pvz. teatro seminaro dalyviai).

Ir didžiavomės juo žinodami, kad tai vienas gabiausių ir kūrybingiausių asmenų mūsų naujai pakilusioje Lietuvoje.

* * *

Be abejo, tokia Balio Sruogos savaiminė, t.y. įgimta, instinktinė atspara, išliekant pirminio savitumo paprastume — poniško sukirpimo miestiečiams atrodė peiktinai kaimiška.

Tačiau mes, lietuviškos velėnos jaunimas, supratome, kad tas nenugludintas savitumas ir yra pati brangiausia Balio Sruogos savybė. Be to, išlaikymas individualios, etninės, iš gimtojo kamieno įveldėtos dvasios ir formų — regis, jam, kaip autoriui, ir buvo pats didysis jėgų šaltinis kūrybos žiedais pražydėti. Tas jo nenuglaistytas būdas, tas šakotas ir kampuotas savitumas — tai jo ištikimybė pirminiam gemalui; tai iš

tėvų ir protėvių įsigimti asmenybės pradmenys, kuriuose sukaupta maksimumas kūrybinės liepsnos. Ir visa tai — padeda nenuklysti nuo savarankaus kelio, neprisigerti svetimų įtakų bei srovių; nesigaišinti dvasiniams klaidžiojimams, neišblaškyti jėgų prisitaikymams ar persikeitimams — žodžiu, išlaikomas vidujinis vientisumas ir individualinė gyvybė, betarpiška žmogaus genijaus jėga. Kas atsižada tėvų protėvių įveldėtos dvasios pradų, to žmogiškumas menkėja, kūrybiškumas sunyksta, ir visa asmenybė darosi netvirta, suskeldėjusi.

Taip tad ne tiek iš Balio Sruogos profesoriškų žodžių, kiek iš jo asmens pavyzdžio mes anuomet įsitikinome, kad — jau ir mokytam lietuviui nėra gėda liktis ištikimu sau pačiam, t.y. savo kilmei, tėvų žemdirbiškam luomui bei papročiams, išraiškai bei elgsenai, savo etniniam charakteriui.

* * *

Balio Sruogos šeimoje yra išlikęs pasakojimas apie vieną tartum nežymų, bet iš esmės reikšmingą įvykį.

Kartą Balį, dar Panevėžio gimnazistą, tėvas nuvežė į geležinkelio stotį. Ten atvyko ir vienas dvarininkas su sūnumi moksleiviu. Traukiniui atėjus, dvarininkas savo sūnelį atsisveikino žodžiais: „Tylko bądź grzeczny!“ (Būk mandagus!). O Balio tėvas, neraštingas ūkininkas, ištarė savajam moksleiviui: „Tik tu žiūrėk — būk geras!“

Tame dvejopame atsisveikinime Balys įžiūrėjo gilią prasmę ir — visą gyvenimą tėvo žodžių nepamiršo. Tai buvo būdinga, kad tariamai kultūringam, išlavintam dvarininkui pirmoje eilėje rūpėjo paviršiaus kultūra, formos tobulumas žmoguje — mandagumas; gi nesugadinto būdo, jokių svetimų įtakų nei mokslų ne-

paveiktas lietuvis kaimietis labiausiai brangino žmogaus dvasinį turinį, vidaus gėrio vertumą. Ir tom dvasinėm vertybėm Balys Sruoga ne tik liko ištikimas iki amžiaus galo, bet jas ir ugdė savyje visom pastangom — mokslu bei mąstymu, darbu bei elgsena.

Ir nuo religijos Balys Sruoga nutolo, vien nusivylęs dvasiškijos paviršutiniškumu, formaliu Dievo garbinimu, nes jo paties dvasios žvilgsnis visados ilgėjosi pačių giliausių dieviškos būties versmių. Ir visais kitais atvejais jis itin piktinosi bet kuriuo miesčionišku lėkštumu, neapkęsdamas tuščiavidurių formų, kurių paviršutinis dailumas dažnai tik nuslepia vidaus menkystę.

Skrupulingai gryno ir doro būdo, Balys Sruoga ir šeimoje buvo ypatingai švelnus, jautriai geras. Saviškiai iš jo niekad nepatyrė skriaudos nei apvylimo, negirdėjo grubių žodžių nei barnio. Ir tai yra beveik nuostabu, nes jis svetimųjų draugystėje mėgo rodytis šiurkštoku, lyg piktai ašakotu charakteriu, nevengdamas vyriškai pastorintų žodžių, aštresnių replikų arba skaudesnio kirčio ginčuose. Bet tai, regis, būta tik savotiškos lietuviško drovumo taktikos—savo tikrąjį veidą, t.y. giliasielį švelnumą, taupyti vien artimiesiems.

Balio Sruogos elgesyje nebuvo nieko nepritinkamo, bet plokščios nuovokos miesčionį šokiravo jo ryškus savitumas (dabar sakytume — nepasidavimas konformizmui), jo atkakli atspara šablonui, charakterio aštrus tiesumas. Čia galima įžiūrėti etninio mūsų tautos būdo, amžiais išsikristalizavusio, gelminius pradus. Santūrumas be saldaus lankstymosi ir be tuščiažodžiavimo, be veidmainiško mandagumo ir be pataikavimo; vien besąlyginis tiesumas, žodžio ir mosto grynumas; paisymas daugiau turinio ir esmės, o ne paviršiaus formų.

Taip ir mūsų lietuvis valstietis iš paviršiaus rodosi grubus ir storažievis, nenulygintas — kaip ir jo darbinis negrakštus drabužis, jo paprasta troba ir vien patogumui tarnaujantieji baldai; jo sunkus, purvui bristi pritaikytas apavas, darbo rievėm rumbėtas delnas. Bet viduje jis yra daug švelnesnis: tiktai drovumu, lyg savisaugos skydu, dvasios jautrumą ir jausmų trapumą prisidengia, nuo svetimų akių įžūlumo paslepia ir saugo, kiekvienam pašaliečiui savo gelmių grožio jokiu būdu neatveria. Toks yra Vaižganto Mykoliukas, deimanto širdies vienstypis bernelis, toks ir I. Šeiniaus Kuprelis. Net nevykėlis Jogaila Baliui Sruogai sušvyti kaip sidabrinės sielos klajūnas, tik kitų nesuprastas ir nelaimingas žmogus.

Savotiška buitis per ilgus šimtmečius valstiečiui įdiegė tam tikrus bruožus. Begalinė laukų erdvė ir spalvinga gamtos įvairybė jo žingsnį ir mąstymą palenkė linkui neaprėžtų tolumų laisvės, o aplinkos augalų gyvybė ir darbų gausa gamtoje pastūmėjo į mąstymą — visa nuosavu protu aprėpti, viskuo tyliai gėrėtis, nesiblaškant ir savęs neeikvojant pigiam išsipustymui nei didžiavimuosi. Vien betarpiškai tiesiai ir teisingai stebėti visatos pasaulį ir kuklia nuovoka išmintį ugdytis.

Todėl Balio Sruogos asmenyje sveikas išlikimas valstiečio esminių žymių reiškė ne tik ištikimybę kilmei ar tautai, bet, gal būt, dar svarbiau — tikrumą sau pačiam, nes tuo būdu buvo išsaugota prigimtinė asmens gajumo jėga, įgimtų galių nepažeista išraiška. Gal būt, todėl jis savo kartos rašytojų tarpe išsiskleidė pačia ryškiausia žodinio meno žvaigžde ir davė visą eilę tikrai nemirtingo grožio veikalų. Tuo tarpu nevienas kitas jo kartos autorius, regis, stipriu talentu apsigimęs — nedavė tiek, kiek galėjo duoti, nes išgaišino jėgas naujų atramų ieškojimams; išblaškė

gabumus, pasimesdamas pakeliui tarp kaimietiško tėvų kelmo ir miesto civilizacijos viliojančių fejerverkų bei frakų.

* * *

Balys Sruoga savo išvaizda, nuotaikomis ir polinkiais buvo darbo žmogus. Ne pramoginis miesto švaistuolis, ne šventadienio lėbautojas. Jis urmu, tiesiog besaikiu godumu nėrėsi į knygų lobius, gaivališkai skendėjo kūrybos užmojuose, uoliu mokslingumu ruošė paskaitas — visa tai jam teikė gyvenimo džiaugsmą ir žmogiškos būties prasmę. Jis netroško dykaduoniauti, laisviau pagyventi ar sau darbus kokiu būdu pasilengvinti, bet atvirkščiai — vis planavosi dar sunkesnius uždavinius, vis krovėsi dar didesnėm naštom. Nesigodėjo ramiai poilsiauti ar pelnyta garbe smagintis; nesiviliojo elito gretose, tartum scenoje, stabu išsiskėsti arba garbės prezidiumuose iškilmingai kilnybę vaidinti. Ir Stutthofo kalėjime Balys Sruoga daugiausia kentėjo ne dėl kūno sopulio, bet — kad negalėjo kūrybos nei mokslo darbu save gaivinti, kad dvasia buvo dusinama beprasmybės tuštumu, smaugiama skriaudos ir nežmoniškumo varžtais.

Balio Sruogos visai netraukė Kauno baliai nei tuščiavidurės pramogos — jų jis iš tiesų nemėgo ir vengdavo. Daugiausia pasitenkinimo jautė meno kūrinija gėrėdamasis. Todėl aistriai mėgo teatrą su gerais (ar bent naujesnio pobūdžio) pastatymais, visur ieškodamas tikros kūrybos ir peikdamas šabloną bei nuobodulį. Mėgo dailę ir muziką ir, be abejo, skaitė kiekvieną dailiosios literatūros naujesnį žodį.

Jisai sąmoningai vengė save eikvoti niekniekiams. Be to, labai gerbė žodžio tiesumą: jei ką tarė — tarė prasmingai ir giliai, nuosavu mąstymu save išreikšdamas, ne kitus kartodamas. Gi salioniški pokalbiai

paprastai srūna be rimtos prasmės, svaidant nuvalkiotas mintis, liežuvio lankstumu lenktyniaujant.

Tačiau sau lygių intelekto ir meno žmonių tarpe Balys Sruoga atsiverdavo net labai iškalbiai bei spalvingai — įdomiais paradoksais, šmaikščiais ir net kandžiais kalamburais, taikliais žodžio šūviais, ex promtu sukurtomis epigramomis. Taip pat ir su savo studentais, kuriuos nuoširdžiai mylėjo, buvo atviras ir įdomus, visuomet juos aistringai traukdamas į mokslų ir menų gelmes.

Balys Sruoga, gal būt, daugiau ome (instinktu), negu sąmoningu protu apsisprendė savo gyvenimą ir kūrybą atremti į etninius pradmenis ir iš protėvių žemės sėklos semtis gaivos bei stiprybės. Anuomet jis pasirodė kaip drąsus unikumas, kaip ryškus individas Kauno inteligentijos ir profesūros tarpe.

Humanitaruose, tur būt, tik ilgametis dekanas Krėvė šiuo atžvilgiu buvo Sruogai lygus bičiulis ir sąmokslininkas. Todėl juodu taip glaudžiai susidraugavo. Rodos, tebematau abu Laisvės alėjoje — liepų viduriu žingsniuojančius...

Krėvė — mažutis ir judriai miklus, vos spėja gretomis žengti, tartum riste ritasi, dar į šalis gudriai pasidairydamas; be perstojo kažką sodriai juokauja ir dzūkišku iškalbingumu žodžių virtines urmu beria, energija trykšdamas. O Balio Sruogos erdvi eisena supasi siūbuoja nesuvaržytu milžino sieksniavimu. Oriai pakelta kakta tiesiasi aukštyn link padebesių, lūpos sandariai surakintos. Vien tik mįslingai kaitrus žvilgsnis, taupiai vokais prislėptas, tartum siurbia kažką įsižiūrėjęs nepasiekiamuose toliuose...

Jam visad ankšta ir slopu tarp negyvo mūro trobesių, jo žingsnį varžo riboti miesto takai ir šaligatvių briaunos... O sielos ugnimi žėruojąs vyzdis

gaivališkai ilgisi dar kirvio ir piūklo nepažeistos, dieviška skaidrybe alsuojančios gamtos šaltinių — civilizacijos apinasriais nepažabotos kūrybos versmių...

Iš apybraižų rinkinio „Liepalotų medynuose“,
1971, 113-140 psl.

RAPOLAS SKIPITIS

1926 M. GRUODŽIO 17 D. PERVERSMAS

„...Eidamas Gedimino gatve, ties generalinio štabo namais sutikau prof. Balį Sruogą — jis sustabdė.

— Štai kokios bėdos: du ministrai, Čepinskis ir Rimka, turi slapstytis, nes bijo, kad jų Plechavičius neareštuotų. Rimka sėdi pas mane. Sakyk, Skipiti, kokia čia dabar velniava vyksta? — savo trumpą prakalbą Sruoga baigė šiuo klausimu.

Aš aiškinausi, kad pats dar nedaug težinau „kokia čia velniava“ ir todėl bėgu į teismą, bene gausiu informacijų.

— Būtinai pasirūpink, kad Plechavičius neterorizuotų žmonių, — pridūrė Sruoga.

Mat, Plechavičius ne vienam kalbėjęs, jog kairiuosius ministrus visus areštuosiąs, pasiųsiąs į Alytų pas savo brolį ir jam pavesiąs tuos ministrus „sutvarkyti“. Žodį „sutvarkyti“ anuomet supratom bolševiška prasme, t.y. sušaudyti. B. Sruogai pažadėjau padaryti viską, kad visi ministrai ir Seimo atstovai būtų laisvi nuo bet kokio smurto. Atsisveikinęs su Sruoga, skubinau į teismą.“

„Nepriklausomą Lietuvą statant“, 1961, 421-422 psl.

LIUDAS ŠMULKŠTYS

IŠ TEISININKO ATSIMINIMŲ

Apie B. Sruogą girdėjau ir skaičiau jo eilėraščius besimokydamas M. Yčo gimnazijoje Voroneže ir Valstybinėje Rygiškių Jono g-joj Marijampolėje. Man, gimnazistui, tuomet B. Sruoga atrodė labai gilaus intelekto mąstytojas — poetas simbolistas. Galvojau, kad jis labai ir labai toli nužengs lietuvių literatūros baruose. Asmeniškai susipažinau tik 1928 m., pradėjęs dirbti kartu su Rapolu Skipičiu advokato darbą. Sruoga dažnai atsilankydavo Skipičio raštinėje (buvo artimi bičiuliai iš Maskvos laikų). Tekdavo įvairiausiomis temomis išsikalbėti. Jis bendradarbiavo Skipičio leistajame ir redaguotame ūkininkų partijos laikrašty „Ūkininkas". Rapolas Skipitis man dažnai kartodavo:

— Reikia Balį Sruogą apvaisinti naujomis idėjomis bei naujais sumanymais, tai jis sukurs puikiausių kūrinių...

Atrodo, Skipitis šia linkme nemažai yra pasidarbavęs. Bene jo sugestijomis B. Sruogos buvo sukurti „Vilkolakio" kai kurie vaidinimai, daugybė „Ūkininke" tilpusių feljetonų, didesnio tiražo ir gana populiarios knygutės politinio turinio ir kt.

Skipitis buvo kažkur išvažiavęs užsienin, aš jį pavaduodavau advokato darbe. Pasitaikė, kad Baliui Sruogai su jo mažiuku mėlynos spalvos sportiniu automobiliuku įvyko „trafiko akcidentas". Smulkmenų neatsimenu. Paprastai tokiose menkose bylose policijos atstovas apylinkės teisme kaltindavo, o advokatas kaltinamąjį gindavo. Retai pats kaltinamasis, ypač iš šviesuolių tarpo, teisman atsilankydavo. Šiuo atveju

B. Sruoga į teismą atvyko. Bylą labai išgyveno, nervinosi. Aš jo buvau įgaliotas ir teisme jį gyniau. Bylą sprendė teisėja Jadvyga Juškytė - Uogintienė. Turėdama profesorių ir žymų literatą kaltinamuoju, ji gerokai smaguriavo ir be jokio reikalo bylos nagrinėjimą užtęsė. Tat dar labiau Sruogą erzino, ir jis, stovėdamas už manęs, buvo labai nekantrus. Aš mažiau galėjau atsidėti bylos nagrinėjimui, daugiau energijos turėjau skirti jo paties raminimui. Balys Sruoga toje byloje buvo nekaltas, ir teisėja jį išteisino.

Paskutiniais ketveriais nepriklausomybės metais buvau Draugijos SSSR tautų kultūrai pažinti valdybos sekretorius. Pirmininku buvo prof. V. Krėvė-Mickevičius. Teko su juo visokių reikalų turėti ir įvairių raštų rašyti. Prireikdavo ir susitikti. Sutardavom pasimatyti dažniausiai tuščioj Metropolio kavinėj iš Laisvės alėjos pusės apie 11 val. ryto. Aš grįždavau iš teismų atlikęs savo bylas, o prof. Krėvė ateidavo dar prieš paskaitas. Užėjęs minėton kavinėn, rasdavau ne tik savo pirmininką Krėvę, bet su juo kavą siurbčiojančius Balį Sruogą, Praną Skardžių, Petrą Cvirką, Juozą Baldauską ir kitus. Užsukdavo ir adv. D. Nargelavičius. Balys Sruoga kartais prie kavos turėdavo ir konjako stiklelį. Prisėsdavau. Pokalbis sukdavosi apie dienos aktualijas, bet dažnai nukrypdavo į literatūrinę pusę. Man įstrigo, kad pasirodžius kuriai nors naujai lietuviškai knygai, jie visi nekalbėdavo bendrybėmis, bet tuoj keldavo klausimą, kas toj knygoj sutelkta kalbiniu požiūriu ir faktinės medžiagos požiūriu. Nevengdavo ir Lietuvos vidaus bei tarptautinės politikos temų. Mane stebino jų visų labai gyvas įvairių temų nagrinėjimas ir dalykų gilesnis pažinimas.

Chicago, 1967.XI.20.

HENRIKAS BLAZAS

IŠ KETURIŲ ANTAGONISTŲ SUSITIKIMO

„... lietuvių literatūros epocha yra dabar formavimosi stadijoje. Negana versti senus stabus, kaip tatai mėgina daryti „Keturi vėjai". Reikia duoti kažką naujo ir savo. Kolega Sruoga, žinau, buvęs susižavėjęs rusų simbolistais, savos simbolinės poezijos nebekuria. Jis pradėjo rašyti istorines dramas. Verčia lietuvių istorinius archyvus ir ten ieško neapdainuotų herojų. Ir gerai daro. Lietuvai reikalingi tautiniai herojai, lietuvių literatūrai lietuviški Racine, Shakespeare, Schiller..."

Ilgoka Dubo tirada išklausoma tylomis. Binkis, kuris buvo mėginęs jį pertraukti, dabar tik trumpa replika atsiliepia:

— Ant sukūdusio Pegaso joji, profesoriau!

— Ne Pegase ir ne Parnase reikalas, — įsiterpia Balys Sruoga. — „Keturi vėjai", vietoje garbinę Marinettį ir Majakovskį, kurie mums vistiek svetimi, daugiau lietuvių literatūrai nusipelnytų, jei kreiptų jaunųjų dėmesį į pasaulinę literatūrą plačia prasme. Ne literatūrinė revoliucija mums reikalinga, bet pažinimas. Kas iš to, jei nuvertinsime Maironį ar Krėvę-Mickevičių, jei tyčiosimės iš lietuviško romantizmo ir skatinsime jaunimą imti pavyzdį... Iš ko? Ar iš mūsų pačių ieškojimų? Mes visi ieškome! Bet mums lengviau ieškoti. Mokame svetimas kalbas ir pažinome pasaulinę literatūrą arba iš originalų, arba iš gerų vertimų į svetimas, mums žinomas kalbas. Kuris nuošimtis mūsų studentų šiandien paskaito klasikus originale ar iš svetimų vertimų? Ar nesitenkina jie trum-

pais ir ant greitųjų paruoštais vadovėliais, kuriuose duotos pasaulinės literatūros tik trumpos ištraukos. Pasaulinei literatūrai pažinti tenka arba daug svetimų kalbų mokėti, arba turėti gerus lietuviškus vertimus. Gaila, mūsų Jurgis Baltrušaitis pasaulinius klasikus yra išvertęs rusams, ir gerai išvertęs. Kas juos išvers lietuviams, ir kada išvers? Tai pirmos svarbos klausimas.[18]

Iš str. „Keturi antagonistai“
(Kazio Binkio, Juozo Herbačiausko, Balio Sruogos ir Juozo Tumo-Vaižganto susitikimas). *„Naujienos“, 1965.XII.22.*

VINCAS BILEVIČIUS

PROFESORIŲ NAMAI KAUNE

1927 m. rudenį prof. Balys Sruoga išnuomojo butą mūsų namuose Kaune, Žemuogių g-vėje, Nr. 4. Jau čia gyveno prof. Pakštas su žmona. Netrukus susitarėm dėl buto ir su prof. Vladimiru Šilkarskiu (jis buvo su broliu studentu ir šeimininke, sena šeimos aukle). Už kiek laiko pas jį atsikėlė prof. L. Karsavinas, kuriam laikui prof. Horstas Engertas. Pakštams išsikėlus, apsigyveno Sofija Čiurlionienė su motina ir dukra, o Šilkarskiui išėjus į savo namus Perkūno alėjoje, jo butą užėmė prof. G. Studerus su žmona ir dukrele. Visi šie mūsų gyventojai savo tarpe artimai bendravo.

Sruogai gyveno mūsų namuose virš dešimties metų, iki pasistatė 1938 m. namus Ramiojoje g-vėje. Šei-

ma buvo darni, niekad jokių nesusipratimų neturėjome.

Iš pirmo susitikimo atrodė, kad prof. Sruoga mažakalbis, nelinkęs pajuokauti, bet arčiau susipažinę patyrėme, kad jis būdavo linksmas, mokėdavo įdomiai pasakoti. Nesykį kartu svarstėm politines naujienas, įvairius ūkio reikalus.

Mums liko malonūs atsiminimai iš tų drauge išgyventų laikų.

Montreal, 1967 m.

A. SIRUTYTĖ-ČEPĖNIENĖ

PROF. B. SRUOGA — EKSKURSIJOS VADOVAS

Pirmoji didesnė ekskursija į Alpių kalnus buvo suorganizuota 1928 m. liepos mėn. Paskelbus spaudoje žinią apie tą ekskursiją, į ją netrukus įsirašė 12 asmenų — 7 moterys ir 6 vyrai.

Ekskursijos maršrutą ir visą kelionės planą parengė prof. Sruoga. Jis taip pat išrūpino šiai kelionei reikalingus dokumentus ir leidimus, tad mums, būsimiems ekskursantams, tereikėjo tik pas jį įsirašyti, suteikti reikiamas žinias (gydytojo pažymėjimą, kad geros sveikatos ir kt.) ir, laikui atėjus, įmokėti nustatytą litų sumą, bendroms kelionės išlaidoms padengti.

Paaiškėjus, kad daugiau, kaip trylika dalyvių (su pačiu vadovu) neatsirado, prof. B.S., paskutiniame pasitarime dėl tos kelionės, pajuokavo, kad su „velnio tuzinu" tikrai kelionė bus laiminga.

Liepos pirmomis dienomis išvykome iš Kauno maršrutu Berlynas, Nürnbergas, Münchenas, Alpės, Insbrukas, vėl Alpės, Berchtesgadenas, Berlynas ir... namo į Kauną.

Profesorių prieš tai tepažinojau tik iš matymo ir jo raštų. Šioje ekskursijoje turėjau progos jį pažinti asmeniškai ir stebėti iš arčiau, daugiausia, kaip mūsų ekskursijos vadovą.

Kaip ekskursijos organizatorius ir vadovas prof. B.S. buvo puikus: ramus, šaltas, rimtas, nelabai kalbus, visos kelionės metu nerodęs niekam jokių išskirtinų simpatijų ar palankumo. Bent aš to nepastebėjau.

Toji mūsų ekskursija buvo labai apgalvotai suplanuota, rūpestingai parengta, išnaudojant laiko maksimumą kiekvienoje aplankytoje vietoje ką nors vertingo, išliekančio pamatyti ar susipažinti, drauge paliekant ekskursijos dalyviams pakankamai laisvo laiko poilsiui ar savo asmeniškiems norams patenkinti (pavaikščioti po krautuves, po bažnyčias ir t.t.). Didesniuose miestuose, kur užtrukdavome ilgiau, kaip pvz. Berlyne, Münchene, dalyviai, kas norėjo, galėjo nustatytos programos ir nesilaikyti, kurią profesorius iš vakaro vakarienės metu visiems dalyviams pranešdavo.

Tačiau pats vadovas ir p. Sruogienė visada labai punktualiai sutartoje vietoje ekskursantų laukė ir kantriai numatytą programą vykdė, kartais ją net papildydant kuo nors vertingu, bet nenumatytu, nesuplanuotu.

Be kita ko, mūsų vadovas labai rūpinosi, kad dalyviai būtų sveiki ir nepavargtų. Taupumo sumetimais jo patarimu vežėmės maisto iš Lietuvos: lašinių, kruopų ir kt. Profesorius patarė ir patalkino norintiesiems Münchene nusipirkti ne naujus, bet senus,

jau išdėvėtus smagius, nors ir nelabai gražiai atrodančius alpinistų batus ir kuprines bei kitą tokiai kelionei reikalingą aprangą, žymiai pigiau, negu naujus; išmokė, kaip nepavargstant ir neuždustant keliauti aukštyn, svyruojančiu žingsniu, vis permetant svorį nuo kojos ant kojos, o leidžiantis apačion, ypač kur kiek platesni kalnų takai, — kalnų ožkų šuoliais — pasišokinėjimais bėgti.

Finansiniai ekskursijos reikalai buvo labai taupiai tvarkomi, visada apsiklausiant ekskursijos dalyvių, — pvz., ar pėstiems, kur galime, paeiti, ar iš kuprinės pavalgyti, ar kur valgyklon užeiti.

Žinoma, savais pinigais, kiekvienas pagal savo išteklius kaip norėjo, taip ir tvarkėsi.

Man atrodo, kad tas visas mūsų „velnio tuzinas" ir savo vadovu ir visa ta ekskursija buvo labai patenkinti.

Worcester, Mass., 1973.IV.27.

Pastaba: šioje ekskursijoje dalyvavo: A. Bičkaitė, M. Bilevičiūtė, D. Cesevičius, A. Galdikas, M. Insodaitė, (?) Krakauskaitė, T. Mačiokaitė, D. Pinigis, A. Sirutytė, B. Sruoga, V. Sruogienė ir A. Tamošaitis.

1929 m. ekskursijoje vėl važiavo 13 asmenų, jų tarpe Salomėja Nėris, o 1930 m. — trečią kartą iš eilės — D. Pinigis. V. S.

Ne jis, bet jūs numirėliai visi,
Kurie prieš žemišką menkystą lenkiat
Niekingai sprandą kaip akli vergai!

„Baisioji naktis"

JUOZAS ŠVAISTAS

ĮSPŪDŽIAI IŠ EKSKURSIJOS Į ALPES

Gamta gausiai apdovanojo Sruogą kūniškai ir dvasiškai — didžiais talentais. Beveik universalinis žmogus. Poetas, dramaturgas, teatrologas, profesorius, mokslininkas, literatūros kritikas. Neina kuria viena vaga, bet šakojasi. Visur griebiasi, ir vis karštai, užsidegęs, dinamiškas. Vis jaučia lietuviškam gyvenime meno, mokslo spragų ir tuštumų, atsidėjęs taiso, lygina. Jei nepasiseka — piktas, neramus; pavyksta — labai linksmas, džiugus. Būdas kupinas kontrastų: čia lyriškas, nuoširdžiai jausmingas, o čia šiurkštus, sarkastiškas. Čia ramus, taikingas, o čia jau audra ir maištas.

O vis dėlto savo sielos gilumoj Sruogą nuolatinis sielvartas laiko prislėgęs. Tai ne tik asmens drama: jį kankina tasai amžinas lietuvių tautos tragizmas. Sruoga tikrių tikriausias lietuvis, jautrus, karštas patriotas. Nepakenčiamas jam lietuviško gyvenimo apsmukimas, miesčioniška plokštuma. Nori pakelti, daugiau suprasminti visą aplinkumą. Prometejiškai veržiasi jis į iškiliuosius savo tautos istorijos laikotarpius. Dideliu dvasios pajėgumu, jausmų ugnimi ir dailiojo žodžio ekspresija pašaukia gyventi ir parodo lietuviui tikrus milžinus, įsidėmėtinus didvyrius (Vytautas Didysis, Kazimieras Sapiega, Radvila Juodasis). Jų darbus ir žygius iškeldamas, lyg sakyte sako: „Štai kokie buvo ir turi būti lietuviai!"

Tai vienas Sruoga — iškilusis, aukštai visuomeniškas, padoriu garbės rūbu apsivilkęs. Bet man teko (lemtai ar nelemtai) pažinti jį kitokį — visai paprastą, apsinuoginusį, be jokios garbės ir didybės. Tai — ekskursija į Alpių kalnus, kurią jis suorgani-

zavo 1930 m. vasarą ir kuriai vadovavo (dvylika vadinamųjų studentų — šešios žvalios moteriškės, šeši šaunūs vyrukai ir tryliktasis pats vadovas — prof. Balys Sruoga, Müncheno klubuose gerai žinomas kaip patyręs alpinistas).

Pirmiausia, tiesiog siaubas, nei pagalvoti, nei patikėti — Sruoga sadistas? Visą naktį (miegamajame vagone, nuo Kauno ligi Berlyno) apniko jis mane ir kankino. Geruoju ir piktuoju prašiau pasitraukti nuo mano guolio (viršutinėj eilėj), grįžti į savo vietą kitame vagono skyriuje ir leisti ramiai pasilsėti. Nieko nepadėjo. Rytą išsiskyrėm visai susipykę, tartum niekad artimi nebuvę. Tuomet labai, labai pasigailėjau jo žmonos. Jeigu ir šeimoje jis toks sadistas ir jo žmona visa tai pakelia — tikrai ji šventoji kankinė.

Antrasis momentas — jau Alpių viršūkalnėje (4,5 km aukščio) Jungfraujoch. Vien tik ledynas ir suaižėjusio granito pašlaitės. Turėjom tą ledyną pereiti iš Šveicarijos į Italiją. Pasiekę viršūnę, pernakvojom kalnų pastogėje (Hütte). Drauge buvo ir trys prancūzai. Išeidami jie pasisamdė kalnų vadovą (guide). Tarėmės ir mes, bet Sruoga išdidžiai, pasipuikindamas (tai jo būdo savybė) atkirto: „Ką jūs? Aš pats galiu būti toks vadovas! Juk esu Alpinistų draugijos klubo narys!“

Jeigu taip — puiku! Linksmi, visai pasitikėdami išėjom. Baltas lygus sniego plotas ir dar snyguriuoja. Prancūzų pėdsakai, palikti sniege, labai aiškūs. Sekame ir vis žvalgomės į pašlaitę, kad nenukryptume kur per toli ledyno platumoj.

Staiga rūkas — tirštas, tamsus. Vos per metrą tematyti aplinkui. Ir prapliumpa toks lietus, lyg aukštai ten vandens baseino dugnas būtų atkritęs. Tikras Nojaus tvanas. Pliuškinamės, slidinėjam vandenyje ligi riešų ir blaškomės. Bematant sniego nė žymės ir jo-

kių buvusių pėdsakų. Tik plynas balzganas ledas ir vanduo paviršiuje tyvuliuoja. Jokio orientyro nei krypties. Toliau vis baisiau. Atsiranda prarajos ir gilūs ledyno plyšiai. Tenka peršokti, o kitur ir visai neįmanoma pereiti. Sukinėjamės aplinkui ir vis klaidžiojam. Netikėtai atsiranda ant ledo ežerėliai: tokie mėlyni, lyg lazurka ištirpinta. Aišku, mes tikrai praradom reikiamą kryptį, esam kažkur nuklydę.

Sustojam siaubo apimti. Lietus nesiliauja. Kiaurai perlyti ir sumirkę ne tik drabužiai, bet ir visas kūnas. Rankos ir kojos išpurtę, pamėlynavę. Šalta, šiurpuliai nukrečia. Ir štai, kaip miriop pasmerktieji, klaikiai išgirstam Sruogos nuosprendį:

— Aš atsisakau toliau vadovauti. Še, tau, Pinigi (jaunas vyras, Šiaulių gimnazijos mokytojas), visi žemėlapiai, būk vadovas ir žinokitės.

Moterų pusėj isterika ir šauksmas: — Viešpatie, pražuvom! Dabar jau galas...

Drąsiausia pasirodė ponia Š. Ji prišoko prie Sruogos, čiupo draskyti ir visaip plūsti. Jis tylėjo kaip permuštas, nieku nesiteisino. Po gero tarpo Pinigiui pavyko prisiplakti prie granito. Instinktas ar atsitiktinumas, o gal kokia aiškiaregystė padėjo jam? Pašlaitėje susiradom kalnų taką ir atsigavom. Tolėliau atsilikęs, slinko Sruoga. Gaila pažiūrėti: susmukęs, paniekos priblokštas, be veido ir be žvilgio.

Pasitaiko ir dideliam žmogui laikinai susmukti, sumenkėti, bet tik laikinai. Toks skirtumas, kad tasai žmogus veikiai atsitiesia ir grįžta savo vieton. Labai taikliai ir vaizdžiai yra pasakęs vienas rusų poetas: „Slučajetsia i orlam niže kur spuskatsia, no kuram nikogda do orlov ne podniatsia“ (Pasitaiko ir ereliams žemiau vištų nutūpti, bet vištoms niekad ligi erelių neprisiplukti).

Los Angeles, 1972.II.23.

HENRIKAS ŠILKARSKIS

MAN ĮSTRIGĘ BŪDINGI B. SRUOGOS BRUOŽAI

Norėčiau parašyti ką nors gero ir stipraus apie Balį, bijau tik, kad tai gali pasirodyti labai menka, nes gi pažinojau jį mažai, ir mano interesų sfera buvo visai skirtinga. Apie jo kūrybą beveik nieko nežinojau. Kai gyvenome tuose pat namuose Žemuogių gatvėje, susitikdavome retai ir dažniausiai mažiau ar daugiau įkaušę. Žinoma, nemažai apie jį girdėjau toje siaurutėje profesūros sferoje. Kaunas turėjo nemenką atsargą anekdotų apie jį. Kai šiandien, po 40 metų, stengiuosi prisiminti jo asmenį, turiu įspūdžio, kad Balys nebuvo populiarus profesūros tarpe, profesūros, kuri bendrai nepasižymėjo nei talentais, nei spalvingumu, nei naujų kelių ieškojimu. O šios savybės buvo, gal būt, charakteringos Baliui. Taip bent galvojo prof. Karsavinas, kurio objektyvumu negalima abejoti, nes tai buvo tiek žymi asmenybė kaip žmogus ir mokslininkas, kad jo vertinimui joki smulkūs pavydo jausmai negalėjo turėti įtakos.

Viena yra tikra, kad Balys ne tik fiziškai buvo iškilęs virš savo laiko aplinkos. Man atrodo, protu ir jausmais jis buvo plataus masto revoliucionierius, gerokai niekino realybę ir pilką, negabią aplinką, kas tikrai neprisidėjo prie jo populiarumo.

Balys nieko nemokėjo daryti per pusę, mylėjo ir neapkentė visa širdimi, bet koks kompromisas buvo jam svetimas. Gal būt, čia reikia ieškoti rakto jam suprasti.[19]

Iš laiško V. Sruogienei.

Brisbane, Australija, 1968.VII.16.

I. ŠEINIUS

LIETUVIŲ RAŠYTOJŲ DRAUGIJĄ STEIGIANT

„... Lietuvių rašytojų draugijos steigiman įkritau atsitiktinai. Dieną prieš, 1930 m., atvažiavau iš Stockholmo Kaunan reikalais, papasakojo man Balys Sruoga:

— Rytoj steigiam rašytojų draugiją. Nesispirk, jei nelaimė ištiktų — tave kas pasiūlytų nariu valdybon.

Mano argumentai, kad ne Lietuvoj gyvenu, nieko negelbėjo. O ar galėjo kokie argumentai paveikti, kai Balys Sruoga, nuo seniau vienas pats geriausių mano draugų, imdavo ir užsispirdavo?“ [20]

„Draugas“, 1952.IX.27.

VALERIJA BARMIENĖ

AUKLĖTOJŲ TALKININKAS

B. Sruoga dalyvavo „Lietuvos vaiko“ dr-jos darbe, teikė patarimus draugijos leidžiamajam žurnalui „Motina ir vaikas“, laikraštėliui vaikams „Vyturys“. Ogi jis buvo nuolatinis Marijos Nemeikšaitės konsultantas, patarėjas technikiniais spaudos reikalais. Juk nekartą priprašytas ir straipsnelį, ir eilėraštį parašydavo. Taip pat parašai po klišėmis — tie gyvi, humoro pilni parašai — daugiausia jo plunksnos darbas! Tai jis būrė jaunus rašytojus apie tuos leidinius, ragino juos

rašyti vaikams. Ar ne iš jo seminaro išėjo gabūs vaikų rašytojai — Vytė Nemunėlis, Kazys Jankauskas, irgi Daumantas Čibas, kuris tiek gražių vaikų nuotraukų padarė! Arba vėl — radijo valandėlės vaikams. Kaip jis reikalavo aukšto lygio, kaip smerkė banalumą, nerimtą priėjimą prie literatūros vaikams! Ir čia jauni aktoriai, teatro seminaro dalyviai, davė nepamirštamų vaizdelių. Monikos Mironaitės jaunas balsas taip žavingai skambėjo...

O mūsų Kauno III-ji gimnazija! Nuo 1935 m., kai B. Sruogos žmona čia inspektoriavo, o duktė mokėsi, jis nekartą buvo mūsų patarėju ir net aktyviu dalyviu. Apie direktorių Joną Baroną buvom susispietę jaunų mokytojų būrys. Stengėmės įnešti naujų vėjų, sudaryti mokykloje jaukią atmosferą: ne tik mokyti, bet ir auklėti jaunimą. Buvo ruošiami vakarėliai, spektakliai, ir čia Sruoga buvo mūsų įkvėpėju. Jis atsiųsdavo teatro seminaro, teatro studijos, studentus veikalėliams režisuoti, mokyti dailiai eilėraščius skaityti ir pan. Kartą buvo statomas „Aitvaras teisėjas“, režisuojant Fedotui Sipavičiui. Ruoštasi su nepaprastu entuziazmu taip rimtai, kad susikūrė tikras spektaklis. Taip Balio Sruogos įtakoje mokėm jaunimą gerbti žiūrovus, neiti į sceną nerūpestingai pasiruošus, bet viską stengtis atlikti kuo tobuliausiai.

Taip pat dažnai, įvairioms problemoms iškilus mokytojų tarybos posėdžiuose, po oficialių diskusijų susirinkdavom Sruogų bute toliau svarstyti rūpimus klausimus. Iš jo gaudavome svarų patarimą, impulsą ir naujų sumanymų. Toliau sekdavo įdomūs pokalbiai apie teatrą, literatūrą, laiko aktualijas.

Neužmirštamas vaizdas, kai kartu mašina važiavom pro Rumšiškes, Kernavę, Aukštadvarį, Vilniaus krašto link. Akyse stovi Balio paveikslas, kaip kokio milžino Rumšiškių (rodos, tai buvo Rumšiškės?) baž-

nytėlės bokšte, kai jis ten, nuo mūsų atsiskyręs, savo tiriamu žvilgsniu tyliai dairėsi aplinkui į laukus, medžius... Jis tada jau kūrė „Kazimierą Sapiegą".

1940 m. vidurys. III-je gimnazijoje turėjom abiturientų išleistuves, kuriose buvo Balys, taip pat ir mano vyras Kazys. Bolševikų tankai pradėjo drebinti Kauno gatves. Balys su Kaziu išėjo pažiopsoti į Vytauto prospektą. Bežygiuojant pėstininkams, Balys ir sako:

— Reikia pabandyt, pažiūrėt, ar rusų kareivis paims cigaretę.

Kai vienas kareivis neėmė, kiek palaukęs pasiūlė kitam, bet ir tas atsisakė. Balys sako:

— Reik patikrinti, gal uždrausta, — ir pasiūlė karininkui. Tam irgi nepaėmus cigaretės, Balys tarė:

— Tai blogas ženklas, uždrausta santykiauti. Matyt, turi įsakymą...

Kaziui iki šiol tie žodžiai skamba ausyse, lyg tikra pranašystė.

Los Angeles, 1967.IV.21.

STASYS PILKA

MILŽINAS LIETUVIŲ TEATRO PAUNKSMĖJ

Ilgi, veik siekiantys pečių plaukai buvo ne tik mada prieš pirmąjį pasaulinį karą, bet lietuvio studento savęs demonstracija: štai, matykite, esu naujos gadynės žmogus!

Kai Petrapily mama nusivesdavo į lietuvišką vakarą į Pavlovos salę, ten tie surdutuoti, žibančiom sa-

gom, baltom pirštinėm studentai, dievaži, darydavo daug didesnį įspūdį, negu ką tik matytas mėgėjų spektaklio veiksmas. O čia dar keli Kariškos medicinos akademijos auklėtiniai (tie, kurie kardus ir špagas garderobe palikdavo), dar su baltesnėmis pirštinėmis (ir jau pakirptais plaukais), bet garsiau už kitus lietuviškai šaukė! Vienas jų buvo pentinuotas. Kai šoko kotilijoną, mazurką, vengerką ar suktinį, tai pentinų žvangėjimas buvo žavingesnis ir už serpentino lietų, už konfeti sniegą, už skrajojamo pašto amūrines iš-daigas.

Ilgi plaukai, šokių sūkuriuose tokie neramūs, primindavo ką tik scenoje matytus lietuvius barzdočius. Bet studentai buvo spalvingesni, poetiškesni. Net jų balsai čia salėje buvo skardesni, negu ką tik nuo scenos girdėti. O, toji gaida, tasai aidas...

Balys Sruoga vargu čia lankėsi. Šokančių maišatyje Poeto nenorėtum matyti. Rankas krūtinėje sunėręs, į marmuro koloną atsirėmęs, mintimis, širdies plakimu jis yra ten, kur „Dievų takais", kur „Saulė ir smiltys", kur „Deivė iš ežero"... Simboliai, neišaiškinamos, tik giliai juntamos sąvokos, kurios negali nesuskambėti sidabriniu (kaip tos baltosios Nevos pakraščio naktys!) eilių muzikoje.*

O kas gi čia? Nagi, tolimo, gimtojo kaimo tokia sultinga, juodžemiu ir moliu kvepianti realybė! Aukštaitijos pirkių palangėse pražydę raudoni (kepurėms kaišyti) bijūnai, nuo miestelio gonkų už žemę ir laisvę prakalbos... Kažkas bėga, kaškas šauna. Štai kraujuotu skuduru papuošti šventoriaus vartai, o iš bažnyčios veržiasi ir į laukus, ir į miškus pasilieja šventų giesmių vis stiprėjantis, užtarimo ir pagalbos šaukiantis

* Nelyginant kaip J. Baltrušaičio, A. Bloko, V. Briusovo ir K. Balmonto kūryboje.

skambėjimas. Tegu būgnas muša ugningą marseljetės taktą, tegu visą pasaulį raudonais gaidžiais paleidžia!.. O gal tai ne būgnas, ne svieto pabaiga? O, kad tave kur!

— Nusikeikt net noris, stipriai, paprastai, mužikiškai. Iš džiaugsmo, matykit! Juk ateina žmonės, kurie kurs Lietuvą be ponų ir vergų!

Balys Sruoga parašė scenai veikalą, kuris Kauno Valstybės Teatre buvo tik du sykius suvaidintas. Po to šis lietuviškos dramaturgijos šedevras, kaip galintis protus sumaišyti, kaip nepageidaujamas pasekmes galįs iššaukti pavojingas prasimanymas, buvo iš repertuaro išimtas. Dobilo „Blūdas“ pasiliko bibliotekų lentynose. Lygiai taip pat ir šiai pjesei, „Baisioji naktis“, buvo leista puošti knygynų vitrinas. Kas tąsyk baimę įvarė — tesprendžia, teišvedžioja buities istorikai: ar vaikystės Rašytojo dienų reminiscensinis kūryboje nušvitęs veidas, įvykių ir sapnų kaleidoskopas, ar naujos lietuviškos buržuazijos savo pačios vakarykščio šešėlio baimė?

Tenka tik priminti: veiksmas vyksta Lietuvoje 1905 m. įvykių fone, veikalas rašytas eilėmis, autoriui būdingu aštriu, gyvu, originaliu stiliumi.

Kito scenai taikomo kūrinio įžangoje autorius net aiškina:

„Toje sukilėlių tragedijoje mūsų laikų žmogui visų brangiausia: lietuvių tautos vargo žmonių heroizmo emocijos.“ *

Tokios pat emocijos turėjo praskambėti ir šiame B. Sruogos veikale. Tik nejautriai scenoje interpretuojama ir perjautriai tam tikrą žiūrovą įbauginusi pjesė toliau vaidinti nebuvo leista. Nors tai vienas pa-

* Įžanga dramai „Apyaušrio dalia“.

čių žymiausių lietuviškos dramaturgijos kūrinių. Ir tokios savos, retos, taip originalios tematikos.

Veikale „Baisioji naktis“ vyriausieji didvyriai — studentai. Gal todėl ryškiu vaizdu atsistojo prieš akis subjektyvūs įspūdžiai. Juose yra truputis „atmosferos“, be kurios dažnai daug kas skęsta rūkuose. Tokioje pieno rūko tirštumoje šios pjesės spektaklis Kauno teatre ir nesurado (nes ir nebandė ieškoti) Sruogos kūrybinių savybių ir, aišku, jų neatskleidė. Tai buvo formaliai pagimdytas darbas. Vieni aktoriai paklydo „sistemų“ labirintuose, kiti skubiame pastatymo darbe neatkreipė dėmesio, koks lietuviškas veikalas buvo jiems į rankas patekęs. Veikalą statė V. Sipavičius. Jis tuo metu su darbu teatre lygiagrečiai studijavo ir Kauno universitete ir buvo tasai, kuriuo B. Sruoga tuo metu pasitikėjo (eilinis susižavėjimas). Dailininko St. Ušinskio puikus scenovaizdis, bet pastarasis visiškai nesirišo nei su vaidybiniu spektaklio stiliumi, nei su pačiu veikalu. O svarbiausia, niekam net į galvą neatėjo apsidairyti ir pamatyti, kad to spektaklio ir fabula, ir stiprus poetinis aromatas lengviau atskleistinas, tik atsigrįžus į netolimą praeitį. Joje meninės teisybės beieškant, nebūtų to nelemto tarp trijų formalizmo epušių paklydimo.

* * *

Naujųjų 1922 metų[21] sutikimas „Vilkolakyje“. Po savotiška tradicija virtusio „Traviatos“ spektaklio. Buvo gal kokia trečia valanda ryto. Įėjęs pajutau, kad anais laikais populiariosios čekiškos slivovicos atkimštų butelių arsenalas veikė širdžių ir smegenų plazdėjimus. Buvo smagiai linksma ir nevisiškai tylu. Minios ūžesyje savo temperamentu į akis metėsi baltagalvis Vaižgantas ir labai aukštas, kietos energijos B. Sruoga. Nedideliame būrelyje jie tęsė kažkokį

ginčą, kažką sprendė. Sruogą pamačiau pirmą kartą. Be ilgų plaukų, suvyriškėjęs, kitoks, negu nuotraukoje, matytoje Petrapily. „Vilkolakis“ buvo ne tik improvizacinio žanro satyrinis teatras, bet kartu ir menininkų klubas, kuris provokuodavo, stimuliuodavo Kauno kūrybinę dvasią.

Čia B. Sruoga pradėjo misiją — kelti lietuvišką teatrą iki europinio lygio. A. Sutkus anuo metu buvo pats pažangiausias, mūsų scenos moderniškiausių užsimojimų režisierius ir pedagogas. Ir prie jo, prie tų drąsesniųjų pastangų, B.S. negalėjo neprisidėti.

* * *

Amerikos lietuvių dienraštyje „Naujienos“ būdavo Balio Sruogos pavarde įspūdžiai iš Bavarijos. Straipsnių stilių valdė stipri ranka, skaitytojams autorius nepataikavo. Tokie „neaktualūs reportažai“ buvo ypač laukiami, įvertinti ir atmintyse paliko. Autorius rašė iš Müncheno ir apie meno įvykius ir apie vokiečių teatrų veiklą.

Po užbaigtų studijų sugrįžusiam Sruogai užvelkama mokslininko toga. Bohemos, laisvo menininko tipo žmogus pradeda daryti mokslinę karjerą. Užeina persilaužimas, bėgių perjungimo dienos ir metai. Darbštumas, užsidegimas. Aukštosios mokyklos pedagoginis darbas įpareigoja. Rašomi knygų tomai ir straipsniai, straipsniai...

Lygiagrečiai B.S. tampa ir literatūros kritiku. Karčiu, atviru, dažnai ironišku stiliumi, pseudonimų skydais prisidengęs, jisai puola, polemizuoja. Didėjant skriptomanų armijai, jam rūpi jaunąją literatūrą išvesti į aukštumas, nukreipti tikruoju keliu. Nors ir rusų kritikos tradicijų įtakoje prakalba kaip aiškus europietis.

Atsiveria dar nauja stichija: teatras. Pirmieji tos aistros (ne amitié amoureuse, bet tikra didelė aistra!) liudininkai — lietuviškos scenos darbų kritikos rašiniai. Bet Sruoga iškelia dar naują vėliavą: aukštesnių tikslų lietuvišką teatrą! Prasideda nenuilstama kova prieš „Buridano asilus“, „Pirmus skambučius“, „Siuvėjų dienas Silmačiuose“ ir prieš panašų, tik žiūrovo virškinimui palengvinti skirtą pramoginį repertuarą. Maskvos ir Vokietijos didmiesčių nepaprastai aukšto lygio akademiniai valstybiniai ir ten pat — naujų srovių, moderniškų tradicijų teatrai Balį Sruogą įtikino, patraukė; tiems idealiems jaunystės įspūdžiams visą gyvenimą jis juto nuoširdų sentimentą. Tai buvo geri pavyzdžiai: panašūs lygiaverčiai bandymai ir Lietuvoje darytini, ir tik aukštesnių intencijų repertuaru reikia ir mūsų publiką bei aktorius brandinti, auklėti. Tie teatrinėm temom straipsniai, deja, mažiausiai domino teatralus ir teatrinio gyvenimo vadovus, bet būsimam lietuvių scenos istorikui bus nepamainoma orientacijos medžiaga. Atsisveikindamas su lyrika, jis demonstravo savo kilnią meilę naujajai Dulcinėjai — kaimiškais rūbais apsirengusiai, išdidžios, bet kvailos išraiškos kaukę užsidėjusiai, pačiai nepalyginamai deivei Melpomenai!

Teatro ideologas bei istoriografas B. Sruogos našioje ir įviariaspalvėje literatūrinėje veikloje užima ne paskutinę vietą. „Petro Vaičiūno dramaturgija“ (literatūriniu ir sceniniu atveju svarbus tomas), su Viktoru Žadeika žymaus mūsų dainininko jubiliejui skirta monografija „Kipras Petrauskas“, vienam iš meniškiausiųjų Kauno scenos spektakliui pašvęsta iliustruota knyga „Vinco Krėvės Šarūnas Valstybės Teatre“, nepriklausomo gyvenimo dešimtmečiui paminėti leidiniui „Lietuva“ straipsnis. Ir tiek dar įvairių rašinių periodikoje.

Antano Jasūdžio universitetui dovanotas Petrapilio scenos archyvas B. Sruogą uždega mintimi parašyti pirmąją mūsų literatūroje tos rūšies monografiją „Lietuvių teatras Peterburge“; tuo būdu iškyla pačiu pirmuoju lietuvių scenos istoriografu. Tasai archyvas davė pradžią teatro muziejui.*

Greta praktiško scenai naujų jėgų paruošimo mokyklos, B.S. vedamas universiteto Teatro seminaras priartino mus prie tų kultūringų kraštų, kur universitetai ne tik bendradarbiauja, bet nustato gaires, stimuliuoja ir moraliai vadovauja kūrybinėms scenos meno institucijoms.

Balys Sruoga ilgai buvo Kauno Valstybės Teatrui negriežtoje opozicijoje. Vis duodavo sau žodį nekelti kojos nei į salės parterį, nei direktoriaus kabineto slenksčio neperžengti.

Nuo neapykantos iki meilės tik keli žingsniai. Lengva ir atsileisti, atvira širdimi atsiliepti. Tie bendradarbiavimo mėnesiai, jei ne visad entuziastingi, buvo bent visiškai nuoširdūs, jis veidmainiauti nemokėjo ir nenorėjo. K. Glinskį mėgo kaip aktorių. Puldavo jo repertuarą, tačiau žavėjosi, gėrėjosi... aktorium ir gal žmogum. Juozui Vaičkui jautė antipatiją, bet savo laiku ir jam padėjo, pripažindavo mūsų profesinės scenos pradininko misiją.

Tulžį erzino ir širdį veikė dramos teatro atsilikimas, blogam publikos skoniui pataikavimas, valdininkiškas meno įstaigos tvarkymas. Šalia universiteto B. Sruogai vaidenosi lietuviškas dramos teatras (toks nevisada buvo).

Iš Rusijos grįžęs, Borisas Dauguvietis kurį laiką savo ūkyje žemę arė. Į Kauną atgabentas, vaikščiojo

* Archyvas dovanotas V.D. universitetui Kaune, vėliau buvo perduotas Valstybės Teatro muziejui.

ilgais batais, rusiško tipo marškiniais, į akį krintančiu auksiniu auskaru. Bohemiškai dekoratyvus, ekspansyvus, jis patraukė dėmesį. Rašytojų ir žurnalistų draugystėje „arielką“ gerdamas, prikimusiu balsu nuotaikingai dainavo čigoniškus romansus. Bet apsisvaiginimo procese niekuomet nebuvo ciniškas nei trivialus. Gimdavo „komerciniai“ projektai, naujos periodikos leidimo mintys: prasiveržti iš sustingimo, ko nors naujo siekti...

Gilesnės tiesos ieškojimas — menininko dalia ir likimas. B. Sruoga atšaldavo nuo visko, kas paviršutiniška. Su Andrium Oleka-Žilinsku glaudesnis ryšys ilgiau tvėręs. Gal tai Maskvos laikų susitikimai, ar 1920 m. Kauno dienų prisiminimai,[22] ar K. Stanislavskio Meno teatro hipnozė... Užsimezga bendrų siekimų gijos. Opozicionierius tampa bendraginkliu ir laimėjimus skelbiančiu trimitininku: kas nors gaivaus, be pelėsių kvapo, jauti, kaip verda ir kunkuliuoja... Jau reiškiasi ir akademinės platumos, ir drąsesnių ieškojimų teatras.

Scenos galia ir veiksmas, kaip ir muzika, Sruogą traukė: premjerose. operos ir baleto spektakliuose, simfoniniuose ir kameriniuose koncertuose jo imponuojanti figūra matėsi partery.

* * *

Kompozitorius Jurgis Karnavičius savo antrąją originalią operą „Radvila Perkūnas“ parašė Balio Sruogos tekstu. Užmarinuotoje ir užmarštin nugrimzdusioje praeityje siužeto suradimas — neeilinis žygis. Ano meto mada leido literatūrinių temų ekskursijas daryti ligi Vytauto ir Skirgailos, o romantiškai heroiniai XVI - XVIII šimtmečių momentai buvo tartum kiek pavojingi. B. Sruoga tačiau nesusilaikė: prabilo savitai ai-

dinčiomis baltomis eilėmis. Lietuvos žemės atsidūsėjimu aldančiais žodžiais ir vaizdais.

* * *

Magneto adata darosi nepastovi. Nesuvaržomas rašytojo talentas verčia jį rašyti draminį kūrinį. Veikalą, kuris atitinkamai ryškiai iškelia didžiojo politiko ir stratego asmenį. Nors patsai didvyris veikale ne tik neprakalba, bet visiškai net nepasirodo.

„Milžino paunksmė", suvaidinta du ar tris sykius, repertuarinio svorio nepakėlė, bet sukūrė didelį literatūrinį ir teatrinį įvykį. Nors premjera ir įvyko Kauno Valstybės Teatro scenoje, bet spektaklis buvo skelbiamas ne jo vardu, o atskalūniškų galvų kolektyvo, gan trumpai, bet prasmingai pagyvenusio Jaunųjų Teatro.

Įvyko kažkas neįtikėtino. Teatriniu žargonu šnekant, buvo nutrauktas spektaklis. Ir ne bet koks, o Shakespearo „Hamletas" vienas pirmųjų, dar iškilmingos nuotaikos, vaidinimų. Besirenkančiai publikai buvo patarta grįžti į namus. Sustreikavo vaidybos studijos mokiniai (to paties teatro būsimieji korifėjai). Keli jų rež. M. Čechovo pastatyme vaidino ryškias roles, o kiti kėlė taip svarbios minios naštą. Ar Švietimo min-ja jiems iš viso pinigų nesumokėjo, ar mažiau žadėjo mokėti — lietuvių teatro istorijoje įvyko pirmasis streikas. Visas streikininkų kolektyvas iš Valstybės Teatro pasitraukė. Nuėjo su savo mokytoju A. Oleka-Žilinsku, tuo metu direktoriaus poziciją turėjusiu palikti.

Harriet Beecher Stove su savo „Uncle Tom's Cabin" („Dėdės Tomo lūšnelė") rampos šviesą matė įvairiose redakcijose ir pritaikymuose. Dideliu užsidegimu Kaune ir daugelyje provincijos miestų (vėliau ir Vilniaus Valst. Teatre) suvaidintas. Pasisekimą sukėlė populiari fabula, neblogai supinta intriga ir da-

lyvių jaunatviškas liepsnojimas. Ypatingų aktoriškų laimėjimų nebūta, bet buvo ryžtas, drausmingas ir draugiškas ansamblis, daug darbo ir vargo, alkanos dienos ir savarankiško darbo džiaugsmas.

Balys Sruoga buvo vienas tų, kurie moraliai (gal net ir materialiai) šį sumanymą rėmė. Jis šiuo eksperimentu su jaunimu sielojosi ir džiaugėsi, rėmėjų draugijoje (kartu su Krėve ir Šilingu) buvo aktyvus. Viso to pasėka — R. Juknevičius dvejus metus režisūros studijų tikslais išbuvo Maskvoje, o Alg. Jakševičius vienerius metus — irgi Maskvoj, o antrus New Yorke.

Antroji Jaun. Teatro premjera — Balio Sruogos minėtas scenos veikalas „Milžino paunksmė“ įvyko Kauno Valst. Teatro scenoje. Gal kokio spaudimo ar kurtuazijos dėka buvo Valst. Teatro dirbtuvėse pagamintos dekoracijos, kostiumai, butaforija ir padargai. Sūnūs palaidūnai ir neištikimos dukterys kaip svečiai ir viešnios atėjo į kategorijomis laimingos vyresnės gentkartės pastogę ir pademonstravo jauną galią. Sceninio prieauglio kolektyvas ir vėl pasirodė visa savo jauna drąsa ir žalumu. Išryškėjusiems talentams atstovavo Romualdas Juknevičius (vaidyba M. Čechovo įtakon patekęs) ir ypač stipriai švystelėjęs Algirdas Jakševičius. K. Glinskis, tuo metu sirgęs, apie pastarąjį prasitarė: „Galiu mirti, yra kas mane pavaduos.“

„Milžino paunksmę“ statė A. Oleka - Žilinskas, kiek palūžęs, suapatiškėjęs, bet meninės potencijos nepraradęs. Ekspresingą konstruktyviai — dekoratyvinį scenovaizdį davė S. Ušinskas. Tai stiprus spektaklis, kuriame įspūdingiausiai prabilo pats veikalas. Originaliai ir sceningai sukomponuotas, gaivališku užsidegimu parašytas ir labai poetiškas.

Tačiau B. Sruogai teko tik du savo veikalus pamatyti scenoje, ir tai vien premjeriniame iškilmingume. Vieni iš pačių sodriausių, nuoširdžiausių literatūri-

niu ir sceniniu atžvilgiu tobuliausių lietuviškos dramaturgijos veikalų nuėjo į nedėkingą užmiršimo archyvą.

Manding, vaidybos mene B.S. labiausiai vertino gyvą aktorių. Jam ranka džiaugsmu virpėjo, kai savo rašiniuose minėjo vaidybiškai stipriai pasireiškusius.

Realistinis pastatymų stilius, natūralistinė maniera, jo nežavėjo.

Laisvės alėja buvo gana nuobodi gatvė. Joje daug kas tapo sukimšta. Ji atrodė ir paradinė, ir tuo pat metu užtektinai blanki. Besišvarinanti, bet nevisiškai švari. Ekonominės ir teismo institucijos, kinematografai, bankai, puošnios ir mažytės parduotuvės, geresnieji viešbučiai ir antros rūšies nakvynės namai, pirmaeilės kavinės, pirmaklasiai siuvėjai ir dar visokių pavadinimų įstaigėlės.

Kultūrinėmis įstaigoms Laisvės alėjoje atstovavo gimnazija ir nuo gatvės pabėgę į miesto sodą Valstybės Teatro rūmai. Palaipsniui didinę savo fasadą, šie rūmai lygiagrečiai kėlė ir meno lygį. Ivairių šakų sceninį ir muzikinį meną; bet irgi valdiškai, biurokratiškai.

Balį Sruogą Laisvės alėjoje tekdavo sutikti retai. Tie, kurie į menininkus žiūrėjo kreiva akim, kiek iš aukšto, — nesuprato ir gal nebandė pagalvoti, kad literatūros kūrinį dažnai yra sunkiau sukonstruoti, negu plačiausioje vietoje per Nerį gelžbetoninį tiltą pastatyti ir įgyvendinti raguočių eksportą į kaimyninę šalį. Ir suprasti, kad materialaus ir dvasinio gyvenimo puiki pusiausvyra yra šalies geriausia rekomendacija. Į literatūrinę areną dar visai jaunas išėjęs, gladiatorius — kultūrininko kardo Balys Sruoga per visą gyvenimą iš rankų nepaleido. O reikėjo ir pačiam reikštis ir dirvą ateičiai ruošti. Romantinis palikimas užkrėtė, naujoji realybė pareigą dar labiau įsamonino.

* * *

Su Baliu Sruoga susitikti vis tekdavo prie miesto sodo vartų. Atmintini liko trys susitikimai. Pirmą sykį paprašė pakalbėti teatro seminarui apie mano statomą Molière'o komediją. Antrą kartą paklausė:

— Ar žinai, kas iš teatro žmonių tokiame ir tokiame žurnale rašo?

Į pseudoniminį B. Sruogos straipsnį buvau atsiliepęs aš pats — irgi pseudonimu. Suvaidinau, kad supratimo neturiu, pradėjau pėdas mėtyti: gal vienas iš mūsų pirmųjų operos tenorų.

Pažiūrėjo į mane, staiga atsisveikino ir perėjo į kitą gatvės pusę.

Trečią sykį aš pats sustabdžiau. Paklausiau, ar kuriam iš teatro seminaro studentų negalima įpiršti mintį parašyti studiją apie J. Vaičkaus veiklą. Nes jau buvo pusėtinai sistematizuota to scenos pionieriaus veiklos medžiaga. Sruoga susidomėjo. Sutartą valandą punktualiai atvyko į teatrą. Apžiūrėjo ir griežtai nusprendė, kad darbą turi atlikti tas, kas tą medžiagą surinko ir sutvarkė. Vaičkaus asmens liesti, matyt, dar nenorėjo — dar permenka laiko perspektyva.

B.S. kalbėjo negarsiai, viešai kalbėti ar savo kūrybą skaityti vengdavo. Tai kabinetinio darbo žmogus, kuriam brangi vienuma. Visad kuklus ir tylintis, tik dėl principinių dalykų karštai ir energingai sukildavo. Nesidrovėjo pulti, kas jo įsitikinimu buvo negero ir taisytino. Be afektacijos, bet visu aukštaitišku smarkumu.

* * *

1943 m. kovo viduryje karčiu ir tamsiu siaubu visą Lietuvą apgaubė žinia: vokiečių areštuotas Balys Sruoga... Toks savas ir brangus rašytojas.

Ir kai viso krašto bažnyčiose stovėjo juodi katafalkai, kai graudžiai skambėjo tautinės giesmės gaida,

reiškėsi toji spontaniškoji reakcija, to širdžių tylus, bet galingas protestas.

Dryžuotu kacetininko drabužiu, nuskusta galva lietuvių didžiajam rašytojui buvo lemta paslapčiomis pasinerti į savo vidinį pasaulį. Vogčia renka apie save nelaimės draugus, skatina griebtis plunksnos, pamoko. Aitvarai turi būti nemirštami, gyvi — ateitis turi būti jų! Patrioto *intuica* šnabžda, skelbia, skiepija šviesos pergalę. Ir kadaise prie savo stalo, ir iš katedros, ir čia už spygliuotų vielų, kartuvių paunksmėje, krematorijaus siaubingo karščio kaimynystėje — eiki, rašytojau, pašaukimo, lemties keliu. Duoki deguonies! Nes be jo — ugnies neįžiebsi.

Ne kryžkelėje su pavirtusiais kryžiais, ne upių giliuose vandenynuose, bet kaimo ir istorinės praeities atmosferoje iki šiol pasinerdamas, Stutthofe Balys Sruoga, nors svajodamas apie neo-romantikų ateities sambūrį, kaip kadaise jaunų dramaturgų įkvėpimą koreguodamas, šiandien pats sau diktuoja lengvesnes temas...

Svyruojančių vaiduoklių eisenoje, ginkluotų ir žudančių tamsios galios sargybinių apsuptas, eina ir Balys Sruoga. Parkrenta, bet draugų pagelbimas, vėl sunkiai kelia mirties žygio koją. Galop jau pakelti nebegali. Pasilieka. Alkanas, fiziškai išsemtas, pakirstas. Atsiduria Vilniaus mieste vienišas.

Iš audrų kėlėsi kraštas. Jam buvo dirbta, tiek dar liko dirbti. Širdis sustoja. Dar jauna, o taip pavargusi didelio žmogaus jautri, iškankinta širdis.

Kai miršta jėgos, turto ar valdžios galiūnai, nejauku: kokia žemiška galia vis tik yra menka!

„Aidai", 1947.XII.9, Nr. 12.

VERA RADAUSKIENĖ

BENDRADARBIAVIMAS SU BALIU SRUOGA

(Pasikalbėjimas)

Klausimas: Jums teko daug bendradarbiauti su B. Sruoga. Kada ir kur susitikote?

Atsakymas: 1921 m. grįžusi iš Rusijos į Lietuvą, 1922 m. pradėjau dirbti Tautos teatro studijoje (Maironio g-vėje, kur vėliau buvo Muzikos mokykla). Šis teatras, 1922 m. suorganizuotas Antano Sutkaus, tuo metu veikė greta satyrinio teatro „Vilkolakis". Visi buvę B. Sruogos bendradarbiai nekantriai laukė jo grįžtant iš Vokietijos. Daug tikėtasi, kad su juo viskas pasikeis, pagyvės. Apie 1923 m. jam atsiradus Kaune, susitikom. Jis atėjo į Tautos teatrą daryti pranešimą apie savo teatrinius patyrimus Vakarų Europoje. Tuoj seni pažįstami — Sutkus, Bičiūnas, Čiurlionienė, aktoriai, studijokai jį džiaugsmingai pasitiko. B.S., pamatęs mane, jam svetimą, nustebęs paklausė:

— O kas čia per persona?

Susipažinom. Greit pradėjo megztis kalba, nes studijuodama Rusijoje šokio ir teatro meną, nors dar labai jauna, buvau įsigijusi įdomių pažinčių teatro, literatūros ir kitų menų sferose.

Kl. Kur išsivystė jūsų bendradarbiavimas?

Ats. Tautos Teatre. Jo vadovas A. Sutkus siekė čia sukurti aukšto lygio teatro studiją, išauginti kultūringų aktorių, kurie kaip branduolys išugdytų gerą lietuvišką tautinį teatrą ir taip prisidėtų prie Nepriklausomos Lietuvos kūrimosi darbo. Jis žavėjosi Vydūnu, statė jo misterijas, kitų lietuvių autorių kūrinius

(pats pirmas pastatė V. Krėvės „Šarūną“). Jam didelės įtakos turėjo architektas dailininkas O. Levensonas, aukštos meninės kultūros žmogus, Mejerholdo* mokinys, deja, neilgai pabuvęs Lietuvoj. Į savo studiją Sutkus pritraukė geriausias to laiko jėgas: V. Dubą, S. Čiurlionienę, V. Bičiūną ir kt.; jie dėstė teorinius dalykus. Sutkaus veikla patraukė Sruogą, jis tuoj buvo pakviestas skaityti teatro istoriją. Studijoje jis kalbėjo gyvai, žavėjo klausytojus erudicija ir asmenybe. Man teko, kaip tuomet sakyta, „plastika“, t.y. scenos judesiai, judesių kultūra, šokio elementai, ritmika. Geriau susipažinę, sutarėm abudu darbą derinti: kai Sruoga dėstė, sakysim, graikų teatro istoriją, aš savo pamokose įvesdavau graikų šokių judesius, paimtus iš graikų vazų, Isadoros Duncan šokio ir pan.; jam priėjus prie renesanso — rodžiau tos epochos šokius ir t.t.

Kl. Berods ilgainiui B. Sruogos ir Sutkaus keliai išsiskyrė. Kodėl tai įvyko?

Ats. Sutkus buvo didelis teatro mylėtojas, bet priklausė kategorijai žmonių, kurie jaunystėje šį tą pasiekę išsvajotų idėjų srity, staiga sustingsta ir gyvena praeities patyrimais. Be to, Tautos teatre įsivyravo neaukšto talento žmonės, kaip Bičiūnas, Puida, kurie savo diletantiškomis pjesėmis (vietoje Sutkaus pradžioje propaguotos commedia dell'arte) užpildė repertuarą. Teatras ir „Vilkolakis“ ėmė smukti, Sutkaus meno darbas Bičiūno skonio įtakoje regresavo. Greitai Sruoga juo nusivylė. Neradęs jo veikloje, ko tikėjosi, pasijuto lyg įskaudintas, kad iš karto neįžvelgė tikrovės ir pradėjo prieš Sutkų veikti. Perėjimas iš susižavėjimo į neapykantą būdingas Sruogai: tokie

* Didis teatro novatorius, realistinės Stanislavskio sistemos priešas.

staigūs pasikeitimai stebino mažai jį pažinojusius žmones ir sukeldavo nepasitikėjimą juo pačiu.

Kl. Juk netrukus įsikūrė Valstybės Teatras. Kokie buvo tų dviejų įstaigų santykiai ir B.S. vaidmuo juose?

Ats. Kai Kaune atsirado K. Glinskis, B. Dauguvietis, J. Tvirbutas ir kt., įsikūrė Valstybės Teatras, ir jame pradėta tęsti Rusijos teatro tradicijos. B.S. iš karto pastebėjo, kad repertuaro parinkime ir pastatymuose kartojasi sustingusi rutina. Jis visad buvo priešingas bet kokiai rutinai („chalturai"), tad nepasitikėdamas žiūrėjo į Valstybės Teatro kryptį. Bematant tarp tų dviejų įstaigų prasidėjo varžybos: jau Rusijoje įsigiję tam tikrą vardą Valst. Teatro aktoriai, valdžios materialiai remiami, iš aukšto žiūrėjo į privatinio, tik trumpą laiką subsidijuojamo Tautos Teatro, naujokų bandymus, o pastarieji kritikavo Valstybės Teatrą. Sutkaus sekėjai, ypač vilkolakininkai, statė Valst. Teatro pastatymų parodijas, pajuokdami net patį Glinskį, tada žiūrovų taip mylimą, ir kitus. Išsivystęs antagonizmas privedė prie Tautos Teatro likvidavimo: jis nepajėgė materialiai išsilaikyti. Sruoga gan ilgai buvęs tik Valstybės Teatro stebėtoju, vėliau pradėjo dėti pastangas pakelti jo lygį. Čia ne daug ką žinau, nes 1925 m. išvykau į Paryžių. B. Sruogai ten atsilankius 1926 m., vėl susitikom.

Kl. Kaip B.S. laikėsi A. Sutkui tapus Valstybės Teatro direktorium?

Ats. Sutkui esant Valstybės Teatro direktorium (1926 - 1928 m.), įvyko didelis skandalas. Jis ten atsivedė jaunuosius aktorius — H. Kačinską, J. Siparį, J. Oškinaitę, K. Juršį — viso 13 žmonių, o iš Valst. Teatro atleido eilę aktorių su „dideliais" tuomet vardais, ku-

riam laikui net patį Glinskį (jų dauguma vėliau sugrįžo). Sutkus atidarė Valst. Teatro studiją, į kurią perėjo buvę Tautos Teatro studijos dėstytojai. Bet B.S. joje, rodos, nedėstė, mažiau dalyvavo, nes jam nepatiko Sutkaus pastatymai. Pradėjo prieš jį aštrią akciją spaudoje. Tai buvo daroma ne asmenišku pagrindu, o vien principiniu. Vis dėlto Sutkus turėjo nemaža nuopelnų teatrui.

Kl. Kas pakeitė Sutkų Valst. Teatro direktoriaus kėdėje?

Ats. Trumpą laiką ją buvo užėmęs rašytojas Jurgis Savickis (1928 - 1930 m.). Tada B.S. priartėjo prie teatro, dažnai patardavo direktoriui, kuris teatro reikalų arčiau nepažinojo ir, kaip diplomatas, tik stengėsi švelninti ginčus, o menine veikla nepasižymėjo. Bet kaip tik tuo laiku atsirado Lietuvoje Andrius Oleka - Žilinskas.

Kl. Jūs, be abejo, galėtumėte daug ką pasakyti apie B.S. ir A. Žilinsko santykius ir jų darbą teatre?

Ats. Sruoga iš karto pajuto Žilinsko talentą, žinojo jį esant profesionalą, dirbusį su Stanislavskiu, tad pats, būdamas dinamiškas, niekad negalėjęs sustoti vietoje, visad ieškojęs naujų, tobulesnių formų, tikėjosi, kad Žilinskas iškels teatrą į naują, kūrybinį kelią. Norėdamas suburti apie teatrą geriausias jėgas, Sruoga tuoj suartino Žilinską su Savickiu, Krėve, Karsavinu, su žymiausiais mūsų intelektualais ir menininkais, ypač su M. Dobužinskiu, dailininku pasaulinio garso, su Adomu Galdiku, kurio talentą B.S. didžiai vertino, su muziku J. Gruodžiu, tik baigusiu Leipzigo konservatoriją ir jau švystelėjusiu originalia kūryba.

Žilinskas tuoj pradėjo dėstyti teatro studijoje ir, kaip kiti režisieriai, turėjo ten savo klasę. Pasirinkęs mokinius pastebėjo, kad daugeliui trūko bendros kultūros, stengėsi jų lygį pakelti. Jų tarpe atsirado studentai, pašaliečiai, R. Juknevičius, J. Grybauskas, kurie vėliau taip išgarsėjo. Ar B.S. dėstė tuo metu studijoje — neatsimenu. Žinau tik, kad jo santykiai su Žilinsku iš karto pasidarė artimi ir abiem labai naudingi. Žilinskas konkrečiai ir giliai supažindino Sruogą su Stanislavskio sistema ir scenos technika, o B. S. atskleidė Žilinskui Vakarų teatro pasiekimus, ten besireiškiančias naujas teatro sroves, naujus literatūros ir dramos veikalus, apskritai, meno kultūrą ir kūrinių vertinimus.

1930 m. Žilinskas tapo Valst. Teatro direktorium, o Sruoga — kad ir neoficialiu, bet artimiausiu patarėju. Apie tą laiką aš grįžau iš Paryžiaus ir patekau į Žilinską supusį teatralų būrį. Mano bendradarbiavimas su Sruoga vėl užsimezgė.

Sruoga stengėsi paveikti Žilinską, kad parinktų gerą repertuarą. Tiesa, tai nevisada pavykdavo, pvz., nepaisydamas B.S. atkalbinėjimų, Žilinskas pastatė silpną J. Žulavskio dramą „Sabbatai Cevi". Betgi pastatymas buvo puikus! Kaip ir visi Žilinsko darbai: aukšto meninio lygio, iškilios, šventiškos nuotaikos.

Be jokios abejonės, Žilinskui vadovaujant Valst. Teatras išgyveno nepaprastą pakilimą, ir prie to nemažai prisidėjo Balys Sruoga. Su ypatingu entuziazmu jis rėmė savo patarimais statant Krėvės „Šarūną" — tikrai tai buvo vienas didžiausių įvykių mūsų teatro istorijoje.

Sruoga turėjo įtakos Žilinskui ne tik literatūros, bet ir pastatymų srity, nes be matytų jaunystėje geriausių Rusijos teatrų, jis buvo giliai susipažinęs su naujomis Vakarų teatro kryptimis, su Reinhardto teatru,

su jau pradėjusiu reikštis Brechtu; stebėjo Elisabeth Bergner, Moissi ir kitų žymių aktorių vaidybą Vokietijoje. Sruoga žavėjosi meistriškumu bet kurioje meno srityje, buvo ypatingai jautrus meno kūrybai ir Žilinsko kūrybingumu niekad neapsivylė.

Žilinskas partraukė į Lietuvą eilę didžių menininkų, emigravusių iš Rusijos: genialų režisierių ir aktorių Mykolą Čechovą, nepalyginamo meistriškumo I. Iljinskį, taip pat baleto žvaigždes V. Nemčinovą, A. Obuchovą ir N. Zverevą. Tuo būdu mūsų visuomenė, ir neišvykdama į užsienį, gavo progos grožėtis aukšto lygio menininkų kūryba, o teatro jaunimas — iš jų pasimokyti.

B.S. dažnai stebėjo Žilinsko darbą su aktoriais. Kai kurie, patekę į Žilinsko rankas, taip pasikeisdavo, kad tapdavo neatpažįstami — įgaudavo technikos ir įkvėpimo. Pažinojau keletą aktorių, kurie nepriklausė Žilinsko klasei, bet prašydavosi dubleruoti kitų roles, kad tik galėtų padirbėti su tikru maestro.

Tada jau B.S. vedamasis teatro seminaras ėmė garsėti. Sruoga nepraleisdavo progos kviestis į jo posėdžius įvairias garsenybes. Nors ir nebuvau tikru seminaro nariu — tik organizavau jo biblioteką ir mažą teatro istorijos muziejų — entuziazmo pagauta dažnai dalyvaudavau posėdžiuose, ypač kai ten lankėsi žymūs svečiai.

Kartą kalbėjo I. Iljinskis, nepalyginamas aktorius, atvykęs iš Maskvos. Sruoga, apsimetęs neišmanėliu, paprašė jį paaiškinti, ką reiškia taip Sovietijoje paplitęs „socialistinio realizmo“ terminas. Svečias, pasijutęs nepatogiai, išsisuko nuo atsakymo. Seminaro dalyviai gavo progos išgirsti iš pirmojo šaltinio apie V. Mejerholdo teorijas, jo skelbiamą biomechaniką, kurią aktorius pademonstravo judesiais.

B.S., norėdamas supažindinti studentus su visomis teatro meno šakomis, kvietė į posėdžius įvairius specialistus. Taip be kitų O. Dubeneckienė ir M. Juozapaitytė demonstravo ir aiškino svarbiausius baleto pagrindus. Visad B.S. iš anksto drauge su studentais paruošdavo klausimus, į kuriuos prelegentai atsakydavo.

M. Čechovas turėjo įtakos Žilinskui, o Sruoga stengėsi paveikti Čechovą, kad jo teorinės idėjos prigytų Lietuvoje, kad mūsų žiūrovai galėtų jį geriau suprasti. Čechovui Kauno atmosfera buvo svetima — kaip meteoras nušvietė mūsų padangę ir dingo. Betgi jo pasirodymas neliko be atgarsio jaunimo tarpe.

Kl. Kaune buvo daug kalbėta apie Žilinsko ir Sruogos intrigas teatre. Kiek tai teisinga?

Ats. Į šį klausimą atsakyti nelengva, turint galvoje mūsų teatro vystymosi procesą. Jį galima įvairiai interpretuoti, kaip ir pačią intrigos sąvoką.

Vieniems B.S. ir Žilinsko „sutartinė“ veikla atrodė kaip kenksmingas kiršinimas teatro egzistavimu suinteresuotų asmenų. Kitiems gi, arčiau teatro buvusiems žmonėms ar grupėms, buvo tai suprantama kaip kova, vesta įvairiomis, kartais gal nevisada vykusiomis priemonėmis už mūsų teatro gyvybingumą. Tai buvo dviejų jaunų, entuziastingų, lakios vaizduotės menininkų pastangos pakelti teatrą iki aukšto lygio. Teko kovoti su įsisenėjusia rutina, keisti jau įsigijusius visuomenėje garsą, bet iš esmės nekultūringus žmones, naujomis jėgomis, iš viso — ugdyti skonį pačių teatralų ir mūsų gerokai miesčionėjančios visuomenės tarpe. Reikėjo veikti vyriausybę, kad nešykštėtų lėšų teatrui, kad laikytų jį svarbiu kultūros faktorium, o ne tarnaujančia tuomet vadinamos aukš-

tuomenės pramogai įstaiga. Tuo tikslu reikėjo turėti savo rankose spaudą, kurioje buvo įsitvirtinę menkos nuovokos kritikai; reikėjo juos pakeisti platesnio horizonto rašytojais ir kritikais, susipažinusiais su tinkamu teatriniu vertinimu.

Kl. Kokiomis priemonėmis Žilinskas su Sruoga veikė?

Ats. O, jie naudojo įvairius būdus. Ir asmeniškai, ir per kitus informuodavo prezidentą, vyriausybės narius, panaudodavo įtakingus asmenis, pvz., dainininkę G. Matulaitytę, kurios tėvas buvo Valstybės kontrolierius, Jonuškaitę, kuri savo vyrą Dovą Zaunių padarė tikru teatro bičiuliu ir užtarėju.

Nesykį užsidegę teatralai, susibūrę apie Žilinską, sugalvoję tikrus sąmokslus, numatydavo įmantrius, toli siekiančius žygius, nelyginant šachmatų lošime. Jų dalyviu ir man nekartą teko būti. Pvz., „Lietuvos aido“ teatro kritiku buvo Pravdinas (P. Lubickas), žmogus, neturėjęs bendro išsilavinimo nei skonio ar nuovokos literatūroje bei teatre. Man, kaip „Lietuvos aido“ bei kitų laikraščių baleto ir šokių kritikei, buvo pavesta nueiti pas „Lietuvos aido“ kultūros skyriaus redaktorių ir išdėstyti reikalą. Šis pripažino, kad mūsų susirūpinimas teisingas, bet čia pat paklausė — kur gi gauti tinkamą pakaitalą? Tuoj pasiūliau kreiptis į teatro seminarą, apie kurį redaktorius ne ką težinojo. Bet jis apsidžiaugė, patarimu pasinaudojo, ir netrukus po kelių bandymų „Lietuvos aido“ kritiku tapo jaunas, tam darbui pasiruošęs recenzentas.

Visi panašūs Žilinsko „sąmokslai“ anaiptol nebuvo asmeniško, savanaudiško, bet — kas ypač liečia Sruogą — tik principinio, idėjinio pobūdžio. Kartais ir Žilinsko draugai darydavo panašius „sąmokslus“ prieš jį patį.

Sykį mudu su Sruoga, susižavėję Tirso de Molina (XVII a. ispano) komedija „Don Hill — žalios kelnės“, kalbinom Žilinską pastatyti šią pjesę, pagyvinti repertuarą grynai teatrinio stiliaus komedija.* Žilinskas ne klausyti nenorėjo. Tada mes, „sąmokslininkai“, pradėjome veikti. Mano paprašytas, M. Dobužinskio sūnus, V. Dobužinskis, nupiešė apie tuziną miniatiuriškų, įvairaus stiliaus žalių kelnių paveiksliukų. Kasdien anonimiškai juos siuntinėjome Žilinskui į teatrą. Jis greit suprato mūsų taktiką ir staiga sutiko pjesę statyti, paaiškindamas pastatymo planą ir rolių paskirstymą. Bet, deja, buvo jau jo teatro veiklos galas, pastatyti nespėjo. O mudu su Sruoga turėjome daug juoko ir tikrą pramogą šia mūsų „intriga“.

Kl. Koks buvo B.S. dalyvavimas kuriant Jaunųjų Teatrą?

Ats. Idėja atsirado Žilinsko sutemos laikais: jis jau buvo besiruošiąs vykti į Vakarus. Kartą mums besikalbant kilo mintis sudaryti iš Žilinsko studijinės klasės atskirą grupę ir savarankiškai, greta Valst. Teatro, statyti veikalus sava nuožiūra. Žilinskui patiko, jaunimas taip pat karštai pritarė. Prie Žilinsko mokinių prisijungė kai kurie J. Vaičkaus (jis tuo metu mėgino organizuoti kino meno studiją) aktoriai ir kitų režisierių klasių dalyviai, A. Palubinskas, O. Juodytė, M. Chadaravičius ir kt. Sruoga čia nenuilsdamas veikė žodžiu ir plunksna, tikriausiai padėjo ir materialiai. Buvo didelių ir įvairių sunkumų, kai kurie aktoriai neturėjo iš ko gyventi. Susidariusį Jaunųjų Teatrą rėmė V. Krėvė, St. Šilingas, veikdamas per prezidentą, M. Dobužinskis davė patarimų meno srityje, kai kas stengėsi

* Dar viename laiške iš Stutthofo B. S. siūlė J. Blekaičiui šį veikalą statyti ir žadėjo jį ten pat išversti. V.D.S.

aprūpinti jaunimą pastoge ir maistu, P. Skardžius puoselėjo gerą lietuvių kalbą.

Kaip žinoma, Jaunųjų Teatras pastatė „Dėdės Tomo lūšnelę", paskui — „Milžino paunksmę". Kaip skaudu, kad šis Sruogos veikalas, monumentalus lietuvių dramaturgijos istoriškai - poetiškas kūrinys, nebuvo suprastas ir įvertintas. Tas visiškas paniekinimas rodo nepaprastą vertintojų nesuvokimą. Jis sudavė autoriui nepelnytą skaudų smūgį, kuris iki šiol lieka nenuplauta dėmė mūsų vadinamųjų literatų sąžinėje.

Kl. Kokie buvo jūsų asmeniški santykiai su Sruoga?

Ats. Nors jokio familiariškumo tarp mūsų nebuvo, niekad nenutrūko tikro draugiškumo ryšiai. Mes abu „sirgom teatro liga", kuri mus jungė nuo pat jaunystės. Kartu diskutuodavom teatro klausimus, kartais skaitėm prancūzų literatūros kūrinius (B.S. galėjo ta kalba skaityti, tik jam dažnai prireikdavo „gyvo" žodyno), interpretuodavom juos. Sunkiomis gyvenimo valandomis visad galima buvo jam pasipasakoti, su juo pasitarti. Būdamas labai švelnios sielos ir jautrus, jis nuostabiai mokėjo išklausyti ir atjausti. Filosofas prof. V. Sezemanas sakydavo, kad protingas žmogus yra ne tas, kas daug žino ar yra išsilavinęs, bet tas, kas sugeba kitus suprasti. Tas taikytina ir Sruogai. Jis duodavo puikių patarimų, bet tik jei to buvo prašomas. Kartais jo trumpa pastaba su humoru išblaškydavo abejones, juodas mintis. A propos, dėl jo humoro — tai buvo beveik prancūziškas esprit su sveiko lietuviško kaimo sąmojo akcentu. Žmonės dažnai jo nesuprasdavo ir be reikalo įsižeisdavo.

Mūsų santykiuose buvo tikras, nuoširdus pasitikėjimas. Jei B.S. buvo kieno draugas, jis niekad ne-

apleisdavo (išskyrus minėtus nusivylimus, kurie iš susižavėjimo pereidavo į neapykantą). Jis buvo jaunimo, studentų draugas. Pajutęs, kad kas nors jo aplinkoje pateko į sunkumus, neprašytas, net stengdamasis likti nepastebėtu, padėdavo. Pvz., H. Radauskas, tada studentas, atsidūrė kritiškoje materialinėje būklėje. B.S. tuoj surado jam darbą. Taip jis visaip rėmė ne vieną iš savo studentų. Tik jei kas imdavo dėkoti — stačiai supykdavo... Kai Švietimo min-ja buvo perkelta į Vilnių, kur dirbo mano vyras knygų leidimo komisijoje, likau viena Kaune mokytojauti. Ir štai gaunu telegramą iš ministerijos su pasiūlymu dėstyti teisių-ekonomijos fakultete privalomą rusų kalbos kursą. Tai buvo B.S. iniciatyva. Jis pajuto, kad man Kaune negerai, pagalvojo, kad tuo būdu gali mane pritraukti prie man artimesnio darbo. Jis jau Vilniuje būrė senus teatralus, buvusius idėjinius bendradarbius — tikslu kurti Vilniuje gerą teatrą. Džiaugdamasi priėmiau pasiūlymą.

Per ilgą gyvenimą liko įspūdis, kad B.S. buvo tikras draugiškumo įsikūnijimas. Jis vertino kiekvieno žmogaus gabumus ir stačiai paprastą žmogišką prisirišimą.

Pasikalbėjimą pravedė V. Paulavičiūtė.
Chicago, 1972.VII.

Per šimtmečius, kaip juodas debesis
Išalkusių šarančių, atėjūnai
Kankino, graužė, čiulpė mūsų žemę.
Kiek mūsų brolių kankinio mirtim
Pražuvo Sibiro miškuos? Už ką?

„Baisioji naktis“

VINCAS RASTENIS

ATOKIOS PAŽINTIES ĮSPŪDŽIAI*

Man teko artimiau bendrauti su B. Sruogos bičiuliu — Andrium Oleka - Žilinsku;** ir su kitu asmeniu, kuris, atrodo, buvo su profesorium idėjiniame ir net asmeniniame konflikte. Tai pulk. leit. Pranas Lubickas, irgi žmogus „su charakteriu". Iš jo esu girdėjęs opinijų apie B. Sruogą, kurias netiktų vadinti komplimentais. Bet tai buvo opinijų, gal kiek ir ambicijos kova. Su pačiu profesorium tiesioginių kontaktų nedaug (ir tik vėliau) būta.

Atmestas kvietimas partijon stoti

Iš savo patyrimo prisimenu faktą, kurį kada nekada esu ir kitiems pasakojęs, kaip būdingą B. Sruogos charakteristiką. 1933 ar 1934 m. kilo sumanymas Kaune organizuoti „specialybiškas" Lietuvių tautininkų s-gos apylinkes. Taip atsirado Lts žurnalistų apylinkė, na, ir teatralų apylinkė... Žodžiu, buvo pasiduota pagundai organizacine forma sutelkti įvairius intelektualus, kurie buvo menami esą bent nelabai priešingi to metų politinei linijai. Intencija nebuvo bloga: ne „pavergti" žmones politiškai, bet gauti iš jų teigiamų impulsų, teigiamos iniciatyvos. Žinoma, ne visi tą vienodai suprato. Ir kai vienas iš uoliausių atsiliepusių pasirodė beesąs Borisas Dauguvietis, jau buvo galima

* Kompiliacija iš dviejų V. R. laiškų, 1958 ir 1969 m. rašytų, dr. V. Sruogienei. Laiškuose aiškintasi, kad V.R. B. Sruogą pažinojęs iš tolo, todėl maža teturįs apie jį konkrečių atsiminimų.

** Valstybinio teatro meno vadovas ir direktorius 1929-33 m.

nujausti, kad visas sumanymas eis „šuniui ant uodegos“. Į tą kvietimą Balio Sruogos atsiliepimas buvo adresuotas man, tuo metu buvusiam Lts-gos generaliniam sekretoriui — kategoriškas atsisakymas būti Lts-gos nariu! Išdėstyta ir eilė motyvų. Rašto turinį papasakojau pirmininkui J. Tūbeliui (paskui laikiau savo asmeniniame archyve). Deja, to turinio net apytikriai negalėčiau atpasakoti — viskas dingo 1941 m. man bevizituojant Lubianką, Butyrką ir kitus „kurortus“. O jis man paliko didelį įspūdį — tai buvo taurus neigiamas atsakymas. Jei iki tol Balys Sruoga mano akyse buvo imponuojąs rašytojas, literatūros ir teatro kritikas ir žinovas, intriguojąs publicistas, tai nuo to laiko jis jau man buvo visiškai ryškiai imponuojanti *asmenybė*.

Lygiai tuo pat laiku ir tuo pačiu reikalu gavau kitą tokį laišką — Kazio Binkio; abu saugojau iki 1940 m., abu drauge dingo. Ir abiem tiem žmonėm tebejaučiu didelę pagarbą ir simpatiją, nors abu tarp savęs gerokai skyrėsi. Abiejuose laiškuose buvo ne karo paskelbimas, bet ryški asmeninės nepriklausomybės, savarankaus mąstymo deklaracija.

Lyg tam įspūdžiui paryškinti, J. Tūbelis (jam tada abu laiškus referavau) išsitraukė iš kišenės vieną prašymą priimti į Lts-gą; atlik, sako, formalumus, tegu prisijungia prie kurios nors apylinkės. Tai buvo vieno Finansų min-jos dep-to direktoriaus prašymas. Tuo metu prieš tą direktorių tautininkuose buvo smarkiai „urzgiama“: prikišama ir korupcija, ir opozicijos protegavimas, ir kitos nuodėmės. „Urzgimas“ nebuvo visai be pagrindo, ir tas prašymas — toks vėlyvas, buvo tikras bandymas susikurti neliečiamumo skydą. Mane tuo momentu apėmė pasipiktinimas. Ir pasiūliau Tūbeliui, kad prašymas būtų grąžintas su patarimu sėdėt ramiai, o tokių prašymų — netgi nenormalia tvarka, per pačias viršūnes — nerašinėti. Po to palyginau: B. Sruo-

ga, K. Binkis — vyrai, o tas ponas direktorius tai tipiškas „škurnikas“,* ir netgi nevykęs. Tas direktorius į Lts-gą taip ir nebeįstojo.

Net teatrą gindamas neįtikau

Beje, B.S. „Raštų“ VI-me tome, straipsnių rinkinyje, vienur ir mano pavardė paminėta: tai straipsnis prieš tokį „P. D.“, kuris pavadintas Padurku. Prisimenu, buvau tuomet kiek pyktelėjęs ant profesoriaus — kaip jis taip prie to reikalo priėjo. Aš buvau „Lietuvos aido“ redakcijoje, neva redakcijos sekretorius. Atsirado prieš teatrą nukreiptas straipsnis. Autorius, tur būt, kas nors iš Švietimo min-jos ar Valstybės Kontrolės politikuojančių referentų, nes jo turėta iš teatro biudžeto tokių duomenų, kurių vien iš „Vyriausybės žinių“ nebūtų galima suvokti. Straipsnis buvo kvailas ne tiek priekaištais (kurie irgi ne visi išmintingi), kiek siūlymais, kaip dalykus, girdi, reiktų pataisyti. Bet tai buvo, galima sakyti, visa esencija diletantiškoje politikoje plaukiojančių opinijų. Mesti į krepšį ar grąžinti autoriui, kaip nespausdintiną? Tai lengva padaryti. Bet tos opinijos yra, jos ir toliau plauks, bus liežuviais velėjamos ir kava su alum skalaujamos, o geriausios valios neinformuoti žmonės neturės jokios atsparos, jokios idėjos, kaip į visa tai iš kitos pusės pažvelgti. Maža to. Straipsnis, atmestas iš „Lietuvos aido“, lengvai atsidurtų „Lietuvos žiniose“ ar „10 centų“, gal net „XX amžiuje“. Ne todėl, kad tos redakcijos būtinai pritartų jo mintims, bet kad tai esamos padėties kritika, labai gerai kimbanti į paprastų žmonelių sąmonę. Arba turėtų būti į darbą paleistas cenzūros aparatas, arba kas nors pasidarys iš to

* „Kailininkas“, savo kailio — tarnybos gelbėtojas.

demagogišką arkliuką ir jodinės, lyg su išmintingiausiu išradimu: žiūrėkit, kas darosi, o nenaudėlė valdžia nenori tokių blogybių taisyti! Taigi, pasakiau redakcijoj — duokit man tą P.D. straipsnį, pabandysiu kaip nors susidoroti. Ir išleidau jį, kaip diskusinį, o kitą dieną pats, savo vardu pasirašęs, sukritikavau. Man atrodė, kad tai geriausias būdas tokiems absurdams niokoti.

Bet profesorius vistiek buvo labai nepatenkintas to (pirmojo) straipsnio išspausdinimo faktu. Ir paskui išliejo savo nepasitenkinimą žurnale — tas straipsnis dabar perspausdintas raštų rinkinyje. Rodos, Balys Sruoga lankėsi mūsų redakcijoje, bet aš nesusitikau, tik dabar lyg per miglą prisimenu, kad buvo priekaištų, kam iš viso reikėjo tokį nieką rodyti. Vėliau savo rašinyje paėmė P.D. straipsnį ant danties sarkastiškai ir dar papildomai suniekino jau daugiau patyčiomis, negu iš esmės atremdamas jo klaidingumą. Čia buvo juntamas priekaištas man ir apskritai redakcijai, kam su tokiu „krapštirentu Padurku" ginčijomės. Dėl to tada ir buvau pyktelėjęs: kodėl visiškai nenorėjo pripažinti „Lietuvos aidui" geros valios, o matė tik gelbėjimąsi iš bėdos. Tokios opinijos, tegu ir kvailos, visgi buvo paplitusios, ir vien tik paprastas ignoravimas jų negalėjo įveikti.*

Kultūrinės politikos strategas

Teko man būti gal net keliolika kartų nedideliuose būreliuose drauge su B. Sruoga ir dalyvauti bendruose pasikalbėjimuose (dažnai „apie viską ir apie nieką"). Tai daugiausia atsitiktiniai susitikimai re-

* P.D. ir V. Rastenio straipsniai teatro reikalu buvo „Lietuvos aide" 1940.I.24 ir 25, o B. Sruogos „Buožė prasižiojo" 1940 m. „Dienovidyje", 1 nr., pasirašytas slapyvardžiu Padegėlis Kasmatė.

dakcijoje ar kokiame pobūvyje. Niekad neteko tiesiog su juo apie ką nors kalbėtis. Jo „asmenvaizdis“, kaip sakyta, man anuomet susidarė per kitus asmenis.

Kitas šaltinis tam „asmenvaizdžiui“ susidaryti, žinoma, buvo jo raštai, ypač publicistika. Pirmoji „rekomendacija“ buvo paremta eilėraščiu. Dar 1923 m., kai buvau Panevėžio gimnazijos 7 klasėje, mokytojas Matas Grigonis bene iš „Skaitymų“ žurnalo paskaitė mums „Miestą“. Ligi šiai dienai tebejuntu, kokį įspūdį padarė tokios tada itin „drastiškai“ atrodžiusios eilutės: „Dūmuos cigarų paskendus kavinė... Liūdi buržujus, gerdamas alų...“ Tada, turbūt, būsiu pirmą kartą išgirdęs Sruogos vardą. Taip ir įsibrėžė pirmieji jo „asmenvaizdžio“ bruožai. Greta su jau girdėtu — skaitytu Binkio „Berlynas aukštyn kojom drybso, o mėnuo, senas idiotas, elektros viela pažabotas šypso“ — įsiveisė įspūdis, kad ten, kažkur Kaune, yra visiškai nebe maironišką naują giesmę traukiančių brolių.

Paskui skaitydavau B. Sirakūzino straipsnius apie teatrą, literatūrą. Vėliau didelį įspūdį padarė „Milžino paunksmė“, ypač visiškai kitas, negu Aleknos ar Paparonio istorijose, Jogailos tipas.

P. Lubickas, galima sakyti, „etatinis“ dramos ir operos recenzentas ir kritikas, daugelio ujamas, ruskiu pravardžiuojamas (o šimtanuošimtinis šeduvis, net tos tarmės niekad nepametęs), teatro recenzento „amato“ buvo išmokęs gizeliniu būdu. Kažkaip atsitiktinai patekęs į Nemirovič-Dančenkos „Teatr i žizn'“ žurnalą, iš pradžių, rodos, tik administracijon, ekspedicijon, buvo gavęs progos vėliau ir recenzijų parašyti (iš ten ir Viktoro Pravdino slapyvardį atsivežė). Aiškiai gabus, prie Maskvos teatro korifėjų arti pabuvojęs, buvo nemažai išmokęs, bet vis tik „samoučka“ (savamokslis), be sistemingo teorinio pagrindo. Na, ir pakliuvo žmogus B. Sirakūzinui ant danties... Lubickui Sruoga bu-

vo pavojingas priešas. Gynėsi tasai, kaip sužeistas liūtas. Didžiavosi, kai pavykdavo surasti kokią nors silpną vietą Sruogos raštuose. O daug tada teko girdėti apie Sruogą nepalankių dalykų.

Žinoma, pats gi tada pasiskaitydavau, ką Sruoga rašo, ne tik ką jo oponentas sako. Ir, bruožas po bruožo, pilnėjo abiejų oponentų paveikslai. Mano bičiulis Lubickas vis labiau atrodė kaip gizeliškai persiimtų gerų tradicijų pažiūrų ir skonio atkaklus gynėjas — „sužeistas ar senstantis liūtas"; o anas tik iš tolo kada nekada matytas „priešas" — teorija, erudicija ir neaprėpiamus akiračius siekiančia vizija apsiginklavęs milžinas, kuriam taip puikiai tiko kai kada pavartojamas B. Milžino parašas... Tie susikirtimai su Vikt. Pravdinu buvo nedideli epizodai. Su B. Sruogos (įvairiai pasirašomais) neretai pritrenkiančiais pasisakymais tekdavo susitikti dažnai, ir gana įvairiais klausimais. Pvz. kaip jis išjuokė laikraščiuose jau paskelbtą, beveik priimtą Prisikėlimo bažnyčios projektą, pavadindamas tą bažnyčią, jeigu tokia būtų pastatyta, „tribušoniku" (kamščiatraukiu). „Vestuvinis tortas" — irgi būtų tikęs to projekto apibūdinimas... Projektas žlugo, vėliau buvo priimtas kitas (regis Reisono?), modernus, tiesialinijiškas.

Man jau dirbant „Lietuvos aido" redakcijoje (1929 - 1930 m.) atsitiko dalykas, kuris irgi pridėjo man tam tikrą B. Sruogos „asmenvaizdžio" bruožą. „Lietuvos žiniose" pasirodė visai dar negirdėtu slapyvardžiu pasirašytas straipsnis, triuškinantis kažkurio dalyko puolimas. Ar tai nebus buvęs užsipuolimas prieš „ruskių antplūdį" balete, ar iš viso prieš teatro išlaidingumą, prabangumą, kuriuo naudojosi tik siauras smetonėlės ratelis? Žodžiu, opozicijos balsas prieš valdžios ekstravagancijas (tai turėjo būti A. Olekos - Žilinsko laikais). Ir štai, po keleto dienų, — B. Sruogos straips-

nis „Lietuvos aide“: į trupinius sumalė aną „Lietuvos žinių“ straipsnį, mirtinai išjuokė (esą anas laikos rusų „kupčiaus“ principo — „čislom pobolše, cenoj podeševle“,* žodžiu sakant, esamą politiką totališkai apgynė. O tos „Žiniose“ skelbtos mintys, kaip tyčia, buvo populiarios ne tiek opozicijoje, kiek tautininkų „masėje“, kurie beveik visi iš principo buvo prieš svetimtaučius ir kurių daugeliui atrodė, kad „iš viso velniam to teatro reikia!“). Ir kas paskui paaiškėjo? Ogi (taip bent žurnalistų tarpe buvo pilna burna kalbama), kad abiejų straipsnių autorius buvęs tas pats! — Štai koks tas Sruoga intrigantas! Man tuo atveju siūlėsi kitas terminas — *strategas*. Kaip gi jis būtų galėjęs sėkmingai apginti tuo metu kaip tik pozicijos sluogsniuose (ne sprendžiamuose, o valdžią remiančiuose) nepopuliarų reikalą? Ir kaip atrodytų, jei kaip tik Sruoga — žinomas kaip skeptiškas valdžios kultūrinės šviesybės vertintojas — imtų ir išeitų kokią nors valdžios apologiją rašyti! Visiškai kas kita į opozicijos lūpas sudėti visas priekaištininkų nesąmones, o tada jau sutriuškinti. Ypač jei tie priekaištai jau gal kai kuriems ir sprendžiantiesiems buvo ėmę patikti.

Aš, žinoma, to dalyko „savo pirštais nečiupinėjau“, negaliu dėt galvos, kad tikrai taip buvo. Tik kitus girdėjau tvirtinančius, kad tikrai žiną taip buvus ir kad tai ne pirmas kartas, kada Sruoga tokią strategiją savo pažiūroms „pravesti“ pavartojęs. Man tai neatrodė yda, tik, kaip dabar sakytume, „imagination“.

Atsitikdavo man, palyginti, neretai ir apyintymiai susieiti su A. Oleka - Žilinsku, išsikalbėti apie mūsų kultūrinio gyvenimo tendencijas, daugiausia liečiančias teatrą. Jis buvo kupinas idėjų, patrauklių, įdomių. Galėjau just, kad jo sumanymuose pilna B. Sruogos

* Skaičium ko daugiau, kaina ko pigiau.

idėjų atspindžių. Galėjo būti ir atvirkščiai, bet kažin. Buvo juntama, kad Žilinskas, Sruoga ir Šeinius* (kaip ryškus perbėgėlis iš liaudininkų, stengėsi būti „smetoniškesnis“ už Smetoną), suėję kombinuodavo kultūros politiką. Niekad nebandžiau nei Andriaus, nei Šeiniaus klausinėti, kodėl ir kaip ta jų „šutvė“ veikia, nors matydavau neretai ir redakcijoje susieinančius, tariau taip pat ir kitur susitinkančius. Man buvo įspūdis, kad Sruoga tai savotiškas „katalizatorius“ Andriaus talentui ir idėjoms Kauno aplinkoj ir sąlygose prigydyti. Andrius, iš visai kitokios aplinkos (iš Maskvos) čia atsiradęs, negalėjo lengvai susiorientuoti, kas čia yra kas ir kur ko reikia. Šeinius turėjo būti įtakos įrankiu (rodos, tam pačiam tikslui buvo pritaikomas ir Šilingas?). Ilgainiui man pradėjo atrodyti, kad Andrius perdaug komplikuotai organizuoja priemones patraukti prezidento palankumą teatro reikalams. Ir įtariau (tik įtariau), kad čia ar tik ne Sruogos strategija beturinti įtakos... Mano nuomone, šiuo atveju ji nebuvo reikalinga. Bet galėjo būti paskatinta pažiūros į prezidentą, anot kurios jis visgi mėgstąs pasmilkymą... Kas be ko, nepurkštavo Smetona prieš pasmilkymus, bet nuo jų nelabai ir svaigdavo. Kartais gana realistiškai ir skeptiškai apie smilkytojus atsiliepdavo. B. Sruoga, gal būt, to nežinojo. Pats jis niekad nesmilkė, bet kitiems, sakysim, Andriui, galėjo ir patarti šiek tiek smilkalų parūpinti. Nežinau, bet taip įtariau.

Teatras dega!

Kartą man susidarė proga, jokių vardų neminint, patarti Andriui kiek kitaip į tą dalyką pažiūrėti. Grį-

* Ignas Jurkūnas Šeinius, rašytojas, buvęs diplomatas, paskui „Lietuvos aido“ vyr. redaktorius.

žom su Tūbeliu iš Kėdainių. Buvo vasara, sekmadienis, pavakariai. Artėjant į Kauną, ėmė matytis aukštas dūmų stulpas. Parvažiavus, nuo kalno pro langą žiūrėdami, dar nespėjom nuspręst, kas dega — buvo matyti, kad kažkur apie miesto sodą. Po keleto minučių atlekia sušilęs, net šiek tiek suodinas Andrius (nė nežinojęs, kad Tūbelis buvo išvažiavęs).

— Pone pirmininke, *teatras dega!* Kas dabar bus? Tūbelis vėl priėjo prie lango, ilgokai pažiūrėjo ir pusbalsiu, kaip ir sau, pratarė:

— Sudegs, tai geresnį pastatysime. Apdraustas. Japonai užmokės...

Andrius buvo apstulbintas. Trumpai pasakojo, kas ten dega (daugiausia dekoracijos!), kad ugnis jau kiek apstabdyta, visas teatras gal ir nesudegs. Išėjom. Lipam laiptais žemyn nuo Žaliakalnio, jis man tik — klausyk, niekaip nesitikėjau, kad pirmininkas toks suprantantis reikalą žmogus! Tada jam ir pasakiau, kad nėra reikalo prie tų žmonių — prezidento ir pirmininko — artintis labai sudėtingais keliais: eik tiesiog, bus papraščiau ir gal net geriau...

„Kalos kai Gatos“

Po kiek laiko B. Sruogos asmenvaizdis man vėl pasipildė ryškiu bruožu: būdamas dėl daug ko skeptikas ir net sarkastiškas kritikas, jis lygiai taip pat energingai teigiamai kalbėjo apie tai, kas jam patiko. Šen ir ten tekdavo nugirsti jo dygių pasisakymų apie Smetoną, apie jo ministrų kultūrinį ribotumą ar net kretiniškumą, iš viso apie mūsų „diduomenės“ (arba visuomenės) mąstymo (ar nemąstymo) ir laikysenos stilių, lygį. Tie dygliai dažniausiai būdavo taiklūs ir ne be pagrindo. O kartą teatre, turbūt, tautininkų suvažiavime, Smetona kalbėjo — apie *gėrio ir grožio*

siekimą. Kitą dieną įžygiuoja į redakciją Sruoga, nušvitęs, — straipsnį atnešė! — Kalos kai Gatos (graikiškai — Gražu ir gera). Išryškino ir žavėjosi tuo, ką prezidentas pareiškė. Straipsnis buvo įdėtas kaip vedamasis, be parašo. Gal jis ir nenorėjo pasirašyti, kad neatrodytų viešas smilkymas. Bet mačiau pats, tai buvo jo parašyta. Palyginus su tuo, ką vėliau rašė apie patriotus Vilniuje,* ryšku, kaip jis taikliai skyrė, kur grūdai, kur pelai.[23]

Taip, iš tolo stebimas, jis man sąmonėj tapo ne tik aukšto ūgio, bet ir *aukšto lygio žmogus,* jei gal šiek tiek ir atlaidus, vis dėlto daugiau *reiklus:* nebūkit ir visi kiti apsileidę, būkit žmogui pridėramo lygio, nepasilikite šliužai! Matai, būdavo, jį besikalbantį ir truputį prisibijai: gerai, jis su tavim sveikinasi, kalba lyg su lygiu, bet kažin ar minty nesišaipo, lyg žiūrėdamas kaip į gal tik pretenzingą, bet negana išprususį aktorių gyvenimo scenoj?

* Sruoga 1940 m. pradžioje rašė — kaip mūsų „inteligentiški patriotai“, nuvažiavę į „išsvajotą Vilnių“, reiškė savo patriotizmą: sėdi kur nors „Zacišėj“, „Pod okrętem“ ar „Kazbeke“ ir, suvilgę šašlyką keliais pusbonkiais, rymo apsiblausiusiomis akimis ant stalo ir svajingai dainuoja „Tu Lietuva, tu mano, tu brangi tėvyne“...

STASYS SANTVARAS

BALYS SRUOGA IŠ TOLO

Daug sopulingų židinių atsiveria žmogaus viduj, kartais tiesiog ugniakalnių, kai atsigrįžti netolimon praeitin, kai pažvelgi į lietuvių tautos atkilusį pavasarį, į tą gaivalingą nepriklausomo gyvenimo sriautą, ir bandai jį palyginti su ledinėm ūkanom, per kurias dabar brendam. Kokie kontrastai, kokie pasikeitimai ne tik kasdieninėj buity, bet ir mūsų dvasioj! Viltis pavirto neviltim, tikėjimas ateitim susijaukė, gero ir pikto pradai darosi vis mažiau vienas nuo kito beatskiriami. Ir ką lemties planuose reiškia Lietuvos nepriklausomo gyvenimo dvidešimtmetis, toji sužaibavusi akimirka? Ar tai yra istorinių įvykių beprasmis atsitiktinumas, susidėjusių aplinkybių pokštas, ar mūsų kančių ir siekių atpildas?

O tačiau, kas per nepriklausomybės dvidešimtį buvo sukurta — gyvens! Ir turim gausų būrį iškilių asmenybių, moterų ir vyrų, gimusių XIX a. paskutinėm dekadom, kurios nepriklausomo gyvenimo metu buvo energijos varikliai, patys nepabūgdami apsikrauti pareigų ir ieškojimų naštom. Berods, daugiausia dėl to ano dvidešimtmečio vaivorykštė yra tokia spalvinga.

* * *

Lietuvai ypač dosnūs buvo XIX am. paskutinieji dešimtmečiai. Regim, kad vien tik 1890 - 96 m. laikotarpy gimė itin stipri lietuvių rašytojų karta: Petras Vaičiūnas, Faustas Kirša, Vincas Mykolaitis-Putinas, Kazys Binkis ir kt. Toj kartoj pats jauniausias, gimęs 1896 m., yra Balys Sruoga. Tai povaitkinė ir pogirinė lietuvių rašytojų karta, savo kūryba turinti išskirtinę reikšmę mūsų grožinės literatūros raidoj.

B. Sruoga savo kartoj buvo itin kūrybinga, paveiki ir netgi triukšminga asmenybė, nūdien švytinti horizonte, kaip nepargriaunama kolona, visa ugninga širdim troškusi, kad *trumpiausiu laiku* išsikapstytumėm iš meninių seklumų ir diletantizmo. Jei B. Sruoga buvo instinkto žmogus — jis visiškai neklydo, kai skatino, ragino ir plakė, kai troško pats tobulėti ir kitus tobulesnius matyti, nesgi, kaip dabar regim, „nedaug laiko mums buvo duota".

Visi tie, kurie gimėm XX a. pradžioj, aiškiai matom, kad laiko atžvilgiu nesam toli nuo Balio Sruogos nubėgę. Tačiau anuomet, kai jis buvo 28 metų vyras, jau žymus poetas ir filosofijos mokslų daktaras, o aš teturėjau tik 22 metelius — atrodė, kad tarp mūsų yra neperšokama praraja...

Tarp vyresniųjų ir mūsų buvo jaučiamas atstumas. Nežiūrint to, godžiom akim mes jų gyvenimą ir veiklą sekėm, mokėmės iš jų darbų, iš jų elgesio ir net klaidų.

Tiesa, nemenką viesulą buvo sukėlę „Keturi vėjai". Bet ši rašytojų grupė išėjo su savita menine programa ir siekiais, jos garbei — slidžių ir nekultūringų asmeniškumų ir ji regimai vengė.

Balys Sruoga nėjo su „Keturių vėjų" sąjūdžiu, buvo kandus jų kritikas, bet negi jis anuomet galėjo atstovauti „išsirikiavusią senatvę"? Iš tikro jis, kaip ir kiti su tuo naujuoju literatūriniu sąjūdžiu nesutapę rašytojai — buvo individualūs ir savų kelių iešką kūrėjai.

* * *

Balys Sruoga kartų susikryžiavime buvo įtaigi asmenybė, jaunesniojoj rašytojų kartoj savo darbais daranti neabejotiną įtaką. Jo „mokinių" susidarė nemenkas būrys; kai kurie ilgainiui tapo savarankūs lyrikai, ne vienas bandė ir kitus grožinės literatūros žanrus. Iš tolo žiūrint, atrodo paradoksas, kad aš nepatekau

į B. Sruogos poetinio pasisakymo „žabangus“. Tuo metu stipriausia mano atrama buvo Maironis, o kiek vėliau V. Mykolaitis-Putinas.

Kitokia dalia ištiko mano jaunatvės draugą poetą Juozą Tysliavą, kurio „Žaltvykslių“ rankraštį ne vieną kartą skaitėm, skaptavom, o paskui abu to rinkinio korektūras taisėm. Talentingas, savotiškas ir įdomus vyras buvo Tysliava. Bet kurį laiką narpliojosi stiprioj Balio Sruogos įtakoj. Nors regimai plakėsi į originalumą, o iš tikro net išorine apranga pamėgdžiojo savo iškilų mokytoją.

Kai 1920 ar 1921 m. Kaune pasirodė Juozas Tysliava — ir jis vilkėjo savotiškai sukirptus marškinius, po smakru ryšėjo čiurlioniškai sunertą kaklaryšį, buvo apsisiautęs juoda pelerina, ant pečių krito lino spalvos mergaitiniai plaukai, tik gintaro karolių ant jo ilgo kaklo neteko pastebėti. Matyt, kur nors jis buvo matęs B. Sruogos foto nuotraukas (man jų neteko matyti), tad ir pasisiūdino tą truputį modernią ir truputį senobinę „uniformą“. B. Sruoga tuo metu jau buvo „civilis žmogus“ ir, Tysliavą pamatęs, tur būt, nesykį skaniai nusijuokė... B. Sruogos balsas kurį laiką atliepė ir Juozo Tysliavos lyrikoj.

Nelengva dabar pasakyti, kada ir kur pirmą kartą poetą Balį Sruogą esu sutikęs ir susipažinęs. Gal „Vilkolaky“, gal Liet. Meno Kūrėjų dr-jos vaidykloj, o gal ir kuriame nors Kauno restorane. Iš tolo esu matęs jį daug sykių, beveik visada žingsniuojantį tvirtu ir energingu žingsniu.

Paprastai yra tariama, kad visa tai, kas dega ir spirga, slypi mažo ūgio žmonėse. Kiek pažįstu B. Sruogą, jis beveik tobulai iš minimos taisyklės iškrinta. Koks jis stambus ir didelis, toks buvo impulsyvus, karštas ir net audringas jo būdas.

* * *

Intymesnė pažintis, žymiai daugiau mano dėmesio sutelkusi į Balį Sruogą, atsirado beveik staigmeniškai. Iki tos akimirkos jis man atrodė stovįs lietuviško simbolizmo viršūnėj. Mažas įvykis atskleidė kitą jo dvasios bruožą, liudijantį B. Sruogos vidaus spalvingumą ir turtingumą.

Vieną kartą dienrašty „Lietuva" ar jos priede „Sekmoji diena" paskaičiau jo įspūdžius iš kelionės į Švediją. Ten buvo daug juoko ir tikra pramoga — ne dažnas įvykis anuometinėj mūsų spaudoj.

Nepriklausomybės rytmetį* grupė rinktinių lietuvių išsirengė švedų žemėn, į tą laisvės ir taikos palaima besidžiaugiantį kraštą. Švedai nuo seno yra turtingi, išlepę ir savo elgesį išdailinę, o mes, tik iš nelaisvės pakirdę, tuo metu negalėjom manierų ir laikymosi elegancija tviskėti, gal turėjom daugiau natūralumo ir nemeluoto jausmo, bet kaimo žmonių paprasti santykiai dar vyravo mūsų kalboj ir elgesy.

Tais kontrastais ir nepaprastu pastabumu B. Sruoga savo kelionės įspūdžiuose ir ėmė žaisti. Eilei ekskursijos dalyvių jis sukūrė pravardes (nebuvo sunku iššifruoti, pvz., Kaustas Firša — poetas Faustas Kirša). Kai veikėjus pažįsti, komedija būna ne tik juokinga, bet ir šilta, nes atpažįsti ir vieną kitą viešumoj slepiamą polinkį.

* * *

Tvirta, iki šiol tebetverianti, pažintis su B. Sruoga užsimezgė „Saulėj ir smiltyse". Tas jo poezijos rinkinys buvo dailus savo išore ir solidus vidum — to meto mano skurdžioj bibliotekoj B. Sruogos „Saulė ir smiltys" buvo nauja puošmena, nuolat pasklaidoma ir paskaitoma.

* 1926 m. birželio mėn. B.S. ir F. Kirša vyko į Švediją su agronomų ekskursija.

Savim pasitikintis, vienišumo paženklintas, kupinas mįslingumo, gal net išdidus yra Balio Sruogos simbolizmas. Veikiausiai dėl to jis darė stiprią įtaką ano meto jaunųjų poetų gretose.

Maža tėra žmonių, kurie ryžtasi patys sau netikėti, todėl ir ta B. Sruogos „poetinė puikybė" buvo tokia įtaigi ir užkrėčianti. Ir nieko pikta ji lietuvių raštui nepadarė. Atvirkščiai, ji buvo liepsna, kuri kaitino ir kėlė aukštyn, nerimu degino širdį ir vertė savęs ieškoti.

Poetas B. Sruoga, neramus ir dramatiškas savo vidumi, mylėjo žmones ir gamtą, nešė jiems „karūną saulės". Štai jo populiaraus eilėraščio posmas iš ano pavasario, kur ritmas atskamba muziką ir lyrinis jausmas liejasi:

Supasi, supasi lapai nubudinti,
Šnarasi, šnekasi vėjo pajudinti,
Skleisdami gaudesį alpstantį, liūdintį,
Supasi, supasi lapai nubudinti.

To paties meto B. Sruogos kūrinys yra ir Tallat-Kelpšos sukomponuota, iki šiol nuo koncertinės estrados nenužengianti, daina „Mano sieloj šiandien šventė".

Vieną sykį (1936 ar 1937 m.) taip atsitiko, kad kažkuriame iškilmingame Valst. Teatro koncerte man teko sėdėti greta prof. Sruogos. Kai dainininkė įsikibo į jo žodžius ir Tallat-Kelpšos melodiją, jis linktelėjo mano pusėn, beveik pusbalsiu ir su nepasitenkinimu tarė:

— Kokia čia šventė, tai tikras nuobodulys! Ir kada jie liausis tą dainą plėšyti...

Bet... poezija ir muzika nėra kuriama tam, kad po metų kitų būtų pamiršta. Sruogos - Kelpšos atveju žodžiai darniai sutapo su muzika, ir dabar neabejojame, jog tai yra *išliekantis* kūrinys.

Gal panašių minčių nusitvėręs, tada aš savo kėdės kaimynui murmtelėjau:

— Tegul plėšo, Daktare, nesuplėšys. Daina daili, žmonėms ji patinka.

* * *

1923 m. pasirodė antroji B. Sruogos poezijos knyga „Dievų takais“. Taip pat stambus eilių rinkinys, telkęs apstą geros ir, — dar ryškiau susruogėjusios lyrikos. Šis rinkinys „Dievų takais“ buvo neabejotina pakopa aukštyn paties poeto kūryboj ir lietuvių poezijos raidoj. Mes, jaunieji dainiai, tuoj griebėm knygą studijuoti, bet... literatūros kritikai, lyg susitarę, užčiaupę burnas spaudoj jos beveik neminėjo. Reakcija keista ir gana sunkiai paaiškinama. Gali būti, ano meto kritikai B. Sruogos privengė, nenorėjo užkabinti, bijodami sukelti jo rūstį ar nepasitenkinimą. Sruoga tą reakciją skaudžiai išgyveno, savoj spaudoj pajuto kažką priešišką. Būriui metų nubėgus, privijęs mane Laisvės alėjoj, jis ir ta tema prašneko. Gerai atsimenu B. Sruogos žodžius:

— Nėra labai gerai, kad rašto žinovai tave liaupsina, nesmagu, kai jie, nepakankamai kūrinio esmę apčiuopę, tau kailį neria, bet užvis blogiausia, kai tavo darbas tyloj paskęsta. Tegu skaudžiai nuplaka, tai bus daug geriau, negu tyla ir ignoravimas.

„Dievų takams“ nuvingiavus į praeitį, B. Sruoga, kol gyvas buvo, daugiau poezijos rinkinių nepaskelbė. Bet periodikoj, metus kitus pameditavęs, vis dar išspausdindavo naujų eilėraščių. Tie kūriniai beveik kiekvienu atveju būdavo subrandinti ir stipriai išgyventi lyrikos gabalai, ištisi eilių ciklai, atspindį B. Sruogos kūrybinę jėgą ir savaimingumą.

„Miestas“, „Alpėse“, „Giesmė viešnelei žydriajai“, be to, dar pluoštas eilėraščių, nespausdintų kituose rinkiniuose — tai lyg trečioji Balio Sruogos eilių knyga, stovinti greta rinkinių „Saulė ir smiltys“ ir „Die-

vų takais". Ne vienas tų eilėraščių ir ciklų dar paženklintas išlikimo aureolės.

* * *

Kaune apie septynetą metų dirbo satyros teatras „Vilkolakis". Improvizuotus ir gaivalingus vaidinimus lankė ne tik lietuviai, pradedą po priespaudos atkusti, bet ir svetimų misijų žmonės. Tai buvo kažkas neregėta ir nepaprasta — daugiausia tai šmaikščia satyros rykšte plakama naujojo gyvenimo tikrovė, jos „pavasario darbai ir rūpesčiai".

B. Sruoga „Vilkolakio" polėkiuose paliko gilius pėdsakus. Juos gyvai galėtų paliudyti jo šiam teatrui rašyti vaidinimų scenarijai.

Berods, 1923 m. du jauni vyrai — Augustinas Gricius ir Stasys Santvaras — metę viliojančias karjeras Eltoj, perėjo dirbti į Ant. Sutkaus įsteigtą ir vadovaujamą Tautos Teatrą, prie kurio tada jau buvo prijungtas ir „Vilkolakis". Aug. Gricius tapo režisūros asistentu, o man teko teatro administratoriaus pareigos.

Tautos teatre, gal tiksliau „Vilkolaky", mudu radom B. Sruogos dvasią, satyrą, sąmojum ir juoku plasnojančią, bet jo paties ten jau nebebuvo — tuo metu jis tęsė aukštųjų mokslų studijas Vokietijoje.

B. Sruogos praradimas „Vilkolaky" buvo gyvai jaučiamas. Kai kada apie tai pakalbėdavo pats A. Sutkus, dar dažniau jį prisimindavo teatro vaidilos. B. Sruogos vieton stojo kiti, ypač uoliai dirbo Vyt. Bičiūnas ir Kazys Puida, bet ilgainiui „Vilkolakio" dvasia išsikvėpė.

Išlikę prisiminimų trupiniai kužda: vargu tokia nedalia būtų „Vilkolakį" ištikusi, jeigu jame pastoviai būtų tebedirbęs B. Sruoga. Kai vaidybinė medžiaga sumenko, kai neatsirado kito satyriko, kuris scenarijų meninį lygį būtų pakėlęs aukštyn, teatrinės kibirkšties išblėsimas buvo neišvengiamas. Tačiau lietuvių teatro istorijon „Vilkolakis" įeina kaip savaimingas vienetas.

Asmeniškai aš esu pajutęs B. Sruogos kritikos botago kirčius ir jo švelnų rankos delną. Gal nusižiūrėjęs į Vincą Krėvę ar kurį kitą romantiką, pasiryžau rašyti dramų trilogiją „Minių mylimąją“. Ir visas tris dalis buvau parašęs. Kai šiauliškė „Kultūra“ išleido trilogijos pirmąją dalį, — „Karalių Lydingą“, Balys Sruoga „Skaitymuose“ (ar kur kitur) maždaug taip prabilo:

—„Karaliaus Lydingo“ veikėjai sukirpti pagal vieną kurpalių. Lydingas — užsispyręs ožys, Lirga — nepaklusni merga, Nardis — vėjų gaudytojas...

Žinoma, tai ne autentiški Sruogos žodžiai, bet mintis ta pati. Man tada atrodė, kad kritiko teigimai nėra nuoseklūs ir net užgaulūs, bet kirčius priėmiau nulenkta galva, stengiausi „įsidėti dėmesin“, net iš jų pasimokyti. Šiandien esu dėkingas B. Sruogai, kad jis tuomet manęs į šilko vystyklus nevystė.

Netrukus po šio įvykio K. Binkis „Kauno naujienose“ atspausdino mano improvizacinį eilėraštį „Rudenio duoną“. B. Sruoga pasigavo mane toj pačioj Laisvės alėjoj ir, lyg nieko nebuvę, tarė:

— Skaičiau tavo „Rudenio duoną“. Geras eilėraštis, Santvarai. Ir tai ne tavo vieno laimėjimas. Rašyk daugiau tokios poezijos, tikrai smagu, kai tokių eilių atsiranda.

Šiltas B. Sruogos atsiliepimas apie tą eilėraštuką mane gerokai pritrenkė. Aš visada blogai pasijausdavau, kai vyresnieji į akis ką nors gero pasakydavo, be to, pats apie „Rudenio duoną“ ne ką tegalvojau, bent pasitikėjimo tam darbui neturėjau, nes jį parašiau per 15 minučių B. Melngailio dvare Lašmen-Pamūšy, kai K. Binkis ten buvo surengęs „dainių turnyrą“.

Nors prastokai nusiteikęs, tuoj išsiplepėjau, kaip ir kokiose aplinkybėse „Rudenio duoną“ parašiau, nes gi, matyt, glostomam žodžiai veikiau pabyra, negu plakamam.

— Jei pajėgi taip susikaupti, jei gali per tokį trumpą laiką gerą eilėraštį parašyti, juo linksmesnė naujiena. Rašyk daugiau tokios poezijos, — pakartojo savo raginimą Sruoga.

Tą sykį jis manęs greitai nepaleido. Vaikščiojom gatve gal kokią valandą, nieko aplink save nematydami ir negirdėdami. Kalbėjo daug apie teatrą, dramaturgiją ir poeziją, dėstė savo pažiūras, ilgėjosi tų menų suklestėjimo, man beliko tik klausytis, jo išmintį ir patyrimus į galvą krautis.

* * *

Komp. Stasys Šimkus mums paliko savo puikų veikalą — 4 v. operą „Pagirėnai", kuri, nors scenoj ir statyta, dar nėra visu muzikiniu grožiu suspindėjusi. „Pagirėnų" muzikinės dramos autorystė man atiteko, bet tame kūriny gyvena ir Balys Sruoga.

St. Šimkus 1930 - 31 m. žiemą gyveno Milane ir garsiame teatre alla Scala studijavo muzikinį operų statymą. Ne vieną kartą po La Scala spektaklių mudu su St. Šimkum atsidurdavom kuriame nors restorane ir prie vyno butelio pasinerdavom į kalbas, gal net svajones, ką ateity bandysim nuveikti.

St. Šimkus troško rašyti operą. Ir sakėsi, kad 1922 m. B. Sruoga jam bandęs rašyti libretą (vadinasi, tuo metu, kai iki muzikinės dramos „Radvilos Perkūno" dar buvo toloka). Tą Sruogos darbą jis turįs Kaune, prašė, kad aš paskaityčiau ir mėginčiau ką nors padaryti.

Tikrai, grįžęs į Kauną, St. Šimkus man tą B. Sruogos darbą atsiuntė. Kas nors truputį nuvokia, kokia specifinė ir nedėkinga yra muzikinės dramos forma, nesistebės, kad 1922 m. B. Sruoga vargu buvo turėjęs progos giliau tą formą pažinti (nors su F. Kirša lietuvių kalbon jau buvo išvertęs keleto operų libretus).

Man atsiųstas libretas sutilpo į 18 ar 20 puslapėlių, kur daugiausia buvo pavaizduoti chorų atėjimai ir išėjimai. Beveik visi B. Sruogos tekstai tame veikalėly buvo parašyti liaudies dainų parafrazėm. Grakštūs, dailūs ir poetiški tekstai.

St. Šimkus „Pagirėnų" idėją buvo paėmęs iš Jono Jonilos „Lietuviškų vestuvių". Kai prie tos idėjos prisidėjom mudu su Sruoga — gimė nauja ir su Jonilos „Lietuviškom vestuvėm" beveik nieko bendra neturinti muzikinė drama.

Prieš pradėdamas rašyti, susidariau rinktinių operos libretų bibliotekėlę (Milane tas nebuvo sunku). Rimtai muzikinę dramą pastudijavęs, kibau į darbą. Keletą B. Sruogos chorinių dainų, žinoma, pritaikęs savo planui, panaudojau II ir IV-me „Pagirėnų" veiksme.

St. Šimkus mano darbą priėmė ir pradėjo operą kurti. Kai 1932 m. pavasarį iš Italijos grįžau Lietuvon, „Pagirėnų" I-sis veiksmas jau buvo baigtas komponuoti.

Pamatęs kompozitoriaus galingą polėkį, dar kartą kitus libreto veiksmus peržiūrėjau ir kai kur gerokai sutrumpinau. Prabėgo metai ar dveji — ir šventėme „Pagirėnų" krikštynas.

Tačiau reikėjo išsiaiškinti dramos autorystę. Pasiūliau St. Šimkui, kad būtų žymimi du libreto autoriai — B. Sruoga ir St. Santvaras. Šimkus mano darbą ir siūlymą nunešė Sruogai, o tuoj man perdavė ir Sruogos atsakymą:

— Tai Santvaro darbas. Mano eilių veikale tėra likę tik keletas posmų. Nauji veikėjai, kiti veiksmai, visa drama iš naujo parašyta. Dėl to į „Pagirėnų" autorystę aš negaliu turėti jokių pretenzijų.

Tiesa, „Pagirėnus" aš parašiau iš naujo, nesinaudojau net B. Sruogos planu. Betgi galiu tarti, kad vi-

suomet, kai St. Šimkaus „Pagirėnai“ pakils į rampos šviesą, klausytojų ausyse suskambės ne tik mano vieno žodžiai, bet ir kai kurių chorų muzikalūs B. Sruogos tekstai.

* * *

Vytautiniai (1930) metai Sruogos ir Kiršos bičiulystei buvo nelemtingi. Buvo paskelbtas literatūros konkursas, F. Kirša pateko Jury komisijon, buvo net jos pirmininkas, o B. Sruoga į tą konkursą pasiuntė dabar visuotinai teigiamai vertinamą dramos veikalą „Milžino paunksmę“. Kai premijos buvo išdalintos menkesniems darbams, draugų tarpe lūžis buvo neišvengiamas. Žinau, tas „skyrybas“ sunkiai išgyveno F. Kirša, galimas dalykas, jos nebuvo lengvos ir Sruogai.

B. Sruoga, ne vienu atveju savo kūryboj prabilęs vienišumo sopuliu, matyt, mylėjo žmones, stengėsi nuo vienatvės pabėgti ir vis turėjo ką nors parankėj. Kai viena draugystė laiko įvykiuose sudegė — atsirado kita, ištvėrusi iki to meto, kai poetą Balį Sruogą naciai uždarė Stutthofo kacete. Turiu galvoj V. Krėvę.

Balys Sruoga ir Vincas Krėvė vidinių konfliktų, vidinio tragizmo nestokojo, berods, tuo požiūriu buvo vienas į kitą panašūs, bet savo išorėmis kontrastai. Ir vargu būtų galima abejot, tų vyrų draugystė turėjo būti tikrai didelė ir nesugriaunama. Gana dažnai, po paskaitų universitete, jie užeidavo į Metropolio kavinę pailsėti ir pasišnekučiuoti.

Ne kartą, kai eidavau šaligatviu pro kavinės langus, B. Sruoga energingu mostu pakviesdavo užeiti vidun. Ką beveiksi — užeidavau! Sruoga manęs beveik nevaržė, su juo ne sykį jau buvom atviriau pasikalbėję, bet visuomet labai nejaukiai jausdavaus V. Krėvės akivaizdoj.

Kai atsisėsdavau prie stalo, V. Krėvė dažniausia tylėdavo, tik retkarčiais ką įterpdamas, o tai mane dar

labiau varžė. Kalbėdavom tik mudu su Sruoga — beveik visada garsiai ir karštai. Kai su Krėvę ir Sruoga neretai būdavo ir dr. P. Skardžius, tai ir jis pokalbin įsijungdavo, gana dažnai skardžiu juoku užliedamas tuščią kavinės erdvę.

Aš dirbau Valst. Teatre. Berods, tai ir buvo priežastis, skatinusi Balį Sruogą pasikviesti manę prie kavos puodelio. Ir visada su juo kalbėdavomės daugiau teatrinėm, o ne literatūrinėm temom.

Vienas iš ryškesniųjų mano „vizitų" Metropolio kavinėn iki šiol neišblėso. Tai buvo metas, kada Andrius Oleka-Žilinskas atsistatydino iš Valst. Teatro direktoriaus pareigų. B. Sruoga, palaikęs bičiuliškus santykius su Žilinsku, degė visu vidum — ir tuomet aš pirmą kartą pajutau jo temperamento ugnį. Savo argumentus Sruoga dėstė nuosekliai, bet ugningai, vis įterpdamas kokį lakų ir kandų posakį tų adresu, kurie taip trumparegiškai tvarko teatro reikalus. Žymiai judresnis ir atviresnis tą sykį buvo ir V. Krėvė.

Aišku, jie buvo teisingi, jie matė ir neklydo — A. Žilinskas turėjo būti paliktas savo poste, bet, deja, didelių vandenų pakrašty po devintosios bangos, kaip taisyklė, atrieda silpni vandens smūgiai. Tokia dalia anuomet ištiko ir mūsų teatrą.

* * *

B. Sruoga savo dvasinei kūrybai medžiagą sėmėsi iš Lietuvos istorijos šaltinių. Ir tame žanre jis suplasnojo galinga kūrėjo dvasia, atkūrė eilę istorinių personažų ir paveikslų, kurie menine jėga bylos ne vienai lietuvių tautai, o gal kada nors tie veikalai peržengs ir etnines mūsų tautos ribas.

Man asmeniškai iš *visai arti* teko susidurti tik su vienu B. Sruogos scenos veikalu — muzikine drama „Radvila Perkūnas". Nors buvau dar nesenas operos

solistas, bet gavau gana sunkų vyskupo Merkelio Giedraičio vaidmenį. Įnikau Giedraitį studijuoti ne tik Sruogos - Karnavičiaus operoj, bet ėmiau jo ieškoti ir kituose šaltiniuose. Nelengvas tai buvo darbas, nes vadovėlinių žinių tam reikalui anaiptol neužteko. Tuo metu Valst. Teatre sutikęs Balį Sruogą tiesiai užpuoliau:

— Daktare, turiu sunkumų su smulkesnėm žiniom apie vysk. Merkelį Giedraitį. Reikia žinių, kurios daugiau jį išryškintų kaip gyvą žmogų.

B. Sruoga, kaip kadaise Laisvės alėjoj, vėl paėmė mane už parankės, mudu pradėjom sukti ratus žemutiniame teatro foyer, aš tariau jam konkrečius klausimus, o jis man davė eilę išsamių ir jaunam vaidilai labai naudingų atsakymų.

Kai mudu „studijinę valandą" baigėm, man visai nelauktai, B. Sruoga paprastai ir nuoširdžiai tarė:

— Žinai, Santvarai, turiu ir aš daug vargo su tom istorijom ir tais istoriniais žmonėm. Gal pats vienas ir nepajėgčiau visų reikalingų žinių apie juos surankioti, bet turiu labai gerą žmoną — ji daug medžiagos suieško ir parengia, daug istorinių paslapčių atidengia.

Vienu laiku aš su užsidegimu rinkau medžiagą apie Herkų Mantą. Kai kažkuria proga apie tai užsiminiau B. Sruogai, jis vėl minėtą „išpažintį" pakartojo.

Vanda Sruogienė tikrai buvo reikšminga Balio Sruogos istorinių dramų įkvėpėja, jo kūrybinių polėkių rėmėja ir skatintoja.

Pats Balys Sruoga apie istorinių dramų kūrybą 1935 m. yra taip pasisakęs:

„Pasiremiant istorine teisybe, išaiškinti mūsų kultūrines tradicijas, sukonkretinti stiprybę, kurią iš praeities semti prisiekėme Kudirkai, — tai yra mūsų tautos gyvenime, šalia nepriklausomybės išlaikymo, gal pats svarbiausias uždavinys."

Boston, 1967.IV.17.

VYTAUTAS ALANTAS

MANO SUSITIKIMAI SU B. SRUOGA

Mano susitikimai su Baliu Sruoga buvo ne vien atsitiktiniai — dažniausiai Kauno Valstybiniame Teatre — per premjeras: jas Sruoga visada lankydavo, nors šiaipjau teatre jį retai kada matydavai. Premjeras ir aš ne taip jau dažnai praleisdavau. Susitikdavome paprastai per pertraukas rūkomajame kambaryje, taip prirūkytame, kad ir žmogaus nebeįmanu kaip reikiant įžiūrėti.

Nereikėdavo nė raginti: profesorius tuojau imdavo dėstyti savo įspūdžius apie veikalą, jo pastatymą, vaidinimą ir t.t. Kalbėdavo nuoširdžiai, kompetentingai, nesvyruodamas, kažkaip betarpiškai, pertraukdamas papiroso dūmą ir pasviręs ties tavim, lyg norėdamas tave įtikinti ne tik svariais argumentais, bet ir savo fiziniu svoriu. Kai sakau „betarpiškai", tai noriu pasakyti, kad šiaipjau mes savitarpio santykiuose žiūrime vienas į kitą pro savo „individualius akinius", kuriuos galima apibūdinti išdidumu, panieka svetimai nuomonei, įsivaizdavimu, savo aukštos vertybės pajutimu, nepasitikėjimu, erudicijos pranašumu ir t.t., kitaip sakant, tuos mūsų savitarpio santykius drumsčia kažkas „trečias". Nieko tokio negalėjai pastebėti Sruogos elgsenoje ir bendravime su kitais. Savo „betarpiškumu" jis buvo pati paprastybė ir žmoniška šilima, nors jei kas jam nepatikdavo, kitaip sakant, jei jis nesutikdavo su kito nuomone, tai pareikšdavo savąją irgi „betarpiškai", atseit, nevyniodamas į vatą.

Kiek jis buvo dvasios aristokratas išsimokslinimu ir sugebėjimais, tiek — demokratas savo elgsena ir vilkėsena. Niekad nemačiau jo apsirengusio elegantiškai

ar bent su užuomina į eleganciją: elegancija jis rūpinosi, apdorodamas savo raštų kalbos stilių, o vilkėsenoje, rodos, vadovavosi šūkiu: labai čia man! Krito akysna jo stambi, kaimiškai sveika povyza. Kada-nekada tekdavo matyti profesorių prabirbiant mažu, nelabai prašmatniu automobiliuku Laisvės alėja. Palydėdamas akimis pagalvodavau, kad tokiam stambiam vyrui mašinukė būtų lyg ir per maža ir per prasta, bet, atsiminęs už vairo sėdintį nekaip apsirengusį automobilistą, nuspręsdavau, kad vairuotojas ir mašina kažkaip papildo vienas kitą...

Jei neklystu, 1930 m. man teko su velioniu „susitikti" spaudos puslapiuose. Tuo metu buvau užsikrėtęs utilitaristine meno teorija ir, rodos, „Naujojoje Romuvoje" parašiau straipsnį ta mintimi, kad rašytojas turįs būti „sielų inžinierius", kitaip sakant, kad literatūra turinti formuoti tautos charakterį, žodžiu, ji turinti būti pajungta gyvenamos gadynės tautos interesams. Balio Sruogos atkirčio ilgai laukti nereikėjo: rodos, tame pačiame žurnale mano teoriją jis sumalė į skutus. Negalėčiau tvirtinti, kad jis tuo metu būtų gynęs šūkį „menas menui", bet kad jis „inžinieriškais pastoliais" mano paremtą teoriją puolė su sruogišku įniršimu, atsimenu gerai, tiktai gaila, neturėdamas šaltinių, negaliu anų mūsų diskusijų pailiustruoti citatomis.

Sruoga neigė „pamokslavimą" literatūroje, bet, atrodo, jis lygiai nekentė ir bedvasio tuščiavidurio formalizmo. Gal būt, jis kūrybą suprato, kaip „meną žmogui", bet kokiam žmogui: rusui, lenkui, vokiečiui? Man rodos, būtų didelė klaida manyti, kad jis savo meną skyrė aplamai žmogui, nes jo kūrybos pradžia ir pabaiga vis dėlto buvo Lietuva ir lietuvis. Jo kūrybos šūkis galėjo būti tik vienas: kūryba Lietuvai ir lietuviui! O jo kūryba buvo kovinga, laki ir šakota. Jei

taip, tai kažin ar ji buvo toli nuo minties, kad kūrėjas privalo būti savo tautos dvasios „inžinierius“?

Prie vieškelių stovėsiu smūtkeliu,
Milžinkapiuos varpais nakčia skambėsiu,
Kad speiguose, po stora miline,
Neliautų plaukus Lietuvos širdis.

Šie „Kazimiero Sapiegos“ lūposna Balio Sruogos įdėti žodžiai dažnai cituojami, — jie tiktų lyg ir motto visai jo kūrybai. Tie žodžiai persunkti liūdesio ir rezignacijos, bet kartu skamba ir ryžtas nepasiduoti, ištverti „speiguose“. Ar tai nėra „utilitarinis“ šauksmas tarnauti Lietuvai? Ar pats Sruoga neįsirikiuoja į lietuvių tautos didžiųjų budėtojų eiles Lietuvos kryžkelėse?[24]

Detroit, 1967 m.

LIUDAS DOVYDĖNAS

BALIO SRUOGOS KAIMYNYSTĖJE

Daugiapusis žmogus buvo Sruoga, daugiaaukštis rašytojas, poetas. Manyčiau, pirm visko Sruoga buvo lyrikas: visų sruogiškiausias Sruoga — lyrikas.

Mane giliai palietė Sruogos karalius Jogaila. Buvau veik praradęs Jogailą. Prabėgom, senos istorinės tėkmės pagautas, maniau sau nekartą: stuobrys buvo tasai mūsų kunigaikštis, ir sutrūnijo patekęs Lenkijos valion. „Milžino paunksmėje“ Sruoga grąžino man Jo-

gailą. Žmonišką karalių, užkurio dalios prislėgtą, žmonos apgaudinėjamą. Jogailos monologas — laiško diktavimas sukrečiančiai nuoširdus, žmogų karalių išsemiantis.

Per Jogailą visai kitu žingsniu, širdimi artėjau ir prie Balio Sruogos. Abiem esu dėkingas.

Kartą „N. Romuvos" žurnale, nebeatsimenu, kuris ten iš katalikų palietė žmogaus priklausomumą Dievui. Teatre P. Vaičiūną ir mane sutikęs Sruoga tuojau priminė aną straipsnį:

— Dievas gali būti tik toks, kokį žmogus pajėgia pasidaryti kūrybos pagalba.

Man regis, Balys Sruoga buvo pagonis — per tūkstančius metų paveldėtu lietuvišku pagoniškumu. Jam neišteko Lietuvos penkių šimtų metų krikščionybės rėžio: jo ūgis siekė amžių glūdumoje nusitiesusį lietuvio gėrio, blogio supratimą.

Bet tai tik atplaišūs užkliudymai ir ne mano paveikslo rėmams, kuriuose bandau gludinti keletą brūkšnių.

* * *

Kalba kalbą atveda. Kartą, važiuojant į tėviškę, susidūriau traukinyje su Tumu - Vaižgantu. Keliavo jis į Rokiškį. Ilgoje naktymečio kalboje aš ištariau priekaištą Putinui - Mykolaičiui: dėl ko toks pajėgus menininkas ilgai mindžikavo sutanoje, kai jau seminarijoje pajuto siaurus, bet kokį polėkį triuškinančius kunigo pavalkus?

— Gerai pasakyta, kunigo pavalkus. O ar žinai, kiek kas tempė ir tempia tuos pavalkus? — tumišku karščiu sujušo Tumas, — laimingas, kuriam neteko įkišti galvos į pavalkus, bet dar laimingesnis, kuris pajėgė išsivaduoti.

Aš pajutau palietęs ir kunigo Tumo, ir rašytojo Vaižganto neliečiamą užutakį.

Mano tėvas ne kartą tarė: nedera kitus stumdyti, neišvarys tiesios vagos artojas, kurį kiti stumdo. Aną naktį su Tumu kiek ištįsusioj tyloj pasiskubinau pastebėti, kad vaikų kelio pasirinkimui ir jėgai atsispirti daug sveria tėvų valia.

— Kaipgi kitaip, — atsiliepė Tumas. — Nu, va, sakysim, Sruogos. Aš pažįstu jų tėvus, ir jie tokie, kaip senis Sruoga, neleis ir neleido vaiko įkišti į pavalkus.

Tumišku užsidegimu metėsi kalbėti apie lietuvio būdo, valios sužalojimą. Jis daug plavinėjęs po Lietuvą, nedaug šeimų — giminių radęs tokių, kaip Sruogos, Vileišiai, Yčai, Merkiai ir panašūs. Iš bajorų suminėjo Žemaitę, Biržiškas, Putvinskius, Narutavičius. Tai jie kaip audros negerovių nusiaubtoje laužynėje išlikę ąžuolai. Šimtmečių vergija, užgrabinio gyvenimo vertės iškėlimas prieš šitos žemės menkumą — lietuvį priplojo prie žemės. Aukščiau bažnyčios bokštų bijantis pakelti akis, peklaknygių išgąsdintomis akimis, lietuvis neišdrįsęs ką nors savyje vertingesnio įžiūrėti.

Tumas ilgai klausinėjo apie mano tėvą, kurį pažino kaip plačioj apylinkėj keliaujantį kriaučių, pagrabus atgiedojusį, vestuves armonika atgrojusį. Jis tuoj pridūrė, kad jo motina turėjusi begalinį gerumą, bet ir polėkį, kaip ji sakiusi: iškišti nosį pro tvarto kertę. Tėvelis gi buvęs suniokotas menkavertiškumo; jo dideliausias troškimas neišsiveržęs iš parapijos ribų. O jau matyti sūnų sutanoj — Dievo malonių liūtis. Tuo tarpu Sruogos tėvas „volasties“ (valsčiaus) susirinkime pasakęs:

— Ir prabaščius, ir stražnikas, ir caras gyvena iš mano lockos.

Ir pridūrė Tumas:

— Tu matai, kiek toks žemdirbys lietuvis buvo prašokęs parapijos ribas. Ar ne apie tokius Kudirka tautos giesmėj kalba?

Ir Tumas jam būdingu vaizdingumu visas sujudęs skubėjo aiškinti, kad tik toki žmonės ir šeimos kuria istoriją, prikelia tautas. Tuo pačiu nesivaržė smerkti turtų godulystę, visokiems viršininkams pasidavimą, kurie žmogaus savarankumui gėdą daro.

Kartą universitete B. Sruoga jam ir Mykolui Biržiškai pasakęs, girdi, daug kur buvęs, gal vertėtų pasukti į Ameriką? Tumas pataręs nesiekti Amerikos, ypač lietuviui. Nusivilsiąs. Amerikoje pamatytų visais aukščiausiais komercijos siūlais suraišiotus lietuvius.

Gal būt, Sruoga nesugriebęs esmės. Tai jis, Tumas, pridūręs du atsitikimus. Kartą jam vikaraujant Laižuvoje, žiemą kalėdojant pro padaržes įčiaužus į kiemą, iš už kampo daržinės pusplikis berniukas pasileidęs į pirkią šaukdamas:

— Atvažiuoja, atvažiuoja ubagašiai!

Kol įėjęs į pirkią, kol vargamistra atgiedojęs „Salve Jezus", jam skambėjęs ausyse berniūkščio lyg kėkšto balsas — ubagašiai.

Tumas ėmęs ir paklausęs šeimininką, berniuko tėvą: kaip gi su tais ubagašiais? Tasai ūsus pasišluostęs ir taręs:

— Kunige, esi jaunas, matai, galiu būti tavo tėvu, tai ir pasakysiu: išnevožija kiekvieną žmogų ubagavimas.

Toliau visa istorija. Tasai ūkininkas jaunas bernavęs Latvijoje. Kartą nuvažiavęs su samdytoju ūkininku į bažnyčios - kirkės susirinkimą. Grįžtant namo, samdytojas apsakęs kirkės komiteto bėdas. Ana va, kvailas paukštis išmušęs kirkės langą, tai komitetas turėjo paskirti pinigų ir langą įstiklinti. O ta kirkė — medinė, balta, bokšteliu kiek pro medžius prasikišusi. Ir pastoriui moka tas komitetas algą, aliai skatiką žino kam, kur — šeimininkauja.

Kur tau, įsibėgėjęs žemaitis greit nenustos. Žemaičių žemėje, girdi, kur kaip povas viršum visko iškyla bokštas, o prie žemės priplotos, šiaudais pasišiaušę, be kaminų, kriūkso paties Dievo užmirštos lūšnelės.

— Visą naktį lovoje išsivarčiau kaip čirškinamas, galvodamas apie „ubagašius", — prisipažino Tumas. Ir kiek atsikvėpęs: — o ar žino šitą žmogaus paniekinimą Balys Sruoga, Liudas Gira (išvengė sutano), taip pat ir Krėvė, ir didysis Vincas Kudirka? Mykolaitis tai žino. Toks užkietėjęs ožys Jakštas Dambrauskas, savo tobulumu sustabarėjęs — to nežino. Tai, Dovydėnai, nesodink kaltinamųjų suolan ir Mykolaičio kunigo ir Putino poeto.

Kitas nutikimas Amerikoje. Scrantone, Pennsylvanijoje, po prakalbos angliakasiams Tumas išėjęs į gatvę. Vėlai vakare. Prie kampo stovi du vyrai kaip ąžuolai. Prakalbinti pasisveikinę, bet rankos nesiekė bučiuoti. Kaip gyvenate, kaip čia lietuvis naujam sviete? Tai vienas ir taręs pirštu parodydamas:

— Matai ten baltą didelį namą kampinį? Tai — saliūnas. — Pirštu veda toliau: — Matai ten baltą didelį namą? Gerai, kad matai, ten graborius. — Veda vyras pirštu į du iškilusius bokštus: — Tą jau pats žinai, tai ten mūsų prakaito cintrifugas. Tai šitame trikampyje ir gyvenam, išlindę iš po žemės.

B. Sruoga ir paklausęs: kas gi tas saliūnas, kas gi tas graborius?

Kas tas cintrifugas, matai, Balys žinojo. Tai aš jam ir sakau: — Nenorėk sužinoti anų dviejų žodžių. Bet Mykolas Biržiška paaiškinęs tuodu žodžius, o Sruoga tepasakęs:

— Pigoka, bet vaizdinga.

Tumas prisipažino: jo viso gyvenimo darbas, svajonė buvusi ir liksianti — lietuvyje atgaivinti nepriklausomą žmogų. Jis pridūrė:

— Krėvei ir Sruogai tatai geriausiai pasisekė. „Pragiedruliuose“ kritikai visko suradę, bet vis pro šalį. Jis liksiąs dėkingas Baliui Sruogai, kuris studentams tarp kitko pasakęs, girdi, Vaižgantui laikas ir pareigų našta neleidusi visa ugnimi suliepsnoti „Pragiedruliuose“, bet jis lietuvį kaip šilkaverpį vabalą išvyniojęs iš vergo gūžtos — veiklos, tautos interesų švieson. Vyžuotas pilkasermėgis lietuvis būtina prikelti darbui, šviesai. Dar daugiau, kiekvienas mūsų pavienis, giminė, tauta stename po likimo našta, bet kiekvienas savaip prideda pirštą ne tik prie arklo ar duonos riekės, bet ir prie tautų — žmonijos kelionėje į ką nors geresnio, patvaresnio.

* * *

Ta pačia proga išryškėjo ir susipainiojęs Vytauto D. metuose skelbtasis konkursas. Dabar, ypač išeivijoje, jaunieji savaip apie jį nušneka. Tumas gan atvirai prisipažino, kad per darbų griūtis jis tik paviršutiniškai susipažinęs su „Milžino paunksme“. Nepasikliaudamas savimi, davęs „Milžino paunksmę“ perskaityti vienam iš jaunesniųjų katalikiškų kritikų (Tumas nepasakė pavardės, bet aš gan nuvokiau, spėju iš nusakymo... Tas kritikas gyvena JAV ir galėtų atsiliepti). Šis Tumui trumpai storai išdėstęs visišką „Milžino paunksmės“ netinkamumą ne tik premijai, bet ir konkursui. Girdi, katalikų dignitoriai prie Jogailos ir Jadvygos esą pavaizduoti paleistuviais, cinikais; o ir katalikų viršūnės — intrigantai, valdžios ištroškę, beveik sukčiai. Taipgi B. Sruoga prikrovęs visokių pašalinių mužikų, bajorų, kurie jokiu būdu nesiderina į rimtą uždavinį — Vytauto pagerbimą.

Taip, veikalas įspūdingas, bet jeigu, Dieve neduok, pastatytų teatras, tai būsianti Vytauto Didžiojo nuvertinimo duobė.

Tumas kitu kartu pasipažino, kiek jam tekę kentėti už savo liberalizmą, už lietuviškumo ugdymą. Jakštas Dambrauskas atvirai pasakęs, kad tik Dievo kantrybė neišspyrusi Tumo iš sutanos.

Garbei ar negarbei, Tumas labai susirūpinęs ano katalikiško kritiko paveiktas. Tuo metu ir jo sveikata buvo susvyravusi. Girdi, tai jau pasikepęs pyragų — jeigu nebūtų davęs anam, tuo laiku įtakingam kritikui, tai gal šiaip taip... O po to kritiko pasisakymo jį katalikai liežuviais užkaposią, jeigu „Milžino paunksmė" tokia ir pasirodytų.

Tumas nežinojęs B. Sruogos ir jo artimųjų įtakos. Jie sukėlė tokią audrą dėl „Milžino paunksmės" aplenkimo, kad vėliau pats Smetona, įsteigus valstybinę premiją, įsakęs premijuoti tik išleistus, kritikos aptartus veikalus.

Pažinau labai kuklų ir, sakytina, savaip skirtingą poetą Stasį Laucių. Jis rašė eiles beveik mašinos greičiu; bet jis neįstengė, kaip daugelis mūsų, prisiversti visu atsidavimu, sutelkta valia ištesėti kūryboje, kai kasdieniniam gyvenimui atitekdavo jėgos ištekliai.

Kartą „Božegraikoje" B. Sruoga išsitarė: niekam nėra naudos, kai pataisomas veikalas išleidžiamas net be kirvio aptašymo. O Laucius galėjęs gerokai aptašyti.

* * *

Lauciaus ir B. Sruogos susidurimo proga pravestina dvi linijos: prasigyvenusių rašytojų ir nepriteklių suniokotų. Gal taip visur.

Ne taip jau dažnas prasisiekusiųjų įsigijo Lietuvos gerovės viršūnę — automobilių. Kiti pirko dvaro centrus, pelningus mūrus pagal skonį ir reikalą. B. Sruoga turėjo automobilį ir ilgose atostogose keliavo po Vakarų Europą, Lenkiją.

Gyveno Krėvė Vydūno alėjoje, tuo pačiu autobusu ne kartą važiuodavo namo Krėvė ir Sruoga. Netoli Kauno miesto sodininkystės abu išlipdavo. Jeigu Krėvė seka iš paskos: ginče nugalėtojas Krėvė. Jeigu B. Sruoga čia pralenkia, čia atsilieka, čia susilygina su ramiai kaukšančiu Krėve — Sruogai pavyko ką nors įrodyti. Ne kartą vykęs girdėjau rūstų Sruogos balsą ir vienodą, užtikrintą Krėvės tenorėlį. Sruoga kalboje, kaip rašte, keičia toną — čia priekabus, čia įnoringas, čia sarkastiškas. Tardavo žodžius lyg priekabių ieškodamas, lyg apgailestaudamas būtinumą aušinti burną. Tuo pačiu ūmai švelnus, beveik pataikaujantis, skubindamas pasakyti viską, ką geresnio tuo metu sugriebęs.

Mačiau juodu abu išgėrime. Sruoga atrodė rūsčiai karingas, nepertoliausiai nuo savo kumščio panaudojimo, o Krėvė sėdėjo ilgu kandikliu traukdamas cigaretę, retkarčiais suvilgydamas lūpas jam vienam būdingai smailiu liežuvio galiuku. Krėvė, savyje susikaupęs, lyg atsitiktinai atsiradęs, dėjosi išjungtu iš aplinkos. B. Sruoga kalba, mostais dominavo, nors ta aplinka — mažas senamiesčio žydės kambarys, kur ji viena mokėjo nuostabiu skoniu ir beveik balsu apdovanoti keptą žąsį. Garsi buvo žydės Rufos valgyklėlė, kur žuvis, geru skystimu plaunama, buvo ne vieno rašytojo, artisto, dailininko atskira „ceremonija". Krėvė, Sruoga, Dauguvietis buvo dažni anos gardžios žuvies ragautojai.

* * *

„Božegraika", restoranas Laisvės alėjoje, kieme. Laikė jį Vaižganto giminėtis Tumas, buvęs vargonininkas — Dievo muzikantas. Dail. Petras Kalpokas Tumą ir pakrikštijęs „Božegraika" (Binkis tvirtino, tai buvęs Dauguviečio pavadinimas). Taip ir žinojo Kaunas ne Tumo restoraną, o „Božegraiką".

Kartą Kazio Binkio atsitiktinai sugriebti gatvėje atsirado čia prie vieno stalo: buvęs „Spaktyvos“ redaktorius Pranas Budvydis, fotografas, dailininkas Ingelevičius. Netrukus atsirado ir B. Sruoga, Dauguvietis ir V. Fedotas-Sipavičius.

Sruoga mėgo teatralų draugystę. Geru atitinkamumu dera laikyti Olekos - Žilinsko, Romualdo Juknevičiaus artumą Baliui Sruogai: jie ne dažnai pasitaikančiu menininkų dosnumu atrakino jam ne vieną teatro meno paslaptį. Žinia, reikia būti Oleka - Žilinsku ar Juknevičium, kad galėtum pasiekti Balį Sruogą; reikia būti ir Baliu Sruoga, kad sudomintum tokius teatralus.

B. Sruoga skaidriosios stikliuką išgerdavo paskubomis, beveik atžariai. Pakelti jis pakėlė daugiau nei kiti, bet gėrė be džiaugsmo, kaip pareigą atlikdamas (tą vakarą taip atrodė). Jis sėdėjo kiek atokiau nuo stalo, lyg neišsitekdamas. Kaip dažnai, jo rankos — kiek perilgos rankovėms, taip pat ir kelnės. Batai, akeles peršokant, suvarstyti nerūpestingai.

— Menas, mano ponai, mūsų tautos didžiausias uždavinys. Sutikau kartą Kupiškyje tokį garsų kunigą (gerą pijanicą taip pat) Šultą, tai jis, žinote, ką pasakė... — beveik rėkė Budvydis.

— Žinom, žinom, o silkės užkask, Tumo ranka padarytos, — nutraukė Binkis.

Sruoga prisisėlino arčiau Budvydžio ir kaip piktą nuovados viršininko nutarimą pareiškė:

— Nerasim aukso, deimantų mūsų žemėje taip pat nėra. Po trynyčiais mūsų brolio, mūsų sesers krūtinėje mūsų turtai. Štai ką aš tau pasakysiu. Menu, Pranai, menu mūsų tauta išliko... išliko, taip sakyt, gyva.

Kalbos užsikibo ant meno dalykų. Budvydis jau buvo nepertraukiamas, kai jis beveik stalą kumščiu trankė.

— Gal būt, amžių slinkstyje neliksią upių, kalnų, nei dūminės pirkiūkštės, nei mūrinių bokštų, o meno kūryba amžinai liudysianti žmogaus, tautos dvasios turtingumą.

— Pinigai, tvarka, tik tiek vertingi, kiek jie padeda žmogui būti žmogum — meno kūrėju, — pridūrė Sruoga, kaip kažin kam tolimam.

Akimirkoje tylos, B. Sruoga rūsčiai, bet pritariančiai pažiūrėjo į Budvydį, karališkai pozuojantį (jis sugebėjo puikiai suvaidinti).

— Kitą kartą, kai aš būsiu senas kaip Dievas, pakalbėsim plačiau apie menus. Salem aleikum! — Budvydis tarė pakeldamas stikliuką.

Visada laiku randąs išeitį, Binkis įsiterpė:

— Salem aleikum — ne tavo barščiai, Pranai, bet reik septynias dienas ir naktis galvą laužyti, kad galėtum pasakyti taip tiesiai ir gerai, ir su fasonu.

— Aš čia tik įžangą, mano ponai. Simanas Daukantas, Šekspyras mane plagijavo, ko gero ir jūs pasisavinsite mano mintis. — Budvydis nenusileido nuo savo karališko sosto.

— Seną tiesą pasakei, Pranai, bet tiesos baimė didesnė už mūsų... — Kažin kaip užsikirto Balys Sruoga.

Lyg jam į talką eidamas sukriokė Dauguvietis:

— Baliuta, tu genijus! (Dauguvietis du vardijo genijais — Kazį Binkį ir Balį Sruogą; Binkį vadindavo Kaziuta, o Sruogą — Baliuta).

Sruogos piktas pažvelgimas, beveik grūmojantis, sutrikdė Dauguvietį, ir jis:

— Baliuta, leisk man būti teisingu nors „Božegraikoje“.

Sruoga pamojo ranka į šalį, o Dauguvietis tuo pačiu dirbtinai graudingu balsu:

— Juk tu nepyksi, Baliuta!

Buvęs kiek dirbtinai traškus pokalbis, kai visi nori kalbėti, aptilo. Atsiradusią kavą visi metėsi maišyti — kaip gerą progą užsiimti ir savimi. Sruoga parimo ant stalo...

Buvo žvaigždėta rudens naktis. Laisvės alėjoje apstu jaunimo, grįžtančio iš barų, teatro. Rodos, būta šeštadienio vėlyvo vakaro, kai atitrūkę nuo dienos darbų, su viltimi švęsti rytdieną svaigiam poilsyje... Sruoga su Dauguviečiu nudardėjo vežiko vežimu.

Save ir savo kūrybą Sruoga, kaip Kazimieras Sapiega, atidavė Lietuvai... Balys Sruoga ne vienas. Jis ėjo Donelaičio, Kudirkos, Simano Daukanto, žinomųjų ir nežinomųjų išmintu taku: iš Lietuvos, per Lietuvą, Lietuvai.

Dabar, net tremtinio krepšio slėgiami, ypač jaunieji, dorai nesuprasdami lietuviško žodžio, seklių minčių tinklą tempdami, metasi spręsti: kokia maža, kokia svetima lietuviška raštija. Vos praplėšusiam siauras akutes — labai siaurai atrodo lietuviškos kultūros akiračiai.

Sruoga, pažinęs pasaulinius akiračius, ne kartą ir ne du kalbėjo, rašė: kiekviena tauta — kalba taria žodį, skelia mintį, apsako daiktus ir dievus. Ir niekas kitas taip neparašys, nepratars savaip, kaip lietuvis — lietuviškai, anglas — angliškai, rusas — rusiškai. Tebūnie: ir taip toliau, ir toliau. Tautų kultūros, kaip didelis orkestras: daug instrumentų, kiekvienas kitaip suskamba — ir bemolis, ir kryžiukas, majorinė ar minorinė gaida.

Niekas kitas taip neparašys, kaip Simanas Daukantas, Mikalojus Daukša, kaip Žemaitė; kaip Motiejus Valančius, kaip Vaižgantas, Krėvė, Balys Sruoga.

Ir taip: kol saulė bus saulė, kol žmogus bus žmogus, kol lietuvis bus lietuvis.

* * *

Kai dienos linksta vakarop, tolydžio dažniau grįžti į Baranausko g-vę, dažniau regiu stačių lentų tvorą, beveik nuskendusią aviečių debesy. Tuoj už tvoros Sruogų langai, tvirtuose sienojuose sužiūrę. Ilgesniais rudens vakarais, kai ir aviečių debesys netenka tankmės ir žalumo, vėlyvą naktį dažnai spindi Sruogos langas blausiu žiburiu. Tenai jis, tur būt, rašo.

Išaiškėjo vėliau jo apyvokos sudėstymas: arti Balio Sruogos ant stalo burbena kavinukas, rūksta pamirštas papirosas.

Dabar, girdėti, tam pačiam kambaryje tas pats tebestovi stalas, nebaigti raštai: net ir anas kavinukas... Taip tikrai tatai matau. Jei būčiau savo gūžtoje, pro langą gal vėl matyčiau Balį — aviečių debesį, skandinantį tvorą, daug rudens žvaigdžių, byrančių į senus, šakotus ąžuolus...

Kaip ir kiti mūsų kultūros didieji, Balys Sruoga palaikais atsigulė Rasų kapuose, o jo Vytautas Didysis, Jogaila, Sapiega, „Dievų miškas“, „Deivė iš ežero“ ir daug kitų keliauja per Lietuvą ir pasaulį, kad...

Neliautų plakus Lietuvos širdis.

Clarks Summit, Pa. 1967.XII.18.

Dalykai rūstūs dedas, nuo kurių
Išsisprendimo priklausys rytojus!
„Apyaušrio dalia“, 128 p.

P. JONIKAS

BALYS SRUOGA IŠ TOLIAU

1

Man neteko Balio Sruogos pažinti iš arčiau. Mat, pats ėjau ne rašytojo keliu. Kita vertus, ir jaunesnis buvau. Atvykęs studijuoti į Kauną (1926 m. rudenį), Sruogos teturėjau klausyti bene vien tik naujosios rusų literatūros paskaitų. Vėliau, tiesa, ir pats priklausiau universiteto mokomajam personalui, tačiau su Sruoga netekdavo dažniau susidurti. Juoba, kad tai buvo visai prieš pat laisvojo mūsų universiteto pabaigą. Tad ir negalėčiau papasakoti apie Sruogą ką būdingesnio, ryškesnio. Paragintas pateikiu vieną antrą bruožą, kuriuo gal ne tiek pats Sruoga ryškiau apibūdinamas, kiek parodoma, kaip jo gyvenimo žygis bent iš dalies atsispindėjo kai kuriuose tuose žmonėse, kurie Sruogą yra tematę iš toliau.

2

Kai ėjau vidurinį mokslą Tauragėje, mes, mokiniai, aukštesnėse klasėse jau žinojome, kad Balys Sruoga yra įžymus poetas. Jis esąs simbolistas, tad, tarėme, mums dar galima jo ir nesuprasti. Mūsų mokyklos (Mokytojų Seminarijos) knygynėlyje buvo ir „Pirmieji vainikai", kuriuos vienas kitas pavartydavome, paskaitydavome. Domėdavomės ten sudėtų poetų prašmatniais apie save pasisakymais (autobiografijomis). Įsižiūrėdavome net į jų fotografijas. Kartą mūsų mokinių būrelis, po vieno lavinimosi kuopelės susirinkimo, nusifotografavo. Vienas gabesniųjų mokinių toje nuotraukoje pasididžiuodamas pasistengė iš-

eiti lygiai tokios pačios pozos, kaip B. Sruoga „Pirmuosiuose vainikuose“.

3

Ano meto mokinių, su kuriais teko man kartu eiti vidurinį mokslą, nė vienas netapo nei poetu, nei rašytoju. Be kitko, gal tam ir mokomosios sąlygos nebuvo palankios. Tačiau stiliumi kai kurie mokiniai domėjosi. Viena, juk buvo mokykloje einamas literatūros teorijos kursas, o taip pat mūsų ir svetimoji literatūros istorija. Antra, bent akylesnieji mokiniai stengėsi ir šalia pamokų papildyti savo išsilavinimą, kurio tam tikrą dalį juk sudaro ir žodžio raiškos bei stiliaus kultūra. Vienas kitas dairydavosi, iš kur to stiliaus pasimokyti, juoba kad geresnių stilistikos vadovėlių nebuvo, o ir pačiai mokyklai anuo metu retai kuriai tebuvo įmanoma tokius vadovėlius užvaduoti. Ir štai šiokiomis aplinkybėmis, jau esant Mokytojų Seminarijos paskutiniame kurse, kartą teko pasikalbėti apie B. Sruogą su studente tauragiete M. Vymeryte (vėliau buvusia VDU asistente germaniste, mirusia 1965 m.), kuri ėjo mokslą Kaune. Gerai atsimenu, kad ji tada pasakė, jog Balys Sruoga esąs geriausias mūsų stilistas.

Po metų ar antrų, nuvykęs į Kauną, Lietuvos Universitetą, domėjausi Sruogos, daugiausia proziniais raštais. Studentai žinojome, kad jis gyvu bei pagauliu stiliumi slapyvardžiais rašo „Skaitymuose“ ir kitoje periodinėje spaudoje literatūros ir teatro klausimais. Humanitarai, „filologai“ tuos straipsnius mėgdavome skaityti.

1940 m. rusams bolševikams atėjus, jau Vilniaus Universitete buvo (žinoma, turėjo būti) suruoštas M. Gorkio minėjimas. Suprantama, paskaitą universitete

teko skaityti rusų literatūros profesoriui B. Sruogai. Skaitė iš rankraščio. Salėje klausytojų eilėje sėdėdamas, sekiau ne tiek tos paskaitos turinį, kiek jos stilių — kaip rašytojas stilistas pateiks savo mintis auditorijai. Paskaita sukėlė man pasigėrėjimo savo stiliaus ypatybėmis. (B. Sruogos „Raštų" 6 tome yra išspausdintas str. „Maksimas Gorkis ir lietuvių literatūra". Bet tai, atrodo, ne ta pati paskaita; nebent ji būtų buvusi visiškai perdirbta.)

Studentaudamas nekartą galvodavau, kad šiaip mūsų inteligentai, nerašytojai, negalės įsigyti aukštesnės stiliaus kultūros, kol neturėsime bent pakenčiamo lietuviškosios stilistikos vadovėlio, kurį turėtų pereiti kiekvienas aukštesniąją mokyklą baigęs mokinys. Vienas skaitymas rašytojų, gerų stilistų raštų dar nėra pakankama priemonė platesniu mastu pakelti stiliaus kultūrai mūsų šviesuomenėje. Žinoma, mokyklai tada dar reikėtų ir gerai paruoštų šio dalyko mokytojų pedagogų. Atrodė, kad jeigu kas išstudijuotų geresnių mūsų rašytojų ar autorių (kaip Sruogos, taip pat Valančiaus, Žemaitės ir kt.) raštų bei mūsų tautosakos stilių, ir, tai padaręs, parašytų lietuviškosios stilistikos vadovėlį — pateiktų būtiną priemonę lietuviškojo žodžio kultūrai plėsti. Tiesa, tada buvo šis tas apie stilių rašoma mūsų literatūros teorijos vadovėliuose; M. Gustaitis buvo net „Stilistiką" paruošęs vidurinei mokyklai. Bet tai tebuvo daugiau kai kurios bendros pradinio stiliaus mokslo žinios, o ne sistemingas mūsojo, lietuviškojo, stiliaus aiškinimas.

4

Šio amžiaus trečiajame ir iš dalies dar ketvirtajame dešimtmetyje tarpais kildavo karštų ginčų rašytojų bei autorių su jų kalbos taisytojais. Pastarieji nu-

siskųsdavo, kad toks ir toks autorius kalbos nemokąs, vartojąs nelietuviškus žodžius ar ir šiaip nelietuviškas ar netaisyklingas lytis; o pirmieji atsikirsdavo, kad tie taisytojai susiną rašytojo kalbą, darką stilių ir pan. „Populiariai", bet netiksliai, tai neretai tiesiai buvo vadinama kalbininkų ginču su rašytojais. Būta kaltės abejose pusėse. Vienas antras kalbos taisytojas neturėjo pakankamo kalbotyros mokslo, pačios lietuvių kalbos raidos pažinimo, nematė bendrinės ir literatūrinės kalbos, jųdviejų paskirties ir sandaros skirtumų. Taip pat ir kai kuris rašytojas ar autorius nemokėjo ar kartais ir nenorėjo įžiūrėti skirto tarp gramatikos ir stiliaus dėsnių. Apie „Gimtąją Kalbą", bendrinės kalbos laikraštį, susispietę kalbininkai jautė, kad reikalą čia galėtų pataisyti rimtas ir nešališkas žinomo mūsų rašytojo žodis. Ir štai tokia proga pasitaikė. B. Sruoga, bene Pr. Skardžiaus paprašytas, to ginčo tema pasisakė savo straipsnyje „Rašytojas ir gramatika", išspausdintame 1937 m. „Gimtojoje Kalboje". Jis į tą reikalą pažvelgė objektyviai ir pabrėžė, kad šiuo metu, kai turime mokslingų kalbininkų, tas ginčas „kartais atrodo visai jau nebegirtinas nesusipratimas, tartum rudens prieblandoje įsilinksminusiam piliečiui koks numirėlis iš grabo koją kaišiotų..." Rašytojas turįs mokėti gramatiką, tariant, savo kūryboje remtis gimtosios kalbos dėsniais, remtis tradicija, o kalbininkai — matyti stilistinius kūrybos reikalavimus. Esą, rimtesnieji ir vienos, ir antros pusės atstovai tai dabar ir supranta. „Ir štai", rašo Sruoga tame straipsnyje, „net geresnieji mūsų rašytojai, geresnieji, kokius turime, stilistai opiais literatūrinės kalbos dalykais eina tartis pas kalbininkus, o kalbininkai stilistikos reikalais tariasi su rašytojais. Čia vieni su kitais nepastebimai bendradarbiauja ir bendradarbiaudami lengvai sutaria". Ir baigdamas jis prideda: „Na, šios pastabos, žinoma, neliečia

vienos ir antros šalies tų plunksnos verslininkų, kurie, mindami molį pragare, mūsų kultūrai jokios pragaišties nepadarytų...“

Ryšium su tuo „Gimtosios Kalbos“ redakcijos žmonės tarėme, kad šiame laikraštyje reikėtų dėti ne tik knygų ar straipsnių recenzijų, kur nurodomi kalbiniai tų spaudinių trūkumai, bet tarpais ir tokių, kur būtų parodomos ir geresnių autorių kalbos teigiamybės. Rašytojai, autoriai tada neturėtų pagrindo priekaištauti, kad kalbininkai „nieko gero“ nerandą recenzuojamuose veikaluose. Tam reikalui ir buvo manoma pasirinkti B. Sruogos literatūrinės prozos veikalą ir jį „Gimtojoje Kalboje“ panagrinėti. Tai atlikti buvo pasiūlyta man (mat, buvau studijavęs mūsų bendrinės kalbos bei jos raidos klausimus). Deja, neilgai trukus užėjo karas ir okupacijos. Recenzija taip ir liko neparašyta.

5

Atmintyje užsiliko ir kai kurios kitos būdingesnių Balio Sruogos išorės ar šiaip jo asmens ypatybių nuotrupos.

Sruoga nešaltu oru mėgdavo vaikščioti mūvėdamas drabužine kepure ir vilkėdamas pilka eilute, ilgomis kojinėmis ir virš jų aukščiau blauzdų „pridurtomis“ kelnėmis. Jau gerokai iš tolo, pamatęs šiokio apdaro vyrą, galėjai drąsiai sakyti, kad tai Sruoga.

Vėl, kai tolumoje Kauno Laisvės alėjoje iškildavo kartu einančių trijų žmogystų siluetai — vieno aukšto, kito vidutinio ir trečiojo mažo, jau žinojai, kad tai eina B. Sruoga, Pr. Skardžius ir V. Krėvė. Jei apie vidudienį, paprastai po paskaitų, trise neretai žygiuodavo į Metropolio kavinę (netoli Valstybės Teatro) atsipūsti, prie kavos puoduko pasišnekėti, pasižmonėti.

Kai tapau universiteto mokomojo personalo nariu, ir man vieną antrą kartą teko su Sruogos būreliu tokiame kavinės posėdyje pabuvoti. Kartą, vokiečių okupacijos metu, bene ketvertas susėdome priešpiečiu aplink staliuką Štralio kavinėje Vilniuje, Vilniaus gatvėje, prie pat centrinių universiteto rūmų. Buvo, žinoma, dalijamasi karo naujienomis ir kitomis aktualijomis. Atsimenu, Sruoga pažymėjo, kad, patekus Lietuvai į okupantų rankas, iš tos didelės nelaimės galėsią gal ir naudos išeiti. Tie lietuviai kaimiečiai, kurie, po šimtmečius trukusios svetimųjų priespaudos, nemokėjo ir savo valstybės vertinti, dabar galėsią pamatyti skirtumą tarp savųjų ir svetimųjų. Pokalbininkų gana atvirai buvo keliami okupantų kėslai bei užmačios, lyg būtume šnekučiavęsi kurio iš mūsų privatiniame kambaryje. Man atrodė, kad elgiamasi neatsargiai, nes juk tokiais laikais ir sienos turi ausis. Nors mes sėdėjome beveik tuščios kavinės viduryje, tačiau pasieniais vis dėlto tūnojo viena antra žmogysta.

Studentai greitai pastebi ryškesnes savo profesorių ypatybes. Mano studentavimo metu studentams atrodė, kad Humanitarinių Mokslų Fakultete buvo du profesoriai, kurie paskaitas skaitydavo „užsimerkę": I. Jonynas, kuris tuo būdu paskaitas aukštu balsu „išdainuodavo", ir B. Sruoga, kuris, rodėsi, irgi prisimerkęs iš katedros kalbėdavo (o gal tik taip sekdavo savo užrašus), tačiau jau žemu ir palyginti tyliu balsu bei literatūriškai pamargintu stiliumi.

Riverside, Ill., 1967.III.9.

PRANAS SKARDŽIUS

ŠIS TAS IŠ RACIONALISTO IR LYRIKO SANTYKIŲ

Man su B. Sruoga teko viename fakultete drauge dirbti nuo 1929 m. pradžios ligi 1943 m. kovo m., kada jis buvo vokiečių suimtas ir išsiųstas Stutthofo koncentracijos stovyklon. Nuo to laiko jau praslinko beveik 25 metai; beveik trys ketvirčiai mūsų fakulteto narių, jų skaičiuje ir Balys, yra atsidūrę aname pasaulyje; be to, dar apsčiai yra įvykę ir visokių kitų sukrečiančių atmainų. Todėl dabar, atsiminimais grįžtant į šiuos bendradarbiavimo laikus, daug kas atrodo lyg tolimos, jau išblankusios praeities dalykas. Bet Balys man ir dabar tebedunkso lyg gyvas, gerai pažįstamas, artimo krašto žmogus.

Kad ir būdami skirtingo būdo ir dar skirtingesnės nuotaikos, — jis man kartą yra pasakęs: „Tu esi racionalistas, o aš lyrikas,“ — vis dėlto vienur kitur galėjome rasti ir bendrą kalbą. Visų pirma man teko su juo susidurti teatro dalykuose. Vadovaudamas savo teatro seminarui, jis kaskart vis daugiau ėmė rūpintis taisyklingesne bendrine ir tuo pat metu geresne vaidybine lietuvių kalba. Šis reikalas ypač suaktualėjo, kai buvo sumanyta pastatyti B. Stowe „Dėdės Tomo lūšnelę“. A. Oleka-Žilinskas, pasitraukęs iš Valstybės Teatro, skubiai suorganizavo vaidintojų grupę, juos visus lavino, mokė vaidybos, o man per Balį teko šiam sambūriui iš kalbos pusės talkininkauti — padėti susigaudyti reikalingesniuose bendrinės kalbos tarties ir kirčiavimo, ypač priegaidžių skyrimo, dalykuose, be kurių neįmanoma jokia padoresnė vaidinamoji scenos kalba. Aš dirbau su visu kolektyvu drauge, dirbau ir su kai kuriais jo nariais atskirai, vis bandydamas kiek

apšlifuoti šiurkštesnes tarmines, miesčioniškas arba iš dalies net svetimas nevienodybes. Bet vargais negalais buvo iki galo ištverta, — visų pasiryžimas ir entuziazmas buvo labai didelis, — ir „Dėdės Tomo lūšnelės“ premjera įvyko Liaudies namų salėj 1933 m. gruodžio 13 d. Visi tuo laimėjimu džiaugėmės, buvome patenkinti.

Kitas Jaunųjų Teatro žygis buvo B. Sruogos „Milžino paunksmės“ pastatymas: režisavo A. Oleka-Žilinskas, o aš lyg iš inercijos toliau tęsiau kolektyvo „kalbos lygintojo“ darbą. Bet šį kartą jau buvo kiek kitaip: veikalo kalba buvo eiliuota, o aš eiliuotinės kalbos gudrybių daug nenusimaniau. Tad ką daryti? Sugalvojome šiokią išeitį: Balys man skaitė vieną šio veikalo egzempliorių, o aš sekiau kitą, ir, kur pastebėjęs kokį neteiktiną dalyką, aš jam žodžiu pasiūlydavau pastabą, ir jis pats bematant pataisydavo savo rašto kalbą. Ir tuo būdu, repetuojant „Milžino paunksmę“, aš jau daugiau galėjau sekti vaidintojų kalbos trūkumus. Kadangi tie vaidintojai buvo įvairaus išsilavinimo ir kilimo, tad, suprantama, kai kurių iš jų kalbą teko daugiau ar mažiau vienodinti, lyginti. Su vienais man sekėsi kiek daugiau, su kitais mažiau; pvz. gerokai teko padirbėti lyginant kai kuriuos ryškesnius, iš dalies slaviškus R. Juknevičiaus tarties atspalvius, bet jis buvo didžiai gabus, ir lavinamas bematant persiėmė, o Kalinaitės tarime ir ypač kirčiavime kiek didesnės pažangos beveik negalėjau pasiekti. Bet bendras rezultatas buvo, atrodo, pakenčiamas: kiekvienas vaidintojų parodė daugiau ar mažiau pastangų, ir, klausydamas premjerą, galėjai pastebėti jau nemažą pažangą. Ypač pasigėrėtinas buvo R. Juknevičiaus Jogailos monologas, kurį dar ir dabar gyvai prisimenu.

Po „Milžino paunksmės“ man nebeteko daugiau turėti reikalų su Jaunųjų Teatru: po to A. Oleka-Ži-

linskas netrukus išvažiavo į Jungtines Amerikos Valstybes, ir pats kolektyvas nustojo gyvavęs. Bet mano santykiai su teatru nenutrūko: aš kurį laiką ir toliau dirbau su Valstybės Teatro dramos artistais — patardamas, taisydamas pačius ryškiuosius bendrinės kalbos dalykus; specialios vaidybinės kalbos dalykais jau pats režisierius turėjo rūpintis. Ilgainiui buvo sudaryta Teatro Kalbos Komisija, kurioj iš kalbininkų aš dalyvavau, iš operos artistų — Stasys Santvaras, iš dramaturgų — Petras Vaičiūnas ir kt. Pirmą kartą šioj komisijoj svarstėm lietuvių vaidinamosios kalbos normas ir, kiek nusimanydami, jas po kurio laiko priėmėm ir pasiūlėm jas teatro vadovybei vykdyti. Kiek tuo vėliau buvo pasinaudota, aš dabar tikrai nebegalėčiau pasakyti; bet, sprendžiant iš vėlesnių vieno kito vaidintojo pasirodymų, mūsų tas darbas, atrodo, nėra buvęs visai be vaisių. Aš pats, tos komisijos nutarimais remdamasis, parašiau ir 1936 m. išleidau „Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimą".

Šalia teatro man dar teko su Baliu ir kitoj srity bendradarbiauti. Tai buvo jo raštų kalbos taisymas. Be „Milžino paunksmės", mudu abu kartu dar taisėme „Baisiąją naktį", „Giesmę apie Gediminą", S. Benellio „Apsiautalą" (aš jam tą pavadinimą esu pasiūlęs) ir kt. Taisydami abu laikėmės tokios linijos: jis mane visados primygtinai prašydavo sakyti taip ar ne, visai nieko neaiškinant, ir todėl aš stengdavausi liesti tik tokius dalykus, kurie man tuomet atrodė visai netinkami, nevartotini bendrinėj kalboj arba tiesiog klaidingi. Ir Balys beveik visas mano pastabas priimdavo palankiai, tik kartais dėl eilėraščio skambesio jis prašydavo palikti tą ar kitą dalyką. Apskritai, kokių nors nesusipratimų dėl to nebūdavo: abudu visados dermingai išspręsdavome kiekvieną dalyką.

Kitas dalykas, dėl kurio sutardavome, buvo litua-

nistinių dalykų svarstymas arba gynimas fakulteto tarybos posėdžiuose. Mes, jaunesnieji lituanistai, kaskart ėmėme vis daugiau aikštėn kelti, judinti lituanistinius reikalus: norėjome, kad būtų vis daugiau rūpinamasi naujomis lituanistinėmis pajėgomis, daugiau lituanistikai būtų skiriama vietos, ir t t. B. Sruoga dažniausiai tam pritardavo ir balsuodavo drauge su mumis. Bet Balys būtų ne Balys, jei jis, ir tais dalykais rūpindamasis, kartais savaip nepasielgtų. Pvz. ligi 1929 m. lituanistai neturėjo savo atskiro seminaro bei bibliotekos patalpos: į vieną nedidelį kambarį buvo sugrūsta ir lietuvių kalba, ir lietuvių literatūra, ir visuotinė literatūra, ir semitologija, ir lyginamoji kalbotyra, ir dar kas, — tiesiog nebuvo nei kur pasisukti. Todėl aš viename tarybos posėdy iškėliau šitą nenormalią padėtį, ir daugumos nutarimu buvo sudaryta visoms mūsų fakulteto seminarų patalpoms peržiūrėti komisija iš trijų narių: fakulteto sekretoriaus Pr. Augustaičio, B. Sruogos ir manęs. Atėjus laikui, mes peržiūrėjome visas apatinio aukšto patalpas ir laiptais lipome į palėpę, kur buvo dviejų kambariukų teatro seminaras. Belipdamas aukštyn, Balys kad pradėjo ūžti, tiesiog plūstis: „aš nenoriu, man nieko nereikia," ir tt. Tada aš jam ir sakau: „Ko Tu čia smarkauji? Mes peržiūrėjome visų kitų seminarų patalpas, iš eilės turime apžiūrėti ir teatro seminarą." Balys kiek nurimo, ir mes įžengėme į seminarą. Pr. Augustaitis didžiais žingsniais išmatavo seminarą skersai, išilgai ir sako: ne, tos patalpos per mažos, jos niekam kitam netinka, kaip teatro seminarui. Lipdamas žemyn, aš ir klausiu Balį: na, kaip dabar? Balys šypsosi, patenkintas.

Bet kartais būdavo ir kitaip. Pvz. jis jau nuo seniau nelabai kaip sugyvendavo su Albinu Herbačiausku, mūsų fakulteto lenkų kalbos lektorium: juodu dažnai vienas kitą ir per dantį patraukdavo, o po kurio

laiko jų santykiai jau ir visai įsitempė. Mat, Albinas vieno savo „Naujojoj Romuvoj“ paskelbto straipsnio išnašoj paaiškino, ką reiškia sruogizmas, t. y. kritikavimas iš pasalų ir pn. Balys dėl to, žinoma, labai įširdo ir fakulteto vadovybei įteikė skundą raštu. Visa byla baigėsi tuo, kad, perrenkant asistentus bei lektorius, Albinas liko už fakulteto ribų. Taigi Lietuvių Enciklopedijoj rašoma nevisai teisingai, kad A. Herbačiauskas (arba Garbukas) tik dėl nesveikatos išėjęs į pensiją ir, nepatenkintas tos pensijos didumu, išvykęs į Varšuvą.

Arba štai vėl aš vieną kartą nuėjau į Aldonos kavinę ir radau tris besėdinčius prie vieno staliuko: B. Sruogą, A. Mikalauską, tą patį, kuriam priskiriamas vokiškai rašytas nepriklausomos Lietuvos dergiamas romanas „Bala“, ir kažkokį Chanochą, iš Berlyno atvykusį žydelį, kuris norėjo patekti į mūsų fakultetą privatdocentu ir už tai žadėjo mums parūpinti nemažą orientalinę biblioteką. Kai aš atėjau, Balys, nei iš šio, nei iš to, staiga pakilo ir, pasakęs „Skardžius Jums padės viską išaiškinti“, išėjo. Man visa tai pasirodė labai neįprasta, įtartina, ir todėl susilaikiau nuo bet kokios informacijos, patardamas tuo reikalu kreiptis į patį fakulteto dekaną; be to, parėjęs namo, tuojau dekanui telefonu pranešiau, kad tokie įtartini asmenys gal kreipsis į jį tokiu ir tokiu reikalu. Bet po kurio laiko L. Karsavinas jau buvo beįtikįs šio piliečio mokslingumu, — jis jam buvo pristatęs kelias savo vokiškai parašytas knygas, — ir viename tarybos posėdy net bandė jį rekomenduoti fakultetui. Bet netrukus yla išlindo iš maišo: jo pristatyti dokumentai iš dalies pasirodė įtartini, suklastoti; pagal mūsų Berlyno atstovybės žinias jis nedirbo jokioj jo nurodytoj vokiečių mokykloj, ir tik nuolat trankėsi iš vienos Europos sostinės į kitą. Dėl to, suprantama, vėliau niekas nebenorėjo apie jį nei kalbėti. Taigi Balys buvo tuojau pa-

jutęs, kuo visa tai kvepia, ir, nenorėdamas į šią aferą veltis, pasistengė ko greičiau pasišalinti.

Tačiau kitokioj padėty Balys galėdavo vėl kitoks pasirodyti. Štai gana dažnai iš pradžios Konrado, vėliau Aldonos kavinėj ir pagaliau Metropoly susirinkdavo tam tikras kavos būrelis: Pr. Augustaitis, V. Krėvė-Mickevičius, B. Sruoga, L. Karsavinas, P. Galaunė, adv. Nargelavičius, P. Vaičiūnas, P. Cvirka, A. Venclova, aš ir kartais dar kiti. Tokiuose pobūviuose paprastai būdavo šnekama apie daug ką, ypač apie kasdienines aktualijas, o kartais tik šiaipsau pasiplepama; kai kada vienas kitą juokais ir paakėdavo. Kai, būdavo, kas ką per dantį patraukia, Balys tuojau įstodavo į pėdas; bet kai kartais ir jam tekdavo, tai jis tada, pastatęs šerį, arba sarkastiškai atsirungdavo, arba kartais ir gana atšiauriai atsikirsdavo, pasakydamas kokį „įmantrų kalambūrą“.

Tam tikram tikslui Balys kartais mėgdavo pasirinkti ir tam tikrų priemonių. Kadangi teatro ir jo raštų kalbos dalykuose man teko jam apsčiai padėti, tai jis jau bent už kelių savaičių ėmė kalbėti, kad aš būtinai turėsiu dalyvauti jo namų įkurtuvėse. Bet po kiek laiko išgirdau, kad vienos įkurtuvės jau įvykusios, ir Balys susitikdamas man nieko apie tai neprisiminė. Aš irgi dėjausi nieko nežinąs, ir į jo tolimesnį kvietimą jau nieko nebeatsakiau. Ta pati istorija buvo ir su L. Karsavinu: jis irgi buvo panašiai kviečiamas, bet, sužinojęs kvietimo būdą, atsisakė (tai jis man pats sakė). Galimas daiktas, kad viskas buvo labai paprasta: namukas mažas, visi svečiai vienu kartu negalėjo jame tilpti, ir todėl teko dalimis kviesti. Taip pat galėjo būti, kad vienos rūšies svečius jis norėjo vieną, o kitos — kitą kartą kviesti. Bet mes, kviečiamieji, tikros padėties nežinojome, todėl mums ir buvo besusidarąs įspūdis, kad vieni yra išrinktieji, o kiti atrinktieji.

Balio santykiai su V. Krėve-Mickevičium, ilgamečiu Humanitarinių Mokslų fakulteto dekanu, man atrodė, buvo arba turėjo būti geri: juodu visų pirma buvo rašytojai, kūrybinės nuotaikos žmonės, todėl, suprantama, juodu ir buvo artimesni, daugiau susieti bendrų, ypač literatūrinių, interesų. Ir tikrai: V. Krėvė, kiek atsimenu, Baliui daug kur padėdavo, su juo dažniau, kaip su kitais bendraudavo. Balys, gerai jusdamas V. Krėvės svorį, irgi nepasilikdavo skolingas; pvz. kai J. Balys paskelbė V. Krėvę dzūkų tautosakos falsifikatorium, jis tuojau prieš jį (J. Balį) parašė gana piktą ir pašaipiai kandų straipsnį (išspausdintą „Darbų ir dienų" X knygoj); jis J. Baliui ir vėliau nėra turėjęs geros širdies. Bet aš negalėčiau pasakyti, kad B. Sruogos ir V. Krėvės keliai visados sutapdavo. Vieną kartą man V. Krėvė, lyg nusiskųsdamas, yra prasitaręs, kad Balys kartais savaip, nelauktai su juo pasielgiąs. Aš, nebūdamas rašytojas, nesistengdavau daugiau gilintis į jųdviejų santykius: tai, man atrodė, yra grynas jų savitarpinis, asmeninis reikalas.

Apskritai, Balio elgsena dažnai būdavo gana savotiška, individuali. Jo posakiai, palyginimai, apibūdinimai, sąmojai, pokštai — būdavo dažnai tokie savaimingi, originalūs, kad, rodos, daugiau niekas kitas, kaip jis, negali taip pasakyti arba išsireikšti. Ši jo ypatybė kartais būdavo ir jo išdavikė. Pvz. aš vieną dieną perskaičiau dar Igno Šeiniaus redaguojamo „Lietuvos Aido" nepasirašytą vedamąjį, ir man tuojau dingtelėjo, kad tai yra Balio darbas. Kitą dieną susitikęs aš jam ir sakau: „Tu parašei šį vedamąjį?" O jis man atsikirto: „O iš kur Tu žinai?" Sakau: „Tavo stilius Tave aiškiai išduoda." Ir jis daugiau nebesigynė.

Paskutinio karo metu Balys buvo beveik toks pat, kaip ir anksčiau, tik daugiau susirūpinęs savo krašto ištikta nelaime, žmonių vargais, bet jis toliau rašė,

kūrė. Vilniaus teatrui atidaryti parašė liaudies dainų motyvais paremtą kantatą, kuri, tiesa, buvo kiek pritaikyta to meto nuotaikai (jos pradžia buvo: Iš rytų šalelės saulelė tekėjo), bet, atrodo, nedaugiausia, ir tik vienoj vietoj tebuvo paminėtas Kremliaus išminčius. Jis taip pat rašė ir draminį veikalą Maskvos dekadai, o vieną vasarą, atostogaudamas pas A. Krutulį, Jeruzalėj (7 km nuo Vilniaus), — ten ir aš su šeima tuomet praleidau vasarą, — jis naktimis, kai visi miegodavome, pasiėmęs karštos kavos puodą ir smarkiai rūkydamas, rašydavo savo garsųjį „Kazimierą Sapiegą". Tačiau su laiku ėmė vis žvarbesni vėjai pūsti. Pasklido gandas, kad, iš Kauno vokiečių generalkomisariato gautomis žiniomis, prof. M. Römeris ir B. Sruoga būsią pašalinti iš universiteto. Tada aš, nieko nelaukdamas, vieną dieną nudrožiau pas anuometinį Švietimo vadybos Aukštojo mokslo departamento direktorių, ir tiesiog paklausiau, ar tiesa, kad B. Sruoga su M. Römeriu ketinami pašalinti. Užuot tiesiai atsakęs man į šį klausimą, direktorius ėmė karščiuotis ir, skubiai vaikščiodamas apie stalą, man įrodinėjo: jei koks paprastas žmogus, sako, būtų parašęs tokią kantatą, tai dar būtų pusė bėdos, bet dabar tai padarė profesorius, garsus mūsų rašytojas ir poetas, todėl jo šis žygis negali būti dovanotinas. Man tai atrodė gana keista, ir aš neiškentęs pastebėjau, kad tuo būdu dabar būtų galima labai lengvai sunaikinti daugelį mūsų brangių žmonių; pvz. V. Mykolaitis-Putinas savo „Krizės" romane yra atvaizdavęs Klaipėdos vokietininkų bylą ir jų teismą, tad jei kas imtų ir tai praneštų vokiečių valdžiai, tai jis bematant būtų sudorotas. Aš dar ką daugiau įsikarščiavęs norėjau pasakyti, bet tuo metu atėjo Juozas Keliuotis, buvęs „Naujosios Romuvos" redaktorius, ir mudviejų karštas pokalbis nutrūko, ir aš apsisukęs išėjau.

Pagaliau paskutinis ir lemtingas man žinomas įvykis, liečiąs B. Sruogą, buvo šioks. Dėl tam tikrų priežasčių aš vokiečių okupacijos metu turėjau iš Vilniaus į Kauną važinėti paskaitų skaityti. Ten nuvažiavęs, paprastai apsistodavau nakvoti pas plk. J. Acuką, gyvenantį Trakų gatvėj. Ir taip ilgokai slinko laikas ramiai, be kokių nors sukrėtimų. Bet štai vieną gražią dieną pas šį pulkininką atėjo vienas mūsų karininkas ir papasakojo jam, kad vokiečių saugumas jau turįs sudarytą suimtinųjų lietuvių sąrašą, į kurį esą įtraukti: V. Krėvė - Mickevičius, M. Biržiška, B. Sruoga ir kt. Ši žinia mane gerokai pritrenkė, ir aš iš pradžios tiesiog nežinojau nei ką sakyti, nei daryti. Kad ir nedaug tikėdamasis ką sužinoti, sugalvojau nueiti pas lietuvių policijos viršininką, ar, kaip jį vadindavo, direktorių. Kai nuėjęs paklausiau, ar ši žinia yra tikra, direktorius gerokai nustebo, kad aš jį tokio dalyko klausiu, bet paskui lyg paaiškindamas man atsakė: visa tai darą vieni vokiečiai, ir lietuvių policija iš tikrųjų nieko apie tai nežinanti, tik esąs kažkoks nepaprastas, didesnis vokiečių saugumiečių judėjimas; taigi, jeigu kas iš lietuvių jaustųsi kiek nesaugus, geriau, jo nuomone, būtų, kad tas šiuo metu kur nors pasišalintų. Gavęs tokią nevisai aiškią informaciją, aš sugrįžau pas pulkininką, sutvarkiau savo daiktus ir netrukus išvažiavau Vilniun. Sugrįžęs namo, visa, ką girdėjęs, papasakojau savo žmonai. Ją ši žinia didžiai sujaudino, ir ji, beveik man nieko nesakydama, tuojau išsiruošė į Tauro gatvę 21, kur gyveno B. Sruoga ir kt. M. Biržiška, patyręs šią žinią, pareiškė, kad panašių gandų jis jau kiek girdėjęs, esąs senas ir todėl nesirengiąs niekur vykti, o B. Sruoga šią žinią nuleido juokais, laikydamas tai tik paprastu gandu. Tą pačią naktį Balys buvo suimtas. Aš jo daugiau nebemačiau.

Washington, D.C., 1968.III.5.

VINCAS MACIŪNAS

ŽVANGANČIOS JAUNYSTĖS LYRIKAS

1926 metų rudenį atvažiavau Kaunan studijuoti. Kodėl pasirinkau literatūrą, o ne pvz. matematiką, kurią gimnazijoje labiausiai mėgau, man ligi šiol taip ir nepaaiškėjo. Bet dabar tai ir nebesvarbu. Studijų knygutėn įtraukiau ir Sruogos skaitomąją naująją rusų literatūrą, kuri pagal fakulteto reguliaminą buvo privaloma lietuvių literatūrą studijuojantiems.

Tuo metu mūsuose tebedominavo senesniojo kultūros periodo kryptys, idėjos ir vardai. Artimai tolimame, nes per demarkacijos liniją nepasiekiamame, Vilniuje „Aušros" aureole tebešvytėjo J. Basanavičius (aušrininkų, ypač varpininkų ir sargininkų tebebuvo apsčiai nepriklausomoje Lietuvoje). Tebegyveno ir teberašė iš mokyklos pamokų gerai pažįstami Maironis, Vaižgantas, Jakštas, Šatrijos Ragana, Bitė — Petkevičaitė, Aišbė - Kriščiukaitis, o iš kiek jaunesnių į klasikus kopė Krėvė, Vienuolis, Šeinius. Sruoga tada buvo dar tik trisdešimtąjį amžiaus slenkstį peržengęs, bet ir jo vardas buvo bent jau literatūros mėgėjams gerai žinomas, kaip bruzdančios ir kylančios naujosios poetų kartos ryškiojo atstovo, ar net vado. Savotiškai jį populiarino plačiai skaitomas, nors anaiptol ne visų vienodai vertinamas, griežtasis kritikas Adomas Jakštas, puldamas Sruogą už modernizmą ir net rašydamas jo poezijos parodijas. Anot Jakšto, Sruoga buvo „pamilęs naują, modernų, liguistą, ‚sumaizgytą — suraizgytą', grynai dekadentinį simbolizmą, kuriame racionaliam elementui beveik nepalikta vietos" (Mūsų naujoji literatūra, 1923 I p. 240). O ką jis pats labiausiai vertino poezijos kūrinyje, Jakštas, recenzuodamas

dabar mažai kam begirdėto Petro Biržio menkučius „Sielos akordus“ (1919), suformulavo šiais žodžiais: „Viskas čia aišku, suprantama, miela, gražu. Jokių pretenzijų, jokių kraipymųsi, jokio noro stebinti skaitytoją naujomis formomis, keistais prilyginimais“ (ten pat, p. 288).

Tokius reikalavimus poezijai statė tada ne tik Jakštas, bet ir dauguma neperdaug poezijoje teišprususių mūsų skaitytojų, kuriems poezijos idealas, ar net poezijos sinonimas, buvo skambi, aiškiai suprantama, taurius patriotinius ir visuomeninius idealus bereiškianti Maironio poezija. Ji buvo tūkstančių mokinių uoliai nagrinėjama mokyklose, kur Maironis buvo pagrindinis lietuvių literatūros autorius. Ji buvo dažnai deklamuojama įvairiuose vakaruose, sukaktuviniuose minėjimuose ar šventėse tiek Kaune, tiek ir tolimuose provincijos užkampiuose. Ji buvo plačiai drauge su populiariomis liaudies dainomis dainuojama (ypač J. Naujalio ir Č. Sasnausko sukomponuotomis melodijomis) chorų ar net ir privačiuose susibūrimuose. Maironio poezijos sekimais gausūs epigonai pripildydavo periodinę spaudą, moksleivių laikraštėlius, o taip pat ir atskirais leidiniais pasirodydavo. Betgi tie epigonai daugiausia ir bus pakenkę visagalei Maironio įtakai. Toksai, šiaipjau antraeilis, poetas Paparonis (A. Šmulkštys) netgi viešai (Laisvė, 1920 Nr. 169) priminė Maironiui: „Tave [...] matau saulėlaidos masinančioj šviesoj ir tariu, gerbdamas Tavo vardą: Labanakt, Maironi!“ Vis labiau iškilo pomaironinės poezijos terminas. Štai K. Binkis, 1921 m. leisdamas „Vainikų“ antologiją, sakėsi bandęs „duoti mūsų naujosios poezijos vaizdą to laikotarpio, kuris jau dabar mėginamas vadinti pomaironiniu“.

Nors šiaipjau Maironio poezijos vertė ir jos didžiulė reikšmė lietuvių literatūros istorijoje nebuvo

nuneigiama (Aistis savo apybraižų rinkinyje „Apie laiką ir žmones“ vaizdžiai pasakoja, kaip K. Binkis kartą smarkiai subarė vieną jauną poetą, pasišaipiusį iš Maironio), bet daugelis ėmė abejoti tokiais „maironinės“ poezijos idealais ir reikalavimais, kurių vardan Jakštas galėjo kelti įvairius trečiaeilius poetus, nors jų literatūrinė menkystė nevienam buvo akivaizdi. Sruoga aštriai kirto Jakštui: „Tai šitaip jis auklėjo mūsų skaitančiosios plačiosios publikos ir taip jau ne kažkokį skonį! Ir jis dar pyksta, jei konstatuojama, kad jis mūsų literatūrai kenkė“ (Baras, 1925 Nr. 3, p. 57). O tokio literatūros kenkimo pavyzdžiu Sruogai galėjo būti kad ir ta Jakšto recenzija, kurioje dabar niekam nebežinomo Krislelio rinkinėlis „Iš Nemuno“ (1921) buvo iškeliamas kaip „dailės žvilgsniu brangesnis už ne vieną storoką, pretensionaliais viršeliais papuoštą modernios poezijos leidinį... Tokios švelnios poezijos, tokio gilaus jausmo veltui beieškotumėm pas mūsų naujoviškus poetus... Tikėkimės, ateity Krislelis pagamins kita tiek. Dieve, jam padėk“ (Mūsų nauj. lit., I p. 301 - 304).

Daugelis ėmė bodėtis tokia „pagaminta“ poezija, kurios eilutėse pagal vadovėlio reikalavimus taisyklingai išrikiuoti chorejai, jambai, daktiliai turėjo skambėti metronomo tikslumu (deja, tai retai tepavykdavo). Daugeliui seklus ir mažai poetiškas ėmė rodytis ir anas Jakšto reikalaujamas šimtaprocentinis eilėraščio suprantamumas. Recenzuodamas J. Tysliavos „Žaltvykslės,“ — „tai ne dainos, bet galvosūkiai, kurių sveiku protu nesuprasi“, — Jakštas pašaipiai pataria poetui, kad jis geriausiai padarytų, „paskaitydamas mamytei savo eiles ir paklausdamas: 'Ar supratai, mamyt?' (ten pat, p. 261). Tą patį prikiša Jakštas ir Sruogai, kad jis „to tik ir tegeidžia, kad jo niekas nesuprastų“ (ten pat, psl. 242).

Daug kas vėlgi galvojo, kad patriotinių ir apskritai visuomeninių idealų, tegu ir labai kilnių, skelbimą geriau reiktų palikti prakalbininkams ir publicistams. Sruoga jau „Pirmajame Bare“ (1915) lūkuriavo „geresnių laikų, kada skaitytojai ir kritikai [...] nebereikalaus iš dailės duoklės pilietiškumui ir moralei“, nes „vien tik sielos atvėrimo galingumu galim veikalą vertint“, o toksai Jakštas „dogmų dogmomis apsisvaiginęs, iš geros valios suvaržęs sielos liuosybę, užmušęs savyje gyvenimo ir tvėrybos ritmą, patsai pavirto in dogmos ir formalumo skiautą“.

Tasai aštrus Sruogos ir Jakšto susikirtimas buvo drauge ir dviejų kartų (arba, kaip dabar labiau mėgstama sakyti, dviejų generacijų) susidūrimas. „Balys Sruoga eina pirmojoje mūsų jaunosios raštijos avangardo grandinėje“ — rašė „Skaitymų“ žurnale (1921 m.) E. Radzikauskas (L. Gira). Suprantama, kad jaunesniųjų širdys savaime linko į jaunesnįjį. Tad nevienas į Jakšto ir kitų senesniųjų pastangas ironiškai žvelgė drauge su K. Binkiu: „Išsirikiavo senatvė už stalo ir taškosi rašalo jūromis“. Nevienas pritarė ir Sruogai, kad „kur gyvenime jaunatvės galia vėliavas kelia, ten anachronižmai kraunami muziejuosna“ (Baras, 1925 Nr. 3 p. 51). Nevienas juto, kad „jaunystė žvanga“ naujoviškoje Sruogos poezijoje, pilnoje ano galingo „sielos atvėrimo“ ir nesuvaldomo, ar net nevaldomo, temperamento („Laukas, rytmetys svaigina. Jaunas ašei...“)

Ir taip Sruoga tapo vienu iš pagrindinių mūsų poezijos, pasakytume, revoliucijos vadų. Jo įtaką jaunesniesiems pastebėjo ir Jakštas. Recenzuodamas Tysliavos „Žaltvyksles“ ir tirštindamas priekaištus, Jakštas rašė, kad „čia, iš tiesų, jokios minties nėra, jos vietą užima vien įvairių skambių žodžių kratinys. Ir kad jis bent būtų savas, originalus! Bet ir to nėra. Tysliava vergiškai nevykusiai kopijuoja Balio Sruogos visokias

'išlaisvas', 'bokštus', 'gandus' ir kitką. Tiesiog nuostabu, kaip Tysliavai nenusibosta pamėgdžioti svetimą rašymo būdą ir autis svetimus koturnus" (Mūsų nauj. lit., I p. 260).

Savaime suprantama, kad kiekvienam pradedančiam studijas buvo labai įdomu, kaip gi atrodys jo profesoriai, apie kuriuos dar tolimoje gimnazijoje buvo daugiau mažiau girdėta, jų raštai skaityti ir tam tikras vaizdas apie juos susidarytas. Sruogos kaip literatūros dėstytojo vaizdą sugestijavo ne tik jo stipriai emocinė lyrika, pilna nuotaikų svyravimo nuo juodžiausio sielvarto („Tarytum akmuo, per ištisus amžius ant kelio gulėjęs, Užugulė sielvarta dūšią") ligi šviesaus džiūgavimo („Mano sieloj šiandien šventė, Skambink, sese, dar linksmiau"), bet ir jo trumpa „Vainikuose" išspausdinta autobiografinė apybraiža. Tad nevienas naujas studentas Sruogą tikėjosi pamatyti kaip dėstytoją, nevengiantį temperamentingų mostų, kartkartėmis nubraukiantį nuo kaktos užkrintančius neklusnius plaukus, su giliu jausmu įsigyvenantį į aiškinamąjį dalyką, o ypač į cituojamas poezijos ištraukas, ir pagal tai kaitaliojantį tiek balso įtampą tiek ir patį kalbėjimo greitį. Betgi jo laukė savotiškas nusivylimas. Tiksliau pasakius, ne nusivylimas, o daugiau nustebimas. Panašiai pvz. Jurgis Baltrušaitis, anot Krėvės, labai nustebo, kai pirmą kartą susitikęs su Krėve, pamatė mažo ūgio, švelnių veido bruožų ir simpatingai nusišypsantį vyrą, o ne niurų milžiną, kažkodėl dar su didele juoda barzda, kaip jis buvo vaizdavęsis Šarūno autorių...

Po tiekos metų sunku tiksliai beprisiminti, kada ir kur teko pirmą kartą pamatyti Sruogą. Vaizduojuos tad dabar. Įeina auditorijon gana niūraus veido milžinas. Atrodo, kad jam būtų tiesiog sunku skaniai pilna burna nusijuokti. Tai tokį galėjo Baltrušaitis vaizduotis Šarūno autorių. Stigo tik juodos barzdos. Neskubėdamas

atsisėda už profesoriaus katedros, atsiskleidžia užrašus ir visas 45 minutes ramiai, nesijaudindamas, nesikarščiuodamas, be jokių mostagavimų (nereikėjo ir nuo kaktos braukyt plaukų, nes jie buvo trumpokai nukirpti) vienodu, lyg kiek pavargusiu balsu skaito. Lyg rudens vakaro lietus vienodai barbena į lango stiklą. Net pagalvoji, argi tai tas pats žmogus, kuris eiliavo: „Aš audringas, aš kaip vėjas".

Vėliau, kai jau aš pats buvau įėjęs fakulteto personalan, teko kartą su Sruoga išsitarti dėl paskaitų skaitymo ar kalbėjimo gyvu žodžiu. Progą tam pokalbiui, jei gerai prisimenu, davė nuotykis su Putinu-Mykolaičiu, o apie tai buvo tada linksmokai pakalbama. Buvo taip. Ateinąs Putinas auditorijon, atsiverčiąs užrašus ir jau bepradedąs skaityti, tik dideliam savo siaubui pamatąs, kad tai kažkokie hebraiški rankraščiai. Mat, docentas N. Šapira, eidamas po paskaitų namo, per apsirikimą pasiėmęs profesoriume Putino portfelį ir jį išsinešęs, palikdamas Putinui savąjį. Nukaitęs Putinas ir atsiprašęs, kad paskaitos neskaitysiąs. Man nusistebėjus, kaip tai tokį ilgametį patyrimą turįs dėstytojas negalėtų valandos pakalbėti gerai jam žinoma tema, Sruoga atsakė: „Laimingas, jei gali; aš tai turiu paskaitas skaityti iš užrašų".

Tad jei auksaburnio Krėvės, ar temperamentingojo ir su žodžiu nesivaržančio Tumo, ar europietiškai rafinuoto sąmojingo prancūzų literatūros profesoriaus V. Dubo paskaitų ateidavo pasiklausyti net ir kitų fakultetų studentai, tai Sruogos dėstyto kurso klausė, tur būt, tik tie, kuriems tai buvo pagal reguliaminą reikalinga. Betgi tie, kurie jo paskaitų klausė, nenusivylė. Sruoga man atrodė lyg koks vokiečių profesorius (nors tada dar jų nebuvo tekę klausyti), dėstąs savo kursą kiek sausai ir gal net nuobodokai, bet užtat sistemingai ir pagrindinai. Neperseniai dar grįžęs iš Münche-

no (po dešimties metų ir man teko ten klausyti kai kurių tų pačių profesorių), Sruoga studentams visų pirma rekomendavo ne populiarųjį Sipovskio ar kurį kitą rusišką vadovėlį, bet su vokišku kruopštumu parašytą A. Lutherio „Geschichte der russischen Literatur" (1924).

Kiekvienas galėjo jausti, kad Sruoga ir pats rūpestingai pasirengdavo savo paskaitoms. V. Sruogienė pasakojo, kad Kaune Žemuogių (ar kurių ten kitų uogų) gatvės bute vakarais atsilankydavęs jų kaimynas prof. V. Šilkarskis. Atsisėsdavęs patogiai sofoje ir ištisomis valandomis gražbyliaudavęs. Sruoga pyksta, nervinasi, mintimis siunčia svečią po velnių... Pagaliau jau vėlai svečias išeina, o Sruoga dar gerą nakties dalį sėdi palinkęs prie rytdienos paskaitos užrašų.

Krito tai ir man pačiam akin, kai vokiečių okupacijos laikais Sruogų bute Vilniuje buvau išsinuomojęs kambarį. Imponavo buto tyla. Tai man buvo akivaizdus ne tik didelės darnos šeimoje, bet ir rimto darbo nuotaikos ženklas. Kartais pasijusdavai lyg kokioje pritilusioje skaitykloje. Rodos, smarkiau sukalbėsi, o žiūrėk kur iš kampo pakels į tave nustebusias akis koksai knyg-grauža, pažvelgs piktokai ir grasiai sušnabždės: tsss...

Sruoga daug dirbo. Rašė eilę istorinių dramų, o tam reikėjo susipažinti su atitinkama literatūra, kartais gal net ir šaltinius pastudijuoti. Rašė daug poleminio ir apžvalginio pobūdžio straipsnių. Rašė rimtų literatūrinių ir teatrinių studijų, kurias skelbė žurnaluose ar net ir atskiromis knygomis. Jis buvo ne tik žymus rašytojas-kūrėjas, ne tik temperamentingas ir kandus kritikas, bet ir rimtas literatūros mokslininkas. O visam tam reikėjo darbo ir laiko, ir dar kartą darbo ir laiko.

Kitų Sruogos skaitytų kursų, rodos, nebeklausiau. Tad ir mano „klausytojo — dėstytojo" santykis su juo

greitai nutrūko. Nenutrūko betgi ir toliau mano domėjimasis jo literatūrine kūryba, ilgainiui iš lyrikos perėjusia dramon. Vis dėlto, nors dramomis Sruoga davė savo stambiausią įnašą mūsų literatūron, daugeliui išliko giliai įstrigęs Sruogos lyriko vaizdas. Jo dramos nesunkiai laimėjo skaitytojų, bent daugumos, įvertinimą, tuo tarpu dėl lyrikos pripažinimo jam buvo tekę smarkiai kovoti jaunosios kartos poetų priešakinėse eilėse, o tai žadino dažno literatūros mėgėjo simpatijas kovingam lietuvių lyrikos novatoriui. Beje, ir Sruogos dramose lyrinis elementas išliko stiprus.

Jau Amerikoje teko kartą kalbėtis su Krėve apie Sruogą kaip lyriką. Krėvė esmėje pritarė mano minčiai. Gal čia daugiau mažiau veikė Krėvės ir Sruogos pažiūrų į dramos kūrybą skirtingumas, bet gal nemažiau lėmė faktas, kad Krėvės ir Sruogos ilgametė ir tokia intymi draugystė užsimezgė dar tada, kai Sruoga buvo visų pirma lyrikas, kuriam

Širdis pati kūrenasi,
Daina pati dainuojasi.

Philadelphia, 1972.IV.18.

ALEKSANDRAS MERKELIS

MILŽINAS NIŪRAUS VEIDO . . .

„. . .Milžinas, niūraus veido, visuomet susimąstęs, lyg žemėje kažko prarasto ieškąs, B. Sruoga buvo savyje užsidaręs, tik intymiems bičiuliams savo sielą praskleidžiąs ir tai ne visuomet. Kas arčiau jį pažino, tas

patvirtina, kad jo būta ne kasdien sutinkamos asmenybės, asmenybės su dideliais kontrastais, apie kurią gali būti įvairių nuomonių. Tačiau šiuo požiūriu, gal būt, geriausiai save yra apibūdinęs pats Balys Sruoga (savo autobiografijoje „Vainikuose"):

„Laukinis liūdnumas ir laimė, kalėjimas amžiuos ir pašėlusi valia, gyvenimo padugnė, piktas kerštas ir pasiryžimo šventumo nekaltybė, požemio klaikumos rauda ir begalinis beprotingas džiaugsmas, visa gyvenimo disonansų aidija, tur būt, ne mano vieno išpažinties verta." [25]

Iš A. Merkelio str. „Palūžo Didžiojo Aitvaro sparnai..."
„Tėviškės garsas", 1947.XI.6.

STEPAS VYKINTAS

DIDYSIS AITVARAS BALYS SRUOGA

Būčiau žiauriai nedėkingas, jei nepaminėčiau savo mokytojo — prof. B. Sruogos. Jis nebuvo mano tiesioginis profesorius, bet aš jo seminarą lankiau ne iš reikalo, o iš meilės...

1924 m., kada įstojau į un-to Humanitarinių mokslų fakultetą Kaune, jį radau bedėstantį rusų literatūrą, vėliau ir teatro meną. Lankiau jo paskaitas ir teatro seminarą su didžiausiu malonumu, nes jo paskaitos pasižymėjo moksliniu gilumu, originalumu, menine ekspresija. Teatro seminarai buvo gyvi diskusijomis ir savarankiška kritika. Iš ten išaugo nemaža recenzentų, kritikų, teoretikų ir artistų. Tai buvo didelis B.

Sruogos įnašas į mūsų teatro kultūros istoriją. Dar ir šiandien Kauno ar Vilniaus teatrai tebejaučia Balio Sruogos įsvarą į teatrininkų širdis.

Iš str. „Didysis Aitvaras B. S.“,
„Dirva“, 1966.II.7.

„...(B. Sruoga) pasižymėjo kaip objektyvus ir gilus mokslininkas, žvelgęs į mokslą menininko ir filosofo akimis. Kai aš klausydavau jo paskaitų... nekartą pagalvodavau, kad šis kūno milžinas ir dvasios galiūnas pergyvens ne tik savo bendraamžius, bet ir gausybę už jį jaunesnių.“

Iš straipsnio „B. S. tragedija“,
„Europos lietuvis“, 1971.IV.27.

PULGIS ANDRIUŠIS

ŠIS TAS APIE MILŽINĄ

Balys Sruoga piudo mane ant Babicko

Poetas Petras Babickas, garsus Konrado kavinės fantazuotojas, savo metu įpiršo Kauno miesto galvoms planą, kaip apleistą Vytauto parką paversti malonumų ir poilsio sodu. Savivaldybės ponai, įsiklausę į Babicko čiulbėjimus, susižavėjo ir jį paskyrė minėtojo parko direktorium. Pirmiausia jisai savo valdžią ėmė reikšti neigiamomis priemonėmis, visur prikabinėjo lentų su draudimais: draudžiama skinti gėles, draudžiama laužyti šakas, draudžiama šiukšlinti. Kauno chuliganė-

liams to reikėjo: ėmė glėbiais skinti gėles, laužyti ne tik šakas, bet ir neseniai pasodintus medelius. Direktorius griebėsi sugėdinimo priemonių: nulaužtą medelį aptveria tvorele, ant nusiaubtų alyvų krūmų pritvirtina stambias iškabas su parašu „NIEKŠŲ DARBAS!“.

Vieną šiltą pavasario naktį su B. Sruoga sėdėjome Vytauto parko atviro oro teatre ir klausėmės koncerto. To pobūdžio teatruose Kauno publika elgdavosi, švelniai kalbant, labai laisvai. Operos solistei J. Augaitytei padainavus kelias dainas, išeina parko direktorius Babickas su glėbiu alyvų, pabučiuoja dainininkei ranką ir, įteikdamas gėles, drožia prakalbą, girdi, štai čia mūsų parke išaugintos ir nuskintos alyvos kaip padėka ir t.t.

Scenon įėjus direktoriui, Sruoga ėmė blaškytis ant suolo lentų ir piktai bumbėti, girdi, negaliu to žmogaus limonado virškinti, Andriuši, nutildyk jį. O tai padaryti nebuvo sunku. Nulaukiau momento, kai Babickas, duodamas solistei dovaną, prasitarė: „. . .šiame parke skintas pirmąsias pavasario alyvas. . .“

„NIEKŠO DARBAS!“ — užrikau visais plaučiais. Žaliakalniečiams to tik reikėjo, kilo triukšmas, jog direktoriui nebeteko baigti prakalbos.

Važiuojam aplankyti Aniolo

Kartą, vasaros popietę stoviniuoju Donelaičio gatvėje prie II-jų universiteto rūmų. Sustoja fiatukas, atsiveria durelės ir iš vidaus kažkas šaukia mane pavarde. Gi žiūriu, dvylinkas įsiraitęs B. Sruoga, greta savęs pasidėjęs šviežių braškių pintinaitę. Girdi, važiuokim į A. Panemunės džiovininkų sanatoriją aplankyti brolio Aniolo, labai blogi reikalai.

— Kam čia dabar aš? Niekuomet gyvenime nesu matęs paties brolio Aniolo, ir dabar tempi jį lankyti. . .

Nors tai būtų linksmesnės aplinkybės! — atsikalbinėjau.

— Kaip tik todėl ir kviečiu, — tragiškai nenusileidžia Sruoga, — žinai gi mane, tokį surūgėlį, jau vien pažvelgęs į mano veidą Aniolas pasijus blogiau, o aš norėčiau jį kiek pralinksminti, paguosti. Papasakosi kokį anekdotą ar juokingą Kauno atsitikimą...

Taip atkakliai prašomas neatsispyriau. Nuvažiavę į ligoninę pušyne, radom Aniolą vieną palatoj, vyrą, įdubusiais veidais, be vilties pagyti. Supažindintas su šiuo žmogaus šešėliu, ėmiau jam pasakoti Kauno aktualijas, besistengdamas prajuokinti, bet jisai greit nutraukė mane ir, kaip kiekvienas mirti pasmerktas ligonis, pradėjo skųstis broliui, kartoti ką sakė gydytojas, gailestingoji sesuo, kokius vaistus duoda ir t.t. Mano pakartotinės pastangos jį pralinksminti vargšas džiovininkas tuoj užgniauždavo naujais skundais ir gedulingais pranašavimais. Kėdėje visiškai susmukęs, sėdėjo Sruoga, nerasdamas jokio paguodos žodžio, tylėjo be žado neišvengiamos tragedijos akivaizdoj. Nutilau ir aš matydamas, kaip ne vietoj bet koks humoras, kada aplinkui sukaliojasi giltinė su dalgiu. Be to, man ir pačiam užsisklendė visi juoko gamybos latakai, stebint dviejų brolių kančią.

Iš sanatorijos B. Sruoga pasuko fiatuką į Panemunės vasarvietės svetainę, girdi, išgersim po kleboniška. Bet tiesioginis tikslas, pasirodė, buvo ne tas. Jis mane tempia ir tuoj eina į prausyklą, girdi, buvom pas džiovininką, turime gerai nusimazgoti rankas, galėjo kas prikibti. Tiktai po to nuėjom prie bufeto ir stačiomis išgėrėm, nes, pasak jo, tai taip pat gera dezinfekcijos priemonė.

Dėl pareigos neatlikimo Sruoga ant manęs nesupyko.[26]

Metropolio viešbučiui įrengus kavinę su langais į Laisvės alėją, čia įsikūrė nuolatiniais klientais beveik visas humanitarinio fakulteto elitas: V. Krėvė-Mickevičius, P. Skardžius, L. Karsavinas, P. Augustaitis ir ištikimiausias iš visų kitų profesorių B. Sruoga. Jis nemėgo maišytis garsiuose Kauno restoranuose, vengdamas atsitiktinių pažinčių, kurios mezgasi ir išsiardo tokiose viešvietėse. Tad baigęs rytines paskaitas, žiūrėk, jau kulniuoja Mickevičiaus gatve, paskui Laisvės alėja į savo pamėgtą lindynę.

Metropolio kavinė buvo visiems prieinama, bet ilgainiui pasidarė lyg ir pusiau uždara poilsiavietė, kurios lankytojai turėjo turėti tam tikras kvalifikacijas: būti pažįstamais su profesoriais, pasižymėti sąmoju, mokslumu ar originalumu, kas nebuvo būtina pas Konradą ar Perkauską. Juoda pupelių kava ir cigaretės buvo Sruogai du nuolatiniai palydovai. Padavėjai jam nešdavo kavą ne puodukais, bet ąsočiais, neteko man matyti Kaune nei Klaipėdoje žmogaus, kuris suvartotų tokius kiekius šio tiršto skystimo ir su tokiu regimu apetitu. Užkandai naudojo iš mados išėjusias Salem Aleikum cigaretes, nuo užsigulėjimo sandėliuose dažnai jau paplėkusias, pribarstytas gausiai salietros, giliau patraukus įsiliepsnojančias balta ugnimi. Rūkė be pertraukos (studentai stebėdavosi, kaip jis iškenčia be dūmo skaitydamas paskaitas!), įsikišęs cigaretę į vyšninį kandiklį; ant staliuko išsidėdavo ne vieną, bet du ar tris pokelius, kad turėtų iš ko pasirinkti, nors visos cigaretės buvo vienodo minkštumo, sausumo ir apvalumo. Nemanyčiau, kad jis šį paprotį atsivežęs iš Müncheno, nes Salem Aleikum buvo Klaipėdoje gaminami pagal vokišką receptą. Daugiau galima įtarti snobiškumu kitą šios kavinės lankytoją Baldžių Baldauską, kuris, pa-

skirtas etnografijos lektorium, ėmė taip pat rūkyti B. Sruogos markės cigaretes...

Cigaretės ne cigaretės, kava ne kava, bet smagu buvo stebėti Sruogą, baltame salietros dūmų debesyje remiant prie sienos P. Skardžių ar V. Krėvę, belošiant šachmatais:

— Ko čia atklibavai su arkliu, nesimaišyk po kojom!

Šioje profesorynėje kur buvęs-kur-nebuvęs vis plakdavos ir P. Cvirka, kurį Sruoga ir Krėvė mėgo dėl jo miklaus liežuvio ir vaizduotės, su juo mielai sulošdami partiją. Vėliau patyrėm, čia Cvirka ne šiaip sau sėdėdavo: jį sovietų pasiuntinybė buvo užangažavusi prisijaukinti mūsų iškiliesiems intelektualams didžių įvykių išvakarėse.

Sruoga mano krikštatėvis

Vadovaudamas teatro seminarui, B. Sruoga kartais pasikviesdavo savo klausytojų gaują į Žemuogių gatvę, pavaišindavo kava, cigaretėmis (tai jo dvi aistros), atsirasdavo naminė nuotaika, pokalbiai. Taip čią vieną kartą pranešė, kad „Lietuvos aidui" reikalingas naujas dramos recenzentas, mat, buvęs universalus operos - dramos - baleto kritikas Vik. Pravdinas (Vik. Presas - P. Lubickas) iš tų pareigų pasitraukęs, ar buvo mandagiai išprašytas. Įsiviešpatavus teatre A. Olekai - Žilinskui, V. Presas nebegalįs pataikyti į koją su nauja gadyne. Tai buvo prieš „Sabbatai Cevi" premjerą (Žilinsko bene pirmas pastatymas Kaune). Tad B. Sruoga šiuomi skelbiąs visų seminaro dalyvių varžybas recenzento vietai užimti, po premjeros visi kandidatai turi įteikti jam savo recenzijas, ir jis pats nuspręsiąs, kuris laimėtojas.

Laiminguoju (honoraras ir nemokamas redakcijos

bilietas į teatro spektaklius) buvo paskelbtas P. Andrusevičius.

— Bet tokią gremėzdišką pavardę turi tučtuojau mesti į šiukšlyną, — tarė profesorius, — va, sakysim, pasirašinėk Andriušiu, skamba trumpai, lietuviškai ir kirstukiškai (jisai vėliau prisipažino recenzento amatą laikęs agresinga veikla, ir mane parinkęs dėl karingo stiliaus). Tas slaptavardis prigijo.

Sugėdintas pranešėjas

Priešokupaciniais laikais sovietų pasiuntinybė per buv. trečiafrontininkus buvo išvysčiusi smarkią veiklą verbuoti simpatikus mūsų kultūrininkų tarpe. Pagrindiniais raudonųjų bacilų skleidėjais pasižymėjo V. Drazdauskas, J. Grybauskas ir P. Cvirka — tai buvo tik marionetės, kurių siūlus tampė slaptai komunistų partija. Kadangi B. Sruogos teatro seminaras ilgainiui virto reikšminga kultūrine institucija, komunistai ryžosi ir čia užmesti meškerę.

Trečiafrontininkų dvasios vadas V. Drazdauskas ir teatro seminaro dalyvis J. Grybauskas tuo infiltratorium pasirinko mane kaip dar „nesusitepusį" žmogų, „Lietuvos Aido" dramos recenzentą. Girdi, va, Višnevskio pjesė „Bėgiai gaudžia", paruošk teatro seminarui apie ją referatą, o kai viešai perskaitysi, mes viešai paremsime savo argumentais. Daugiau dėl asmeninės draugystės, negu dėl įsitikinimų sutikau skaityti referatą, pranešiau B. Sruogai, jis paskyrė datą, nors ir nenoriai, nes tokio dramaturgo iš viso negirdėjęs.

Baigus skaityti, pagal nustatytą tvarką studentai reikšdavo nuomones, kritikuodavo, ir tik pabaigoje prabildavo pats profesorius, susumuodavo mintis ir darydavo išvadas, nuspręsdavo, ar pranešėjas gerai atliko uždavinį.

Bet šį sykį B. Sruoga visiškai sumaišė paties nustatytą tvarką. Man tik baigus skaityti, jis rūsčiai prašneko:

— Čia įvyko nesusipratimas, mes esam rimta mokslo įstaiga, nesirenkame čionai svarstyti propagandinio šlamšto, turiu apgailestauti, kad prelegentas mums tiek brangaus laiko sugaišino!

Net neleidęs diskusijų, perėjo prie kitų klausimų. Mano dvasios vadai ir aš, jų išnekėtinis, lyg kirsti į krumplius, susikišom kraujuojančias rankas kišenėsna.

Curralta Park, South Australia, 1968.

BRONYS RAILA

GERIAUSIAS PATARIMAS

Kai Balys Sruoga atidarė Kauno universitete Teatro seminarą, mūsų buvo 10 ar 15 studentų, kurie gana sąžiningai išėjome dvejų metų kursą — pačioje pirmoje teatro absolventų laidoje. Šalia teatro istorijų, teorijų ir paskirų spektaklių nagrinėjimo, kiekvienas dalyvis turėjo parašyti bent vieną savarankišką paskaitą - referatą, jo paties pasirinkta arba jam paskirta teatrine tema. Man Balys Sruoga pasiūlė temą apie tuomet labai modernų, ekstravagantišką ir novatorišką vokiečių režisierių Erwiną Piscatorių, vadovavusį Berlyno Volksbühnės teatro labai naujoviškiems, „cineramiškiems“ pastatymams. Aprūpino vokiškomis knygomis ir žurnalais. Pats aš, žinoma, nė vieno Piscato-

riaus pastatymo nebuvau matęs, bet rašiau, nagrinėjau, dariau sprendimus ir išvadas, ką aprašymuose buvau perskaitęs ir kuo susižavėjęs.

Mano galutinė išvada buvo tokia, kad pasaulyje nėra ir negali būti geresnio, įdomesnio, kūrybiškesnio ir teigiamai revoliucingesnio teatro, kaip Volksbühnė, ir kito tokio genialaus režisieriaus kaip Erwin Piscator... Seminaro dalyviai buvo pritrenkti argumentais ir vaizdais, kai kurie gal ir patikėjo. O tų mano anuometinių kolegų tarpe pirmojoje laidoje buvo nusimanančių apie teatrą studentų, kaip R. Juknevičius, A. Jakševičius, V. Sotnikovaitė-Radauskienė, P. Orintaitė, J. Grybauskas, Pulgis Andriušis, pagaliau A. Venclova...

Beveik niekas mano nuostabių ir triuškinamai kategoriškų teorijų iš esmės nekritikavo. Tada žodį paėmė seminaro vedėjas, mūsų mokytojas Balys Sruoga. Jis taip pat referatą pagyrė, pagal nusistovėjusią tvarką pripažino jį priimtinu ir užskaitytinu mano, kaip studento, prievolės tinkamu atlikimu ir pagaliau, kiek šypsodamasis, prašė leisti duoti jaunam teatro mokslininkui vieną patarimą.

Jis nesakė, kad mano kas buvo klaidinga ar nepilnai išdėstyta, tik priminė, kad mano padarytoji klaida tai ne klaida, o daugelio, kone visų mokslo ir meno žmonių stačiai įgimtas palinkimas — suabsoliutinti, suvisuotinti atskirus faktus, tiesos fragmentus, paskirus variantus ar teorijas, individualius išgyvenimus ar tik personalinius patyrimus. Tiesų ir išgyvenimų, teorijų ir variantų paprastai yra daugiau ir dažnai kitokių. Mokslininkas ar menininkas jeigu tik gali, turi saugotis tokios magiškos ar raganiškos *absoliutinimo* manijos, o įmatyti *įvairybę,* skirtingų ar net kontrastinių reiškinių, idėjų ir faktų *visumą,* apimti, suvokti ir pergyventi ne tik vieną kurią dalį, bet visos realybės darnų ar kartais prieštaringą *kompleksą.*

Tai buvo geriausias, mano galva, išmintingiausias patarimas, kokį kada gavau. Ir kai jį tuomet įsidėmėjau, jis man pasirodė toks dažnas ir visuotinas, kad štai šiandien jis man vėl taip prisiminė.

Iš B. Railos „Laumės juostos“, Akimirksnių kronikos, Nidos Klubo leidinys Nr. 61, 1966.

DAUMANTAS ČIBAS

IŠ TEATRO SEMINARO

Nelygios lenktynės

Valstybės Teatro artistas ir režisierius Kazys Jurašūnas 1934 m. gale pastatė savo 9 paveikslų pjesę vaikams „Eglė, žalčių karalienė“.

Po premjeros teatro seminare vertinom pjesę ir jos vaidybą. Vienu atžvilgiu visų nuomonė sutapo: reikia daugiau gerų vaidinimų vaikams! Mes visi savo akimis matėm, kaip vaikai džiaugėsi ir spontaniškais šūkiais reagavo į scenoj besiplėtojantį veiksmą.

Prieš pat vasaros atostogas 1935 m. vieną šeštadienį prof. Sruoga pasiūlė:

— Jeigu Kazys Jurašūnas parašė, kodėl jūs negalit vaikams rašyti? Nebūtinai reikia didelių dalykų. Patys matot, kaip verkiant stinga net radijo vaidinimų vaikams. Taip pat trūksta ir šiaip trumpų dalykų mėgėjų scenai. Neatidėliokim būtino reikalo! Kiekvienas pasižadėkim rašyti. Ir aš rašysiu. Po atostogų žiūrėsim, kas kam geriau pasisekė.

Niekas neprieštaravo, o vienas kitas čia pat pažadėjo mėginti.

Po atostogų vos susitikus tuoj profesorius ėmė teirautis, kas ką turi parašęs. Niekas neskubėjo pasigirti, drovėjosi net prisipažinti.

— Kitą šeštadienį, kas turit, atsineškit, — paskaitysim, — drąsino jis.

Studentas Budrys atsinešė ir paskaitė gana vykusį vieno veiksmo radijo vaidinimą vaikams.

Pasidrąsinęs ir aš ryžausi kitą šeštadienį skaityti vaidinimėlį apie tris pasakos brolius. Vos įžengęs į seminarą, profesorius iš portfelio iškėlė ir ėmė skaityti savo parašytą alegorinę pjesę „Aitvaras teisėjas".

Mes visi tyliausiai klausėmės, klausėmės, ir kiekvienas širdyje džiaugėmės: kaip gražiai, natūraliai, įdomiai vystosi dialogai! Kas kitas galėtų taip parašyti? Mūsų studentiškiems mėginimams labai toli iki tokio sklandumo.

Kaip gerai, kad aš neišsišokau su savo pasakos įscenizacija!

Gal panašiai galvojo ir kiti seminaro dalyviai, nes vėliau niekas neužsiminė apie savo bandymus.

Baigęs skaityti, profesorius paprašė atvirai pasisakyti. Visi tylėjom, nes iš tikrųjų buvo sunku prie ko nors prikibti. Tada jis kreipėsi į kiekvieną atskirai, kad tartų savo nuomonę.

Atrodėm lyg nebyliai, nes vis dar nežinojom ką sakyti. Laimė, pačiu laiku išgelbėjo Pulgis Andriušis. Jis ėmė teisingai ir, kaip visad, geraširdiškai girti „Aitvarą teisėją".

O profesorius greit Pulgį sustabdė ir daugiau kitų neklausinėjo.

Seminarui pasibaigus ir profesoriui išėjus, Kazys Jankauskas gudraudamas pastebėjo:

— Man rodos, Sruoga „Aitvarą teisėją“ jau turėjo parašęs, kai mums pavasarį siūlė su juo lenktyniauti. Neįmanoma iš karto taip gerai parašyti.

— O kodėl ne? — kažkas pasipriešino. — Profesorius turėjo keturis mėnesius laiko!

Atrodo, jo buvo gera mintis — seminaro dalyvius skatinti ir įpratinti rašyti scenai. Tikėjosi iš jų sulaukti ne vien teatro kritikų, bet ir šiaip smulkių, o kas žino, gal net didelių dramaturgų. Juk visi tik palengva išauga iš mažų.

Vabalninko žmonės Balio Sruogos kūryboje

Vieną vasarą, prieš karą, iš savo tėviškės (Unciškių kaimo) ėjau keliolika kilometrų į Baibokus pasižiūrėti ir suprasti, kaip toji vieta galėjo išauginti tokį žmogų, kaip Balys Sruoga. Perėjau per tą mažą, tylų kaimelį vieną kartą, antrą kartą ir stebėjausi, stebėjausi. Senas kaimelis laukų lygumoj visiškai manęs neįkvėpė. Nieko ypatinga ten nemačiau. O vis dėlto iš ten išėjo didysis Sruoga! Ir tai — ne vienas. Ir kiti jo broliai.

Tik vėliau pradėjau suprasti, kas jauną Balį ten veikė ir pamažu formavo.

Teatro seminare profesorius kiekvieną kartą mums studentams, skaitydamas savo istorines pjeses, pakeldavo galvą ir klausdavo manęs, ar aš esu girdėjęs Vabalninke tokias veikėjų pavardes? Kai atsakydavau, kad girdėjau, jis dar klausdavo, ar jie tikrai buvo tokie, kaip jis juos aprašęs? Ir kai aš patvirtindavau, profesorius šypsodavosi, aiškiai patenkintas, ir skaitydavo toliau.

Taigi, Balį Sruogą matomai stipriai paveikę Vabalninko apylinkės žmonės, pasakyčiau — ryžtingi jų žygiai, jų nusistatymai, jų kalbos. Ir jis juos gana daž-

nai perkėlė į savo raštus. Ir tai — su dideliu pasisekimu.

Vabalninkiečiai tikrai daug kuo ypatingi. Pirmiausia, jų tarmę supa kelios visai skirtingos tarmės. Iki šiol man vis neaišku, kodėl Vabalninkas per ilgą laiką pasidarė ir išliko tokia tarminė sala? Kodėl tie žmonės iki 20-to amž. nebendravo, nesimaišė su kitatarmiais, gyvenančiais čia pat už 15 - 20 kilometrų? Ir taip toje „saloje" susiformavo ryškiai skirtingo būdo žmonės. Į tai mano dėmesį pirmąkart atkreipė Žemės Ūkio Akademijos profesorius F. Kemėšis. Jis daug kur Lietuvoje, kaip kunigas, buvo gyvenęs, iš arti pažino žmones, taigi, juo galima tikėti. Nežinau, ar jis kur apie vabalninkiečius yra rašęs.

Vista, California, 1968.IV.3

ČESLOVAS GRINCEVIČIUS

SRUOGA, KOKĮ AŠ PAŽINOJAU

Baliu Sruoga susidomėjau, bevartydamas „Skynimus". Tai literatūros ir kultūros žurnalas, leistas Kaune, redaguotas V. Krėvės-Mickevičiaus. 1932 ar 1933 m. išėjo trys ar keturi numeriai, o paskutinysis buvo pačių leidėjų sulaikytas, sunaikintas ir tapo bibliografine retenybe. Žurnalas išvystė aštrią polemiką teatro klausimais. Beveik po visais straipsniais buvo pasirašyta kriptonimais B. S., ir, rodos, viskas buvo nukreipta prieš „Naująją Romuvą", redaguotą Juozo Keliuočio.

Tikrą vaizdą ir teisybę suvokti tarp anų labai gabių, kartais įsikarščiavusių, oponentų buvo nelengva.

Tik šiaip buvo įdomu sekti ginčą. Dabar, po daugelio metų, vis labiau aišku, kad to laiko Kauno Valstybės Teatras, vadovautas A. Olekos - Žilinsko, gyvavo aukso amžių. O B. Sruoga ir buvo to teatro gynėjas. Polemikos ir nesibaigiančių ginčų priežastis buvo ta, kad teatras rėmėsi vad. Stanislavskio sistema ir, kad ir naujausiom, bet rytų, teatro tradicijom. Kai kurie Europos vakaruose mokslus baigę žmonės negalėjo nieko pakęsti, kas būtų ne vakarietiška. Žymiai vėliau, lankydamas Stasio Šalkauskio paskaitas, ne sykį girdėjau jo išmąstytas, rimtai pasvertas mintis, kad mums, lietuviams, esantiems tarp dviejų kultūrų, yra netikslu ir net neišmintinga įsilieti į vieną kurią iš jų, atsiribojant nuo antrosios. Reikia kritiškai ieškoti ir savo kultūrai individualiai pritaikyti tai, kas yra gero ir vakaruose, ir rytuose.

V. D. Universitete B. Sruogą iš matymo pažinojau iš pirmųjų dienų. Krėve ir Sruoga susidomėjęs, jų raštų prisiskaitęs, pradėjau užeidinėti į man gretimą Humanitarinių mokslų fakultetą ir jų paskaitų klausyti. Pradžioje tik šiaip sau, dėl įdomumo, neketindamas užskaitų rinkti. Čia vėl buvo kontrastas: Krėvė lenkų literatūros istoriją skaitė be jokių užrašų, cituodavo poetų posmus lenkiškai, čia pat išversdavo lietuviškai, minėdavo datas, faktus, vardus iš atminties. Niekad nesėsdavo, stovėdavo šalia katedros, žiūrėdavo studentams į akis, jautės, lyg būtų jų vidury. Visai kitoks buvo Sruoga, pas kurį klausiau rusų literatūrą ir teatro istoriją. Jis turėjo, gal būt, jam vienam charakteringą būdą skaitant paskaitas nebendrauti su studentais, jų nematyti. Paprastai pavėlavęs į auditoriją, kartais iki 15 minučių, įpuldavo, įbėgdavo, pasidėdavo portfelį ant katedros ir, lyg čia devynios saulės spindėtų, slėpdavo akis nuo klausytojų, nė sykio į juos nepažiūrėdamas ir nė kiek negaišęs, iš užrašų imdavo skaityti. Ir pra-

dėdavo visad tais pačiais žodžiais: „Gerbiamieji, praėjusį kartą kalbėjome apie...“ Ir taip visa paskaita iki skambučio.

Semestro gale užskaitas duodavo be jokių kolokvijumų, neklausinėdamas, pasirašydavo taip pat nepakeldamas akių nuo studijų knygelių. Tik kartais, kai pavardė ar fotografija jį sudomindavo, tada jau pakeldavo akis į studentą, ir tik į jį vieną ir ištardavo: „Aha!“

Viena išimtis vis tik buvo: kartą pirmam suole prieš katedrą kelios kolegės truputį perdaug ir per garsiai ėmė kalbėtis. Tada jau Sruoga pakėlė akis į jas ir aiškiai, nediplomatiškai pasakė:

— Panelės, jeigu mano paskaita kliudo tamstoms kalbėtis, tai pasikalbėti galite koridoriuj.

B. Sruogą kiek arčiau pažinau tik teatro seminare. Į jį daug kas veržėsi svarbiausia todėl, kad jo lankytojai gaudavo nemokamus bilietus į Valstybės Teatro spektaklius: operą, baletą, dramą, koncertus. Seminaro patalpos buvo V.D.U. didžiųjų rūmų palėpėj. Nedidelis tai kambarys, tad ir ribotą skaičių tepriimdavo. Patekau tik Sruogos dėka, jo užtarimu pas „valdžią“: seniūnas ten buvo didžioji valdžia, o manęs, kaip ne to fakulteto, nenorėjo priimti.

Aiškios, išdirbtos programos nebuvo: daugiausia nagrinėjami, aptariami teatro draminiai pastatymai. Dalyviai jautėsi laisvai, draugiškai. Toks pat ir Sruoga: nė panašumo į tą, kuris auditorijoj per paskaitas atrodė lyg užsimerkęs, atsiribojęs nuo visų. Čia ir jis jautėsi kaip šeimoj, rūkydavo, juokaudavo. Ne perdaug rūstus, jei kas ir ne taip nušnekėdavo, nesąmonę pasakydavo. Bet ir čia įvyko viena išimtis: Elena Bujokaitė, kuri nebuvo eilinė ar vidutinė studentė, o laikoma elito eilėse ir su kurios žodžiu visi skaitėsi, kartą nagrinėjo

neseniai išėjusią Vytauto Bičiūno knygą apie liaudies teatrą. Pasisakė gan kritiškai, bet baigdama vis dėlto pripažino, kad yra šioks toks įnašas į mūsų negausią teatrologinę literatūrą. Čia Sruoga neiškentė, nelaukė, kol kas kitas ką pasakys, ir visa savo galybe bei temperamentu pranešėją sukirto, kategoriškai atmetė jos išvadas: Bičiūnas nėra nei rašytojas, nei dramaturgas, nei joks teatro žmogus, tik neišmanėlis. Jo knyga teatro mėgėjams tik klaidinimas. Būtų geriau, jei toji knyga visai nebūtų pasirodžiusi. Suprantama, Sruoga turėjo asmeninio pagrindo taip kalbėti, atsimenant nelaimingą, kone juokingą, Vytauto D. jubiliejaus metų dramos konkurso komisijos sprendimą.

Sruogos išskirtiną vietą ir svorį mūsų šviesuolių ir meno žmonių tarpe geriausiai pripažino ir įvertino praėjusio karo metu priešai: naciai, kaip kerštą visai lietuvių tautai, už nepasisekusią jaunų vyrų mobilizaciją — įkaitais suėmė ir į Stutthofo koncentracijos stovyklą uždarė keliasdešimt nekaltų šviesiausių lietuvių, tarp jų ir Balį Sruogą. Tokiu būdu naciai pripažino, kad Sruoga ir kiti jo likimo draugai lietuvių tautai yra brangūs.

Cicero, Illinois, 1968.

. . .O, kodėl
Pasaulis kvaituliu apakęs sukas,
Kai liepos švokščia . . . kai lineliai žydi?. . .

„*A p y a u š r i o   d a l i a*“

VYTAUTAS A. JONYNAS

SRUOGA IR STUDENTAI

Teisybę pasakei, žmogus kaip žvakė.
Degi, liepsnoji... šildai ir švieti."
„Kazimieras Sapiega"

Dvidešimt penkeri metai praėjo nuo tos dienos (o ji kaip gyva prieš akis!), kai sniegu dvelkiančią vėlybo rudens dieną, kažkur, mieguistame Švabijos mieste sužinojau, kad pasimirė prof. Balys Sruoga. Lūkesčiams, kad (o gal?) kada susitiksim, nors ir susižvilgčiodami, nors ir neprašnekdami, atėjo galas. Prisimenu netrukus po to pasirodė, berods, „Aiduose" Jurgio Blekaičio nekrologas. Gal todėl, kad man buvo puikiai žinoma nemeluota pagarba, kurią Blekaitis visą laiką jautė Profesoriui, jis man pasirodė ypatingai jautrus ir šiltas. Bet vienas sakinys (jo pažodžiui neprisimenu) nesiliovė aidėjęs atmintyje per visus šiuos metus. Kalbėjo jis apie tai, kad užbaigęs savo žemiškąją kelionę, Sruoga pradėjęs kitą — žygį į amžinybę, nes daugiabriaunis jo talentas ir asmenybė dar intensyviau veiksią ieškančius perprasti žmogiškosios jo kūrybos paslaptis.

Mums visiems, kurie asmeniškai pažinojom B. Sruogą, teko skirtis, netekti jo, keletą kartų. Vienaip gedėjom jo tą niūrią 1943 metų kovo dieną, kai vokiečiai uždarė Vilniaus Universitetą ir paėmė jį įkaitu (koks viduramžiškas žodis) su kitais patriotais. Antraip, kai sužinojom, kad Sruogai nebuvo lemta prasimušti į laisvuosius Vakarus, susirasti savo šeimos. Trečiaip, kai patyrėm, kad jau niekad, o niekad nebeaidės jo žingsniai Vilniaus gatvėse ir universiteto koridoriuose. Keitėsi laikai, aplinkybės, keitėmės mes patys. Daug

kas nublanko, užsimiršo dienų tekmėje. Sruoga tačiau širdyje išliko savas. Tas pats ir ne tas pats. Primirštamas ir vėl kaskart atgyjantis atsiminimuose, kai išgirsti minint jo vardą.

Kartais, sakytumei, be sąsajos. Vidury kokio nors svetimtaučių teatro spektaklio, kokio „Till Eulenspiegel", kada belgų patriotizmo liepsnų pleškesy dingteli: „O, jei taip mes galėtumėm pastatyt Sruogą! ! !"

Arba kai sužinai, kad štai neseniai pirmąkart po tiekos metų „Milžino paunksmė" išvydo rampos šviesą Vilniuj, suvaidinta mėgėjų teatro. Graudi ir kartu džiugi žinia. Graudi todėl, kad mūsų akimis, Sruogos kūrinys vertas pajėgesnio kolektyvo ir puošnesnio rūbo. Džiugi todėl, kad „Milžino paunksmė", jaudinusi lietuvį išeivijoj, rado kelią į kitose aplinkybėse, kitoj dvasioj auklėtą jaunimą. Žmones, kurie asmeniškai nepažino profesoriaus, bet įtikėjo jo kūrybinio žodžio tiesa. Tai kur kas svarbiau už oficialų respektą, reiškiamą mūsų literatūros klasikui. Už kalamas paminklines lentas Baibokų kaime, rankraščių fondus, raštų bibliografijas.

Prisiminti Sruogą, tai, žinoma, prisiminti momentus, kada su juo matytasi, kalbėta, dalintasi mintimis. Kada jo kiek ir prisibijota, nes vis dėlto skyrė amžiaus riba. Bet taip pat, kada jo nesuprasta, arba kada nelauktai praregėta teisingesnis jo augmens profilis.

Susitikau su juo, kaip kad susitinku šiandien, skaitydamas J. Marcinkevičiaus „Mindaugą" ir „Katedrą", visai kitur. Iškyloj į gamtą, toli nuo gatvių, kur buvo bliūvaujamos sovietinės dainos, Verkiuose. Nupuškenom tenai garlaiviuku — aš, Dalia Kubertavičiūtė ir Blekaitis; perėjom Kalvarijas, užmetėm akį į „dvarą" ir išsitiesėm pokaičio ant vejos. Būtų tai buvus dar viena banali išvyka į gamtą, jei ne Jurgio Blekaičio manija temptis su savim „namų darbus". Taip pirmą kartą

išgirdau „Apyaušrio dalią“ ir susipažinau su Sruoga. Kuris liko ir liks.

Čia pat už keliasdešimt metrų riogsojo Verkių pastatas išmaišytais, užkalinėtais langais. Kai pirmą kartą buvau jį aplankęs, jis paliko man klaikų įspūdį. Apleistuose kambariuose raičiojosi tušti „Šamchoro“, kaukaziško konjako buteliai. Kažkur, vestibiulio palubėj pleveno pilka, kaip sliekelis, rubuilė dievaitė, prakiurdytu šonu. Tikriausiai kokio frustruoto, stabtelėjusios įgulos, pokštininko darbas. Buvo nešvaru, draikėsi šiaudai. Kaip sugebėjo Sruoga įžvelgti tame be gyvybės ir didybės lauže kitą viziją? Praregėti tame fone Tyzenhauzus, Masalskius, baletą. Įžvelgti nutrintam akmenyje išdidžios praeities slaptaženklius. O ne kas kita, kaip išdidumas, tikėjimas tautos gajumu, skambėjo iš Sruogos eilių:

O Vilniaus bokštai, kaip stebuklas šventas,
Lengvučiai, balzgani, perregimi...

Vilnius, Verkiai pasimatė staiga naujoj šviesoj. Kaip šventos vietos. Lietuvos kryžiaus kelių stacijos. Siužetas, kitiems toks „tarybinis“, iš piršto išlaužtas kalbėjo apie tolimų laikų įvykius, pasibaigusius pralaimėjimu. Bet dar garsiau apie tautos sugebėjimą organizuotis, tvarkytis, pirmam laisvės vėjeliui dvelktelėjus.

Už vis labiau pjesė skelbė būtinybę naujom akim pažvelgti į padėį, gal net pakeisti defensyvinį savo patriotizmą kažkuo lankstesniu. Pjesė buvo skiriama lietuvių pasirodymui Maskvoj. Niekam, žinoma, nebuvo miela mintis, kad teks važiuoti šokti „totorių ordos chanui“. Bet tas pats veikalas galėjo būti rodomas Lietuvoj, ir Sruogos rūpesčiu buvo paruošti „libretą“ taip, kad spektaklis ugdytų žiūrovuose viltį.

Tada nesuprasdavau kodėl, bet teatro seminaruose Sruoga dažnai tvirtindavo, kad tarybinis teatras sukąs

romantizmo link, kad esą būtina sekti tą slinktį draugiškų respublikų (armėnų, gruzinų) dramaturgijoj. Vienu metu buvau net gavęs rašyti referatą ta tema. Visiems mums buvo pažįstamas Sruogos bodėjimasis „socialistiniu realizmu" bei natūralizmu, bet kažin ar vien tai paveikė profesoriaus samprotavimus. Jau vėliau, vokietmety, viename posėdyje Sruoga išreiškė savo gilų tikėjimą, kad dramaturgai išaugą vien iš poetų. Gink Dieve, ne iš prozaikų, nesugebančių tausoti žodžio.

Kažin ar kuris buvusių Teatro seminaro narių galėtų tvirtinti, kad Sruogos asmuo neturėjęs jam jokios įtakos. Bet tas poveikis buvo dvilypis: žmogaus-profesoriaus ir poeto; ir nevisada lengva atskirti, katras balsas buvo stipresnis. Kai pagalvoji, kad Sruogą perskaičius, visa Lietuvos istorija pasimato kitoj šviesoj, kad bereikšmiai vietovardžiai, visokie Valkininkai, Verkiai, tampa šventomis vietomis, žinai — tau kalbėjo poetas.

Kai skaitai „Dievų mišką", ateina kitas Sruoga. Pašaipus, kandus, bet po ta ironijos skraiste jautrus, tikintis humanizmo pergale žmogus. Demokratiška asmenybė, sakytume, jei tik sugebėtume susitart dėl to žodžio sąvokos.

Užtat ir Sruogos asmenybė išliko man mįslinga, nors tekdavo matytis, diskutuoti seminaro posėdžiuose, lankytis profesoriaus bute, klausytis jo paskaitų apie rusų literatūrą, žavėtis, kaip jis skaito senuosius kalbos tekstus.

Sruoga visada turėjo autoritetą jaunųjų akyse. Buvo juk mėginęs porą trejetą kartų suartėti su humanitarais ir prof. V. Krėvė. Sutikdavo globoti literatų kuopeles. Padėti jauniems, pradedantiems rašytojams. Kažkaip po dviejų-trijų susirinkimų viskas išsileisdavo.

Gal Sruoga turėjo didesnį organizatoriaus talentą. Sakysim, jis nemėgo „statistų“ Teatro seminaro posėdžiuose. Būdavo, kaip taisyklė, jis ims ir paskirs tokioms „andalūzietėms“ referatą neįmanoma tema, kaip pvz. apie Meiningeno teatrą. Kada jų galvelės nežino, net kuriame kontinente tas Meiningenas. Bet būta neabejotinai ir kažko daugiau.

Dabar, kai yra paskelbti profesoriaus atsiminimai „Maksimas Gorkis ir lietuvių literatūra“, nesunku suprasti Sruogos atlaidumą jaunystei.

> „Vos iš Panevėžio patekęs į Petrogradą, žalias tuomet buvau dar visai. Kaip tyčia net žalią, tiksliau, žalmargę Girių instituto, kuriame mokiausi vienerius metus, studento uniformą tebedėvėjau. Na, ir, žinoma, mandras labai buvau — toks jau mandras, kokiu ir tegalima būti tiktai šitokiame amžiuje. Atrodė, jūrą perbristum, ir tai šlaunikaulių nesiektų.
>
> Išverčiau tuomet ir Prano Vaičaičio žinomąjį eilėraštį „Nesvetinga mūsų jūra“. Niekam tuomet iš mūsų galvon nebūtų atėję, kad tas Vaičaičio eilėraštis yra... vertimas iš rusų kalbos. Tiesa, menkas vertimas, — originalas jame labai nuskaptuotas, bet vis dėlto vertimas. Aš jį, tariant atverčiau, kad jis į originalą pasidarė nebepanašus... Atverstas atgal stačiai chameleoniškai pakeitė savo kailį.
>
> Neklydo, neklydo Gorkis, viešai abejodamas, ar aš... straipsnį parašyti sugebėsiu... Neklydo Gorkis man patardamas mokytis ir rimtai dirbti.“

Universitetas nebuvo Sruogai vien slavistikos katedra. Puošnus baras, kur pilstoma, „šinkuojama“ akademinė išmintis. Jis buvo jam teritorija, iš kurios natūraliai realizuojami ambicingesni uždaviniai. Kai Sruo-

ga šliejosi prie akademinio jaunimo, tai ne tam, kad rastų auditoriją savajai gražbylystei. Per seminaro posėdžius Sruoga dažniausiai tylėdavo ir tik pabaigoj trumpai suglausdavo iškeltas mintis. (Po tokios sintezės pusė mūsų pasijausdavo, lyg ištrūkę iš vilko gerklės.) Nebuvo jam tai trumpalaikė užgaida, bet metų reikalaujantis užsimojimas. Sukurti eksperimentinę platformą, kurios dėka būtų išugdomos iš studentų tarpo naujos teatrinės pajėgos. Parengiami teatrinei profesijai platesnio bendro išsilavinimo žmonės. Jaunuoliai, kurių meninis skonis ir kultūra savaime reikalautų kitokio repertuaro ir savitesnių sceninės išraiškos priemonių. Atsiradus palankesnėm sąlygom, jis kalbino ir prikalbino jaunus aktorius (Alg. Jakševičių, B. Lukošių) steigti, tada utopiškai skambintį, Akademinį teatrą. Jis įkyriai tąsė už rankovės profesorių tarybą, kad įpilietintų teatrologijos katedrą.

Gyvenimo aplinkybės neleido, deja, visų tų svajonių įvykdyti. Akademinis teatras davė vieną pastatymą 1939 metais, nusigyvenusioj Liaudies Namų salėj.

Užtat nuo 1940 m. rudens pirmą kartą pilnomis fakulteto teisėmis buvo priimami studentai į teatrologijos skyrių ir ten, kompetentingų žmonių (Juknevičiaus, Jakševičiaus, H. Kačinsko, Skardžiaus, Karsavino ir kitų) ruošiami aktoriaus - režisieriaus profesijai. Dar įdomesnė apraiška buvo tai, kad toje sekcijoje turėjo gilinti savo scenos pažinimą ir visas, „in corpore", Vilniaus Skrajojantis Teatras „Vaidila". Vieni sistemingo organizuoto dėstymo metai padėjo tam vienetui išaugti į pajėgią profesinę grupę. Vis tai Sruogos „nerealių svajonių", romantiškumo ir užsispyrimo pasėkos.

Sumeluočiau tvirtindamas, kad visas profesoriaus idėjas pasitikdavom su vienodu užsidegimu, kad visiems sumanymams ar pasiūlymams vienodai pritardavom.

Kartą vokietmetyje ateina jis seminaran nešinas pundu brošiūrėlių, išleistų dievai žino kada ir kieno. Matydavom, kadaise, tą senienų rinkinį seminaro lentynėlėj, perdaug nekvaršindami sau galvos, kodėl jos laikomos.

Profesoriaus žodis buvo trumpas; ir nelauktas. Paminėjęs, kad gyvenamuoju metu, ekonominės konjunktūros ir infliacijos dėka dygte pridygę visoj Lietuvoj teatrų teatrėlių, profesorius iškėlė mintį, kad reikia išnaudoti šią padėtį. Esą būtina didinti būsimųjų teatro darbuotojų prieauglį ir kurstyti jaunimą vaidinti, ugdyti meninę saviveiklą. Visi tie mėgėjų ir pusiauprofesionalų dalinėliai, iš kitos pusės, jaučią lengvai pastatomų pjesių stoką. Už tat jis ir atnešęs tą pundą. Girdi, pravartu įdėmiau peržiūrėti senesnius mūsų dramaturgų bandymus. Rasit, galima kai ką pertaisyt, pritaikint, ar, pasinaudojus dramine situacija, naujai perrašyt. Ir neatrodo, kad tai būta Sruogos vienkartinės aikšties...

Lietuvoj išleistų „Raštų“ V-tam tome yra sudėta eilė trumpų komedijėlių, anaiptol nereprezentuojančių Sruogos talento. Tai Stutthofo kacete rašytieji dalykėliai — „Uošvė“, „Dobilėlis penkialapis“, „Prancišiuko marškinėliai“ ir t.t. Apmesti kacetinės brutalybės fone jie brangūs vien tuo, kad liudija apie Sruogos žmogiškąsias pastangas nepalūžti, nepasiduoti nevilčiai.

Tačiau skaitydamas tuos juodraštėlius, prisiminiau tą seminaro posėdį. Kas atspės, gal ir tenai kacete, mirties prieangyj, Sruoga tebesirgo sielojimusi lietuvių teatro ateities perspektyvomis. Gal pats mėgino užmesti nytis saviveiklinių grupių repertuarui.

Tada seminare mes nežinojom nieko apie jo jaunystę, apie atsitikimą su Vaičaičio eilėraščio vertimu ir nevisada susivokdavom, kodėl Sruoga sumaišo savo kriterijus, staiga pasidarydamas atlaidžiu arba vėl ne-

lauktu kirstuku. Kartais pasimatydavo, tarsi Sruogai norėdavosi pasijuokti iš mūsų neišmanymo. O tačiau kai kam tie jo „volte-face“ liko vienais gražiausių gyvenimo atminimų.

„Vos tik pradėjau lankyti seminarą“, pasakojo daug vėliau viena buvusi narė, „davė man parašyti referatą apie O'Neillio „Marko milijonus“, vieną poetiškiausių pastatymų Kauno scenoj. Literatūriniu atžvilgiu mano analizė gal buvo ir neperblogiausia. Bet kur mano galvelei, tik ką iš gimnazijos suolo, suvokti pastatymo „užmanymą“, personažų charakterizavimą, mizanscenų išradingumą ir kitas spektaklio plonybes! Kad šoks manęs kirsti visi Ronkai, Stonkai, Stalioraičiai. Kaip liūtai. Nors bėk lauk. Ėmiau ir apsiašarojau...

— Ko jūs ją puolat, — tarė Sruoga, — argi nematot, kad mergaitė stengės, nuoširdžiai rašė.

Ir sutramdė bernus.

Taip ir paliko mane seminare už nuoširdžias ašaras.“

Atsimenu ir kitą epizodą. Vėliau, Vilniuje. Buvo „Vaidilos“ teatro, tuomet grynai mėgėjiškos grupės, „Brandos atestato“ spektaklio aptarimas. Kaip paprastai, referatas — recenzija. Po to diskusijos. Kažkaip visi noriai dalyvavo, ir Sruogai nebuvo vargo sužinoti visų nuomones.

— O kaip jums Rutkutė? — Užklausė tartum taip sau. Mes numykėm kas sau. Tik vienas sukritikavo kaip dera:

— Tiek, girdi, ten tos vaidybos. Vienas žingsniukas priekin, žingsniukas atgal. Rankelės tabalai.

— O man, — pagaliau prabilo profesorius, ir mes sėdėjom lyg musę kandę, — panelė Rutkutė labai, la-

bai patiko. Kas, kad ji dar mina kojelėmis. Scenos technika pati ateis. Bet ji šviežia, nuoširdi... Neabejotinas talentas...

Sruoga neklydo. Rutkutė vėliau žymiai pasitempė. Man tas įvykėlis primina tik tai, kad Sruoga mėgo nuoširdžius žmones. Tiek scenoj, tiek gyvenime. Mylėjo jaunystę, nerimstančią savyj, ieškančią. Jis žavėdavosi aptikęs aktoriaus vaidyboj spontaniškumą ir improvizaciją. Nors į Akademinės Studijos darbą nesikišdavo, tačiau kartkartėmis ateidavo į vadinamąsias parodomąsias repeticijas. Vieną kartą mačiau jį baisiai laimingą. Tur būt, tada jis įtikėjo Blekaičiu, kaip daug žadančiu aktorium ir režisierium.

Etiudas (taip mes vadindavom sceninius uždavinius) buvo nesudėtingas. Išsipustęs jaunuolis žygiuoja pas savo širdies damą. Tenka pereit purviną gatvę. Dabita nepastebi klano, įklampina vieną koją. Kol šluostos, netyčia įgrūda balon kitą. Vėl valosi, kaip išmanydamas, kol taip išsimurzina, ima vėluotis, pagaliau susivokia, kad pasimatyman nenueis. J. Blekaitis atliko šį scenišką uždavinį su nepaprasta pradedančiam aktoriui fantazija. Į pabaigą nebesimatė aikštelės cementinių grindų, bet purvynas, nuviltas frantas, ir prietėmis. Visi mes šypsojomės, o Sruoga kvatojo, džiaugėsi ir, kiek prisimenu, ilgai to vakaro neužmiršo. Pantomima jį visados žavėjo, ir ne be reikalo Teatro seminaro būstinėj kabojo „Commedia dell Arte" graviūros.

Iš kitos pusės Sruoga nekentė buitiškumo scenoj. Priešingai, mėgdavo iškelti žodžio, žesto svarbą. Dažnai cituodavo pavyzdžiu prancūzų teatro mokyklos tradicinį sugebėjimą pakiliai, ritmiškai perteikti tiradas, monologus. Jis mėgdavo taip pat pabrėžti prancūzams natūralų spektaklio ritmo, tekmės pajautimą. Vieną kartą šis pomėgis padėjo jam nukreipti sukančias pavojinga linkme diskusijas. Buvo tai pirmosios okupa-

cijos metu, kada į teatro seminarą prigūžėjo visokio elemento ir kaskart darėsi labiau pavojinga atviriau prasižioti. Buvo ap:ariamas Pagnolio „Topazo“ spektaklis, kuris daugeliui nepatiko. Jautėsi, kad rež. Juknevičius buvo kažkaip persūdęs, paversdamas Pagnolio farsą antiburžuazine, „nukaukuojančia kapitalizmo supuvimą“ pjese. Mums studentams ciniškoji tikrovė priminė kasdieninę buitį, ir nedaug trūko, kol kas nors būtų išsišokęs.

Sruoga juto diskusijose augančią frustraciją ir meistriškai išgelbėjo padėtį. Jis nurodė pagrindinį spektaklio trūkumą režisieriaus ir aktorių nesugebėjimą pagauti prancūziškos komedijos žaismingumo ir elegancijos. Nusiskundė, kad situacijos traktuojamos pernelyg dramatiškai, tarytum nuo tų veikėjukų elgesio griūtų visas pasaulis. Papeikė buitiškumą. Žodžiu, taip sumėtė pėdas, kad buvo išvengta pasikarščiavimų; ir tai, ką mes jautėme, buvo išsakyta tinkamesne, mažiau kategoriška forma. Dažni teatro seminaro posėdžiai būdavo Sruogai mažu žaidimėliu katės su pele. Mes skeryčiodavomės, plėšydavomės, „tardavomės“, vieno seminaristo mėgiamu posakiu, „dėl sąvokų“, o diskusijų pabaigoj profesorius kažkaip padarydavo visų nuomonių santrauką. Būdavo malonu tai, kad kažkaip toj „rezoliucijoj“ išlikdavo truputėlis kiekvieno nuomonės. Tikriausiai šis Sruogos sugebėjimas rasti bendrą jungtį prisidėjo prie to, kad Seminaras nesuiro metų bėgyje. Ne kiekvienam pavyko pasisavinti tą diskusijų pravedimo techniką, bet lankiusieji seminarą gavo tenai daug daugiau negu universiteto auditorijose.

Vėliau „Dievų miške“ skaitysim ir suprasim jo nuojautą:

„Iš kažkur atsirado staigus noras skaityti knygas apie katorgininkų gyvenimą. Apie jų skurdą, apie jų dvasios stiprybę, apie laisvės pasiilgi-

mą. Prisirinkau tokių knygų, — apie klasinę katorgininkų šalį, apie Sibirą. Skęstu jose. Prisimenu Vaižganto paguodžiantį šauksmą:

— Lietuviai, nebijokite turmos!“

Tada, prieš rūškaną kovo 17 rytmetį, kai išvydom prie universiteto durų žalius kaip varlės vokiečių kareivius, sunku buvo pagalvoti apie okupanto represijas. Žinojom, kad prieš Sruogą daromos intrigos. Ar nebuvo karštakošių siūlyta pašalinti jį iš profesūros? Ar ne buvo pakaltintas, kad, sukūręs kultūrbolševikų landynę savo Teatro seminare? Buvo prisimenama taip pat, kad naudojęsis apmokamomis atostogomis, kad parašytų Maskvos dekadai skirtą „Apyaušrio dalią“.

Už kantatą Vilniaus teatrui „Lietuvos keliu“ Sruogai teko daug atkentėti. Šiandie skaitydami pavergtosios tėvynės rašytojų kūrinius (Mykolaičio-Putino „Sukilėlius“, Grušo „Herkų Mantą“, poetus), mes, gal būt, teisingiau atspėjam, kur žodžiai plaukia iš širdies, ir kur prirašyti pagal partorgo nurodymus. Tada per greit buvom pamiršę aplinkybes, kuriose tie dalykai buvo kuriami, ir nepaisėm, ką Sruoga sugebėjo pasakyti *tarp* eilučių.

Prisimenu seminaro posėdžius, kada buvo aptariami „Apyraušrio dalia“ ir „Kazimieras Sapiega“. Ne tiek skaudžios buvo kritiškos pastabos (jų buvo nedaug), kiek tylus veikalų ignoravimas, tarsi jie būtų vien užsakyminiai, „policiniai numeriai“.

Gal būt, Sruoga buvo romantikas, gal net naivus, tačiau tuose kūriniuose nebuvo nieko, kas liudytų autorių nusigrįžus nuo savo tautos. Priešingai jis savo poetišku uždaviniu prisiėmė kaip tik guost tautą nelaimės valandoj, nesidrovint pripažinti, kad ne sykį „geso saulė netekėjusi“, kaip kad pavadinta viena veikalo dalių. Nesidrovint taip pat parodyti „barzda ir ašakom apžė-

lusiai Maskvai" pajėgiausias mūsų teatrines pajėgas, įskaitant ir baletą.

Ar tai būtų pavykę — kitas dalykas. Jau tada, pirmam bolševikmety, buvo šnabždamasi, kad „Apyaušrio dalia" komisijai nepatinkanti. Kad svarstoma, ar ne verčiau vežti dekadon Petrulio „Prieš srovę". Kiek pataisius, pašabašinus.

Sruoga tuos gandus žinojo, ir jais nesistebėjo. Jis taip pat žinojo savo svorį ir įtaką rašytojų tarpe. Ir tikėjo fatalizmu.

Kaip kad tą valandą 1945 metais, kada, pačiame stalininės reakcijos siautėjimo įkarštyje, baigė savo kalbą inteligentų suvažiavime šiais žodžiais:

> „...Gal tamstos, brangieji, man atleisite, kad aš taip jaudinuos, vėl atsiradęs tamstų tarpe, — atsiradęs mūsų Tėvynėj, karo nelaimių sužalotoje.
>
> Todėl tad su giliausia pagarba ir meile sveikinu kiekvieną kūrybinę pastangą, kiekvieną triūsą, didį ar mažą, gaivinantį mūsų žemelę!
>
> Ne aš, poetas, nurodinėsiu tamstoms, visuomenininkams, kas ir kaip reikėtų daryti, kad mūsų Tėvynė greičiau pagytų, — per menkos tam mano jėgos ir visuomeniška patirtis per skurdi. Tiktai aš pats, patyręs savo nedalioje tiek daug neteisybės, tiek daug klastos, norėčiau palinkėti, kad mum, besikeliant į kūrybos žygius, būtų mūsų širdyse amžiam ugnimi įrašyta:
>
> Ir šviesa, ir tiesa mūs žingsnius telydi!"

Montreal, 1972 m.

ROMUALDAS GIEDRAITIS-SPALIS

SRUOGA UNIVERSITETE

Rusų literatūros istorijos kursas

Pasirinkęs Humanitarinį fakultetą, iš pat pirmųjų dienų susidomėjau mūsų garsiais profesoriais poetais, rašytojais, dramaturgais. Bet tik su prof. B. Sruoga teko sueiti į artimesnį kontaktą Teatro seminaro ir Teatro draugijos dėka, kurių jis buvo globėjas.

Po kelių pirmųjų savaičių studentas jau susigaudo ir turi nuomonę apie paskaitininką. Pas vieną vaikšto, nes privalo tupėti auditorijoje, nes ten kartais tikrinama; pas kitą reikia semtis žinių, egzaminas sunkus ir nėra tinkamų konspektų; pas trečią gan įdomu; o nuėjęs pas prof. Sruogą, pajutau ir naują elementą.

Paprastai jo paskaitos būdavo dešimtoje auditorijoje. Nedidelė patalpėlė, sausakimšte neprikimšta, bet klausytojų apsčiai. Svarbiausia — visi savanoriai, mat, buvo žinoma, kad profesorius duoda lengvai užskaitas, be tikrinimo.

Nereikėdavo ilgų valandų klausyti, kol pagausi profesoriaus erudiciją. Tai nebuvo vien paskaita — žinių teikimas, bet savotiškas kūrybinis procesas, teikiąs klausytojams daug degalo. Išeidavau praturtėjęs ne vien faktais, bet ir už tų faktų esančiomis idėjomis. Jo paskaitose dažnai įtariau, kad, pagavęs naują mintį, vysto ją toldamas nuo prieš jį gulinčių lapukų.

Nemėgindavau užsirašinėti, nes prarasčiau paskaitų vertę. Rašąs, paprastai, gaudo faktus, pagrindines išvadas. Skubėjimas, įtempimas išjungia galvojimą, ir viskas susimatematina; o aš norėjau galvoti, sekti profesoriaus minčių procesą.

Paskaitos dar nėra tiesioginis susidūrimas su profesoriumi, tuo tarpu egzaminai jau artimesnis: kaip ir visi mirtingieji, profesoriai daug atskleisdavo apie save. Kartą šeši studentai, studentės, išėję iš vieno profesoriaus kabineto po egzamino, padarėme tą pačią išvadą: gabus mokslininkas, bet nesubrendęs. Pas kitą eidavome gerbdami jo darbštumą, nesiginčydami sutikdavome su profesoriaus sprendimu, nesišiaušdavome prieš jo skubotą, laiko neturinčio žmogaus elgesį. O Sruoga buvo iš tų gerųjų, kurie ir ne sesijos metu atiduodavo savo laiką, leisdavo laikyti egzaminus. Tai didelis palengvinimas studentams.

Po pirmųjų metų nukaukšėjau pas jį į trečią aukštą. Rusų literatūros egzaminas buvo gan platus, profesoriaus garsas ir orumas dar didesnis ir tai slėgė mano kuklią asmenybę. Gan nedrąsiai pasibeldžiau į duris. Neapgavo, laukė kaip susitarta. Pasitiko rodydamas tokį nuoširdų, natūralų mandagumą, lyg bičiulis būčiau. Todėl mane spaudė ne baimės reikalas, bet garbės: reikėjo išlaikyti gerai, kad tas šiltas priėmimas nevirstų gėda. Pasisodino priešais ir pavaišino pirmuoju klausimėliu. Klausimėlis gan aiškus ir žinomas, bet aš, pasodintas prieš langą, kur veržėsi ryški šviesa, negalėjau susikaupti. Nedelsdamas išpažinau šį keblumą, ir profesorius tuojau pašoko pasitraukdamas, pasisodindamas šalia.

Teatro seminaras

Po egzamino išsinešiau gražią nuomonę apie profesorių ir nutariau įstoti į jo seminarą, tačiau pirmųjų semestrų studentui nebuvo lengva ten patekti. Laimė, turėjau bičiulį, poetiškos natūros varpininką, kuris, jau įsistiprinęs tenai, palaikė ir mano pareiškimą.

Nustebau pamatęs vyraujančią nuotaiką: susirinkimas labiau priminė gausios šeimos subuvimą, kai ku-

rių net rūkyta. Tą nuotaiką galėjo sukurti tik galinga, garbinama asmenybė, kitaip pasidarytų chaosas, ypač kad seminare būta ne vien gabių ir talentingų, bet ir jupiteriškos ambicijos žmonių.

Daugiausia spietėsi varpininkai, o, kad jie čia buvo veikliausi ir talentingiausi — savaime sudarė seminaro stuburkaulį. Mažesnė grupė buvo ateitininkai, ir aš vienas neolituanas. Žinoma, posėdžių metu niekad nekildavo ideologinių giñčų ir spalvos netrukdė darnumo.

Profesorius garsėjo kaip kairysis, ir aš ilgai dairiausi to kairumo skalės, bet kartą tas klausimas išsisprendė savaime.[27]

Vilnietis autorius atsiuntė savo dramą, ir profesorius atidavė ją referuoti vienai studentei. Toji supažindino su turiniu, o nagrinėdama veikalą, priėjo išvados, kad tai silpnas kūrinys. Širdyje sutikau su jos nuomone, bet visi laukėm, ką pasakys profesorius. Ir pirmą kartą pamačiau jį tokį supykusį.

— Kaip, girdi, jums ne gėda, argi nejaučiat lietuvių kovos prieš lenkinimą, mišrių vedybų tragedijos!

Jis dar ilgai nerimo pasipiktinęs, bet ne jo barnis rūpėjo man, o vidinis nusistatymas, pažiūros į tautinius klausimus.

Tiek Sruogos didžiulis talentas, kurį mes gerbėm, tiek jo nuoširdus draugiškumas mums, teatro seminaro nariams, padarė savo. Buvome jam irgi lojalūs, o progų tai įrodyti buvo daug. Štai vienas faktas.

Prof. Sruoga, nesitenkindamas Teatro seminaru, pritarė Teatro studijos steigimui, o entuziastai rėmėjai buvo ten susispietę varpininkai. Nujaučiant, kad tokiai studijai reikalinga ir parama, gretomis numatyta ir „Teatro dr-ja", kuri vėliau buvo įregistruota universitete ir kurios globėjas automatiškai pasidarė prof. Sruoga.

Buvau išrinktas dr-jos pirmininku. Kaip ir spėjau, nepersidirbau, nes pagrindinis uždavinys buvo su-

ruošti naujos draugijos balių ir pelną perduoti studijai. Balius pavyko puikiai, patys būsimieji artistai lakstė, stengėsi, žodžiu, visi bendradarbiavo pagal pajėgas; greta įvyko šioks toks susidūrimas, pasireiškęs individualizmas, kuris dar kartą parodė, kad gražus sugyvenimas seminare laimėtas tik profesoriaus autoriteto dėka.

Konfliktas su profesorium

Tiek mūsų vyriausybė, tiek vietos lietuviai, tiek atvykę į Vilnių valdininkai ir studendija parodė didelį supratimą ir dėjo gražias pastangas kultūringu būdu laimėti abejojančius, sulenkėjusius. Tuo metu pasklido gandai, kad lenkų teatrai traukia per dantis lietuvių veiklą. Studentija lieka studentija, ir nutarta patriukšmauti. Ta proga išlėkė, išbarbėjo keli stiklai. Po to, kaip ir turėjo įvykti kultūringoje valstybėje, dalis profesūros pasmerkė tą žygį, ir po pasmerkimo aktu tarp kitų pasirašė ir prof. Sruoga.

Tada Vilniaus Un-to atstovybės priekyje stovėjo puikus vyras; priklausiau pats tai atstovybei, pažinau jį arčiau ir išmokau gerbti. Tačiau jis, jausdamas atsakomybę, ryžosi reaguoti į tą pasmerkimą. Sušauktas korporacijų - draugijų pirmininkų posėdis buvo karštas, nutarta pasirašiusius profesorius išmesti iš korporacijų - draugijų globėjų pareigų. Aš posėdy pasijutau nepavydėtinoje padėtyje, nes jau anksčiau rodžiau šiokią tokią opoziciją dėl tų stiklų barškinimo tikėdamas, kad tai tik isterijos ženklas; o dabar, būdamas atstovybės narys, ypač jos vicepirmininkas (lygiai tas pareigas eidamas ir savojoje korporacijoje Vilniuje), privalėjau vykdyti bendrąjį nutarimą. Bet kaip jį vykdysi, jei čia įmaišytas gerbiamas prof. B. Sruoga. Tuo tarpu mano parašas būtinai reikalingas jam išmesti

iš Teatro draugijos globėjo pareigų, juk aš jos pirmininkas!

Tų kelių audringų dienų bėgyje įtūžimas padidėjo ypač prieš prof. Sruogą — paplitus gandui, kad studentijos adresu jis parašė dar kitą, labai piktą straipsnį ir nusiuntė į dienraštį, kuris atsisakė jį spausdinti. Tas straipsnis, pasirašytas slapyvardžiu, buvo ir man parodytas. Net dabar nesu tikras, ar tai buvo profesoriaus rašytas, ar kieno kito, ar tyčiomis sufabrikuotas, mat, pasigedau jame Sruogai įprasto gilaus kandumo. Karvės ir žalmargės pynimas su studentija buvo kiek skystas. Gal didelis pasipiktinimas ir sužalojo profesoriaus stilių, to nežinau. Buvau pasiryžęs paklausti jį vėliau, aprimus įvykiams, bet visa greit pasisuko Lietuvos katastrofos pusėn ir užsimiršo.

Tačiau tada, verčiamas pasirašyti, susižinojau su dviem korporacijų pirmininkais, kurie, jutau, irgi buvo priešingi tam sumanymui. Pasitarę, nusprendėm veikti bendrai, sudaryti opoziciją, bet ji tuojau sužlugo. Posėdyje abu mano kolegos prisidėjo prie visagalės daugumos (vienas jų vėliau, išėjęs iš posėdžio, vis tiek uždelsė ir nepasirašė). Masių prispirtas prie sienos, pasižadėjau pasitraukti iš Teatro dr-jos, bet pasirašyti atsisakiau.

Po posėdžio tuojau sušaukiau slaptą Teatro dr-jos susirinkimą ir paaiškinau padėtį. Susirinkime trūko senosios gvardijos, priklausiusios Teatro seminarui (daugumas jų buvo likę Kaune), tačiau esantieji puikiai suprato reikalą ir greitomis išrinkome naują valdybą be pirmininko, kad nebūtų atsakingo žmogaus. Tai, tur būt, pirmas toks atsitikimas mūsų universiteto istorijoje.

Prof. Sruoga taip ir „nenubaustas“ liko Teatro draugijos globėjas.

Halifax, Anglija, 1968.

KAZYS BRADŪNAS

ŠATRIJIEČIAI TEATRO SEMINARE

Profesoriaus Balio Sruogos ištikimu studentu niekada nebuvau. Maišiausi tik jo Teatro seminare. Jin buvau įsirašęs visai formaliai, vos įstojęs į Vytauto Didžiojo universitetą Kaune 1937 metais. Kai tik sužinojau, jog universitete egzistuoja toks teatro idėjos susibaudėlių būrys, panorau ir pats ten patekti. Kažkas pusiau juokais, pusiau rimtai dar mane perspėjo, kad, girdi, seminare susispietę daugiau varpininkų ideologijos studentai, šių dienų madinga sąvoka tariant, labiau liberalaus sparno plunksnos, ir aš, kaip ateitininkas šatrijietis, vargu ar būsiu seminaran priimtas. Tačiau seminaran mane pirmą kartą nusivedė taipgi vienas vyresnis šatrijietis. Tiesa, reikėjo ten man atlikti kažkokius įsirašymo formalumus, bet jokių abejonių niekas nekėlė ir dėl mano priėmimo niekas klaustukų nestatė.

Iš tikrųjų, aktyvusis Teatro seminaro branduolys tada Kaune buvo labiau varpininkiško nusistatymo studentai ar su universitetu dar galutinai neatsiskyrusieji, kaip sakysim, Jurgis Blekaitis, Antanas Rūkas, Henrikas Radauskas, J. Kiznis ir kt. Tačiau gera dalis seminaro dalyvių buvo ir ateitininkai, daugiausia meno draugijos Šatrijos nariai. Ir neatsimenu, turėdamas galvoj šių dviejų pasaulėžiūrų studentiškąsias grupes, kad Teatro seminare vieni kitiems būtų darę kokią nors skriaudą. Pats seminaro šeimininkas prof. Balys Sruoga visiems rūpestingu savo dėmesiu buvo lygiai tas pats.

O kai Humanitarinių mokslų fakultetas netrukus persikėlė Vilniun ir kai varpininkiškieji seminaristai vi-

sai konkrečiai nuėjo dirbti į teatrus, tai savaime Teatro seminaro aktyvusis branduolys susidarė net didžia dalimi gana šatrijietiškas: Vytautas Mačernis, Alfonsas Nyka - Niliūnas, Antanas Strabulis, Kazys Umbrasas, Pranė Aukštikalnytė, Kazimiera Podolskytė, Bronius Krivickas, Eugenijus Matuzevičius, Mamertas Indriliūnas ir kt. Kaip atrodė, prof. Balys Sruoga dėl to galvos sau visai nesuko, o tik džiaugėsi diskusijose bendru ir individualiu mūsų aktyvumu, savo kūrybos skaitymu, draugiškomis, bet ir kietomis kritikomis.

Ypač gerą liežuvį ir įžvalgų protą turėjo Bronius Krivickas, žuvęs pokario metais partizaninėse kovose. Ir kai prof. B. Sruoga perskaitė seminare tik ką parašytą vieną iš savo dramų, tai jos koreferentu pats pasirinko Br. Krivicką. Tačiau Krivicko kritika buvo gana kieta. Profesoriui jis nepataikavo ir jo dramos neglostė. Studento kritiką profesorius priėmė rimtai ir džentelmeniškai, nors savo susijaudinimo ir negalėjo nuslėpti nuo mūsų akių. Pats Krivickas taipgi rašė beletristines apybraižas, noveles ir bandė dramaturgo plunksną. Vokiečių okupacijos metais jis parašė jau įprastinės apimties dramą „Pušis ant kalno“ ir ją perskaitė seminare. Prof. B. Sruoga tuoj pasisiūlė būti jos koreferentu. Drama buvo gana niūrių spalvų, gana tragiška, kažkur kažkuo atliepusi jau pokario metais atėjusią madon egzistencialistų dramaturgiją. Prof. B. Sruoga savo studento dramą įvertino labiau neigiamai, ypač idėjine prasme. Profesorius tiesiog stebėjosi, kaip jaunas žmogus šitaip gali žiūrėti į gyvenimą. Baigdamas savo kritiką, jis jautriai kreipėsi į mus, kiek prisimenu, tardamas: negi jūs, jauni žmonės, jau neturite jokio šviesesnio, jaunatviško polėkio, jokio ryžto gyventi, kai ta giedresnė ir pozityvi nuotaika taip gyvybiškai reikalinga šiose tamsiose dienose. Žinoma, po to, savo tarpe komentuodami tokį Br. Krivicko „sumalimą“, bu-

vome linkę tikėti, kad profesorius čia Krivickui tyčia atsiteisė tuo pačiu. Tačiau, kai dabar jau iš laiko perspektyvos žvelgiu į aną „incidentą", atrodo, kad B. Sruoga didžia dalimi sakė tiesą.

Čia reikia prisiminti ir tai, jog prof. Balys Sruoga anuo metu buvo gerokai atšokęs nuo stanislavskinės teatro sampratos, o ieškojo kelių į romantinį ir poetiškąjį teatrą ir gręžėsi nuo nuogojo realizmo, atsiūlėto tegu ir filosofiniais pamušalais. Tačiau linksmesnių dalykų ir čia pasitaikydavo. Seminare kartą išėjo kalba apie vieną Sruogos dramų sceną, kurioje publikai pasirodo kelios gerokai įkaušusios personos. Kažkas iš mūsų ėmė abejoti scenos literatūriškumu bei aplamai tikrumu. Sruoga gindamasis atšovė, jog gyvenime taip tikrai yra buvę, jis pats tai matęs. Tada vėl pasigirdo replika: Jūs, gi, profesoriau, vis sakėte, jog teatras tai nėra to vulgariojo gyvenimo realistinis paveikslas, teatras turi būti aukščiau jo. Visi ėmė juoktis, neatsiliko ir pats profesorius. Toks buvo anais metais mums Sruoga: draugiškas, kietas, bet ir tiesus, pats savęs nelaikąs nekritikuotinu ir neklaidingu, bet ir studentams nepataikaująs, o iš kurjozo pats su jais besikvatojąs, nors kurjozas liestų jį patį.

O asmeniškai esu dėkingas profesoriui už vieną pastabą ir savo adresu, nors jos pats savo ausimis ir negirdėjau. Nebuvau visu šimtu procentu uolus Teatro seminaro lankytojas. Pasitaikydavo, kad nenueidavau. Po vieno tokio nenuėjimo kiti man paporino, jog Sruoga vakar dieną seminare mane net pagyręs. Ten kalba pasisuko apie poeziją. Sruoga atkreipęs dėmesį į mano periodinėj spaudoj tik ką atspausdintus eilėraščius, juos net pacitavęs. Ta žinia man buvo rimtas akstinas poezijos ir toliau neužmesti.

Aplamai, profesoriaus Balio Sruogos vadovaujamas Teatro seminaras, ypač okupacijų metais Vilniu-

je, kada, galima sakyti, neturėjome nei kultūros žurnalų, nei jokio kontakto su pasauliu, mums jauniems studentams buvo viena iš tų retų vietų, kur galėjome laisvai viską diskutuoti, daug ką sužinoti ir karo niokojamam pasauly jausti, jog vis dėlto kultūrinis bei kūrybinis pulsas dar nėra nustojęs plakti.

Chicago, 1972.

ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS

ATSIMINIMŲ NUOTRUPOS

Nutrūkus gyvenimo siūlui, žmogus palieka nesuskaitomą daugybę savo portretų, išsvaistytų gyventoje aplinkoje, daiktuose ir žmonėse, drauguose ir priešuose, giliai įsirėžusių atmintyje ir vos-ne-vos įžiūrimų pastelinėje įspūdžių filigranoje. Tie portretai pasižymi tiesiog begaliniu įvairumu. Vienas stebėjo šaltai ir objektyviai, kitas — subjektyviai ir suinteresuotai, t.y. matė tik tai, ką norėjo matyti. Vienas ieškojo tik šviesių taškų ir dorybių, tuo tarpu kitas tikromis ar tariamomis dėmėmis bei ydomis tesidomėjo.

Mano atmintyje išlikęs Balio Sruogos portretas yra grynai eskizinis, prabėgančios akimirkos, įspūdžio, ne psichologinės analizės, padiktuotas. Jis yra tipinga prašalaičio įspūdžių suma, nes mūsų santykis buvo absoliučiai vienašališkas: jis man buvo žymus rašytojas ir literatūros profesorius, tuo tarpu kai aš jam — vargais negalais teprisimenamas veidas anoniminėj studentų minioje.

Balio Sruogos vardą pirmą kartą užtikau vartydamas A. Jakšto „Mūsų naujosios literatūros“ I tomą. Jame tilpusioje „Saulės ir smilčių“ recenzijoje Jakštas žiauriai ir beatodairiškai puolė jauną poetą, kaltindamas nedovanotinu modernizmu, nepaisymu „amžinų“ poezijos normų bei taisyklių ir bandymu pakeisti esamąją tvarką lietuviškosios poezijos respublikoje. Nuolat ir nuolat tenka pakartotinai stebėtis, kokie trumparegiai būna esamosios tvarkos gynėjai. Perskaičius šią recenziją, man neliko nė mažiausios abejonės, kad Sruoga yra tikras ir autentiškas revoliucionierius. Nežiūrint logiškos ir vietomis gana įtikinančios kritiko argumentacijos, nė nemirktelėdamas būčiau guldęs savo dvylikmetę galvą už jį, nors ir pavėluotai, nes tuo metu ne tik simbolistinė Sruogos revoliucija, bet ir „Keturių vėjų“ maištas buvo tapę istorija. Pats Sruoga stovėjo lietuviškosios poezijos Parnaso viršūnėje ir kartu su Putinu bei Kirša sudarė niekieno nebeginčijamą ir visuotinai pripažįstamą pomaironinės poezijos triumviratą, o Jakštas atkakliai, nors ir beviltiškai, kovojo su kitais modernistais.

Gyvą Balį Sruogą pamačiau tik įstojęs į Kauno Vytauto Didžiojo Universitetą. Mano kartos literatūriškai nusiteikusiam jaunimui didelę dalį universitetinės mistikos sudarė jame tuo laiku dėstę rašytojai: Krėvė, Sruoga ir Putinas. Vieną dieną, bestoviniuojant didžiųjų rūmų vestibiulyje, kažkas pusbalsiu pasakė: Sruoga! Jis skubiai, beveik šuoliais, peršokdamas pakopas ir įsitverdamas rampos, lipo į trečiąjį aukštą. Atrodė visiškai kitaip, negu kad aš buvau įsivaizdavęs. Nemaniau, kad jis bus toks aukštas ir taip neprofesoriškai apsirengęs. Savo įdegusiu ir vėjų nugairintu veidu, berniukiškai padrikais, ranka tesušukuotais, plaukais, trumpu neaiškios spalvos „Räubermanteliu“ ir šviesiomis žalsvomis akimis jis priminė ne tiek profesorių,

kiek jaunyvą girininką arba apskrities agronomą. Toks buvo pirmasis Balio Sruogos portreto eskizas, per kelias sekundes užfiksuotas mano sąmonėje.

Universitete, patenkinus pirmykštį smalsumą, gyvenimas greitai įėjo į rutiniškos kasdienybės vėžes. Dėmesys nukrypo į studijas. Krėvė ir Putinas dėstė visiems filologams privalomus kursus, ir jų paskaitas reikėjo lankyti. Pirmasis labai greitai nuvylė. Jo paskaitos nebuvo nei mokslingos, nei įdomios. Jose Krėvė operavo vadovėlinėmis, matyt, dar gimnazijos laikais išmoktomis banalybėmis, paįvairintomis kasmet vis tais pačiais anekdotais, tomis pačiomis citatomis, visa tai galvatrūkčiais paberdamas nesulaikomomis žodžių tiradomis. Putinas irgi nebuvo ypatingai patrauklus. Jo paskaitos buvo rimtos, akademiškos, gerai paruoštos, bet užtat dėstė sausai, knygiškai, be entuziazmo, nuolat kažko drovėdamasis, akis įsmeigęs į užrašus ir tik retkarčiais tepažvelgdamas į auditoriją. Aiškiai jautėsi kartu su paskaita tekanti ir klausytojus užkrečianti džiovinančio nuobodžio srovė. Profesorystė Maironio sosto įpėdiniui turėjo būti sunki našta, kurios slėgimą reikėjo kasdien pakartotinai išgyventi.

Kadangi aš studijavau romanistiką, o Balys Sruoga dėstė rusų literatūrą, tad į jo paskaitas nueidavau tik iš smalsumo, svečio teisėmis. Slavistikos studiozų skaičius buvo, palyginti, mažas, tad rusų literatūros paskaitos vykdavo nedidelėje auditorijoje. Reikėdavo kaip nors nepastebėtam įslinkti ir tūnoti kamputyje, nes Sruoga tokių neprašytų svečių bei gastrolierių nemėgo. Gal kaip tik dėl to jo paskaitose buvo jaučiama uždaros studijos, o ne visiems atviros auditorijos atmosfera. Buvo įdomu jį palyginti su aukščiau minėtais „literatūros pusdieviais“. Sruogos dėstyme taip pat jautėsi įtampa ir varžymasis. Stovėdamas prieš auditoriją, jis lyg ir užsidarydavo, susigūždavo savyje, prarasda-

mas žymią dalį įgimto lakumo bei spontaniškumo. Distancija tarp jo ir klausytojų buvo ne akademinė, bet emocinė. Lyginant su Putinu, Sruogos paskaitos buvo mažiau akademiškos, laisvesnės. Intelektualinės jų slinkties esmę sudarė laisvas dalyko aptarimas. Liesdamas įvairius temos aspektus, jis nė nebandė viso to pajungti griežtai tradicinės dėstymo logikos diktatūrai. Su savo klausytojais Sruoga dalinosi ne tiek visų priimtais, neginčijamais teiginiais ir moksliškai pergromuliuotomis teorijomis, kiek įspūdžiais, sugestijomis, naujų interpretacijos galimybių variantais etc. Kitaip sakant, jis savo studentuose stengėsi sužadinti dėmesį ir smalsumą, sprendimus ir atsakymus palikdamas jiems patiems. Sruoga klausytojus traukė dar ir tuo, kad nieko neteigė per daug dogmatiškai ir kartu nebijojo akademinių erezijų. Viena iš tokių jo „erezijų" buvo Leskovo statymas aukščiau Dostojevskio.

Sruogos poezijos ir realybės koncepcija, nežiūrint stipraus rusų simbolistų (ir mūsų pačių Baltrušaičio) poveikio, esmėje visą laiką pasiliko romantinė, artimesnė Novaliui. Pasaulis jį žavėjo ir žeidė. Viskas buvo tik pakeliui į *blaue Ferne* ir į *mysterium magnum*.

Beje, man anuomet atrodė ir dabar tebeatrodo, jog ir Sruoga nebuvo gimęs profesūrai.

VDU Humanitarinių mokslų fakultetui persikėlus į Vilnių, įstojau į Teatro seminarą ir nuo to laiko galėjau Sruogą matyti dažniau ir iš arčiau. Seminare buvo svarstomos įvairios teatro bei dramaturgijos problemos, aptariami nauji spektakliai ir skaitomi naujai parašyti veikalai. Oficialiai diskusijas pravesdavo seminaro pirmininkas, bet iš tikrųjų viskam vadovavo pats Sruoga. Jis buvo vienintelis autoritetas ir arbitras. Seminare, kur jis jautėsi savųjų tarpe ir savo elemente, Sruoga buvo visiškai kitoks negu universitete. Čia jis

tiesiog spindėte spindėjo, veržte veržėsi: visu savo temperamentu, visa savo asmenybe. Universiteto katedroje jis buvo monotoniškai atliekantis ne taip jau labai įdomias pareigas profesorius; seminare, priešingai, aiškiai užsiangažavęs kovotojas, skelbėjas ir judintojas. Čia jis nevengė aštresnio žodžio savo (teatrinių) priešų adresu; kartais griebdavosi net šiokios tokios intrygos. Sruogos sąmojo visi bijojo kaip ugnies. Su seminaro nariais jis buvo nepaprastai kantrus, atlaidus ir taktiškas. Iškilus ginčui, Sruoga niekuomet nepalaikydavo kurios vienos pusės, bet rasdavo palankų žodį vieniems ir kitiems. Abi pusės, susilaukę tokios paramos, dar energingiau kirsdavosi, o pats Sruoga sėdėdavo, prisidengęs veidą didelėmis rankomis, kad niekas nematytų besijuokiančių akių, ir būdavo labai patenkintas.

Seminaro narių sudėtis buvo labai marga. Joje, tačiau, aiškiai išsiskyrė dvi grupės: „aristokratai" ir „liaudis". Pirmąją grupę sudarė tiesioginiai Sruogos mokiniai, teatrologijos studentai, Vilniaus Miesto Teatro ir Vaidilos jaunesnieji aktoriai bei kiti „seni vilkai"; jais rėmėsi visa seminaro veikla; tai buvo nelyginant kokia Sruogos leibgvardija. Antrąją grupę, kuriai priklausiau ir aš pats, sudarė visa likusi guirelė.

Mano paties „debiutas" seminare nebuvo iš pačių sėkmingiausių. Sruogos įkalbėtas, apsiėmiau parašyti kažkokį referatą ar koreferatą. Vietoj pažadėto pusvalandžio, mano „referatas" neužėmė nė penkiolikos minučių. Nors ir aiškiai nepatenkintas, Sruoga mandagiai padėkojo, pridėdamas porą miglotų komplimentų. Tik po kelių dienų, sutikęs universiteto koridoriuje, pusiau rimtai, pusiau juokais pasakė:

— Galėjai geriau pasiruošti, galgone!

Vilniuje Sruogą dažnokai sutikdavau Slavistikos seminaro bibliotekoje. Įlėkdavo kaip vėjas, nesėsdamas papasakodavo kokį nors aukštą pareigūną ar šiaip

žymų asmenį liečiantį anekdotą, paleisdavo vieną kitą „špilką“ kuriam nors iš ten buvusiųjų ir vėl kažkur išskubėdavo. Į karo pabaigą jo laikysenoje jautėsi žymiai daugiau įtampos ir nervingumo; bruožai buvo paaštrėję ir šelmiškai giedras žvilgsnis prigesęs. Tarytum jau tada būtų nujautęs ką nors negera. 1942 metų pavasarį į paskutinį prieš vasaros atostogas Teatro seminaro posėdį Sruoga atėjo kažkoks pernelyg rimtas ir iškilmingai nusiteikęs. Buvo aišku, kad nori ką nors pasakyti, kažką svarbaus ir vienkartinio. Susirinkiminės procedūros metu visą laiką tylėjęs, pačioje pabaigoje staiga pareiškė norįs atsisveikinimo vietoje paskaityti savo paties parašyto Jurgio Baltrušaičio „Ašarų vainiko“ įvado fragmentą, prasidedantį Nietzsche's citata:

— Statykite namus ant ugniakalnio! Mokinkitės gyventi pavojuje! — rūsčiai ir patetiškai skambėjo B. Sruogos balsas. Po to visi tylėdami išsiskirstė kas sau, gerai žinodami, ką jis tuo norėjo pasakyti.

Pats paskutinis mano sąmonėje išlikęs Balio Sruogos portretas keistai panašus į pirmąjį. 1943 metų kovo pradžioje Vilniuje, eidamas Uosto gatve, staiga pamačiau atžingsniuojantį Sruogą. Jis ėjo lyg užhipnotizuotas arba sapne, įsmeigęs žvilgsnį į savo paties vidų, nieko nematydamas aplinkui, tarytum kažką be galo sunkaus ir lemiamo mąstytų. Jis buvo labai panašiai apsirengęs, kaip anuomet universiteto prieangyje. Ypač įsirėžė atmintyje veidas ir skybėlė. Veidas, kaip šv. Veronikos marškoje, žiūrėjo iš vidaus. Seniai užmiršusi kadaise turėtą spalvą bei formą, skrybėlė man irgi pasirodė kaip kažkokia mistiška relikvija, ir aš staiga atsiminiau, kad lygiai tokią pačią dėvėjo Žaliakalnio pirties vanotojas tarnybos valandomis. Jis praėjo pro šalį, manęs neatpažinęs, ir netrukus po to amžinai dingo Tauro gatvės pasisukime.

Baltimore, 1972.V.15.

ANTANAS GUSTAITIS

AKIMIRKOS SU ŽEMIŠKUOJU BALIU SRUOGA ŽEMĖJE

Nors ir yra pasakojama, kad senovėje net dievai vaikščioję mūsų žemėje, tarsi vyžoti baudžiauninkai, nes, matyt, ir jiems buvo malonu žmogumi pabuvoti, bet mes savo didžiuosius žmones vistiek esame linkę vaizduoti būtinai bent pusmetrį pakilusius į orą, lyg jie niekados savo basomis kojomis nebūtų lietę nei pavasarį sužydėjusios velėnos, nei po gaivaus lietaus sutyvuliavusių balučių arba vingiuoto kelio dulkių.

Mūsų istorinių herojų barzdos turi būti žvilgančios ir sušukuotos. Išminčių galvos — didelės ir plikės saule spindinčios, ogi poetai ar kitų menų mūsų šnekiosios sielos balso išsakytojai turi priminti mums daugiau Šventosios Dvasios paukštį negu žmogų. Ir taip — mūsų Vytautui Didžiajam nedera būti bent kartą nukritusiam nuo žirgo, Maironiui — nors ir jaunystėje mylėjusiam merginą, Šliūpui — sapne sugrįžusiam bažnyčion, o Basanavičiui — užsnūdusiam per Tautos šventės prakalbas.

Mes juos visus gražiai įrėminame pagal reikalą, ir žvelgia jie į mus balti nuo baltos sienos, lyg niekados gyvenime negėrę, neužkandę, nerūstavę ir seni vaikiškai neišdaigavę, lyg niekados neklydę ir nebuvę kito suklaidinti arba kaimyniniuose rėmuose kabančiojo išduoti.

Toksai gal bus ateityje ir Balys Sruoga. Suplokštintas, įrėmintas, pakeltas nuo grindų ir pakabintas. Tiktai, gal būt, kitokiuose rėmuose Lietuvoj, kitokiuose Vakarų pasauly. O mūsų dar neužpustytoj atminty jis vis dar gyvas, tarsi vakar, sakytume, net keturių mata-

vimų, nesutelpantis jokiam sarkofage ir nepriderinamas norinčių jį pasisavinti siauriems politiniams tikslams ar vienos partijos ribotam katekizmui.

Kiti jį bus pažinę gal kitokį ir kitaip, kiti — lyg ilgaplaukį „bytniką“ nerūpestingoje jaunystėje ir studijų dienom, šeimoj, kaceto kančiose, kiti — gal būt, ir mirties valandą...

Jis man, — regis, dar šiandien auditorijoje skaito paskaitą apie Turgenevą, Ostrovskį, Lomonosovą... Kiek monotonišku balsu ir lyg užsimerkęs, tarytum ten, po tom blakstienomis, vartytų puslapį po puslapio, ištisus kūrinius ir savo užrašuose pastabas, tik tarpais žvilgtelėdamas į mus, tarsi patikrinti, ar dar čia esame. Toks pat ilgesnei kalbai ir teatro seminare. Gal tik dažniau vienam kitam trumpai ironiškai nusišypsodamas. Mat, čia, ketvirto aukšto dviejuose kambarėliuose, mes jau, sakytume, namie.

Mano laikais seminare pradžioj tebuvo tiktai trylika „Sruogos apaštalų“, iš kurių vienas — moteris: V. Sotnikovaitė (vėliau Radauskienė). Jis gale plataus keturkampio stalo, o mes — prie likusiųjų trijų briaunų. Tarsi šeima, susėdusi prieš rugiapiūtę pusryčių, su augalotu tvirtos rankos tėvu pagarbioje vietoje.

Pasikalbėjimai — nuo paruoštos iš anksto referato temos lig vakarykščios dienos įvykių: premjeros įspūdžiai, režisieriaus ar dramos autoriaus suveltų pakulų kedenimas, spaudoje pasirodžiusi lėkšta recenzija, o paįvairinimui — netgi kurio nors visuomenės žymūno užkulisio nuotykis.

Taigi, šeima, ir labai draugiška, be eilės kalbanti ir lygiateisė, bet visų akys vistiek nukreiptos į Sruogą. Svarbu jo nuomonė, jo paskutinis žodis. O žodis tas reikšmingas ne tik mums, nes teatralų įsiaštrinusiuose ginčuose, ir literatų apsiliežuvavimuose, ir dienraš-

čių kultūrinėj ar net politinėj polemikoj vis kildavo pasikartojęs klausimas: „Ką sakė Balys Sruoga?"

Mes labai nenustebtume, jei Balys Sruoga tartų apie kurį nors spaudoj išaukštintą poetą — avinas, režisierių — „bezdarnost" * politikinį rėksnį — išeikvotojas. Su kandžia pašaipa jis daug ką panašaus lyg nejučiomis yra pasakęs šen ir ten įvairiom progom atvirumo valandą. Jį kartais piktino Boriso Dauguviečio paskubos pastatymai, Petro Vaičiūno dramų antplūdis repertuare, kultūros reikalus vairavę biukrokratai, netgi Iz. Tamošaičio filosofija ir kone visada užsigardžiavimui — Liudas Gira. Po Vytautinių metų dramos konkurso, kuriame buvo atmesta jo „Milžino paunksmė", Sruoga kreivai žiūrėjo į Faustą Kiršą, ten pirmininkavusį. Ir Kirša tą apsirikimą prisimindavo lig pat mirties, vis stengdamasis pasiteisinti ar bent sušvelninti.

Nevisada ir nevisiems būtų malonu pažodžiui išgirsti Sruogos nuomonę, kad ir juokais, be blogos valios garsiai pasakytą.

— Ką sakė Balys Sruoga? — klausia mane kartą Klaipėdoje Ignas Šeinius, vos tik sugrįžusį iš Kauno.

Su Šeinium juodu buvo, rodosi, geri bičiuliai iš seniai, ir Šeiniui Sruoga — gerbtinas autoritetas menuose ir netgi Klaipėdos politikoj. Būdamas taupus, Šeinius, Kaunan atvykęs, regis, visada arba dažnai pas Sruogą apsistodavo. Suglaistytoj pižamoj nakvodavo, dukart iš ryto plaudavos dantis, per pusryčius pagal išmoktą etiketą kietai virtam kiaušiniui atšipusiu peiliu nukirsdavo lyg skustuvu pro lukštą smaigalį. O Balys Sruoga sakė man ir šį ir tą, bet, tarpe kitko, priedo tai, ką dar ir šiandien pažodžiui atsimenu:

— Gana šito mužiko mano namuose! Tas tavo Šeinius yra tikra kiaulė. Anąkart prie svečių, dar moterų,

* Negabuolis, betalentis.

atėjo pusryčiauti prie stalo su atsilapojusiu chalatu ir nuoga padaiguota gaidžio krūtine. Velniop tokį estetą! Vemti verčia...

Negi galėjau tada pasakyti švediškai išpalivotam Šeiniui, ką sakė Balys Sruoga? Greičiausiai ne atsivėpęs chalatas buvo priežastis ir ne nuogos krūtinės padaigai. Jam dirbtinai išbalansuotas Šeinius, gal būt, ilgesnei dienai pasirodė perdaug nuobodus, perdaug naivus savo naujuose sumanymuose ir kiek apsunkinantis jau seniau girdėtais anekdotais. Gal Sruoga neteko kantrybės, klausydamas jo moksliškų įrodymų, kad musė tikrai gali perskristi Atlantą... Tokie maži stambaus pasaulio įvykiai Sruogos ilgam nedomino. Jis mėgo kalnus, saulę, viesulą, kietos žmogaus plutos drebėjimus ir dvasią žadinantį griausmą širdyje. Jis mėgo kartais netgi tai, kas kitam rodės perdaug pavojinga, baisu miesčioniškom akim ir tikrai neįmanoma, senovišku žvilgsniu, profesoriui.

Deja, linksmai kalbėdami neapsirikime, — nesusikurkime sau nuomonės, kad Balys Sruoga niekino visus pasaulio tvarinius ir spiaudė juoda smala kiekvienam į baltai iškrakmolytą krūtinę. Nesąmonė! Bent man neteko niekada girdėti jokios pastabos, kuri bent šešėlio kraštu paliestų Vincą Krėvę, nė vieno pašaipinio žodžio, viešai skirto Putinui, Leonui Karsavinui, humanitariniams Biržiškoms ir eilei kitų mokslo bendradarbių ar rimtų kūrėjų už universiteto sienų. Kaip žinome, poetą Jurgį Baltrušaitį tiesiog dievino, režisierių Andrių Žilinską rėmė visom keturiom net ir ne meno reikaluos, aktyviai dalyvavo Jaunųjų Teatro gimdyme ir keldavo kaip zuikį už ausų kiekvieną jauną talentą, kad tik šis nepasprukų, išsigandęs pirmos nesėkmės.

Visa aistra įniręs dramaturgijon, Balys Sruoga nemėgdavo, jei imdavai kalbėti apie jo ankstyvesnių lai-

kų poeziją. Atrodydavo, tarsi tos savo kūrybos jau dabar nevertina, net stengiasi tą laikotarpį užmiršti. Esą, mes giesmininkų lyrikų jau turim net perdaug, o dramaturgų — vieną kitą. Tai argi nevertėtų paieškoti laimės dramoje Aleksandriškiui - Aisčiui, gal dar Miškiniui ir kitiems? Ta kryptimi jis gundė ir teatro seminarą. Čia skaitė savo pirmus dramos bandymus Kazys Jankauskas, Vincas Adomėnas ir kiti, ogi Antano Rūko darbai teatre ir dramaturgijoj taip pat tik Balio Sruogos žadinančio „nuodo" rezultatas. Per jį mes gaudavom radijo vaidinimų užsakymų, o kartą net įpainiojo mane su Algirdu Jakševičium parengti Alytuje dzūkų raiteliams misteriją, — su aukšta pilimi ir bene tūkstančiu senoviniai apsišarvavusių karių, kurių narsusis vadas, dramos aktorius, dar niekados nebuvo net ant kiaulės jojęs... Kai už tą masinį pastatymą mudu tegavom iš rengėjų tik po 50 litų honoraro, mūsų protektorius kone prakeikė visą Alytaus „diduomenę".

Teatro seminaras buvo pačiam Sruogai irgi kaikada naudingas. Čia perskaitydavom bendrai visus jo naujus dramos kūrinius, juos išgvildendavom, pareikšdavome savo pastabas — abejones ar pagrįstą pasigėrėjimą. Tai buvo autoriui naudingas „liaudies balsas", proga patikrinti skaitytojų reakciją ar būsimų žiūrovų įspūdį. Nors netikiu, kad mūsų pastabos jį būtų pastūmėjusios nors vieną savo sakinį pakeisti...

Bet nauja Balio Sruogos drama — seminaro „šventė". Nuo „Milžino paunksmės" susidarė jau tokia tradicija, kokios nebuvo jokiam kitam fakultete ir santykiuose tarp studentų ir profesoriaus, nesgi ir Sruoga — tai ne koks tiktai nusausintų žinių siaurutis piltuvėlis.

Po dramos skaitymo ir pasisakymų — visa „apaštalų šeima" išeidavom pradžioj į nuošalios Žaliakalnio gatvelės karčiamėlę... Patyliai žąsele su prieky plevėsuojančiomis rankomis profesorium. Išeidavom vi-

durdienį, o grįždavom kartais vidurnaktį su atsipalaidavusiais džiaugsmingai klegančiais liežuviais, ant padavėjų garbanų užmiršę net studentišką kepurę. Bet tai nebuvo vien kažkokios tuščios lėbavimo valandos, už kurias sumokėdavo mūsų „didysis brolis" mecenatas. Čia Sruogą mes pažinome geriau, negu išbaltintoje auditorijoje, be tojo nuotolio, nors ir mažyčio, per universiteto stalo ilgį, mes buvom jau visi lygiai sutūpę kasdieninėj žemėje. Bet net vienodas taures glausdami, nesutapšnojome niekad Baliui per petį, nes mūsų pagarba jam buvo neužtemdoma.

* * *

Yra žmonių, kurių galva, per naktį gerai išmiegojus, dieną ilsisi. Yra tarsi erdvių lombardo sandėlių, kurių visos vertybės svetimos, ir dar kitokių gamtos tobulybių. Sruoga buvo — tarsi alchemiko špižinis indas, kuriame nuolat virė naujo sąstato keisčiausi junginiai, iš kurių galima buvo tikėtis to, ko dar nebuvome regėję. Jame galėjo kunkuliuot nuo liūdesio pamėlynavęs kraujas, gryniausiu spiritu praskiesta ašara, svaiginantieji tėviškės laukų čiobrelių kvepalai, mergų blauzdas kutenusių uodų nuodai ir pragaro smalos geriausi pavyzdžiai su plūduriuojančiomis tikriausio aukso plėnimis. Iš tokio įvairių reakcijų spalvingo koncentrato jis kūrė savo dramų charakterius, o kartais net ir pats nuo jo galėjo apsireikšti mums Skudučiu, Švitrigaila, vyskupu Zbignievu Olesnickiu ar epizodiniu pasiutėliu, po gero alaus ąsočio išdrįstančiu netgi į velnio uodegą nuspausti cigaretę.

Nenuostabu, kad Sruoga, gindamas spaudoj draugus, kovodamas su rėkiančiais iš krūmų priešais ar siekdamas kiek triukšmingiau iškelti savąją teisybę, nevengė meniškai supintos intrigos, išsirišančios komiškam finale, pagundyti į ofenzyvą prašalietį ir — išgar-

sėjo net polemika patsai su savimi... Kūryboje ir moksliniame darbe be galo rimtas, didžiai jautrus kitų jam taikomam nenutašytam žodžiui, pats atitinkamoje situacijoj galėjo staigiai šmėkštelt liežuviu, lyg išplaktu dalgiu, betkuriam pasipainiojusiam kalakutui tiesiai per aukštai iškeltą kvarbatkuotą skiauterę. Be to, nekartą yra mus nustebinęs net tokiais anekdotiškais veiksmais, kokių nedaug berastum kitų mūsų „surimtintų“ iškiliųjų kūrėjų biografijoj.

Aš nebuvau ten, taigi nemačiau, kur, sakoma, Balys Sruoga užmovė Liudui Girai ant galvos šokoladinį tortą.... Tai atsitikę geroj nuotaikoj, kada greižtai suskyla nuomonės ir visi žodiniai argumentai nustoja bet kurios įrodomosios vertės, kai oponentas visiškai apkursta priešo logiškiems išraitymams ir baigiasi kultūrinis dialogas lietuvišku būdu — „tu durnas“. O Sruoga juk nebuvo vienas tų, kurie supykę griebiasi už ginklo ir šaudo palubėj muses ar drebia plačia sauja savo opozicijai į ausį. Jis mėgdavo reakciją ne tokią jau kasdienišką, bet užtat daug ilgiau atmintyje išliekančią.

Tai buvo bene 1935-jų metų pradžia. Kauno Valstybiniame teatre jau iš seniau buvo stipriai įkaitusi tenai suglaudintų trijų scenos menų pastogė. Jo dramoj grūmėsi dvi kartos: kietai įsivietinusių veteranų ir iš studijų atkilusi jaunoji. Sruoga visa širdim palaikė jaunesniuosius. Jau skaisčiai sužvilgėjusiam balete kaikas regėjo puošniuose pastatymuos vien tik „juodosios gulbės šokį“ tautos pražūčiai. Atseit, didieji jo augintojai, — Obuchovas, Nemčinova bei Zverevas, — nors tarptautinio masto talentai, bet... rusai emigrantai, be lašo netgi nutautėjusio lietuvio kraujo. O jie kaštuoja iždui stambius pinigus. Taigi, — geriau savi, nors šoktų „Gulbių ežere“ su klumpėm. Na, o atkvietęs juos režisierius Andrius Žilinskas — taip pat nevidonas!

Spaudoje dėl to driekės ilgi straipsniai už ir prieš. Su aiškiai įskaitomom pavardėm ir pseudoniminiai, tarp jų ir Balio Sruogos. Po straipsniais skaitėme net niekada spaudoj nesiskardenusių tikrus vardus, dabar staiga labai rimtai prabilusius, bet... taip pat Sruogos stiliumi. Vis už ir prieš...

Vieną tokią įkaitintų problemų popietę Laisvės alėjoje apsnigti susitikome — Binkis, Kubertavičius, Sruoga ir atsitiktinai aš. Jau Trys Didieji buvo aitriai susiginčiję pasikartojančiuoju „kartų klausimu", ir tarsi piktos dvasios pastumti, kažkaip iš lėto prisiyrėme prie „Božegraikos" bufeto. Binkio žodžiu, — tiktai stačiom, „kad būtų kiek aiškiau"... O čia taip pat — visų kalba net pergarsi, teatro tema aiški visai patalpai, ir vis, kaip ir spaudoj, — čia už, čia prieš, čia už, čia prieš.

Kai Petras Kubertavičius, likęs vienas prieš tris, už senus veteranus ėmė kone ašaroti, staiga į mūsų pokalbį įsiskverbė kažin koks suglaistytas ir gražiai apskustas ponelis, visiškai gretimais ragavęs savo davinį. Atseit, jis pats esąs iš ministerijos ir visą reikalą daug nuodugniau žinąs nei mes. Jūs, esą, ginate caro rusus, kurie jau baigia sukacapinti teatrą. Ir dar visokius jaunus pašlamėkus, kurie ligšiol jokių stebuklų neparodo. Teisingas esąs Petras Kubertavičius, mūsų garbingas senas tautos vaidila ir nusipelnęs daug daugiau, negu čia jūs, kurie jį „kotavojate"! O pagaliau ir jūsų ginamas Andrius Žilinskas — esąs tiktai iš Maskvos parvežti burlioko kailiniai...

Sruogai, matyt, buvo tokio argumento perdaug. Staiga išgniaužęs sauja bufeto ilgoj lėkštėj drebučiuose įšaldytą naujagimio paršiuko galvą, prikišo ją dailiam kalbėtojui prie nosies net patrindamas. Girdi, — pažįsti tu, baiboke, šitą giminę? Jis irgi taip pat mano, kaip ir tu! ..

Daug vargo buvo, kol nulabinom nesitikėtu veiksmu įžeistąjį pareigūną. Dar ir dėl to, kad Sruoga nė nemanė jo atsiprašyti, pridėdamas dar daug svaresnių epitetų, o Binkis, gindamas mūsų pozicijas, jau buvo visiškai įkaitęs Geležinio Vilko narsumu ir „kufelio“ briauna ieškojo priešo sklastymo.

Išeinant Sruoga iškilmingai sumokėjo už sulamdytą paršiuko galvą ir mandagiai pasiūlė ją įraudusiam dabitai atminimui...

Tai tiktai vienas iš margesnių nutikimų, kurie nuderintų veidų miesčioniškoj visuomenėj sukeldavo pasibaisėtiną sensaciją ir pedagoginius poniučių komentarus: „Profesorius?.. Negali būt!.. Tai kur mes einame?..“ Nors visa tai tebuvo tik poeto anekdotiškas paišdykavimas.

Nesiryžtu aš čia skaičiuoti Balio Sruogos priešų, asmeniškų ir ideologinių, kurių jis neabejotinai turėjo, nes šiandien jie visi — neatskiriami draugai... Vieni jų vėl su gaivia šilima prisiminė jį Sibire gal paskutiniam laisvės dienų ilgesio sapne, kiti žavėjosi jo nepalaužiama dvasia, mirties grėsmės suartinti nacių kaceto kančiose, treti atsigulė greta į tą pat gelsvą Rasų sodo smėlį amžinoj tėvynėj. Tebūnie jiems visiems taika.

O mums, jo artimiems studentams, vėliau gyvenime išklydusiems kairėn ar dešinėn, į aukštas pareigas ir plunksnos svorio garbę, ar pasirinkusiems benamio prabangą ir šuniui šėką piauti, — jis visada buvo, jei ne greta, tai netoliese jaučiamas ir mintimi pasiekiamas, tarytumei kolona susvyravimo minutę atsiremti. Gi man — jis lemiamai nudirigavo pusę biografijos...

Nevisada man sekėsi įkūnyti originalius Sruogos sumanymus, nevisada ir jam. Kai kas mums baigdavos tuoj tragikomiškai, kai kas ir netoli perdidelio pavo-

jaus. Gal būt, dėl to, kad Sruogai visuomet buvo perankšta betkurių politinių režimų dogmose ir ortodoksų praktikoj, o kartais ir dėl peransktyvo optimizmo.

Atgavom Vilnių. Daug šviesaus džiaugsmo ir kartu naujo rūpesčio, bet — visi urmu, tarsi į Ameriką! O ten reikia parodyti, kad pionieriai sostinėje sugeba viską geriau, nei konservatoriai Kaune, nei kadais lenkai pagal atgyvenusias pilsudskines tradicijas. Atseit, mes demokratiškai, net radijuj duodami laisvą žodį lenkams, gudams, žydams, karaimams... Betgi ir to dar permažai. Ir kartą Balys Sruoga, sriūbčiodamas kavą, dėsto man:

— Ligšiolei tavo radijas buvęs tiktai valdžios triūba, kaip ir visi oficiozai, kuriuose galima vien girti savo poną. O reikia daugiau laisvos kritikos, išvėdinti visuomenės paskvernėje pripelėjimą, bent kartą per savaitę atsigrįžti į aktualius dienos klausimus, į iki šiol nutylimas problemas, — reikia prabilti taip, kad padorūs tautiečiai džiūgautų ir plotų, o nusidėjėliai bijotų. Žinoma, kalbėti tik apie ydas, bet ne apie konkrečius asmenis.

Idėja nebloga — kodėl nepabandyt? Geresnio tokiam smailam reikalui žmogaus už patį Balį Sruogą — nėra ko ieškoti. Taigi susitarėm: jis parašys man kas savaitė tekstą, o duosime skaityti kitam, kad autorius liktų viešai nežinomas. Ir aišku, jokio tikro gyvio mes neužkabinsime, nes būtų tuoj nemalonumų.

Pradžia buvo nepaprastai gera. Patenkintų klausytojų laiškai, pasigėrėjimas ir padėkos, — seniai tokio programos numerio reikėję. Toks ligi šiol dar negirdėtas turinys ir aštriai blizgantis literatūrinis stilius! Jau kai kurie klausytojai net patys ėmė siūlyti mums aktualias temas iš savo aplinkos. Bet vieną dieną — stop!

Iš Kauno gaunu valdžios gromatą — ten baisus pasipiktinimas su grasinimais, skundu net pačiam pre-

zidentui. Mat, pasirodo, — pavardžių nėra, bet Sruogos nuvaizduoti įvykiai ir garsūs mąstymai bei nukalbėjimai tokie tikri, kad nebereikia jokio adreso, nes ir be jo ten atpažįsta visi mūsų kopijų originalus. O tie vis žymūs ir galingi...

Vos neišlėkiau iš radijo tarnybos sosto, bet ką tu pasakysi Baliui Sruogai! Dabar abu drauge tiktai giliai apdūsavom, kad valdžia nesupranta rimto reikalo...

Aukšta Balio Sruogos figūra Vilniui tiko daug geriau, nei seniau Kaunui, nors ir pagražintam moderniais pastatais. Ir Vilnius, rodėsi, tik Sruogai ir tebuvo pastatytas. Čia kovėsi, mylėjo, meldėsi, vežikiškai burnojosi ar po midaus bei brangvynių kiek perviršytos normos, gal būt, pametę kalavijus keturpėsti ūkaudami vaikščiojo kone visi didieji jo istorinių dramų personažai. Čia nors ir daugel kartų nauju moliu lopytų jų senų rūmų nuostabiai išgražinti fasadai, istorijos audrų neišversti gal trijų metrų storio akmens pamatai ir tikri senų kaulų pavyzdžiai. Galėjai čia kiek nori mintimis keliaut į praeitį ir vėl atgal ligi siauros kreivos gatvelės užsklandos. Visa tai žadino Sruogos fantaziją, kūrybinius polėkius, ir jis žadėjo mus nustebinti.

O čia atėjo visiems žinomi didieji įvykiai, — politinė audra, tarytumei istorijos pasikartojimas su senais priešais iš rytų ir vakarų, tik mes jau nebebuvome tie patys vadovėliniai Kęstučiai, Vytautai, netgi ir Čičinskiai....

Yra šiandien besididžiuojančių, kad tais laikais jie nieko prieštaraujančio savo senom tvirtom idėjom nepasakę, nerašę ir nepasirašę ir niekur, kur jiems nedera, nedalyvavę, todėl ir iki šiol išlikę kūdikiškai skaistūs patriotai drąsiai galį betkurio veiksmus vertinti ir teisti. Gal tokių ir yra. Bet nemanau, kad jie daug didesni už Krėvę, Putiną ar Balį Sruogą. Tie tobulieji „niekad niekur nieko“ žmonės, greičiausia, buvo

permaži anų politinių sprogimų dienomis, todėl ir liko niekieno tuo tarpu dar nepastebėti.

Bet Balys Sruoga buvo didelis ir regimas iš tolo. Jo balsas, nors kiek ir duslus, tarybiniam režimui reiškė daug daugiau, negu Petrausko skardus tenoras. Tai kas gi leis jam, pagal dirigento lazdą taip visuotiniai skardenant „asmenybės“ šlovinimo psalmes, viešai stovėti užsičiaupusiam? Nenuostabu, kad ir Sruoga buvo pražiodintas. Kai kiti rėkė mitinguose, visa gerkle garbindami šiandien jau prakeiktą „saulę, tėvą, išmintingąjį ir visa žinantį bei visa matantį“, Balys tik puse lūpų burbtelėjo į tą chorą. Ogi istorijai, regis, ir to gana... Atvers kada seni profesoriai lyg seno gelsvo šieno kupetą mūsų kvailų laikų raštus ar iškapstys iš smėlio kanabėkais sausas skruzdžių nugenėtas kaukoles ir padarys iš to neginčijamas sausas išvadas, ką mąstėme ir jautėme ar kuriai partijai priklausėme. Tiktai krauju kančioj pulsavusios širdies jau niekas nebe							ras ir neieškos. Širdies, kuri jiems pasakytų daug daugiau mūsų dienų graudinančios tiesos, negu priplėkę popieriai, nei kaktos kaule kulkos išgręžta skylė arba prie šonkaulio rūdim pridegęs ordinas.

* * *

Mes Vilniuj susitikdavom dažniau, negu seniau, nes įvykiams, žmonėms ir sąvokoms kasdien iš naujo verčiantis per galvą, norėjos pasitarti naujoj situacijoj ar bent išgirsti, kaip kadaise, — „ką mano Balys Sruoga?“

O Sruoga manė beveik tai, ką dar ir šiandien mąsto daugis čia ir Lietuvoj. Politinės sistemos niekad nebuvo ir negali būti amžinos. Nebus jos amžinos ir mums. Visuotinių tvanų metu svarbiausia — kad išliktų fiziškai ir dvasiškai gyva mūsų maža tauta, kad būtų net didžiausiame istorinių audrų triukšme vis girdimas

kūrybinis jos žodis, jos prislėgtos, bet vis dar neuždususios, širdies tvaksėjimas. Ir tol, kol vėl nuslugs mus ligi kaklo šitame tvane užsėmę drumzlūs vandenys.

Pradžioje jis, rods, buvo įsitikinęs, kad, tupint žemų lubų pogrindyje, galima dar gulsčiam išsitiesti, — kad vis dėlto yra dar perspektyvų. Jis savo naudai išsiaiškino ir žinomąją formulę: „Tautinė forma — turinys socialistinis“. Reiškia, kodėl nepabandyt rašyt apie istorinius mūsų tautos sukilimus, apie liaudies maištus prieš lenkų dvarininkų išnaudojimą, carinių laikų priespaudą ir nenumaldomas lietuvių laisvės pastangas? Juk patys bolševikai rusai savo krašte kėlė prieš panašias negeroves revoliuciją, tad turinys neabejotinai socialistinis...

Deja, čia Sruoga turėjo progos kelis kartus skaudžiai nusivilti. Pradžioj — Vilniaus dramos teatro atidarymui jam užsakytoje kantatoj „Lietuvos keliu“. Ją kuriant tuoj pat paaiškėjo, kad tos istorinės „liaudies kovos“, nors būtų ji ir liaudies dainos puošmenom išgražinta, dar permažai. Simbolinė „saulelė iš rytų“ turėjo būti aiškiai pavadinta pavarde ir tema aiškiai įvesta į šios dienos politiką. Dar būtinai reikėjo žodžio „Stalinas“, tarsi maldos gale — per amžių amžius amen. Nuo šitos prievolės net jokiu gudrumu nebuvo galima išsiraityti.

Tą savo posmų supeckiojimą Sruoga vis atsimindavo su skaudžiu kartėliu, nes visoj jo poezijoj dar niekada nebuvo tokio nuogo ir politinio dievaičio. O vieną popietį Rudnickio kavinėje, prisėdus prie stalelio dar profesoriui M. Römeriui, jis nesivaržydamas mums „garbavojo“ to nelaimingo posmo išspaudėjus, ypač nepalankiai linksniuodamas ir Liudą Girą. Gal dėl to ar daugelio kitokių priežasčių Balys Sruoga Liudo Giros neslepiamai nemėgo ir, kaip sakoma, netgi prieš mirtį

praistaręs: „Jeigu palaidosit mane prie Liudo Giros, — aš atsikelsiu ir pereisiu geriau prie Cvirkos“.

Jį tamsiai nuteikė ir „Vinco Kudirkos“ dramos spektaklio staigus išbraukimas iš Vilniaus teatro repertuaro. Režisieriui R. Juknevičiui, nors ir Aukščiausiosios Tarybos deputatui, tada buvo aiškiai ir rusiškai atitinkamo atstovo pasakyta, kad šitokiom dramom lietuvių scenoje dar neatėjo laikas, kad jis galėsiąs ateiti gal dar tik po 20-ties metų, jei ne vėliau. Be to, kad ten vaizduojama kova prieš carą gal ir yra socialistinė, betgi lietuvė scenoje negalinti duoti rusų žandarui į ausį, nes toksai veiksmas tiktai kurstąs nacionalizmą ir vieną tarybinę tautybę prieš kitą...

Kaip žinome, „Vinco Kudirkos“ spektakliui laikas dar ir dabar neatėjo.

Tų įvykių paveiktas, Sruoga mudviem su Juknevičium sarkastiškai kalbėjo, kad esą geriau mūsų laikais būti analfabetu, negu rašytoju, nesgi padėjai vietoj parašo ar rašto kryželį, ir tavo misija baigta. Kryželis visada vienodai ženklinąs tavo visuomeninę padėtį, tikėjimą, tautybę, partiją, ideologiją, ir nieko juo net prievarta neparašysi, ko nereikia.

Bet jis pats negalėjo aiškintis, kad, naujų politinių įvykių sujaudintas, staiga taip jau „suliaudėjo“, kad štai net abėcėlės nepažįsta. Reiškia, jeigu rašei seniau, tai rašyk ir dabar! Tas jo juokavimas tik priminė dar vieną prieš tą pokalbį neseniai išgyventą „konfliktą“.

Artėjo Spalio revoliucijos minėjimas. Pirmasis sutarybintoje Lietuvoj. Juozas Banaitis, ar kitas kas už jo pečių, nutarė, kad reikia mums ta proga reprezentuotis iškiliau ir kiek plačiau, kad mūsų naujo tarybinio nario balsas būtų girdimas visoj Sovietų Sąjungoj. Vadinasi, reikią specialios tai sukakčiai kantatos, kuri būtų transliuojama per visasąjunginį radiją. Ir vėl: jos tekstą turįs parašyti Balys Sruoga...

Gan ilgai teko laukti tos kantatos, bet ir tas ilgas laikas baigėsi. Ir vieną vakarą to reikalo užbaigti radiofone susitikom trise: Antanas Rūkas, tada Meno valdyboje, su pluoštu popierėlių Balys Sruoga, na, ir aš. Reiškia, šį tą parašęs. Tik kažkodėl pradžioje nenorėjo jis to savo kūrinio nei duoti, nei skaityti, — atrodė lyg ir užsirūstinęs. Lyg teisindamasis mums aiškino, kad šitas darbas jam nesisekė, kol pagaliau ryžosi tuos savo lapelius praskleisti. Jeigu jau norime, tai paskaitysiąs, ką parašęs. O ten ir vėl: poetiniu žodžiu išgraviruota istorinėj perspektyvoje tragiška mūsų liaudies dalia, lietuvio laisvės ilgesys ir ašaromis persunkta savosios žemės meilė. Bet... jokio Stalino nei kitos būtinos šlovės gyviesiems ir numirusiems. Jis baigė, mudu peržvelgė ir visu ūgiu pasikėlė priešais iš už stalo. Tai tiek ir ne daugiau, ką jis galėjęs parašyti! Prie to jis nepridėsiąs jokio žodžio. Su Stalinu mūsų tautos istorija neturinti nė jokio gyvo ryšio... Turėjome mes savo revoliucijų ir atskirų tikslų bei siekių... Dėl to jis negalįs meluoti ir nieko daugiau nenorįs apie mūsų užsakymus girdėti. Užtenka tokio žmogaus gvaltavojimo! Ar mes suprantame?

Ir čia prieš mūsų nosis sudraskė į skutus tą savo rankraštį ir sviedė į žemė. Mudu su Ant. Rūku raminome jį, kaip tik įmanydami, ir aiškinomės, kad gi ne mes jam šitą kūrinį užsakę, kaip ir jis pats tai gerai žino.

Kantata baigėsi, pasklidus sudraskyto popieriaus sniegoulėm ant grindų. O pagaliau sutartinai numojome į visą reikalą ranka. Nebus — tai nereikės. Sakysime, nespėjo parašyti... Ir B. Sruogai vėl sugrįžo gera nuotaika, tarsi anais Teatro seminaro iškylų laikais.

Taigi, geriau analfabetui nei rašytojui... Bet vis dėl to jis savo talentingosios plunksnos dar neišsviedė pro langą. Iš seno gerai įsisavinęs Rytų ir Vakarų literatūros ir aplamai kultūros vertybes, intelektuali-

niai būdamas daug iškilesnis už nevieną iš svetur atvykstantį lietuvių „buržuazinės galvos“ vairuotoją, jis vis dar neatbaidomai tikėjo, kad bent varžybose su rusų stipriai supolitintu menu mes galime išeiti regimais lamėtojais, tik reikia išnaudoti progą. O tokia proga, rodės, lyg ir atsirado.

Štai Maskvoje būsianti meno dekada, į kurią vyksiąs ir mūsų dramos teatras. Neabejojome, kad šita privilegija tegali atitekti tik vilniškiui, kaip tuo metu gal pačiam pajėgiausiam. Vadinas, reikia veikalo, kuriuo galėtų ten reprezentuotis ne tik lietuviškasis aktorius arba režisierius, bet ir mūsiškė dramaturgija. Reikia didingo kūrinio, kuris turėsiąs galimybę įsikūnyti erdvioje scenoje, su gausesniais techniškaisiais įrengimais, prieš gero skonio nepraradusią Maskvos teatrinę šviesuomenę.

Na, ir vėl — Balys Sruoga.

Taip gimė jo „Apyraušrio dalia“ — 1769 m. Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas, jų atkakli kova dėl šviesesnių dienų, Antano Tyzenhauzo rūmų blizgesys, baletas, draminė įtampa, neišsemiama medžiaga režisieriaus ir aktoriaus kūrybai.

Priėmimo komisiją sudarėme — rež. R. Juknevičius, Meno valdybos viršininkas Petras Juodelis ir aš. Su drama nuodugniai susipažinome, Juknevičius jau patylom planavo grandiozinio pastatymo rėmus, betgi prieš tai — dar vieša „perklausa“ Menininkų namuose parinktiems literatūros, teatro, valdžios bei partijos atstovams...

Veikalą auditorijai perskaitė akt. Juozas Siparis, čia pirmą kartą gavęs į rankas jo tekstą, tad „su kliūtim“, kiek grabaliodamas dialogus.

Pabaigus, po minutės ar kitos tylos pradėta nedrąsiai dalintis įspūdžiu, daugiausia gana teigiamu, iškilo vienas kitas paklausimas. Ir gale pagrindinė pasta-

ba, — kad dramoje nesą „socialistinio realizmo"... Čia esanti tiktai nutolusi istorija... Taigi, ar atitiksianti Maskvos dekados dvasią?..

Sruoga daug nesiaiškino, bent niekur nesiteisino suklydęs arba neįvertinęs duotųjų sąlygų, tiktai ironiškai paklausė, ar tie, kurie kelią šį priekaištą, nepasakytų jam, kas gi esąs tas jų linksniuojamas „socialistinis realizmas"?..

Vėliau išgirdome Meno valdybos nuomonę, kad „Apyaušrio dalia" nebūsianti meno dekadai tinkama, kad imama dairytis kito veikalo. Gal būt, geresnis būsiąs Juozo Petrulio „Prieš srovę".

Tada skubiai surašiau priėmimo aktą pagal ilgą reikalavimų litaniją, ir visi trys jį pasirašėme. „Apyaušrio dalią" mes priėmėm, o Maskvon tegul veža nors ir „Pūkio pinigus".

Nuo čia, gal būt, reikėtų visos eilės įvykių visiškai neminėti, nes, pagal mūsų gerus papročius, gyvenimiškos smulkmenos gali sumažinti visuomenės akyse neginčijamai didelį kūrėją, „pritemdyti" jo aureolę ir parodyti, kad štai net šitoks iškilus žmogus galėjo krėsti „nesuderinamas su visuomenine padėtimi" išdaigas, išsinerti iš kasdieninių kietų krakmolų ir, giliai atsikvėpęs, netgi sielą lengvinančiai nusikeikti. Kitiems, net dėvintiem pasaulinius vardus, tai galima, betgi lietuvis turi būti rimtas, tarsi nupieštas maldaknygėj... Kitaip neleistina. Ką pasakys vaikai?

O vis dėlto...

Užtvirtinę „Apyaušrio dalios" formalumus, prisėdome atskiram „Valgio" restorano kambarėly. Keli iš teatralų su Juknevičium, kai kas iš „šviečiamos vadybos". Iš karto visus slėgė lyg ir nedrąsumas, bet ne dėl to, kad būtume padarę kokį nors nusikaltimą, priimdami šią neabejotinai vertingą Balio Sruogos dramą. Greičiau — slėgė žinojimas, kad veikalas kažkur ten už po-

litinių kulisų buvo sutiktas žvairoka akimi, kad gali neišvysti scenos, kad ir režisierius R. Juknevičiaus malonūs lūkesčiai gali pavirsti tiktai cigaretės dūmu. Bet tokia buvo gal tiktai pirmoji valanda, o toliau — „laikas dirbo mūsų naudai", pražiodindamas surakintas žiaunas, sušildydamas liežuvius, išlaisvindamas atvirus ir nuoširdžius žodžius, kaip dažnai pasitaiko tokioje pastogėj... Pats Balys Sruoga grįžo tarsi į studentiškus laikus — be rūpesčio, kas bus rytoj, ką gali pamanyti pašaliečiai ar nuklausyti kieno stačios ausys. Pavojingiau, kai nuotaika pradėjo reikštis netgi su geroku karingumo atspalviu, tarytum būtų prasiveržusi ligi tol užslėpta pasąmonėje panieka ar neapykanta restorane savo pasikutenančiai miesčionių miniai, dabar užmiršusiai visus svarbiuosius dienų nemalonumus. Praeidamas per salę tarp stalų, lyg pašaipai Sruoga atėmė kažkokiem gaivalam iš po panosių taureles, o su nervingesniu svečiu nebūtų vengęs susipešti. Tiesiog sunku buvo betgi iš tolo mums atspėti, ką dar jis gali „suvaidinti", ypač Juknevičiui parežisuojant. Ir štai, važiuojant į Antakalnį vidurnaktį pribaigti draugiškai pradėto vakaro, iškėlė iš vežiko būdos tenai „uždarbio" belūkuriavusią merginą, ir dar su atitinkamais moraliniais pamokymais, nužeminančiais jos profesiją, o kai ji paskui atsivijo mus svetainėn su milicija, Sruoga jau kratė iš raudonų marškinių kažkokį pasigėrusį čigoną, išdrįsusį jam pagrasinti visagalinčios liaudies vardu.

Visa tai, žinoma, nebūtų pavojinga „normaliu" metu, kai galima nuo valdžios samdinio dar atsiginti logiškais įrodymais, turėtais tautai nuopelnais ar kuriais retais talentais. Bet būna biblinių laikų, kada geriau laikytis anų žilabarzdžių rabinų pamokymų. Tai reiškia: jeigu priešas siautėja po tavo miestą, nenulipk nuo stogo, nors tave užpultų tenai šabasas, nesimaišyk tarpe saidokininkų, kirkinančių tavo krašto merginas, o

taip pat nebandyk pasigėrusius pagonis mokyti Talmudo. Deja, Balys Sruoga nebuvo dar to „įsisavinęs". Šį kartą jį išgelbėjo tik stebuklinga režisieriaus Juknevičiaus knygelė, nekartą anais laikais patarnavusi. Tai — „Deputat Vierchovnovo Sovieta"...

O kitą dieną mūsų neužmirštamas bičiulis buvo vėl tylus, kuklus, tarytum atgailaujantis. Nors kaip ir buvęs liko Balys Sruoga — jokių režimų laisvoje biržietiškoje širdy neįveikiamas. Bet gal dėl to likimas skyrė jam dar vieną kietą bandymą.

* * *

Užgriuvo sukrečiantieji birželio įvykiai — ištremiamųjų tragiški vaizdai, visuotinis nepasitikėjimas ne tik ateinančiom dienom, bet netgi valandom, kai net Juknevičius rimtai suabejodavo, ar turimas atstovo pažymėjimas tikrai apsaugo jį nuo daugelio gerų pažįstamų likimo. Kai visiškai tuščioj Štralio kavinėj vidudienį susėsdavome — Sruoga, Krėvė, Römeris, Juknevičius ir kartais dr. Juozas Pajaujis, prieš tai jau ir tarybinį kalėjimą pažinęs, atrodydavo, lyg visi čia laukiame kiek pavėlavusio to paties transporto. Kalbi, regis, tik apie vakarykščią praeitį, o šiandien — nebe tie laikai.

Sugriaudę karo dienos, ir pirmieji mėnesiai — jau irgi nebe tie laikai. Jų simbolis — nacių pakartas medyje netoli Katedros nežinomas žmogus, tris dienas supęsis ten saulėje ir mėnesienoj, kol kažkoks valkata numovė jam dar gerus pusbačius... Dar dabar gyvai regiu Sruogos skausmingą trumpą šypseną, kai Krėvė, skubėdamas ir užsimąstęs, vos neatsitrenkė į pakaruoklio kojas ir parbėgo išgąsdintas į mūsų gatvės pusę.

Tiesa, niekas dabar neprašė šlovint „asmenybių", rašyti kantatų Hitleriui ar liudyt viešą išpažinimą jo

„Mein Kampf“ korano. Bet grėsė nemažesni pavojai. Kaip Sruoga kartą juokais nukalbėjo, naujų laikų istorijai užteksią dviejų žodžių: sušaudė — suėmė, sušaudė — suėmė — sušaudė... Ir iš tiesų, sušaudė mūsų bičiulius Jagomastus ir Vilmantus, iš Tilžės tarsi mirti atsikrausčiusius, ir daug kitų gerų pažįstamų po vieną ir bendron duobėn, pateko nacių nemalonėn ir profesorius V. Jurgutis, tiek daug padėjęs mum su Sruoga gelbėti nuo Wehrmachto pasikėsinimų lietuvišką teatrą.

Bet ir pats Sruoga tyliai skundėsi. Esą, lygiai gerbiąs visus tikėjimus ir netikėjimus, tik ne jų staigius perkrikštus. Ypač turįs galvoj politiniuos tikėjimuos per naktį atsivertusius, kurie dabar fanatiškai skelbią kryžiaus karus net savo pačių praeičiai. Prasitarė, kad esą pastangų ir jį išgrūsti iš universiteto. Be to, ir Vincas Krėvė turįs daug nemalonumų.

Kai 1942 m. žiemą išsikėliau į Kauną, jau Balį Sruogą tik Vilniaus teatro premjerų metu teaplankydavau.

Ir taip, kol vieną dieną atlėkė juodžiausioji žinia: suėmė... išvežė... O po eilės baisiųjų „Dievų miško“ metų — mirė...

Ne, Balys Sruoga niekada nenumirė, nors buvo daugėl kartų atkakliai ir įžūliai savųjų ir svetimųjų marinamas. Nenumirė, kaip niekada nemiršta talentingos sielos meno kūrinys, geniali mintis ir laisvės ilgesys. Jis tik sugrįžo atgalios į savo žemės žaliąją velėną, virš kurios vaikščiojo mylėdamas, kentėdamas, nerūpestingai švilpaudamas jaunystės dienų melodiją, išlikęs laisvas žmogus, lazdomis kupriaus vergo mušamas, karalius — elgetos lopuos mirties akivaizdoj sniegų pusny atklydusio šunelio laižomas...

O, kokios trumpos buvo žemiškosios valandos su mano didžiu Mokytoju!..

Boston, Mass. 1968.III.21.

JURGIS BLEKAITIS

KELI FRAGMENTAI Į PORTRETO MOZAIKĄ

Šiauriečiai aukštaičiai sako, kad ten pas juos aplink Biržus, aplink Vabalninką, — vešlios žemės, kuriose javai užauga kaip mūras. Stiprus tenai alus, smagios dainos, karštos, išdidžios širdys, tvirtos darbo rankos. Ir žmones toji žemė pagimdo kaip mūrus — vyrus, kaip toji nuo savo svorio net palinkusi, didelių grūdų pilna kviečių varpa. Tokius vyrus, kaip anas drūtas ūkininko vaikas. Rupiais bruožais milžinas. Jam ne ponišką plunksną derėtų baltais popieriaus lapais vadžioti, o plūgą, verčiantį riebų juodžemį. Ne poezijos eilutes rikiuoti, bet arimų vagas.

Taip — iš paviršiaus. O giliau: ir eilėraščio „vaga" gali būti sodri ir sotinanti. Ir jambai — kaip Sruogos veikaluose — gali plakti gimtosios žemės širdies plakimu.

Pirmas portreto fragmentas — išorinis

Bandau prisiminti pirmųjų metų studento 1935-tais metais patį pirmąjį pamatymą. Humanitarų koridorium, per visą galvą išsikišęs viršum jauno, kleganČio studentų bei studenčių sriauto, iš profesorių kambario į trečią auditoriją žengia aukštas, aukštas, rimtas kokių 40 metų vyras. Veide išsiskiria nosis, rimtos akys. Plaukai — tiesūs ir tvarkingai pakirpti, bet kažkur apie viršugalvį jie rodo neklusnų palinkimą šiauštis prieš tą primestą tvarką (gal jau pirmas jų savininko būdo simbolis?). Rodos, jis neišsitenka ne vien į tą savo neprofesorišką bei nevaldininkišką drabužį — netelpa ir į patį koridorių.

Pasiekęs auditorijoje ant paaukštinimo savo staliuką, jis stengiasi sumažėti — užsikniaubęs abiem rankom, susigūžia, įtraukia galvą į pečius, prisimerkia, — atrodo, gal ir visai užsimerkia? Veidas — kažkoks atokus, užsiskleidęs. Ne kokia oficiali kaukė — vaidinti jis nemokėjo nei norėjo — bet tarsi visos langinės uždarytos, ant akių užuolaidos užtrauktos. Išraiška — lyg niūroka. Gal jis kuo nepatenkintas, užsirūstinęs, nusivylęs, o gal tiktai savo vidun įsižiūrėjęs. Neatmenu paskaitoj ar koridoriuj šypsančio.

Jis laiko mus, klausytojus, ištiestos rankos atstume nuo savęs — nesigrūskit arčiau, likite tenai, už savo stiklo. Vienišas žmogus, kuriam nelengva minioj, kuris vidumi atsitveria nuo kitų.

Ar tai savo skirtingumą jaučiančio menininko išdidumas, noras ir reikalas išsaugoti nepaliestą savo vienišą viršūnę tose dvasios Alpėse, kuriose jisai gyvena? O gal tik — nepaprastas jautrumas, mimoziškas pažeidžiamumas, baimė susidurti su šiurkštumu, nesupratimu? Gal todėl tasai skydas, toji kriauklė, kurion reikia pasislėpti? Nežinojau tada ir šiandien nežinau. Daugiabriaunis žmogus, kurio lengva formule nenusakysi. Kažin, ar aplamai yra nesudėtingų žmonių, o jau Sruogą reiktų padauginti iš kelių sudėtingųjų.

Paskaitą Sruoga pradeda visada tuo pačiu žodžiu: — „Gerbiamieji...“ Tuo pačiu žemu, dusliu balsu. Per trisdešimties su viršum metų prarają nebematau, ar prieš jo akis guli kokie užrašai. Tarytum kai kurioms temoms — taip, kitais atvejais — ne. Žodžiai plaukia apgalvoti ir atseikėti, be puošmenų, lygiai ir monotoniškai, — toks ramus bumbėjimas. Bet viską gaubia kažkaip netikėta lyriška, gal kiek net graudi gaida. Tarsi tokiu būdu prasiskverbia jo meilė ir pagarba didžiųjų talentų kūrybai, apie kurią jis mums kalba.

Sruogos skaityme, jeigu gali jausti lyrizmo, tai Dieve gink — nerasi jokio teatro. Tasai talentingiausias lietuvių poetinės dramos kūrėjas, tasai aistringas scenos mylėtojas, ir teoriškai mokęs studentus, ir vedęs karštas Teatro seminaro diskusijas, ir pats praktiškai prisidėjęs prie teatrų ir dramos studijų organizavimo, artimai bendradarbiavęs su žymiuoju režisierium Andrium Oleka - Žilinsku, — jisai savo paskaitose kraštutinai neteatrališkas. Visa santūria laikysena jis tarsi pabrėžia, kad teatro vieta — scenoje, o šiaip gyvenime — ko mažiau efektų bei vaidybos! Jo paskaitoje — jokių specialių pastangų sudominti, ar uždegti, ar pažadinti smalsumą. Jokių anekdotėlių dėmesiui patraukti, nei apsikeitimų šypsenomis bei sąmojais su auditorija, jokių deklamacijų ar pozos. Studentai būriais veržsaid verždavosi pas „įdomius" profesorius, kuriems sekėsi užmegzti lengvą, betarpišką kontaktą su klausytojais. Toks buvo šnekutis dzūkas Krėvė, kuris paįvairindavo visuotinės literatūros paskaitas vaizdžiomis istorijomis, dažniausiai — kiek ironiško ar komiško pobūdžio; kuris mėgo cituoti viso pasaulio autorius, nuo Homero per Šekspyrą ligi Ibseno, — ir visus — rusiškai arba lenkiškai, nes taip pats juos jaunystėje buvo pažinęs. Toks buvo didžiulės erudicijos, elegantiško sąmojaus istorikas bei filosofas Leonas Karsavinas. Toks buvo karštas tribūnas — kovingai dėstęs prancūzų literatūrą Vladas Dubas.

O Sruoga buvo „sausas" profesorius, kaip ir kitas žymus poetas - profesorius, Vincas Mykolaitis - Putinas. Į Sruogos žodžių lygią srovę reikėjo įdėmiai ir su pastanga įsiklausyti. Tada atskleisdavai, kad jo paskaita puikiai paruošta, originali, gili ir vaizdinga. O jei nepasistengsi, kolega, ypač — jei po kokio vėlyvo alučio ar pasimatymo Vytauto parke, — ko gera užmigsi. Ir Sruoga tavęs nepabudins. Jisai ir pats primerkęs akis gal

kaip tiktai todėl, kad nenori regėti tavo apsiblaususio veido.

Teatro seminaras

Pavadinimas — normaliai universitetiškas, moksliškas. Tik abejoju, ar buvo mūsų universiteto pastogėje kitas toks neformalus, laisvas ir gyvas studentų ir nebestudentų susibūrimas, kaip šisai jaunų kultūrininkų būrys aplink Balį Sruogą. Klubas — ne seminaras. Į šeštadienio popietes rinkdavos ne vien studentai humanitarai, rimčiau susidomėję teatru ir norį įgyti apie jį daugiau teorinių bei istorinių žinių. Ateidavo ir „amžinų studentų", kurie į jokią kitą auditoriją nebeužsukdavo, o čia, Teatro seminare, jausdavosi įgiję dėl savo daugelio metų stropaus lankymo — vadovaujančią padėtį. Kartais jie prigriebdavo kokį jauną studentą, norintį lankytis, tariamai paegzaminuodami. Seniūnas Aleksandras Ronkus parodė tokiam kukliam kandidatui seminaro sienoje pakabintą iliustraciją: „Sakyk, kokio čia šimtmečio velnias?" Studentas varžosi, spėlioja — gal šešiolikto?

— Nieko neišmanai, — autoritetingai drebia Ronkus. — Velnias kaip Dievas — amžinas. — Bet, žinoma, kandidato nepavaro, nes ir tegali pagąsdinti, kaip sako — „drausmės užduoti".

Lankydavo šias diskusijas ir nehumanitarai, ir žmonės, mokslą baigę, profesiją įsigiję — mokytojai, žurnalistai, rašytojai, užsukdavo teatro aktoriai, beveik išimtinai — jaunesnieji. Daugiausia tai vis buvo gyvesnis, visokių anuometinių ideologinių pakraipų universitetinis jaunimas, kurį traukė laisva, ieškanti šio seminaro dvasia.

Balys Sruoga čia buvo visai kitoks, negu ekstraordinarinis profesorius auditorijoje — nepalyginti prieinamesnis, su visais bendraująs, atviras — net perdaug.

Ne kartą aukštai stovinčių pareigūnų adresu, pasipiktinęs kokia nesąmone, paleisdavo kandų žodelį. Visada tai buvo susiję ne šiaip su politika, bet su kultūros sritimi — universiteto tvarkymu, švietimu, literatūra, spauda, na, ir žinoma — teatru. Sruoga stovėjo nesutaikomoje opozicijoje įsisenėjusiai rutinai, pilkam valdininkiškumui, — visiems tiems pelėsiams ir kerpėms, kuriomis apauga valdinis teatras, jeigu įsitvirtinę vadovai neįleidžia į jį jaunų talentų, gaivaus naujovių bei ieškojimų vėjo. O taip, deja, buvo pasidarę valstybiniame Lietuvos teatre Kaune, kai Amerikon išvažiavo aukštai teatro meną pakėlęs Andrius Oleka - Žilinskas, ir vėl tvirtai įsiviešpatavo Dauguvietis, pataikavęs valdžiai savo pastatymų pigumu.

Sruoga kovojo su neigiamais reiškiniais, ir pats ne kartą polemizuodamas spaudoje — o plunksną jis turėjo šmaikščią ir skaudžią, kaip botagas! — ir pasišaukdamas talkininkų. Čia jam kaip tiktai ir padėjo Teatro seminarą praėję, labiau pasiruošę ir išprusę klausytojai. Teatro klausimais rašė solidžiame „Židinio" žurnale L. Kalvelis, kitur — Antanas Vengris, Antanas Rūkas, protarpiais ir kiti. Kokios bebūtų skirtingos jų asmenybės, skoniai, pasiruošimas, pažiūros, bet per visus Sruogos mokinius kalbėjo kažkas amžinai sruogiška. Ir tai reiškė: nesutaikoma. Už aukštesnį meninį lygį. Už savitumą. Už gilesnę kultūrą. Už nepasitenkinimą senais, išmintais takeliais. Taigi, prieš pigų, skubų, prastam publikos skoniui pataikaujantį spektaklių kepimą, prieš pseudo-profesionališkumą, kurio šūkis — viską jau žinom, viską mokam, nieko ieškoti mums nebereikia.

Sruogai ir jo auklėtiniams Teatro seminare kaip tiktai buvo brangu, kas šviežia ir nauja, kas nuoširdžiai bandoma, nors ir dar netvirtais, klumpančiais žingsniais. Buvo nepakenčiamas pasipūtęs puošimasis svetimomis

plunksnomis, melaginga retorika, blizgučiai, peršami kaip deimantai. Nebuvo žmogaus, kuriam giliau būtų rūpėjusi savo, lietuviškoji kultūra, jos puoselėjimas, apvalymas nuo piktžolių, ugdymas, negu ji rūpėjo Baliui Sruogai. Bet iš jo neišgirsi tuščiaskambių, pseudo patriotiškų frazių, nei pataikavimo tiems, kurie savo rankose turi valdžios vadžias, nei tiems, kurie tas vadžias bando patys pasiglemžti. Gyvenimiškose aplinkybėse Sruoga būtų gėdinęsis demonstruoti savo patriotiškumą, mojuoti vėliava. Tik kūryboje, dramos veikaluose atsiskleidžia pilnai jo didžiulis, neužgesinamas jaudinantis ir pagaunantis tikėjimas Lietuva. Tai religiškas tikėjimas, semiąs jėgų iš praeities ir iš gyvosios tautos dvasios.

Sruoga seminare veikė aplinką nejučiomis, be didaktikos, be pamokslavimo, veikiau — visa savo per kraštus išsiliejančia, gaivia ir gaivalinga asmenybe. Teatro seminare jis pirmininkaudavo, pasilaikydamas savo nuomonės pareiškimą pabaigai, leisdamas visiems dalyviams pirma pilnai viską išdiskutuoti, išsiaiškinti sau ir kitiems. Jo pastabos būdavo santūrios. Pasmerkimas kurio studento referato ar pateikto kūrinio buvo reta išimtis. Dažniau buvo padrąsinimas toliau žengti, rimtas, bet visai draugiškas patarimas ko vengti, ko siekti.

Temos, kuriomis buvo diskutojama Teatro seminare, kažkaip natūraliai praplisdavo už scenos ribų — į kultūrinio gyvenimo, literatūros, muzikos reiškinius. Pro šį universitetinį Sruogos kultūrininkų klubą praėjo visa eilė rašytojų, kurių dalis rašė scenai arba apie teatrą, kiti tačiau teatrinių temų nelietė: scenos veikalų rašė ar teberašo Antanas Gustaitis, Viktoras Miliūnas, Vincas Adomėnas, buvo Antanas Rūkas, Bronius Krivickas; apie teatrą rašė Pulgis Andriušis, Kazys Jankauskas; scenos mikrobų nepaliesti išliko poetai Hen-

rikas Radauskas, Alfonsas Nyka - Niliūnas; beletristai Stasys Būdavas, Romualdas Giedraitis - Spalis, Česlovas Grincevičius. . .

Seminaro svečiai

Į Sruogos kultūrininkų laboratoriją būdavo pakviečiami svečiai. Kartą visus gudrius seminaro teoretikus apgavo aktorius Henrikas Kačinskas, talentingai paskaitydamas negabų Fedoto - Sipavičiaus poetinį scenos veikalą. Apgavo — nes klausytojai ne ten įžvelgė talentą: patikėjo Sipavičium. Nežinau, ar bent iš dalies tai nebus paveikę ir paties Sruogos, kai jisai, negalėdamas nusileisti iki Dauguviečio, savo veikalui iš 1905 metų revoliucijos įvykių Lietuvoje „Baisiajai nakčiai" pastatyti pakvietė tą režisūroje dar nežinomą dydį — Vladą Fedotą - Sipavičių. Pagrindinį vaidmenį atlikęs Kačinskas nedvejoja, vadindamas spektaklį visiškai nepavykusiu. Tai turėjo būti skaudus nusivylimas autoriui — jau antras, nes keliais metais anksčiau Jaunųjų Teatras, kad ir talentingose Olekos - Žilinsko rankose, kad ir su išskirtina Romualdo Juknevičiaus — Jogailos ir Algirdo Jakševičiaus — Zbignievo vaidyba, dar nepajėgė tinkamai įkūnyti Sruogos šedevrą — „Milžino paunksmę".

Pilnas seminaras prigūžėjo narių ir svečių iš teatro, kai buvo paskelbta, kad kviečiamas Juozas Miltinis, grįžęs iš Paryžiaus, kur jis sėmėsi prancūziškos teatrinės kultūros bei technikos keletą metų. Jo teatro mokytojas buvo vienas iš ano meto Paryžiaus keturių didžiųjų, Charles Dullin (kiti — Jouvet, Baty ir Pitoieff). Tada mums įspūdžio nebūtų padaręs dar vienas vardas, Miltinio studijų bei kambario draugo Jean-Louis Barrault, kuris kaip aktorius, mimas ir režisierius iškilo jau vėliau, po Antrojo karo. Mes ištroškę laukėme iš Miltinio reveliacijų apie Vakarų teatrą.

Kas man patikės šiandien, kai Miltinio vardas toks nepasiekiamai didelis, jei pasakysiu, kad jis pasakojo kažkokius niekus, mažiausiai — apie teatrą, be sąsajos ir prasmės, retai užbaigdamas pradėtą istoriją, vidury sakinio peršokdamas prie kitos — pavyzdžiui, atsimenu, kaip britai per naktį laukia ant šaligatvio, lietus ar migla — nesvarbu, jei rytoj pravažiuos karalius... Apie teatrą mes nepatyrėm ničnieko. Sruoga padarė pertrauką — „parūkyt". Apstotas vyresniųjų seminaro narių jis išsitarė, kad, girdi, teksią kaip gimnazijoje: kai mokinys nesugeba pats papasakoti, reikia statyti klausimus, kad atsakytų. Labai rimtu veidu — niekas neįžvelgtų ironijos — po pertraukos Sruoga padėkojo už pranešimą ir pasiūlė „dar iškelti klausimų". Kiek prisimenu, svečias ir į klausimus nieko aiškaus neatsakė. Per akinius jis žiūrėjo į mus gudriai besišypsančiomis, lyg ir kiek pamišusiomis akimis. Ir nebuvo aišku, ar Miltinis mus visus mulkina, ar jis pats... Na, tiek to.

Kitu atveju Sruoga svečio iš anksto nepranešė — manau, tyčia. Kad šnekėtume taip, lyg jo nebūtų mūsų tarpe. Lakaus talento Sruogos kartos poetas K. Binkis, savo metu su „Keturiais vėjais" įnešęs į lietuviškąjį Parnasą futuristinės srovės atgarsių, drąsus naujovininkas ir šaunus vyras, neseniai parašė savo pirmąjį veikalą scenai, vėliau visur ir visų vaidintąjį „Atžalyną". Valstybės teatro spektaklis, kurį režisavo Dauguvietis, publikos buvo itin šiltai priimtas. Berods, nepeikė nei spauda. Blykstelėjo jame pirmą sykį visa eilė jaunesniųjų talentų.

Bet mums, Teatro seminaro nariams, kurie jau iš principo nevertinome skubaus, atkištinio ir pramoginio teatro, kokiame kaip inkstas taukuose smagiai vartėsi Dauguvietis ir jam panašūs, — didelio įspūdžio nei vaidinimas, nei pats veikalas tada nepaliko. Mes buvom jauni, nekompromisiški, dairėmės į viršūnes, svajojom

apie didelį, aukštą meną. Veikalą aptarti Sruoga pavedė, jei neklystu, Vengriui, o patį spektaklį — man, tur būt, kadangi tuo metu mokiausi pas Jakševičių nepersmelkiamojo scenos meno.

Referatai būdavo paruošiami raštu, bet jų pobūdis, išsireiškimai bei sprendimai likdavo „šeimyniškoje" seminaro dvasioje — be ceremonijų ir atsiprašymų, — kaip ginčijamasi namuose. Nebeatmenu savo argumentacijos, tik žinau, kad spektaklis, nors ir sklandus bei gyvas, nors su atskirais dailiais vaidybos švystelėjimais, man savo visuma atrodė gerokai lėkštas, miesčioniškas ir sentimentalus, o veikėjų psichologija — neniuansuota, vietomis stačiai šaržiška. Ta prasme ir parašiau — be abejo, šmaikščiau ir beatodairiškiau, negu šiandien būčiau rašęs.

Koks siurprizas, kai į posėdį Sruoga ateina, atsivedęs autorių! O Binkis — linksmas, pakilus, iki šiol visi jį tik gyrė, ir jaunimo tarpe jis jaučiasi tarp savųjų. Sruoga pristatė svečią, pasodino jį savo įpraston vieton — didelio, sunkaus stalo gale, pats atsisėdo prie kampo dešinėj, o man liepė skaityti, atsisėdus šalia Binkio iš kairės. Prisipažinsiu, man buvo gerokai nesmagu, nes aplamai Binkį, jo poeziją, jo jaunatvišką dvasią ir mėgau, ir vertinau. Net jau ir savo išore jis buvo žavus žmogus, — dailus, elegantiškas, poetiškas, gyvas.

Bet kelio atgal nebebuvo — perfrazuoti savo „šeimyniškus" posakius, kad į akis sakomi jie neskambėtų užgauliai ar įžūliai, buvo pervėlu. Man beskaitant, svečio nuotaika tolydžio smuko, tamsių plaukų ir akių veidas visiškai užtemo. O Sruoga sėdėjo, paslėpęs akis, ir kas jį žino, ar jis ten juokėsi, už plaštakos, ar gėdinosi už mane.

Kai nepasikęsdamas Binkis pradėjo mesti šen bei ten piktokas replikas, aš stabteldavau. Po nejaukios

tylos — tęsiau. Atmenu, sakiau, kad visa veikalo akcija pamauta esanti ant neesminio smulkaus dalyko, kažkokių tariamai pavogtų šimto litų... Binkis įsiterpė: — „Tai ką, reikėjo, kad pavogtų tūkstantį?“ Patylėjęs paklausiau, ar galiu tęsti. Binkis negalėjo į mane nei žiūrėti, ne tik ką atsakyti, tik Sruoga, berods, sumurmėjo, kad tęsčiau... Vėliau vienas bičiulis sakė su nekantrumu laukęs, kada Binkis smogs man į ausį.

Šiaip taip baigiau savo išvedžiojimus. Vengris, rodos, skaitė po manęs ir mandagiu, ramiu balsu veikalą pribaigė.

Neatmenu kokių diskusijų. Sruoga irgi nieko nesakė. Binkis nepanoro aiškintis ar gintis. Vėliau girdėjau, kad jis kažkur prasitaręs: „Jaunimas manęs nesuprato.“

O aš niekaip negalėjau išsiaiškinti Sruogos laikysenos. Kodėl jis tada atsivedė Binkį taip netikėtai? Juk jis žinojo bendrą savo seminaro dalyvių nuotaiką, — tą reikalavimų liniją, kurią jis pats nustatė, net jeigu mes tuomet to sąmoningai ir nežinojome, o tarėmės patys savarankiškai priėję tam tikrų estetinių pažiūrų. Jis turėjo žinoti, kad toks veikalas ir spektaklis mūsų tada negalėjo sužavėti. Tad, ar norėjo Binkį, kaip naują dramaturgą, kiek pačirškinti savo mokinių keptuvėse? Ar mums parodyti, kad nereikia perdaug įsibėgėti ir smarkauti, kad už lakų, bet neapdairų žodį kartais pats vėliau labiau kenti, negu tavo kritikos paliestasis. Tiek žinau: Binkio spektaklį „sumalęs“, anaiptol nesijaučiau didvyriu, nors nejutau ir esminės kaltės. Nuomonę sakiau nuoširdžiai, jeigu jai ir stokojo perspektyvos ir subtilesnio pasisakymo būdo.

Dabar sakyčiau: rimtais reikalavimais teatrui, Binkio „Atžalynas“, žinoma, jokia klasika — smagus repertuarinis veikaliukas, su sveika, „kilnia“ didaktine mintimi, ir tiek. Ta prasme buvome teisūs. Bet re-

liatyviai, turint galvoje daugelį ano meto repertuaro pjesių be binkiško idealizmo, tai buvo vis dėlto prošvaistė. Ir ačiū Kaziui Binkiui už „Atžalyną“, uždegusį tiek mėgėjų teatrui.

O Sruoga? Sruoga tebelaiko veidą rankomis uždengęs.

Mūsų Studija

Trumpo teatro renesanso metu, kurio vienintelis įžiebėjas buvo nuostabios fantazijos ir išradingumo, aukštos sceninės kultūros režisierius - statytojas bei aktorius Andrius Oleka - Žilinskas, Balys Sruoga ne tik žavėjosi jo menu, bet ir aktyviai veikė savo artimą bičiulį Andrių. Būdamas žymiai platesnio akiračio, matęs geriausia ir prieškarinės Rusijos, ir pokario Vokietijos kultūrinėse apraiškose, Sruoga pajėgė duoti Žilinskui iš savęs tai, ko anas stokojo — gilesnį literatūrinį supratimą, aukštesnį skonį, stiliaus, estetikos nuovoką. Visa tai anas natūralusis talentas sugebėjo pagauti ir įsisavinti, o savo ruožtu Sruogai, kaip dramaturgui, jis galėjo duoti lygiai neįkainojamą scenos, teatriškumo pajautimą. Jų bendradarbiavimas buvo abiem — ir lietuviškajai scenai — nepaprastai vaisingas. Apie Žilinsko Dickenso „Varpų“ ir Krėvės „Šarūno“ puikius pastatymus Sruoga parašė ištisas studijas.

Bet Žilinskas, visokių spaudimų slėgiamas, nutarė laimės ieškotis Amerikoje. Ir po jo sušvitusio laikotarpio stojusi naktis atrodė dar tamsesnė. Pajutęs, jog bergždžia tikėtis reikšmingesnių reformų ir naujo atgimimo biurokratiškai tvarkomame Valstybės Teatre, Sruoga, visada idėjų žmogus, sumanė, jog reikia Lietuvoje naujo, kito ir visai kitokio, jauno teatro šalia esamo valstybinio. Teatro, kuris suburtų aplink save dar nesustabarėjusias, ieškančias teatrines pajėgas, kuris

kurtų savitą stilių — teatro bent per metrą nuo žemės! — kaip jis mėgdavo išsireikšti. Toks jauniminis teatras veiktų kaip akstinas ir valdiniam. Sruoga pramatė sveikas, kūrybines varžybas.

Teko pradėti nuo pat pradžių — neturint nei sumanymui paruoštų aktorių, nei jiems patalpų. Balys Sruoga pradėjo nuo vadovo. Amžinas entuziastas, kadaise jis buvo patikėjęs ne vien tikrai magiškam scenos menininkui Olekai - Žilinskui, bet ir Sutkui, ir Dauguvečiui, ir net Fedotui - Sipavičiui, ir aišku — skaudžai nusivylė. Kas dėl Dievo dovanos trūkumo, kas dėl nesąžiningumo mene, jie neprilygo aukštam Sruogos reikalavimui.

Atėjęs į vieną Teatro seminaro posėdį, Sruoga, kažkoks šventiškas ir pakilus, pranešė, kad teatrui išugdyti bus universitete steigiama akademinė dramos studija ir jai vadovauti kviečiamas jaunas, talentingas scenos menininkas bei vyras su gera galva — Algirdas Jakševičius, vienas iš pačių gabiausiųjų — šalia Romualdo Juknevičiaus — Žilinsko išugdytų aktorių. Mokęsis dar ir Maskvoje bei New Yorke, jis dėstysiąs vaidybą, pradėdamas nuo pat aktorinės abecėlės, rimtais, naujaisiais metodais.

Į pirmąjį studijos susirinkimą sugūžėjo koks trisdešimt studentų, ir daugelį, kaip ir mane, bus atvedęs ne tiek nenugalimas noras kopti į sceną, kiek paprastas smalsumas — koks bus tasai Sruogos talentas, ką jisai sakys, kaip mus lamdys?

Jau buvo tekę stebėti kai kuriuos scenos žmones. Jie skyrėsi nuo kitų piliečių labiausiai tuo, kad lyg būtų užsimiršę nusiimti sceninį drabužį bei grimą, užmiršę, kad uždanga jau nusileido, kad laikas nustoti kažką vaidinus. Aktoriai atkakliai likdavo aktoriškais Laisvės alėjos kavinėse, svečiuose ir, ko gera, net likę vieni namuose su savo žmonomis. Pirmasis šokas studi-

joje buvo kraštutinis Algirdo Jakševičiaus neaktoriškumas. Žymiai vyresnis už daugelį mūsų tada, jis dar nebuvo trisdešimties metų, bet jau retėjančiais labai šviesiais plaukais. Akiniai darė jį rimtu mokytoju — ir ne kokių nerimtų humanistinių dalykų, bet gal matematikos. Balsas buvo žemokas, beveik niekad nepakeliamas — nei pykčiui, nei entuziazmui. Santūrus, užsidaręs, nedaugelio žodžių vyras. Jeigu buvo kokia įvadinė prakalba — tai gal dviejų sakinių. Jis liepė mums susėsti ratu aplink save ir ėmė mokyti.

Vaidybos? Kur tau! Mokyti pirmiausia atsipalaiduoti, atleist visas kūno įtampas, pečius, rankas, kojas. Po to — žiūrėti ir tikrai matyti. Klausytis garsų — ir tikrai juos girdėti. Stebėti ir atminti. O paskum — išsijungti iš aplinkos savo vidun, susitelkti ties pasistatytu vidiniu uždaviniu — bet taip, kad joks pašalinis triukšmas ar sąmoninga pastanga išblaškyti nebepaveiktų.

Iš tikrųjų, visa tai buvo pirmieji vaidybos elementai. Pasirodo, scenos menas tenorėjo būti intensyviu, apvalytu tikro gyvenimo tęsiniu, kuriame visa kas daroma turėtų būti tikslinga, surišta grandinėm su kitais veiksmais, pajungta pagrindiniam tikslui. Tokia vaidyba pasirodė mums verta pagarbos. Saujelė mūsų, abejingai atėjusių „pasižiūrėti" pirmą kartą, niekada neišėjome. O studijos užsiėmimai vyko kas vakarą po paskaitų, kas šeštadienį ir kaikada sekmadienį, kada tiktai Jakševičius neturėjo būti pats Kauno Valstybės Teatro scenoj. Mūsų laimei, neseniai įsijungęs į teatrą, jis nebuvo per dažnai užimtas.

Sukūręs akademinę studiją, Sruoga laikėsi diskrečiame nuotoly. Paskolinant iš jo paties posakį, mes dirbome „milžino paunksmėje". Jis ateidavo su kitais Teatro seminaro nariais tik tais atvejais, kada Jakševičius pakviesdavo savotiškai peržiūrai, studijai pra-

ėjus tam tikrą etiudinio pasiruošimo tarpsnį. Pats Sruoga mums tiesiogiai nieko ir nepasakydavo. Tik iš jo smagaus žvilgsnio spėdavome, kad mūsų talentingasis vadovas jo neapvylė.

Sruoga pritraukė Jakševičiui talkininkų. Pradžioje aktorius ir dailininkas Balys Lukošius mokė mus keisti savo „charakterį" visokiom guminėm nosim ir spalvom bei linijom. Mokė jis ir sceninio žodžio, kurį kitais metais perėmė į Kauną iš Klaipėdos grįžęs Henrikas Kačinskas. Kalbos gudrybes aiškino mums profesorius Pranas Skardžius, kuris stengėsi sukurti dailią sceninę tartį, menišką bendrinę kalbą. Jis ir pačiam aukštaičiui Sruogai padėjo kalbos, ypač kirčio reikalais, kuris toks svarbus, rašant jambais. Mes klausėmės Sruogos paskaitų iš teatro istorijos, Karsavino — iš būties istorijos, Galaunės — apie meną, V. Sezemano — apie estetiką. Gi pats Jakševičius turėjo skulptoriaus jautrumą kūno padėčiai, mostui, judesiui, mizanscenai. Ne be reikalo Kauno meno mokykloje jis buvo prikopęs prie skulptūros kurso pabaigos.

Kaip visada esti studijose, pirmykštis klausytojų būrys gerokai aptirpo, ir liko tik koks dešimt nepasiduodančių. Kitą rudenį Jakševičius pradėjo darbą su nauja pradedančių grupe, o su vyresniaisiais ėmė ruošti trijų vienaveiksmių pjesių spektaklį — pirmąjį viešą studijos pasirodymą. Jis įvyko 1939 metų švento Juozapo dieną — kovo 19-tą Liaudies namų scenoje Kaune. Vaidinom persunkų mums O'Neill'o „Kur kryžius padėtas", studijos mokinio Vinco Adomėno (vėliau — sėkmingo komedijos „Svetimos plunksnos" autoriaus) inscenizuotą Jacko Londono apysaką, pavadintą „Nakties stovykla", ir desertui — Čechovo linksmybę — „Jubiliejų".

Studijai uoliai darbuojantis ir po žvirblio žingsnelį bręstant, atsirado ir fiziškos būsimo teatro galimybės.

„Lietuvos aide“ paskelbtame pasikalbėjime Kultūros departamento direktorius juodu ant balto pareiškė, kad patvirtintame naujųjų universiteto rūmų projekte bus ir akademinis teatras — su puikia modernia scena, visais apšvietimo įrengimais ir kitais reikmenimis, kurių reikia teatrui. Mūsų teatrui!

O mes darbavomės labiau nei kuklioje patalpoje: ketvirto aukšto cementinėmis grindimis prieangyje tarp Teatro ir kitų seminarų. Nedidelę erdvę dar skaldė kvadratiniai užmūryti balkiai. Nebuvo padoresnių baldų, žmoniškos šviesos. Bet turėjome nuostabų gilų menininką savo vadovu ir jauno entuziazmo per akis, ir tai atpirko visus trūkumus.

Sruogos, Jakševičiaus ir dabar jau — mūsų visų svajonei apie naująjį teatrą kelią pastojo istorija. Naujieji rūmai nebebuvo statomi — ir teatras liko popieriuje. Studijos dalyviai skilo, didesnei daliai persikeliant į Vilnių drauge su Humanitarinių mokslų fakultetu. Darbas nutrūko trečiaisiais studijos gyvavimo metais. Kai Vilniuje buvo įsteigtas Valstybės Teatras, kurį sudarė dalis buvusių Kauno bei Klaipėdos aktorių ir kiek jaunimo, studija buvo naujai suorganizuota, kaip Teatro katedros dalis — jos praktinis proseminaras. Šalia Jakševičiaus ir Kačinsko lektorium įsijungė ir Vilniaus teatro meno vadovas Romualdas Juknevičius. Susirinko naujas, didžiulis, margas klausytojų būrys. Bet kažkas brangaus studijos atmosferoje niekad nebeatsikūrė. Svajonė dužo į bolševikmečio sąlygas, į naują realybę.

Mūsų neužmirštamojo Algirdo Jakševičiaus likimas tapo nykiu to negimusio teatro simboliu. Kauno Valstybės Teatro scenoje jam, kaip režisieriui, tepavyko įkūnyti vieną spektaklį — O'Neill'o „Marko milijonus“, bet ir tame vieninteliame kūrinyje, kurį tada įvertino tik jautriausioji, šviesiausioji žiūrovų dalis, o nesuprato

net ir daugelis pačių aktorių, — jame jau buvo tie pradmenys, kurie pranašavo ieškotąjį naująjį teatrą. Meninės išraiškos prasme tai buvo iš dalies Andriaus Olekos-Žilinsko raiškaus, teatrališko darbo tęsinys. Iš dalies gi Jakševičius prabilo savo lietuviško lyrizmo tonu. Jis buvo statytojas - skulptorius ir poetas. Todėl labiausiai neužmirštamos „Marko milijonų" vietos liko susietos su vaizdžiomis mizanscenomis, su Monikos Mironaitės deklamuojama poema, su Henriko Kačinsko sukrečiančiu senojo Kublajaus monologu prie mirusios princesės karsto, kada jis nori įtikinti save, jog mylimoji anūkė — tik miega, tik žaidžia, kaip kadaise vaikystėje, — ir kada jis pagaliau raudodamas sukrinta ties ja.

Algirdas Jakševičius mirė nuo šiltinės epidemijos — vienintelis neatlaikęs ligos iš aštuonių Vilniaus teatro personalo susirgusių žmonių. Jis nesulaukė masinių žmonių išvežimų, kurie beveik tikrai jam grėsė už itin nepriklausomą, nepataikaujančią laikyseną naujųjų ponų atžvilgiu. Jis taip pat neįkūnijo užsimoto Vinco Krėvės „Skirgailos" pastatymo, pradėto dar Kaune, su įdomiu Viktoro Petravičiaus scenovaizdžiu bei drabužiais. Jis taip pat niekada nepastatė Balio Sruogos veikalo — vienintelis, kuris atrodė galėjęs „atskambėti" sruogiškajai nuotaikai, lietuviškai dvasiai, sukurti šventišką, poetinį teatrą. Ir gal nė pats Sruoga niekada nežinojo to, ką man Jakševičius kartą patikėjo bene šnekantis Palangos pajūryje, kur jį aplankiau: kad jis be galo norėjo statyti Sruogos „Baisiąją naktį", kuri taip nelemtai buvo patikėta Sipavičiui. Norėjo — bet, kaip buvo būdinga kukliam, užsidariusiam menininkui — to nesakė. Sruoga nebuvo tiek aiškiaregis, jog išskaitytų iš akių. O gaila. Ir dėl Jakševičiaus, ir dėl Sruogos, kuriam juk niekad neteko matyti savo veikalo pilnai praskambančio scenoje.

Kai apsisprendžiau baigti studijas pagal naująją specialybę — teatrologiją, Sruoga leido man rašyti diplominį darbą tema „Algirdo Jakševičiaus teatro menas". Deja, neatmenu, ar jis pats pasiūlė tą temą, ar aš jos pasiprašiau. Kiekvienu atveju, Sruoga tuo būdu neabejotinai pripažino Jakševičiaus, aktoriaus, režisieriaus ir teatro pedagogo, ir talentą, ir reikšmę.

Antrasis portreto fragmentas — Sruoga iš arčiau

Laikui bėgant — o tas studentiškas laikas bėgo eikliausiai — atminties skrynioje prisirinko daug Sruogos vaizdų bei įspūdžių, lyg fotografijų. Štai, prieš akis — egzaminatorius, rimtas, bet nebaisus, veikiau pasiryžęs paremti, bet ne sukirsti. Klausinėdamas kartą iš teatro istorijos, nori, kad papasakočiau, kokį įspūdį man paliko bene 1924 metais Kaune viešėjęs Kamerinis teatras. Prisipažįstu, kad nesu matęs nei net girdėjęs, jog tokios gastrolės įvykusios, bet mano teatrinė nuovoka tuomet vistiek buvusi dar neišvystyta — ką gi, buvau septynerių metų. Šypteli trumpai, klausia kitko. Matau būdingą Sruogą, skendėjantį tabako debesy. Matau tvyrantį aukštai viršum Krėvės ties šachmatų lenta. Matau smagiai žengiantį savo Teatro seminaro klausytojų būry, mokslo metams pasibaigus, — veda mus alučiu pavaišinti. O prie jo staiga užtraukia kažkokį vabalninkiečių posmą. Matau Sruogą linksmą ir liūdną, patenkintą ir susirūpinusį, matau sarkastišką ir matau užsigavusį (užsigaut jam, atrodo, daug pagrindo nereikėjo). Iš visų įspūdžių plinta ir gilėja jo vidinis vaizdas — nelengvas suvokti, sudėtingas, prieštaringas. Iš kitų esu girdėjęs tiek jo apibūdinimų, kad galėtum manyti — Balių Sruogų buvo koks šimtas — ir visi kitokie. Ir žinau, kad mano pažintas Sruoga tėra vienas fragmentas į didžiulę mozaiką, dėl kurios komplikuotumo jis pats kaltas.

Nuotaikomis — jis pažinojo nuo palaimos ir ekstazės ligi juodžiausios nevilties. Atviriau atsiskleisdamas savo esminiuose pasisakymuose — veikalų poezijoje, Sruoga moka būti be galo jautrus, perprantąs žmones; grožis — gal labiausiai žmogaus dvasinis grožis — prabyla jo kūryboje aukšta lyriška gaida. O šalia lyrizmo, kaip dvynys, glaudžiasi sruogiškas religiškas susitelkimas — kokios nuoširdžios, jaudinančios ir drauge tokios paprastos, strazdeliškos jo kūrinių giesmės! Mes matome kunkuliuojant įvairias žmonių aistras, ir tik sprindis skiria kas prakilnu nuo juokingo — anas giesmes nuo plačiaburnio juoko, net berniškos blevyzgos. Visa ta skalė telpa jame — aukšto išsilavinimo europietyje, kuris nepamiršo paprastos kaimo šnekos, galvosenos, darbo ir juoko. Gal giliausias prieštaravimas glūdi jame tarp iškilaus intelekto, aukšto skonio, atsižvelgimo ir atjautimo žmonėms — ir nuolat gręsiančios prasiveržti audringos emocinės prigimties. Savo temperamentą, kaip „naravistą“ žirgą, jam teko visą gyvenimą su pastanga tramdyti. Jei paleisi vadžias, prasiverš, ištrūks — pridarys bėdos. Berods, visi savyje turime įtampų, o jis buvo kaip plieninis įtemptas lankas. Todėl gal ir buvo jam ankšta — ankšta ne vien miestiškame drabužyje, bet siaurose viso gyvenimo vagose. Jo Alpių ir alpinizmo pamėgimas taip daug sako apie jo ilgesį platumos, viršūnių tyrumo, kur žmogus, atrodo, lieka vienas su savo Kūrėju. O jei ne kalnuose, gal prie tyliųjų Kamãnų, ar prie Ventos krantų, ar girioje jam buvo lengviau alsuoti. O žmonių užgožiančioje maišatyje jis atrodė, lyg nesavas. Persirengęs kažkokiam nebaigiamam gyvenimo maskaradui, bet negana užsimaskavęs.

Ir kartais, kai susikaupdavo daug slėgimų, jis pritvinkdavo, kaip perkūnija, ir jam reikėdavo atsipalaiduoti. Aukštasis kelias buvo jo emocingumu prisotinta,

virpanti poetinio teatro kūryba. Bet ji turbūt jokiam kūrėjui — o ypač tokio romantiškai emocinio tipo, koks jisai buvo — nėra visada prieinama. Todėl ir rašydamas jis kartais būdavo laimingas, o kartais ir paniūręs, nekalbus savaitėmis, nuo visų artimųjų pasišalinęs: vadinasi, nevyksta.

Buvo ir kitas, paprastesnis, visiems pažįstamas kelias atsipalaiduoti: linksmybės ir liūdnybės lašas. Jo lyg reikia žmogui, kad po laikino sušlubavimo pusiausvyra būtų tvirtesnė. Sruoga garsėjo karštais išsišokimais, nuo kurių galėjo nukentėti kas pakliūva, kaltas ir nekaltas.

Būtina paminėti didžiai laimingą Sruogos gyvenimo dalį. Kažin ar jis būtų pats ištvėręs savyje, kažin ar emocijų chaosas nebūtų užliejęs jo, kaip tvanas (toks jaučiamas jo ankstyvoje lyrikoje), jeigu maloningas likimas nebūtų pasiuntęs jam būtiną atsvarą — mylinčią, suprantančią, jį nuo paties savęs saugančią atsvarą. Išmintingą ir jautrią draugę, kuri mokėjo kurti jam aplinką gyvenimui, darbui, kūrybai. Dvare augusi panelė anaiptol nebuvo lepūnėlė, reikalinga pramogų ir prabangos. Mažytė, Sruogai tesiekusi viršugalviu iki peties, Vanda Daugirdaitė Sruogienė turėjo savy sukaupusi valią ir tvarkos pajautimą, kurių galėjo vyrui paskolinti. Ji ir duktė sudarydavo jam tą aplinką, tą atmosferą, be kurios vargu ar jis būtų pajėgęs susitelkti savo pagrindiniams, titaniškiems, visų jo dvasinių ir fizinių jėgų reikalavusiems kūriniams.

Moksliško metodiškumo moteris, istorikė ir pedagogė, Sruogienė pilnai vertino jo kūrybos jėgą ir vertę ir talkino jam toje srityje, kurioje buvo kompetentinga. Kadangi savo kūrybai jis rinkdavosi Lietuvos praeities epochas, Sruogienė ne tik pati pagelbėdavo sutelkti reikalingąją medžiagą, bet prisišaukdavo talkon ir kitus artimus specialistus, ir drauge jie paskaitydavo, atrinkdavo ir pasiūlydavo Sruogai medžiagą, kuri jam

rūpėjo, kuri leido jo vaizduotės ir intuicijos sukurtąjį vaizdą paremti ebjektyviais duomenimis. Sruoga atsilygino meile ir švelnumu. Tai liudija ir jo laiškai iš nacių koncentracijos stovyklos pragaro, kurį jis vėliau šiurpiai aprašė „Dievų miške". Tai liudija ir paskutiniai tragiški jo laiškai draugams Lietuvoje.

Sruoga buvo tokio dinamiško, sakytum — dramatiško būdo žmogus, kad jis aplinką veikė poliarizuojančiai: žmonės tapdavo arba jo draugais, net gerbėjais ir sekėjais; arba negalėdavo jo pakęsti. Abejingumui savo atžvilgiu jisai vietos nepaliko. Jo darbas Lietuvos kultūrai nebuvo tai tykus kabinetinis kultūrinio pastato lipdymas plytelė po plytelės, — tai buvo nuolatinė smarki kova už visa, kas jam atrodė šviesu ir teigiama, prieš visa, kas pastojo kelią pažangai, prieš — kaip juokais išsireiškiama — „patamsių gaivalus". Tokiems jis negailėjo savo čaižančios plunksnos ir kandaus žodžio. Ir sprendimus pareikšdavo drąsiai, visiems girdint. Tad nenuostabu, kad tie „patamsininkai" jam ypatingos meilės nejautė. Jiems jis buvo ne šviesus patriotas ir talentingas kūrėjas, ne kovotojas už aukštesnę savo krašto kultūrą, bet piktas intrigantas, išsišokėlis, savanaudis, arogantas.

O Sruoga ir pats mokėjo ir mylėti, ir neapkęsti. Gyvenimiški įvykiai dažnai esti atsitiktiniai, anekdotiški. Bet ten, kur kalba Sruoga pilnu balsu — jo kūriniuose, ten skamba ir jo didžiulė meilė savo kraštui ir jo geros valios žmonėms, ir jo neapykanta, jo panieka viskam, kas stelbia, nuodija, kas žaloja tos mylimos žemės veidą.

„Apyaušrio dalios" nedalia

Sruoga savo veikalų beveik niekada patsai viešai neskaitė, nebent šeimos ratelyje, ar tarp artimiausių

žmonių. Kūryba jam nebuvo koks metodiškas darbas, kaip, pavyzdžiui, paskaitos ruošimas, ar kokia mokslinė studija — kūryba buvo degimas. Šia prasme jis buvo tikras romantikas, rašė širdimi, be galo intensyviai. Todėl kiekvienas jo svariųjų veikalų buvo kaip kūdikis, kurio likimui jis buvo nepaprastai jautrus. Abejingas, gal net ir be blogos valios mestas žodis aštriai jį žeidė, o supratimas, susižavėjimas gaivino ir šildė.

Henrikas Kačinskas papasakojo man du epizodus. Jam visada labai patikdavo „Milžino paunksmė“, ypač — Jogailos vaidmuo. Kartą — kukliai ir nedrąsiai — jis rado progą papasakoti pačiam Sruogai apie savo susižavėjimą, apie savo apgailestavimą, kad toks nuostabus veikalas dar nebuvo susilaukęs tinkamo išreiškimo mūsų scenoje. Ir tada Kačinską nepaprastai nustebino Sruogos reagavimas: gerbiamasis profesorius, didysis dramaturgas nudžiugo kaip vaikas. Vis klausė, švitėdamas: — Ar tikrai taip manai? Tikrai? — Ir buvo likusią vakaro dalį puikiausios, pakilios nuotaikos.

Kitas atvejis pasitaikė po gal eilės metų Vilniuje. Ar ne paties Sruogos bute buvo svarstomas klausimas — tai buvo bolševikmečiu — kokį veikalą reiktų pastatyti lietuvių meno dienoms, numatytoms Maskvoje. Posėdyje dalyvavo eilė žmonių, tarp jų Krėvė, Vilniaus teatro meno vadovas Romualdas Juknevčius, na, ir pirmaeilis aktorius Kačinskas. Buvo kalbama ir apie seniau parašytuosius lietuvių dramaturgijos svarbiuosius veikalus, taigi, aišku, ir paties Sruogos bei Krėvės. Ir čia Kačinskas pasakė, kad iš aktoriaus taško — visada daugiau entuziazmo sukelia naujas, dar nestatytas, „ne atšildytas“ veikalas. Sruoga staiga nepaprastai užsigavęs, įsikaraščiavęs ir ėmęs šaukti — ar nori pasakyti, kad mūsų lietuviškoje dramaturgijoje visiškai nieko gera nėra, vien tik nevertas dėmesio šlamštas? — Veltui bandęs raminti Krėvė — girdi, Baly, nusiramink,

ką gi tu čia purkštauji, Kačinskas to visai nemanė. Bet Sruoga neatsileido ir toliau svarstyti nesutiko. Ir Kačinskas mano — niekada jam to įvykio neužmiršo nei atleido. Seniau ir mėgęs, ir aukštai vertinęs, nuo tada buvęs jam itin šaltas. Man rodos, abu tie Kačinsko epizodai rodo tą patį Sruogos — ir ne jo vieno — bruožą: menininko būtiną reikalą — jausti savo kūrybos prasmę, būti priimtam, pripažintam. Kai netrukus po to „susikirtimo" Sruoga baigė rašyti savo nuotaikingą „Apyaušrio dalią", buvau užbėgęs į Sruogų butą. Sruoga ėmęs ir paklausė mane, kas mano nuomone galėtų gerai paskaityti veikalą Rašytojų namuos? Nemirktelėjęs atsakiau — žinoma, Kačinskas. Jis vienas jau tada puoselėjo raiškųjį skaitymą. Sruoga suraukė nosį ir pramurmėjo: — A, tas diplomatas! .. Kaip dabar pagalvoju, vienintelis ano Kačinsko pareiškimo nusikaltimas kaip tiktai buvo jo nediplomatiškumas, bet tada apie visą incidentą nieko nežinojau. Vėl ilgai negalvojęs, pasiūliau kitą kandidatą: — Gal Siparis? — Tuo metu šis didelio sceninio žavesio aktorius kaip tiktai sėkmingai vaidino kažkokioje komedijoje — itin šiltai ir patrauklai.

Ir buvo Siparis. Nežinau, bet karštai norėčiau, kad ir dar kas nors kitas būtų parėmęs mano neapgalvotą rekomendaciją — kad ne vienas būčiau įklampinęs B. Sruogą tokion balon. O pačiam Sipariui teatleidžia Pramžis, kurio pašonėje jis dabar gal sėdi vėlių suolely, kam jisai, po plynių, apsiėmė skaityti negebėdamas!

Rašytojų namuos tada susirinko galią ir sprendimą turintieji, nuo kurių priklausė veikalo pasirinkimas ar nepasirinkimas minėtoms lietuvių meno dienoms. Vargšas Siparis buvo pagautas kažkokios neišaiškinamos panikos — suplukęs, sušilęs, iššokusiomis kakton akimis, jis Sruogos veikalą ne skaitė, bet bėrė lyg žirnius į sieną, be jokios išraiškos ir prasmės. Apie poeziją,

apie kokią nors personažų interpretaciją, negalėjo būti nei kalbos. Stačiai sakyčiau — tą įvairų, spalvingą, turtingai nuotaikomis besikaitaliojantį veikalą — Siparis nukriuksėjo. Skaitymas aiškiai buvo kančia jam — kančia ir klausytojams. O kokia kančia tai turėjo būti autoriui, galėjau tik spėti. Sruoga, kaip nuo pat pradžių uždengė rankomis veidą, taip iki galo jų ir neatskleidė.

Pabaigus buvo sunki tyla — po neentuziastingų mandagumo plojimų. Turėjo būti diskusijos, bet niekas neprabilo. Paskum klausytojai, dairydamiesi vieni į kitus padrąsinimo, ėmė kilti iš vietų, šnekėdami ar apie orą, ar kad dabar būtų metas gerklėms kiek praplauti.

Man teko girdėti, kad kelias dienas Sruoga stačiai sirgęs — kūnu ir siela. Kiek vėliau, kai „Apyaušrio dalia" buvo pristatyta Vilniaus teatro kolektyvui, Sruoga jau nepavedęs skaitymo jokiam aktoriui — prisiversdamas paskaitęs pats. Juknevičius tame pat teatre veikalą pastatė — pragarmėjus karui, pasikeitus ir vėl pasikeitus okupacijoms, bene po penkiolikos metų.

Sruoga skaito iš savo poezijos

Tai buvo vienintelis atvejis, kada girdėjau Sruogą patį skaitant iš savo kūrybos, ir jis liko man neužmirštamas.

Proga buvo nedidelis pobūvis Sruogų bute — veikiausiai, kažkada apie 1942 metų vasario antrą — jo gimtadienį. Prie pailgo stalo Vilniaus buto bibliotekoje — gal kokie penkiolika žmonių. Prisimenu artimus Sruogų bičiulius, kurie šiltai jį globojo tragiškais, priešmirtiniais metais — daktarą Juozą Nemeikšą ir Mariją Nemeikšaitę, prisimenu muzikologę Jadvygą Čiurlionytę, poetą Kazį Borutą, kaimyną — teisininką Vy-

tautą Mykolaitį, na, ir buvom mes, keli Sruogos studentai.

Vaišių metu kažkas, bene Mykolaitis, bet gal ir ne jis, ėmė prisispyręs raginti Sruogą paskaityti iš savo poezijos. Jisai gynėsi, kratėsi, pirštu rodė į mane — girdi, tegu tasai paskaito (mat, jau dirbau tada teatre), bet pagaliau nusileido. Čia pat nuo didelės lentynos jam buvo paduotas rinkinys — rodos, „Dievų takais". Atmenu laukimo tylą, nes visi čia buvo iš Sruogai artimesniųjų tarpo ir žinojo, kad jisai niekad anapus šeimos ratelio neskąito. O Sruoga vertė knygos lapus, murmėdamas savo aukštaitišku, tarmišku būdu: „Šlamštas. Ir čia šlamštas. O, tas — geras eilėraštis!"

Ir ėmė skaityti. Čia noriu įterpti, kad tasai Sruogos nenoras skaityti toli gražu negalėjo būti nepasitikėjimas savo mokėjimu perduoti. Veikiau tai buvo jo kraštutinis jautrumas, baimė susižeisti į abejingumą ar nesupratimą. Poetinė kūryba buvo jam toks intymus atsiskleidimas — tarsi sielos nunuoginimas viešumoj.

Niekada Sruogos tokio nesu matęs, apie kokį nekartą pasakojo Sruogienė, iškeldama jo vieną savotišką psichologinį bruožą: esą, jei žmonių ratelyje buvo kas jo nemėgęs, kas laikęs jį egocentrišku arogantu, — Sruoga, tai jausdamas, pasistengdavęs tą neigiamą tarsi pateisinti: iš tikrųjų, pasielgdavęs šiurkščiai, užgauliai, iššaukiančiai. O toks niekada nebuvęs namiškių ar šiaip artimesniųjų tarpe. Priešingai, — visada atsižvelgiantis, jautrus.

Skaityti savo poeziją abejingai — lyg kokį rinkinį svetimų, sudėliotų žodžių — jis negalėjo. Ta poezija buvo jausminė, romantiška, kupina labai intensyvių, bet drauge — drumstų, tarsi prieštaraujančių emocijų. Čia pakilimas į kažkokias lyrines dausas, čia sensualumas, žemiškumas. Man asmeniškai jo jaunystės lyrika buvo

svetima, pasigedau apvaldymo, formos tam jausminiam, chaotiškam audringumui. Priešingai, jo penkiapėdžiu jambu parašyti scenos veikalai, ypač tokios vietos, kaip monologiški Jogailos arba Kazimiero Sapiegos išsiliejimai, man atrodo, pasiekė didžiulės poetinės galios bei išraiškingumo Kaip esti lyriniai ir draminiai tenorai, taip man rodės — Sruoga buvo draminis poetas, ir ta poezija jo dramose yra tarp aukščiausių visos mūsų literatūros viršūnių.

Tą vakarą tačiau Sruoga skaitė savo jaunąją lyriką. Jis nedeklamavo, nepakeitė savo tono į tą dirbtinę, pseudo - įkvėptą gaidą, kuria dažnai pasižymi poetai ir kunigai. Balsas liko įprastinis, žemas, negarsus, nebuvo sąmoningo spalvinimo nei efektų. Bet čia pat, tuoj anapus žodžių, Sruoga laikė užtvenkęs, vos vos beišlaikydamas ją, — milžinišką jausmo srovę, ir rodės, kiekvieną akimirką ji gali pratrūkti ir išsiveržti nebesuvaldomai. Eilėraštin įdėtas — gal pridėtas — išgyvenimas iš karto ligi baltumo įkaitino žodžius, ir jie lyg švietė, žėrėjo, stebino svarumu.

Jis skaitė neilgai. Pasakė — gana, užvožė knygą. O mes visi buvom įspūdžio priblokšti ir tylėjom. Varčiau tada ką tik Sruogos padėtą knygą, šen bei ten paskaitydamas pats sau, ir negalėjau tikėti savo akims: nuostabioji, taip sujaudinusi poezija buvo vėl palikusi šiuos žodžius, ir jie atrodė ataušę, papilkėję, lyg išblėsę nuodėguliai. Atrodė, jiems įžiebti reikėjo gyvo Sruogos balso — ir tik jo paties. Dažnai pagalvodavau: kas iš man žinomų talentingųjų aktorių galėtų išgauti tą jėgos, tą vidinio degimo įspūdį? Juk čia nepaskaitysi pagal kokias dailiojo skaitymo taisykles, neišsisuksi aktoriškais balso moduliavimais. Reikia visai tikrai, visu savimi atliepti, atskambėti, — vadinasi, reikia tos plačios, sruogiškos dūšios, tos karštos širdies, to vos valdomo temperamento jėgos.

Sruoga ir apie teatro veikalus kalbėdavo, jog jie dar nepilni, dar neišbaigti, kol lieka knygos puslapiuose. Jiems esą reikia gyvo žmogaus, — personažą pilnai įkūniją̨s aktorius, gaivindamas jį savo mintimi, ir jausmu, ir gyvybingumu. Gal kartais šitaip jis išgyveno ir savo jaunąją poeziją — tarsi improvizacinę medžiagą, reikalingą poeto ar jautraus atlikėjo balso. Tokia samprata lyg aidėtų antikiniais laikais, kada poezija buvo neatskiriama nuo muzikos, kada žodžius lydėjo šokis, judesys.

O kaip dar laukia išskaidrinami, įžiebiami didieji Balio Sruogos sceniniai veikalai! Kaip Henriko Radausko žodžiais „marmuras laukė Fidijo, Polikleto...", tai šie veikalai tebelaukia savo teatro — didelio mosto teatro, poetiško, šventiškai pakilaus.

Įkurtuvės

Nuotrupų pabaigai — keli atmintin įsirėžę epizodai. Sruogai išsikėlė iš „profesorių namų", kuriuose drauge su kitais keliais humanitarinio fakulteto dėstytojais jie ilgą laiką gyveno išnuomotame bute, ir persikėlė į savo pačių medinius namus toli Žaliakalnyje, prie švento Antano bažnyčios. Įkurtuvėms pakviesti ir mes, būrelis vyresniųjų studijos auklėtinių. Keturiese susitariam susitikti mūsų studijos palėpėje ir drauge žygiuoti į pokylį.

Turėjo tai būti šeštadienio vakaras, šaltą spalio dieną 1938-tais metais. Išsičiuininę kaip kas pajėgėm, atskubam į universitetą, o čia, ties mūsų rūmais, kažkokia suirutė. Aplinkui vaikšto augaloti mėlyni policininkai su „bananais" rankose ir dairosi, kaip ta lapė į varnos sūrį, į studentus, iš rūmų vidaus užsikorusius ant langų ir šūkaujančius kažkokius maištingus šūkius bei šiaip užgauliojimus tvarkos saugotojams.

Įeiti į rūmus mus įleido, bet išeiti niekas nebegali — griebia kiekvieną ir vedasi į savo būstinę, čia pat už vieno kvartalo. Laikas bėga, mes seniai pavėlavome pas profesorių. Apatiniame rūmų foje pilna besimalančių, mitinguojančių studentų. Kažkas, užkopęs ant stalo, drožia prakalbą net užspringdamas. Deja, neatmenu, kas tada užrūstino studentiją ir kam prireikė policijos, tik žinau, kad įkliuvom maišatin be jokio nuopelno. Pagaliau, bene jau apie dešimtą valandą, studentų atstovas susiriša telefonu su Vidaus reikalų viceministru Indrišiūnu ir, nutildęs triukšmą, apskelbia, jog viceministras užtikrina laisvą išėjimą iš rūmų visiems, kas ramiai nori keliauti namo. Tokį įsakymą jis duodąs policijai. Mes keturiese, dvi mergaitės ir mudu su bičiuliu Tadu, išskubam į Donelaičio gatvę pro šoninį išėjimą — ir tučtuojau prie mūsų prisistato policininkas. Kviečia užsukti nuovadon. Matom, tas pat ir su kitais, kurie išskubėjo. Mergaitėm tačiau džentelmenas leidžia eiti savais keliais.

Pirmas vaizdas nuovadoje — gera nežada: sėdi ant suolo vaikinas, visa galva subintuota, jį guodžia merguželė. Visą būrį mūsų veda pro šalį gilyn, į kiemą, laiptais žemyn į kažkokį ilgą pastatą. Koridorius, eilė sunkių durų. Nuo vienų policininkas atrakina didžiulę, girgždančią spyną ir sako: „Prašom — į pirmą klasą!“ Į išvietės didumo kamarėlę sugrūda kiek telpa — gal kokius aštuonis mūsų, ir aš lieku nuo Tado atskirtas. Atrodo, nieko nedėtų yra ir daugiau. Vienas nelaimės draugas susirūpinęs, kad jam nesutrukdytų egzamino — jis visą dieną kalęs savo mediciną skaityklos salėje, net nežinojęs, kad čia aplink kažkas dedasi, išėjęs tik biblioteką uždarius — ir va, nuovadoje. Kitas — net ne studentas — tik gretimon valyklon buvo užšokęs drabužio atsiimti — ir jis, kaip aš, buvo pasiruošęs smagesnėn kompanijon.

Po geros valandos mus nutildo vėl ėmusi girgždėti spyna. Atidaręs duris policininkas klausia, ar yra čia toks Blekaitis? Sek mane. Esu. Einu. Visi sužiūro į mane keistais žvilgsniais — nežino, ar pavydėti, ar užjausti. Bala gi žino, kur veda. O įveda į viršininko kabinetą — po mūsų „pirmosios klasės“ jis man pasirodė nepaprastai erdvus ir dailiai įrengtas, su dideliu kilimu. Už rašomojo stalo — pats viršininkas, rimtas, bet nebaisus. Už ką pakliuvęs? Trumpai paaiškinu nesusipratimą. Mano istorija atitinka ir jo informacijoms. Mat, skambinęs profesorius Balys Sruoga, prašęs mane paleisti, kaip jo svečią.

Su dideliu palengvėjimu išeinu į šaltą naktį — ačiū kolegėms, aišku — tai jos papasakojo apie mūsų suėmimą. Apsidairau Tado — nematyt, gal jau anksčiau išleido, ir leidžiuosi į kelią tolimą, bet mielą. Turbūt, jau netoli ir vidunaktis, kai pagaliau pasiekiu naująjį Sruogos namą, bet veltui baiminuos vėlumo — ten pati linksmybė ir smagumas. Pasitinka mane triukšmingai, Monika Mironaitė sušunka savo sidabriniu balsu — Politinis kalinys grįžo iš kalėjimo! — ir puola man į glėbį. Malonesnio išlaisvinimo negali norėti.

O namai įkurtuvėms paruošti originaliai, su visokiais kampeliais bei užrašais, su lietuviškais motyvais. Viename kamputy — bene alaus statinaitė su užrašu „Rambynas“. O kur miega Sruogų gimnazistė duktė Dalia su kažkokiom draugėm, ant durų parašas — „Rūtelių darželis“, ir įėjimas, atrodo, neskatinamas. Ant stalo, prie kurio jau niekas nesėdi — lietuviški moliniai ąsočiai su užsieniniais tauriais gėrimais.

Po kiek laiko apšilęs stoviu viename buto kampelyje su kavos puoduku rankose prie mažo stalelio, prie kurio sėdi išsipuošusi ilga žydra suknele studijos kolegė, su kuria turėjome drauge keliauti, priešais —

neatmenu kuris vaikinas. Šnekučiuojamės. Staiga kažkas iš užpakalio kad griebs mane už pakarpos, kad stums į tą mergaitę, kad aš su visa kava kaip ilgas užvirstu ir ant jos, ir ant staliuko, kol išsitiesiu ant grindų. Jos dangiška suknelė sulaistyta ir savo, ir mano kava. Pakeliu galvą — kas tas mano priešas? Ogi stovi Sruoga kaip kalnas, pakibęs viršum mūsų, ir smagiai kvatojas. Pajuokavęs!

Padeda atsikelti ir vedasi mane prie didžiųjų skobnių su anais ąsočiais. Sako, dabar mudu išgersime. Įsipilam į taip pat molines taureles kažko kvapaus, bet nespėjam nė kilstelti, kai iš kito nuo šeimininko šono atsiranda ir šeimininkė. Visai nepakeltu, bet tokiu balsu, kuriam neprieštaraujama, pasako: „Baly, tau jau gana." Pažiūri į mane Sruoga tragišku kankinio žvilgsniu — net pagailo, be žodžio nuleidžia savo negertą taurelę ir be žodžio nueina laiptais į viršų, į miegamąjį. Tą vakarą šeimininko daugiau ir nebematome. Tik vėliau, galvodamas apie Sruogą, pilnai supratau, kaip labai mano profesoriui reikėjo tos drausmės gyvenime, kaip reikšmingai žmona pagelbėjo jam išvystyti savy ir realizuoti savo didžiulio talento galimybes, kurioms kai kada grėsė jo paties būdas.

O kiti to vakaro kaliniai? Vėliau girdėjau, kad paryčiu policija sukrovė juos į sunkvežimį, pavėžino kokius devynis kilometrus iki Garliavos ir paleido ant plento — pėstute grįžti į Kauną. Atseit, maištaujančiai studentų dvasiai atvėsinti.

Išleistuvės

Atmintis mėgsta išimti įvykius iš jų chronologinės eigos. Prikeldama paskutinį dar laisvųjų laikų, dar nerūpestingą ir ateitimi tikintį juoką, ji čia pat išplėšia iš tolimesnių metų skaudų pabaigos žinojimą.

Užuot buvusios nauja pradžia, smagios įkurtuvės tampa įvadu į pabaigą. Juokais mesta, kvatojimu palydėta frazė Sruogų namuose vos po kelių metų tampa nuožmia realybe, ir tai pats Balys Sruoga yra tasai politinis kalinys, mušamas, niekinamas, išbadėjęs. Stebuklu išvengęs kankinystės Stalino lageriuose, jis pakliūva į geštapininkų „dievų mišką“, kuriame paruošiamas mirti.

Iš okupacinių laikų man prisimena naujas Balio Sruogos veidas — tarsi pagilėjęs, praregėjimo į tamsą paliestas. Jis buvo pirmas žmogus, kuriame aiškiai mačiau, jog jo susirūpinimas, nerimas, susikrimtimas siekia toliau asmeniško gyvenimo. Negalėjo jisai būti laisvas nuo žmogiško rūpesčio savo šeimos ir savo gerove ir ateitimi, tačiau tą visų bendrąjį rūpestį buvo juntamai praaugęs. Jame pirmame taip ryškiai mačiau sielvartą, baiminimąsi dėl Lietuvos likimo. Ne vienas mūsų, jaunesniųjų, įvykių sūkurin buvome įmesti nepasiruošę. Susikertančių ideologijų šūkiai griaudėjo, kaip fronto patrankos, kurtino, klaidino.

Sruoga okupacijų laikais kiek galėdamas bandė veikti aplinką, ypač savo auklėtinius universitete, skatindamas išlaikyti blaivų protą, savąjį lietuvišką kelią. Vienus jis — kaip pats sakė — „gydė nuo bolševizmo“, kitiems vėsino laikiną entuziazmą, sukeltą bolševikų armijas triuškinančių nacių militarinių pergalių. Atmenu, kaip jis ne kartą brėžė, jog pareiga savo tautai sunkių išbandymų laikais yra svarbesnė už bet kokius kitus sumetimus, įskaitant ir menines ambicijas. Čia jis pasigaudavo XIX-tojo amžiaus rusų poeto - visuomenininko Nekrasovo žodžių, kurie išvertus būtų maždaug tokie:

Gali poetas ir nebūt,
Bet privalai būti pilietis.

Jau paskutiniais savo gyvenimo metais, grįžęs Vilniun iš kaceto, to paties Nekrasovo žodžiais pasinaudodamas — juk savais tada taip atvirai prabilti negalėjo — Sruoga jaudinančiai kalbėjo apie ištikimybę ir tarnavimą savo tautai, „kentėjimais garsiai“, skundėsi, jog jo daina nebuvusi išgirsta, prašydamas pripažinti jam „ir kraujo lašą, su tautiečiais bendrą“.

Visos šalies tragedijoje Balys Sruoga galutinai užaugo ir subrendo, kaip žmogus ir kūrėjas, įžvelgęs savo tautos pačias likimines gelmes. Tai liudija jo paskutinis didysis užbaigtas kūrinys — „Kazimieras Sapiega“, ypač — finaliniai, sukrečiantys Sapiegos praregėjimo žodžiai, jo priesaika ir mirus stovėti Lietuvos sargyboje šalikelių Rūpintojėliu, gausti varpais iš milžinkapių (kaip tâtai atskamba ankstesniojo amžiaus Kudirkos žadinačiam varpui!), kad ir nuožmiausios likimo žiemos speiguose nenustotų „plakus Lietuvos širdis“.

Kai bandau įsivaizduoti taip kalbantį Sapiegą, matau Sruogą — jo veidą paskutinį vakarą, kada jį mačiau — vakarą be įvykių, kupiną nuojautų ir grėsmės, apie kurį taip sunku papasakoti...

Turėjo būti kovo pradžios sekmadienis, tamsiais ir alkanais 1943 karo metais. Į pavakario koncertą Vilniaus Filharmonijos salėje kartais būdavo nelengva pakliūti. Salėn prigūžėdavo lietuvių jaunimo, pravažiuojančių fronto kareivių, kartais matydavos šiaip niekur nesutinkami, tarsi iš senoviškų portretų išėję, ploni, aristokratiški lenkių veidai. Kaip niekad, svaigino Brahmsas ir Beethovenas.

Kai po vieno tokio koncerto išėjome su draugu į pašiurpusią tamsą, mus pagavo tarsi tykojusi lauke nerimo nuotaika. Lyg baisiai trūko kažko. Kaip esti sapne: turi būtinai kažką padaryti, bet pamiršai — ką.

Ir kažkodėl mudu sutarėme užsukti į Sruogų butą Tauro gatvėje, kalvos papėdėje, kur neretai lanky-

davomės, kartais — kaip savo profesoriaus svečiai, o dažniausiai, kaip Dalios ir jos kelių draugių kompanijonai. Gimnazistė Dalia, beje, lankė ir panašaus amžiaus jaunimo būrelį, su kuriuo jos gimnazijos patalpose, sekmadieniais pravesdavau pradinius vaidybos etiudus bei ruošdavau kokį skaitymą. Su tuo būreliu pastačiau tada ir gimnazistišką Užgavėnių vaidinimėlį — „Bendrabutį po Kreivuoju tiltu", kurį Dalia išprašė iš savo tėvo, ir jis, dukrai atsakyti nepajėgdamas, sumetė lipdinį pokštų ir smagių dzinguliukų.

Su tais pažįstamais namais, į kuriuos tada neramūs traukėme su draugu, rišosi įvairių momentų bei vaizdų prisiminimai, kurie Tauro gatvės 21-mąjį numerį ir darė mums gyvais namais. Sruoga gyveno antrame aukšte, o tiesiai po juo — didysis jo bičiulis, šachmatų ir kavos partneris, pašnekovas literatūros, teatro ir politikos temomis, vyresnysis universiteto kolega — profesorius bei dekanas, mūsų literatūros milžinas, mažutis Vincas Krėvė. Čia, braidydamas po gilų savo kabineto kilimą turkiškomis, riestais galais šlepetėlėmis, Krėvė kartą egzaminavo mane iš dramaturgijos istorijos. Gudriai šypsodamasis, jis parodė nykščiu į lubas ir paklausė: „O tas, — kaip jisai tenai vadinasi, — Sruoga, ar jau moka dramas rašyti?" laimė, atsakyti neteko, nes būčiau pasakęs, kad moka — ir egzamino gal neišlaikęs. Bet klausimas buvo grynai retoriškas, ir Krėvė leidosi į platų dėstymą apie antikinius graikus, apie Ibseną, kurie visi mokėjo dramas rašyti. Atrodo, Sruoga, kaip ir kiti nelabai tvirti dramos architektonikoje rašytojai, pavyzdžiui — kaip jisai tenai vadinasi — Šekspyras, rašė ne kažin kaip. „Šarūno" ir „Milžino paunksmės" autorius skyrė metų spraga ir estetinės pažiūros.

Prisiminė ir nerimtas nuotykis, kada spindinčiu saule paryčiu traukėme būrelis teatro žmonių, susibū-

rusių aplink Romualdą Juknevičių, iš jaukiųjų Vilniaus restoranų aukštyn į kalvą ir namo. Ties Sruogos butu Juknevičius panoro padaryti dramaturgui — kurio veikalų jisai tada atvirai prisibijojo, kaip ir, aplamai, eiliuoto žodžio — ankstyvą vizitą. Bet, visada nepametąs nuovokos, liepė padėtį išsiaiškinti Mečiui Chadaravičiui ir man. Tylutėliai užkopėme pro Krėves iki Sruogų buto, paspaudėme skambutį. Duris atidarė pats Sruoga, vilkėdamas chalatu, ir, paaiškinęs mudviem, kad vizitas būtų pageidaujamas, tačiau ne penktą valandą ryto, — duris vėl uždarė. Rimtasis Chadaravičius, — neužmirštamas Klauzenas Juknevičiaus pastatytoje Hauptmanno dramoje „Prieš saulėleidį", — minkštai nusileido ant grindų, lyg kariamas iškišęs ilgą liežuvį. Būreliui, laukusiam šaligatvyje, buvo smagaus juoko iš mūsų vizito. Kai po kelių dienų norėjau Sruogos atsiprašyti, jis tik suprantančiai numojo ranka — atseit, aiškintis neverta, pasitaiko...

Ir vėl pro pokštinį atminimų vaizdą veržiasi kitas, niūrus ir grėsmingas. Nedaug betrūko, kad ant Sruogos namų kristų šešėlis nuo didžiulio, pilko pastato minutės ėjimo atstume. Jis stovėjo priešais Lukiškių aikštę, žiūrėdamas į ją šimtais aklų langų. Įsižiūrėjęs gal pamatytum juose atsispindint Muravjovo pastatytas kartuves 1863 metų sukilėliams karti. Čia buvo susukęs lizdą sovietų NKVD, čia dabar tilpo gestapas. Ir ar ne pro tuos namus vedė ir Sruogos kelias į nacių koncentracijos stovyklą?

Tą vakarą mudu su draugu atėjome padoriu laiku, blaivutėliai, ir buvome maloniai priimti. Ponia Sruogienė pakvietė prie apvalaus stalelio arbatos, nieko kito be šeimos narių nebuvo. Neatsimenu, apie ką bandėme šnekučiuotis — tikriausia, kokiais eiliniais dienos įspūdžiais, bet netrukus pajutome, kad, nepaisant Vandos Sruogienės nuoširdžių pastangų, kalba mums kaž-

kaip nesiklijuoja, gesta ir pagaliau visai nuščiūva. Nelemtoji slėgianti nuotaika, pagavusi mus gatvėje, pasirodo, viešpatavo ir čia. Mes nustojome jai priešintis ir sėdėjome it laidotuvėse, ir tik Dalia savo jaunom, klausiančiom, nustebusiom akimis dairėsi iš veido į veidą.

Balys Sruoga sėdėjo, nušalinęs nuo veido bet kokias užuolaidas — nuogu, neslepiamu sielvartu žvilgsnyje. Tokio be galo rimto ir drauge kupino liūdesio jo niekada nebuvau matęs. Nebuvo abejonės, jog tai ne susikrimtimas dėl kokio atskiro įvykio, bet kažkas esminio. Kažkas neatitaisomo, lyg brangaus žmogaus mirtis. Virš Sruogos galvos ir, kaip atrodė, virš mūsų visų buvo pakibusi kone paliečiama grėsmė. Nebuvo įmanoma atsikratyti tos nuojautos, kaip galėtum pabusti, nusipurtydamas kankinančio sapno. Tik nežinojome, kas toji grėsmė.

Gyvenimas davė atsakymą po kelių dienų. Nors prieš pat suėmimą įspėtas, Sruoga fatalistiškai nesislapstė ir nebėgo. Gyvame slogutyje ginkluoti naciai išsivedė jį savo sukurton naktin.

Kaip liudija bendro likimo draugai, Stutthofo stovykloje jis rodė neeilinę dvasios stiprybę, kokios iš poeto daugelis nesitikėjo. Gelbėdamasis iš klaikumos, jis rašė „komedijas", kurių juokas yra geriausias siaubo liudininkas. Jis palaikė kitus, suorganizuodamas juos į kultūrininkų būrelį „Aitvarus", skatindamas kurti, pravesdamas diskusijas. Laiške žmonai jis didžiavosi esąs „garbės įkaitas už savo tautą" — naciai šį lietuvių būrį taip ir vadino — „Ehrenshäftlinge".

Naciams bėgant ir varantis kalinius, Sruoga leisgyvis krito į pakelės sniegą. Sargybiniai jo nenušovė — gal nesuskubo, gal taupė kulkas. Kiek atgaivintas, jis buvo sovietų grąžintas į pokario Lietuvos klaikumą ir terorą, į tuščius namus, nes žmona su dukterim iš-

keliavo Vokietijon, jo ieškodamos. Diena dienon po trejų metų nuo jų išvykimo — 1947 metų spalio 16-tą — nustojo plakusi ta tiek supratusi ir pakėlusi, nerami širdis. Praėjęs per paskutiniąsias kančias, jis tebuvo 51 metų amžiaus. Iš jų viršūnės jis galėjo žvelgti į turtingą įvykiais, jausmais, darbais gyvenimą, skaidriai degantį jo poezijos liepsna, gyvenimą didelį ir prasmingą.

Išlaisvintas iš laiko ir materijos, dabar Balys Sruoga yra dalis dvasinės amžinojo mūsų miesto Vilniaus panoramos drauge su Čiurlioniu, drauge su Adomu Mickevičium, dalis kūrybinio Lietuvos palikimo, kuriame už jį kalba lyriškas karalius Jogaila, karžygis Kazimieras Sapiega ir didžiojo Vytauto šešėlis.

Washington, D.C., 1972 m.

Pastaba: Šis straipsnis išspausdintas "Metmenyse" (1972 m., 24 nr.). Čia du paskutinieji skyriai — perredaguoti.

Bijau karaliaus meilės kaip poeto.
Mum, moterim, baisesnė ji už mirtį.
Ateina ji kaip vėtra. Viesulan
Pagauna. Susuka ir apsvaigina,
Ir padega, ir gyvastį iščiulpia,
Ir neša per erdves sparnais ugniniais...

„Barbora Radvilaitė"

VINCO KRĖVĖS ATSIMINIMŲ FRAGMENTAS

Šis fragmentas spausdinamas iš V. Krėvės rankraštinio palikimo.

Gyvendamas išeivijoje, Krėvė ne kartą ėmėsi rašyti atsiminimus bei įspūdžius apie paskirus įvykius ir asmenis. Tačiau, išskyrus kai kuriuos politinių įvykių atsiminimus, visi kiti liko nebaigti — vos tik pradėti. Taip atsitiko ir su čia spausdinamaisiais įspūdžiais.

Šį fragmentą Krėvė parašęs dar prieš atvykdamas į JAV. Tai įrodo užrašų knygelė, kurioje šie įspūdžiai įrašyti. Pasirodo, tą knygelę Krėvė buvo pametęs Funkkaserne stovykloje Müchene, emigruodamas į JAV. Kaip matyti iš 1947.XII.15 laiško, įdėto į knygelę, ją surado toje stovykloje 1947 m. kovo mėn. Step. Karvelis ir, atvykęs į JAV, kartu su tuo laišku persiuntė Krėvei, tuo metu jau irgi gyvenusiam JAV, Filadelfijoje. (Knygelė dar tebeturi siuntos įpakavimą su East Chicago, Ind., pašto 1947.XII.20 antspaudu.) Į Müncheną Krėvė atvykęs 1947 m. kovo mėn. pradžioje, o to paties mėnesio apie 20 d. jis jau buvęs Bremeno emigracijos stovykloje (žr. V. Maciūnas, „Vincas Krėvė savo laiškuose", 1970, p. 44). Tad šis fragmentas turėjęs būti parašytas maždaug ne vėliau 1947 m. kovo mėn. vidurio, greičiausiai Glasenbache (Austrijoje), kur Krėvė kiek ilgiau gyvenęs, o gal ir minėtoje Müncheno stovykloje. (Galimybė, kad Krėvė galėjęs įrašyti tą fragmentą vėliau, t.y., knygelę jam jau sugrąžinus, atkrinta, nes, sprendžiant iš likusio negausaus jos turinio, — ji beveik apytuštė, — Krėvė ta užrašų knygele JAV-se nebesinaudojo.)

Fragmentas liečia Krėvės 1939 m. vidurvasario kelionę į Vilniją ir Lenkiją. Iš teksto, tarp kitko, susidaro įspūdis, jog toje kelionėje, šalia Krėvės, Sruogos ir Dalios Sruogaitės, nuo pat pradžios dalyvavusi ir Sruogos žmona. Tačiau taip nebuvo. „Važiavom po Vilniaus kraštą atskirai — Balys, Krėvė ir Dalia — Fiatuku, o aš autokaru su mokytojų ekskursija", prisimena dr. V. Sruogienė (1973.III.13 laiškas). „Rodos, kai kada mūsų maršrutas sutapdavo. ... Sutartą dieną susitikom Vilniuje, ir aš nuo ekskursijos atsiskyriau, toliau važiavome jau keturiese: Baltstogė, Varšuva, Čenstachava, Krokuva — ir atgal." Grįžtant Krėvė Vilniuje atsiskyręs nuo savo bendrakeleivių ir parvažiavęs į Kauną traukiniu.

Plačiau apie tą kelionę yra rašęs pats Sruoga — „Vilnijos žiupsneliai: Iš keliauninko pastabų („Naujoji Romuva", 1939, Nr. 51/52, p. 948 - 951), o taip pat ir Dalia Sruogaitė — „Mano kelionė į Vilnių" („Vyturys", 1940, Nr. 1, p. 6 - 9; Nr. 2, p. 22 - 23).

Redaguojant rankraštį, sunorminta retkarčiais pasitaikantieji rašybos bei skyrybos nenuoseklumai ir įterpta (laužtiniuose skliausteliuose) vienas kitas praleistas žodis. Keli abejotinai išskaitomi žodžiai atžymėti klaustuku laužtiniuose skliausteliuose. Visa kita, — tad ir kai kurie kalbiniai ypatumai, neatitinką bendrinės kalbos normų, — palikta kaip rankraštyje.

K. Ostrauskas *

* Dėkoju Aldonai Krėvaitei-Mošinskienei už sutikimą šį fragmentą paskelbti, o dr. Vandai Sruogienei ir Daliai Sruogaitei-Bylienei už parūpinimą kai kurios pagalbinės medžiagos.

Pasibaigus Universitete darbui, vieną gražų vakarą atėjo pas mane profesorius Sruoga.

— Kaip manai, ar bus patogu, nepapeiks mane žmonės, jei aš nuvažiuočiau Lenkijon?

— Esi laikomas enfant terrible, ko turi rūpintis, kaip pažiūrės į tai tavo vadinamieji „žmonės". Turi noro — važiuok.

— Ne tiek aš, kiek žmona ir duktė. Žmona nori aplankyti gimines, nuo kurių tiek metų buvo atskirta, dukteriai gi įdomu naujų kraštų pamatyti.

Sruoga dar svyravo, bet kai sužinojo, kad oficialiai važiuoja Lenkijon mūsų žurnalistai, su Liudu Gira ir F. Kirša priešakyje, nutarė neatidėlioti ir pasiūlė važiuoti ir man, nes jo automobiliu galima važiuoti keturiems. Važiuos jis, žmona ir duktė.

Pasikalbėjęs su žmona, sutikau. Labai norėjosi ir jai važiuoti, bet vietos nebuvo automobily.

Kai nuėjome pasais pasirūpinti, sutikom Girą, kuris [buvo] pasidaręs aršiu lenkų draugu ir vos nesusipešė su Sruoga.

Patariau jam palikti Girą ramybėje, nes tai žmogus, kuris tris kartus į dieną keičia savo pažiūras ir nusistatymą, dažniausiai sulyg to, kas šiuo momentu jam naudingiau.

Gavome vizas. Norėjome važiuoti Vilniun per Širvintus, kur kelias žymiai geresnis, bet lenkų atstovybė nesutiko duoti leidimo, kad tuo keliu važiuotume, o leido tik per Vievį.

Ant demarkacijos linijos (Zawiasy),* kurią lenkai laiko siena, muitinėje sėdėjo du valdininkai — vienas senas, kitas jauniklis. Senesnis valdininkas atliko formalumus ir davė leidimą toliau važiuoti, bet kaip

* Lietuviškai *Lazdėnai* — kaimas ir geležinkelio stotis tarp Vievio ir Liutavariškių (Lentvario). — K. O.

tik tuo metu atvykęs jaunikliš padarė nuodugnią kratą. Matyti, kad senesnis valdininkas pasijuto nemaloniai dėl tos kratos, jam buvo gėda, kad taip apžiūri daiktus profesorių, lyg jie būtų šmugelninkai, ir net vėliau mūsų atsiprašė.

Sruoga neiškentė ir išsikoliojo, vos galėjau jį nuraminti.

Teko toliau važiuoti daugiausia šuntakiais, nes lenkai tiesė kelią į Vievį, platų, gerai asfaltuotą plentą, bet daugelyje vietų juo pravažiuoti dar nebuvo galima.

Važiuodami kalbėjomės, kam teks tuo keliu žygiuoti: ar mūsų kareiviams Vilniun, ar lenkams į Kauną, kaip jie tikėjosi. Likimas parodė, kad lenkams neteko juo pasinaudoti.

Sruoga, pervažiavus demarkacijos liniją, pareiškė, kad Vilnijoje jis lenkiškai su nieku nekalbės, nes tai Lietuva ir su juo turi kalbėti lietuviškai.

Savo žodį jis tikrai išlaikė ir lenkiškai prabilo tik pravažiavus Sokółką (už Gardino), kur sutartyje [19]18 metų * su rusais buvo numatyta Lietuvos siena.

Vilniuje ir krautuvėse, ir restoranuose visur galėjome susikalbėti lietuviškai.

Įdomus buvo apsireiškimas Šv. Jurgio viešbučio restorane. Sėdėjome ir kalbėjomės lietuviškai. Patarnautojas, kuris mums tiekė valgius, irgi prabilo lietuviškai į mus ir ėmė domėtis, kaip ten gyvena Lietuvoje, kokie ten uždarbiai. Juk čia kalba žmonės, kad ten, Kauno Lietuvoje, tikra Amerika.

Ėmėm jam pasakoti, savaime suprantama, atvaizduodami gyvenimą Lietuvoje geriausiomis spalvomis. Aplinkui mus tuojau susirinko visi restorano kelneriai, taip kad kiti svečiai liko neaptarnaujami. Visi kelneriai

* Čia Krėvės turėta galvoje 1920 m. Lietuvos - Sov. Sąjungos sutartis. — K. O.

gražiausiai kalbėjo lietuviškai ir rodė didžiausią susidomėjimą mūsų pasakojimais. Kiekvienas jų norėjo sužinoti, kas jam įdomu.

— Kaip matau, visi kalbate lietuviškai, — pasiteiravo Sruoga. — Ar tik ne iš anos pusės demarkacijos linijos esate?

Tik vienas, pasirodė, esąs iš „Kauno Lietuvos“, kaip čia sako. Visi kiti buvo vietiniai.

— Mes, vietiniai, visi lietuviškai mokame. Tik iš Lenkijos ar Galicijos atvykę nemoka lietuviškai kalbėti, bet tai vien tik valdininkai, — paaiškino mums vienas.

Kitas panašus atsitikimas su manim įvyko tą patį vakarą. Vakarieniavome drauge su keliais Vilniaus gyventojais, lietuviais ir lietuvaitėmis. Kai išėjome iš restorano „Pod bukietem“, lijo, ir aš vežiku nuvežiau vieną panelę namo, kuri gyveno Užupy. Važiuodami kalbėjomės lietuviškai. Staiga atsigręžia vežikas ir pradeda mum kalbėti.

— Štai vieni antrus supratame, tos pačios katalikų tikybos esame, toje pačioje žemėje gyvename, — ir ko mes riejamės, kodėl neapkenčiame vieni antrų? Aš visai nesuprantu. Susitaikytume ir gyventume drauge, kaip senovėje.

— Ne mes gi kalti, jei lenkai užgrobė Vilnių ir laiko jį savu miestu.

— Ką lenkai? Miestas nei jūsų, nei lenkų, bet mūsų, kurie čia gimėm ir augom. Susitaikytute su mumis, ir mes patys nusikratytum lenkų. Dėl jų čia žmogus jokios vietelės gauti negali, jokio uždarbio nėra...

Kalba nukrypo greitai į ekonominius gyvenimo klausimus. Patyriau, kad lenkų valdymu nėra liaudis patenkinta, ypač dėl didelio apkrovimo mokesčiais.

— Kokis čia gyvenimas, — skundėsi vežikas. — Kur žmogus pasisuksi, ten mokėk. Už linges[?] mokėk, už ratus mokėk, už vežimą mokėk. Lupa ir lupa kiekvie-

nam žingsny, ir dar tokie nemandagūs valdininkai, ypač galilejušai (taip čia vadina iš Galicijos kilusius lenkus). Kai koki [Kažkoki?] velniai, o ne žmonės. Tu su juo ir nesusikalbėsi, nors abu lenkiškai kalbame. Tik koliotis tai moka nežmoniškai. O išdidūs, o nemandagūs. Rusų valdininkai tokie nebuvo. Sunku pas mus; o Kauno Lietuvoje, kalba žmonės, tikra Amerika.

— Tai važiuok Lietuvon, ko sėdi, jei čia negera.

— Kaip važiuosi, kad čia gimiau ir augau, čia namuką turiu, čia tėvai palaidoti. Vėlgi šeima... Kas mane leis Kauno Lietuvon?..

IGNAS ŠEINIUS

SIAUBINGOMIS 1940 METŲ VASAROS DIENOMIS

Vilnius, liepos 17-tą.

...Vakar vakare, prieš išvažiuojant iš Kauno, aplankė mane vienas specialiai iš Vilniaus pasiųstas žmogus. Norėta mane perspėti, kad ten nevažiuočiau. Vienas lietuvis pabėgėlis, priimtas mūsų, dabar NKVD diriguojamon, saugumo policijon, matė mano pavardę suimti numatytųjų sąraše. Jam pagailo manęs, ir jis pats asmeniškai painformavo apie tai mano šeimininkus Vilniuje... Antrą vakarą, visos profesoriaus šeimos patariamas, dėl didesnio atsargumo, einu nakvoti kitur... Pavakary, po dviejų, vis dėlto nei šiokių, nei tokių Vilniaus nakčių, grįžtu Kaunan ir Aukštojon Fredon. Jau daugiau įsitikinęs, kad mano geri vilniškiai draugai ir pažįstami perdaug, gal net be reikalo

dėl manęs nuogąstavo. Pajutęs jaukią, raminančią aplinkos ir savo gražaus kambario tylą, nusprendžiu eiti anksti gulti. Tegul sau lyja ir griaudžia, jei lis ir griaus, po įtempimo ir neramumo dienų reikia man gerai išsimiegoti.

Keliant abi kojas lovon, įeina šeimininkas ir praneša, kad mane kviečia prie telefono.

— Ar tai tu, Baly? Kaip smagu, jau keliolika dienų nematytas ir negirdėtas! — Nudžiungu, kaip žmogus dabar nudžiungi, išgirdęs dar laisvą ir sveiką žmogų.

Tik Balio Sruogos balsas visai ne toks, kaip būdavo paprastai, bet didele rimtimi šaltas.

— Tu turi dingti, išnykti! Ar supranti?

— Na, kas dabar čia?

— Dink tuojau pat, nelauk nei akimirksnio!

Padėjo vamzdelį.

Suprantu, kad čia turėjo būti visai rimta. Balys paprastai visados esti gerai informuotas, turi gerų asmeniškų santykių su kai kuriais dabartinės vyriausybės nariais.

Bet kur man dingti? [28]

I. Šeinius, „Raudonasis Tvanas", 187-196 psl.

JERONIMAS CICĖNAS

B. SRUOGA VILNIUJE

B. Sruoga mylėjo Vilnių ne prašaleivio meile:

Vilnius amžiais nemarus
Lietuvos sargyboj bus!

Ak, ar kas pažino taip Vilnių, kaip B. Sruoga! Būkime atviri: kai 1939 m. rudenį daugis į atsivėrusius vartus į Vilnių žiūrėjo lyg į pragaro žiotis, o kelionpinigiais ir dienpinigiais aprūpinti tautiečiai, pamiršę viso dvidešimtmečio lūkesčius, jo reikšmę svėrė, atleiskite, miegamųjų, vonių ir išviečių patogumais — Sruoga vyko į Vilnių lyg maldininkas Kalvarijos takų lankyti. Jis gyveno, sakytum, su žvilgsniu į laikrodžio rodyklę, buvo darbais apsikrovęs, bet Vilniumi pasidžiaugti visad rasdavo laiko. Ir džiaugėsi ne Vilniumi iš šablono įgavusių albumų, bet pastabiomis ir vis naujo grožio ieškančiomis akimis. Kai daugumas į miestą žvelgė nuo įprastinio, bet ne vienatinio stebėjimo punkto — nuo Gedimino kalno, Sruoga jį aprėpdavo nuo Panerių, nuo Tupatiškių, nuo Šeškinės skardžių. Jis su K. Boruta bolševikmečiu ruošėsi išleisti literatūros ir kultūros žurnalą, ir vardą jis pasiūlė visai nelauktą — „Šeškinė".

Turizmo draugijos Vilniaus skyriui prof. Sruoga patarė turizmo namus įruošti ne vidumiestyje, bet Jeruzalės priemiesčio šlaituose ar Šeškinėje.

— Nežiūrėkit į Vilnių kaip į vyžą iš apivarų pusės, Vilnius — brangakmenis, šviečia iš visur...

Kai prasidėjo Rinktinės formavimas, profesorius atsiliepė:

— Puikus vyras Plechavičius, bent jaunimas pažins Vilnių ir Vilniaus kraštą...

Savo meilę Vilniui užantspaudavo mirtimi Vilniuje, kaip ir buvo sykį pareiškęs:

— Rasuose puošniau, kaip faraonui piramidėse.

„Lietuvių žodis", 1948.I.1.

B. Sruoga žurnalistas

Kodėl Sruoga nutylimas kaip žurnalistas? O jis juo buvo! Be to, profesoriaudamas ėjo už parankės su spauda. Visą amželį.

Plati tema. Ir scenos (kada nors) verta. B. Sruoga — žurnalistinės kavinės organizatorius ir siela. Tai Vilniuje. Nuo pat pirmos dienos. Štralio (Raudonojo, Gedimino - Totorių g-vių kertėje) kavinė patapo centru. O Sruoga veikė jungiančiai, mintimi užduodančiai. Ten be jo artimųjų bičiulių (prof. A. Rimka, Krėvė, Skardžius, J. Vienožinskis, K. Boruta, Ant. Gustaitis - peklininkas), telkėsi ir aktoriai — R. Juknevičius, Steponavičius, Chadaravičius; dailininkai — A. Valeška, M. Bulaka; žurnalistai — J. Keliuotis ir kt.

Staliukas dviem trim ir visų pirmadienos bylos. Sruoga kartais dingdavo, bet diskusijos, lyg tas pasakų varpas, skardėjo. Ryto dieną ta pačia tvarka. Užėjo bolševikmetis. Nacymetis. Praretėjo gretos. Diskusijos eidavo sena tvarka. Beje, iš Raudonojo Štralio persimesta į vad. Baltąjį (dar kitaip — profesorių) Štralį (priešais šv. Jono bažnyčią, čia pat namai, kur Vasario 16-os d. Deklaracija spręsta ir paskelbta).

Kelerių metų būvyje tik du kartu teko matyti B. Sruogą piktą, gali sakyti — įšėlusį. Tai:

1. Kai „Naująją Lietuvą“ perėmęs Mackonis atnešė ir įteikė B. Sruogai jo rankraštį. Buvusio redaktoriaus J. Žukausko buvo (maždaug) užrašyta: „Atidėti“ (vėliau, kada nors). O rankraščio pas Sruogą prašė — išmaldavo.

2. Kai tas pats R. Mackonis „Naujosios Lietuvos“ vedamuoju pakaltino lietuvį esant nešvarų ir utėlėtą (ką, girdi, pamanysią praeinantys vokiečiai, ispanai ir kt. kariai?!).

Regis, prof. Skardžius įspėjo R. Mackonį pasišalinti iš kavinės. Šis nesirodė kokią savaitę. Kai vėliau, lyg padėtį švelnindamas, R. Mackonis išsitarė, kad esą vargu vokiečiai karą belaimės, Sruoga siurbtelėjo kavos ir vožė:

— Kiekvienas Lietuvos laukų piemenėlis, ir seniai jau, tai žino, tik „Naujosios Lietuvos" *redaktorius*...

Ir staiga pakilęs išėjo.

Liūdnas du kartu tematytas: 1. kai artėjant 1941 m. gegužės pirmajai (pyktelėjęs) išvertė Katedros aikštėje Stalino garbei „altorėlį" ir — kai Vilniaus radiofonas 1941 m. vasarą parodė Vilniaus aktyvistų štabo įsakymą, draudžiantį B. Sruogos kūrinius spausdinti, vaidinti, recituoti (radiofonas nepaklausė!). Štabas ir švietimo (!) vadovybė pagrasė sankcijomis, bet vėliau aprimo.

Dingos, eilėraštis, kurį redaktorius J. Žukauskas „atidėjo", buvo vos prieš porą mėnesių konfiskuotas bolševikų cenzūros (jį bandė įdėti „Vilniaus balsas"). Tai „Sukilėlių daina" iš „Apyaušrio dalios".

„Naujienos", 1962.X.20.

MYKOLAS BIRŽIŠKA

LAPELIAI IŠ MŪSŲ IŠGYVENIMŲ

Dėl B. S. pašalinimo iš universiteto

„... atsiradus lietuvių tarpe žmonėms, kurie spyrė Germantą pašalinti iš profesūros Balį Sruogą, rek-

toriaus * ir kitų užtartas, prof. Sruoga ne tik tebeliko Vilniaus universitete, bet ir ilgainiui tarp Germanto ir Sruogos nusistatė net geri santykiai teatrinio darbo srityje, o pagaliau abudu atsidūrė toje pat Stutthofo koncentracijos stovykloje. . ."

Iš str. „Dr. Germantas, lapelis iš mūsų 1941-44 pergyvenimų". „Žiburiai", Augsburgas, 1946.V.11. Nr. 19/13.

„Socialbolševizmas"

„. . .Fakultetinis sucialbolševizmas? Aha! Čia jau nesunku susivokti, kas turima galvoje: Lietuvių Draugija SSSR tautu kultūrai pažinti. Na, kaipgi: visa dr-jos valdyba, iš humanitarų profesorių susidėjusi — M. Biržiška, V. Krėvė - Mickevičius, B. Sruoga, Pr. Augustaitis, I. Jonynas. . . Tik ne taip jau baisu, ne kiek čia fakultetinės nuodėmes.

Anuometinio Ministrų kabineto pirmininko ir Užsienio reikalų min. Aug. Voldemaro 1927 m. pavedamas (pranešus apie savo apsilankymą SSSR 1925 ir 1926 m. mūsų universiteto pavedimu), gavau tą dr-ją organizuoti, kas užsibaigė tik 1929 m., kai ministeriavo D. Zaunius. Nelengva man buvo prikalbinti minėtus draugus iš viso stoti draugijon ir dar leistis valdybon patekti, o dar apsidrausti nuo perdidelio jaunųjų stojimo draugijon ir išlaikyti kiek galima akademiškesnį jos pobūdį. Rodyti veiklą, bet neplėsti ir savo kontrolėje išlaikyti, nedaryti jokių žygių be Užsienio reik. min-jos žinios. Rengiamas „Varpo" patalpose parodėles cenzūravo ne tik Vidaus reik. min-jos valdininkai,

* Vokiečių okupacijos metu rektorium buvo M. Biržiška.

bet po to dar griežčiau d-jos sekretorius prof. Ignas Jonynas. Taip buvo iki 1935 m., kuomet teko man pirmininkauti. . ."

Iš straipsnio „Dėl vienos paraštės".
„Draugas", 1960.IV.2.

ALGIRDAS GUSTAITIS

PROF. SRUOGA SUIMTAS SU VISAIS RANKRAŠČIAIS

Langai į kiemą. Laisvame kampe medinė, geltona, gražiai atrodanti katedra kalbėtojui. Auditorija bemaž keturkampė, nedidelė. Rusų literatūros paskaitų Vilniaus un-te Humanitarinių mokslų fak-te, paprastai klauso keli, keliolika studentų. Dėstytojas prof. Sruoga rimtas, šaltas, susimąstęs, žavėjo daugelį jaunimo, ypač mergaičių.

Užsirašiau taip pat į jo vedamą Teatro seminarą. Klausytojų daugiau. Katedros nėra. Visi sėdime aplink stalą ar toliau suoluose. Gaudavome temas, reikėdavo parengti atsakymus, dalyvauti diskusijose, ginti savo pasirinktą liniją, argumentuoti. Platesnio kalbėjimo mėgėjus profesorius sudrausdavo trumpomis pastabomis. Kiekvieno nuomonei rasdavo taiklų atsakymą.

Netrukus gavome žalsvos spalvos kietoko popieriaus pažymėjimus (viduje įklijavome savo nuotrauką) — su jais galėdavome eiti į Vilniaus miesto teatrą generalinių repeticijų stebėti. Sėdėdavome publikos kėdėse, artėliau profesoriaus.

Repeticijas režisierius ne kartą pertraukdavo, prašydamas artistų pakartoti sakinį, daugiau įsijausti į tekstą, į vaizduojamą personažą, veikalo paskirtį, mintį; pakartoti judesį, mostą, mimiką. Mes, kaip ir profesorius, tylėdavome ar pašnibždomis dalindavomės nuomonėmis. Vėliau buvome prašyti visai nesikalbėti repeticijų metu, nes tai blaškė režisierių ir artistus.

Pertraukų metu trumpai pasisakydavo profesorius, vėliau seminare aptardavome kas buvo matyta, įnešdami savo pastabų.

Teatro seminaro nuotaikų apsuptas rašydavau vaidinimų Vilniaus radiofonui, spaudai teatrines apžvalgas, dažnai slapyvardžiais.

Vilniaus un-to studentų choras, diriguojamas A. Ilčiuko, rengėsi pobūviui. Prof. Sruogą pakviesti išrinko mane, kaip choro raštininką. Prašėm, kad ta proga profesorius paskaitytų ką iš savo kūrybos. Profesorius pažadėjo dalyvauti.

Pobūvio dieną jis pasakė trumpą, jausmingą kalbą ir paskaitė eilėraštį, skirtą šiam mielam Vilniaus un-to chorui (tas eilėraštis prasidėjo žodžiais: „Mūsų žemiškąjį kelią...“).

Įdėmiai išklausę plojome, šaukėme valio. Eilėraštis jaunimą sužavėjo. Netrukus tą eilėraštį paskelbiau reportaže „Naujosios Lietuvos“ dienraštyje (tatai buvo vokiečių okupacijos metais). O choro vadovybė buvo numačiusi rasti eilėraščiui harmonizuotoją, ketindama eilėraštį padaryti choro himnu. Karo sūkuriai neleido įgyvendinti sumanymo.

Okupacijos metais trūko visko, popieriaus, malkų kambariams apšildyti. Šalta universitete, valgyklose, visur. Šaltis pagelomis eidavo visu kūnu, dieną naktį kamuodamas. Tuo laiku parašiau du vaidinimu: 3 veiksmų pjesę „Jūrininkas“ ir jaunimui liaudies moty-

vais „Paukščių ir žvėrių vestuves". Išdrįsau profesoriaus prašyti, kad peržiūrėtų rankraščius. Jis sutiko.

Gyveno netoliese. Sutartu laiku besibeldžiančia širdimi paspaudžiau gražaus, naujo pastato skambutį (Tauro g-vė 21 nr.). Duris atidarė pats profesorius, paprašė į kabinetą. Sienų lentynose pilna knygų. Atsisėdo savo įprastoje kėdėje už blizgančio stalo, apkrauto knygomis, popieriais. Paprašė sėstis kitoje to stalo pusėje, paėmė mano raštus.

— Ir jums trūksta popieriaus, — lyg klausdamas, lyg patvirtindamas.

Tuoj pradeda vartyti, atskiras puslapių vietas skaityti. Klausinėja, kokiai žiūrovų auditorijai skiriu. „Jūrininke" randa ilgesnį dialogą. Kokiam teatrui, režisieriui numatęs duoti? Ar turėjau gyvus asmenis vaizduotėje, įpavidalindamas tuos veikėjus? Girdi, Krėvė savo veikėjais pasiima gyvus, jam pažįstamus žmones, juos savaip kiek pakeičia. Gal ne tiek keičia, kiek veikėjai įgauna rašytojo spalvingumą, jiems numatytą sceniniame gyvenime vietą. Kaip kilo mintis? Ar iš kart sėdau rašyti, dariausi juodraščius ar ilgiau nešiojausi širdyje kaip nedrįstamą pagimdyti kūdikį?

Va, jis dar turįs peržiūrėti ir savo nuomonę tarti apie Ant. Miškinio taip pat liaudišką veikalą „Aukštaičių vestuvės" (jei teisingai prisimenu vardą). Miškinis norįs sužinoti greitai, o kaip tyčia dabar stoka laiko. Bet tuoj po Miškinio susipažinsiąs su mano rankraščiais.

Dar pasako, kad „Paukščių ir žvėrių vestuves" duos paskaityti Daliūkščiui — savo dukrelei, jis paaiškina. Ji tokiais dalykais domisi, turinti neblogą skonį. Veikalas skiriamas jaunimui, tad jaunimui ir tinka spręsti.

Po kelių dienų, kovo 17 d. per Vilniaus lietuvius nučiužėjo šiurpi žinia: vokiečių gestapas suėmė daug lietuvių, jų tarpe ir prof. Sruogą. Užėjau pas V. Sruo-

gienę, pareikšti užuojautos, pasiteirauti apie suėmimo aplinkybes, pasiimti savo rankraščius.

Ponia Sruogienė, pastebėjau, labai sunkiai išgyveno skaudųjį smūgį, bet valdėsi. Papasakojo, atėję gestapininkai liepė jos vyrui eiti su jais, pasiėmė visus rankraščius, kurie gulėjo ant stalo, taigi ir mano. O tai buvo vieninteliai mano raštai, juodraščių ar nuorašų neturėjau.

Los Angeles, California, 1967.V.20.

VANDA SRUOGIENĖ

...reliques de chers morts, qui, après ma disparition, vont être encore plus mortes?...

Pierre Loti

SUĖMIMAS

Vokiečiams užėmus Vilnių

1941 m. birželio mėn. pabaigoje vokiečiai užėmė Vilnių. Dar neatsigavę nuo baisiųjų trėmimų, palietusių tiek daug mūsų artimųjų, patys patyrę, kad ir mes buvome ištremiamųjų į Sibirą sąrašuose, lyg ir lengviau atsidusome. Vienas tragiškas istorijos lapas pasibaigė! Gal ši — vakariečių — okupacija bus lengvesnė? Tik Balys iš karto neturėjo iliuzijų, įtikinėjo vokiečių simpatikus, kad nieko gero laukti netenka. Bet karas eina į galą, vokiečiai bus sumušti ir Lietuva atgaus nepriklausomybę. Tuo jis tvirtai tikėjo.

Prezidento A. Smetonos pasitraukimo iš Lietuvos B. S. nesmerkė ir samprotavo, kad, būdamas užsienyje,

jis galėsiąs daug Lietuvai padėti, o likęs Tėvynėje būtų bolševikų sunaikintas.

Bene tuojau, birželio 26-tą dieną, išsikėlėm vasaroti pas Krutulius į Vilniaus priemiestį Jeruzalę. Balys visu susikaupimu grįžo prie pradėtos anksčiau rašyti dramos „Kazimieras Sapiega". Greit atėjo žinia, kad Krėvė su žmona vokiečių suimti. Balys nuskubėjo į Vilnių ir visa energija ėmė daryti žygius Krėvėms vaduoti. Rinko parašus peticijai. Tik jį sustabdė prof. V. Jurgutis patardamas niekur nesirodyti, nesirūpinti Krėvių likimu, nes jis pats yra suimtinųjų sąraše. Sužinojom, kad net mūsų pačių lietuvių jis buvo numatytas skubiai sušaudyti, nes laikytas „palankiu bolševikams"... Visa eilė niekuo dėtų žmonių buvo likviduota... Tik kai kuriems laikinosios vyriausybės nariams įsikišus, Kipras Petrauskas, Balys ir kiti išvengė žiauraus sprendimo.

Taip kai kurie Balio ideologiniai priešai skubėjo panaudoti progą nusikratyti sau pavojingu oponentu.

Praėjo atostogos, kurias Balys praleido susikaupęs ties literatūros darbu ir atidžiai sekė skaudžius įvykius, naujos okupacijos žiaurumus. Prasidėjus mokslo metams, mes visi trys įsitraukėm į savo darbus ir pareigas.

Nuolat teko girdėti kai kuriuos asmenis nusiskundžiant, kad patekus į vienų ar antrų okupantų nemalonę, net artimieji nuo jų nusisuka. Mums visą laiką buvo didelė paguoda, kad nė vienas iš mūsų bičiulių nevengė mūsų nelaimėje.

Akcija pašalinti Sruogą iš universiteto

1942 m. rudenį nugirdau kalbant, kad vedama akcija Balį pašalinti iš universiteto. Nebeatsimenu kas — Krėvė ar Rimka — patarė Baliui to neminėti, nes jis buvo perjautrintas, liguistai nervingas, bijojom, kad

nepasikarščiuotų ir nepadarytų kokių neapgalvotų žygių. Gal kokį mėnesį paslaptį išlaikiau. Kaip man buvo sunku! Balys daug dirbo, tylėjo, kentėjo dėl kraštui daromų okupanto skriaudų, dėl jį patį liečiančių skaudžių įtarimų... Naktimis nemiegojo, tik rūkė, rūkė... Jis jautė, kad aš kažką nutyliu — nenuoširdumas tokiais sunkiais laikais dar labiau slėgė.

Pagaliau kažkas Baliui pasakė, kad jam gresia pavojus būti pašalintam iš universiteto. Toji žinia jį sukrėtė. Už ką toks neteisingumas?! Paaiškėjo, kad apie tai seniai žinojau.

— Kodėl man nesakei? Juk aš turiu gintis, aiškintis, teisybės ieškoti! — Kaltino mane.

Ir įvyko tai, ko taip bijojau. Balys pasišovė važiuoti į Kauną, eiti į gestapą teirautis, kuo jis kaltinamas. Aš sulaikyti nepajėgiau. Tai, tur būt, vyko 1943 m. sausio mėn. pabaigoje. Balys išvažiavo į Kauną.

Prie gestapo viršininko prieiti nebuvo lengva. Beieškodamas kelių savo sumanymui įvykdyti, Balys sutiko pas Nemeikšus inž. Siegfriedą Stössingerį, Kauno komendanto Justo adjutantą. Tai Kuršo vokietis, 1918 m. mokytojavęs viename Kuršėnų dvare, ten pažinęs pulk. B. Stencelio seserį ir vėliau ją vedęs; daugelio lietuvių pažįstamas ir bičiulis. Ir aš jį buvau jaunystėje sutikus. Doras žmogus, ne nacis, daug padėjęs lietuviams ir uoliai gelbėjęs žydus. Balys su juo išsikalbėjo. Stössingeris susižavėjo Balio erudicija, jo giliai humaniškomis pažiūromis ir padėjo gauti audienciją pas aukštą gestapo pareigūną. Gerų norų buvo liūdnos pasėkos: nors Baliui buvo pareikšta, kad gestapas nieko prieš jį neturįs, bet nuo to laiko agentų akys nesiliovė Balį sekioti... Vėliau tasai karininkas Stössingeris dėjo visas pastangas Baliui iš kaceto vaduoti — nesėkmingai.

Balys uoliai klausydavosi užsienio radijo. Sensacingiausi pranešimai ėjo iš stoties „Gustav Siegfried Eins“ (Geheimsender, vokiečių kalba). Vieną vakarą tas siųstuvas davė plokšteles, užrašytas, kaip skelbė, per tikrą gestapo tardymą. Kankinamos moters klyksmas baisiai Balį paveikė. Jis nerimo, vaikščiojo kaip nesavas. Bet visu atsidėjimu vertė Sem Benellio „Apsiautalą“ žavėdamasis veikalu ir nekartą sakydamas, kad ši poezija jam taip artima, tarytum čia jo paties kūryba. Kaip visada kruopščiai ir sąžiningai ruošdavosi universiteto paskaitoms, ypač savo mylimo Teatro seminaro posėdžiams.

Mudu tuo laiku nedaug tegalėjom kalbėtis. Man buvo daug darbo ir rūpesčių gimnazijoje, reikėjo gelbėti jaunimą nuo suėmimų. Aš tik įtariau, kad Balys ne tik turėjo ryšių su pogrindžiu, bet ir pats rašė jo spaudai straipsnius. Jis nežinojo, kad aš eidavau į progrindžio susirinkimus mokyklų reikalu, Dalia slėpė nuo mūsų, kad ir ji įtraukta į konspiracinį darbą, platino slaptąją spaudą. Taip mes visi trys slapstėmės vienas nuo kito iš baimės viens kitam pakenkti, netyčia išduoti...

Balys vis nesveikavo, buvo peršalęs, visiškas nervų ligonis, nusilpęs nuo neprivalgymo. Mudviejų algų jau nebeužteko pirktis juodoje rinkoje maisto, susisiekimas su tėviške apsunkintas, o mano tėvas vos tik ėmė atsigauti po skaudžiai jį palietusios bolševizacijos.

Gal porą savaičių Balys visai nebuvo iš namų išėjęs, todėl pas mus lankėsi daug žmonių. Kasdien užeidavo Krėvė, dažnai Rimka, teisėjas Vytautas Mykolaitis, teatralai, daug jaunimo — Balio seminaro dalyvių ir Dalios draugų. Balys įdomiai komentuodavo užsienio žinias. Visi įtemptais nervais klausėsi jo prognozių, kurios dažnai būdavo taiklios. Jis daug skaitė, galvojo, savo nuomonėmis dalinosi su kitais. Jo žodis buvo gerbiamas. Kai kas paskui neatsargiai pasigirdavo,

kad šį ar tą girdėjo iš Sruogos — tai suteikdavo svorio žodžiams. Netrūko šnipų ir priešų, kurie nugirdę drąsius posakius perduodavo saugumui, o iš ten ėjo į gestapą. Tik vėliau tai paaiškėjo. Vilniuje lietuvių šviesuomenės buvo nedaug, vieni kitus pažinojo, gandai lengvai plito.

Vokiečiai skelbia mobilizaciją

Kai vokiečiai paskelbė Lietuvoje mobilizaciją, lietuviai atsakė į tai nuostabiu, neturinčiu sau kitur pavyzdžio vieningumu: nestojo į naujokų ėmimo komisijas, kai kur, kaip Šiauliuose, net išdrįsta iš vokiečių pasijuokti — prisistatė pora luošų ir nepilnapročių... Prasidėjo vokiečių siautėjimas, suėmimai. Mūsų visuomenėje padidėjo nerimas. Balys griežtai laikėsi nuomonės: jokiu būdu nedalyvauti mobilizacijoje, nes ji pažeidžia Lietuvos suverenumą. Karo galas artėja, reikia saugoti jaunas jėgas — jis kalbėjo atvirai. Tie jo žodžiai, matyt, pasiekė gestapą, nes jis buvo kaltinamas organizavęs pasipriešinimą mobilizacijai.

Kaip tik tuo metu buvo ruošiamas LDK Birutės gimnazijoje VIII kl. šimtadienis. Dalia išprašė iš tėvo, kad parašytų šiai progai kokių dainuškų. Balys sukūrė linksmus „Dzinguliukus", kurie išsklaidė nejaukią vakaro nuotaiką. Susirinkęs jaunimas, Vytauto D. gimnazijos moksleiviai, studentai buvo prislėgti, stiprėjo baimė ir skaudus nujautimas, kad tai gal paskutinis pobūvis, gal ryt reikės slapstytis, arba netekti laisvės. Balys taip nykiai jautėsi, kad į mūsų gimnazijos vakarą nebuvo atėjęs.

Rodos, kovo pradžioje Vilniaus gimnazijos direktoriai ir keli mokytojai buvo pakviesti į Vilniaus miesto komisaro būstinę pasitarti mokyklų reikalu — vokiečiai norėjo visus abiturientus sugriebti darbams. Buvo

pasiūlyta kalbėtis per vertėją, bet visi kalbėjom vokiškai ir betarpiškai galėjom susikalbėti su komisaro pareigūnais. Aš tylėjau, tik keletą kartų ironiška šypsena palydėjau vieno nacio žodžius. Atrodo, pirmininkaujantis tai pastebėjo ir paklausė:

— Ar tai jūsų vyras profesorius Sruoga? Tai, rodos, diktatorius teatro klausimais?

Man neramu pasidarė. Grįžusi namo papasakojau Baliui apie incidentą. Jis labai nustebo, kad vokiečiai taip domisi juo.

Tuo tarpu plito vis atkaklesni gandai, kad vokiečiai ruošiasi suimti daug lietuvių inteligentų. Kažkas matęs saugumo įstaigoje suimtinųjų sąrašus — esą juose nei rektoriaus Mykolo Biržiškos, nei Mykolaičio, nei Balio pavardžių nebuvę. Pas mus durys neužsidarė. Krėvė, taip jau daug iškentėjęs, vis baiminęsis dėl šeimos likimo, nepasitikėjo sąrašu, buvo tikras, kad tai tyčia paskelbta žmonėms suklaidinti, kad jis pirmoje eilėje būsiąs suimtas. Tik Balys buvo stebėtinai ramus. Ką tik užbaigęs ilgą įvadinį straipsnį „Apsiautalui“, po įtempto darbo pergyveno reakciją. Kažkokia giedria nuotaika visus ramino, šaltai samprotavo, numatė pavojų ir sau, bet bent išore nerodė susirūpinimo.

Parėjusi iš pamokų namo, radau kelių artimųjų pasitarimą — tuoj slapstytis, ar dar laukti? Išvykus vyrams iš Vilniaus, kas atsitiks su šeimomis, ar jos nebus terorizuojamos? Visų nuomonė sutapo: dar reikia laukti, žiūrėti, kaip įvykiai klostysis.

Kalbinau Balį neatidėliojant išvažiuoti, bet jis tvirtino, kad negalima darbo palikti ir tokiu pavojingu momentu nedera patiems skirtis. Iš viso nežinia, kokių represijų vokiečiai imsis. Jis manė, kad man, kaip gimnazijos direktorei, gresia didesnis pavojus, negu jam; o jei mane suimtų — kas būtų su Dalia?

— Ne, aš vienas niekur nevažiuosiu, o tu negali palikti jaunimo, kurį dabar ypatingai reikia globoti. Liksim. Kas bus, tas bus. Aš politikoje nedalyvavau, nesu krašte populiarus, — jis ramino mane ir save.

1943 metų kovo mėnesio 16-ji diena

Antradienį, kovo mėn. 16 d., pasklido žinia, kad Kaune suimta daug lietuvių inteligentų, kad ir Vilniuje prasidėjo suėmimai. Štai Vilniaus administracijos tarėjas S. Puodžius, gestapininkams duris išlaužus, išvestas į kalėjimą. Toji žinia galutinai užaliarmavo. Vėl pas mus Krėvė, Putinas, kiti. Staiga atbėgo Marija Skardžiuvienė — visa išbalusi, pranešė girdėjusi, kad Balys tikrai yra suimtinųjų sąraše, patarė tuoj išeiti ir slapstytis. Kai kas siūlė slėptuvę vienur, kitur — Balys tvirtai laikėsi savo nusistatymo — nepalikti šeimos.

Vakare, kai likom vieni, jis susvyravo, paprašė, kad nueičiau pas Mykolus Biržiškus pasitarti. Su Mykolais mus rišo sena, kelių šeimos kartų artima pažintis, bet Mykolas Balio požiūriu buvo visad rezervuotas (jo žmona Balio nemėgo). Pakilusi į trečiąjį aukštą, namie radau vieną Biržiškienę. Klausinėjama, ką ji patartų daryti, Bronislava tarė:

— Mano vyras nesislėps. Tiesa, esame pasiruošę, aš sudėjau skalbinių, reikalingų daiktų, jei turėtų eiti į kalėjimą.

Tas pasikalbėjimas buvo lemtingas, nusprendęs mūsų nelaimę. Grįžau namo ir pakartojau Biržiškienės žodžius. Balys tik atsiduso, nulenkė galvą ir pasakė:

— Niekur neisiu. Kas bus, tas bus.

Visą vakarą slėgė nejauki tyla. Balys buvo liūdnas, bet ramus. Dalia nuėjo gulti. Mes taip pat, tik Balys prie radijo dar skaitė laikraštį.

Staiga pasigirdo durų skambutis. Aštrus, ilgas. Pažiūrėjau į laikrodį — apie pusė dvyliktos.

Abu pašokom, nė žodžio netardami. Skubiai apsirengusi stovėjau vidury kambario ir klausiamai į Balį žvelgiau. Žinojau, kad jis tą patį galvoja:

— Kai gestapas atėjo Puodžių suimti, jis durų neatidarė, tai gestapininkai išlaužė duris ir jį išsivedė. Jei Balys bandys bėgti šokdamas iš balkono, juk vokiečiai tuoj šaudys — namai, be abejo, apsupti...

Tai truko akimirką. Balys pasakė:

— Tu atidaryk duris.

Be žado nuėjau prie durų. Atidariau. Įėjo du gestapininkai šviesiomis žirnių spalvos uniformomis. Paklausė — ar Sruoga namie? Balys jau buvo užsimetęs chalatą ir juos pasitiko, bet jie net neatsiklausę — buvo jau mūsų miegamajame. Girdėjau, kad Dalia skubiai keliasi.

Balys ramiai, labai prislėgtu balsu paklausė, ko jie nori.

— Jūs turit eiti su mumis.

Balys pareikalavo parodyt suėmimo orderį. Gestapininkai ištraukė kažkokį raštą ir pareiškė, kad turi padaryti bute kratą. Užprotestavau, kai norėjo eiti į Dalios kambarį, irgi Vinco Maciūno (tada pas mus gyveno, tik buvo išvažiavęs). Gestapininkai paklausė. Padarė paviršutinišką kratą, pavartė vieną kitą knygą, lyg susigėdę, kad nieko nesupranta. Atrodo, tik ginklų ieškojo.

Paklausiau, kas reikia vyrui paruošti: drabužių, skalbinių, maisto? Jie patraukė pečiais:

— Nieko nereikia... „Nur für paar Tage"...

Bet Dalia buvo spėjusi padaryti pora sumuštinių. Skalbiniai jau buvo sudėti.

Nepraėjo nė 20 minučių — Balį išsivedė. Atsisveikinom tylėdami, viens kitam giliai į akis pažvelgę.

Paskutinį kartą gyvenime. Balys išnyko laiptų tamsoje. Susilenkęs, savo senu žieminiu paltu... Man ausyse skambėjo jo žodžiai:

— Kas bebūtų, niekad su Dalia nesiskirk...

Balį suėmus

Abi su Dalia stovėjom prieškambary kaip stabo ištiktos. Mane pagavo siaubas. Ką aš padariau! Kodėl nepriverčiau Balio bent nenakvoti namie!

Išsigandusiomis akimis į mus žiūrėjo geroji tarnaitė Emilija (vilnietė, pavarde Viežbickaitė, dora ir ištikima moteris; ji per karą išsaugojo mūsų butą iki Balio sugrįžimo).

Tuoj nuskubėjau pas Krėves, į apačią. Visuose namuose tyla. Niekas daugiau nesuimtas? O čia gyvena rektorius Biržiška, jo žentas S. Žakevičius, inž. V. Liandsbergis, dr. Baronas, dr. Ūsas.

Ilgai laukus atsidaro durys, pasirodė Krėvė, baltas kaip drobė. Pamatęs mane, prašvito.

— Aš buvau tikras, kad tai manęs gestapininkai ieško.

Papasakojau, kas atsitiko. Abu Krėvės klausėsi apstulbę, sukrėsti.

— Jūs atidarėt duris, manėt, kad namai apsupti, niekur nepabėgsi... — Taip ir Krėvė galvojo.

Pasidalinę mintimis, tarėmės, kas jiems daryti. Kalbinau kuo skubiausiai iš namų pasitraukti. Paryčiui jiedu patyliukais išvyko (sekančią naktį išgirdau triukšmą jų bute: tai gestapininkai pikti, kad Krėvių nerado, daužė, vertė baldus, darė kratą).

Tuojau anksti rytą, po nemiegotos nakties, nubėgau į gestapą. Buvo netoli, čia pat Lukiškių aikštėje. Prie įėjimo man buvo griežtai pasakyta, kad viršininkas nepriims. Klausiau, ar čia yra mano vyras. Taip,

valdininkas atsakė, jį šiąnakt atvedė. Kaip ilgai jį laikys?

— Mes dar nežinom, kaip toli eisim su ta istorija.

Įdaviau maisto ryšulį, termosą su kava (šį gavau dar naktį iš geraširdės Krėvienės).

Tuoj išgirdau, kad vokiečiai uždarė universitetą, gestapas apsupo didžiuosius rūmus, buožėmis daužo iškabas...

Nuėjau į gimnaziją, radau mokytojus savo vietose (kiti keli, iš anksto įspėję, kad saugumo sumetimais turi pasitraukti, nebuvo pamokose). Mokytojai, išgirdę apie mano vyro suėmimą, labai susijaudino.

Kokia kančia buvo pamokos tą dieną! Visą gyvenimą esu dėkinga mergaitėms, kurios nuostabiu drausmingumu ir tyla pagerbė mano nelaimę.

Visą popietę tariausi su Rimka, Mykolaičiais, Marija Krasauskaite — kas daryti? Bėgau pas miesto komisarą Hingstą, į Švietimo vadybą, bet visur — manęs nepriėmė... Telefonavau į Kauną Nemeikšams — ten tas pats siaubas, daug žmonių suimta, niekas nesusigaudo, kas daryti. Kalbėta apie aštrų vokiečių civilinės valdžios atsišaukimą, smerkiantį lietuvių inteligentiją.

Kitą rytą vėl ėjau į gestapą. Neleido pasimatyti su Baliu, o ketvirtadienį, kovo 18 d., pareiškė, kad jis su kitais suimtaisiais išvežtas Kauno link — kur, nesakė. Sužinojau, kad toje grupėje buvo prof. V. Jurgutis, kitų pavardės nepažįstamos. Tik žymiai vėliau su kauniečių pagalba pavyko sudaryti išvežtųjų į Stutthofo koncentracijos lagerį sąrašą. Gestapas tai slėpė, stengėsi mus klaidinti.

Prasidėjo baisus košmaras. Susipainiojo dienos, datos. Nebežinojau, kur einu, ką darau. Naktimis nemiegojau, rūpėjo Balio likimas, sielojausi dėl man pavesto jaunimo. Nebeliko Krėvės, su kuriuo galėčiau

pasitarti. Tik viena Dalia žinojo, kur jis slapstosi. Jis su žmona prisiglaudė prof. P. Augustaičio sesers namuose Žvėryne. Tamsiais vakarais Dalia ten nešiojo maistą, skalbinius, laiškus ir kt. Vėliau pati nuėjau — mažame kambariuke tūnojo suvargę, susinervinę. Pagaliau prof. A. Salys išrūpino Krėvėms saugesnę vietą pas kažkokį ūkininką prie Maišiogalos. Vieną saulėtą dieną privažiavo vežimas su šiaudais prie gretimo namo. Krėvė, kuris jau keletą dienų prieš tai buvo grįžęs iš Žvėryno ir slapstėsi Vytauto Mykolaičio bute, apsivilkęs didele „burka", sėdo į vežimą ir ramiausiai pravažiavo pro gestapo rūmus.

Visos mano desperatiškos pastangos gelbėti Balį nuėjo niekais. Pati viena ir kartą su Balio nelaimės draugo dr. A. Starkaus žmona (atstovavom Vilniaus ir Kauno suimtųjų šeimas) išvaikščiojom visas įmanomas instancijas. Tarėjas Kubiliūnas, net vyskupas Skvireckas mūsų visai nepriėmė, o vokiečiai vis melagingais pažadais ramino. Stutthofo 47 kalinių grupė atsidūrė betarpiškoje Himmlerio žinioje, kaip lietuvių tautos įkaitai. Tą žodį „Geisel" girdėjau iš Hingsto ir iš Lietuvos gestapo viršininko Jägerio.

— Jeigu jūsų jauni vyrai eis į mūsų kariuomenę, jūsų vyras ir kiti bus laisvi, jei ne... — ir Jägeris užbaigė iškalbingu rankos mostu.

Po karo Stutthofe rastame dokumente, liečiančiame visus 47 Lietuvos įkaitus, prie kiekvieno kalinio pavardės parašyta:

> „War führend in der Litauischer Widerstandsbewegung und hat insbesondere gegen die von Reichskommissar angeordnete Mobilisation des Litauischen Volkes gehetzt. Auf Anordnung der Sicherheitspolizei und der SD Ostland und mit Einverständnis mit höheren SS und Polizeiführern

wird er bis auf weiteres in ein Reichsdeutsches Konzentrationslager überstellt.

Jäger

SS Standartenführer.“ *

Tiktai kai visa eilė įkaitų dėl pasibaisėtinų sąlygų Stutthofe išmirė, vokiečiai sutiko likusiųjų režimą palengvinti. Nuo birželio mėn. galima buvo kas dvi savaites rašyti ir gauti laiškus, siuntinėti siuntinius.

Mano pastangos vaduoti Balį vis buvo nesėkmingos. Daug užuojautos radau Šiauliuose: dr. D. Jasaitis su šeima dėjo energingas pastangas išpirkti Balį kartu su Šiaulių apskrities viršininku Noreika. Be sėkmės.

1944 m. vasaros atostogas leidome su Dalia mano tėviškėje. Dar liepos 1-mą dieną spėjau nuvažiuoti į Vilnių, išmokėti mokytojams algas ir paskutiniu traukiniu su rankiniu bagažu išvykau. Vilnius buvo pilnas pabėgėlių iš Gudijos: bolševikai, užėmę Minską, jau artėjo... Netrukus krito sostinė, Kaunas ir laikinai Šiauliai, bet frontas trims mėnesiams sustojo 3 - 4 km nuo mūsų tėviškės. Tikėjomės, gal toliau nepajudės. Bet buvo siaubingo nerimo dienos. Kas daryti? Tik dvi alternatyvos — bėgti į Vokietiją ar likti? Tėvas palikti namų nenorėjo; apsvarstėm galimybę, kad rusams užėmus Rytprusius, Balys gali atsirasti Lietuvoje, tad mes, būdamos Vakarų Vokietijoje, galime vėl būti nuo jo atskirtos. Bet žinodamos, kad buvom išvežtinųjų į

* Vadovavo lietuvių pasipriešinimo judėjimui ir ypatingai kurstė prieš Valstybės komisaro įsakytą lietuvių tautos mobilizaciją. Valstybės saugumo policijai ir Rytų krašto Saugumo Tarybai susitarus su Valstybės ginybos štabu bei policijos vadais, siunčiamas neribotam laikui į Vokietijos Reicho Koncentracijos stovyklą. Jäger

Sibirą sąrašuose, bijojom likti. Taip kankino netikrumas, nepajėgėm apsispręsti. O mūsų sodyboje vis pasikeisdami stovėjo vokiečių kariuomenės daliniai.

Dar ryšį su Baliu laiškais palaikėm, aprūpindavom jį maistu. Jo kupini geros vilties laiškai mus ramino... Patarė nesitraukti iš Lietuvos — nelaimės metu Tėvynės palikti savo valia negalima.

Spalio pradžioje frontas vėl pajudėjo: spalio 9 d. ėjo kautynės, tankų, „katiušų" sviediniai švilpė virš mūsų galvų — praleidom klaikią naktį griovy už daržinės. Paryčiui šaudymas aptilo — bolševikai šeimininkavo kieme. Iškišę galvas iš slėptuvės pamatėm, kad visos trys mūsų daržinės sudegusios, apylinkės sodybos arba jau visai išnykusios arba dar liepsnojo. Kieme — užmušti gyvuliai, namuose neįsivaizduojamo vandalizmo žymės... baldai, indai išdaužyti, pagalvės supiaustytos, tik plunksnos, kaip sniegas, dengė grindis. Kažkieno ožka valgomajame ant sofos. Visur landžioja bolševikų kareiviai su šautuvais ir grobia, ką kur vertingesnio suranda. Vienas jų man tiesiai pasakė:

— Ką gi, pasilikot? Žinokit, senių ir vaikų dabar neišveža, bet jus — tikrai išveš, čia nepaliks... Visur reikia kelius taisyti...

Vakare vėl grįžo vokiečiai, šaudymas sustiprėjo. Tuoj įsakyta kraustyti į vežimus kas galima ir vykti Kuršo link. Jau kelias į Vakarus atkirstas, o likti negalima — čia būsiančios didesnės kautynės... Pažiūrėjom į laukus — vokiečiai tankais suarė visus gražiai sužėlusius žiemkenčius. Visas ūkis sunaikintas.

Kartu su tėvu, pamote, irgi pas mus atsiradusiais Jurgiu Blekaičiu ir Sofija Gedviliene su 7 metų sūneliu, vokiečiai privertė nedelsiant iškeliauti. Negalėjom pakankamai drabužių nei maisto susirasti — viskas bolševikų išgrobstyta. Laižuvoje palikom tėvą ir pamotę, o mes keliavom per karo nuniokotą Kuršą.

Atsidūrėm Liepojoje. Bombardavimas. Tūkstančiai latvių palapinėse aplink miestą ištisas savaites laukia laivo į Vokietiją. Kažkokiu laimingu sutapimu mes penkiese gavom bilietus išvykti — sekančią dieną. Išplaukiant iš uosto bolševikai bombardavo, įgula atsišaudė. Nepaskendom. Spalio 15 d. išlipome Danzige. Juk čia pat Stutthofas! Plėšiausi, ėjau iš įstaigos į įstaigą, stengdamasi gauti leidimą patekti pas Balį — nė klausyt niekas nenorėjo...

Už kelių dienų mes jau Greifswalde, susiradom Joną Puziną, Vincą Maciūną, Adomą Daugirdą su šeimomis, kurie padėjo mums šiaip taip apsibūti.

Žinia, kad mudvi su Dalia atsidūrėm be daiktų ir pinigų Vokietijoje, buvo Baliui dar vienas smūgis. Jis tuoj pasiūlė atsiųsti tuos pora šimtų markių, kurias turėjo su savim. Žinoma, neleidom. Ir vėl prasidėjo mano pastangos jį vaduoti, važiavau į Berlyną, ten gestapas iškilmingai pažadėjo su kitais išleisti Kalėdoms. Ir vėl apgavo.

1945 m. sausio mėn. rusai atnaujino ofenzyvą, Stutthofo kaliniai buvo išvaryti į Vakarus, į paskutinę golgotą... Iki rugpiūčio mėnesio apie jų likimą nežinojome. Per visas mūsų atstovybes, taip pat per Raudonąjį Kryžių, privačius asmenis stengėmės susisiekti — nė vienas laiškas nepateko į Balio rankas. Tai buvo baisiausi Stalino siautėjimo laikai. Grįžti į Lietuvą buvo vienintelis mūsų noras, bet stabdė įspėjimai, kad maža vilties ten patekti, greičiausia išsiųstų į Sibirą. Iš JAV laikraščių sužinojome, kad Balys namuose, dėsto universitete; apie jo sunkų fizinį bei moralinį stovį — nė žodžio.

1946 m. pradžioje Dalia gavo stipendiją ir pradėjo studijuoti Bonnos un-te. Tuo metu Bonnos mieste buvo leidžiama apsigyventi tiktai tiems pašaliečiams, kurie buvo kuriuo nors būdu susiję su universitetu.

Ten dėstęs prof. V. Šilkarskis padėjo man įstoti į un-tą doktorantės teisėmis: tik tokiu būdu galėjau įvykdyti paskutinį vyro prašymą nesiskirti su dukra. 1947 m. Dalia ištekėjo už ten pat studijavusio Gedimino Bylaičio.[29]

Ir staiga, kaip perkūnas iš giedro dangaus, trenkė žinia, kad Balys mirė...

1949.IX.12 atsidūrėm Amerikoje.

Chicago, 1972.

MEČYS MACKEVIČIUS

LAISVĖJE IR STUTTHOFO KACETE

Vytautas A. Jonynas man rašė: „Veržli ir šakota B. Sruogos asmenybė reiškėsi plačiame visuomenės ir kultūros gyvenime... Jo monografija turėtų būti įvairiaspalvė ir objektyvi... Kiekvienas jį pažinusių žmonių liudijimas yra nepaprastai brangus.“

Nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvenimo metu žinojau, kas yra Balys Sruoga, daug kartų mačiau įvairiomis progomis, skaičiau raštus, gėrėjausi jo veikalais teatro scenoje. Bet tik vokiečių okupacijos metu teko asmeniškai susipažinti. 1942 m. vienoje Vilniaus kavinėje susitikome: profesoriai Jurgutis, Rimka, Sruoga ir aš. Kaip tik buvau grįžęs iš Berlyno — tarnybinio pasikalbėjimo su 3-jo Reicho teisingumo ministru okupuotiems kraštams, grafu Wilhelmi. Profesoriams išdėsčiau okupuotos Lietuvos rūpesčius — bol-

ševikų nacionalizuotų žemių, pramonės, namų nuosavybės, taip pat ir Lietuvos teismų sukomplikuotus jurisdikcijos klausimus. Grafas Wilhelmi su manim buvo korektiškas, leido ramiai išdėstyti mums rūpimus reikalus ir pasisakė visa priimąs dėmesin (diplomatiškas atsakymas), gerai suprantąs lietuvių tautos padėtį bei aspiracijas.

Po mano pranešimo A. Rimka ir V. Jurgutis susimąstę tylėjo. Sruoga greit reagavo, nutraukė tylą ir pareiškė:

— Atrodo, kad Wilhelmi netiki vokiečių laimėjimu.

Jo veide ir žvilgsnyje atsispindėjo pasitenkinimas. Rimka ir Jurgutis nusišypsojo, Sruogos pastaba jiems patiko. Toliau Sruoga dėstė savo optimistinę pažiūrą į karo pabaigą.

Antras susitikimas su B. Sruoga labai liūdnas — apie dvejus metus užtrukęs bendras gyvenimas Stutthofo kacete prie Danzigo.

B. Sruoga su vilniškių grupe buvo atvežtas kiek vėliau. Mes, kauniečiai, jau buvome praėję nužmoginimo procesą: nurengti, „išmaudyti“, aprengti kalinių rūbais, nuskustomis su vad. „utėlių taku“ galvomis. Vieną dieną pamatėme kaceto kieme išrikiuotų vyrų grupę. Joje išsiskyrė du stambaus ūgio asmenys: B. Sruoga ir V. Jurgutis. Pirmasis žvalgėsi ir sakalo akimis stebėjo aplinką, antrasis stovėjo susikaupęs, kaip drausmingas kareivis naujokas rikiuotėje.

Prasidėjo slėgiančios dienos. Nebuvo laiko nei nuotaikos kalbėtis apie savo tautos gyvenimo perspektyvas, tuo labiau dalintis įspūdžiais, kaip Vilniaus kavinėje. Paties Luciperio išgalvota ideologija ir sistema — sadistiškai kankinti ir žudyti niekuo dėtus žmones visus pribloškė. Prislėgė katorgos darbai. Su Sruoga ir Jurgučiu buvau pristatytas kasti žemę, pilti į va-

gonėlius, o prikrautus stumti nurodyta kryptimi. Dirbome praplečiamai kaceto statybai. Ruošėm kalėjimą kitiems, po mūsų atvykstantiems. Darbas vykdomas nepaprasta sparta: iš visų jėgų skubėjom, risčia stūmėm sunkius vagonėlius. Bet tai ne viskas: pabėgių juostoje kas dvidešimt metrų stovėjo esesmanai ir mus pravažiuojančius plakė požeminiu elektros kabeliu. Tai buvo sąmoningo kankinimo stotys, jų išvengti negalėjai, net nerdamasis iš kailio. Pradžioje vagonėlį stumdamas, buvau atsistojęs jo gale. Esesmanai plakdami keletą kartų mane parbloškė žemėn, rankos atsipalaidavo nuo vagonėlio briaunų. Tada Sruoga man liepė atsistoti vagonėlio vidury. Taip atsidūrus tarp dviejų stambaus kūno vyrų, Sruogos ir Jurgučio, kabelio smūgiai mane mažiau lietė, o daugiau juodu nukentėjo. Sugrįžęs į baraką, paklausiau Sruogos, kodėl mane pastatė į vidurį? Jis, sujaudintas, atsakė:

— Juk tave esesmanai būtų užmušę.

Tada tesupratau jo intenciją. Kalba nutrūko, nes barake siautėjo šauksmai, mušimai ir aimanos... Taip ir neatsidėkojau už parodytą draugiškumą.

Kacete gyvenimas kunkuliavo įprasta dehumanizacija. Žodžiams nebuvo daug vietos. Tąją šiurkščią, baisią realybę nepaprastai giliai išgyveno B. Sruoga. Kartais jis nenorėjo matyti knygos, spausdinto žodžio: esą ten vien melas parašytas. Matot, kaip žmogus su žmogum elgiasi! Ne visi jį galėjo suprasti. Kurį laiką buvome dėl jo nuotaikų susirūpinę.

Stutthofo kacete, kada visus palietė žmogaus išniekinimas ir mirtis, taip pat visų moralinių, teisinių, estetinių principų visiškas paneigimas, visa tai mūsų tarpe gal skaudžiausiai išgyveno Sruoga ir advokatas Kerpė. Sruoga, studijavęs Vokietijoje ir gerai pažinęs jos kultūrinius lobius, buvo pritrenktas, kad toji tauta

gali išgalvoti ir praktikuoti šitokias institucijas. Kerpė, teisininkas, išvydęs visišką teisinių ir moralinių normų paneigimą ir atpalaiduotą sauvalę, kalbėjo:

— Juk čia mes kiekvienas galime užmušti žmogų ir dėl to nebus jokio klausimo, tardymo, atsakomybės.

Ir Kerpė prieš brutalią sauvalę rezignavo, norėjo greičiau mirti...

Sruoga, užsidaręs savo kiaute, meditavo, puoselėjo vidinę dvasinę rezistenciją. Kurį laiką buvo visiškas atsiskyrėlis. Tuo metu net bijojai jį užkalbinti, nes spindinčiose akyse tartum matei gilų prašymą: „neliesk manęs!"

Sruogos nuotaika pasikeitė, kai ėmė ryškėti zoologiško vokiečių nacionalizmo pralaimėjimas. Jis ne tik pradėjo su mumis kalbėtis, bet ir dalintis įspūdžiais, o svarbiausia — kurti. Susidomėjo jaunesniais draugais, kurie bandė rašyti: taisė jų eilėraščius ir kt. Susikūrė „Aitvarų"[30] būrelis. Pats, įsitaisęs prie lovos lentą, atseit, stalą, rašė. Paskaitęs ką savo kūrybos, sakydavo:

— Na, tai girkite...

Kūrybinio žodžio žaliukai pradėdavo žavėtis ir girti jo kūrinį. Bet Sruoga pabaigoje pareikšdavo:

— Mieli prieteliai, tai, ką jūs giriate, yra literatūrinis šlamštas...

Jaunieji rašytojai atsidurdavo nemalonioj padėty... Kiek supratau, Sruoga kiek rimčiau vertino savo „Pavasario giesmę".

Nuo Štetino vokiečių armija buvo atkirsta, atsidūrė katile. Danzigo rajone ir mieste vyko žiaurūs mūšiai. Buvo aišku, kad pateksime bolševikams — rusams. Panikoje svarstėm, kaip gelbėtis. Prof. Jurgutis dėstė teoriją, kad bolševikai bus pasikeitę. Grįžti į Lietuvą nepavojinga, tai vienintelė išeitis. Panašiai galvojo ir prof. Sruoga.

Bolševikams vis veržiantis pirmyn, iš Stutthofo 1945.I.24 buvome iškraustomi. Kalinių masė, suskirstyta kolonomis po 1000 žmonių, turėjo žygiuoti įvairiomis kryptimis. Atrodo, patys kolonų varovai, esesmanai, nežinojo, kur dėtis, nes nuolat keitė žygio kryptį. Tuo metu siautėjo dėmėtoji šiltinė. Šaltis, sniego pūgos be galo vargino. Kolonos eilės retėjo... Nuo savo grupės, jėgoms išsekus, atsilikau paplentėje. Laimė, pravažiuojantis kariuomenės gurguolės vežimas sustojo ir atvežė mane į Šeldos miestelį. Aikštės patvory pamačiau sniege sėdintį Balį Sruogą. Atpažinome vienas kitą, pamojavę rankomis atsisveikinome iš tolo. Tai buvo paskutinis pasimatymas su juo (1945.III.10).

Dalis mūsų 47 buvusių įkaitų tos baisios kelionės neatlaikė, buvo pakelėse palaidoti. Kai kurie, pasikeitę pavardes likome Lenkijos teritorijoje. Jurgutis, Sruoga ir dar keli atsidūrė Lietuvoje, kur vieni žuvo, kiti kurį laiką išliko gyvi. Viena grupė, iškentėjusi dar grįžimą į Stutthofą, buvo sugrūsta į laivus ir ten bombarduojama, kažkaip laimingai pasiekė Daniją, paskui Švediją.

Mano atminime Balys Sruoga paliko kaip įvairiaspalvė emociškai ir intelektualiai gili, įdomi asmenybė, kurioje nuostabiomis gijomis pynėsi grožio ir tiesos kultas, kūrybinės laisvės troškimas ir subtili meilė savo tautai ir žemei.

Lockport, Ill., 1972.IV.20.

Ar mūsų tėviškė atgis laisva —
Ar mes gyvi šioj žemėj nealsuosim!

„*Apyaušrio dalia*“

DRYŽUOTAS MILŽINAS

1.

Iš vieno barako durų išeina aukšta žmogysta. Sustoja netoli slenksčio ir žiūri mūsų link.

Ūgis milžino, bet liesumas šakalio. Basos kojos įspirtos į medines klumpes, kelnės siekia vos žemiau kelių, palikdamos nuogas blauzdas, švarkas iki juosmens, o rankovės tik tik pridengia alkūnes. Nykštuko rūbai teko milžinui, ir tas milžinas atrodo tikra baidyklė. Perbalęs, perlysęs veidas susikaupęs. Ir nors trumpai nukirpti plaukai ir nuo kaktos iki viršugalvio išskustas takas iškreipia veido bruožus, kažkas juose artimo ir pažįstamo.

Sulysęs milžinas žiūri į mus ir, pasidairęs aplink, ar kas nemato, vos pastebimai linkteli galva. Na, žinoma! Tai jis, rašytojas ir profesorius, tai Balys Sruoga!

Seniai nematčius susitikti turėtų būti džiaugsmas, bet širdyje sunkus slogutis. Norėtųsi prieiti ir apkabinti, bet turime nusigręžti ir dėtis nepažįstamais. Su mumis, naujai atvykusiais į stovyklą kaliniais, seniesiems bendrauti draudžiama. Pasuka mums nugarą ir dingsta barako duryse.

Dangus mėlynas, nė debesėlio. Vidudienio saulė kaitina nugarą. Bet karšta ne nuo pavasario saulės. Laikas sustojo vietoje.

Už pusvalandžio vėl pamatome profesorių su kitais kaliniais besirikiuojantį prie barako, kad eitų kažkur darban. Pasigirsta komanda, ir profesorius iš karto nepataiko į koją. Būrį lydįs „kapas“ spiria profesoriui koja iš užpakalio.

Šis smūgis pataiko mums tiesiai į širdį.

2.

Pirmas mūsų sekmadienis stovykloje. Esame izoliuoti atskirame barake. Vis dėlto po pietų prie lango prislenka ilga žmogysta ir tyliai pasveikina mus lietuviškai. Tai Balys Sruoga.

Puolame urmu prie lango ir apiberiame klausimais. Mums įdomu sužinoti, kas darosi stovykloje, jam — kas darosi Lietuvoje. Tarp jo ir mūsų arešto keturios savaitės. Pasakojame, kad vokiečiams lietuvius mobilizuoti nepasisekė, kad universitetus ir aukštąsias mokyklas uždarė. Reikia laukti naujų represijų ir naujų suėmimų. Lietuvoje profesoriaus ir visų jų grupės kalinimo vietą vokiečių laikoma paslaptyje.

— Vieta, — sako Balys Sruoga, — baisi. Spėjome jau iškentėti visą pragarą. Septyni mūsų iš 46 mirė. Šeši guli ligoninėje ir ne visi iš jos išeis. Kasdien laukiame naujų aukų.

— Kas gi mūsų laukia, profesoriau?

— Nieko gero, bet laikykitės trijų pagrindinių taisyklių: negerkite vandens, nes jis čia podirvinis iš balos, o stovykloje siaučia epidemijos. Pasisaugokite pritrinti medinėmis klumpėmis kojas. Žaizdos čia kažkodėl negyja, o kojas pritrynę negalėsite paeiti ir galite susilaukti kiekvieną akimirką lazdų. To neišvengsite, bet patys neduokite nė mažiausio pagrindo jus pulti.

Kalbėdamas visą laiką dairosi į šalis.

— Jei mane čia sučiuptų su jumis kalbant, gaučiau smarkiai mušti.

— Gal nori valgyti? — klausiame ir kišame pro langą gabalą lašinių, kurių dar turime, bet juos kiekvieną akimirką gali atimti.

Profesoriui net akys įkaista, bet lašinių negriebia.

— Labai noriu. Visą laiką esu alkanas, bet čia man perdaug. Nupiaukite kokį šmotuką, kad galėčiau ki-

šenėje paslėpti. Naktį slaptai suvalgysiu. Jei kas pastebės pas mane lašinius, tuoj įtars, kur juos gavau, ir įskųs. Už tai gali skaudžiai kliūti. Žinokite, čia gali tik geram pažįstamam ką nors į ausį pasakyti. Išgirs kam nedera, ir pateksi į kartuves, kurios stovi šalia krematorijaus.

Profesorius, įsikišęs į kišenę nedidelį rėželį lašinių, nueina. Matome, kaip jis eidamas stengiasi laikytis tiesiai, bet nusilpimas paima viršų, ir profesoriaus nugara sulinksta puslankiu. Lydime jį dėkingomis akimis. Tai pirmas saviškis, kuris išdrįso prie mūsų prieiti.

3.

Kas gi besuskaitys tas ilgas dienas, virtusiais mėnesiais. Vieni mūsų išrūko pro krematorijaus kaminą, jų vietoje atėjo kiti. Vieniems pasisekė gauti geresnį darbą saugesnėse vietose, kiti tebevargsta miške, pelkėse prie griovių kasimo.

Mes jau seni kaliniai ir nebekauksime medinėmis klumpėmis stovyklos grindiniu. Vietoje sudriskusių skarmalų vilkime dryžuotus zebros rūbus. Jau spėjome nugalėti aplinkos baimę, išmokome surasti kelią atgal į save, į savo aš. Gal visi to ir neįstengė, bet Balys Sruoga įstengė vienas iš pirmųjų.

Savaitėmis linksmas, pašaipininkas, su visais kalbus, jis sukinėjasi po 11-jį bloką. Savaitėmis vėl paniuręs ir susimąstęs, į save įsitraukęs, rodos, su visais susipykęs, laisvomis valandomis dideliais žingsniais žingsniavo tarp 11-to barako sienos ir spygliuotų vielų užtvaros. Žingsniavo, tylėjo, o kai barake aprimdavo, sugrįžęs iš vienišų pasivaikščiojimų, vis rašė.

Ar galima paukštį giesmininką, uždarius į narvą, priversti, kad negiedotų? Jis nors retkarčiais pragys, kad ir liūdna giesme. Ar galima kūrėją uždarius už

spygliuotų vielų, priversti, kad nekurtų? Balys Sruoga įrodė, kad negalima. Ir kaip klydo tie, kurie, matydami jį nuo visų šalinantis ir savaitėmis tylintį, palaikė tai už pyktį. Ne, Balys Sruoga tomis savaitėmis nepyko, jis tik kūrė. Tai buvo toji kūrėjo giesmė, kuri nežino jokių užtvarų, jokių kalėjimo sienų.

4.

11-me bloke du nedideli kambariukai gyvenami vienų lietuvių. Pirmutiniame ilgas stalas, užimąs du pasieniu, antrajame dviaukštės lovos ir tarp jų tarpai vos šonu pralįsti. Pirmajame nuolatinė spūstis, pasikalbėjimai, ginčai, antrajame dažnai lovose guli po kelis sergančius; sekmadienių rytais čia kun. A. Lipniūnas laiko lietuviams slaptai pamaldas. Lietuvių gyvenamas blokas — daugelio svarbesnių stovyklos įvykių centras.

1943 metams baigiantis per Kalėdas čia įvyksta literatūros vakaras. Dalyvauja ne tik šio bloko nuolatiniai gyventojai, bet ir iš kitų blokų dryžuotieji svečiai. Niekas netrukdo. Bokštuose aplink stovyklą prie kulkosvaidžių budi sargybiniai, o esesininkai visi kažkur linksminasi už stovyklos ribų.

Mūsų tarpe yra ir pradedančių rašytojų, ir poetų, ir žurnalistų, ir profesorių, ir akademikų ir žymių pamokslininkų. Yra Balys Sruoga. Vienas didžiausiųjų lietuvių rašytojų, vienas, kuris turės įeiti į lietuvių klasikinę literatūrą. Jis dabar kukliai sėdi kamputyje, į nieką nežiūri, nesidairo, žvilgsnį nukreipęs kažkur į pastalį, lyg klausytųsi, kas aplink darosi, bet gal ir susikaupęs, nieko nebemato. Kas gi įlįs į svetimą sielą, dargi rašytojo sielą.

Vakarą pradeda J. Rimašauskas. Skaito Balio Sruogos parašytą studiją apie Jurgį Baltrušaitį. Būdinga,

B.S. nei pats nei kitam neduoda skaityti savo kūrybos, kurią čia stovykloje buvo parašęs, bet pašvenčia šį vakarą kitiems. Gal nori, kad visi čia dalyvaujantieji atsiplėštų nors valandai nuo stovyklinės aplinkos ir pabūtų laisvajame pasaulyje — kūrybos pasaulyje.

Perskaitomas Jurgio Baltrušaičio eilėraštis „Nemunas". Visi perskrendame mintimis į gimtojo Nemuno slėnį, atsiminimų suaudrinti jaučiame gomuryje kartų kamuolį ir stengiamės vienas į kitą nežiūrėti, kad neparodytume savo susijaudinimo. J. Rimašauskas skaito stovykloje parašytus savo eilėraščius, gal būt, Balio Sruogos pataisytus. Vienas iš mūsiškių perskaito dvi noveles: vieną autobiografinio pobūdžio, o antrą panašią į senovės padavimą, labai patriotinę. Kokios pusantros valandos trukęs vakaras prabėga kaip akimirka ir — vėl reikia pabusti žiauriai realybei, skirstomės tylūs ir susikaupę, lyg po išpažinties.

Sukilome, paspaudėme vieni kitiems rankas. Tik B. Sruoga iš savo vietos nepajudėjo. Išstūksojo visą vakarą vienoje padėtyje galvos nepasukdamas, savo mintyse paskendęs, mūsų išeinančių nepastebėdamas. Kokiose platybėse jis skraido?

Žiūriu į jį vis toje pačioje vietoje stūksantį, o atmintyje Jurgio Baltrušaičio posmas:

Stūksok, stūksok, didžiuokis, uola,
Tu jūros siūtį suvaldai;
Jos vilnys tau po kojų puola
Ir romiai nyksta visada...

5.

Vėl kitas vakaras, iš kurio B. Sruoga tiek tikėjosi ir kuriam tiek pasidarbavo. 11-jo bloko lietuviai ruošė savybėje 1944 Naujųjų Metų sutikimą. B. Sruoga didžiausiu užsidegimu šoko sudaryti programą. Kaip dra-

maturgas ir teatro mylėtojas, norėjo, kad programa būtų suvaidinta improvizacijos būdu, panašiai kaip *Commedia dell' arte*. Ir vaidintojai ir improvizatoriai buvo parinkti, ir scenarijaus metmenys užmesti, ir sueiliuotos dainos, ir sveikinimas kiekvienam dalyviui pritaikytas. Programa turėjo būti įvairi ir linksma. Juk artinosi metai, kuriais tikėjomės sprendimo pasaulyje vykstantiems įvykiams. Tikėjomės asmeniškos laisvės sau ir Lietuvai. Mūsų tarpe buvo ir buvę ministrai. Vienas iš jų pareiškė:

— Po asmeninių pergyvenimų ir po visų žvėriškumų aš pirmas kovosiu, kad laisvoje Lietuvoje nebebūtų nei vienos stovyklos žmonėms kalinti ir nei vieno kalėjimo. Visi jam pritarėme.

Atėjo Naujųjų Metų vakaras ir kartu — nusivylimas. Mūsų draugai, apsiėmę vaidinti, atsisakė. Vienas teliko, kuris visą programą ant savo pečių nešė. Jis ir kalbėjo, ir dainavo, o mes tik pritarti galėjome. B. Sruoga iš pradžių dar šypsojos, bet toliau tilo ir niaukėsi. Gal ir ne programa čia buvo kalta, gal ir ne tie smulkūs nesusipratimai tarp bloko gyventojų dieną prieš tai dėl duonos kąsnio, nesusipratimai, kurie čia pat buvo apdainuoti ir pašiepti. Tai turėjo būti kas kita. Balio Sruogos veidas surimtėjo, lūpos susičiaupė tylai, kad neprasivertų kelias dienas.

Kai laikrodis išmušė dvyliktą valandą ir spaudėme vieni kitiems rankas, linkėjimus ištarėme daugiau žvilgsniu ir širdim, ne žodžiais. Ir Balys Sruoga spaudė visiems ranką tylėdamas.

Tą naktį tik vienas Hitleris rėkė. Rėkė jis per garsiakalbius, kad sunaikins visus savo išorinius ir vidaus priešus.

Sekantį rytą Hitlerio žodžiai buvo pakartoti lazdų smūgiais į kalinių kūnus. Jau bepradedąs švelnėti režimas vėl sužvėrėjo.

Po rytinių patikrinimų, kai visi kaliniai išsirikiuoja į kolonas darbams, Sruoga stovi aukštas ir sulysęs ties pat stovyklos vartais, vienišas. Dryžuoti rūbai, dryžuota kepuraitė. Ūgiu ir veido išraiška jis išsiskiria iš visų. Nieko nėra jame pataikaujančio. Nei kai praeina stovyklos vyresnysis, nei kai praeina esesininkas. Pažįsta ir jie jį. „Ach, der Professor!".

Kai vartus atidaro ir kalinių darbo kolona išeina, žengia ir Balys Sruoga pro vartus. Turi nusiimti kepurę ir atraportuoti. Esesininkas pažymi jo numerį nepakeldamas akių, o jo išvaizdoje beveik susigėdinimas. Gal tik taip atrodo. O vis dėlto tą akimirką, kai žiūri į kepurę nusiėmusį dryžuotąjį kalinį ir išdidų esesininką, matai, kad pirmasis yra laisvas žmogus, o antrasis tik savo pono vergas, dar daugiau, savo pono menkas šunytis.

Dirbdamas raštinėje, Balys Sruoga turėjo naudingų pažinčių tarp kalinių, kurie paskirstydavo darbams. Tai daugiausia buvo čekai ir lenkai. Tų pažinčių dėka jis ir ne vieną lietuvį įstatė į geresnį darbą. Niekad nieko nežadėjo. Apie tai nekalbėjo ir nemėgo, kada į jį tais reikalais kreipdavosi. Bet kai tik kuris geresnį darbą gaudavo, ilgainiui paaiškėdavo, kad tai Balio Sruogos rūpestis. Ir už tai nebuvo galima dėkoti. Pykdavo. Taip pat pykdavo, jei kartais pabrukdavo savo duonos riekę, o anas kitas atsisakydavo dėkodamas.

Jei nematė, tai nieko aplinkui nematė, tik savo kūrybinį pasaulį, savo vizijas. Jei iš ten nusileisdavo, viską matė ir viską į širdį dėjosi.

„Lietuvių kelias", 1950.III.24.

JONAS ŠERNAS

KAIP SRUOGOS RAŠTAI BUVO IŠGELBĖTI IŠ KACETO

Atsidūriau Stutthofe brolio Jokūbo vietoj. Dirbau Vilniuje vyno fabrike, gyvenau pas brolį, kuris jau buvo įspėtas, jog gali būti vokiečių suimtas. Naktį atėjo gestapininkai, žiūri parašą prie durų — pirmoji raidė ta pati, reiškia, „stimmt“, tas pats. Liepė keltis ir išsivedė mane (brolis spėjo pasitraukti). Mūsų niekad netardė ir jokio kaltinimo raštu nedavė.

Su Sruoga susitikome Kauno gestapo kalėjime (mane iš Vilniaus atvežė kiek vėliau). Ten mus gerai traktavo, bet po 3-jų dienų nuvežė į Tilžę ir uždarė kažkokioje bažnyčioje. Išlaikę 5 dienas, atgabeno į Stutthofo kacetą, kur drauge išbuvom nuo 1943.III.25 iki 1945.I.24 ir dar iki kovo pradžios vargom, kai mus esesmanai varinėjo po Kašubų žemę.

Kartą susiginčijau su vienu iš mūsų kalinių, jis supykęs ėmė šaukti, kad tas „Bambizas nuo Biržų“ esąs šioks ir toks... Nuo to laiko mane ir vadino „Bambizu nuo Biržų“. Taip apie mane ir Sruoga rašė „Dievų miške“. Manęs tas prievardis nei kiek neužgaudavo, nes mudu su Sruoga gerai sugyvenome, jis mane pamilo, ir aš jį pamilau. Pastebėjau, kad jis savo atsiminimuose nelaimės draugus pavardėmis minėdavo tik tuos, kurie mirę, o gyvųjų vardinti vengė, nenorėdamas kokiu nors būdu jiems padaryti nemalonumų.

Lagery Sruogos sveikata buvo labai menka, jis būdavo nervingas, skaudžiai išgyvendavo žiaurumus, kartais verkdavo. Sykį mudviem teko nešti čia pat užmušto kalinio lavoną, tas jį labai sunkiai paveikė.

Prie Sruogos arčiau prieidavo Rimašauskas, Staneika, jis gerai sutardavo su Mackevičium, Mackoniu,

ypač su dr. A. Starkum, kuris mus visus kaip galėdamas gelbėjo. Labai geras žmogus.

Per Vasario 16 d. minėjimus Sruoga skaitydavo paskaitas. Paskui būdavo diskusijos, į mūsų bloką sueidavo ir kiti, ne tik mūsų grupės kaliniai — pasikalbėti, pasitarti.

Kai mus 1945 m. sausio mėn. išvarė iš Stutthofo ir varinėjo į visas puses, teko daug vargo išvargti. Badavom, šalom. Aš, praktiškas žmogus, buvau „susiorganizavęs" brezentą, tai mudu su Sruoga ant jo sniege miegojom, viena antklode apsikloję. Bet Sruoga buvo labai nusilpęs, toliau paeiti nebegalėjo. Kai jau rusai buvo čia pat, jis, visai išsisėmęs, liko pakely. Čia ir atsisveikinome. Jis tik prašė išsaugoti jo rankraščius, kuriuos man įdavė išeinant iš Stutthofo. Ten jo ranka buvo smulkiai prirašyti popieriukai, maždaug po ¼ puslapio didumo. Kiekvienas pakelis buvo popierium apvyniotas, apklijuotas, iš viso svėrė gal 2 sv. Aš juos ir išnešiojau kuprinėje. Kiti man vis sakė, kad mesčiau tuos popierius, netampyčiau be reikalo sunkumo.

Atsiskyrus su Sruoga ir kitais, dar mūsų būrį esesininkai buvo nuvarę atgal į Stutthofą. Ten jau visiškai nebuvo kas valgyti, kaliniai patys turėjo rūpintis maistu. Bombardavo mus anglai, pavasaris buvo šaltas, teko daug kentėti. Ten ir Velykas išbuvome. Pagaliau įgrūdo mus į baidokus ir paleido į jūrą. Vėl anglai bombardavo, patys vokiečiai norėjo visus kalinius paskandinti, kad nebūtų kas pasakoja apie tai, kokie žiaurumai dėjosi kacete. Vargais negalais pasiekėm Danijos krantus. Iš kelių tūkstančių kalinių išsigelbėjo tik apie 800. Mus priglaudė anglų kareiviai. Po trijų mėnesių atsidūrėme Švedijoje. Čia aš ir atidaviau dr. Starkui Sruogos raštus. [31]

Rockford, Ill., 1972.IV.22.

B. SRUOGA IR JURGIO SAVICKIO ŠEIMOS TRAGEDIJA[32]

„. . . Man teko studijuoti Kauno Meno mokykloje kartu su rašytojo Jurgio Savickio sūnum Algirdu. 1938 m. jis vedė žydų tautybės mergaitę Juliją. Viliampolėje, ant Neries kranto prie kapinių, kur buvo ghetto, vokiečiai jį nužudė — peršovė stuburkaulį, ir po kelių parų jis mirė. Tenai jis ir palaidotas. . . Julija su dukrele Regina buvo išvežtos į koncentracijos stovyklą (Dievų mišką). Jos badavo, jų laukė krematoriumas. Už jų gyvybės išgelbėjimą Julija yra dėkinga Jūsų vyrui Baliui Sruogai, kuris dalinosi su ja paskutiniu kasniu. Regina užaugo gražuole, studijavo mediciną. Bet būdama 4-me kurse susirgo vėžiu ir mirė."

M. B.

Kaunas, 1972.I.6.

„. . . buvau Stutthofo koncentracijos stovykloje kartu su Jūsų vyru. Jis man labai daug padėjo. Turėdama su savim 6-rių metų dukrelę, duonos jai negaudavau, turėjau ją slėpti duobėje. Bet Dievas atsiuntė mums gerąjį angelą, Jūsų vyrą. . . Jo šviesus paveikslas amžinai liks mano širdy."

Julija Savickienė

Eli Koen Ofakim, Israel, 1972.VIII.7.
(Iš laiškų V. Sruogienei)

KALINIMO DATOS

1943.III.16	naktį B. S. gestapo suimtas;
1943.III.18	atgabenamas į Kauną drauge su kitais suimtaisiais vilniečiais;
1943.III.19	atvežtas į Tilžės kalėjimą kartu su visa Lietuvos įkaitų grupe;
1943.III.21	rašo slapta laišką šeimai;
1943.III.24	atvyksta į Stutthofą — visi laukia sušaudymo;
1943.IV.30	leista parašyti pirmąjį laišką šeimai;
1943.V.31	sykiu su visa grupe paskelbiamas „garbės kaliniu“ (Ehrenshäftling);
1945.I.25	su visais Stutthofo kaliniais evakuojamas į Vakarus; rašo šeimai paskutinį laišką;
1945.I.28	atsiduria Zukau miestelyje;
1945.II.5	atsiduria Ganso miestelyje;
1945.II.9	išeina iš Ganso;
1945.III.10	jėgomis išsekus, pasilieka gulįs patvory. O jau „važiuoja raudonosios armijos tankai. Važiuoja ir važiuoja. Tokia daugybė jų!“ * Lieka Lanze;
1945. ?	karišku sunkvežimiu nugabenamas į Torunės stovyklą, kur surenkami rusai siųsti į Rusijos gilumą;
1945.V.13	susisiekęs su Lietuva, karišku lėktuvu pasiekia Vilnių.

* B. S. „Dievų miškas“, 483 psl.

IŠ LAIŠKŲ ŽMONAI IR DUKRAI, RAŠYTŲ VAKARUOSE

„... Kad tik Balio fizinė sveikata nepaslystų, o moraliniai jis neabejotinai bendrai išaugs ir literatūriniai aukštai iškils. Ilgesnis laikas, praleistas vienatvėje, kiek jis bebūtų sunkus jam ir artimiesiems, leido jam neabejotinai labiau susikoncentruoti ir praturtinti savo literatūrinį bagažą tiek, kiek kitomis aplinkybėmis jis nebūtų galėjęs išaugti. Turėdamas genialę literatūrinę techniką... išėjęs į laisvę ir galutinai patekęs į normalines vėžes, jis lengvai ieškos sau jau ne vien pirmųjų, bet ir pasieks pirmąją vietą literatūroje. Aš visados iš jo to laukiau ir nors už akių pykau ant jo už žaidimą plunksna, kuriuo jis seniai „bovijosi", patenkintas, kad jis lengviausiai nugali visus kalbos ir stiliaus sunkumus, dėl kurių kiti rašytojai visus nagus sau nugraušdavo... (tikiu, kad) būdamas dar jaunas, prieš akis turėdamas dar 20 - 30 kūrybingiausių metų, neabejotinai duos tą, ką jis dėl savo įgimtų gabumų privalo mūsų tautai duoti.

Vokietija, 1945.I.22.

... su jo mirtimi aš nustojau geriausio prietelio, su kuriuo mane gyvenimas rišo jau nuo 1919 m., ir gal kurio vieno dėka aš pats dabar gyvas esu, nes man 1925 m. susirgus, jis daugiausia mane ir gelbėjo, ir dienas ir naktis sėdėdamas prie manęs ir pavaduodamas mano vargšę Olę, ieškodamas po įvairias žydų lindynes ledo, dėlių, pagaliau pats mane nugabendamas į ligoninę...

Pinneberg, 1947.X.21.

...mūsų gyvųjų, likusių jo artimųjų, uždavinys ne vien šiai dienai, bet ir toliau... rinkti jo raštus, laiškus, visą jį liečiančią medžiagą... išsaugoti, kad nežūtų. Būtinai rinkti viską, kas apie jį rašyta, vis vien ar teigiamai ar neigiamai, surinkti visą jo bibliografiją... portretinę medžiagą... atsiminimus visų tų, kas su juo susidurdavo...

Pinneberg, 1947.XII.16.

... su Baliu mes buvome visados tokiuose santykiuose, kad atvirai pasisakydavome dėl kiekvienos mudviejų klaidos ir niekados dėl to tarp mūsų jokio nesusipratimo neiškildavo, net ir tuomet, kada kiti ištisą lermą keldavo.

Pinneberg, 1949.IV.11.

Vaclovas Biržiška."

„Malonioji,

Skaitau nuliūsdamas laikraštyje, kad Jūsų gyvenimo draugas Balys Sruoga yra palikęs žemišką gyvenimą... Bet kaip žmogus nepasidaro tiktai įsigydamas kūną, taip jis ir nepradingsta jį palikdamas. Jis pasilieka esamas ir toliau Kūrybos veiksniu tautos gyvenime. O ne vien savo kūriniais. Mylėjęs Tėvynę, jo jėga ir toliau stoja už ją. Taip ir visi, kurie mirė susirūpinę Tėvyne, savo jėgas skirs jos laisvėjimui...

Vydūnas."

Detmold, Moltkestr. 36, 1947.X.23.

„. . . suprantame, jog Tamsta įveiksi savo skausmą ir stosi prie naujo savo dvasinės pareigos darbo — rūpintis, kad ne tik Balio Sruogos literatūrinis palikimas ir vardas būtų ateičiai išsaugotas, bet kad ir pats *Balys* mums visad liktų mielas ir brangus — mums, ne tik mažam artimųjų būreliui, bet ir visai *gyvai Lietuvai,* tokiai, kuri myli ir brangina *žmogų,* ne vien vertina plunksnos darbininką, nelyginant kokį profesininką. O spaudoje, be abejo, pačiuose gyrimuose nekartą atsirugs minties ir žodžio šabloniškumas, tuščiažodžiavimas, nekartą faktų iškraipymas, o ką kalbėti išviso apie a.a. Balio asmenybės nesupratimą. Aš niekados apie jį nerašiau, žinodamas, jog daug ką aš jame nepilnai būsiu supratęs arba netaip supratęs, nors nekartą — ypačiai profesoriume — apie jo kūrinius pasikalbėdavome su juo pačiu ir klausydavaus jo paaiškinimų. Balys negali mums likti nekrologiškai šabloniškai nulaižytas, bet turi išlikti mūsų jaunimui, mūsų šviesuomenei, mūsų tautai visu savo kūrybiniu ir dvasiniu ūgiu. . .

Pinneberg, 1947.X.24.

Mykolas Biržiška.“

„Aš mažai turėjau draugų Lietuvoje, tik Balį, kurį aš mylėjau labiausiai, gyvenome, galima pasakyti, vienu gyvenimu. Žmona kelias dienas verkė, kada sužinojom apie jo mirtį. . .

Man asmeniškai beveik nieko nebeliko brangesnio Lietuvoje: mirė Baltrušaitis, o dabar Balys. Ir apie Karsaviną beveik nieko negirdėti. Tai buvo, galima pasakyti, vieninteliai man artimi žmonės ir draugai. . .

(JAV) 1947.XI.22.

. . . Gavau iš kunigo Ylos jo atsiminimų knygą. Skaitau neatsitraukdamas. Maniau, kad rasiu apie Balį daugiau žinių, negu buvo laikraštyje atspausdinta, bet kol kas, be vieno kito paminėjimo, nesuradau.

Biednas Balys. Ir galvoti negalvojau, kiek jam teko iškentėti, kiek vargo pakelti.

Užsimojęs esu parašyti charakteristikų eilę iš mūsų universiteto darbuotojų — Karsavino, Šilkarskio, M. Biržiškos, Voldemaro ir, suprantama, pirmoje eilėje Balio. Aišku, kol esu gyvas, niekas jų neišvys. Paskelbti paliksiu ateičiai. Tai iš tikrųjų ne charakteristikos, bet lakūs prisiminimai apie šiuos mano buvusius ir dar esamus draugus. Gal apsiriksiu daugeliu atveju, bet, išskyrus gero, nieko nenoriu apie juos rašyti ir negaliu, nes ko negerbiau, su tais ryšių nepalaikydavau.

Mano šis sumanymas kol kas yra tik sumanymas, geras noras. O kaip žinote, gerais norais pragaras išgrįstas.

Akys mano beveik nesitaiso, pilno regėjimo neatgavau. Gal ir neatgausiu. . .

Philadelphia, 1952.I.3.

. . . Dabar trečia valanda nakties. Visi miega, ramu, ir gal pasiseks man baigti laišką. Rašau šiuo laiku todėl, kad prisisapnavo man Balys. Jis skundėsi, kad jį visi apleido, pamiršo ir niekas neaplanko. Jis kalbėjo gulėdamas lovoje, ir aš stengiausi jį nuraminti. Jis buvo apsiverkęs, ir man atrodė, kad prakaitas buvo aprasojęs jo veidą, kurį aš ėmiau ir paglosčiau, bet kakta buvo šalta. Aš prisiminiau, kad jis juk yra miręs ir pabudau. Tas sapnas mane taip paveikė, kad aš pabudęs net apsiverkiau. Pagailo man Balio, ir pajutau tokį ilgesį, kad negalėjau gulėti, atsisėdau ir ėmiau šį laišką rašyti. Och, kaip gaila tų praėjusių dienų, kuo-

met visuomet buvome drauge, tų dienų, kurios nebesugrįš, ir tų brangių vietų, kurių jau gal nepamatysiu.

Aš nenorėjau Jums rašyti apie šį savo sapną, kad negraudenčiau Jūsų, bet man taip pagailo ir Balio ir savęs, kad neiškenčiau. Manau, kad gal man anksčiau už jus visus teks su juo pasimatyti... Gal ir neilgai teks laukti.

Philadelphia, 1952.VIII.25.

... Gal man pasiseks užbaigti ir surasti sąžiningą leidėją antrajai daliai „Dangaus ir žemės sūnų". Norėčiau gauti iš Jūsų leidimą pavesti tą sumanytą leidinį Balio atminimui su atitinkama dedikacija. Juk iš tikrųjų Lietuvoje tik Jį vieną teturėjau tikrą ir nuoširdų draugą. Jis buvo man tikras draugas, kaip ir aš jam, ir ne todėl, kad vienas antram buvome reikalingi kažkokių gėrybių pasiekti. Mus jungė tik mūsų sielos, ir niekas kitas.

Vincas Krėvė".

„... Jis buvo geras ir doras žmogus, ištikimas draugas nelaimėje — tą jis daug kartų įrodė.

Marija Krėvienė."

Philadelphia, 1953.IV.3.

* * *

„... Ašarom neišverksi nei žemės, nei dangaus. Tylus skausmas baisesnis už ašaras. Mes visi esame keleiviai iš anapus. Tik klausimas, kuris pirmas... Tai nužydėjimas. Tai būtinumas, tai mūsų kelių susiliejimas prie amžinasties vartų. Kas gyvenimo kelyje dvasiniu gyvenimu anapus lankosi, tam lengviau įsisą-

moninti visoks likimas. Supraskite, Ponia, kad aš, jungdamasis prie Jūsų šeimos liūdesio, ne tik suprantu Balio netekimo vertę, bet lygiai liūdžiu kaip senas prietelius ir bendrakeleivis literatūros dirvoje. Tiesa, jau daug metų mes buvome išsiskyrę. Bet Balys man paliko atmintyje iš tų laikų, kada Nepriklausoma Lietuva kėlėsi gyventi ir drįsti gyventi savo žodžiu ir veikla. Tie laikai yra gyva legenda. Gaila būtų, kad toji legenda pražūtų. O kaip daug tų laikų žmonių jau nebėra gyvų!.. Dubeneckis, Šklerius, P. Kalpokas, Didžiokas, Tumas, Binkis, Puida, Gira, Glinskis, Vaičkus... ištisa litanija. Žemės klodai dengia jų veidus. Jų darbas tebežydi mūsų atmintyje.

Jūsų paakinimas parašyti apie Balį atsiminimus man labai prie širdies. Aš pats, kuris jau krūvelę metų nešu ant pečių, dažnai pagalvoju apie atsiminimų fiksavimą. Tik tam, suprantama, reikalinga ramesnės aplinkos. Taip, kaip dabar gyvenu, negaliu nė pagalvoti. Daug kitų rūpimų ir būtinų darbų verčia išnaudoti atliekamas valandas... Balio mirties dienomis aš išgyvenau sapną. Rodos, mes susitinkame su Baliu ir susitaikom. Kam tas buvo reikalinga? Kam toks sapnas? Dabar man aišku. Jo išgyvenimai perbėgo per atmintį ir astraliniame pasaulyje išsisprendė paskutinę valandą. Taip lygiai nekartą yra buvę su sapnais, kurių pradžioje nesupranti, o vėliau paaiškėja jų prasmė.

Aš visai suprantu Ponios dienas. Bet ar nėra tai viskas gyvenimo žaismas? Žaismas, kuris baigiasi tragiškai ir nepataisomai. Bet ponia esate istorikė, turite savo dvasios pasiją: ten galite kalnus versti mūsų tautos gerovei. Rūpintis Balio palikimu, kad jis būtų gyvas tarp mūsų, yra Tamstos ir kitų pareiga. Kūrėjai, kaip ir kultūros žmonės, turi būti nuolatos gyvi mūsų dvasinėje veikloje, ypač jaunime, jei mes norime, kad lietuvių tauta būtų gyva.

Miela Ponia, dirbkime, kad mums būtų verta gyventi, dirbkime, kad kitiems būtų nauda, dirbkime, kad mūsų tauta nemirtų...

Faustas Kirša."

Meesen Kaserne Bl. 7. 24 Lübeck, 1947.XII.28.

„Kazimierą Sapiegą" gavau ir perskaičiau jau gana seniai. Patiko man visos lyrinės partijos. Labai patarčiau perspausdinti sakysim „Aiduose" Balio puikias lyrikas, rašytas kelionėj Šveicarijoj (?) „Kalnuose" (?), kuriomis žavėjosi toks gilus ir statąs aukštus reikalavimus kritikas kaip Karsavinas.

1951.VII.30.

... Rašau po labai stipraus įspūdžio, kurį man padarė „Dievų miškas". Skaičiau jį antrą sykį, kai kurias dalis net trečią ir ketvirtą kartą. Tai yra puikiausias meno kūrinys. Balys rado čia savo nesumaišomai originalų stilių, savo kompoziciją. Nei vienos meluotos frazės, jokio sentimentalumo, daug humoro, žinoma, „Galgenhumor". Balio lyrika ir „Dievų miškas" tai žymiausieji greta Krėvės novelių Lietuvos literatūros kūriniai. Esu tikras, kad „Dievų miškas" užims garbingą vietą net pasaulinėj literatūroj. Nuostabūs tie documents humains. Gerai būtų, kad atsirastų geras vertėjas *lenkas*. Iš lenkų kalbos būtų galima išversti į pasaulines kalbas, visų pirma į vokiečių. Lenkijoje yra daug žmonių gerai rašančių vokiškai ir pasitenkinančių mažu honoraru. Pradėjau šiuo reikalu teirautis. Labai simpatingai veikia Balio objektingumas lenkų atžvilgiu. Iš vienos pusės bestijos, kaip Wacek Kozlowski, Weit ir kt., iš kitos tokie kilnūs žmonės, apie kuriuos Balys rašo su didžiausiu dėkingumu ir susijaudini-

mu: Zagórski, Rękajski (pusl. 231 - 234), Kamiński (130 - 31). O ką pasakysite apie Švarcbarto *išmintį* (133-134): „Mes (lietuviai ir lenkai) jau praeityje perdaug prisipešėm, užtat sėdime dabar čionai visi. . ." (134). „Ši išmintis" — sako Balys — „buvo savaime aiški lygiai lenkų, lygiai ir lietuvių inteligentijai. Ji toliau ir grindė tarpusavio santykius. Lenkų tarpe turėjome geriausių, nuoširdžiausių draugų, kuriais kiekvienu atveju galėjome pasitikėti. . . Mane patį (jie) nuo alkanos mirties išgelbėjo."

Kai aukšto meno kūrinius skaitome pirmą sykį, tai negalime jų tinkamai įvertinti — juo daugiau juos skaitome, juo labiau jie mums patinka. Jaučiuosi vakar iš ryto nuvargęs — paėmiau „D. m." į rankas ir negalėjau su juo persiskirti — skaičiau visą dieną ir nakties dalį. Ir tik pagalvokime: Balys rašė šį savo kūrinį 1945 m. antroj pusėj, jau išsisėmęs vidujiniai, pasmerktas mirtin. Stebuklas. Teisingai sako Kasprowicz:

Bądź pozdrowiona, o Ty bez promienia,
Który nadzieją słabe serca pieści,
Spowita płaszczem bezbrzeżnego cienia,
Źródło mej pieśni, kolebko natchnienia —
Boleści! *

1958.VIII.3.

Gyvenu įspūdžiais, kuriuos paliko man „Dievų miškas". Nuostabus kūrinys. Turtinga, ryški kalba, kurioj iš karto jaučiamas meisteris, naujo stiliaus *kūrėjas*,

* Būki pasveikintas, o tu, be spindulio,
Kuris viltimi silpnas širdis glosto,
Įsuptas į beribio šešėlio skraistę,
Mano dainos šaltini, įkvėpimo lopšy —
Skausme!
(vertimas pažodžiu).

o svarbiausia: mokėjimas keliais žodžiais, keliais posakiais piešti *gyvus žmones*. Neturiu čia Krėvės veikalų ir negaliu palyginti jo novelių su „Dievų mišku". Nežinau, ar Balys ne žymesnis talentas. O išskyrus Krėvę, Balys neturi konkurentų. Jo originalumas neabejotinai praneša visus Lietuvos rašytojus.

1958.VIII.4.

...Žinoma, jų (raudonųjų) reikalavimas laikytis „sovietinio realizmo" buvo labai nemalonus — bet ir šis reikalavimas nesutrukdė jo žymiausio *meno* kūrinio, kuris neabejotinai išgarsins jo vardą visame pasaulyje. Tokių nuostabių rudo KZ-to vaizdų niekas dar nedavė.

1958.X.14.

...Sunku tikėti, kad tokį veikalą parašė žmogus pasmerktas mirti. Nemokėjome jo Kaune įvertinti.

1958.IX.10.

Vladimiras Šilkarskis."

„...Balys ir Andrius gyveno ir dirbo kaip broliai. Jie turėjo bendrus grožio ir gėrio idealus, kurie buvo įkūnijami kūrybiniame teatro darbe.

Stačiai nuostabu, kaip gražūs buvo — išore ir vidiniai — tie du vyrai! Kaip anksti jie mus paliko, pačiame savo jėgų žydėjime...

Mudviem su Andrium gyvenime nebuvo brangesnių ir artimesnių draugų Lietuvoje, kaip Balys ir Jūs.

Vera Solovjova (Oleka-Žilinskienė)

Versta iš rusų kalbos.
Denville, N.J. 1967.III.19.

NUOTRUPOS ŽINIŲ IŠ LIETUVOS 1945.V.13 — 1947.X.16

„...Užvakar girdėjau per radiją prof. Sruogos atsiminimus iš lagerio. Dažnai jis skaito literatūrines paskaitas... Skaito ramiu, tvirtu balsu. Jausti kiek prislėgta nuotaika."

Iš Marijos Mackevičienės laiško V. Sruogienei, rašyto 1945.XI.27 iš Husum (Šiaurės Vokietija).

1945 m. vasarą asmenys, lydėję Balį Sruogą į Birštoną, pasakojo, kad jo nuotaika buvo labai prislėgta. Bet gautame kambarėlyje jis tuoj susitvarkė savo daiktus, padėjo į vietą dantims šepetuką, muilą ir rūpestingai pasitaisė lango užuolaidas.

Kartą, atvykęs į Kauną pas dr. Juozą Nemeikšą ir jo seserį Mariją, artimiausius bičiulius nuo jaunystės dienų, nejaukiai tylėjo. Nemeikšaitė pasikvietė keletą artimų pažįstamų ir prašė, kad jį stengtųsi pralinksminti.

Tačiau visų pastangos užvesti kokią kalbą buvo per nieką.

Dažnai, susitikęs su kuo artimesniu, nusiskųsdavo:

— Kad čia būtų Vanda ir Dalia, mano gyvenimas būtų visai kitoks...

Kitą sykį išsitarė, kad yra verčiamas ieškoti žmonos ir dukters, raginti jas grįžti į Lietuvą, bet gi nė vieno jų laiško neleista jam gauti. Jis neabejojo, kad jos dėjo visas pastangas su juo susisiekti. Todėl kentėjo, bijojo, kad jos, pasiryžusios grįžti, vietoj namų, nepatektų į Sibirą. Jam neleista buvo joms betarpiškai

rašyti. Paskui paaiškėjo, kad nors ir stengėsi visokiais būdais išsiųsti laiškus, net ne savo vardu, įvairiais keliais, jie niekad šeimos nepasiekė.

Jis nepaprastai daug dirbo — po 20 valandų į parą, stengdamasis darbe rasti užsimiršimą. Bet neleista buvo rašyti, ko jis norėtų. Drama „Barbora Radvilaitė" buvo prie širdies, rinko kruopščiai medžiagą, kai kurie istorikai jam padėjo gauti reikalingos literatūros, bet ir čia sukliudyta: ypač P. Cvirka primygtinai vertė rašyti apie komunizmo laimėjimus. „Dievų miškas", „Pajūrio kurortas" — nepatenkino valdžios, o spaudimas galutinai rašytoją nukankino. Visą gyvenimą nepakentęs bet kokios prievartos, iškentėjęs Stutthofo panieką, grįžęs į Tėvynę, buvo vėl prievartaujamas, sekamas. . .

Kai buvo priverstas atlikti „viešąją išpažintį", jo balsas, visad tylus, buvo visai duslus, jis visas drebėjo, užsikirsdavo. Daugelis, į jį žiūrėdami, salėje verkė, bijojo, kad kris apalpęs ar net negyvas. . .

Po Vilnių ėjo legendos apie tai, kad jis, prie katedros atsiklaupęs, balsu raudojo. Net draugai jo kartais bijojo. O naktimis savo bute staugte staugdavo — kaimynai už sienos buvo siaubo pagauti. Ir niekas jam padėti negalėjo. . .

Pasidarė itin erzlus, įsižeisdavo dėl menkniekio, net supykdavo ant artimiausiųjų, Nemeikšų, kurie nepaisė jo prasiveržimų ir iki galo jį globojo. Su Jadvyga Čiurlionyte susipyko, pakritikavęs kartą savo artimo bičiulio Kazio Borutos, jos vyro, kūrybą. Viskas jį jaudino, erzino. Paskutinėmis dienomis buvo beveik visai regėjimo netekęs, o gyventi, dirbti troško, iki amžinai užmerkė akis. . .

Mirdamas spaudė prie širdies dukters, žmonos nuotraukas, jų šaukėsi. . .

„... Prisimenu, kartą sutikau dr. Juzuką. — Užeik, sako: yra atvažiavęs prof. Sruoga, bet labai sunkioje nuotaikoje.

Ir tikrai išsėdėjome kelias valandas tylėdami, paskendę kiekvienas savo mintyse. Paskui profesorius atsiduso:

— Et nėra prasmės... niekam nesu reikalingas... Nežinau, kas iš mūsų nelaimingesnis, bet tu jauna,* o mano senatvėj!

Ir verkėm abudu kaip maži vaikai.

... Jis mažai šnekėdavo, o mes taip pat vengėm liesti tebekraujojančias žaizdas. Bet iš retų prasitarimų aišku, kad jis žinojo, jog judvi esate Detmolde. Tuo metu (nežinau kaip dabar) jis galvojo, kad grįžti judviem pavojinga... Nežiūrint kartais visai beviltiškų nuotaikų (jo paties žodžiais „juodų melancholijų"), nebuvo praradęs vilties Jus pamatyti. Tai liudija kelios smulkmenos. Pvz. kartą Marytė norėjo kažkokiu Dalios drabužėliu, jos manymu, senu ir Daliai mažu, kažką sušelpti. Profesorius griežtai pasipriešino sakydamas, kad nei vienas daiktelis negali būti paliestas, kad grįžusios rastumėte viską kaip palikote, o pašalpą jis geriau pinigais suteiksiąs... Jei kartais pavyksta gauti kokį leidimą moteriškom prekėm, tai perka ir saugo jums.

Profesorius gyvena Vilniuje, senajame bute, kaimynystėje su prof. V. Mykolaičiu. Vieną kambarį yra išnuomojęs A. Gučui... Marytė samdo šeimininkę, kuri... sąžiningai tvarko ūkį. Materialiai neturi sunkumų. Dėsto Vilniaus universitete ir retkarčiais Kauno Dramos studijoje. Kartais Vilniuje jį aplanko ir dr.

* Laiško autorės vyras buvo drauge su B.S. kalinamas Stutthofe.

Juzukas su Maryte arba jis pats pas juos į Kauną nuvažiuoja; juodu rodo profesoriui nepaprastai daug širdies ir rūpinasi juo. Dažnai profesorius, beviešėdamas pas juos, nuo 6 val. ryto atsisėsdavo lovoje, nuleisdavo kojas ir taip susimąstęs prasėdėdavo ištisas valandas.

Jis nemėgo naujų pažinčių, laikėsi senos aplinkos. Ketina persikelti į Kauną, į savo namukus, kurie yra išnuomoti.

Sveikata? Grįžęs jautėsi nekaip. Buvo pašlijusi širdis, kojos buvo sutinusios, beveik paeiti negalėjo... Pasigydęs keletą mėnesių Birštone, atsigavo. Ten jis parašė „Dievų mišką“, rūpinosi, kad tie jo atsiminimai būtų išversti į anglų kalbą ir išspausdinti. Tik, rodosi, cenzūrai kažkas nepatiko... Mūsų žiniomis profesorius laikosi gerai ir garbingai.“ [33]

Stockholm, 1947.VII.10.

„... Jis taip rūpinosi, kad jos (dukra ir žmona) būtų ramios, kad niekas joms nepraneštų apie jo sveikatos būklę, griežtai uždraudė tai, paėmęs iš manęs žodį. Pažadėjau, nes žinojau, kaip jis jaudinosi vien jas paminėjus. Nenorėjo, kad pertrauktų mokslo, kad joms tai daugiau reikalinga, kaip jam, jau besibaigiančiam. Jų nuotraukos iš įvairių bendro gyvenimo laikotarpių stovėjo aplinkui. Jis rinko, saugojo jų daiktus, smulkmenas, net nuolat pirkinėjo ką nors gražaus, kad būtų joms sugrįžus. Tokia meilė jaudino mus iki ašarų. Mažai apie jas kalbėjo, jų vardai jam buvo šventi, susikaupęs šventė jų gimimo ir vardo dienas, nors tos progos buvo jam be galo liūdnos..“

Kaunas, 1948 m. pradžioje.

„. . . Jis vis apie jas galvojo ir ilgėjosi jų. . . Paskutinėmis dienomis paprašė albumo, kuriame buvo jų nuotraukos, spaudė prie širdies kaip relikvijas. Daug dirbo, nes darbas davė kiek užsimiršimo jo sunkiuose išgyvenimuose. Jėgos buvo pakirstos. Paskutinę vasarą praleido savo namely Kaune, kur surado daug mielų atsiminimų. Džiaugėsi kiekvienu medeliu, kiekviena gėlyte ir jomis mus apdovanodavo. Niekas nemanė, kad tai jau jo paskutinės valandos. Liga žengė sparčiai ir ne žmonių galioje buvo išlaikyti jo gyvybę.“ [34]

Kaunas, 1949.I.15.

„. . . Neradęs šeimos, liguistas, suvargęs, profesorius nežinojo, kaip pradėti gyventi. . . Po karo sąlygos buvo labai sunkios. . . Sveikatai vis menkėjant, jis pradėjo vengti žmonių, nes jie jį vargino. . . Paskutinę vasarą jis praleido savo troboje, tvarkė apleistą sklypą. . . Grįžęs į Vilnių, visai silpnai matė ir turėjo atsigulti į ligoninę. Nežiūrint visų pastangų, liga progresavo.“

Kaunas, be datos.

„. . . Kai Aušrinės senelis (B.S.) gulėjo Vilniuje, Juzukas kaip specialistas buvo iššauktas tikrinti mano akių dugno, pasakė tada: „Laiminga esi — dugnas švarus. Su Baliu blogiau, jo aukštas spaudimas dėl smarkios inkstų ligos. Artinasi apakimas.“ Atsimenu, kai 1932 m. sirgo, kai gyvenome po vienu stogu. Artimiausi bičiuliai daktarai buvo bejėgiai, o daroma buvo viskas.“

Kaunas, 1957.

„. . . Vieną kartą Kastantinas Jablonskis su žmona buvo pas Balį pietų. Tik staiga Balys pradėjo mėtyti

valgį, drabstyti, verkti kukčiodamas. Kastantinas prašė nusiraminti, o Balys tik suriko:

— Gerai tau, kad jūs esat kartu!

Pasirodo, tai buvo Vandos vardinių diena; jis visad šeimos šventes atsimindavo ir labai kentėdavo dėl savo vienišumo!“

Vilnius, 1961.X.18.

„... rašė man... iš Bugių, kad Balys, grįžęs iš Stutthofo, pas tavo tėvą nebuvo nuvažiavęs, nebuvo ir per jo laidotuves......kelionė jam būtų buvusi persunki, mes jį sulaikėm nuo jos. Bet Balys siuntinėjęs tėvui kiek pinigų, kvietęs važiuoti gyventi į Kauną, bet tėvas atsisakęs.“

Kaunas, 1963.IV.25.

„... Visi kaimynai š. m. vasario mėn. 2 d. buvo susirinkę į B. Sruogos minėjimą, kuris įvyko jo namuose, muziejuje. Daug prisiminimų apie jį pasakojo drauge su juo koncentracijos lagery buvęs J. Puskunigis ir ta moteris, kuri šeimininkavo pas jį. Pasirodo, kad, nepaisant be galo sunkios nuotaikos, Balys Sruoga nebuvo nustojęs jumoro jausmo. Vieną rytą jo kaimynas, einant Sruogai iš namų, paklausė, kur einąs. Tas atsakė:

— Einu į turgų pirkti svirplio, kad nebūtų vienam taip nuobodu.“

Kaunas, 1967 m.

„... Paskutinę vasarą jis praleido savo namelyje. Gyveno savo kambary, daugiausia praleisdavo laiką verandoje gryname ore. Čia lankydavo jį draugai, kiek jų susirasdavo Kaune ir Vilniuje. Palošdavo šachmatais. Buvo gražios dienos... gėlių daugybė, kai vaisių atsirado, jis mus vaišindavo. Mano vardinėms at-

siuntė visą krepšį visokių gėrybių. Kalbėdavome apie jus, tik jis supykdavo, kai užsimindavau, jog Dalia gali tuo tarpu ištekėti. Šeimininkavo Peseckienės sesuo Marytė, ir ji pati atvažiuodavo iš Vilniaus.

Kartą jis man pasiskundė, kad su akimis kažkas pasidarė, juodi taškai mirga. Juzukas nuvežė Balį į dispenserį patikrinti akių dugną, rado kraujo išsiliejimą. Nutarė, kad reikia skubiai atsigulti į ligoninę. Tarėmės, kur geriau — Kaune ar Vilniuje... Juzukas pats nuvežė ir paguldė. Lankėm, kas galėjom. Bet Baliui nepatiko ligoninėje, reikalavo namo vežti. Gulėjo Vilniaus bute, buvusiame jūsų valgomajame. Turėjo prie lovos radiją ir nuolat jį sukinėjo.

Kai Balys buvo parvežtas namo, aš nuėjau pas brolį Juozą[35] ir paprašiau, kad jis nuvažiuotų į Vilnių, nes ten Balys tarp svetimų. Jiedu su žmona atvažiavo ir buvo iki pat mirties, viską tvarkė."

Kaunas, 1967.III.30.

„... Tuojau po karo buvo įvesta kortelių sistema. Profesūra buvo maistu aprūpinta visai gerai... Kai gyvenimas įėjo į normalesnes vėžes, B. Sruoga labai daug dirbdavo užsidaręs savo kambaryje: ruošėsi paskaitoms, rengė liaudies dainų rinktinę su komentarais, tvarkė pjeses, rašė „Dievų mišką".

Užeidavo retkarčiais pas jį buvę Stutthofo lagerininkai. Nudžiugdavo, priimdavo juos kaip geriausius bičiulius, kartu ir labai jaudindavosi. Užeidavo pas jį pažįstamos ponios aptvarkyti kambarius ir kitus reikalus (kol Marytė neparūpino nuolatinės šeimininkės), Putinai, kurie gyveno buvusiame Krėvių bute (Tauro g-vėj Nr. 21, vienu aukštu žemiau) ir kiti pažįstami. Kai kada atsilankydavo iš Kauno studentė, slaugiusi jį Birštone, užeidavo Putinų giminaitė studentė

Hortenzija su savo dviem draugėm medikėm. Tai prablaškydavo Balio niūrią nuotaiką. Prašydavo jas pabūti ilgiau ir dažniau užeiti. Po atsilankymo sakydavo, kad jos savo jaunumu primenančios jam Dalią. Jus ir Dalią prisimindavo dažnai ir iki ašarų piktindavosi, kai kas nors jo santykiuose su tomis studentėmis ieškodavo kokio nors nediskretiškumo. Jūsų vardus minėdavo su didžiausiu pietizmu.

Atviresnėmis valandomis B. Sruoga paskaitydavo savo naujus eilėraščius, kartais juos trumpai charakterizuodamas („Dabar paskaitysiu mocartišką", arba mostu parodydavo eilėraščio dinamiką — įtampos kilimą ir kritimą), davė paskaityti ką tik parašytą „Dievų mišką" ir teiravosi, kurie tipai geriausiai pavaizduoti. Matyt, ir čia reiškėsi dramaturgo įpročiai.

Šiaip Sruoga gyveno labai užsidaręs, nueidavo į universitetą skaityti paskaitų, grįždavo vėl namo, o jei būdavo daugiau laisvo laiko, tuojau važiuodavo į Kauną pas Nemeikšus, ten išbūdavo savaitę ar dvi. Kitur lankydavosi tik būtino reikalo verčiamas... Sruoga dažnai skųsdavosi galvos skausmais. Jo sveikata rūpinosi geriausi to meto Vilniaus gydytojai ir draugai. Jis sirgo hipertonija — liga, kuri per karą paveikė daug žmonių. Dirbti buvo vis sunkiau. 1947 m. rudenį paskaitų jau nepradėjo skaityti. Liga progresavo, nyko inkstų funkcijos, atsirado uremijos požymiai, tai veikė ir regėjimą. Vasarą pabuvojo dar Birštone ir Kaune, vėliau grįžo į Vilnių. Paskutinį laiką sirgo namuose, gydytojų prižiūrimas ir rūpestingos šeimininkės globojamas.

... Paskutinį kartą B. Sruogą mačiau tris dienas prieš mirtį. Kai atėjau, atradau gulintį, kaip visados, valgomajame. Apsidžiaugė atsilankymu, bet įspėjo, kad dabar jau pavargstąs, prašė pabūti ir neužsigauti, kai pasakysiąs, kad pasikalbėjimą reikia baigti. Jau buvo

netekęs regėjimo. Pabuvau pusantros valandos, nes vis prašė pabūti, bet pagaliau mačiau, kad atsilankymas turi baigtis. Kalbėjomės apie įvykius ir žmones. Ir dabar B. Sruoga kalbėjo su humoru, o kartais su sarkazmu. Neatrodė, kad mirtis taip arti..."

Vilnius, 1972.IV.17.

„... Kai (B.S.) grįžo iš Stutthofo konclagerio, tuojau buvo paskirtas Vilniaus Un-to rusų kalbos ir literatūros katedros profesorium nuo 1945.V.1. Katedrai suskilus į dvi — rusų literatūros katedros vedėju nuo 1945.X.16. Vadovavimas katedrai reikalavo laiko, sukeldavo kitų rūpesčių, B. Sruoga norėjo daugiau atsidėti kūrybiniam darbui, o, be to, smarkiai blogėjo sveikata. 1946.VIII.20 jis prašėsi atleidžiamas iš katedros vedėjo pareigų ir paskiriamas tiktai visuotinės literatūros katedros profesorium, kad atkristų katedros vadovavimo darbas. Pareiškimą motyvavo bloga sveikatos būkle, dažnais galvos skausmais, nurodė diagnozę: myocarditis chr., hypertonia (kraujo spaudimas iki 230 - 240), neurastenia ir kt. 1946 m. rugsėjo 28 d. B.S. nuo vadovavimo rusų literatūros katedrai buvo atpalaiduotas, paliktas tiktai katedros profesorium, 1947.X.13 buvo perkeltas į Vakarų Europos literatūros katedrą, tačiau tų pareigų eiti nebeteko, nes jau ilgesnį laiką sirgo rimtai, paskaitų skaityti negalėjo. Sirgdamas iš pradžių gulėjo ligoninėje, o paskum grįžo namo. Mirė Vilniuje."

Vilnius, 1972.IV.25.

„Brangi Ponia!

Jus, be abejo, bus jau seniai pasiekusi ta skaudi žinia, tad rašau Jums, šiai progai pasitaikius, norėdamas kartu su giliausia mano užuojauta Jums ir Jūsų duk-

relei Daliai pranešti keletą žodžių apie tą skaudų mums visiems smūgį. Su Baliu, jam grįžus iš lagerio, mes buvome arti susigyvenę, kaip gretimi kaimynai, nes gyvenome Krėvės bute, o jisai — savajame, kurs išliko nepaliestas su visais jo daiktais. Netrukus buvo konstatuota pas Balį nepaprastai aukštas kraujo slėgimas — 270, o gal ir daugiau. Jis sakydavo, kad nė aparatas tiek nebeištesi, bet to slėgimo sumažinti niekas neįstengė. Balys daug dirbo — perdaug su tokia sveikata. Parašė didelę knygą apie lagerį. „Dievų miškas" — drama iš lagerio gyvenimo. Parašė didelį dainų rinkinį su plačia studija, be to, dar paskaitas ir šiaip smulkesnių raštų. Ir iš lagerio buvo parsivežęs tris dramas, iš kurių viena skirta „Dalės jaunystėlei" — „Pavasario Giesmė" — labai graži. Taip dirbdamas, žinoma, sveikatos nepataisė. Paskutinę vasarą jis praleido savo namelyje. Buvome pas jį atsilankę rugpiūčio mėnesį. Jautėsi gana gerai, atrodė pasilsėjęs. Džiaugėsi, kad užaugo daug daržovių ir vaisių — obuolių, slyvų. Priėmė mus gražiai. Kartu buvo ten keli draugai ir brolis Juozas su žmona. Į pabaigą atostogų Balio sveikata pašlijo. Ėmė blogėti regėjimas. Visi mes labai susirūpinome. Atvažiavęs į Vilnių kreipėsi į specpolikliniką (geriausiai aprūpintą), ten patarė jam atsigulti kokį laiką, kad būtų galima geriau ligą ištirti. Išgulėjo apie mėnesį. Buvo daromi konsilijumai, iškviestas specialistas iš Maskvos. Pasirodo, jau tuomet jo sveikatos stovis buvo beviltiškas, nors mes to nežinojome ir vis tikėjomės, kaip ir pats ligonis, kad šį kartą dar ligą nugalės. Bet netrukus prasidėjo nauja bėda, ėmė labai blogai veikti inkstai, beveik nieko negalėjo valgyti. Klinikoje jis neberimo ir veržte veržėsi namo, į savo butą. Namie jis jautėsi geriau, priežiūrą turėjo rūpestingą, lankydavosi pažįstami, bet iš lovos jau nebesikėlė. Mirties išvakarėse, spalio 15 d., dar juokavo su jį atlankiusiu

Vaičiūnu ir kitais. Nors regėjimas paskutinėmis dienomis jau tiek buvo susilpnėjęs, kad žmones pažindavo tik iš balso. Apie vidurnaktį pajutome viršuje lyg kokį subruzdimą. Pasirodo, buvo iškviesti gydytojai. Kai nuėjome rytą, jis jau buvo be sąmonės, giliai, retai kvėpavo, bet skausmų, atrodo, nebekentėjo. Jo gyvenimo pabaigą konstatavo d-ras Juozas Nemeikša spalio 16 d. rytą 11 val. (senuoju laiku 9 v.). Brolis Juozas buvo prie jo paskutinėmis dienomis. Buvo pašarvotas pirmiausia savo bute viduriniame kambaryje, paskui Rašytojų Sąjungos patalpų salėje. Laidotuvės buvo suruoštos valstybės lėšomis. Didžiulė procesija nusitęsė Gedimino, paskui Pylimo gatve ir taip lig pat Rasų. Diena pasitaikė saulėta, rami, tik, karstą į žemę leidžiant, užėjo būrys šalto lietaus. Kalnas vainikų užaugo ant kapo. Jį mylėjo ir gerbė visi, o ypač studentija.

Brangi ponia, žinau, kad jūs daug iškentėjote, ir aš gal negerai darau, liesdamas dar nespėjusią užgyti ir niekad neužgydomą žaizdą. Atleiskite. Norėčiau rasti Jums raminančių paguodos žodžių. Bet kokie žodžiai gali nuraminti tokį skausmą? Žinokite bent, kad Balys minėjo jus kaip savo gerąjį angelą, taip pat ir dukrelę. Jis buvo Jūsų labai pasiilgęs, bet nesiskundė ir nieko nekaltino. Kas įvyko, tai nebepataisoma, nesugrąžinama. Testamento jis jokio nepaliko, nes nereikalingas... Visas palikimas pereina Jums ir dukrelei. Kol Jūs grįšite, įpėdinio teisėmis naudosis brolis Juozas.* Namus į savo globą paėmė Rašytojų Sąjunga, kad apsaugotų nuo kokio nepageidaujamo įsibrovimo. Knygos ir visas buto inventorius pavestas brolio globai. Visa tai išgabenta į Kauną ir turi būti saugojama Jūsų namuose, kaip paminkliniai daiktai.

* Kadangi į Lietuvą negrįžom, iš palikimo nieko su dukra nesam gavusios. Honoraras už „Raštus" buvo išmokėtas B.S. brolio Juozo dukteriai. V. S.

Mano žmona jungia Jums gilios užuojautos žodžius. Taip susidėjo aplinkybės, kad mums teko apsigyventi Jūsų bute, tad Balio ir Jūsų atminimas lydi mus kiekviename žingsnyje. Dar sykį priimkite mūsų užuojautos, pagarbos ir tikro draugiškumo jausmus.

V. M. Putinas"*

Pastaba: Nors dauguma šių laiškų autorių jau yra mirę, ištraukos duodamos be parašų. Tik V. Putino-Mykolaičio laiškas sudaro išimtį, nes jis yra išspausdintas jo „Raštų" X tomo, 700-730 p. *V. S.*

* Šį laišką esu gavusi tik 1956 m. per rankas. Rašytas mašinėle, be datos. *V. S.*

IŠ BALIO SRUOGOS LAIŠKŲ

...Aš esu įkaitas už mūsų tautą, ir šios aukos suvokimas palengvina man gyvenimą. Tai didelė garbė būti auka už tautą.

Stutthof, 1945.14.

Šeimai iš Stutthofo 1943 - 1945 m.

47 Lietuvos įkaitai buvo tiesioginėje Himmlerio žinioje. Pirmais mėnesiais siautėjo žiaurus režimas, kada keli mūsų kaliniai mirė nuo šiltinės, dezinterijos, mušimo, bado. Nebuvo leista rašyti laiškų, suimtųjų šeimos ilgai nežinojo, kur jų artimieji yra ir kaip gyvena. Tik 1943.IV.25 per Velykas atėjo iš kalinių pirmieji laiškai, o jie patys iki birželio mėnesio pabaigos kankinosi neturėdami žinių iš savųjų. Nuo birželio mėnesio sąlygos pagerėjo, ir laiškai, siuntiniai buvo siunčiami bei gaunami kas dvi savaiti.

Visuose B.S. laiškuose jaučiamas noras raminti žmoną ir dukrą dėl sveikatos ir bendros kalėjimo būklės, taip pat sunkiai nuslepiamoji kančia, neišpasakytas ilgesys ir susirūpinimas šeimos likimu. Kartojami prašymai nesiųsti jam maisto, nes žinojo stokojant ir Vilniuje, bet drauge ir kuklus prašymas aprūpinti vienu kitu dalyku ir smulkus aprašymas gautuose siuntiniuose daiktų. Yra jautrių patarimų dukrai, kaip ji turėtų lavintis intelektualiai ir stiprinti dvasią, žmonai — kaip tvarkytis; skaudžių apgailestavimų dėl savo bejėgiškumo joms padėti.

Į kalinimo galą laiškai darosi turiningesni, mažiau cenzūros braukomi. Visą laiką kamavo padėties netikrumas, gestapo pažadai išleisti ir tų pažadų netesėjimas.

Lagerio vadovybei reikalaujant, visi laiškai rašyti vokiškai. Protestuodamas prieš tai, kaip man atrodo, Balys sąmoningai nesilaikė vokiečių kalbos sintaksės. Čia

pateikiama pažodinis vertimas, ištraukos, daugiausia liečiančios B.S. savijautą, nuotaikas ir jo literatūrinį darbą lageryje. V. S.

„... Fiziškai jaučiuosi gerai, bet dvasiškai — labai blogai. Tėvynės ilgesys beveik nepakeliamas... Taip, šitomis sąlygomis galima iš proto išeiti... Kaip ilgai išlaikysiu tą ilgesį, nežinau, bet būti daiktu — labai sunku. Atsimeni, ką Stefan George sako:

Was ich tat
Was ich litt
Was ich sann
Was ich bin?

Wie ein Rauch
Der verraucht
Wie ein Klang
Der verklingt! *

1943.VI.15.

... Yra gandų, kad netrukus būsiu išleistas, bet esu linkęs manyti, kad tai tik tuščios kalbos... Ar atsimeni Sekmines, kai kartu buvome Bavarijoje, Tiroly? Taip, dabar irgi Sekminės!..

1943.VI.27.

... Tikiuosi, kad liepos 15 mane iš čia paleis... kas per pragaro kančios — Tėvynės ilgesys... Tik namie mano širdis galėtų pagyti.

1943.VII.4.

... Jeigu turėsiu važiuoti į Berlyną, bus man dar sunkiau, negu pats suėmimas... Vilties nenustoju, tik viskas taip skaudu...

1943.VII.12.

* Ką aš dariau
Ką aš kentėjau
Ką aš masčiau
Kas aš esu?

Kaip rūkas
Kuris dingsta
Kaip garsas
Kuris nutyla...

... Taip, anksčiau ar vėliau, ateis emigracija... Po velnių!

1943.VIII.1.

... asmeniškai mažai tikiu, kad būsiu paleistas. Esame tik kaliniai, neprivalom žinoti savo likimo, neturim jokių teisių... Pas mus jau ruduo, šaltas, liūdnas ruduo. Laibi berželiai už vielų tvoros verkia šaltomis ašaromis. Rudenį būties beprasmiškumas yra dar skaudesnis. Bet šiandie juk rugpiūčio 15... Mano brangioji, geroji Daliuk — Tavo gimimo diena! Kaip norėčiau šiandien drauge su Tavim būti... Man taip liūdna, kad Tavo jaunystė eina tokiais sunkiais laikais... Aš suprantu Tave, Tavo išgyvenimus, nesu dar toks senas, dar galiu suprasti... Mano sieloj yra dar šis tas iš jaunystės — mano siela vėl poezijos pilna. Tik čia aš jokios poezijos nerašysiu. Juk kada nors būsiu kaip kiti žmonės — laisvas. Ir tuomet parašysiu Tau, Tavo šios dienos gimtadieniui, dainų knygą. Naujų dainų, nauja jėga — apie jaunystę ir išmintį. Mano brangioji Vanduk! Mano siela pilna poezijos ir Tau — aš vėl jaučiu tokią poetinę jėgą, kurios užteks ilgiems laikams. Išmokau žiūrėti į pasaulį su išminties šypsena, vėl galiu žmonių minioj jaustis vienas, vėl gyvenu ritmo, nuostabių garsų ir spalvų pasauly. Per ilgesio kančias pasidariau jaunesnis, negu buvau prieš dvidešimt metų. Beteisis kalinys — es ist doch ein billiger Quatsch!

1943.VIII.15.

... Šios vietos klimatas mažai tinka mano sveikatai. Darbingumo (kūrybai) nesu dar atgavęs... Į ateitį žiūriu ramiai ir vilties nenustodamas. Žinoma, siela maištauja dėl padarytos mums skriaudos... Bet po pa-

tyrimų lagery mano būdas dar stipresnis. Dažnai išgyvenu lyriško pakilimo momentus — ir nelaimėj galima rasti laimę: filosofiškai lyriškoje pasaulėžiūroje, suvokiant įvykius ramia išmintimi! Būk rami, mano Vandukai, aš išlaikysiu...

1943.VIII.22.

... Atsimeni poeto žodžius: „Esi kaip sveikata!“

1943.IX.7.

... Betgi Stutthofe sėdžiu tvirtai ir stipriai. Visada žadėt ir žodžio netesėt — tai savo rūšies politika, kurios prasmės nesuvokiu. Žinau tik, kad tai geriausias būdas nelaimingų žmonių nervams draskyti...

1943.IX.19.

... aš taip ilgiuosi kūrybinio darbo... Mano dabartinės padėties beprasmiškumas veda į pasiutimą...

1943.IX.27.

... Kaip ten bebūtų, mūsų biografijos bus turtingesnės: ateinančios kartos skaitys mūsų knygas, mūsų veikalus — neprisimins mūsų piktai. Niekad nebuvom nusikaltėliais, mūsų sąžinė tyra kaip krištolas, ir tai yra svarbiausia. Visa kita — tik vanitas vanitatum... Sapnai skaidrina mano sielą. Nežinau, kur daugiau realybės: prasminguose sapnuose ar beprasmiškame gyvenime.

1943.XI.28.

... Galvojimas apie Jus, kentėjimas su Jumis — vienintelis mano gyvenimo turinys... Mano dienos begaliniai pilkos ir beprasmiškos. Mano sveikatos stovį

Tu pati gerai žinai, prie to galiu tik pridėti, kad esu Stutthofo lagerio kalinys... Kalėdoms dar stipriau apie Judvi galvosiu — vidujiniu regėjimu Jus matysiu... Per ilgą tylėjimą išsivystė manyje vidujinis regėjimas ir klausa, kurie nežino jokių sienų...

1943.XII.12.

... Kaip tik girdėjau dainuojant per radiją:

Es geht alles vorüber, es geht alles vorbei...*

... Kalinio likimas yra tragiška nelaimė, bet esu tvirtai įsitikinęs, kad ateis mums geresni laikai, kad aš rasiu pakankamai jėgų, kurios leis man visas likimo kvailystes pakelti. Žinoma, gaila, kad mano nervai negana tvirti... Laikas nuo laiko išgyvenu ypatingą vidujinį nerimą...

1943.XII.26.

... Visos žymės apie protingesnį mano likimo pakrypimą pasirodė neteisingos... daugiau nebetikiu teisingumu... Vis esu tarp žmonių, bet kalbu taip mažai, kad, atrodo, pamiršiu kalbėjimo meną. Kūčių vakarą buvau vienas — turėjai mano balsą girdėti. Naujuosius Metus sutikau prie lango: danguje buvo daug žvaigždžių ir girdėjosi tolimos audringos jūros ūžimas. Tai buvo naktis! 1944 metai atėjo! Taip, juo daugiau aš tyliu, juo giliau einu į savo vidų, juo daugiau apie Jus galvoju. Tokia nelaimė būti poetu šiais laikais...

1944.I.1.

... Nakties valandomis klausausi audringos jūros ūžimo. Tomis valandomis man atrodo, jūra dainuoja

* Viskas praeina...

begalinio ilgesio dainą apie laisvę, apie mano Tėvynę. Čia rodos, kad girdžiu dainos žodžius... Ši žiema panaši į ankstyvą pavasarį. Rodosi, kad jaučiu pavasario dvelkimą, — audringoji jūra man daug apie tai dainavo. Aš ateisiu int Jus kovo mėnesį — su pirmomis tikrojo pavasario gėlėmis...

1944.I.9.

... Mano viltys, žinoma, neturi jokio logiško, faktino pagrindo — aš tik nujaučiu, tad juo labiau jomis tikiu... Kalinimas mane išjungė iš gyvenimo, iš veiklos. Taip ilgiuosi poetinio darbo, mokslo darbo!

1944.I.16.

... Jau 10 mėnesių praėjo, kai esu iš Tėvynės ištremtas. Už kokį nusikaltimą? Kokiu pagrindu? Kam iš to geriau? Kam yra nauda, kad šiais laikais mano žinios, mano gabumai išimti iš gyvenimo. Vis dėlto tikiu ir viliuosi, kad kovo mėnesį sugrįšiu. Nebetikiu teisingumu ir išmintimi, tikiu tik likimu... Jei kovo mėnesį nebūsiu išleistas, turėsiu čia ilgiau likti — iki istorijos posūkio...

Rudenį, pavasarį, vasarą galima kieme sėdėti, bandysiu literatūros darbą dirbti... Labai dažnai kartoju rašytojo Vyspianskio žodžius, kuriuos Tu cituodavai, ir šioji mintis man priduoda stiprybės...*

1944.I.23.

... Mano darbas biure lengvas, jis man naudingas — gelbsti nuo ilgesio. Betgi kūrybos darbo imtis negaliu: mūsų patalpoje perdaug žmonių, kad galėtum

* Miałeś, chamie, złoty, róg, ostał ci się ino sznur! — (Turėjai, chamai, aukso ragą, liko tau tik virvė). Iš S. Vyspianskio „Wesele“.

susikaupti. Čionai praleistas laikas išbrauktinas iš mano gyvenimo... Taip, aš turiu keletą mokinių, kuriems perteikiu poezijos rašymo paslaptis — du iš jų labai gabūs vyrukai. Aš pats nerašau... Šiais laikais nesu pasidaręs blogesnis, bet apie tai dabar nepasakosiu...

1944.I.31.

... Mano teatro mokslas nepraeis be žymių. Pasveikink Adomėną dėl jo teatro pjesės pasisekimo. Pasakyk Jurgiui,* kad seksiu jo premjeros pastatymą, žinosiu, ką jis padarė — jis turi būti menininkas ir tik menininkas! .. Šiame pasauly jaučiuosi kaip dvasia... Lieku anapus psichologijos. Esu matęs įvairias tautas, įvairius papročius. Giliai lenkiu savo žilą galvą prieš Lietuvos ūkininko kultūros didybę už tai, kad jis tokiomis nepalankiomis sąlygomis išvystė tokį dvasios stiprumą. Šia prasme esu tikrai laimingas ir išdidus, kad gimęs lietuviu... Nenustoju vilties kovo mėnesį grįžti į Tėvynę... yra gandų, kad mus nusiųs kur nors į Vokietiją, bet: 1) šiais gandais netikiu, 2) jokiu atveju nenoriu tapti emigrantu, — aš nesu joks nusikaltėlis, turiu būti paleistas be jokių sąlygų...

... Dėl dėdės Juozapo ūkiškųjų sumanymų nesirūpinu: senas beprotis yra iki kaklo įsiskolinęs, jis tegali šokti pagal banko muziką, jis Jums jau nebegali pakenkti. Žinoma, jo būdas labai nemalonus, bet jo dienos jau suskaitytos. Neturėtum jo bijoti...

1944.II.7. (?)

... Tėvynės ilgesys pereina į nepaprastą nostalgiją... Sveikinsiu Tėvynę, bučiuodamas jos žemę, kiek-

* Kaip tik tuo laiku Jurgis Blekaitis statė Vilniuje A. Musset „Les caprices de Marianne“.

vieną brolį apkabinsiu, prie kiekvieną Rūpintojėlį atsiklaupsiu...

1944.II.13.

... Esu toks, koks ir buvęs, gal dar jautresnis... Beveik kasdien per pietus prisimenu mūsų draugę ponią Degląją — pasveikink ją, ji turi gerą skonį...(!)

1944.II.20.

... Jeigu kas nepaprasto neatsitiks, aš išlaikysiu. Dabar jaučiuosi daug geriau, mūsų gydytojas* man daug gera padarė... Mano kojos jau nebėra sutinusios (tai truko 6 mėnesius).

1944.II.22.

... Nežinau, ar grįšiu mūsų sukakčiai kovo 20 d... Kaip bebūtų, mūsų susitikimo diena nebetoli. Grįšiu pas Jus su didesniu gyvenimo patyrimu — pažinau naujos tvarkos prasmę... Saulė šviečia, saulė apšildo net dvokiančius mirusiojo pasaulio urvus, gaivinantis vėjas ateina ir dainuoja man apie laisvojo pasaulio džiaugsmus (die Wonne). Juk yra pavasaris, po šimts velnių! Šiandie savo sieloje girdžiu, kaip vieversėliai gieda mano Tėvynėje. Jei galėčiau rašyti laišką mūsų nepalyginama lietuvių kalba — tai būtų laiškas, tai būtų iškilus eilėraštis — apie pavasarį, apie laisvąjį pasaulį... Kartais man atrodo, kad stoviu anapus pasaulio — kaip aukšto kalno viršūnėje, iš kur galiu žvelgti į tolį, į amžinybę, į dabarties ir ateities gelmes... Slenkstį tarp mirties ir gyvybės esu nugalėjęs, esu žvelgęs į amžinybės akis...

1944.III.6.

* Dr. Antanas Starkus.

... esu labai vienišas žmonių minioje, mano dienos yra pilkos, begaliniai pilkos ir be gyvybės, visos vienodos, kaip akli žemės kirminai... Dieve mano, kaip aš ilgiuosi gyvųjų pasaulio! Tam išreikšti — nėra žodžių... Širdis, kaip išsigandusi lakštingala lapų tankumyne — tik plaka karštligėj... Giesmės neišgiedotos, skausmas neišsakytas... Vargas žmonėms, kurie mylėjo teisingumą!

1944.III.12.

... Tebūnie, kas yra... Jau esu taip toli nuėjęs, kad jėgas semiuosi iš sielvarto... Tiek skausmo širdy susikaupė, kad jau esu netekęs skausmo saiko... Aš neskaičiuoju dienų — man gana, lieku vienas su savo mintimis... juo skaudžiau, juo geriau... Man aišku: jei grįšiu namo — daugiau niekuomet iš Tėvynės neišvyksiu. Liūdni mano Tėvynės kaimai, laukai, vyšnių sodai (neįskaitomas žodis), dainos, ošiančios girios man reikalingesni už orą — jie mano gyvenimas!.. Mes dar gyvensim, mūsų skausmas pražydės nauja spalvinga gėle...

1944.III.19.

... Po visų patyrimų turi manyti, kad iki karo pabaigos liksiu kaliniu...

1944.IV.6.

... Yra reikalingos aukos — esu aš joms parinktas. Nieko nepadarysi! Mano vargas, kad dar negaliu kūrybiniai dirbti, savo gėlą į meno veikalą išlieti... Vis dėlto gailiuosi, kad nė lašo vergo kraujo širdy neturiu. Tai nepaprastas pajautimas — laisvę suvokti!.. Toks yra gyvenimas! Po kelerių metų atrodys, kaip liūdna poezija...

1944.V.5.

... Paklausysiu Tavo patarimo — mažiau galvosiu, bandysiu ką nors literatūriškai kurti, visas moralines kliūtis nugalėti... (Toliau reiškiamas dėkingumas bičiuliams už jų pagalbą ir širdį)... Nelaimė tai niekis, jeigu yra tokių gerų žmonių. Tai reiškia, kaip aukšta, kaip iškili yra mūsų Tautos kultūra! Jaučiuos laimingas ir išdidus turėdamas tokius draugus! Aukštyn galvą! Juoktis tiesiai žiūrint saulei į akis! Pirmyn su ūžiančiais vėjais — visa jėga!..

1944.V.15.

... Dabar jau nebesigailiu, kad iki šiol sėdžiu lageryje: nėra to blogo, kad į gerą neišeitų. Čia tikrai mano gyvenimas ramesnis, negu Jūsų tenai. Aš esu senas kalinys, jau sena lapė, man niekas neatsitiks. Tebedirbu senoje vietoje... mano sveikata gera... Esu tvirtas ir išdidus... Nėra jėgų, kurios galėtų mus išskirti. Į ateitį žiūriu tokiu šviesiu optimizmu, kokio anksčiau nesu jautęs. Didieji įvykiai jau meta savo šešėlį... Mūsų nelaimės atneš turtingus gėrio vaisius... Nenusiminkit... Būkit tvirtos ir išdidžios...

1944.V.21.

... Aš būsiu pas Jus greičiau, negu tikėjausi... šiaip esu tvirtas ir giliai ironiškas — ne požiūriu tų žmonių, su kuriais bendrauju, bet žvelgdamas į platųjį pasaulį... (Toliau aprašoma apsilankymas Danzige, gavus leidimą akis patikrinti universiteto klinikoje.) Aš mačiau pavasarį, žydinčius sodus, girdėjau paukščių giesmes... Nebijok ateities, aš esu ramus dėl jos...

1944.V.28.

... Jaučiuosi daug geriau. Jau galiu dirbti. Biure esu tik iki pietų, likusį laiką naudoju sau. Tačiau kūry-

bai — čia yra perdaug žmonių, sunku dvasiškai susikaupti. Nuo gegužės 7 d. mano melancholija praėjo, nors ir dabar dažnai sunkiai kankina ilgesys — nuo jo gelbsti tik poezija... Ar negalėtum atsiųsti mano „Čičinsko" libretą Aš norėčiau iš to padaryti puikią (schiemmernes) pjesę. Norėčiau taip pat prisiminti prancūzų kalbą, gal kas galėtų atsiųsti man keletą prancūziškų knygų... Nepaisant beprotiško ilgesio, esu taip optimistiškai nusiteikęs, kaip niekad anksčiau...

1944.VI.18.

... Esu vis lagery uždarytas, nėra jokių ženklų, kad mano likimas kaip nors pasikeistų... Esu sveikas. Šią vasarą dirbau sau. Parašiau (be dviejų mokslo straipsnių) 2 vieno veiksmo ir 1 trijų veiksmų komediją („Uošvė") — tai lenvi, beveik pasiutę dalykai. Ir 1 trijų veiksmų lyrinę tragediją (dabar rašau trečiąjį aktą). Šitie dalykai, ypač tragedija, bus kažkas visai nauja mano kūryboje — ji skiriama Daliuko jaunystei įamžinti. Ten rasi kai ką sau artimo. Laimė, kad vėl galiu dirbti literatūros darbą, ne taip skaudžiai jaučiu pašėlusį ilgesį... Nepalikit tėvo...* Maisto atsargų turiu ilgesniam laikui. Nepražūsiu. Mano ypatingas rūpestis — Jūsų likimas, nors aš nieko Jums negaliu padėti... Esu tvirtos dvasios, kupinas geriausių vilčių, net tikiu į Aukštesnįjį Teisingumą...

1944.IX.24.

... Ką Judvi su Dalia turėjot išgyvent!.. Kas įvyko — nieko nepadarysi. Reikia tvirtai laikytis — baisusis sapnas kada nors baigsis. „Es geht alles vorüber",

* Patarimas nevažiuoti į Vokietiją — aiškiai formuluotas nebūtų lagerio cenzūros praleistas. V.S.

mes dar gyvensim — nepaisant likimo!.. Turime rasti naujų jėgų naujam gyvenimui ant griuvėsių pradėti... Yra gandų iš rimtų šaltinių, kad netrukus būsim išleisti... Juo man sunkiau, juo tvirčiau jaučiuosi. Kaip tik šiomis dienomis rašiau kvailas komedijas. Mes dar gyvensim!.. Materialiniai dalykai mums niekad nebuvo svarbūs, dabar jie dar mažiau reikšmingi — svarbiausia išlaikyti dvasios stiprybę ir išdidumą...

*1944.X. (po 25 d.)**

... Deja, dienos pasidarė trumpos, todėl turiu nutraukti savo kūrybos darbą... Perdaug yra bereikalingo skausmo gyvenime. Nieko nepadarysi... Nenustoju vilties, gal pasidariau dvasiniai stipresnis. Nėra nieko pasauly, kas galėtų mane gąsdinti... Mes vėl esame neturtingi kaip bažnyčios pelės, — gyvensim daugiau dvasiniu gyvenimu, daugiau kursim, daug gero ir gražaus sukursim... Praeis ir mūsų kančios...

1944.XI.5.

... Po karo pradėsim gyvenimą iš naujo — nuimsiu nuo Tavo pečių visus rūpesčius — dabar esu patyręs, už tai labai brangiai sumokėjau... Neturiu ramaus kampelio savo darbui. Bet yra daug laiko mąstyti... Tikiu, kad blogiausias mūsų gyvenimo tarpas baigėsi, ar bent artėja prie galo. Kas bus, tas bus, blogiau nepasidarys...

1944.XI.12.

... Mano gyvenimas eina be pasikeitimų: keliuosi 4:30, nuo 6:30 iki 11:30 savanoriškai dirbu biure, po to

* Šis laiškas rašytas vos gavus žinią, kad žmona ir duktė atsidūrė Vokietijoje.

turiu visą dieną laisvą... Gal būt mūsų dabartinis patyrimas bus ateity kaip nors naudingas...

1944.XI.26.

... Dirbu toliau. Daliukui jau parašiau: 1) tragediją, 2) straipsnį apie estetinę ir anestetinę tikrovę, 3) pradėjau įvadą į dramaturgiją. Dabar rašau komedijos „Uošvė“ antrąją redakciją... ji neturės literatūrinės vertės, bet teatrališkai bus gerai padaryta. Ir toliau rašau „Dobilėlį penkialapį“... Tik darbo sąlygos labai nepalankios, neturiu ramaus kampo, visur žmonės, žmonės... kurie neturi supratimo apie poeto darbą... O be darbo negaliu gyventi. Gyvenu vienas savo kūrybos pasauly — realybe nesirūpinu... Esu tik poetas ir daugiau nieko nenoriu žinoti... Gandai apie mūsų paleidimą vėl nutilo...

1944.XII.3.

... Esu baisiai vienas minioje. Ištisas valandas sėdžiu be žodžio, nors nebedirbu — neįmanoma... Todėl ilgesys dar skaudesnis. Ką gi, nieko nepadarysi, reikia viską atlaikyti... Mano komedija „Dobilėlis penkialapis“ labai blogai parašyta, beviltiškai blogai — turiu ją sunaikinti...*

1944.XII.11.

... Dabar bus jau sakoma, kad aš ir kiti negalime būti išleisti dėl karantino... Mano lyriškai komedijai bus reikalinga gera muzika... Dar ją („Pavasario giesmę“) turėsiu gerokai patvarkyti. Už savaitės Ka-

* Laiškas rašytas po to, kai pranešiau B.S. apie savo atsilankymą Berlyne, kur gestapas tikrai žadėjo kalinius Kalėdoms išleisti. V. S.

lėdos, o aš tebesėdžiu kalėjime... Neturiu dabarties, apie ateitį taip skaudu galvoti... Vienintelė mano realybė — praeitis. Mano padėty — tai šventenybė... Nors esu liūdnas, vilties nenustoju...

1944.XII.17.

... Kūčių vakarą mūsų blokas suruošė bendrą vakarienę. Aš nedalyvavau. Anksti atsiguliau, kad galėčiau netrukdomas apie Jus galvoti. Visą vakarą, visą naktį girdėjau jūros ūžimą. Tikiu, kad ir Tu mano mintis girdėjai...

Daliuk... karas nesitęs amžinai. Mudu su Mama po to gyvensim tik Tau. Geresnė mudviejų gyvenimo dalis jau praėjo, mes buvom laimingi — mes turim Tave, to mums pakanka. Kaip aš didžiuojuos, kad Tu esi tokia tvirta... Tavo laikas — žydėti, mano — vysti, nors manyje dar gana daug vidujinių jėgų kūrybai. Aš dar kursiu... aš atlaikysiu visą savo likimo beprasmiškumą — mes vėl gyvensim mūsų nepalyginamoje laisvoje Tėvynėje. Tu savo meniška siela girdėsi dar mano dainas skambant per mūsų laukus ir miškus... Iš Jūsų laukiu tik laiškų. Kiekvienas laiškas atneša man vidinę šilimą — aš pajuntu Jus, vėl nesu vienišas pasauly. Laukiu valandos, kada galėsiu vėl su Jumis kalbėtis nuostabiai gražia mūsų kalba. Būk palaiminta... Vanduk, prašau Tavęs, būk stipri, būk tvirta, kol aš pas Jus sugrįšiu... mes dar patys tvarkysimės gyvenimą...

1944.XII.25.

... Naujuosius Metus pasitinku su nauja viltimi ir naujom vidinėm jėgom... Taip, mano kalėjimo galas jau matomas, jaučiu jau pirmosios aušros spindulius. Velykoms tikrai būsiu su Jumis, galimas daiktas... jau šį mėnesį... Ką ten Krėvė apie mirtį man rašo?

Pasakyk jam nuo manęs, kad... mirti... pasikarti gali visuomet laiko turėti. Mirtis yra paprastas dalykas, daugiau gyvenimas meno reikalingas. Mes esame menininkai ne tik poezijoje, bet ir gyvenime. Jis gali mirti ramiais laikais, bet ne audroj!.. Aš jį suprantu. Žinau, jam nelengva. O, Dieve! Mano gyvenimas nemažiau komplikuotas, mano patyrimai nelengvesni. Jis yra didelis poetas. Jis neturi pamiršti senos išminties: *ty car' — živi odin* (esi karalius — gyvenk vienas). Man sunkios valandos sukelia naujų jėgų, naujo ryžto, naują norą kurti. Jis neturi teisės kitaip daryti!.. Kai būsiu su Jumis ir turėsiu kertelę prie stalo — rašysiu ir rašysiu poeziją (ich werde dichten). Visai naujo pobūdžio veikalus kursiu. Taip daug psichologinės ir emocionalinės medžiagos dvasioje sukaupiau, kad esu jos pilnas su kaupu... Mūsų gyvenimas turės nepalyginamai daugiau turinio!..

1945.I.1.

... labai aukštas asmuo užsienio reikalų ministerijoje oficialiai pranešė, kad *Lietuvos įkaitai* jau iš lagerio atleidžiami... Tai pirmą kartą oficialiai pasakyta! Tas dar gali mėnesius užtrukti... Dar ateina karantino klausimas... Vėl tas neaiškumas. Kaip ten bebūtų, galas jau matyti (toliau B.S. teiraujasi apie darbo galimybes Greifsvalde, kur tuo laiku šeima gyveno, apie turimą butą ir ar šeimininkė žino, kas jis ir kur jis yra — ar sutiks priimti)... Užbaigiau antrąją „Dobilėlio" redakciją ir vėl nesu patenkintas. Išmokau save valdyti, bet be Jūsų laiškų — trūktų man jėgų. Juo daugiau tyliu, juo baisesnis ilgesys... Šita pasaulinės istorijos beprotybė nebus amžina. Kaip bebūtų — greit būsiu su Jumis...

1945.I.7.

. . . Iš visų pažadų ir užtikrinimų Berlyne vėl niekai (sauerer Quatsch)... Aš esu įkaitas už mūsų tautą, ir šios aukos suvokimas palengvina man gyvenimą. Tai didelė garbė būti auka už tautą. Kaip tik čionai išmokau vertinti mūsų tūkstančių metų kultūrą, kultūrinį savo tautos palikimą. Mūsų vargšė nelaiminga tauta gali didžiuotis savo tūkstančių metų kultūra. Ji turi visai kitokį supratimą apie garbę, teisybę ir kvailumą, teisę. Tradicinės mūsų tautos etikos ir estetikos sąvokos virto man mastu. Didžiuojuos būdamas įkaitu už tokią didelę vidinę kultūrą. Mums yra svarbiausia: išlaikyti mūsų žmogišką savigarbą, mūsų tradicinę etinę ir estetinę kultūrą...

1945.I.14.

. . . Dabar neturime nei radijo, nei laikraščių. Kas vyksta pasauly — nežinau. Žinoma, nėra jokių žymių, kad būčiau iš lagerio išleistas. Esu sveikas ir stiprus. Visus įvykius priimu šaltai. Mano vargšės, Jūs turite pačios savim rūpintis. Aš nežūsiu, jokiu atveju man nieko blogo neatsitiks... į ateitį žiūriu ramiai... Laiminu Jus... Būkit stiprios ir drąsios... Iki greito pasimatymo.*

1945.I.23.

* Tai buvo paskutinis laiškas, kurį gavo šeima. Kitą dieną prasidėjo Stutthofo lagerio evakuavimas į Vakarus — kaliniai išvesti į paskutinę golgotą...

V. S.

*Marijai ir Juozui Nemeikšams 1945 - 1947 m.**

Maryte, širdele!

Žiūrėk, kokia nelaimė: šiandie vėl padaviau į „Valgio" virtuvę pripilto termoso vandens — virėjas susprogdino stiklą. Atleisk, Maryte! Gal kaip nors Kaune stiklo fabrikas pagamins naują stiklą? Gal Vilniuje gausiu aš tokį stiklą? Seniau Vilniuje termosui stiklus gamindavo. Jei čia nepavyks tokio stiklo gauti, gal aš kokį kitą termosą tau gausiu kur nors. Man nesiseka su termosais. Mano termosui stiklai sprogo Tilžės kalėjime, o čia — vėl! Man baisiai nesmagu! Ką man Juozukas pasakys: Dievaž, aš pats čia mažai nusidėjau. Tris dienas virtuvėje vandenį pylė į jį, buvo tvarkoje, o šiandie — sprogo. Ką gi dabar aš begaliu padaryti?

Kaltas esu, kad nežiūrėjau, bet kas gi galėjo manyti, kad taip atsitiks!

Atleisk, Maryte! Paprašyk Juozuko, kad nepyktų ir nesibartų! Gal kaip nors pavyks kur gauti kitą!

Atleisk!

Tavo Balys

Birštonas, (1945 m.) rugp. 3 d.

Mielas Juzukai!

Visa gavau tvarkoj — labai, labai ačiū. Atleisk, kad taip varginu!

* Marija Nemeikšaitė ir jos brolis dr. Juozas Nameikša buvo viso mūsų bendro gyvenimo su Baliu artimiausi bičiuliai. Ji — kaip vyresnė sesuo, jis — gydytojas, ir abu guodėjai nelaimės dienomis. Šių laiškų nuorašus atsiuntė man M. Nemeikšaitė paštu ilgokai po B .S. mirties. Ji pati mirė 1970.I.28, o dr. Juozas Nemeikša — 1958.XII.12. *V. S.*

Klausyk, pas Marytę yra mano pinigai — pasiimk iš jų. Man kava ne taip svarbu, nesirūpink siųsti. Man rūkalai svarbiau, mat, aš dabar labai daug dirbu, ištisas dienas sėdžiu prie rašomo stalo, su nieku nesikalbėdamas — rašau „Dievų mišką“ — šimtą puslapių (spaudos) juodraštį turiu jau!

Aš čia būsiu iki 26 d. Toliau negaliu — reikia važiuoti į Vilnių. Mano nuotaika labai darbinga, dirbti — galiu.

Tik šiandie (ir rytoj, žinoma) man bus baisiai liūdna. Daliuko „geburtstag“ — 20 metų mergaitei, o kur ji... Viešpatie mano...

Dėkoju. Bučiuoju

Tavo Balys

Birštonas, 1945.VIII.14.

Miela Maryte,

Jau dvi savaiti, kaip klioštory esu. Ir guliu geležinėj lovoj, kad šonkauliai geležis remtų, kaip pranciškonas, tik ašutinių marškinių niekur negaunu. Jau dvi savaiti iš Tavęs, iš Kauno — nė vėjelio neateina... Na, ką tu žmogus padarysi! O čia — ir liežuvį apversti galima užmiršti. Kelias dienas pradžioje buvo baisiai karšta, o dabar — ir šalta, ir lietus lyja, ir klevų lapai skamba kaip padukę. Ištisas dienas sėdžiu vienui vienas, nė žodžio neištardamas, šiek tiek su musėmis pasibaru — tai ir viskas. Gerai, kad Agnieška* atsiuntė elektros kaitintuvą (kad jai buvęs ponas Dievas Matijošiaus nepasigailėtų!), — šį tą šutinu kambary — taip ir godžiuosi. Aną sekmadienį buvo čia Cvirka su Co, nuo-

* Netikras vardas.

taiką dar labiau prislėgė, — suk juos velniai! Šiemet Birštonas — nebe pernykštis! Baisiai nejauku, ir publika — vai, kaip nejauku! Visas įvairumas — tai invalidai, pasilaką ir mušąs savo tarpe. Kartais valgykloje stalus supyškina, lėkštes sukulia, langus išgūrina, bet tai juk būna ne kasdieną. Sekmadieniais, tiesa, dar girti Skriabiteliai valgykloje pabliauna, patvoriais pasivolioja, šiaip gi *„tiš da blagodat“*.* Tiesa, vakar dar išvažiavo penki vyrukai, trys iš jų mušėsi savo tarpe, du — kompaniją palaikė. Išvažiuodami pareiškimus padarė, — rašė, jiems čia esą labai nesaugu, nei dieną nei naktį jokia sargyba prie ligonių nestovinti, ginklą iš pareiškėjo esą kažkokie kurorto banditai atėmę, o jis be ginklo nė pusės valandos negalįs pabūti, juo labiau — užmigti. Išvažiuodami sakęsi dar grįšią ir kai kuriems mūsų arabams kaulus suskaičiuosią ir atliekamus — šunim išmesią. Bėgčiau iš čia, žinoma, ir aš. . . tik būtų negerai man peranksti į Vilnių grįžti. O antra, pradėjau šiokį tokį darbelį, šiaip taip eina. Pradžioje buvo labai sunku, bet dabar jau įsitraukiau. Vyksta labai skaudus „gimdymo procesas“, — bet ką gi — kam tai įdomu? ! Man tai — bent šioks toks ryšys su gyvenimu, susidariau savo fiktyvią kompaniją (ji jau gyva!), paverkiu su ja, pasikalbu, pastaugiu — žiūrėk — ir apgauta dienelė — ir praslinko. Na, Juozuko šventablyvos moralės akimis žiūrint, aš ir dabar turbūt atrodau esąs latras paskutinis. Ką gi, mea culpa, visokeriopai kaltas esu, kad nesugebėjau nei laiku gimti, nei mirti, ir nemokėjau gyventi pagal šventablyvuosius dėsnius. Gal vis kaip nors baigsiu juodraštį, — gal jau paskutinį. Gal būtum tokia gera, kaip nors pasiųstum čia pridedamus laiškus. Atsiprašau, kad Tave nuolat varginu tokiais reikalais, bet kad aš neturiu kito žmogaus

* „Tyla ir gerovė“ (vert. iš rusų kalbos).

Kaune, kuriuo taip pasitikėti galėčiau. Viešpatie, kaip gyvenimas pasikeitė per vienerius metus, — ir kaip mes visi pasikeitėm! Kai ko gaila, kai ko — ir visiškai negaila! — nei marčios, nei pupų!

Išeinu į vieškelėlį,
Į palaukę lygią, —
Kaip takeliai užužėlę,
Dobilai sumigę!

Na, su savo lyrika melancholiška ir taip jau Tau turbūt iki kaulų įgrįsau, — atleisk!

Bučiuoju Tavo Balys

(Birštonas) Pirmadienis, 1946, rugp. 5 d.

Miela Maryte,

Ačiū už Tavo rūpesčius — už tokią gerą Tavo širdį! Gyvenu poną Dievą šlovindamas! .. Tik čia Birštone pasiutęs ruduo. Klevų lapai pavakariais skamba barška, dūšią nuodija. Per dienas lyja, saulės šilumos nė pauostyti! Vonios gerai veikia, tik jų taip retai teduoda. Bandau šį tą dirbinėti, rašinėti, tik kad baisiai šalta — ir dūšiai, ir kūnui. Nežinau, ar ilgai čia išturėsiu, baisiai nykiai barška tie klevų lapai pavakariais iki vidunakčio. Tuomet nejučia lenda galvon Bunino žodžiai ir tas metas, kada jie buvo pasakyti:

Čto - ž? Kamin zatopliu. Budu pit'.
Chorošo by sobaku kupit'.*

Tikrai būtų gera šunį nusipirkti. Baltazarą tokį. Laikraščių neturiu, žinių neturiu, pažinčių neturiu. Gy-

* Ką gi? Pakursiu židinį. Gersiu.
Gera būtų šunį nusipirkti.

venu kaip monachas, maždaug karmelitas — basakojis. Palangos laukinis balandėlis, Jūratė,* — ir ta sušalo pas mane. Vis dėlto šilčiau buvo, bet ir ji išvažiuoja.

Chorošo by sobaku kupit'.

Kaunan neatvažiuosiu, nes atvažiavęs į šią šaltą skylę, Birštoną, su barškančiais klevų lapais, geruoju nebegrįžčiau, o muštis — dar nesinori.

Rugpiūčio 15 dieną — Daliuko gimimo diena. Kur ji? Kur aš? Et! Už kurio baslio užsikabinti tą vakarą? Birštone nė padorios virvės negalima gauti.

Praslinks, — praslinks gyvenimas
Paveikslu Čiurlionies...

Žizni myšja begotnia...** Et, daug sakyti, maža klausyti, praslinks, prabėgs gyvenimas...

Sako: „prastas vyro notūras, kad prageria kelnes"... Žinai, — ir mano prastokas. Ar man pasivaidino, ar tu tikrai buvai įdėjusi man — ne mano — apatines trumpas kelnes. Jeigu buvai įdėjusi — tai aš jas būsiu kur nors pragėręs — neberandu.

Maryte miela! Paimk iš mano pinigų ir nupirk man kur nors Kaune taboko — keletą pakelių (jei po 50 gr. — tai kokius 3 - 4), visiškai nieko nebeturiu rūkyti, o be pypkės čionai — ožiu dvokia.

Juozukui pabučiuok nuo manęs 2 (du) kartu į barzdą, visiems kitiem mieliem prieteliam įgnibk po 1 (vieną) kartą, tik nelabai skaudžiai, į šoną, kairėje pusėje.

* Nelaimės draugo Stutthofe žmona.

** Gyvenimas — kaip pelės bėgiojimas (iš A. Puškino — šiuos žodžius B. S. dažnai kartodavo dar prieš karą).

Nepyk, kad aš nušneku. Bet jei tu čia pabūtum prie tų *barškančių* lapų, nušnekėtum dar toliau.

Jei važiuosi kada pro šalį, pro Birštoną, gal — ?

Ačiū, Maryte, ačiū!

Bučiuoju! Tavo Balys

(Birštonas), 1946 m., prieš rugpiūčio 15 d.

Miela Maryte!

Esu Tau be galo dėkingas už laišką, kurį gavau per Juozuką. Tokį mielą, tokį gerą laišką net iš Tavęs seniai beturėjau! Šiuo metu aš taip esu išsiilgęs dvasios malonės ir paguodos, — ir Tu visa tai savo laiške man davei tokiais paprastais, tokiais maloniais žodžiais!

Man labai nesmagu, kad aš Juozuko buvimo Vilniuje nesugebėjau paįvairinti — pats vis tebesu labai išglebęs ir nusimūčijęs. Bet ką čia žmogus padarysi!

Žiūrėk, Maryte, Tu atleisk man, bet aš noriu paprašyti Tavęs dar vieno rūpesčio. Aš dabar visiškai nebežinau, kaip „stovi mano popieriai" Valstybinėj Leidykloj Kaune — ar jie man mokės ką ar nemokės? Tai čia pridedu įgaliojimą pinigams gauti ir laiškelį Drazdauskui — ar Tu neužeitum pas jį? Atrodo, už „Pergalę" (str. apie Gorkį) aš dar turėčiau gauti, — o gal ir už kitus veikalus ką nors gausiu?

Įgaliojime įrašyk datas ir vardą, kas ims pinigus, jei jie iš viso bus mokami. Atleisk, kad aš Tave varginu, bet kad gi aš neturiu daugiau nieko, kas man padėtų — in brolius aš visai negaliu kreiptis!

Šiaip Juozukas papasakos. Jei galėsi — atvažiuok! Visuomet lauksiu. Ačiū Tau už *Tą* laišką — ir Tavo gerą širdį!

Bučiuoju Tavo Balys

Vilnius, spalio 25 d. (1946 m.)

Miela Maryte,

Ačiū už laišką ir gerą širdį!

Pasiilgau aš Jūsų labai. Laikaus, dirbu, bet kartais dūšioj taip pasidaro, kad norisi stačia galva apsiversti. Šiuo tarpu ištrūkti iš čia negaliu, iš mano abiejų gyventojų naudos nė bieso — nė vienas nepadeda rūpintis buto santvarkos reikalais. Ir remontas, ir kuras, ir šeimininkė — visa man, ir man reikia. Remontą šiaip taip aptvarkiau, dabar vis dar vargstu dėl malkų. Po pirmo man reikia visas korteles sutvarkyti, išpirkti, — tai vėl biesas. Be to, paskaitas čia aš vos pradėjau, — nutraukti nepatogu, turiu dar šiek tiek paskaityti. Tad čia lapkričio 7 d. Universitete dar turėsiu paskaitų, ir, vadinasi, 7 - 8 jau galėsiu važiuoti. Su mano paskaitom Kaune vis dar neaiškus reikalas, tur būt jų neturėsiu. Gal ir gerai, — velniam man jos reikalingos. Kaune norėčiau kiek pasilsėti nuo visų tų šiokiadienių rūpesčių, — ir atlikti kai kuriuos reikalus leidykloje ir teatre. Vis dėlto gana smarkiai nusirašiau — pavargau per tą mėnesį. Galva veikia gerai, bet šiaip — pusė bieso.

Bučiuoju Juozuką ir mielus prietelius ir prietelkas, — greit gal pasimatysim.

Bučiuoju, Tavo Balys.

(Prieš 1946.XI.7, Vilnius)

Miela Maryte,

Baisiai noriu pas jus atvažiuoti greičiau. Aš taip baisiai pavargau, taip nusikankinau, kad jau nebegaliu ilgiau čia vienas būti. Visiškai nervai iširo. Pas jus gal kaip nors pasilsėsiu, atsigausiu. Pas mane dar nauja ūkiška painiava — turėjau pavaryti seną tarnaitę, dabar turiu naują, bet iki lapkričio 7 d. ji dar dirba universa-

liniame magazine kaip siuvėja. Lietuvaitė, lanko suaugusių gimnaziją. Kol įvesiu ją į ūkio reikalus, vargu, ar galėsiu atvažiuoti. Bet man jau čia taip klaiku būti vienam, kad aš einu iš proto. Baisiai, baisiai pavargau.

Perduok Jūratėlei telegramą — tegu ji pati ką nors atsako. Baisiai pasiilgau jūsų

Bučiuoju visus Tavo Balys

(Vilnius, 1946 prieš lapkričio 7 d.)

Miela Maryte,

Labai Tau dėkui už tokį nuoširdų laišką, — aš baisiai dabar branginu vidujinę dvasios šilumą, kurios gyvenime taip maža teturim — ir taip džiaugiuos, kai man kas jos dovanoja. Džiaugiuos ir kitu atžvilgiu. Man vis atrodė, kad Tau būnant Vilniuje aš nebuvau Tau geras, — jaučiau tai, norėjau geriau padaryti — ir nieko nesugebėjau, — nebeklauso manęs nei valia, nei vidujinės jėgos. O kai žmogus tai pajunti ir nori padaryti geriau, visuomet išeina dar blogiau. Tad aš ir labai bijojau, kad Tau nepasiliktų liūdnas įspūdis. Iš Tavo laiško jaučiu, kad Tu ir tai man atleidai, nors mano blogos valios, berods, niekur nebuvo, — buvo tik gera, bet aš nemokėjau jos sunaudoti.

. . . .

Laišką pradėjau prieš kelias dienas. Sutrukdė. O paskui pabandžiau apsinuodyti, — maistu kažkokiu, vos nenusprogau. Kelias dienas prasiblaškiau, tik šiandie atsikėliau... Brrr! Vis dėlto baisiai paškudna ant šio balto ir purvino svieto, kaip padūkusiai vienas Vilniuj esu, žmogus ir nusprogt gali kaip šuva patvory, — niekas neatlankys, niekam nereikalingas!

Na, suk juos visus velniai!

. . . .

Tu atleisk man, kad aš vėl kesinuos apkrauti visa eile rūpesčių, bet ką gi aš padarysiu!

Laikrašty skaičiau, kad išėjo iš spaudos mano vertimas (Heinės „Šiaurės Jūra") Leidykloj — man priklauso egzemplioriai. Gal Tu galėtum paimti juos ir man atsiųsti? — Žinoma, ir sau pasilik! Drazdauskui laišką tik paduok, atsako nereikia. O siuntinėlį (čia tik rūkalai) — gal pasiųstum Daugel. Nebark manęs už tai. Jei buvau prietelius, kai gerai buvo, koks aš būčiau džentelmenas, jei nelaimėj užmirščiau.

Norėjau Tau parašyti gražų laišką, bet kad nieko man šiandie neišeina, — baisiai galva sukasi ir neišpasakytai markatna.

Bučiuoju Juozuką ir Co.

Atleisk man.

Tavo Balys

(Vilnius) 1946, lapkričio 29.

Miela Maryte!

Taip gerai pas Jus buvo per Naujus Metus, o čia grįžus — prasidėjo velniava!

Pasirodo, su mano sveikata — tikrai ne kokia rokunda, — kraujo spaudimas padidėjo, siekia daugiau 260! Kiti analizai taip pat paškustva. Gydytojas sako, kad aš gyvenu kaip „chožu po kanatu" — kiekvienu momentu galiu griūti. Liepia eiti ligoninėn, o aš sakau — brudas. Noriu gaut bent jubiliejinį paaukštinimą — Invalido laipsnį. Eisiu į invalidų komisiją, o paskui prie katedros semečkas pardavinėsiu.

Kada gi ką nors iš jūsų sulauksiu?!

Klonijuosi!

Tavo Balys

(Vilnius) 1947 m.

Miela Maryte!

Pagal Beos* uoslę — Velykoms čia niekas nebus iš Jūsų. Na, ką gi kiaušinį į savo kaktą pradursiu, — ir tai gi kompanija: vienas už du...

Bent darbą padarysiu: baigiu perrašinėti naują dramą: su šia jos redakcija eisiu į „sudną dieną"... Velniai žino, kas laukia toliau? Deja, Juozukui jos nebus galima skaityti: prisilojota ir pribliuznyta, kad jis nepakels... Reikės jam specialiai padaryti vieną egzempliorių — „pačystytą". Užtat sveikata mano — dėl tokio gyvenimo — lyg šimto velnių arba Agnieškų nujodinėta!

Klausyk, nepyk, bet paštininku pabūk:

1) Drazdauskui laišką: pas mane eina su juo savotiška „mandagumo" kova: iš mandagumo durną darbą verčiame vienas kitam, — abu nenorime dirbti tą idiotizmą... Pinigų, žaltys, tur būt vis neduoda?

2) Ir mano prietelkai velykinį siuntinėlį per jos mamą — ar neapsunkinsiu tavęs?

3) Juozukui išpešk iš barzdos 1 (vieną) plauką ir man atsiųsk — jis mano dramai reikalingas.

4) Visasąjunginei ciocei Uršulei (buv. Agnieškai) į akis pažiūrėk, ir pasakyk: Alieliuja.

5) Ir kitas kaimynes, ypač mano babunę pabučiuok.

O Tu su Vilnium — vis ruošies kaip varna už jūrų marių lėkti?

Bučiuoju visus

Tavo Balys

(Vilnius) 1947.IV.3.

* Beatričė Grincevičiūtė.

Brangi Maryte,

Jau šitiek laiko iš Tavęs — jokios žinelės! Supykai, ar šiaip jau Tau „atsibodo"?

Apie save tiek tegaliu pasakyti, — nebuvau daugiau nė kartą pasilakęs — nė lašelio nelakiau ir nenoriu, — turiu blaivią sąmonę — aiškią, aiškią, —gydo mane pas berazumių gydytoją, — gal ir gerai: greičiau iš proto išeisiu. Ar negalima kur Kaune pirkti svirplį, paprastą, kur ant pečiaus svirpia? Čia Vilniuj niekur negalima gauti, — nei pagal limitą, nei juodojoj biržoj.

Ar iš jūsų Vilniun niekas nesirengia? Ant balkono pupų pasodinau, per vasarą laistysiu. O šiaip: — Į sveikatą! Nė velnió!

Kloniokis Juozukui ir Prietelkų kompanijai, — gal kokią karūnką ir už mane atpoteriaus...

Tavo Balys

(Vilnius) 1947 m. pavasarį.

Per Mariją Magdaleną* visas Žalias Kalnas pagal žydų kapus siunčia savo atsidūsuojimus su ilgiausiais metais ir it prie Jeruzalės sienos laukia išganymo giliai vaitodamas:

„Mokykis verkti, kaip Magdalena"...
„Iš žodžio tegul stosis šviesybė Amžina".

Žalias Kalnas, pagal žydų kapus.

(Kaunas, 1947 m. prieš liepos 22 d.)

* Liepos mėn. 22-ą būdavo Marijos Nemeikšaitės vardinės.

PAAIŠKINIMAI IR PRIEDAI

1 Į Miškų institutą B. S. įstojo brolio Juozo patariamas — darbas gamtoje tiktų, nes atrodė, kad grėsė džiova. Be to, jis baigė realinę gimnaziją, kurioje nebuvo dėstoma lotynų kalba, o be jos universitetas nepriimdavo. Balio nepatenkino Miškų institutas (sakėsi, nepatiko varles piaustinėti), pats atostogų metu pasiruošė egzaminams, išlaikė — ir buvo priimtas universitetan literatūros studijuoti.

2 Ar B.S. eilėraščių, verstų į rusų kalbą ar rašytų rusiškai, yra kur išlikę — nežinia. A. Samulionio bibliografijoje jie neminimi. Bet B.S. pats liudija: „... kelis eilėraščius... (1916 m.) perspausdino Maskvos „Russkoje slovo" ir milijonierių leidžiamasai „Utro Rossii" („Raštai", VI t., Vilnius, 1957, 534-5 p.).

3 Iš „Lietuvos" redakcijos narių, be Sruogos, išvažiavo studijuoti į Vokietiją F. Kirša ir V. Daugirdaitė. Kartu vyko Vera Bakšytė (vėliau Karvelienė), H. Kairiukštytė-Jacynienė, J. Pajaujis ir K. Sruoga. Tą kelionę B.S. aprašė humoristiniame feljetone (išsp. „Lietuvos žiniose" 1921 m. pabaigoje ar 1922 m. pradžioje).

4 „Miestas" buvo parašytas 1921 m. pabaigoje, tik B.S. atvykus į Müncheną (išsp. „Naujienose" 1922.I.7, paskui „Skaitymuose", 1922 m. 13 kn.).

5 Jų turiningi pasikalbėjimai užtrukdavo kartais ištisą naktį. Kartais Balys *ex promptu* žodžiu vertė J. Baltrušaičio eilėraščius į lietuvių kalbą. Klausydamasi iš kito kambario, nespėdavau užrašyti.

6 Pradėdami naują gyvenimą drauge, be knygų ne ką turėjom, o ne tiek slėgė studijų laikų skolos, kiek aplinkybė, kad Balys lengva ranka žiruodavo atsitiktinių draugų vekselius, kuriuos jam paskui teko mokėti per ilgus metus.

7 Liko 3 Aniolo sūnūs. Kartu su motina jie ištremti į Sibirą, bet grįžo į Lietuvą. Dabar Baibokuose kolūkis, Aniolo žmona jame tebegyvena. Prie namo prikalta paminklinė lenta su parašu, kad čia gimė poetas Balys Sruoga. Ekskursijos lan-

ko šią vietą, čia būna minėjimai, paskaitos. Bet namas, kaip ir visa sodyba, esą gerokai apleisti. Taip pat paminklinė lenta yra prie namo Vilniuje, buv. Tauro g-vė Nr. 21, dabar Liepos 23-os Nr. 10, kur B.S. gyveno nuo 1940 m. rudens iki suėmimo 1943.III.16 ir grįžęs iš Stutthofo nuo 1945.V.13 iki mirties 1947.X.16. Namas Kaune, buv. Ramiojoje g-vėje Nr. 21, paverstas rajonine biblioteka ir Sruogos muziejumi. Dabar ta gatvė, kaip ir buvusi šv. Jono g-vė Vilniuje, pavadinta Balio Sruogos vardu.

8 Petrapilyje B.S. susitikdavo su K. Būga, klausydavo jo paskaitų universitete, vedė užrašus, kuriuos brangino, dažnai naudodavo.

9 Autorius čia rašo, kad „Vilkolakis" buvo kuriamas 1919 m. vėlyvą rudenį. A. Sutkus gi savo „Vilkolakio teatre" 22 p. liudija: „Kaune gyvenusių menininkų būrelis... 1919.V.4, susirinkęs Liaudies Namų salėje, J. Mikuckiui pirmininkaujant, įsteigė menininkų klubą, pavadindamas jį „Vilkolakiu". Klubo prezidentu buvo išrinktas Balys Sruoga." Man atrodo, kad „Vilkolakio" vardas buvo F. Kiršos pasiūlytas.

10 Kadangi B. Sruoga buvo mobilizuotas Lietuvos kariuomenėn, bet nuo reguliarios tarnybos atleistas ir paskirtas dirbti spaudos darbą, tad, prieš išvykdamas studijų į Vokietiją, turėjo išsirūpinti tam specialų leidimą.

Plačiau apie ekskursijas į kalnus dr. S. Jankauskas rašo savo knygoje „Veterinarinė medicina Nepriklausomoje Lietuvoje", Chicago, 1973 m. 41-44 p.

Vienas iš stipriausių B. S. poezijos kūrinių — „Alpėse" parašytas po 1928, 1929 ir 1930 metų ekskursijų.

11 1924 m. rudenį Erich Müller lankėsi pas mus Kaune. Netrukus išvyko į Maskvą, pakviestas dėstyti vokiečių kalbą svetimų kalbų institute. Nors susidomėjęs komunizmu, jis laikėsi gana nepriklausomai, nesivaržė kritikuoti, jei kas nepatiko. Už tai pateko į Solovkų koncentracijos stovyklą. Po kelerių metų, kaip Vokietijos pilietį, bolševikai paleido ir išsiuntė į Vokietiją. Pakeliui jis prašėsi būti paliktas Lietuvoje, norėjo pas mus apsistoti, bet jam nebuvo leista. Jau Hitleris buvo prie valdžios... Netrukus Müllerį naciai suėmė ir išsiuntė į koncentracijos stovyklą. Draugų pastangomis jis iš ten išėjo, gyveno pusiau slapstydamasis, dirbo korektorium ar knygų sandėlių prižiūrėtoju. Po karo apsigyveno Bonnos mieste, kur teko su juo susitikti 1949 m.

Buvo vedęs trečią kartą: antroji žmona, rusė, liko su dukrele Maskvoje — jam niekad nepavyko su ja susisiekti. Gerai pažinęs gyvenimą Rusijoje, nukentėjęs nuo komunizmo, taip pat ir nuo nacizmo — daug rašo prieš abi sistemas.

12 Būdamas Münchene, Balys ne tik sėkmingai studijavo, dažnai ekskursavo į Bavarų Alpes, Tirolį, bet ir parašė keletą originalių kūrinių: poemą „Jūrūnas“, „Himnas gripei“, „Miestas“, keliolika eilėraščių; išvertė libretą operai „Eugenijus Oneginas“, kai kuriuos Ottokaro Bžezinos, Oskaro Milošo, H. Heinės, Novalio, J. Baltrušaičio eilėraščius, Rösslerio pjesę „Batas“ ir kt. Jis ir padėjo man mokslus eiti. Mano tėvo dvarelis buvo nedidelis, karo nualintas, nenorėjau iš jo imti mokslui pinigų, o taip vadinamo dvarininko dukteriai buvo nepatogu prašyti stipendijos iš valdžios. Tad Balio prašomas V. Krėvė parūpino man iš Švietimo ministerijos vertimą iš prancūzų kalbos (Croiset, „Graikų literatūros istorija“). Pagal sutartį turėjau kas mėnesį išversti po du lanku, už kuriuos buvo mokėta po 5 dol. — tiek per mėnesį gaudavo stipendininkai. Per dvejus metus sutartis buvo sąžiningai vykdoma. Aš paruošdavau juodraštį, siųsdavau Baliui į Müncheną, o jis sutvarkydavo rankraštį. Vertimas buvo priimtas K. Būgos, tik pažymėta, kad dar tvarkytinas. Knyga pasaulio neišvydo, nes jos vietoje buvo išspausdinta prof. V. Šilkarskio „Graikų literatūros istorija“. O aš, išklausiusi 4 semestrų paskaitas Berlyno un-te, jau ištekėjusi įstojau į V. D. un-tą Kaune ir baigiau Humanitarinių mokslų fakultetą 1928 m.

13 Už dažną slapyvardžių vartojimą B.S. buvo ir savo artimųjų puolamas. Jaunystėje pasitaikė, kad pats su savim polemizuodavo; jis teisinosi, jog tuo nenorėjęs savo kūrybos girti, tik ją išaiškinti. Ir visad pridėdavo, niekad sau materialinės naudos neieškojęs, tik norėjęs kai kurias mūsų gyvenimo blogybes iškelti arba atkreipti į jas visuomenės dėmesį.

14 Balio kviestas į mūsų vestuves, F. Kirša nedalyvavo. Vestuvės buvo labai kuklios, mano tėviškėje Bugiuose. Prie vaišių stalo atsimenu, be mudviejų, tėvą, šeimininkę, mano pusseseres Sofiją ir Mariją Laucevičiūtes, kaimynę dail. Oną Bagnickaitę, Balio brolius Adolfą ir Kazimierą, taip pat Albiną Rimką ir tėvo draugą, kaimyną ūkininką, Adomą Beržanskį. Jo brolis kunigas Antanas krikštijo Balį Vabalninke.

15 Jeigu B.S., rašydamas „Milžino paunksmę", neturėjo nė minties apie bet kokias aliuzijas į Lietuvos „Baltųjų rūmų" gyventojus, tai taip skaudžiai jį palietusios Kiršos insinuacijos sukėlė norą atkeršyti. Kas atidžiai paskaito „Aitvarą teisėją", gali pastebėti toje pjesėje atvaizduoto ūkininko Pūro panašumą į J. Tūbelį: kaip Pūras favorizuoja pelną duodančią kiaulę, taip Tūbelis valstybės ūkyje pirmoje vietoje rūpinosi materialine gerove, mažai dėmesio kreipdamas į kultūros reikalus.

Drauge su V. Krėve B.S. nekartą kreipėsi į Smetoną ir Tūbelį paaiškindami, kad kariuomenei skiriama valstybės biudžeto dalis yra neproporcingai didelė, kad, duodant daugiau lėšų švietimui, kraštas laimėtų, nes apsišvietęs lietuvis būtų atsparesnis svetimoms įtakoms, būtų kūrybingesnis. Už tuos žygius abu profesoriai buvo atsidūrę vyriausybės, ypač karininkijos, nemalonėje.

Siekdamas Tūbelio dėmesį atkreipti į kultūros reikalus, B.S. kartą ryžosi imtis nepaprasto būdo. Gavęs iš ministro pirmininko įstaigos užsakymą parašyti kalbą, kurią Tūbelis ruošėsi pasakyti Pieno Centro darbuotojų suvažiavime Kaune, B.S. sąžiningai panaudojęs jam pateiktą medžiagą, paruošė tą kalbą. Tūbelis, ją pavartęs, buvo patenkintas. Tik jis, prieš išeidamas į posėdį, jos iki galo nepaskaitė. O pabaigoje buvo sakinys, aiškiai pabrėžiantis, kad ekonominiai dalykai valstybei yra labai svarbūs, bet už juos dar svarbesni kultūros reikalai. Tik tą sakinį garsiai paskaitęs, Tūbelis apsižiūrėjo... pervėlai. Ir ant kalbą rašiusiojo labai supyko...

16 Bubiai, netoli Šiaulių, buvo Dimitro Zubovo dvaras, kurį prieš pat karą valdė Stasys Putvys, vedęs Dalią Zubovaitę. Stasys, buvusis nepriklausomos Lietuvos Žemės ūkio ministras, buvo paveldėjęs iš tėvų Šilo Pavėžupio dvarą. 1940 m. liepos mėn. bolševikų suimtas, išvežtas į Rusijos gilumą ir ten sušaudytas.

17 Apie 1938 m. Kaune buvo pagarsėjęs B.S. konfliktas su J. Kardeliu. Tarybų S-gos atstovybėje buvo priėmimas. Jame dalyvavo rašytojai, žurnalistai. Stalas apkrautas gėrybėmis, gėrimais. Nuotaikai įkaitus B.S. susiginčijo su Kardeliu dėl „Lietuvos žiniose" buvusio straipsnio teatro reikalu, ir — B.S. davė Kardeliui per veidą. Incidentas buvo apramintas, vėliau ir Kardelis atleido įžeidimą.

18 „Keturių vėjų" sąjūdis atsirado apie 1920 m., o to paties

vardo žurnalas — 1924 m. 1927.XII.10 Kaune įvyko literatūrinis teismas, kuriame ekspertu greta Vaižganto buvo ir B.S.

19 Henrikas Šilkarskis yra prof. Vladimiro jaunesnysis brolis. Apie 1930 - 33 m. jis studijavo V. D. un-te Kaune ir gyveno kartu su profesorium, griežtu abstinentu. Jaunatvės išdaigas H. turėdavo nuo brolio slėpti senos šeimininkės Elzbietkos, kartais ir mūsų, pagalba. Iš to sekdavo komiškos scenos.

20 1932 m. pradžioje B.S. ir J. Grušo iniciatyva įsikūrė Lietuvių Rašytojų dr-ja; pirmą valdybą sudarė rašytojai I. Šeinius (pirmininkas), J. Grušas, G. Tulauskaitė, P. Vaičiūnas ir P. Karuža.

21 Šis S. Pilkos aprašytasis epizodas negalėjo būti 1922 m. išvakarėse: tą dieną B.S. praleido Bavarų Alpėse. Negalėjo įvykti 1923 m., nes Sruoga tuos metus sutiko kalnuose „Riesengebirge", o 1924 m. — Münchene, ruošdamasis baigiamiesiems doktorato egzaminams. Lieka tik 1925 m. sutikimas, nes sekančiais metais „Vilkolakis" jau nebeveikė.

22 1920 m. A. Oleka - Žilinskas su žmona buvo atvažiavęs į Lietuvą ir čia kurį laiką gyveno; po kelerių metų pertraukos 1929 m. pastoviai Lietuvoje įsikūrė iki 1935 m., tada išvyko į Vakarus.

23 B. Sruoga laikė A. Smetoną ir St. Kairį geriausiais stilistais Lietuvoje.

24 Vytautas Alantas priklauso prie tų nedaugelio kolegų rašytojų, kuris po B.S. suėmimo veiksmu parodė užuojautą mūsų nelaimėje: būdamas Vilniaus miesto teatro direktorium, gal rizikuodamas savo padėtimi, sumokėjo man honorarą už Vilniaus teatro B. S-gai užsakytąjį Sem Benelli „Apsiautalo" vertimą (iki šiol nėra išspausdintas).

25 Iš susirašinėjimo su Merkeliu patirta, kad jis turi surinkęs daug medžiagos B.S. biografijai.

26 Brolio Aniolo mirtis, įvykusi ypatingai liūdnomis aplinkybėmis, Balį sunkiai prislėgė. Aniolas buvo gydomas džiovininkų sanatorijoje prie Kauno, paskui Alytuje, bet jo sveikata ėjo blogyn.

Tuo laiku, 1935 m. vasarą, B.S. rašė „Baisiąją naktį". Buvo labai nervingas, Kaune susikaupti negalėjo, tad nutarė išvažiuoti į Zarasų apylinkes ir ten ramiai praleisti porą savaičių. Bet vos keletai dienų praslinkus, pabuvojęs

Visuomio Šidlausko ir kitose trobelėse, netikėtai grįžo namo. Išbalęs, išvargęs, peršalęs, visai pairusiais nervais. Sakė, išgyvenęs klaikias nemigo naktis. Kažkoks vidujinis balsas jam sakęs, kad Aniolas miršta.

Iš tikrųjų, tuoj atėjo žinia, kad brolis agonijoje ir tik prašosi parvežamas mirti į tėviškę.

Kilo klausimas: kas jį veš? B.S. laikė savo pareiga tai padaryti, bet dr. Juozas Nemeikša griežtai jam uždraudė leistis į kelionę su tokiu sunkiu ligoniu. Jo nervai neatlaikysią... Mirštantį Aniolą turėjo vežti Kazimieras, pats po sunkios ligos. Balys tai skaudžiai išgyveno. Ir jis tiksliai nujautė momentą, kada Aniolas pasimirė.

Balio nepaprastas jautrumas man nekartą atrodė aiškiaregyste. Jis skaitė kitų mintis, numatydavo nelaimes...

27 Vokiečių okupacijos pradžioje kai kurie lietuviai, akli fašizmo gerbėjai, prikaišiodavo Sruogai, kad jis 1935 m. pasirašęs protestą prieš Hitlerio nacionalistinį imperializmą, tuo įtardami jį buvus komunistų simpatiku, nors šią rezoliuciją 1935.X.20 Lietuvos rašytojų dr-jos visuotinis susirinkimas priėmė vienu balsu. Pilnas tekstas buvo išspausdintas „Kultūroje", 1935 m. 10 nr.

28 1939 m. Ignas Šeinius buvo paskirtas Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atstovu Vilniuje rūpintis iš Lenkijos ir Vilniaus krašto į Lietuvą užplūdusiais pabėgėliais. Kiek prisimenu, 1940 m. vasarą jis vieną kitą naktį praleido pas mus Žaliakalny, slapstydamasis nuo NKVD, prieš pasitraukdamas į Vakarus. Tuo laiku nakvodavo pas mus ir kiti žmonės, kuriems grėsė suėmimas, jų tarpe prof. V. Šilkarskis.

29 Dalia ištekėjo 1947 m. už med. dr. Gedimino Bylaičio - Bylos, dabar neurochirurgo Chicagoje. Jų vaikai 1972 m. pavasarį baigė universiteto mokslus: Aušrinė — magistro, o Algis — bakalauro laipsniais.

30 Kai 1945 m. rudenį buvę Stutthofo literatūros būrelio „Aitvaro" nariai kun. St. Yla ir J. Rimašauskas pasiekė Hiddeseną prie Detmoldo ir ten susitiko su buvusiais Teatro seminaro dalyviais J. Blekaičiu ir A. Rūku, pasižadėta ir toliau kartu tęsti Sruogos tradiciją atgaivinant „Aitvarų" būrelį. Įvyko keli susirinkimai, kuriuose buvo skaitomi B.S. ir kitų kūriniai.

31 B.S. savo laiškuose iš Stutthofo ir „Dievų miške" išskirtinai šiltai prisimindavo savo nelaimės draugą Joną Šerną.

Tas „vienintelis neinteligentas mūsų grupėje", kaip rašo kun. S. Yla savo atsiminimuose „Žmonės ir žvėrys" 234 p., kaip vėliau paaiškėjo, buvo vienintelis, kuris rūpinosi B.S. rankraščiais ir juos išsaugojo. Nežmoniškai vargdamas, jis išnešiojo savo kuprinėje ir įdavė juos į tikras rankas, atsidūręs Švedijoje. 1946 m. lapkričio mėn., būdama Vokietijoje, gavau tris B.S. pjeses, parašytas Stutthofe ir jau perrašytas mašinėle, taip pat ir du straipsniu: „Apie estetinę ir natūralinę tikrovę" ir „Dramaturgijos pradžiodalas". Atrodė, kad tai originalai. Kaip jie pateko į Švediją ir iš ten į Vokietiją, tada man neteko patirti. Tik 1972 m. pavasarį susitikau su Jonu Šernu Rockforde, Ill. ir iš jo sužinojau, jog tai jis išgelbėjo tuos raštus, ir kad tai buvo B.S. ranka rašyti lapeliai, tų veikalų *rankraščiai!* Pasirodo, jie buvo ilgam laikui patekę į J. Brazaičio žinią, ir tik dėka dr. A. Starkaus išsaugoti, man paprašius, atsiųsti mums... Taip tik po 27 metų paaiškėjo B.S. nelaisvėje rašytų kūrinių likimas. Matyt, autorius turėjo su savim antrą egzempliorių, kurį parsivežė į Lietuvą.

32 B. Sruogą su Jurgiu Savickiu rišo šilti bičiulystės ryšiai. Kai Savickis buvo Lietuvos Valst. Teatro direktorius, jiedu dažnai susitikdavo ir vėliau koresponduodavo.

33 Tas laiškas, gautas per Švediją iš žmogaus, buvusio 1947 m. Lietuvoje ir mačiusio Balį, buvo lemtingas ir vienintelis, kurį žmona ir duktė gavo iš Lietuvos prieš B.S. mirtį.

34 Du laiškai, rašyti jau po B.S. mirties per Lenkiją ir prasmukę pro cenzūrą Stalino teroro laikais — buvo visa, ką šeima patyrė apie Balį gyvendama dar Vokietijoje.

35 B.S. brolis Juozas su šeima gyveno savo namuose Kaune mūsų kaimynystėje.

B. S., grįžęs iš Stutthofo parašė vieną iš jautriausių savo lyrinės poezijos kūrinių „Giesmės viešnelei žydriajai". Čia visu klaikumu atsispindi jo vienišumas, ilgesys ir sielvartas, kuris jį kankino prieš mirtį (išspausdinta „Raštų" I-me tome, 230-245 p. ir rinkiny „Bangų viršūnės", Vilnius, 1966, 242-261 p.).

V. S.

APIE „ATSIMINIMŲ" AUTORIUS TRUMPAI

ABRAITIS, JULIUS, g. 1890.XII.14 Marijampolės aps., 1911-17 m. išėjo Maskvos un-te teisių, paskui medicinos fak-tą, 1917-18 m. kariuomenės gydytojas, 1918-19 m. Alytaus aps. gydytojas; gilino medicinos mokslus Berlyne ir Leipzige, per visą Nepriklausomosios Lietuvos laikotarpį dirbo gydytojo darbą Alytuje ir Marijampolėje. Bendradarbiavo „Aušrinėje", „Lietuvos žiniose", vėliau „Santaroje", redagavo „Lietuvos ūkininką", jaunystėje rašė eiles.

ALANTAS (JAKŠEVIČIUS), VYTAUTAS, g. 1902.VI.8 Suvalkijoje, rašytojas, publicistas. Išėjęs Šiaulių gimnazijos kursą, studijavo V. D. un-te, baigė 1929 m. Montpellier un-tą Prancūzijoje. 1930-34 m. „Eltos", 1934-39 m. „Lietuvos aido" redaktorius, 1941-44 m. Vilniaus miesto teatro direktorius, 1944-49 m. buvo Vokietijoje, paskui JAV — Detroite.

ANDRIUŠIS, PULGIS, g. 1907.III.8 Tauragnų vlsč., mirė 1970.XII.19 Australijoje, rašytojas, humoristas, ilgametis Teatro seminaro dalyvis.

ANYSIENĖ - BIELSKAITĖ, VALERIJA, g. 1899.IX.4 Rusijoje, po 1905 m. su tėvais atvyko į Lietuvą, 1915 m. vėl atsidūrė Rusijoje, baigė gimnaziją Petrapily ir ten lankė dramos studiją. Po I-jo karo studijavo Hamburgo ir Berlyno un-tuose pedagogiką, ištekėjo už. dr. jur. M. Anyso.

BALUTIS, BRONIUS, g. 1879.XII.9 Suvalkijoje, m. 1967.XII.30 Londone, diplomatas. Daug veikė JAV Nepriklausomai Lietuvai kuriantis, 1920 m. pakviestas į Kauną dirbti Užsienio reikalų min-joje. Nuo 1934 m. Lietuvos pasiuntinys ir ministras Anglijai ir Olandijai.

BARMIENĖ - CHROLAUSKAITĖ, VALERIJA, g. 1910.II.11 Šiauliuose, baigė Hochschule für Welthandel Vienoje 1933 m., skautų veikėja, mokytojavo Kauno III-je ir L. D. Kun. Birutės gimn-je Vilniuje, atsidūrus JAV, pradžioje gyveno Bostone, pastaruoju metu — Los Angeles mieste.

BILEVIČIUS, VINCAS, g. 1890.VIII.27 Vilkaviškio aps., valdininkas, kooperatininkas, gyvena Kanadoje.

BIRŽIŠKA, MYKOLAS, g. 1882.VIII.24 Viekšniuose, m. 1962.VIII.24 Los Angeles mieste. Žinomas lituanistas, universiteto profesorius, buvęs V. D. un-to rektorius 1926 - 1927 m. ir Vilniaus un-to rektorius 1940 - 1944 m., Pabaltijo un-to profesorius. Baigęs teisių fakultetą Maskvoje, teisininko praktika neilgai tesivertė, stovėjo Vilniaus sargyboje kovodamas su lenkais. Kurį laiką buvo Vilniaus Vyt. D. ir vėliau Kauno „Aušros" berniukų gimnazijos direktorius; daugiausia atsidėjo lituanistikos darbui, tyrinėdamas senąją lietuvių literatūrą. Veiklus visuomenininkas, kultūros darbuotojas ir politikas, Nepriklausomybės akto signataras.

BIRŽIŠKA, VACLOVAS, g. 1884.XII.2 Viekšniuose, m. 1956.I.3 Bostone. Besimokydamas Šiaulių gimnazijoje, rašė eiles. Baigė teisių fakultetą Petrapily, kaip ir brolis, pasinėrė į lituanistines studijas, tapo žymiausiu mūsų bibliografu, įkūrė V. D. un-to biblioteką, tyrinėjo Lietuvos istorijos problemas, buvo V. D. ir Vilniaus un-tų profesorium, teisių fakulteto dekanu, pagaliau Pabaltijo un-to profesorium. Apsigyvenęs JAV buvo Lietuvių Enciklopedijos leidimo iniciatorius ir jos pirmasis redaktorius.

BLAZAS, HENRIKAS, g. 1904.I.11 Rygoje, m. 1965.XI.1 New Yorke, žurnalistas, 1924 - 39 m. studijavo V. D. Hum. m. fakultete literatūrą ir filosofiją. Vokiečių kalinamas Stutthofe tuo pat laiku kaip B.S. (kitoje grupėje).

BLEKAITIS, JURGIS, g. 1917.VI.8 Suomijoje, rašytojas, poetas, aktorius, režisierius. 1943 m. baigė Vilniaus un-tą diplomuotu teatrologu. Pasižymėjo meniškais teatro pastatymais Lietuvoje, Vokietijoje ir JAV. Gyvena Washingtone, D.C., dirba „Voice of America" radijo tarnyboje.

BRADŪNAS, KAZYS, g. 1917.II.11 Vilkaviškio aps., poetas, rašytojas. Baigęs gimnaziją Vilkavišky, studijavo lituanistiką Kauno ir Vilniaus universitete, kurį baigė 1943 m. Mokytojavo, išleido eilę poezijos rinkinių. Pastaruoju metu gyvena Chicagoje, redaguoja dienraščio „Draugas" šeštadieniais pridedamą laidą — kultūrinį priedą.

CICĖNAS, JERONIMAS, g. 1909.VII.24 Švenčionių aps., žurnalistas. Baigęs Vyt. D. gimnaziją Vilniuje, studijavo St. Batoro un-te Vilniuje, gyvena JAV.

ČARNECKAITĖ - BIRUTIENĖ, ALDONA, g. 1898.X.27 Marijampolėje, medicinos daktarė, baigė gimnaziją Petrapilyje ir universitetą Berlyne. 1919 - 20 bendradarbiavo su

B. S. lietuvių spaudoje, vėliau profesoriavo V. D. un-te, tapo žymi visuomenininkė motinos ir vaiko globos srityje, jaunystėje rašė eiles.

ČEPĖNIENĖ - SIRUTYTĖ, ALBINA, g. 1904.VI.15 Marijampolės aps., diplomuota teisininkė. Talkino savo vyrui Pranui Čepėnui redaguoti Liet. Enc., „Lietuvos universitetą" ir kt. Gyvena Worcestery, Mass.

ČIBAS, DAUMANTAS, g. 1907.IX.20 Vabalninko vlsč., rašytojas, mokytojas, menininkas fotografas. Vienas iš uoliųjų B.S. teatro seminaro dalyvių, gyvena Californijoje.

DOVYDĖNAS, LIUDAS, g. 1906.I.1 Rokiškio aps., rašytojas ir žurnalistas, bendradarbiavo „Kary", „Trimite" ir kt., parašė eilę romanų, apysakų vaikams, gyvai reiškiasi JAV lietuvių spaudoje.

GRINCEVIČIUS, ČESLOVAS, g. 1913.I.17 Vilkijoje, rašytojas. Studijavo V. D. un-te Teologijos filosofijos ir Humanitarinių m. fakultetuose. Pasitraukęs į Vakarus, dirba spaudos darbą ir tvarko Pasaulio lietuvių archyvą Chicagoje.

GRINIUS, KAZYS, g. 1866.XII.17 Salemos - Būdos km., Sasnavos vlšč., m. 1950.VI.4 Chicagoje, med. gydytojas, Lietuvos ministras pirmininkas 1920.VI.9 - 1922.II.1, Valstybės Prezidentas nuo 1926.VI.7 iki 1926.XII.17, Steigiamojo ir kitų seimų narys, didis visuomenininkas, spaudos ir socialinės globos darbuotojas. Būdamas ministru pirmininku, buvo tiesioginis B.S. viršininkas, kai šis dirbo Spaudos Biure ir „Lietuvos" redakcijoje.

GUSTAITIS, ALGIRDAS, g. 1916.X.20 Rusijoje, žurnalistas ir visuomenininkas, skautų ir Šaulių s-gos veikėjas, Jūros korp! vadas, gyvena Los Angeles mieste.

GUSTAITIS, ANTANAS, g. 1907.III.12 Marijampolės aps., poetas, rašytojas, žurnalistas, mokytojas, uolus Teatro seminaro dalyvis, 1936 - 1939 m. Klaipėdos, 1939 - 40 m. Vilniaus radijofono direktorius, 1940 - 1941 m. Vilniaus dramos teatro direktorius, vienas iš pirmųjų Lietuvos rašytojų, kūrusių lietuvišką radijofoninę dramaturgiją. Gyvena Bostone, dirba „Keleivio" redakcijoje.

JANKAUSKAS, STASYS, g. 1899.I.25 Šiaulių aps., baigė veterinarijos mokslus Münchene, Lietuvos Veterinarijos akademijos kūrėjas ir rektorius. Tebedirba savo specialybėje Toledo, JAV.

JONIKAS, PETRAS, g. 1906.III.25 Tauragės aps., žymus kalbininkas lituanistas. 1934 m. baigęs studijas V. D. un-te,

paliktas ruoštis profesūrai, specializavosi Rygos, Vienos ir Karaliaučiaus un-tuose, įsigijo phil. dr. titulą, profesoriavo V. D. ir Vilniaus un-tuose. 1941 - 44 m. Lietuvos Mokslų akademijos Lietuvių kalbos instituto lietuvių kalbos ir terminologijos sekcijos vedėjas, daugelio mokslo darbų autorius ir redaktorius. Pasitraukęs į Vokietiją, Pabaltijo universitete dėstė lietuvių bei baltų kalbotyros dalykus. 1951 m. Chicagoje jo iniciatyva buvo suorganizuotas Lituanistikos Institutas, pirmasis jo prezidentas, Pedagoginio Lituanistikos instituto Chicagoje ilgametis rektorius. Dėsto lituanistinius dalykus Chicagos universitete.

JONUŠKAITĖ - ZAUNIENĖ - LESKAITIENĖ, VINCĖ, gimė 1902.I.22 Subačiuje, žymioji dainininkė, studijavo Berlyne ir Romoje, operos solistė, dainavo Kauno, Talino, Rygos, Prahos, Paryžiaus, Stockholmo, Buenos Aires ir kt. operose; plataus masto visuomenininkė, ilgametė Liet. moterų klubų federacijos pirmininkė. Ilgą laiką gyveno New Yorke, pastaruoju metu — Santa Barbara, Calif.

KARDELIS, JONAS, g. 1893.V.26 Zarasų aps., m. 1969.II.10 Kanadoje, žurnalistas, visuomenės veikėjas. Jo žmonai E. Kardelienei buvus Kauno operos soliste, pažintis su B.S. daugiausia rėmėsi teatro reikalais. Lietuvoje redagavo „Liet. žinias", JAV — „Nepriklь. Lietuvą" (Montrealyje).

KASAKAITYTĖ, MARIJA, g. 1898.V.15 Lenkijoje, studijavo Varšuvos ir V. D. un-tuose, kartu su V. Sruogiene mokytojavo Kauno III-je gimnazijoje, reiškėsi spaudoje, gyvena Chicagoje.

BILEVIČIŪTĖ - DANIENĖ, DANUTĖ, g. 1922.IV.19, studijavo mediciną V. D. un-te Kaune, Tübingene ir Ottavoje. Dirba Vaikų studijų centre Ottavoje (Kanadoje).

KRĖVĖ - MICKEVIČIUS, VINCAS, g. 1882.X.7 Subartonių k., Merkinės valsč., Alytaus aps., m. 1954.VII.7 prie Philadelphijos. Lietuvių rašytojas klasikas. Mokėsi Vilniaus dvasinėje seminarijoje, Kijevo universitete, baigė un-tą Lvove. Mokytojavo Rusijoje Baku mieste. Grįžęs į Lietuvą aktyviai dalyvavo valstybės kūrimosi darbe, sielodamasis kultūros reikalais. V.D. un-to profesorius, dėstęs slavų literatūras Humanitarinių mokslų fakultete, ilgametis jo dekanas. Įtakingas spaudos darbuotojas, kritikas ir publicistas, visuomenininkas ir politikas. Pirmasis Lietuvos mokslų akademijos prezidentas, Lietuvos ministras pirmininkas 1940 - 41 m.

LIŪDŽIUS, JUOZAS, g. 1891 m. kovo mėn. Šakių aps., m. 1960.V.31 Clevelande. Baigęs Maskvos un-tą, dirbo teisininko darbą Suvalkijoje, 1940-44 m. Vilniaus apygardos teismo teisėjas, dėstė Vilniaus un-te civilinę teisę.

MACIŪNAS, VINCAS, g. 1905.VII.5 Papilėje, Šiaulių aps., literatūros istorikas, phil. dr. Baigęs V. D. un-tą, dar studijavo Bonnos ir Müncheno un-tuose, Pabaltijo un-to filologijos fakulteto dekanas, buvo vienas iš Lituanistikos Instituto JAV prezidentas, dirba Pennsylvanijos un-to bibliotekoje.

MACKEVIČIUS, MEČYS, g. 1906.IV.14 Zarasų aps., teisininkas, gavęs V.D. un-to diplomą, studijavo Freiburge (Vokietijoje), Paryžiuje. 1942 - 43 m. Vilniaus un-to vyr. asistentas, 1941 m. Lietuvos laikinosios vyriausybės teisingumo ministras, 1943 m. gen. tarėjas. 1943 m. kovo mėn. vokiečių suimtas ir kartu su kitais 46 Lietuvos įkaitais išvežtas į Stutthofo koncentracijos stovyklą. Liet. Valstiečių Liaudininkų C. K. pirmininkas. Gyvena prie Chicagos.

MANTAUTAS, VAIDIEVUTIS, g. 1927.II.7 Graužikų dv. Kelmės aps. Studijavo filosofiją Vokietijoje, gavo phil. dr. laipsnį Bostone. Dėsto New Haven kolegijoje.

MAURINA, ZENTA, g. 1897 m., latvių rašytoja. 1937 m. gavo phil. dr. laipsnį Heidelbergo un-te. Tremtyje reiškėsi Vokietijoje skaitydama paskaitas, bendraudama su lietuviais. Ilgesnį laiką po karo gyveno Švedijoje, pastaruoju metu — Šveicarijoje.

MÜLLER-KAMP, ERICH, phil. dr., vokiečių rašytojas, studijavo slavistiką Müncheno un-te vienu laiku su B.S., supažindino pastarąjį su eile vokiečių menininkų ir rašytojų, palaikė su juo ryšius ir baigus mokslus. Tebegyvena Bonnoje, rašo literatūros kritikas, yra kelių romanų ir daugelio apybraižų autorius, verčia į vokiečių kalbą rusų rašytojų kūrinius.

NARUTAVIČIENĖ-NARŪNĖ (PAKŠTIENĖ), JANINA, g. 1895.V.17 Panevėžy, visuomenininkė, vaikų rašytoja. Studijavo Petrapily agronomiją, Lietuvoje dirbo motinos ir vaiko globos darbą. Kurį laiką gyveno Columbijoje, paskui Chicagoje, pastaruoju metu — Floridoje.

ORINTAITĖ (JANUTIENĖ), PETRONĖLĖ, g. 1905.II.18 Šakių aps., rašytoja, poetė, mokytoja. 1929 m. baigė V.D. Humanitarinių m. fakultetą, nuo 1935 m. iki 1944 m. V. Sruogienės bendradarbė Kauno III-je ir Vilniaus gimna-

zijose, jos nuoširdi talkininkė leidžiant „Lietuvos istorija amžių sūkury“ ir kt. darbuose. Gyvena Los Angeles.

PILKA, STASYS, g. 1898.V.8 Petrapily, aktorius, režisierius, teatro kritikas, scenoje reiškėsi visoje eilėje vaidmenų, daugiausia Kauno Valst. Teatre, paskui Chicagoje, kur tebegyvena.

PRONSKUS, JUOZAS, g. 1893.III.20 Mažeikių aps., rašytojas, žurnalistas, farmaceutas. Nuo 1920 m. dirbo Kaune „Lietuvos“, „Klaipėdos žinių“ ir kt. redakcijose. B. Sruogai su šeima išsikėlus į Vilnių, gyveno jų namuose Kaune. Dirba „Naujienų“ redakcijoje Chicagoje. Liet. St. seimo narys.

PUTINAS - MYKOLAITIS, VINCAS, g. 1893.I.6 Marijampolės aps., m. 1967.VI.8 Kaune, žymus poetas, rašytojas, literatūros kritikas. 1915 m. įšventintas kunigu, mokėsi Petrapilio dvas. akademijoje, 1918 - 22 m. studijavo Šveicarijoje (Friburge) filosofiją, ruošėsi profesūrai Müncheno un-te, kur įsigijo phil. dr. laipsnį. Dėstė iš pradžių Teolog. fil. fakultete, paskui perėjo į Humanitarinių mokslų fakultetą V.D. ir Vilniaus un-tuose. Su B.S. suartėjo po to, kai vedė jo kaimynę nuo Vabalninko Emiliją Kvedaraitę, ypač B.S. grįžus iš Stutthofo.

RADAUSKIENĖ - SOTNIKOVAITĖ, VERA, g. 1903.III.5 Šiauliuose, mirė 1973.VII.1 Chicagoje. 1914 - 1921 m. Maskvoje ir kt. lankė baleto mokyklas ir teatro studijas. Grįžusi į Lietuvą, įsijungė į Kauno teatrų gyvenimą, dėstė įvairiose teatro studijose. 1925 - 1928 m. studijavo Paryžiuje prancūzų kalbą ir literatūrą, taip pat šokio meną, o 1937 m. baigė V. D. un-to Humanitarinių m. fakultetą. Mokytojavo gimnazijose. 1940 - 1941 m. dėstė rusų kalbą Vilniaus un-te. Atsidūrusi JAV, buvo viena iš organizatorių pirmojo lietuvių tautinių šokių festivalio 1957 m. Chicagoje ir Lietuvių Tautinių šokių instituto. Kurį laiką gyveno Washingtone, vėliau Chicagoje.

RAILA, BRONYS, g. 1909.III.10 Panevėžio aps., žurnalistas. Studijavo literatūrą ir teatro meną V.D. un-te, muziką ir dainavimą Kauno konservatorijoje, 1939 m. baigė Paryžiuje Tarptautinių mokslų institutą, gyvena Los Angeles.

V. RAMOJUS (BŪTĖNAS), VLADAS, g. 1923.XII.2 Biržų aps., žurnalistas, studijavo Vokietijoje tremties metu, gyvena Chicagoje.

RASTENIS, VINCAS, g. 1905.I.6 Zarasų aps., žurnalistas, politikas. Baigęs V. D. un-to teisių fakultetą, gilino žinias

studijuodamas Vienoje. 1931 - 35 m. Liet. Tautininkų s-gos generalinis sekretorius, dėstė Klaipėdos Prekybos institute, 1944 m. pasitraukė į Prancūziją, gyvena JAV.

RŪKAS, ANTANAS, g. 1907.IX.10 Šiauliuose, m. 1967.VII.21 Chicagoje, poetas, rašytojas, aktorius, režisierius. 1933 - 39 m. studijavo literatūrą ir teatrologiją V. D. un-te, uolus B.S. teatro srity pasekėjas.

SANTVARAS, STASYS, g. 1902.V.27 Kauno aps., poetas, dramaturgas, operos solistas. 1919 m. Lietuvos kariuomenės savanoris, studijavo muziką ir dainavimą Klaipėdos konservatorijoje, paskui Milane ir kt. Dainavo daugely operų pastatymuose Kaune ir išeivijoje, gyvena Bostone.

SKARDŽIUS, PRANAS, g. 1899.III.26 Subačiuje, Panevėžio aps., žymus kalbininkas lituanistas. Baigęs V. D. un-tą, 1925 m. išvyko studijų tęsti į Leipzigą, iš kur grįžo su phil. dr. laipsniu ir pradėjo dėstyti V. D., vėliau Vilniaus, un-te. Papildomai studijavo Krokuvoje. Parašė eilę kalbotyros darbų ir straipsnių, redagavo žurnalą „Kalba" ir kt., užsieny parūpino Lietuvių kalbos vadovą ir kt. Pasitraukęs į Vokietiją, 1946 - 49 m. svečio teisėmis skaitė paskaitas Tübingeno un-te, nuo 1949 m. iki 1955 m. gyveno Clevelande, kur magistro laipsniu baigė „Library School", nuo 1956 m. gyveno Washingtone, D.C. ir dirbo Kongreso bibliotekoje. Dabar — Hot Springs, Arkansas.

SKIPITIS, RAPOLAS, g. 1887.I.31 Panevėžio aps., advokatas, visuomenės veikėjas. Baigė teisių mokslus Maskvoje, dalyvavo Lietuvos administracijos kūrime, 1920 - 1922 m. vidaus reikalų ministras, vienas iš „Santaros" (Maskvoje) ir Ūkininkų partijos kūrėjų, Lietuvos seimuose atstovavo liaudininkams, vėliau — Ūkininkų partijai. Draugijos Užsienio lietuviams remti organizatorius ir pirmininkas. Gyvena Chicagoje.

SOLOVJOVA - OLEKIENĖ, VERA, Andriaus Olekos - Žilinsko našlė, buv. Stanislavskio teatro Maskvoje aktorė. Lietuvoje gyveno 1929 - 1935 m. ir kartu su vyru išvyko į JAV. Vyrui mirus 1948 m., gyvena New Jersey, tebedirba pedagoginį darbą teatro srityje.

SONDA (SONDECKIS), JACKUS, g. 1893.I.15 Telšių aps., visuomenininkas, žurnalistas. Studijavo Petrapily teisę, 1924 m. Halleje — ekonomijos mokslus. 1925 - 31 m. Šiaulių burmistras, veiklus savivaldybininkas, Lietuvos socialdemokratų partijos aktyvus narys. Bostone redaguoja „Keleivį".

SPALIS (GIEDRAITIS), ROMUALDAS, g. 1915.X.31, rašytojas, mokytojas. Studijavo literatūrą V. D. un-te, diplomą įsigijo Vilniaus un-to Humanitarinių m. fakultete, aktyvus skautybės darbuotojas. Įsikūrė Anglijoje, Halifax mieste, tebedirba pedagogo darbą.

SRUOGAITĖ - BYLIENĖ, DALIA, g. 1925.VIII.15 Kaune, B. Sruogos duktė. 1943 m. baigusi Vilniaus L.D. Kun. Birutės gimnaziją, 1945 - 49m. studijavo meno istoriją ir muzikologiją Bonnos un-te, lygiagrečiai lankydama teatrologijos kursą Kölno un-te. Įsikūrė Chicagoje, nuo 1953 m. veda „Margučio" radijo literatūrines valandėles „Pelkių žiburėlis".

ŠEINIUS (JURKŪNAS), IGNAS, g. 1889.IV.3 Ukmergės aps., m. 1959.I.15 Stockholme, rašytojas, novatorius mūsų prozoje, žurnalistas, diplomatas. Lankė Maskvoje istorijos - filologijos fakultetą, 1916 - 1919 m. Liet. C. K. nukentėjusiems dėl karo šelpti įgaliotinis, 1923 - 27 m. Liet. ministras Skandinavų kraštams. 1933 - 34 m. „Lietuvos aido" redaktorius, 1940 m. grįžo į Švediją.

ŠILKARSKIS, VLADIMIRAS, g. 1884.I.27 Juodžionių dv. Biržų aps., m. 1960.VIII.20 Bonnos mieste, filosofas ir klasikinis filologas. Gavo Maskvos un-te magistro laipsnį, nuo 1916 m. iki 1920 m. Tartu un-to docentas, 1919 - 1920 m. Vilniaus Batoro un-to profesorius. Grįžęs į Lietuvą, profesoriavo V. D. un-te. Rašė filosofinius veikalus lietuvių ir vokiečių kalbomis.

ŠLAPELIENĖ - KARUŽAITĖ, LAURA, g. Lietuvoje, bet augo JAV, kur baigė kolegiją. Įsikūrusi Lietuvoje, reiškėsi kaip muzikė ir menininkė, dalyvavo motinos ir vaiko globos darbe, mokytojavo Kauno Meno mokykloje. Gyvena New Yorke.

ŠMULKŠTYS, LIUDAS, g. 1902.III.17 Bardauskų k., Vilkaviškio aps., advokatas, visuomenininkas, redaktorius, žurnalistas. 1927 m. įsigijo teisininko diplomą V. D. un-te, 1926 - 28 m. Žemės reformos dep-to direktorius ir referentas. Daugelio įstaigų juriskonsultas. L. Valst. liaud. partijos šulas, buv. C. K. pirmininkas. Veiklus kultūrininkas, Chicagoje redaguoja „Sėją".

ŠVAISTAS (BALČIŪNAS), JUOZAS, g. 1891.III.18 Rokiškio aps., rašytojas, žurnalistas. Baigė Panevėžio mokytojų seminariją ir 1917 m. Maskvos Karo mokyklą, o vėliau V. D. un-to Humanitarinių mokslų fakultetą. 1919 - 39 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje, buvo Karo mokyklos lektorius. Pasitraukęs į Vakarus, įsikūrė Los Angeles.

VAITKUS, MYKOLAS, g. 1883.X.27 Gargžduose, m. 1973.V.20 Peace Dale, R.I. kunigas, kanauninkas, poetas ir rašytojas. Mokėsi Petrapilio dvasinėj akademijoje, vėliau Innsbrucko un-to teologijos fak. Greta kunigo ir mokytojo darbo ilgiausiai veikė Šv. Kazimiero dr-je Kaune. Daugelio organizacijų narys, veiklus ir išeivijoje — JAV.

VAIŽGANTAS (TUMAS), JUOZAS, g. 1869.IX.20 Rokiškio aps., m. 1933.IV.29 Kaune. Kunigas, rašytojas, žymus visuomenės veikėjas tautinio atgimimo ir Nepriklausomos Lietuvos laikais. Dėstė lietuvių literatūrą V. D. un-te.

VARNAS, ADOMAS, g. 1879.I.1 Joniškyje, dailininkas, visuomenininkas. Lankė kunigų seminariją Varniuose, studijavo meną Petrapilyje, Krokuvoje, Paryžiuje. Ilgai gyveno Vilniuje, dėstė Kauno Meno mokykloje. Pasitraukęs į Vakarus, gyvena Chicagoje.

VYDŪNAS (STOROSTA), VILIUS, g. 1868.III.22 Klaipėdos krašte, m. 1953.II.20 Detmolde (Vak. Vokietijoje), filosofas, rašytojas, dramaturgas, kultūrininkas. Aukštuosius mokslus ėjo Vokietijoje, 1917 - 1919 m. dėstė lietuvių kalbą Berlyno universitete.

VILČINSKAITĖ - RYSELIENĖ, ELENA, teatralė, visuomenininkė, Neprik. Lietuvos laikais išvyko į Pietų Ameriką, gyvena Argentinoje.

VILKAITIS, JONAS, g. 1888.V.11 Kybartuose, kooperatininkas, visuomenės veikėjas, žurnalistas, Liet. socialdemokratų partijos šulas. Petrapily studijavo Psichoneurologijos institute pedagogiką ir istoriją. Mokytojas ir veiklus savivaldybininkas, dirbo socialinės globos darbą, gyvena JAV.

VYKINTAS (POVILAVIČIUS), STEPAS, g. 1905.XI.23 Rokiškio aps., žurnalistas, politikas. 1942 m. baigė Vilniaus un-tą, dirbo spaudoje, mokytojavo, prisidėjo prie demokratų partijos ir Lietuvių Bendruomenės kūrimo, gyvai reiškiasi liet. visuomeninėje veikloje Vokietijoje.

ŽILEVIČIUS, JUOZAS, g. 1891.III.16 Telšių aps., kompozitorius, muzikologas, visuomenininkas. Muziką studijavo Petrapily, Varšuvoje, organizavo Lietuvos operą, koncertus, Kauno teatrų administratorius, buvo orkestro dirigentu, dėstė muzikos dalykus Klaipėdos konservatorijoje. Užsienio lietuvių kultūros gyvenimo tyrinėtojas, Chicagoje suorganizavo muzikologijos archyvą, kuriame tebedirba.

Kai kurie atsiminimuose minimi asmenys

BABICKAITĖ - GRAIČIŪNIENĖ, UNĖ, g. 1890 m., m .1961 m. Kaune. Petrapily mokėsi dainavimo ir vaidybos meno, vėliau reiškėsi teatre Lietuvoje ir JAV.

BALMONT, KONSTANTIN, g. 1867 m., m. 1943 m., rusų poetas, išspausdino užsienio ir lietuvių spaudoje daug palankių straipsnių apie Lietuvą, vertė lietuvių autorių kūrinius į rusų kalbą. Pramokęs lietuviškai, perskaitė „Milžino paunksmę" originale ir savo laišku Sruogai ją gražiai įvertino.

BALTRUŠAITIS, JURGIS, g. 1873.V.2 Raseinių aps., m. 1944.I.3 Paryžiuje, poetas ir diplomatas. Studijavo Maskvos universitete, mokėjo keliolika kalbų, pasižymėjo pasaulinės literatūros vertimais į rusų kalbą. 1919 m. buvo išrinktas Rusijos rašytojų s-gos pirmininku. Nuo 1920 m. Lietuvos atstovas Maskvoje, o nuo 1939 m. Lietuvos atstovybės tarėjas Paryžiuje. V.D. un-tas Kaune buvo jam suteikęs garbės daktaro titulą. Rusų kalba yra išėję eilėraščių rinkiniai „Zemnyje stupeni" (Žemės laiptai), „Gornaja tropa" (Kalnų takas), „Lilija i Serp" (Lelija ir piautuvas), o lietuvių kalba — „Ašarų vainikas", kuriam įvadą parašė B. Sruoga (1942). Visa B. poezija lietuvių kalba yra išleista Bostone 1948 m. B. poezija yra filosofinė, atremta į lietuviškos mitologijos versmes.

BIELYJ, ANDREJ (Boris Bugajev), g. 1880 m., m. 1934 m., rusų rašytojas. 1921 m. rudenį, vykdamas iš Rusijos į Vakarus, buvo atsilankęs Kaune, kur skaitė tris paskaitas. Per vieną pobūvį K. Binkio bute pasakė įspūdingą humanistinę kalbą.

BINKIS, KAZYS, g. 1893 m., m. 1942 m. Kaune, vienas žymiausių poetų nepriklausomai Lietuvai kuriantis.

BIRŽIŠKA, VIKTORAS, g. 1886 m., m. 1964 m. Chicagoje, matematikos profesorius Kauno, Vilniaus ir Pabaltijo untuose.

BRAZDŽIONIS, BERNARDAS, g. 1907 m., poetas, rašęs ir vaikams Vytės Nemunėlio slapyvardžiu, gyvena Los Angeles.

ČECHOV, MICHAIL, g. 1891 m., m. 1955 m. Californijoje, rusų aktorius, režisierius, teatro teoretikas. Lietuvoje dirbo Valst. teatre 1930 - 1932 m., pastatė „Hamletą", „Dvy-

liktąją naktį", „Revizorių", turėjo didelės įtakos Lietuvos teatrui.

ČIURLIONIENĖ - KYMANTAITĖ, SOFIJA, g. 1885 m. Šiaulių aps., m. 1958 m. Kaune, rašytoja, pedagogė, visuomenininkė, M. K. Čiurlionio žmona.

ČIURLIONYTĖ, JADVYGA, g. 1899 m., muzikė ir muzikologė, jauniausioji M. K. Čiurlionio sesuo, gyvena Vilniuje.

ČIURLIONYTĖ - KARUŽIENĖ, VALERIJA, g. 1896 m. Druskininkuose, menininkė, M. K. Čiurlionio sesuo, jo vardo muziejaus Kaune direktorė.

DUBENECKIENĖ - KALPOKIENĖ, OLGA, g. 1891 m. Petrapily, m. 1967 m. Kaune, dailininkė ir baletmeistrė.

GALAUNĖ PAULIUS, g. 1890 m. grafikas ir meno istorikas, gyvena Kaune.

GIRA, LIUDAS, g. 1884 m., m. 1946 m. Vilniuje, poetas, literatūros kritikas, jaunystėje — krikščionis demokratas, vėliau visad politinėje pozicijoje, pagaliau uolus komunistas.

GORKIJ, MAKSIM, g. 1868 m., m. 1936 m., rusų rašytojas, su kuriuo studijų metu Rusijoje B.S. bendradarbiavo literatūros srityje.

GUGIS, KAZYS, g. 1873 m., m. 1963 m., senosios kartos lietuvis išeivis JAV, veikėjas, vienas iš „Naujienų" b-vės organizatorių.

GUGIENĖ, NORA, g. 1892 m., m. 1968 m., visuomenininkė, dainininkė, „Naujienų" ir Balfo sekretorė.

HERBAČIAUSKAS, ALBINAS, g. 1876 m. Lietuvoje, m. 1944 m. Varšuvoje, rašytojas, mokėsi Krokuvoje, kur dėstė un-te kurį laiką lietuvių kalbą, vėliau V.D. un-te lenkų kalbą ir literatūrą.

JAKŠEVIČIUS, ALGIRDAS, g. 1908 m. Panevėžio aps., m. 1941 m. Kaune, aktorius, režisierius. Išklausęs teisių mokslų kursą V.D. un-te, baigė Meno mokyklos skulptūros skyrių ir A. Olekos - Žilinsko vaidybos klasę, buvo Jaunųjų teatro režisierium ir aktorium. 1935 - 36 m. studijavo Maskvos Vachtangovo vardo teatre režisūrą, 1936 - 1937 m. New Yorke vaidybą. Nuo 1937 m. vadovavo Akademinio teatro studijai, artimai bendradarbiavo su Sruoga, siekdamas išugdyti teatrinį sąjūdį, kuris pakeltų lietuvių scenos kultūrą.

JOMANTAS, VILIUS, g. 1891 m., m. 1960 m. Lietuvoje, dailininkas, grafikas, mokėsi Vilniuje, Petrapily, Münchene.

JUKNEVIČIUS, ROMUALDAS, g. 1906 m., m. 1963 m. Lietuvoje, režisierius, aktorius, klausė paskaitų V.D. un-te, lankė A. Olekos - Žilinsko vaidybos klasę ir tapo pirmaujančiu Valst. teatro režisierium. 1934 - 36 m. studijavo Maskvoje režisūrą pas Mejerholdą, 1936 - 39 m. dirbo Klaipėdos teatre, vėliau Kaune ir Vilniuje.

KAČINSKAS, HENRIKAS, g. 1903 m. Raseinių aps., nuo 1923 m. A. Sutkaus studiją lankydamas buvo „Vilkolakio", Tautos teatro aktorium, vėliau dirbo pirmaujančiu aktorium Kauno ir Vilniaus teatruose. Kūrybiškai susiformavo A. Olekos - Žilinsko ir M. Čechovo teatrinėje vadovybėje, sukurdamas daug vaidmenų scenai. Atsidūręs JAV tęsia teatrinį darbą, pasireiškęs subtiliu meniniu skaitymu.

KARNAVIČIUS, JURGIS, g. 1884 m. Kaune, m. 1941 m. ten pat, kompozitorius, buvęs Rimskio - Korsakovo mokinys, sukūrė, be kitų, ir operą „Radvila Perkūnas" pagal B. Sruogos tekstą.

KARSAVINAS, LEONAS, g. 1882 m. Rusijoje, m. nukankintas 1952 m. Abezo koncentracijos stovykloje. Filosofas, istorikas, iškilęs kaip mokslininkas priešrevoliucinėje Rusijoje, profesoriavo V.D. Kauno ir Vilniaus universitetuose, galėjo būti pažiba geriausio pasauly universiteto. Parašė daug veikalų istorijos - filosofijos srityje ir, tobulai išmokęs lietuvių kalbą, paliko, be kito ko, penkių tomų Europos kultūros istoriją.

KIRŠA, FAUSTAS, g. 1891 m. Zarasų aps., m. 1964 m. Bostone, poetas, laikraštininkas.

MAIRONIS - MAČIULIS, JONAS, g. 1862 m. Raseinių aps., m. 1932 m. Kaune, prelatas, poetas, vadinamas tautinio atgimimo dainiumi.

MIKUCKIS, JUOZAS, g. 1891 m. Kauno aps., poetas, karininkas, 1919 m. pirmasis Kauno komendantas. Pasitraukęs į JAV, grįžo į Lietuvą ir ten netrukus mirė 1970 m.

MILTINIS, JUOZAS g. 1907 m. Akmenėje, režisierius, aktorius. Mokėsi Valst. teatro studijoje Kaune, 1932 - 39 m. Paryžiuje ir Londone vaidybos ir režisūros. Vaidino keliuose prancūzų filmuose. 1940 m. sudarė pagrindą Panevėžio teatrui, jį iškėlęs iki geriausių teatrų Tarybų S-goje. Ten, be kitų dramų, pastatė 1964 - 1965 m. sezonui B. Sruogos „Pavasario giesmę".

NAUJALIS, JUOZAS, g. 1869 m. Raudondvary, m. 1934 m. Kaune, kompozitorius ir pedagogas.

NEMEIKŠAITĖ, MARIJA, g. 1886.IX.1 Šiauliuose, m. 1970. I.28 Kaune, visuomenininkė, pedagogė, priešmokyklinio vaikų auklėjimo pionierė ir organizatorė Lietuvoje. Mokėsi Maskvoje, Berlyne baigė aukštuosius vaikų darželių vedėjų kursus. Artima Putvinskių šeimai, aktyviai dalyvavo Šaulių S-gos kūrimo darbe, iniciatorė ir ilgametė pirmininkė. Lietuvos Vaiko dr-jos, vaikų ir motinų globos idėjos platintoja ir įkvėpėja.

OLEKA - ŽILINSKAS, ANDRIUS, g. 1893 m. Maskvoje, m. 1948 m. New Yorke, nepriklausomos Lietuvos teatro reformatorius, aktorius ir režisierius. Nuo 1913 iki 1929 m. dirbo K. Stanislavskio teatre Maskvoje, 1929 - 35 m. Kauno Valst. ir Jaunųjų teatre, pastarajame pastatęs 1934 m. „Milžino paunksmę“ ir pats sukūręs aukšto meno lygio vaidmenis (Hamleto). Nuo 1935 m. kartu su M. Čechovu ir kt. vaidino rusų spektakliuose.

PETRAUSKAS, KIPRAS, g. 1886 m. Švenčionių aps., m. 1968 m. Kaune, žymiausias nepriklausomos Lietuvos dainininkas, tenoras, pagarsėjęs dar prieš revoliuciją Rusijoje dainuodamas Leningrado ir Maskvos operos teatruose. Vadinamas Lietuvos operos tėvu.

PUTVINSKIS - PUTVYS, VLADAS, g. 1873 m., m. 1929 m. Kaune. Visuomenininkas, šaulių s-gos kūrėjas, rašytojas. Nors buvo stambaus dvaro savininkas, kovojo už Lietuvos nepriklausomybę, tautinę kultūrą.

PUZINAS, JONAS, g. 1905 m. Ukmergės aps., proistorikas. Kauno, Vilniaus ir Pabaltijo universitetų profesorius, tebedirba istoriko ir visuomenininko darbą lietuvių kolonijose JAV.

RADAUSKAS, HENRIKAS, g. 1910 m., m. 1971 m. Washingtone, D.C., poetas.

RIMKA, ALBINAS, g. 1886 m. Vilkaviškio aps., m. 1944 m. Vilniuje, ekonomistas, visuomenininkas, laikraštininkas, 1920 m. Lietuvos Steigiamojo seimo narys, atstovavęs valstiečiams liaudininkams, Žemės reformos projekto autorius, Kauno ir Vilniaus universitetų profesorius, buvęs finansų ministras M. Šleževičiaus kabinete 1926 m.

SEZEMANAS, VOSYLIUS, g. 1884 m. Petrapily, m. 1963 m. Vilniuje, filosofas. Petrapilio, Saratovo, nuo 1923 m. V.D. un-to profesorius. Daugelio kūrinių, rašytų vokiškai, rusiškai ir lietuviškai autorius. Buvo ištremtas į Sibirą, grįžęs į Vilnių, tęsė mokslo darbą.

SUTKUS, ANTANAS, g. 1892 m. Šakių aps., m. 1968 m. Kaune, dramos aktorius ir režisierius, reiškęsis „Vilkolakyje" ir Tautos teatre.

ŠILINGAS, STASYS, g. 1887 m. Kauno aps., m. 1962 m. Kaune, grįžęs iš ištrėmimo Sibiran, teisininkas, visuomenininkas, 1919 - 20 m. Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininkas, literatas, gyvai domėjęsis Lietuvos kultūra ir šioje srityje nuo pat jaunystės bendradarbiavo su B. Sruoga.

ŠIMKUS, STASYS, g. 1887 m. Kauno aps., m. 1943 m. Kaune, kompozitorius, dirigentas, visuomenininkas. 1915 - 20 m. gyvai veikė JAV lietuvių kolonijose, 1923 m. įkūrė Klaipėdos Muzikos mokyklą, vėliau virtusią Konservatorija.

VAIČIŪNAS, PETRAS, g. 1890 m. Lietuvoje, m. 1959 m. Vilniuje, poetas ir dramaturgas.

ZAUNIUS, DOVAS, g. 1892 m. Klaipėdos krašte, m. 1940 m. Kaune. Baigė Karaliaučiaus universitetą teisių daktaro laipsniu, stojo į Lietuvos diplomatinę tarnybą, buvo nuo 1929 iki 1934 m. Užsienio reikalų ministru. Kilęs iš patriotinės lietuvių šeimos Klaipėdos krašte, ypatingai sielojosi tos Lietuvos dalies likimu.

ZUBOVAS, VLADIMIRAS, sen., g. 1862 m. Šiauliuose, m. 1933 m. savo dvare, Medemrodėje. Grafas, stambus dvarininkas, nors rusų kilmės, didžiai nusipelnė Lietuvai kaip visuomenininkas, žemės ūkio ir kultūros darbuotojas. Vedęs istoriškai garsios Bilevičių šeimos palikuonę Sofiją, turėjo sūnų Vladimirą jun. (agronomijos dr.) ir dukterį Aliną (Fledžinskienė), kurie sukūrė lietuviškas šeimas. Vaikaitis, irgi Vladimiras, architektas, vedė M. K. Čiurlionio dukterį Danutę, o kitas, Jurgis Fledžinskas, iškilo kaip muzikas ir smuikininkas, gi Aleksandra Kašubienė — kaip menininkė New Yorke.

ŽILIUS, JONAS, g. 1870 m. Marijampolės aps., m. 1930 m. Klaipėdoje, kunigas, poetas, rašytojas, visuomenininkas, diplomatas.

ŽMUIDZINAVIČIUS, ANTANAS, g. 1876 m. Seirijuose, m. 1966 m. Kaune, dailininkas, visuomenininkas.

ŽUKAUSKAS - VIENUOLIS, ANTANAS, g. 1882 m. Utenos aps., m. 1957 m. Anykščiuose, rašytojas.

Pastaba: plačiau apie daugumą čia išvardintų asmenų, žiūr. Lietuvių Enciklopedijoje.

BALIO SRUOGOS KŪRINIŲ BIBLIOGRAFIJA

Atskiri leidiniai

Deivė iš ežero. Svanetų žemės legenda, „Švyturys", 1919. 31 p.

Saulė ir smiltys. Aidijos, giesmės, poemos, „Žaibas", 1920. 156 p.

Dievų takais. Klaipėda, „Rytas", 1923. 167 p.

Milžino paunksmė. Trilogiška istorijos kronika, 3 v., 9 pav., Kaunas, „Tulpė", 1932. 176 p. Viršelis S. Ušinskio.
Antroji laida: „Terra", Chicago, 1954. Aplankalas Albino Bielskio.

Radvila Perkūnas. Muzikalinė pjesė 4 v., 9 pav. Kaunas, „Jaunoji karta". 133+5 p. su iliustr., 1935.
Antroji laida: „Terra", Chicago, 1970. Virš. A. Kurausko.

Baisioji naktis. Drama. 3 v., 6 pav. Kaunas, „Sakalas", 1935. 217 p.

Aitvaras teisėjas. Trijų veiksmų pjesė moterim ir vyram augalotiem ir pipiram. Kaunas, „Sakalas", 1935. 132 p. Viršelis ir iliustracijos S. Ušinsko.

Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus. Kaip Jonis Mažrimukas 1812 metais iš Viekšnių Kaunan nusikraustė ir Napoleoną regėjo ir kas iš to išėjo. Kaunas, „Sakalas", 1937. 206 p. Parašas: Valys Dauga.
Antroji laida: „Terra", Chicago, viršelį ir aplankalą piešė Algirdas Kurauskas. Parašas: Balys Sruoga.

Giesmė apie Gediminą. Gražiajam jaunimėliui. Kaunas, „Sakalas", 1938. 64 p. Viršelis ir iliustr. M. Dobužinskio.
Antroji laida: viršelis, iliustr. ir visas tekstas ranka išrašytas V. Petravičiaus. Chicago, „Terra".

Algirdas Izborske. Vytis ir Kryžius. 1 v. pjesė. Kaunas, Šaulių S-gos leid. 1938. 48 p. Viršelis M. Bulakos.

Apyaušrio dalia. 3 v. drama. Kaunas, Valst. grož. lit. l-kla, 1945. 246 p. su iliustr. Iliustravo T. Kulakauskas.

Kazimieras Sapiega. 4 v. 9 pav. istoriška kronika. Kaunas, Valst. grož. lit. l-kla, 1947. 259 p. Iliustr. T. Kulakauskas.

Antroji laida: Chicago, „Terra" 1951. Viršelį ir titulinį puslapį piešė Albinas Bielskis. Pabaigoje J. Blekaičio str. „Balio Sruogos teatro bruožai".

Raštai. 6 t. (Įž. str.: A. Rabačiauskaitė. „Balio Sruogos kūryba", t. I, 5 - 35 p.). Red. komisija: J. Baltušis, E. Matuzevičius, V. Zaborskaitė, J. Žiugžda. Vilnius, Valst. grož. lit. l-kla, 1957.

„ T. I. Poezija (Paaiškinimai A. Maldonio, 345 - 363 p.). 372 p. su liustr.

„ T. II. Milžino paunksmė. — Baisioji naktis. — Aitvaras teisėjas (Paaiškinimai A. Maldonio, 471 - 475 p.). 478 p. su iliustr.

„ T. III. Apyaušrio dalia. — Kazimieras Sapiega. — Pavasario giesmė (Paaiškinimai A. Maldonio, 551 - 555 p.). 558 p.ₒsu iliustr.

„ T. IV. Uošvė. — Dobilėlis penkialapis. — Prancišiuko marškinėliai. — Pagunda. — Pajūrio kurortas. — Barbora Radvilaitė (Paaiškinimai A. Maldonio, 505 - 512 p.). 515 p. su iliustr.

„ T. V. Dievų miškas. (Įž. str.: R. Šarmaitis „Kaltinamasis aktas fašizmui", 5 - 15 p. Paaiškinimai A. Maldonio, 485 - 491 p.) 494 p. su iliustr.

„ T. VI. Literatūra ir tautosaka. — Drama ir teatras. — Atsiminimai (Paaiškinimai A. Maldonio, 557 - 570 p.). 574 p. su iliustr.

Dievų miškas. Chicago, „Terra", 1957. (Str. Įžangos vietoje) 483+12 p. Viršelį ir aplankalą piešė Algirdas Kurauskas.

Dievų miškas. (Iž. str.: R. Šarmaitis „Kaltinamasis aktas fašizmui"). Vilnius, Valst. grož. lit. l-kla, 1960. 540+16 p. Iliust. E. Jurėnas.

Dievų miškas. Vilnius, „Vaga", 1971. 422 p.

Bangų viršūnės. (pab. str.: V. Kubilius „B. Sruogos lyrika"). Vilnius, 1966. 404 p. Iliustr. L. Paškauskaitė.

Auszug aus der Arbeit: Die Darstellung im litauischen Volkslieder von... Referent: Herr G. H. Prof. E. Bernecker. Tag der mündlichen Prüfung: 8.2.1924 (Disertacijos autoreferatas). Memel, „Rytas" (1924) 4 p.

Dainų poetikos etiudai. Kaunas, Humanitarinių mokslų fak-to leidinys, 1927. 172 p.

Kipras Petrauskas. Kaunas, „Tulpė“, 1929. 216 p. Autoriai: B. Sruoga ir V. Žadeika.

Šarūnas Valstybės teatre. Kaunas, „Tulpė“, 1930. 83 p. su iliust.

Lietuvių teatras Peterburge. 1892 - 1918. Lietuvių teatro istorijai medžiaga. Kaunas, Humanitarinių mokslų fak-to leidinys, 1930. 141+3 p.

**Vaičiūno dramaturgija* (Analitiški ir kritiški eskizai). Kaunas, Darbai ir dienos, kn. 1, 1930. 121+3 p. (Yra atspaudas).

Rusų literatūros istorija. 2 t. Kaunas, V.D. Un-to Humanitarinių mokslų fak-to leidinys, 1931 - 1933.

T. I. Rusų senoji literatūra. 1931. 400 p.

T. II. Klasicizmas. Sentimentalizmas. Romantizmas. Puškinas. 1933. 504 p.

Keletas pastabų dėl teatro ir kritikos santykių (Mūsų profesinio dramos teatro 15-os metų sukakties proga). Kaunas, 1934. 10 p. (Atspaudas iš „Židinio“, 1934, Nr. 1).

Bylina. Kaunas, 1934. 8 p. (Atspaudas iš „Lietuviškosios Enciklopedijos“, t. III. Kaunas, 1934).

Mūsų tautosaka ir gyvenimas (Straipsniai:) B. Sruoga. „Vairo“ atakos prieš Vincą Krėvę proga. — V. Krėvė „Falsifikacija“ ir faktai (Kaunas, 1936). 31 p. (Atspaudas iš „Mūsų tautosakos“ t. X, 198 - 228 p.).

Lietuvių liaudies dainų rinktinė. Valst. grožinės literatūros leidykla, Vilnius, 1949 m., 351 p. Lino raižiniai Antano Kučo.

B. S. kūryba atskiruose leidiniuose periodikoje ir nespausdinta

B.S. kūrybos įvairiuose leidiniuose bei periodikoje išspausdinta labai daug. Grožinės kūrybos (poezija, dramaturgija ir proza) priskaitoma 170 pozicijų; įvairių darbų literatūros, folkloro, teatro, meno klausimais, publicistikos — 468 (čia neįtraukta apie 100 rašinių „Naujienose“ 1921 - 1926 m. (bibliografija — V.S. archyve).

Yra išlikusi visa eilė B.S. nespausdintų kūrinių: grožinės literatūros — 138 pozicijos, įvairių straipsnių, paskaitų konspektų — 107.

Nespausdintos grožinės literatūros tarpe Lietuvoje yra saugomas 1939 m. pradėtas rašyti romanas „Sanvarta“ (213 p.) ir „Čičinskis“, Upytės viešpats (baleto libretas), 15 mašinraščio puslapių, rašytas 1940 - 1941 m. Taip pat ir jaunimui skirti:

*„Užgavėnės bendrabuty ties kreivuoju tiltu“, 1 v. niekaniekis (parašas: Julius Kanapė), rašyta 1942 m., J. Blekaičio pastatytas LDK Birutės gimnazijoje Vilniuje ir D. Sruogaitės - Bylienės Chicagoje 1962 m.; *„Aštuntokiški dzinguliukai“, parašyti 1943 m. pradžioje minėtos gimnazijos šimtadienio proga. Abu rankraščiai saugomi D. Sruogaitės - Bylienės archyve.

B. Sruogos versti kūriniai į lietuvių kalbą

Čechovas, A., *Trys seserys*. Keturių veiksmų drama. Kaunas, Švietimo min-jos leidinys („Rytas“), 1923. 140 p.

Violetta La Traviata. Operos libretto. Muzika Giuseppe Verdi. Vertė F. Kirša (I, II) ir B. Sruoga (III, IV aktus). Kaunas, „Raidė“, 1925. 40 p.

Heine, H. *Šiaurės jūra*. Vertė B. Sruoga. Kaunas, Valst. grož. lit. l-kla, 1946. 68 p.

Sakmė apie Igorio žygį. (Baig. str.: D. S. Lichačiovas. „Sakmė apie Igorio žygį“, p. 65 - 85). Vertė B. Sruoga. Red. V. Mykolaitis - Putinas. Vilnius, Valst. grož. lit. l-kla, 1952. 87 p. Iliustr. K. Dočkus.

Pastaba: čia yra paduoti tiktai kūriniai, išleisti atskiromis knygomis. B.S. vertimų į lietuvių kalbą periodikoje ir atskiruose leidiniuose (poezija, dramaturgija, proza ir straipsniai) priskaitoma 46 pozicijos. Nespausdintų kūrinių yra labai daug (žinomos 55 pozicijos). Jų tarpe pažymėtini šie išlikę ir spaudai paruošti kūriniai:

Van Lehrberg, *Pan*. 3 veiksmų satyrinė komedija, 115 mašinraščio puslapių, versta Kaune 1920 ar 1921 m.

Sem Benelli, *Apsiautalas* (Mantellachio). 4 veiksmų poema. B.S. versta Vilniuje 1942 m. pabaigoje ir 1943 m. pradžioje. Su įvadu 118 mašinraščio puslapių. Vienas egz. su Vilniaus Valst. Teatro antspaudu, rolių paskirstymu ir prierašu: „Pradėta repetuoti 1944.VI.6“ yra Vilniaus archyve; 2-as egz. V. Sruogienės, 3-as egz. — D. Sruogaitės - Bylienės, 4-as egz. — H. Kačinsko archyvuose.

B. Sruogos kūrinių vertimai į svetimas kalbas

Na rozdrożu. Odezwa litwinów do polaków. Wilno, 1940., 48 p. Parašas: Dr. Jerzy Plieninis. — Lenkų kalba.

Les bogov. Perevod s litovskogo G. Kanoviča i P. Šuravina. (Predisl. P. Šarmaitis: „Balys Sruoga i jego „Les bogov", str. I - II). Vilnius, Goslitizdat, 1958. 499 p. su portr.

Les bogov. Vilnius, „Vaga", 1964. 372 p. — Rusų kalba.

Las bogów. Tłumaczył z języka rosyjskiego S. Majewski. Słowo wstępne napisał T. Płužanski. (Gdynia), „Wydawn. Morskie", 1965. 272 p. — Lenkų kalba.

La forêt des dieux. Traduit de russe par Antoinette Mazzi. Moscou. Edition du Progrès, 1967. 362 p. su portretu aplankale. — Prancūzų kalba.

Dievu mežs. Tulkojis H. Galinš. (Įž. str.: R. Šarmaitis. „Balis Srogs un viņa „Dievu mežs", 5 - 13 p. Baig. str. 371 - 373 p.) Rīga, „Liesma", 1968. 376 p. su iliustr. Iliustr. E. Jurėnas. — Latvių kalba.

V teni ispolina. Dramy: (V teni ispolina. Perevod V. Levik. Dolia predrazsvetnaja. Per. G. Kanovič. — Vesenniaja pesn'. per. L. Toom. — Kazimir Sapiega. Per. Vl. Kornilov. Posledoslov.: I. Lankutis. „Dramaturgija Balisa Sruogi", str. 603 - 616. Chud. A. Grubavičius). Vilnius, „Vaga", 1968. 617 str. su iliustr. — Rusų kalba.

Vertimai periodikoje, atskiruose leidiniuose ir nespausdinti

Į anglų kalbą:

* „Mano sieloj šiandien šventė" (In my heart glows festal ardour). Vertė W. K. Mathews. „Lietuvių dienos", 1956 m., spalio mėn.

* „Aušros, dienos..." (Dawn and days), vertė W. K. Mathews, ten pat.

* „Žiūrėkit, žmones, į mane" (Look at me, people), iš dramos „Kazimieras Sapiega", vertė Rasa Gustaitis, „Lituanus", 1960, Nr. 3, P. 113.

* „Lietuvių liaudies dainų rinktinė", išvertė Ernest J. Harrison (žinutė iš „Naujienų", 1952.X.8.).

Į baškirų kalbą:

„Kalašten ilacy“ — Litva juldary bujlap. — Kn. Litva šachirzare. Ofe, 1968, P. 22 - 26. Vertė Tajnan Emiri.

Į esperanto kalbą:

„Venu en ćerizgardenon“ (Monologo de Jogaila). — Kn.: El litova poezio. Tradukis kaj kolektis P. Lapienė. Kaunas, 1938, P. 111 - 113.

Į latvių kalbą:

* „Lietuvių dainų simbolika“, „Ritums“, Latvių literatūros ir mokslo mēnesinis žurnalas, 1925 m., Nr. 1, P. 80, Nr. 2, P. 81 - 160.

* „Jaunoji lietuvių literatūra“ (Jaunaka lietuvju literatura), Illustrets žurnals, 1928, Nr. ?, P. 78 - 84.

Zilsis putns. — Kn.: Lietuvju lirika skolam. Tulkojusi Andins. Riga, 1936, P. 42.

Bērzs (Pļava bērzs, noraugās vientuļš un balts). „Rīts“ (Rīga), 1940, 16. februari, Nr. 46. — Vertė J. Kelpe.

* „Milžino paunksmė“, išvertė Emilis Skujenieks, rankraštis(?).

Į lenkų kalbą:

„Ilgos alėjos“ (Długie aleje idą bez końca), vertė Marija Kasakaitytė, „Litwa“, 1921, lapkričio mėn.

* „Piovėjas“ (Kosiarz), vertė Julja Wichert Kajriuksztisowa, „Dni kultury litewskiej, (metai nepažymėti, bet po 1956 m.).

„Piovėjas“. — „Prace świetlicowe“, 1957, Nr. 4 - 5.

„Las bogów“ (fragmentas), — „Litery“ (Gdańsk), 1962, Nr. 12, P.1-3.

„Piovėjas“ (Kosiarz), vertė Leopold Lewin, „Pieśni i gwiazdy“, litewskie wiersze wybrane, Warszawa, 1971.

* „Supasi, supasi lapai nubudinti...“ (Wirują, tańczą liście przebudzone), vertė Leopold Lewin, „Pieśni i gwiazdy“, litewskie wiersze wybrane, Warszawa, 1971.

„Apyaušrio dalia“ (Dola przed świtem), urywki. — Kn.: Sawickajte E., Bielska J. Wypisy. Dla klasy VII. Kraków, 1966. P. 169 - 209. — Su įvadu „Balys Sruoga (1896 - 1947)“,

p. 169 - 170 ir str. „Utwory dramatyczne i ich rodzaje", p. 208 - 209. Taip pat: 2-sis leid. Kraków, 1968, p. 158 - 198. Vertėjas nepažymėtas.

Į rusų kalbą:

„Po dorogam Litwy" (Na Vostoke rano). — Gorod. (Vojut tramvai, skrežet i zvony). — Kn.: Poety Sovetskoj Litwy. Moskva, 1948, p. 324 - 333. Perevod P. Šubina i I. Sel'vinskogo. Apie B.S. p. 375 - 376.

„Vesna" (Kačajutsia, kačajutsia derevja probuždennyje). — Vojennaja elegija (1. V pole bielyje meteli v'jutsia i kružatsia. — 2. Za Virbalisom u rečki zlaja bitva šla). — Plač nevesty (Matuška milaja, matuška mat'). — Gorod (Vojut tramvai, skrežet i zvony). — Po dorogam Litwy (Na vostoke, rano). — Kn.: Poezija Litwy. Antologija. Vilnius, 1950, p. 181 - 189. Perevod I. Sel'vinskogo i P. Šubina. Apie B.S. P. 471.

„Les bogov" (Predisl.: P. Šarmaitis. „B. Sruoga i jego „Les bogov", p. 17 - 19). — „Družba narodov", 1957, Nr. 7, p. 17 - 70, Nr. 8, p. 123 - 155. Per. s littov. G. Kanoviča i F. Šuravina.

„Maksim Gor'kij i litovskaja literatura". 8 Kn.: Litva literaturnaja. Vilnius, 1968 m., p. 149 - 164. — Vertėjas nepažymėtas.

* „Litovskije poety XX veka" (Biblioteka poeta, Bolšaja serija. Sovetskij pisatel' Leningradskoje otdelenije). Leningrad, 1971. B.S. „Karo elegiją" ir „Miestą" vertė I. Sel'vinskij, eilėraščius iš ciklo „Dievų takais" — „Spinduliuose", „Alpėse" vertė I. Milis.

* Arijos iš operos „Radvila Perkūnas": „O, kaštelione", „Jaunos širdys merguželių", „Stiprybės, Viešpatie". Vertė D. Karnavičius (rankraštis).

Į vokiečių kalbą:

„Schaukeln sich, schaukeln sich Blätter, sich regende". — „Sonnenaufgang" (Glitzernd brennen Feuertränen). — Kn.: Engert H. Aus litauischer Dichtung. Deutsche Nachdichtungen. Kaunas — Leipzig, 1935, p. 70 - 71.

„Schaukeln sich, schaukeln sich Blätter, sich regende". — „Einen Augenblick sei Gast nur". — „Sonnenaufgang" (Glitzernd brennen Feuertränen). — Kn.: Engert H. Aus litaui-

scher Dichtung. Deutsche Nachdichtungen. Zweite Auflage. Kaunas — Leipzig, 1938, p. 73 - 75.

„Der Mond, der weisse". — „Studentų dienos", 1939, vasario 16, Nr. 3 - 4, p. 8. Vertė H. Engertas.

Aus: „Sonne und Sand" (So ein grosser, grosser Festtag). „Mickiewicz - Blätter" (Heidelberg), sąs. 36, 1967, p. 159. (Litauische Gedichte). — Nachdichtung von Viktor Jungfer.

„Schatten huschen hier bisweilen". — „Neues Leben", 1967, 6 Sept., p. 7. Vertė Eduardas Astramskas.

Aus dem Zyklus „Aus den Pfaden Götter" (Schatten huschen hier bisweilen). — „Mickiewicz Blätter" (Heidelberg), sąs. 38, 1968, p. 172 (Litauische Gedichte). — Übertragungen von Eduardas Astramskas.

Aus: „Des Riesen Schattenwurf". Erster Akt. Sonka Königin von Polen. Zweites Bild. — Kn.: — Engert H. Aus Litauischer Dichtung. Deutsche Nachdichtungen. Kaunas — Leipzig, 1935, p. 78 - 104.

Aus: „Des Riesen Schattenwurf". Ersten Akt. Sonka Königin von Polen. Drittes Bild. — Kn.: Engert H. Aus litauischer Dichtung. Deutsche Nachdichtungen. Zweite Auflage. Kaunas — Leipzig, 1938. p. 82 - 103.

* „Des Riesen Schattenwurf", Erster Akt. Erstes Bild. Vertė Horst Engert. Mašinraštis.

* Eilėraščiai: „Būk nors mirksnį" (Einen Augenblick sei Gast nur), „Per tylų lauką" (Durch stille Feldmark), „Dega ašaros ugninės" (Glitzernd brennen Feuertränen), „Tu ateik į vyšnių sodą" (Komme in den Kirschengarten), „Mano sieloj šiandie šventė" (Meine Seele hat heut' Feier), „Jonušo Radvilos daina" (Lied des Jonuschas Radvila), „Malda" (Vater unser), „Vestuvių daina" (Hochzeitslied); „Sutema" (Dämmerung) — iš ciklo. Vertė Horst Engert. Mašinraščiai.

* „Sutema" (Dämmerung) — iš ciklo. Vertė Siegfried Stössinger. Mašinraštis.

Į žydų kalbą:

„Piovėjas" — Kn.: Lite. Red. U. Kacenelenbogen. — Žr. („Lietuva"). „Lietuva", 1922, sausio 1, Nr. 1 (Nauji raštai). Parašas — P. Jerukimas.

Pastaba: žvaigždutėmis atžymėti kūriniai nėra išvardinti A. Samulionio bibliografijoje.

Svarbesnioji literatūra apie B. Sruogą

Lietuvių kalba

Radzikauskas, Gražios poemos konspektas (Deivės iš ežero recenzija. Kritikos raštai); *J. Petrulis*, B.S. lyrika (Skaitymai, 23, 1923); *J. Keliuotis*, Milžino paunksmės recenzija (Naujoji Romuva, 36, 1932); *A. Vaičiulaitis*, B. S-gos Kazimieras Sapiega (Naujoji Aušra, 1948); *B. Pranskus*, Jaunasis B.S. (Pergalė, 10, 1948); *A. Rūkas*, B.S. biografijos metmenys (Šviesa, 1948); *J. Blekaitis*, B.S. asmuo ir teatro kūrėjas (Aidai, 19 - 20, 1948); *J. Blekaitis*, B.S. teatro bruožai (Kazimieras Sapiega, paginos žodis, 1951); *V. Jonynas*, Rūpintojėliu kryžkelėj stovėsiu (Nepriklausoma Lietuva, 45 - 46, 1952); *J. Blekaitis*, B. S. kūrėjas (Naujienos, 1953.X.17); *V. Galinis*, Balys Sruoga, (Pergalė, 2, 1956); *J. Aistis*, B. S. auka (Aidai, 4, 1956); *V. Kubilius*, B. S. dramaturgija (Pergalė, 12, 1957); *J. Blekaitis*, B. S. keli kūrybos bruožai (Aidai, 1, 1958); *J. Lankutis*, Dramaturgo - lyriko kūryba (Lietuvių dramaturgijos kritikos etiudai, 1958); *V. Kubilius*, Mūsų rašytojai — B. S. lyrika ir dramaturgija, 1958; *J. Lankutis*, Lietuvių dramaturgija, 1958; *J. Masilionis*, Lietuvių literatūra (t. IV. Vadovėlis ir chrestomatija mokykloms, 1960); *J. Lankutis*, Lietuvių literatūros istorija, t. III ir IV, 1961 - 1968; *K. Bradūnas*, Didysis Aitvaras daugiau nebeateis (Draugas, 1962.X.13); *J. Velakis*, B. S. kūrybos kryptis ir raida (Naujienos, 1962.X.20); *J. Blekaitis*, Balys Sruoga (Lietuvių Enciklopedija, t. XXVIII, 1963, p. 392 - 395); *A. Sluckaitė*, B. S. — lyrikas (Poezijos pavasaris, 1966); *K. Balmontas*, Trys laiškai B. S-gai, Liter. ir menas, 1966, Nr. 6; *E. Mieželaitis*, Čia Lietuva, 1968; *A. Samulionis*, B. S. — dramaturgijos ir teatro kritikas, 1968; *A. Samulionis*, B. S. raštų bibliografija, 1970, 231 p.; Balys Sruoga (Mažoji Lietuviškoji tarybinė enciklopedija, 1971, t. III, p. 273 - 5); *S. Santvaras*, B. S. iš tolo (Draugas, 1972.X.14); *V. Sruogienė*, Šiandie jau yra labai įdomu žinoti, kaip tai atsitiko... (interview su K. Bradūnu, Draugas, 1972.XII.9); *J. Blekaitis*, Keli fragmentai į portreto mozaiką (Metmenys, 24, 1972).

Apie laikotarpį, B.S. praleistą Stutthofo koncentracijos stovykloje, rašo *kun. S. Yla* savo Žmonės ir žvėrys, 1951, taip pat pamini *A. Gervydas*, Už spygliuotų vielų, 1950.

Be suminėtos literatūros B. Sruogai yra daug vietos pašvęsta periodinėje ir neperiodinėje literatūroje Lietuvoj ir išeivijoj.

Kitomis kalbomis

A. Senn, Heines Nordsee in litauischer Übersetzung und Bemerkungen zu Balys Sruoga Dichtersprache (Welt der Slaven, Heft 8, 18 - 33 p.). Metai nepažymėti, vokiečių k.; *H. de Chambon,* La Lithuanie moderne, Paris, Edition de la Revue Parlamentaire, 1933, 241 p., prancūzų k.; *V. Zaborskaitė,* Balys Sruoga, (Sovietskaja Litva, 1956, II.2), rusų k.; *J. Blekaitis,* Balys Sruoga and the Lithuanian Theatre (Lituanus, 1960, Nr. 3), anglų k.; *A. Samulionis,* Kritik dramaturgii i teatra, 1964, 16 p.; *A. Lebedev,* Forest of the Gods, by Balys Sruoga. Translated from Lithuanian into Russian, 1964 (Soviet Literature, Nr. 9, 1965); *D. Strauskaitė,* Gumanist, pisatel' (K 70-letiju so dnia roždenija B.S., Sovietskaja Litva, 1966. II.2, rusų k.); *J. Lankutis,* Dramaturgija Balisa Sruogi (Kn. Sruoga, B., V Teni ispolina, 1968, 603 - 610 p.) rusų k.; *A. Šešplaukis,* Shakespearian Traits in Lithuanian Literature (Lituanus, 1970, vol. 16, Nr. 3) anglų k.; *S. Yla,* A Priest in Stutthof, 1971, 299 p., anglų k. *P. V. Palijevskij,* Rol' dokumenta v organizacii chudožestvennogo celogo. Problemy chudožestvennoj formy socialističeskogo ralizma, tom I, otdel'nyj ottisk, Izdatel'stvo „Nauka", Moskva, 1971, 385 - 421 p. Šitoje studijoje be kitų veikalų analizuojamas B. S. „Dievų miškas".

Pasaulio enciklopedijose

*Encyclopedia Britannica, Chicago, 1973, 14 t., 121 p.; * Encyclopedia of Poetry and Poetics, Princeton, N.J., 1965, 458 p.; * New Catholic Encyclopedia, New York, 1967, 8 t., 849 p.; Slownik spisovatelú národu SSSR, Praha, 1966, 413 p.; * Encyclopedia Italiana, 21 t., 302 p.; Mały słownik pisarzy europejskich ZSRR, Warszawa, 1966, 263 p.; * Wielka Encyklopedja Powszechna, Warszawa, 6 t., 556 p.; * Encyclopedie de la Pleïade, Histoires des littératures, Bruges, 1957, 2 t., 1448 p.; * Bolšaja Sovetskaja Enciklopedija, Moskva, 1954, 25 t., 269 p.; Teatral'naja Enciklopedija, Moskva, 1965, 4 t., 1062 p.; * Der Grosse Brockhaus, Wiesbaden, 1970, 11 t., 512 p.; Lexicon der Weltliteratur, Stuttgart, 1963, 1261 p.; Ukrain'skij radians'kij enciklopedičnyj slovnik, Kiiv, 1968, 3 t., 376 p.

Čia pateiktoji bibliografija nėra pilna, ypač kas liečia jaunystės kūrybą ir straipsnius. Sudarant šį sąrašą remtasi daugiausia A. Samulionio „Balio Sruogos raštų bibliografija", Vilnius, 1970, 231 p. V. S.

Po mano langu mėly-
nas tujos – tarp tylaus šilo.
Balto lapuoj beržeeliai ir
[illegible], o prie pušų kojų
balto [illegible] stulbas. Ten
toli, su debesėliais, dangus
ir platus – platus begalo
saulė: Visa, žemė spin-
duliais nuklota, visa
padangė šviesiame mėlyna-
me paskandinta, ir mano
mėlynas tujas auksu
[illegible], [illegible] [illegible].
Tik atsiminti [illegible] atsi-
dusti – ir krūtinė pilna,
ir krūtinėj daina ir gel-
mė, ir daina – ne tų [illegible]
kuri [illegible] ir [illegible]
nyksta, bet tuoji kur-
[illegible] į [illegible].
Mano [illegible] [illegible] [illegible]
ir [illegible] – ir tarp langų
[illegible].

Iš laiško V. Daugirdaitei, rašyto Palangoje apie 1920-21 metus.

Balys Sruoga
Lager Stutthof b/Danzig
Block XI

Stutthof, d. 5-IV – Mittwoch.

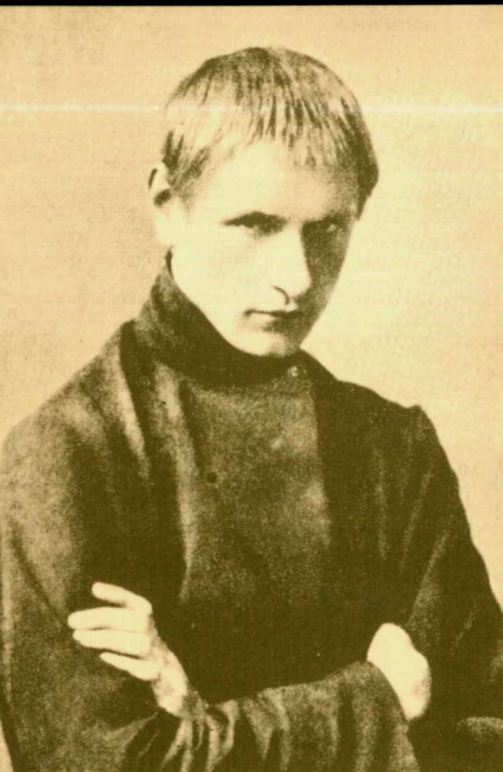
Vanduk! d. 1-IV kam kein Brief von Dir. Vielleicht wird es kommen a. 8-IV? In voriger Woche kamen die Päckchen: Nr: 16, 17, 19 u. 20 u. drittes Päckchen von Brüdern (diesmal in voller Ordnung) – bedanke Ihnen. Dieses Brief schreibe ich etwas verspätet, – Du bekommst ihn nicht mehr zur Ostern. Vanduk, ich weiss genau wie wirst Du mit Dalia die zweiten Ostern erleben. Was werde ich erleben, ist es leicht zu vorstellen, – am stillem Abend wirst Du mich hören. Ich glaube, in voriger Woche hast Du mich auch gehört... Hast Du ein neues Kleid, dunkel rot, mit seltenen grossen dunkel gelben Blumen? Ich habe in der Zeitung gelesen über Fakultätssitzung in unserer Universität. Hast Du Prof. Steegmann gesehen? Was wird mit meinen Universitätsarbeiten? Hier kann ich doch keine wissentschaftliche Arbeit abfertigen. Wird es mir neues Thema angeboten oder bleiben die alten? Über mich selbst habe ich nichts zu berichten. Du weisst doch, was u. wie ich erlebe und wie es mir geht es. Tröste, wann Du noch kannst, Dalinkas. Ich habe keine Worten. Ich werde mich freuen, wenn Du mit Dalinkas zum Feiertagen etwas besseres hättest. In späten Abendstunden horche manchmal an: vielleicht wirst Du meine Stimme hören...

Vanduk, Vanduk!

Dein Balys

Laiškas žmonai iš Stutthofo.

Praleks, praleks gyvenimas...

1.

2.

3.

1. Balys Sruoga Panevėžyje 1913 m.

2. Petrapilyje 1914 - 1916 m.

3. Maskvoje 1917 m.

1.

2.

1. Kaukaze
1917 m. vasarą

2. Maskvoje 1917 m.

3. Maskvos apylinkėse
1917 m.

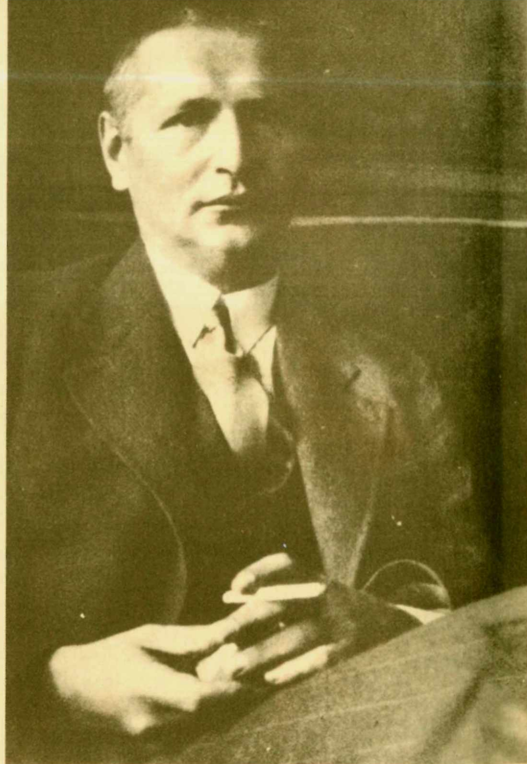

3.

1. *Kaune apie 1935 m.*

2. *Vilniuje apie 1940 m.*

3. *Grįžęs iš Stutthofo į Lietuvą 1945 ar 1947 m.*

1.

4.

4. *Dail. T. Kulakausko portretas apie 1947 m.*

5. *Dail. O. Dubeneckienės eskizas nupieštam „Vilkolakio" sienoj šaržui*

6. *Dail. V. Didžioko portretas 1920 - 1925 m.*

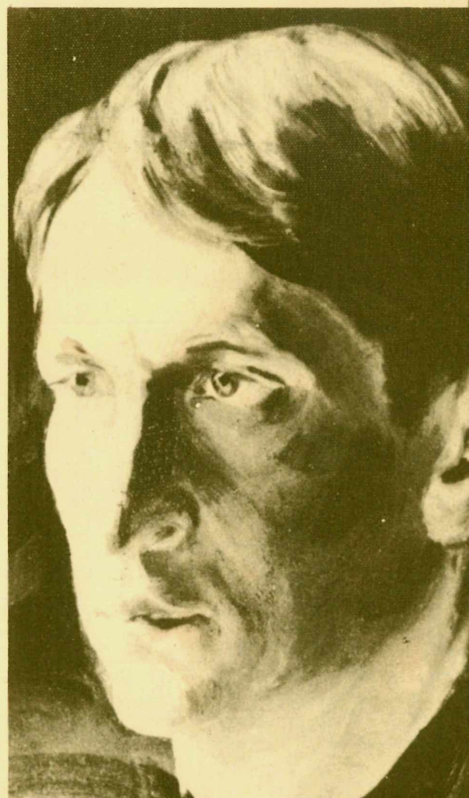
2.

3

5.

6.

1.

2.

3.

1. Balio Sruogos tėviškė Baibokai

2. Juozas ir Balys Sruogos Kaune 1937 metais

3. Balys ir Kazimieras Sruogos Bugiuose 1929 m.

1.

1. Kazimieras, Balys ir Aniolas Baibokuose 1906 m.

2. Sruogų šeima apie 1926 m.: apačioje — Balys ir Adolfas; sėdi — Juozas, Tėvai Agota ir Pranciškus; stovi — Kazimieras ir Aniolas

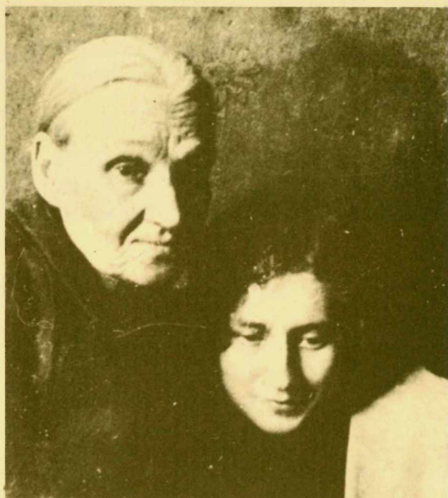
2.

1.

2.

3.

4.

5.

1. Aušriniečiai Vilniuje 1914 m. 1-je eilėje — A. Šveikauskas, O. Nasavaitė, — K. Ladiga; 2-je eilėje — J. Baubliauskas, O. Kerpauskaitė, J. Janulaitytė, J. Sondeckis, M. Nemeikšaitė; 3-je eilėje — J. Baltrušaitis, J. Čiurlionis, V. Čiurlionytė, M. Matulionis.

2. Namai Leningrade, kuriuose Balys Sruoga gyveno 1914 m. (nuotrauka daryta 1967 m.)

3. Valerija Čiurlionytė

4. Jadvyga Čiurlionytė su motina

5. „Maniuka“ Grikinytė

1.

1. *Meno Kūrėjų Dr-ja 1920 m.: Maironis, P. Galaunė, J. Naujalis, B. Sruoga, A. Sutkus, F. Kirša*

2. *„Lietuvos" redakcija Kaune 1920 m.: 1-je eilėje — J. Stumbras, V. Jocaitis, J. Gudaitytė, Balys Sruoga, S. Paliulytė, M. Bagdonas, V. Daugirdaitė; 2-je eilėje — sargas, M. Šimanskytė, sargas, S. Šemerys, M. Šalčius, (neatpažinta), J. Pajaujis, A. Šimanskytė, F. Kirša, A. Ingelevičius*

3. *Rusų rašytojui Andrej Bielyj lankantis Lietuvoje 1921 m. spalio mėn. pobūvis K. Binkio bute: 1-je eilėje — J. Pronskus, S. Ladigienė, A. Kaupelytė, F. Kirša, B. Sruoga, Andrej Bielyj, L. Gira, A. Žmuidzinavičius, B. Girienė; 2-je eilėje — V. Jocaitis, (neatpažinta), V. Daugirdaitė, E. Vilčinskaitė, Pr. Binkienė, H. Kairiukštytė-Jacynienė, J. Stumbras, V. Bakšytė, (neatpaž.), S. Šemerys, K. Binkis; 3-je eilėje — J. Olšauskas, J. Pajaujis, A. Vienuolis-Žukauskas, J. Petrėnas, (4 neatpažinti)*

2.

3.

1.

2.

1. Kazimieras Daugirdas su žmona Jadvyga ir dukra Vanda Podolės Kamenece 1907 m.

2. K. Daugirdas su Vanda Daugirdaite Podolės Kamenece 1912 m.

3. Balys Sruoga ir Vanda Daugirdaitė „Lietuvos" redakcijoje 1920 m.

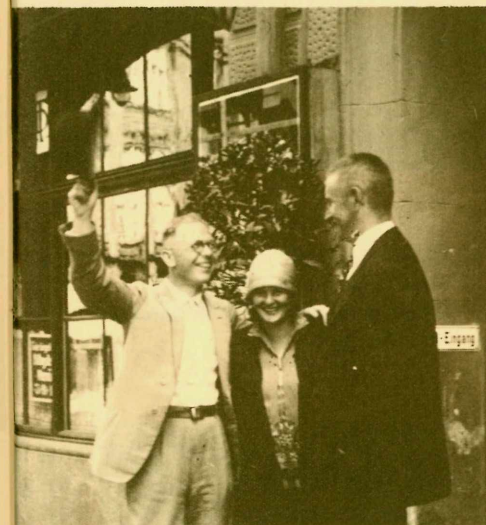
4. Münchene vasarą 1928 m.: dr. Erich Müller Kamp, Vanda ir Balys Sruogai

5. Balys ir Vanda Sruogai Kaune 1938 m.

6. Vanda ir Balys Sruogai Kaune 1937 m.

3.

4.

6.

1.

1. Balys, Dalia ir Vanda Sruogai Kaune 1926 m.

2. Kaune 1940 m. pavasarį: Sandra ir Julija Putvytės, Balys Sruoga, Barbė Milašaitė ir Dalia Sruogaitė

2.

1.

1. Iškyloje į gamtą 1933 m.:
Balys Sruoga, Dalia, Danutė
Bilevičiūtė ir Birutė Biliūnaitė

2. Su dukra Dalia Kauno Ąžuolyne
apie 1936 m.

2.

1.

2.

1. *Bugiuose apie 1935 m. su V. Eimaityte, Dalia ir dail. O. Bagnickaite*

2. *Su V. Krėve ir Dalia Varšuvoje 1939 m.*

1.

2.

3.

1. *Balys ir Dalia Kaune 1939 m.*

2. *Dalia*

3. *Dalia su vyru Gediminu Byla ir vaikais — Algiu ir Aušrine 1964 m.*

1.

2.

1. Müncheno apylinkėse su vet. gyd. A. Janulioniu apie 1923 m.

2. Švedijoje 1926 m.: M. Ambraziejūtė, ponios Šeinienė-Jurkūnienė ir Leufen, P. Šalčius, P. Kregždė, dir. Laufen, P. Janulaitis, P. Variakojis, B. Sruoga, I. Šeinius-Jurkūnas, Mikšys ir Adamonis

3. Namas Münchene, kuriame Sruoga gyveno 1922 ir 1923 m.

4. Bavarijos Alpėse 1928 m. A. Tamošaičio nuotrauka

3.

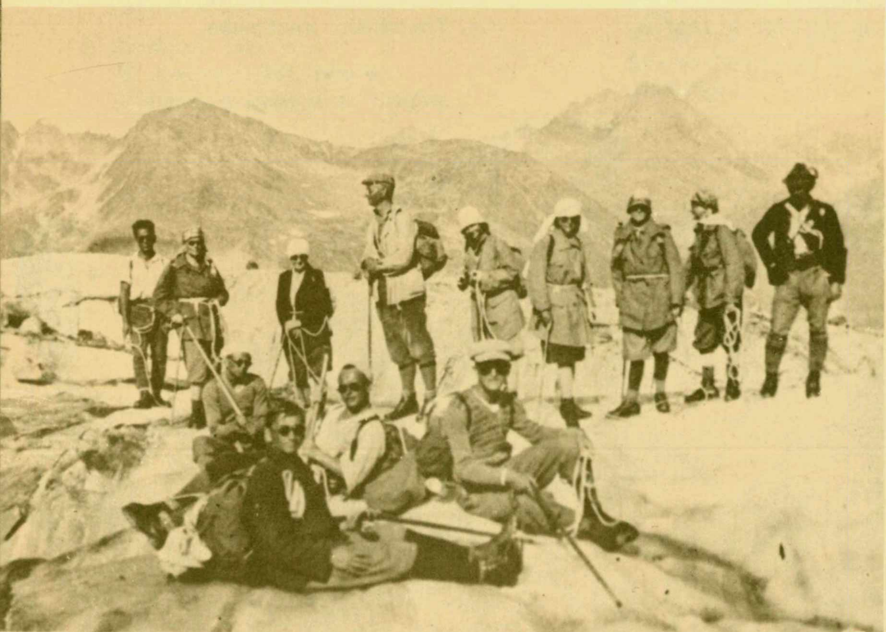

4.

1.

2.

1. *Alpėse 1930 m.*

2. *Ekskursija Alpėse 1929 m.*

3.

4.

5.

3. Balys Sruoga kai rašė „Milžino paunksmę“ 1930 m.

4. Su dukrele savo Fiatuke

5. Palangoje apie 1928 m.

1.

1. *Bugiuose 1928 m.: apačioje — V. Sruogienė su Dalia; sėdi — K. Daugirdas, O. Bagnickaitė, prof. Vaclovas Biržiška, K. Slonskis, S. Slonskytė, K. Kopystinskaitė; stovi — prof. V. Biržiška, dr. J. Nemeikša, B. Sruoga*

2. *Pas Putvius Pavėžupy 1938 m.: Balys Sruoga, Marija Žmuidzinavičienė, Dalia Putvienė, prof. Leonas Karsavinas, Stasys Putvys, Ieva Andrulytė, Alė Fledžinskaitė, Marija Nemeikšaitė, Emilija Putvienė ir Julija Putvytė*

2.

1.

1. *Bugiuose 1932 m.:*
Kazimieras, Juozas ir Balys Sruogos, Dalia, šeimininkė ir K. Daugirdas

2. *B. Sruogos veikalų skaitytojai Pavėžupio dvare 1938 m.:*
Giedrė Tercijonaitė, Vaidievutis Mantautas, Julija Putvytė, Nelė Kurkauskaitė, Dalia Putvienė, Alė Fledžinskaitė, Raminta Mantautaitė, Dalia Sruogaitė, Sandra Putvytė ir Rimantas Putvys

2.

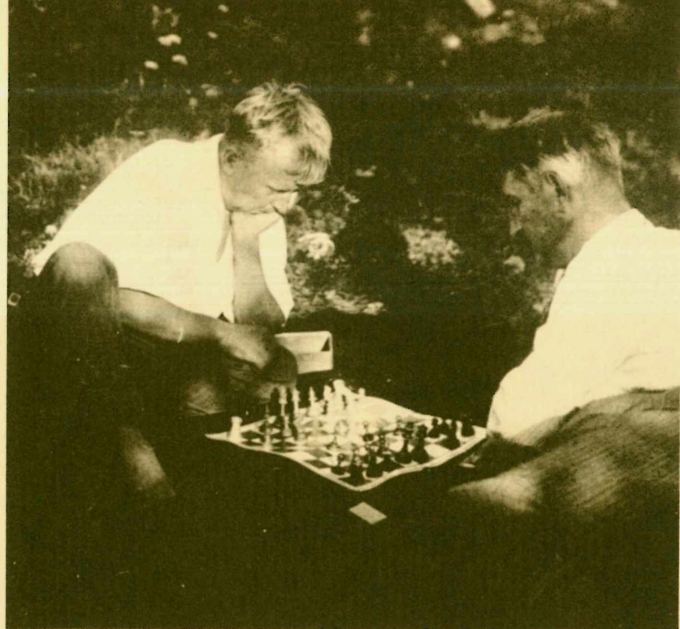
1.

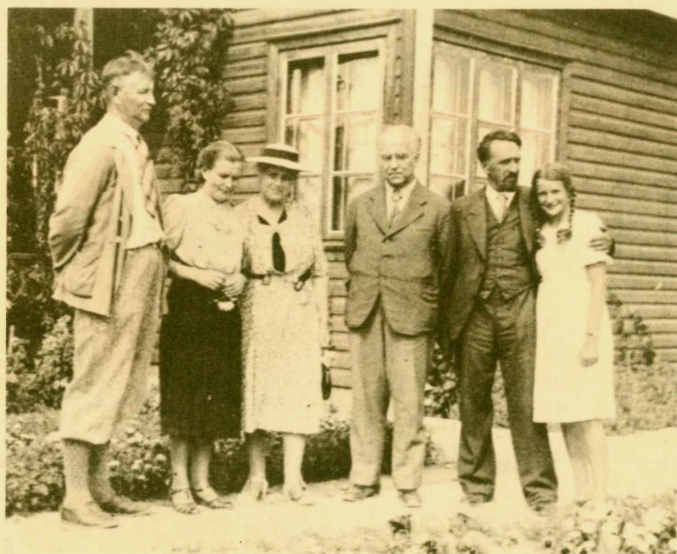
2.

*1. Bugiuose 1934 m.:
Dovas Zaunius, Vincė
Jonuškaitė-Zaunienė, Dalia,
Andrius Oleka-Žilinskas,
Kazimieras Daugirdas, Balys
Sruoga ir Vera Olekienė -
Žilinskienė*

*2. Kaune pas Nemeikšus apie
1937 m.: dr. J. Nemeikša,
B. Sruoga, (neatpažinta),
V. Sruogienė, M. Nemeikšaitė,
A. Žmuidzinavičius, D. Putvienė*

1.

2.

1. *Su prof. Albinu Rimka Pajiesy apie 1937 m.*

2. *Kaune prie savo namo 1939 m. vasarą su Sofija Juškevičiene, Sofija Čiurlioniene, prof. Vladimiru Šilkarskiu, dr. J. Nemeikša ir Dalia*

1.

2.

1. Vilkolakio kieme 1919/20 m.: (neatpažintas), V. Jomantas, E. Vilčinskaitė, V. Dubeneckis, (neatpažintas), O. Levensonas, B. Sruoga, (neatpažintas), O. Dubeneckienė

2. Palangoje su profesoriais V. Krėve ir P. Skardžium

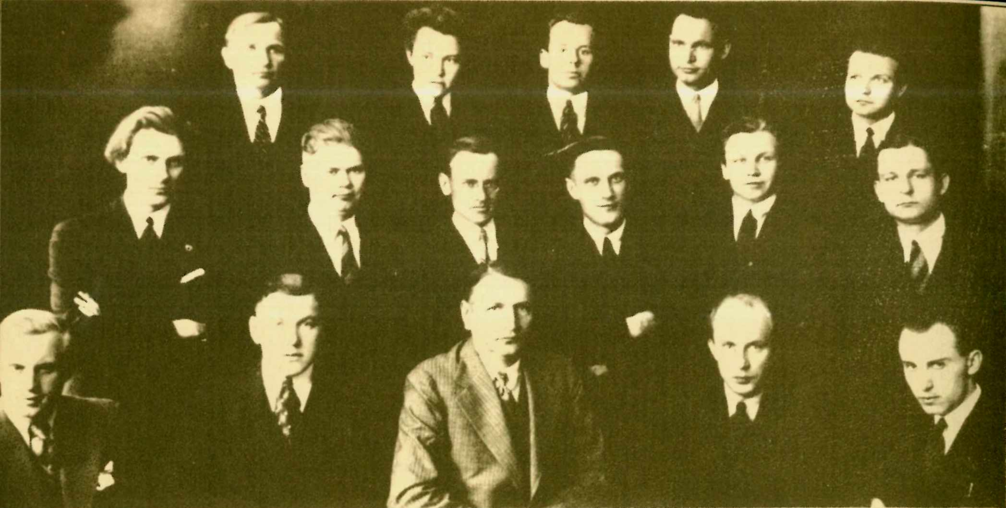
1.

2.

1. *Vilkolakininkai prie B. Sruogos šaržo, sienoje dail. O. Dubeneckienės nupiešto, Kaune, 1919 m.: A. Sutkus, F. Kirša, Pranaitis, J. Olšauskas, J. Oškinaitė, (neatpažintas), J. Stumbras (aukščiau jo — neatpažintas)*

2. *V. Krėvės „Šarūno“ pastatymo dalyviai: Andrius Oleka-Žilinskas, Petras Kubertavičius, Adomas Galdikas ir B. Sruoga*

1.

2.

1. *Teatro seminaras apie 1935 m.: 1-je eilėje — Stasys Stonkus, Aleks. Ronkus, prof. B. Sruoga, Arvydas Vaitiekaitis, Aleksandras Budrys; 2-je eilėje — Leonas Kalvelis, Vacys Baravykas, Daumantas Čibas, Dzidas Stankaitis, Juozas Raustis, Henrikas Radauskas; 3-je eilėje — (neatpažintas), Benediktas Babrauskas, Kazys Jankauskas, A. Radžius-Račinskas, Jonas Kiznis*

2. *Andrius Oleka-Žilinskas su žmona Vera Solovjova Olekiene-Žilinskiene*

3.

4.

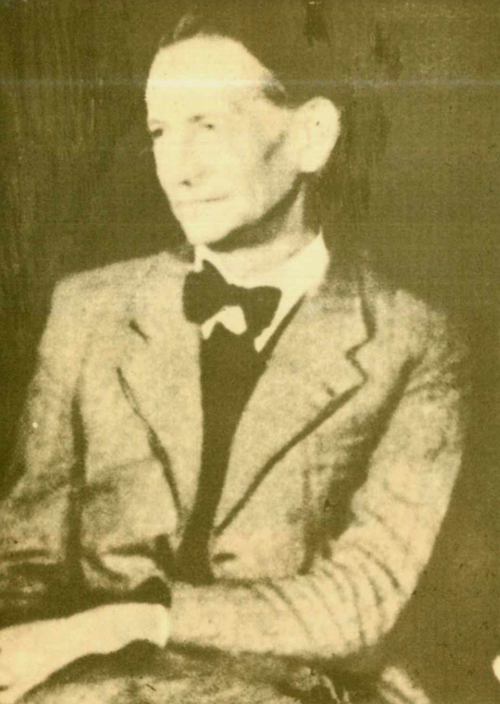
3. Jaunimas Vilniuje 1943 m.: 1-je eilėje — D. Vaičiulėnaitė, K. Kocėnaitė, Vyt. Jonynas; 2-je eilėje — M. Babravičiūtė, St. Janavičius, K. Kalinauskaitė, Dalia, J. Blekaitis, Ž. Mykolaitytė, P. Morkūnas, I. Ladigaitė, dr. V. Maciūnas (neatpažintas)

4. Jaunųjų Teatras 1933 m.: 1-je eilėje — K. Kymantaitė, Bačiulytė, O. Juodytė, M. Chadaravičius, St. Čaikauskas, už jo — A. Kernagis; 2-je eilėje — Zavadskis, St. Ušinskas, V. Sotnikovaitė, Mažeikytė, St. Šilingas, V. Krėvė-Mickevičius, M. Dobužinskis, J. Karnavičius, A. Oleka-Žilinskas; 3-je eilėje — R. Juknevičius, O. Petravičiūtė, B. Sruoga, Kaštaunas, A. Jakševičius, B. Lukošius, Šimkūnas, A. Zdanavičiūtė, Pr. Skardžius, J. Gustaitis, J. Grybauskas

5. Teatro seminaro jaunimas apie 1939 m.: 1-je eilėje — L. Jašinskaitė, D. Širvydaitė, Alg. Jakševičius, V. Savrimavičiūtė, Stanevičiūtė, Ant. Rūkas, A. Katiliūtė, (neatpažinta), Irena Povilavičiūtė, — apačioje; 2-je eilėje — B. Mackevičiūtė, J. Kiznis, V. Miliūnas, V. A. Dambrava, J. Blekaitis, (du neatpažinti), Bela Miliūnaitė, A. Mackevičiūtė

5.

1\. Balys Sruoga grįžęs iš Stutthofo 1945 - 1947 m.

2\. Stutthofo koncentracijos stovykla

3\. Paminklas Rasų kapuose Vilniuje

Kad nedalioj beklydamas, draugą
Ištremtų sutiktum kokį.

Iš B. Sruogos jaunystės poezijos

2.

Balys Sruoga
1896
1947